

Sosyal, Beşerî ve İdarî Bilimlerde Güncel Tartışmalar ve Disiplinlerarası Yaklaşımlar - II

Editör: Doç. Dr. Yunus KARA

1927	12.652
1930	13.201
1935	14.231
1940	15.157
1950	17.428

**SOSYAL, BEŞERÎ VE
İDARÎ BİLİMLERDE
GÜNCEL TARTIŞMALAR VE
DİŐİPLİNLERARASI
YAKLAŞIMLAR - II**

Editör

Doç. Dr. Yunus KARA

*Sosyal, Beşerî ve İdarî Bilimlerde Güncel Tartışmalar ve
Disiplinlerarası Yaklaşımlar - II*

Editör

Doç. Dr. Yunus KARA

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar DESIGN

Basım Tarihi: Mayıs 2026

Yayıncı Sertifika No: 49837

E-ISBN: 978-625-8756-77-7

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir. Yayınevi ve editörler sorumlu tutulamaz.

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm	1
Bireysel Gelecek Yönetiminde Kariyer Yetkinlikleri ve Finansal Okuryazarlığın Stratejik Entegrasyonu: Lise ve Üniversite Dönemi Üzerine Çok Boyutlu Bir Değerlendirme Adem ALTAY	
2. Bölüm	11
Parti İçi Muhalefet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme Alpaslan ÖZTÜRKÇİ	
3. Bölüm	24
Video Oyunlarında Gastronomi Temsillerinin Çok Ölçütlü Değerlendirilmesi: Sayısal Yöntemler Perspektifinden Kavramsal Bir Karar Modeli Burak BORA	
4. Bölüm	48
Kadın Öğrencilerde Kıskançlık ve Güvensizlik Deneyiminin Fenomenolojik Bir Analizi Meryem AYDIN, Caner ÇİÇEKDAĞI	
5. Bölüm	67
Yapay Zekâ Çağında Destinasyon Pazarlaması: Turist Deneyiminin Dönüşümü ve Rekreatyonel Deneyimlerin Yeniden Tasarlanması Erhan Nuh ÖZTÜRK, Kartal Doğukan ÇIKI	
6. Bölüm	83
Dijital Çağda Tanıtım Stratejilerinin Yeni Yüzü: Kısa Video İçerikleri (Reels, Shorts ve TikTok) Ethem BABRAK	

7. Bölüm	98
Yaşlılık Algısı ve Aile Dayanıklılığı: Yaşlı Yetişkinler Üzerine Bir İnceleme Filiz ER, Dilek ÖZTÜRK, Kardelen SECER, Esra ÖZDEMİR	
8. Bölüm	120
1911 Yılı Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Gazetesi'ne Göre Vilayette Tarım, Hayvancılık ve Bayındırlık Faaliyetleri Gamze BOZKURT	
9. Bölüm	147
Buchanan İncili'nde Musa, Eyüp, Samuel ve Davut: 12. Yüzyıl Süryani İkonografisinde Peygamber Tipolojileri Hatice ÖZBEK, Abdülkadir DÜNDAR	
10. Bölüm	166
Yönetişim Perspektifinden Metropol Yönetim Alanlarının Karşılaştırmalı Analizi: İstanbul ve Madrid Örnekleri Kemal YAMAN, Shamil HUSEYNLİ	
11. Bölüm	189
Kurmacanın Sınırlarını Zorlamak: <i>Rosetta</i> (1999) Filminde Gözlemci Sinema Estetiği Kübra Demirelli	
12. Bölüm	209
Çevresel Kuznets Eğrisine Eleştirel Bir Yaklaşım Meryem İnci GÜLEN	
13. Bölüm	224
Araştırma Kapasitesi, Bilimsel Yayınlar, Patent Başvuruları ve Teknoloji Yoğun Dış Ticaret: Türkiye'den Ekonomik Büyüme Üzerine Kanıtlar, 1990–2025 Muzaffer ÇABUKOĞLU	

14. Bölüm	246
The Times 100 Case Studies: The Marketing Collection Kapsamında Stratejik Pazarlama Vaka Analizleri Nazlı TIĞLI	
15. Bölüm	259
Kırım Harbi'nde Osmanlı Ordusu İçin Peksimet Üretimi ve Lojistiği Salih BAŞKUTLU	
16. Bölüm	284
Ekonomi, İşletme ve Yönetim Literatüründe Döngüsel Ekonomi: Bibliyometrik Bir Analiz Sibel CANAN	
17. Bölüm	315
Aramak ve Bulmak - Goethe'nin İtalya Gezisi (1786-1788) Yüksel KOCADORU	
18. Bölüm	325
Türkçe Eğitimi Çerçevesinde Söz Varlığı Öğretiminin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Bağlamında İncelenmesi Fatma Burcu BAYRAKTAR	
19. Bölüm	353
Mavi Kuran (El-Mushafü'l-Ezrak) İslam Kaligrafi Tarihinin En Lüks El Yazmasının Materyel, Estetik ve Teolojik Boyutları Üzerine Kapsamlı Bir İnceleme Tuncay ÇİÇEK	
20. Bölüm	383
Kur'an Tilavetinde Teğannî: Klasik Ulema Görüşleri ve Modern Yaklaşımlar Lokman BEDİR, Hafife KELEŞ	

1. Bölüm

Bireysel Gelecek Yönetiminde Kariyer Yetkinlikleri ve Finansal Okuryazarlığın Stratejik Entegrasyonu: Lise ve Üniversite Dönemi Üzerine Çok Boyutlu Bir Değerlendirme

Adem ALTAY¹

Özet

Küreselleşme, teknolojik dönüşüm ve ekonomik belirsizliklerin yoğunlaştığı günümüzde bireylerin kariyer gelişimi ile finansal gelişimi arasındaki ilişki giderek daha karmaşık bir hâl almaktadır. Bu bölüm, lise ve üniversite öğrencilerinin bireysel gelecek yönetimi kapasitelerini kariyer yetkinlikleri ve finansal okuryazarlık açısından bütüncül biçimde incelemektedir. Lise düzeyinde Bilişsel Bilgi İşleme kuramı temelinde kariyer planlama yetkinliği; üniversite düzeyinde ise Akkermans ve arkadaşları tarafından geliştirilen kariyer yetkinlikleri modeli çerçevesinde kariyer gelişimi ele alınmaktadır. Finansal boyut, finansal okuryazarlık ve davranışsal finans literatürü ekseninde değerlendirilmiştir. Mevcut bulgular, kariyer uyumu, kariyere adanmışlık ve finansal okuryazarlık arasında güçlü ilişkiler bulunduğunu; akademik başarının da bu yapılarla etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Bölüm, kariyer danışmanlığı hizmetlerinin finansal eğitim programlarıyla birleştirilmesinin gerekliliğini vurgulamakta ve eğitim kurumları için bütüncül bir gelecek yönetimi modeli önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer yetkinlikleri, finansal okuryazarlık, kariyer uyumu, bireysel gelecek yönetimi, davranışsal finans, bilişsel bilgi işleme

¹Dr. Öğr. Gör. Adem Altay, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü. ORCID: 0000-0002-6126-948X

Giriş

Küresel dünyada yaşanan ekonomik dalgalanmalar, iş dünyasındaki yapısal dönüşümler, teknolojik yenilikler ve sosyopolitik belirsizlikler; bireylerin kariyer ve yaşam planlarını geleneksel doğrusal modeller üzerinden oluşturmalarını giderek zorlaştırmaktadır. Buna ek olarak günümüz gençleri açısından eğitim, istihdam ve gelir güvencesi alanında yaşanan sorunlar, bireysel düzeyde belirsizlik algısını artırmaktadır (Savickas, 1997; Arthur, Khapova ve Wilderom, 2005). Bu durum, kariyer kavramının yalnızca belirli bir meslek alanında dikey ilerleme süreci olarak değil; yaşam boyu karşılaşılan geçişleri, kırılmaları ve yeniden yönelimleri içeren çok boyutlu bir gelişim alanı olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Savickas ve Porfeli, 2012).

Güncel kariyer teorileri bu dönüşümü sınırsız kariyer ve değişen kariyer yaklaşımları çerçevesinde açıklamaktadır (Arthur, Khapova ve Wilderom, 2005; Akkermans ve Kubasch, 2017). Bu yaklaşımlar, bireyin kariyer yönetiminde pasif değil aktif ve öz-yönelimli olması gerektiğini; kariyer başarısının ise kurumsal yapılardan çok bireysel yetkinliklere dayandığını vurgulamaktadır (Akkermans vd., 2013). Bununla birlikte kariyer yönetimi tek başına yeterli değildir. Bireyin sahip olduğu beşerî sermayenin ekonomik açıdan sürdürülebilir biçimde yönetilebilmesi, doğrudan finansal okuryazarlık düzeyi ile ilişkilidir (Becker, 1993; Lusardi ve Mitchell, 2014). Özellikle ekonomik belirsizliklerin arttığı dönemlerde genç bireylerin borçlanma davranışları, tasarruf yetersizlikleri ve yatırım kararlarındaki duygusal eğilimler; kariyer başarısı ile finansal sürdürülebilirliğin birlikte değerlendirilmesini gerekli hâle getirmektedir (OECD, 2020; Soydaş, 2023).

Buradan hareketle bireysel gelecek yönetimi, yalnızca "hangi mesleğin seçileceği" sorusuna değil; aynı zamanda elde edilen gelir ve ekonomik kazanımların nasıl yönetileceği sorusuna da yanıt üretebilen bütüncül bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir (Lusardi ve Mitchell, 2014; OECD, 2020).

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu kitap bölümünün temel amacı, lise ve üniversite öğrencilerinin kariyer planlama yetkinliği, kariyer yetkinlikleri ve finansal okuryazarlık düzeylerini bireysel gelecek yönetimi perspektifi doğrultusunda bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmektir (Sampson vd., 2004; Akkermans vd., 2013; Lusardi ve Mitchell, 2014). Bu kapsamda bölümde;

- lise düzeyinde kariyer planlama yetkinliği Bilişsel Bilgi İşleme Kuramı temelinde,
- üniversite düzeyinde kariyer yetkinlikleri Akkermans ve arkadaşlarının geliştirdiği model çerçevesinde,

- finansal boyut ise finansal okuryazarlık ve davranışsal finans literatürü temelinde ele alınmaktadır.

Ayrıca bu çalışma, kariyer gelişimi ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi bireysel gelecek yönetimi yaklaşımı çerçevesinde birlikte değerlendirerek literatüre bütüncül bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Kuramsal Çerçeve: Bireysel Gelecek Yönetimi

Bireysel gelecek yönetimi, bireyin kariyer gelişimi, istihdam edilebilirliği ve finansal refahını aynı stratejik çerçevede ele alan bütünlük bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Savickas, 1997; Akkermans ve Kubasch, 2017). Bu yaklaşım, eğitim kurumlarının yalnızca akademik yeterlik kazandıran yapılar değil; aynı zamanda yaşam becerileri, karar verme kapasitesi ve ekonomik bilinç geliştiren kurumlar olarak yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

Geleneksel kariyer modelleri bireyin belirli bir örgüt içerisinde yukarı yönlü ilerlemesini temel alırken, günümüz çalışma yaşamı daha esnek kariyer geçişlerini, farklı işverenlerle çalışma deneyimlerini ve sürekli öğrenme gereksinimini ön plana çıkarmaktadır (Arthur, Khapova ve Wilderom, 2005). Finans literatürü de benzer biçimde bireyin yaşam boyu refahını belirleyen temel unsurlardan birinin finansal okuryazarlık olduğunu göstermektedir (Lusardi ve Mitchell, 2014; OECD, 2020). Özellikle ekonomik belirsizliklerin arttığı dönemlerde genç bireylerin kariyer planlama süreçleri ile finansal kararları arasındaki ilişkinin daha görünür hâle geldiği söylenebilir.

Bu bakış açısı doğrultusunda bireysel gelecek yönetimi; kariyer planlama becerileri, proaktif kariyer davranışları ve finansal bilgi, tutum ile davranışların birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır:

- kariyer planlama ve yönlendirme becerileri,
- proaktif kariyer davranışları,
- finansal bilgi, tutum ve davranışlar.

Kariyer Planlama Yetkinliği ve Bilişsel Bilgi İşleme Kuramı

1. Kariyer Planlama Yetkinliği

Kariyer planlama yetkinliği, bireyin ilgi, değer, yetenek ve kişisel özelliklerini dikkate alarak kariyer hedeflerini belirleyebilmesi, seçenekleri sistemli biçimde değerlendirebilmesi ve bu hedeflere yönelik uygulanabilir planlar geliştirebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Sampson vd., 2004; Kuijpers ve Scheerens, 2006). Lise dönemi, bireyin kariyerle ilgili ilk sistematik kararlarını verdiği kritik bir gelişim evresi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle erken dönemde sunulan kariyer danışmanlığı hizmetleri, öğrencilerin bilinçli seçimler yapabilmesi açısından önemli bir işlev üstlenmektedir (Yaylacı, 2007).

Türkiye'de lise düzeyindeki kariyer danışmanlığı uygulamalarının öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alacak biçimde geliştirilmesi, genç bireylerin daha gerçekçi kariyer hedefleri oluşturmalarına katkı sağlayabilir.

Bilişsel Bilgi İşleme Kuramı

Bilişsel Bilgi İşleme (CIP) kuramı, kariyer karar verme sürecini bilgi edinme kadar bilgiyi işleme ve değerlendirme kapasitesi üzerinden açıklamaktadır (Sampson vd., 2004). Kuramın temel yapısı üç katmandan oluşmaktadır:

- Bilgi alanları: Bireyin kendisine ve mesleklere ilişkin bilgi düzeyi,
- Karar verme becerileri: CASVE döngüsü kapsamında iletişim, analiz, sentez, değerlendirme ve uygulama süreçleri,
- Üstbilişsel süreçler: Karar verme sürecini izleme, yeniden düzenleme ve öz değerlendirme kapasitesi.

Bu çerçeve, lise öğrencilerinde kariyer planlama yetkinliğinin yalnızca bilgi aktarımı ile değil; bilişsel esneklik, öz düzenleme ve karar kalitesi ile birlikte geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir (Sampson vd., 2004; Kuijpers ve Scheerens, 2006).

Lise Düzeyinde Akademik Başarı ve Finansal Farkındalık

Akademik başarı, öğrencilerin öz yeterlik algılarını, karar verme güvenlerini ve gelecek tasarımlarını doğrudan etkilemektedir (Zimmerman, 2008). Yüksek akademik başarı gösteren öğrenciler, kariyer alternatiflerini daha geniş perspektiften değerlendirebilmekte; değişimi öngörme ve mesleğe ilişkin bilgi toplama boyutlarında daha yüksek performans sergileyebilmektedir. Bunun yanında lise döneminde kariyer hedefleri ile eğitim maliyetleri, yaşam giderleri ve gelecekteki gelir beklentileri arasında bağ kurulması, finansal farkındalığın erken dönemde gelişmesine katkı sağlamaktadır (Temizel ve Bayram, 2011).

Üniversite Öğrencilerinde Kariyer Yetkinlikleri

Üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimi; teknik bilgi ve alan uzmanlığının ötesinde, belirsizlikle başa çıkma, öz yönetim, fırsat tarama ve sosyal ağ oluşturma becerilerini gerektirmektedir. Bu kapsamda kariyer yetkinlikleri, değişen iş gücü piyasası koşullarına uyum sağlamayı mümkün kılan psikososyal ve davranışsal yeterlikler bütünü olarak ele alınmaktadır (Akkermans vd., 2013; Kuijpers ve Scheerens, 2006).

Akkermans ve Arkadaşlarının Modeli

Akkermans ve arkadaşları tarafından geliştirilen model, kariyer yetkinliklerini altı boyutta ele almaktadır (Akkermans vd., 2013):

- motivasyona ilişkin farkındalık,
- niteliklere ilişkin farkındalık,
- sosyal ağ oluşturma,
- kendini sunma,
- iş keşfi,
- kariyer kontrolü.

Bu boyutlar birlikte değerlendirildiğinde, üniversite öğrencisinin yalnızca istihdam edilebilirliğini değil; uzun vadeli kariyer sürdürülebilirliğini de belirleyen temel kaynaklar ortaya çıkmaktadır (Görgülü ve Bozgeyikli, 2024).

Kariyer Yetkinliklerinin Sonuçları

Literatür, kariyer yetkinliklerinin kariyer başarısı, kariyer tatmini, algılanan istihdam edilebilirlik, okuldan işe geçiş başarısı ve kariyer uyumu ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir (Akkermans vd., 2013; Hirschi, Freund ve Herrmann, 2014). Bu nedenle üniversite düzeyinde kariyer merkezlerinin faaliyetleri, öz farkındalık, ağ kurma, öz sunum ve fırsat tarama becerilerini sistematik biçimde destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.

Kariyer Uyumu ve Kariyere Adanmışlık

2. Kariyer Uyumu

Kariyer uyumu, bireyin mevcut ve gelecekte karşılaşabileceği kariyer görevleri, geçişler ve beklenmedik olaylarla başa çıkabilme kapasitesini ifade eden temel bir psikososyal kaynaktır (Savickas, 1997; Savickas ve Porfeli, 2012). Bu yapı; ilgi, kontrol, merak ve güven boyutlarından oluşmaktadır. Üniversite öğrencileri açısından kariyer uyumu, belirsiz iş piyasası koşullarında gelecek odaklı düşünme ve eyleme geçme kapasitesinin merkezinde yer almaktadır (Işık vd., 2018).

Kariyere Adanmışlık

Kariyere adanmışlık, bireyin seçtiği ya da hedeflediği kariyer alanına yönelik duygusal bağlılığını, kararlılığını ve mesleki kimliğini sürdürme isteğini ifade eder (Carson ve Bedeian, 1994). Kariyer uyumu yüksek öğrenciler, kariyer belirsizliğini daha iyi yönetebilmekte; bu durum da kariyer hedeflerine bağlılığı güçlendirmektedir. Dolayısıyla kariyer uyumu ile kariyere adanmışlık arasında

karşılıklı olarak güçlendirici bir ilişki bulunmaktadır (Hirschi, Freund ve Herrmann, 2014).

Finansal Okuryazarlık ve Davranışsal Finans

3. Finansal Okuryazarlık Kavramı

Finansal okuryazarlık, bireyin temel finansal kavramları anlama, bilgiyi yorumlama ve günlük yaşam kararlarına yansıtma kapasitesidir (Lusardi ve Mitchell, 2014; OECD, 2020). Özellikle üniversite öğrencileri bakımından bütçe yapma, borç yönetimi, tasarruf, yatırım ve risk farkındalığı gibi alanlar temel önemdedir. Finansal okuryazarlık üç ana bileşenden oluşur (Temizel ve Bayram, 2011):

- Finansal bilgi: Faiz, enflasyon, risk-getiri ilişkisi ve çeşitlendirme gibi kavramları anlama,
- Finansal tutum: Para yönetimi, tasarruf ve planlama konusunda geliştirilen eğilimler,
- Finansal davranış: Bütçe yapma, düzenli tasarruf etme ve bilinçli harcama gibi somut uygulamalar.

Davranışsal Finans Perspektifi

Davranışsal finans yaklaşımı, bireylerin finansal kararlarının her zaman tam rasyonellik ile alınmadığını; bilişsel yanlılıklar, duygular ve sosyal çevre etkisiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979). Aşırı güven, kayıptan kaçınma, çerçeveleme etkisi ve sürü davranışı, genç bireylerin finansal karar kalitesini düşürebilen başlıca eğilimlerdir. Bu nedenle finansal eğitim, yalnızca bilgi kazandırmaya değil; karar hatalarını azaltmaya yönelik farkındalık geliştirmeye de odaklanmalıdır (Soydaş, 2023).

Üniversite Öğrencilerinde Finansal Okuryazarlık

Araştırmalar, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin çoğunlukla düşük ya da orta seviyede olduğunu göstermektedir (İkvan, Tursun ve Ukav, 2020; Öztürk ve Demir, 2015). Özellikle kredi kartı kullanımı, plansız harcamalar, tasarruf yetersizliği ve riskli yatırım kararları dikkat çekmektedir. Bu durum, finansal okuryazarlığın yalnızca ekonomik refah için değil; kariyer planlaması ve geleceğe ilişkin beklentilerin gerçekçi biçimde oluşturulması için de kritik olduğunu göstermektedir (Lusardi ve Mitchell, 2014).

Akademik Başarı, Kariyer ve Finansal Okuryazarlık İlişkisi

Akademik başarı ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişki, öz düzenleme, uzun vadeli düşünme ve hedef yönelimli davranışlar üzerinden açıklanabilir (Zimmerman, 2008; Lusardi ve Mitchell, 2014). Finansal planlama becerisi

gelişmiş öğrenciler, ekonomik kaygıları daha etkin yönetebildikleri için akademik çalışmalarına daha fazla odaklanabilmektedir. Benzer biçimde, geleceği planlama kapasitesi yüksek bireyler finansal hedefleri ile akademik hedefleri birbirini destekleyen süreçler olarak görmektedir (Temizel ve Bayram, 2011; İkvan, Tursun ve Ukav, 2020). Bu nedenle akademik başarı, kariyer gelişimi ve finansal yeterlikler arasında döngüsel ve karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.

Bütünleşik Gelecek Yönetimi Modeli

Bu bölümde önerilen model, üniversite öğrencilerinin kariyer ve yaşam planlamasını üç ana yapı etrafında ele almaktadır: kariyer uyumu, kariyere adanmışlık ve finansal okuryazarlık. Modelin temel varsayımı, bireyin geleceğe ilişkin kapasitesinin psikososyal kaynaklar ile ekonomik yeterliklerin etkileşimi sonucu şekillendiğidir (Savickas ve Porfeli, 2012; Lusardi ve Mitchell, 2014).

Modelin Kuramsal Temelleri

Model şu kuramsal dayanaklardan beslenmektedir (Savickas ve Porfeli, 2012; Akkermans ve Kubasch, 2017; Lusardi ve Mitchell, 2014):

- Kariyer İnşa Kuramı,
- Sınırsız Kariyer Yaklaşımı,
- Finansal Sosyalleşme Kuramı,
- Öz Belirleme Kuramı.

Modelin Temel Hipotezleri

Model kapsamında aşağıdaki hipotezler öne çıkmaktadır:

- H1: Kariyer uyumu, kariyere adanmışlığı pozitif yönde etkiler.
- H2: Kariyer yetkinlikleri, kariyere adanmışlığı pozitif yönde etkiler.
- H3: Finansal okuryazarlık, kariyer uyumu ile kariyere adanmışlık arasındaki ilişkide düzenleyici rol oynar.
- H4: Akademik başarı, finansal okuryazarlık ve kariyer uyumu ile pozitif ilişkilidir.
- H5: Kariyer uyumu ve finansal okuryazarlık birlikte, kariyere adanmışlık ve akademik başarıyı anlamlı düzeyde açıklar.

Metodolojik Çerçeve ve Ölçme Araçları

Önerilen araştırma modelinde kariyer uyumu için Career Adapt-Abilities Scale kısa formu, kariyer yetkinlikleri için Career Competencies Questionnaire, kariyere adanmışlık için ilgili uyarlanmış ölçek ve finansal okuryazarlık için finansal bilgi, tutum ve davranış boyutlarını içeren ölçüm araçları kullanılabilir

(Işık vd., 2018; Görgülü ve Bozgeyikli, 2024; Temizel ve Bayram, 2011). Akademik başarı, genel not ortalaması üzerinden sürekli değişken olarak ele alınabilir. Veri analizinde doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi yaklaşımı uygun görünmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bireysel gelecek yönetimi, günümüzün belirsiz ve değişken toplumsal-ekonomik koşullarında kariyer gelişimi ile finansal refahın birlikte ele alınmasını zorunlu kılan bir kavramsal çerçeve sunmaktadır (Savickas, 1997; Lusardi ve Mitchell, 2014). Bölümde tartışılan kuramsal ve ampirik bulgular, lise döneminden başlayarak kariyer planlama becerilerinin ve finansal farkındalığın birlikte geliştirilmesi gerektiğini; üniversite düzeyinde ise kariyer uyumu, kariyer yetkinlikleri ve finansal okuryazarlığın bütünlük müdahalelerle desteklenmesinin önemli olduğunu göstermektedir (Akkermans vd., 2013; Işık vd., 2018; İkvan, Tursun ve Ukav, 2020).

Uygulama Önerileri

- Lise düzeyinde CIP temelli kariyer danışmanlığı programları yaygınlaştırılmalıdır.
- Kariyer hedefleri ile eğitim maliyetleri, gelir beklentileri ve bütçe yönetimi arasında bağ kuran eğitim modülleri geliştirilmelidir.
- Üniversite kariyer merkezleri, finansal okuryazarlık eğitimleri ve davranışsal finans farkındalığı ile desteklenmelidir.
- Öğrencilere özelleştirilmiş kariyer ve finansal planlama danışmanlığı sunulmalıdır.

Politika Önerileri

- Milli Eğitim düzeyinde kariyer planlama ve finansal okuryazarlık içerikleri öğretim programlarına entegre edilmelidir.
- Yükseköğretim kurumlarında kariyer danışmanlığı ile finansal eğitim birlikte yapılandırılmalıdır.
- Kariyer danışmanlarının finansal okuryazarlık ve davranışsal finans alanlarında hizmet içi eğitim almaları desteklenmelidir.

Sonuç olarak, öğrencilerin hem mesleki yetkinliklerini hem de ekonomik okuryazarlıklarını geliştirmeyi hedefleyen programlar; 21. yüzyılın değişken iş piyasasında daha sürdürülebilir kariyer yolculukları inşa etmelerine katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akkermans, J., & Kubasch, S. (2017). Trending topics in careers: A review and future research agenda. *Career Development International*, 22(6), 586–627.
- Akkermans, J., Brenninkmeijer, V., Huibers, M., & Blonk, R. W. B. (2013). Competencies for the contemporary career: Development and preliminary validation of the career competencies questionnaire. *Journal of Career Development*, 40(3), 245–267.
- Arthur, M. B., Khapova, S. N., & Wilderom, C. P. (2005). Career success in a boundaryless career world. *Journal of Organizational Behavior*, 26(2), 177–202.
- Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago Press.
- Carson, K. D., & Bedeian, A. G. (1994). Career commitment: Construction of a measure and examination of its psychometric properties. *Journal of Vocational Behavior*, 44(3), 237–262.
- Görgülü, A. G. Z., & Bozgeyikli, H. (2024). Kariyer yetkinlikleri ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliğinin incelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 14(2), 239–259.
- Hirschi, A., Freund, P. A., & Herrmann, A. (2014). The career engagement scale: Development and validation of a measure of proactive career behaviors. *Journal of Career Assessment*, 22(4), 575–594.
- Işık, E., Yeğin, F., Koyuncu, S., Eser, A., Şimlekçiler, F., & Yıldırım, K. (2018). Validation of the career adapt-abilities scale-short form across different age groups in the Turkish context. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 18(3), 297–314.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291.
- Kuijpers, M. A. C. T., & Scheerens, J. (2006). Career competencies for the modern career. *Journal of Career Development*, 32(4), 303–319.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44.
- OECD. (2020). *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*. OECD Publishing.
- Öztürk, E., & Demir, Y. (2015). Finansal okuryazarlık ve para yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi akademik personeli üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 68, 113–134.

- Sampson, J. P., Reardon, R. C., Peterson, G. W., & Lenz, J. G. (2004). *Career counseling and services: A cognitive information processing approach*. Thomson/Brooks/Cole.
- Savickas, M. L. (1997). Career adaptability: An integrative construct for life-span, life-space theory. *The Career Development Quarterly*, 45(3), 247–259.
- Savickas, M. L., & Porfeli, E. J. (2012). Career Adapt-Abilities Scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 661–673.
- Soydaş, M. S. (2023). Finansal bilgi düzeyinin finansal yönetim davranışı ve yatırım davranışına etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(4), 2816–2822.
- Temizel, F., & Bayram, F. (2011). Finansal okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 73–86.
- İkvan, A., Tursun, M., & Ukav, İ. (2020). Finansal yönetim eğitimi alan öğrencilerin algı ve finansal okuryazarlık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 487–506.
- Yaylacı, G. (2007). İlköğretim düzeyinde kariyer eğitimi ve danışmanlığı. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, 40, 119–140.
- Zimmerman, B. J. (2008). Investigating self-regulation and motivation: Historical background, methodological developments, and future prospects. *American Educational Research Journal*, 45(1), 166–183.

2. Bölüm

Parti İçi Muhalefet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme¹

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ²

Giriş

Bir siyasal partide, yönetimi ele geçirmeyi ya da onu paylaşmayı amaçlayan oluşumlar parti içi muhalefet olarak tanımlanabilir. Parti içindeki söz konusu kümelenmeler düşünsel-ideolojik bir alt yapıya sahip olabilecekleri gibi sadece kişisel kariyer hesaplarıyla hareket eden hizip özelliği de taşıyabilirler. Parti içindeki grupların amaçlarından bağımsız olarak siyasal partiler, parti içi muhalefete tanıdıkları demokratik olanaklarla da niteliklerini ortaya koyarlar. Bir ülkenin demokratikleşme düzeyi iktidar-muhalefet ilişkilerinin olgunluğuyla bağlantılı olduğu kadar, partilerin parti içi demokrasiye yaklaşımlarıyla da yakından ilişkilidir. Siyasal partilerde, parti içi muhalefetin karar alma süreçlerine katılım araçlarına sahip olması, parti mensuplarının yönetim mekanizmalarına seçilme olanakları parti içi demokrasiye yönelik önemli göstergelerdir. Liderlerin partideki rolü, seçilme usulü, siyasal katılımın demokratik ilkelere göre düzenlenmiş olması, bu noktada diğer kritik parametreleri oluşturur. Bu çalışmayla Parti içi muhalefet kavramının, kendisiyle yakından ilişkili siyasal kültür, siyasal parti, demokrasi, parti sistemi, parti içi demokrasi, seçim usulü, parti içi demokrasi ve parti disiplini gibi kavramlarla ilişkisi analiz edilmektedir.

Parti İçi Muhalefet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme

Siyasal iktidarların politik yönelimlerini, muhalefete karşı yaklaşımlarını, siyasal partilerin parti içi muhalefete karşı tutumlarını etkileyen başlıca faktör siyasal kültürdür. Siyasal kültür, ülkelerin yönetim geleneklerini, iktidar ilişkilerini etkileyen temel kavramlardandır. Bir toplumun siyasal kültürü, belli sembollerini içeren ve dini, adetleri, sosyo-ekonomik strüktürüyle desteklenen hafızasıdır (Roskin vd., 2013: 143). Toplumların siyasal kültür kodlarını belirleyen söz konusu bellek muhalefete yaklaşımında da belirleyici role sahiptir.

¹Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Nisan 2019'da Doktora Tezi olarak kabul edilen "Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet (1946-1950)" başlıklı çalışmadan üretilmiştir.

² Doç. Dr.; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Alpaslan6507@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-2877-8415

Her ülkenin siyasal kültürünün de kendine özgü farklılıklar taşıdığı da bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda Batı Avrupa, ABD ve Türkiye üzerine yapılacak kısa bir analiz bu duruma yönelik çıkarsama yapmamıza imkân sağlayacak niteliktedir.

Batı Avrupa siyasal kültürü tarihsel süreç içinde bir dizi çatışma-uzlaşma süreçleriyle ilerlemiş ve söz konusu arka plan bu kültür havzasını muhalefete ve çoğulculuğa daha açık hale getirmiştir. Merkezi-modern devlet çevreyle her karşılaşmasında onu daha çok özümsemiş uzlaşabilmiştir. Önce soylularla uzlaşmış, daha sonra burjuva, en son olarak da endüstri emeğiyle uzlaşmayı yakalayabilmiştir (Mardin, 2013: 37). Zamanla Batı Avrupa siyasal kültürü söz konusu çatışma-uzlaşma süreçleriyle kompromiyi (uzlaşma) gelenek haline getirmiş ve siyasal kültürünün kodlarından birine dönüştürmüştür.

ABD’de ise Avrupa’dakine benzer uzun tarihsel çatışma-uzlaşma süreçleri yaşanmamıştır. ABD sisteminde hükümet sadece eyaletler arasında ki sorunları gidermekle görevliydi (Luttwak, 1996: 52). Bu siyasal gelenek sonraki yıllarda ABD’nin siyasal sistemine aşırı ademi merkezîyetçilik olarak yansımıştır. Merkezle çevre arasında yumuşak ve gevşek bağlar kurulmuş, merkezi iktidarla yerel iktidarların bir arada yaşamasının zeminini hazırlamıştır. Bu sayede yerelde ve merkezde farklı güç odaklarının varlığı sistem içinde kriz hatları yaratmamıştır.

Türkiye’nin siyasal kültüründe ise “ataerkil” ve “otoriter” bağlar oldukça belirleyicidir. Ataerkil boyutun altında yatan felsefeyi İslam’ın alem tahayyülü oluşturur. Bu yaklaşıma göre, alemde varlıklar arasındaki çeşitlilik-eşitsizlik, hiyerarşi ve dengeyi kaçınılmaz kılar. İktidar ise “ezeli ve ebedi bir doğru sistem” (Mahcupyan, 2015: 26; Nişancı, 2002: 130) tahayyülü doğrultusunda bu düzeni kuran ve yöneten güç demektir. Otoriterlik kavramıyla Türk siyasal kültürü arasındaki bağ ise Sünni İslam ilahiyatçıları ve hukukçuları tarafından geliştirilmiştir. Buna göre asıl olan salt-siyasi gerçekliğe teslim olmaktır. “Var olan haklıdır ve anarşiyi önlemek için gücü üstün çıkana itaat edilmelidir.” (Lewis, 2017:290). Bu yaklaşımda güç ana faktördür ve iktidarı de facto eline geçiren, kullandığı araçlardan bağımsız olarak meşrudur. Örneğin Osmanlı Devleti’nde siyasal iktidar Tanzimat dönemine kadar otoriterlik ve ataerkillik sacayakları üzerinde yükselmiştir. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Cemaatlerin sivilleşmeye başlamasıyla dini liderliklerin etkisi azalmış ve Müslim gayr-i Müslim ayrımı giderek daha silikleşmeye başlamıştır. Aynı dönemde devletin merkezileşme politikaları yereldeki dengeyi de bozmuştur. Bu dengesizliğe çözüm arayışı Meşrutiyet’i doğurmuştur. Yeni rejimle farklı inanç gurubundan kitlelerin katılımıyla siyasal partiler kurulmuş ve böylece çoğulcu bir siyasal iklim oluşmuştur (Tunaya, 2011: 483; Çavdar, 2013: 121; Sencer, 1974: 45-55.) Özünde demokratik izler taşıyan yeni durum zaman zaman otoriter yönelimlerle

kesintiye uğramış ve Cumhuriyet'e kadar ataerkil ve otoriter öğeler varlığını bir şekilde sürdürme gelmiştir.

Siyasal anlamda üst yapı kurumlarını yeniden kuran Cumhuriyet modernleşmesi, ataerkil kültürden kurtulmayı bir ideal olarak benimsemiştir. Ancak otoriterliği yeniden yorumlamış, pozitivizm ve jakobenizm gibi iki ideoloji ile destekleyerek hayata geçirmiştir. Ataerkil kodun ortadan kaldırılmasında aşırı-batıcı bir yaklaşım geliştiren, batının bütün siyasi ve hukuki üst kurumlarını devrimci anlayışla bir hayata geçiren cumhuriyet elitleri, çoğulcu-demokrasi söz konusu olduğunda kolaylıkla otoriter bir politik paradigma geliştirebilmişlerdir.

Farklı siyasi kültür kodlarından beslenen coğrafyaların politik anlayışları şu çıkarsamaları yapma imkânı vermektedir. ABD siyasi kültüründeki baskın yerelci öğeler, Batı Avrupa siyasi kültüründeki sınıfsal çatışma-uzlaşma süreçleri muhalefetle ortak yaşam için uygun bir altyapı oluştururken, Türk siyasi kültüründeki baskın otoriter ve ataerkil kodlar muhalefet için çorak bir zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla ancak demokratik bir iklime sahip siyasi gelenekler içinde varlığını sürdürebilen parti içi muhalefette Türk siyasi kültüründeki anti-demokratik öğelerden olumsuz etkilenmiştir.

Demokrasi, parti içi muhalefet kavramıyla yakından ilişkili başka bir başlıktır. Demokrasinin doğası ve günümüzde bu kavrama yüklenen kutsallık parti içi muhalefetle arasında pozitif-korelasyonu kaçınılmaz kılmaktadır. Carl Schmitt demokrasinin akışkanlığını ve yayılmacılığını öne çıkararak demokrasiyi “1789 Fransız ihtilalinden beri hiçbir bendin karşı koyamadığı bir sele” benzetir. Gerçekten bu yaklaşımı doğrular şekilde İtalyan faşizmi dışındaki bütün modern yönetim sistemleri ve bunların temelini oluşturan ideolojiler demokrasiye bir değer atfetmişlerdir (Schmitt, 2014: 47). Liberal demokrasinin havari düşünürlerinden Francis Fukayama'nın The National Interest dergisine yazdığı, geniş yankılar ve tartışmalara sebep olan “Tarihin Sonu Mu?” başlıklı makalesi demokrasi konusundaki ütopyanın nerelere vardırılabileceğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Makalede liberal-demokrasinin “insanlığın ideolojik evriminin son noktasını” teşkil ettiği ve “nihai hükümet şekli” temsil ettiği büyük bir ideolojik güvenle iddia edilmekteydi (Fukayama, 1989: 2). Fukayama'nın tezinin tartışmaya açık ve oldukça kırılğan yanları bulunmaktadır. Ancak konumuz bağlamında asıl cezbedici tarafı demokrasinin uzun çatışma-uzlaşma süreçleri sonucu kurumsallaştığı vurgusudur. Gerçekten çoğunlukla uzlaşma rejimi olarak resmedilen demokrasi, uzun tarihsel sürecinin de işaret ettiği gibi oyunun kurallarının belli olduğu çatışma rejimidir. Demokrasi, Eski Yunanda aristos (soylu) ve demos (orta halli şehirliler) arasında yoğun bir iktidar mücadelesinin beslediği “azınlık rejimiydi” (Güvenç, 1995: 111). 10. Yüzyılda

ise söz konusu çatışma soylularla (Zegedan), burjuvazi arasında sahnelenmeye başlamıştır. Birkaç yüzyıl devam eden sınıfsal çatışma 1789 Fransız İhtilalinden sonra burjuvazinin zaferiyle sonuçlanmıştır. 1830 Sanayi Devrimiyle burjuvazi, örgütlü güç olarak karşısına çıkan işçi sınıfıyla mücadeleye başlamıştır. Süreç içinde ülkeden ülkeye farklılık gösteren çatışma-uzlaşma süreçleri kitle partileri şeklinde örgütlenen işçi sınıfı ve kadro partileri şeklinde oluşan burjuvazi arasında günümüzde de devam etmektedir.

Demokrasinin doğasında var olan çatışma kültürü tarihsel süreç içinde ötekinin varlığını kabul etme ve onunla uzlaşma kültürünü de beraberinde getirmiştir. Nihayet ifade özgürlüğü, özgür ve adil seçimler, yöneticilerin halkın taleplerine karşı duyarlı davranmaları gibi ilkelerle beslenen demokrasi, iktidar-muhalefet ilişkilerinde ve siyasal partilerin iç işleyişlerinde de etkili olmaya başlamıştır.

Türkiye’de ise demokrasinin gelişimi sınıfsal bir mücadeleye dayanmamaktadır. Bu sebeple de sağlam bir sosyo-politik bir zemine oturmamıştır. Kolaylıkla merkezi temsil eden bürokrasiyle, çevrenin temsilcisi siyasal seçkinler arasında elit çatışmasına dönüşmüş ve kurumsallaşamamıştır. Bürokrasi güçlü olduğu kesitlerde sistemi vesayet altına almış ve oluşturduğu kurumlar eliyle halkın temsilcisi seçilmişlerin politik manevra alanını sınırlamış ya da kontrol altında tutmuştur. Siyasal seçkinlerde sistemde öne çıktıkları dönemlerde otoriter bir düzleme kaymışlardır. Buna karşılık bürokrasi ise zayıf dönemlerinde siyasi seçkinlerle iktidar mücadelesini rejim tartışması olarak sunmuştur. Bu kısır çatışma demokrasiyi devletle toplum arasında problematiğe dönüştürmüş, siyasi elitleri halkın gözünde kahramanlara dönüştürmüştür (Heper, 2011:113). Geniş kitlelerinin desteğini kazanan siyasal parti liderleri, otoriterlermiş, parti içi muhalefeti sınırlamışlar ve partilerindeki muhalif unsurları kolayca tasfiye edebilmişlerdir. Bütün bunların sonucu olarak batıda sınıfsal bir mücadelenin sonucu olarak geniş bir arka-plana sahip demokrasi, kurumsallaşmış ve parti içi muhalefet içinde elverişli bir alt yapı oluşturmuştur. Ancak Türkiye’de merkez çevre çatışmasının bir sonucu olarak gelişim gösteren demokrasi parti içi muhalefet açısından da sınırlayıcı olmuştur.

Siyasal parti kavramı da parti içi muhalefetle yakından ilişkili başka bir kavramdır. Siyasal partiler, bir programa sahip; iktidarı ele geçirmeyi veya paylaşmayı amaçlayan bir örgüte sahip siyasi yapılar olarak tanımlanabilir (Özbudun, 1979: 2; Heywood, 2013: 324). İktidarı ele geçirme hedefi ve örgütsel yapı parti içi muhalefet açısından paradoksal ve doğrusal olmak üzere iki farklı ilişki anlamına gelir. Partiler, iktidardan pay almak amacıyla toplumun çeşitli kesimlerini bir araya getirerek belli bir seçmen tabanına dayanmak zorundadırlar, bu açıdan özellikle merkez partiler bir koalisyonu andırırlar. Dolayısıyla böyle

bir siyasal iklimde parti içinde farklı kanatlar ve hizipler kolaylıkla manevra alanı bulurlar. Başka bir ifadeyle parti içi muhalefet mensubu olduğu siyasal partide iktidara gelmek ya da iktidarı paylaşmak için elverişli koşullara sahip olur.

Buna karşın siyasal partiler aynı zamanda örgütlü yapılardır. Bu sebeple de farklılıkları belli ilkeler etrafında ve ortak bir ideolojik potada eritmeye çalışırlar. Dolayısıyla da doğalarında hiyerarşik hatta zaman zaman oligarşik bir öz taşırlar (Duverger, 1962: 122). Bu yaklaşımı doğrular şekilde günümüzde birçok ülkedeki seçimlerde adaylar önce partisi tarafından seçilmektedir. Bir bakıma seçmen partinin seçtiği milletvekili adayını tasdik etmektedir. Bağımsız adaylar ya da bazı partiler tarafından gerçekleştirilen ön seçimler bu noktada oligarşiyi aşmak için uygulanan yöntemler olarak değerlendirilebilir. Ancak bağımsız adayların partili adaylara karşı pozisyonu Duverger'in benzetmesiyle kartel ve tröstlerle münferit teşebbüsler arasındaki rekabete benzer niteliktedir. Görüldüğü üzere siyasal partilerin örgütlü ve hiyerarşik olma zorunlulukları parti içi muhalefeti sınırlayıcı bir faktör olabilmekte ve parti içi çoğulculuğu engelleyebilmektedir.

Demokratik sistemin doğasında olduğu kadar partilerin iç işleyişlerinde yarattığı etkiyle kritik öneme sahip parti sistemi kavramı da parti içi muhalefetle yakından ilişkilidir. Parti sistemlerinin belirlenmesinde belirleyici olan parti sayısıdır. Tek partili ve çoğulcu (plüralist) demokratik parti sistemleri olarak sınıflandırılırlar. Raymond Aron, Montesquieu'nun "ilke" kavramını "bir rejimde iktidarın gereklerine cevap veren kurumsal teşkilata uyan duygu" anlamında ele alarak bu iki sistem arasındaki farkı psikopolitik bağlamda belirginleştirir. Aron, bu duyguyu tek partili rejimlerde "korku ve inanç", çoğulcu rejimler bakımından ise kanunlara "saygı ve kompromi" olarak ifade eder (Aron, 1976: 70-72). İki rejimin doğal yapılarından kaynaklanan bu paradoks rejimlerin parti içi muhalefetle ilişkilerinde de belirginleşir. Tek partili rejimler doktriner yapılardır gelecekte ulaşılabilecek "yüce ideal" için ideolojiye bağlılık beklenir. Rejim farklı bir düşünsel ya da ideolojik angajmana doğası gereği yaşam alanı tanımaz. Merkezdeki oligarşik örgütlenmeye paralel teşkilat yönetimleri bulunur. Merkezdeki üst düzey yöneticilerde kendileri tarafından atanan kişilerce seçilir. Tek partili rejimlerde muhalif oluşumlar ve parti içi muhalefet "yüce ideale" tehdit potansiyeli yapılar olarak görülür. Parti içi muhalefetin yaşam alanı ideolojinin yörüngesinde sistem içi ferahlatıcı fikirler sunmakla sınırlıdır.

Türkiye'de 1923-1946 arası kesitte ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Partisi söz konusu dönemdeki iktidarıyla tek partili rejimlere örneklik teşkil eder. Partinin 11 Eylül 1923 kuruluşundan hemen sonra Millî Mücadele yıllarında fırkacılığa karşı takınılan olumsuz yaklaşım, partinin isminde yer alan "halk" kavramının o günün siyasal ikliminde sahip olduğu sol içerik muhalefet konusu

olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, fırkacılığın sınıf temelli toplumlar için zararlı olduğu, Türkiye gibi sınıfların bulunmadığı toplumlarda bölünmelere yol açmayacağı ve o dönem işçi ve köylü gibi ezilen sınıflarla ilişkili olan “halk” kavramını ise bütün millet için kullanıldığını ifade ederek söz konusu eleştirileri aşmıştır (Tunçay, 2012: 40-41).

II. Grubun yer almadığı 1923 seçimleriyle Mustafa Kemal’in tanımlamasıyla “Kız gibi bir meclis”³ (Ertunç, 2013: 43) oluşturulduğu düşünülse de aynı zamanda Halk Fırkası Grubu anlamına da TBMM’nin (birkaç vekil dışında meclisin tamamı Halk Fırkası milletvekiliydi) siyasal yaklaşımı farklı olacaktır. Meclis kendi yetkileriyle ilgili konularda tam bir muhalefet odağına dönüşmüş seçimlerin yenilenmesi yetkisinin cumhurbaşkanına verilmesini reddetmiş, Anayasa ve bütçe kanunlarının cumhurbaşkanının meclise geri gönderebileceği kanunlar olmaktan çıkartılmıştır. Mustafa Kemal’e Millî Mücadele yıllarında verilen başkumandanlık yetkisi TBMM’nin manevi şahsına verilmiş, cumhurbaşkanının bu yetkiyi ancak sembolik olarak temsil edebileceği kabul edilmiştir (Koçak, 2013, 115-116; Tunçay, 2012: 93-94).

Tek Parti dönemi parti içi muhalefet bağlamında yaşanan hadiselerden biride HF içindeki muhalefetin partiden ayrılarak Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasını kurmasıdır. Mustafa Kemal ile beraber “ilk beşler” olarak bilinen Millî mücadelenin lider kadrosu Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele inkılapların jakobenist yöntemlerle uygulanmasına karşıydılar. Modernleşme paradigmaları evrimsel ve demokratik bir yol takip edilmesini istiyorlardı. Parti içinde yeterli siyasal iklimi bulamayan ve talepleri kabul edilmeyen muhalefet 17 Kasım 1924 tarihinde liberal öğelerin baskın olduğu bir programla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdular (Fındley, 2012: 250; Zürcher, 2013: 250). 1930 yılına gelindiğinde bu defa Mustafa Kemal Paşa’nın ifadeleriyle “Hizip yapmayalım doğrudan doğruya parti yapalım” (Okyar, 1980: 400) anlayışıyla Serbest Cumhuriyet Fırkasıyla güdümlü muhalefet denemesi gerçekleştirildi. Partinin üyeleri ve finansmanı Mustafa Kemal Paşa tarafından sağlandı. Partinin iç ve dış politikaya yönelik çeşitli kuruluş sebepleri öne sürülebilir. Ancak asıl kritik nokta Terakki Perver Fırka örneğinden parti içi muhalefetin siyasal risklerinin görülmesidir.

Cumhuriyet Halk Partisi, başarısız Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra bu defa güdümlü muhalefeti kendi içinde denedi. 1939 yılında toplanan CHP 5. Kurultayı parti müfettişleri ve kurultay tarafından seçilen 21 Milletvekilinden oluşan ve CHP Genel Başkanı’nın başkanlığında Müstakil Grup’un kurulmasına karar verdi. Müstakil Grup Ali Fuat Başgil’in ifadeleriyle

³ Ertunç, 2013: 43.

“kendine herkesi güldürmekten başka bir işe yaramamıştır.” (Başgil, 2011: 41). Zaten Türkiye’de çok partili hayat geçiş anlamına da gelen Demokrat Partinin kurulmasıyla Müstakil Grubun varlığına 1946 tarihli CHP Kurultayı’nda son verilmiştir.

Çoğulcu rejimlerde ise parti içi muhalefetin varlığı kaçınılmaz bir konudur. Her türlü siyasal faaliyet rasyonel bir düzlemde ilerler. Çünkü ütopya söz konusu olmadığı için amaç çeşitli siyasal araçları kullanarak iktidara gelmektir. Kanunlara ve kompromiye uymak demokratik düzenin dayattığı bir zorunluluktur. Başka bir ifadeyle parti içi iktidarın meşruiyeti en azından teorik düzeyde demokratik ilkelerle sınırlıdır. Çoğulcu sistemlerin demokratik niteliği parti içi muhalefete de değişen yoğunlukta imkanlar barındırır.

Çoğulcu demokratik sistemlerden “Hâkim Parti Sistemi” kavramın çağrıştırdığı bütün otoriter ağırlığa karşın parti içi muhalefete çeşitli imkanları da işaret eder. Parti içi muhalefet bu sistemde bir bakıma zorunluluktur. Zira partiden ayrılarak farklı bir oluşum etrafında kümelenerek iktidara gelmek neredeyse imkansızdır. Siyasal alan hâkim parti tarafından ele geçirilmiştir. İktidar, parti içi iktidarı ele geçirmek anlamına gelir. Bu durum parti içinde hizipler arasında sert siyasal mücadeleyi kaçınılmaz kılar. Örneğin Japon Liberal Demokrat Parti’inde 1970-1980 yılları arasında Tanaka ve Fkuda hizipleri böyle bir çatışmaya girişmiş ve ikisi de siyasetten çekilmek zorunda kalmıştır (Heywood, 2013: 338). Hâkim parti sisteminde parti içi muhalefet açısından temel meşruiyet sorunu düşünsel bir temele dayanmamalarıdır. Çünkü siyasal ayrılıklar ideolojik ya da ilkesel olmaktan çok kişisel çıkarlar üzerinden kurulur.

İki partili sistemlerinde ise hâkim parti sistemine benzer şekilde çok partinin bulunması yasal olarak mümkün olmakla beraber sadece iki partinin iktidarı politik bağlamda olanak dahilindedir. ABD ve İngiltere ikili parti sisteminin ana örneklerini teşkil eder. ABD sisteminin aşırı yerelci karakteri parti içi muhalefete elverişli koşullar taşır. Çünkü ABD’de yerel güçler etkilidir ve adaylar partiden önce delegenin adaydır. İngiltere’de ise aşırı merkezîyetçi çoğunluk sistemi, katı bir parti disiplinini zorunlu kılar. Burada ABD sisteminin tersine adaylar merkez tarafından belirlenir ve yerel teşkilatlarca kabul edilir. Dolayısıyla merkezin aday olarak seçim kazanan milletvekillerinin dolayısıyla da parti içi muhalefetin imkanları sınırlı kalır.

Çok partili sistemlerde ise ikiden fazla partinin iktidar şansı sadece teknik açıdan değil siyasal gerçeklik bağlamında da olasıdır. Bu sistemin uygulandığı ülkelerde çoğunlukla seçmen kitleleri arasında ciddi bir parçalanmışlık söz konusudur. Dolayısıyla bir partinin tek başına iktidar çoğunluğunu yakalama şansı çoğunlukla zayıftır ve koalisyon hükümetleri kurulmak zorunda kalınır. Çok partili sistemin iktidarın tekelleşmesi ve sınırlanması konusundaki bütün

olanaklarına karşın en çok eleştirilen noktası da özellikle istikrarsız koalisyon dönemleridir. Bugün İtalya ve İsrail uzun süren koalisyonların zaman zaman istikrarsız koalisyonların görüldüğü ülkelerdendir. 2005'e kadar 305 siyasal parti ya da siyasal parti hüviyeti taşıyan siyasal örgütün faaliyet gösterdiği Türkiye siyasal tarihinde de zaman zaman kırılğan koalisyon hükümet dönemleri yaşanmıştır (AK Parti, Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu Raporu, 2005: 41). 2017 referandumuyla kabul edilen ve 2018'te yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle yürütme yetkileri halk tarafından seçilen cumhurbaşkanına verilmiş ve koalisyonlar dönemi kapanmıştır. Çok partili sistemlerde partilerin programı ve ideolojisi hâkim parti ve ikili parti sistemlerine göre daha esnektir. Parti içi muhalefet önce hizipler ya da kanatlar şeklinde parti içinde örgütlenmekte daha sonra yeni bir parti kurabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılanlar tarafından kurulan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasıyla başlayıp günümüze kadar devam eden bu durumun birçok örneğine sahne olmuştur.

Partilerin, siyasal partiler tipolojisindeki yeri de parti içi muhalefet bağlamında dikkate alınması gereken başka bir faktördür. Siyasal partinin kitle partisi ya da kadro partisi olması parti içi muhalefetin niteliğini doğrudan belirler. Kitle partilerinin iktidarları, plütokratik (iktidarın zengin sınıfların kontrolünde olduğu hükümet) iktidarlardır. Kadro partilerinin siyasal gücü ise geniş kitleleri iyi organize edilmiş güçlü bir hiyerarşiyle yönetebilme yetenekleridir (Duverger, 1974: 29-33). Buradan hareketle siyasetin doğası gereği kadro partilerinde parti içi muhalefetin siyasal olanaklarının daha geniş olduğu çıkarılması yapılabilir.

Meşrutiyet döneminde kurulan, Osmanlı Devlet Yönetiminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin niteliği üzerinde ciddi etkisi bulunun İttihat Terakki Fırkası kadro partilerine örneklik teşkil eden bir siyasal yapılandırmadır. Özellikle ilk yıllarında yoğun bir parti içi muhalefete rastlanılan İttihat Terakki, II. Abdülhamid'in "mutlakiyet" rejimine son vermek amacıyla azınlıklardan İslamcılara kadar bütün muhalefeti kendi ismi altında topladı. Böylesi heterojen bir siyasal oluşumda yoğun parti içi muhalefet zaten beklenen bir durumdu. Nitekim İttihat Terakki merkez yönetimi, seçim baskılarından dolayı "eli sopalı seçimler" olarak tanımlanan 1912 seçimlerine (Akşin, 2013: 38) kadar muhafazakâr liberal, sol ideolojik yönelime sahip üç örgütlü parti içi muhalefet oluşumuyla mücadele etti. Liberal parti içi muhalefet, Ahmet Rıza Grubunun Comte'un ilerlemeci fikirleri çerçevesinde savunduğu pozitivist-merkeziyetçilik düşüncesine karşıydı. Le Play ve Demolins'in etkisiyle adem-i merkeziyetçiliği ve şahsi teşebbüsü savunuyorlardı (Mardin, 2014: 210-211; Sencer, 1974: 26-29). Liberal hareket parti içi iktidar mücadelesinde başarısız olunca parti dışında örgütlenerek Ahrar Fırkasında bir araya geldi.

Liderliğini Miralay Sadık Bey ve Abdülaziz Mecdi Efendi'nin yaptığı Muhafazakâr ideolojik alt yapıya sahip parti içi muhalefet İttihat Terakki Yönetimi için çok daha tehlikeli olmuştur. Parti içinde kurdukları “Hizb-i Cedit (Yeni Oluşum) Hareketi”, bir ara Meclisi Mebusan’da 160 kişilik parti grubundan 110 milletvekilinin desteğiyle partiyi bölünmenin eşiğine getirmiştir (Bayar, 1997: 56). İttihat Terakki Parti Merkez Yönetimi bu grubun Mevadd-ı Aşere (on madde) dedikleri taleplerinin tamamına yakınına kabul etmek zorunda kalmıştır. Hizb-i Cedit Grubu, daha sonra İttihat Terakki iktidarının en büyük rakibi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının bünyesinde yer aldı. (Yiğit, 2014: 117; Tunaya, 2011: 274). Parti içi muhalefetin sol kanadını temsil eden ise “Hizb-i Terakki” grubu, Hizb-i Cedit grubuna bir tepki neticesinde kuruldu. İttihat Terakki'nin siyasal operasyonu olarak görülen bu grup, İttihat Terakki benzeri bir program yayınlamıştır. Parti içi muhalefet savuşturulduktan sonra da silinip gitmiştir (Tunaya, 2011: 274-275).

Parti içi muhalefetle yakından ilintili başka bir başlıkta seçim usulüdür. Seçimlerde hangi seçim usulünün uygulanacağı, milletvekili profilini dolayısıyla da milletvekilleriyle parti merkez yönetimi arasındaki ilişkilerin demokratik niteliğini etkiler. Bu açıdan tercihli oy, blok liste, daraltılmış bölge sistemlerinden hangisinin uygulanacağı parti içindeki iklimin demokratik boyutunu belirleyen faktörlerdendir. Parti içi muhalefet açısından tek isim sistemi olarak ta tanımlanan tercihli oy ve nisbi temsil dar bölge sistemi en uyumlu yöntemlerdir. Bu sistemlerde aday yerel destekçilerinin tercihleriyle seçilir. Bu sayede merkezle daha az kayıtlıdır. Parti disiplinine düşünsel ve hukuki gerekçe oluşturan partinin ideolojisi ve tüzüğüyle daha az bağıtlıdır. Dolayısıyla merkezle siyasal ayrışmalar yaşayabilir hatta gerektiğinde siyasal çatışmaya girebilir. Blok liste usulünde ise bunun tamamen aksine parti merkez yönetimi belirleyicidir. Adaylar merkezden atanır ve seçmen tarafından onaylanır. Bir lider ya da kolejyal bir grubun belirlediği aday taşra teşkilatlarına ve seçmene dayatılır. Blok liste yöntemi Düverger (1962). tarafından “paraşütçülük usulü” olarak tanımlanan seçim bölgelerine hiç gitmemiş ve o bölgede hiç tanınmayan adayların seçilmesiyle sonuçlanır. Blok liste usulünün, parti içi muhalefet arasında negatif bir korelasyon olduğu ve parti içi demokrasiyi sınırlayıcı öğelere sahip olduğu açıktır.

Parti içi demokrasi ve parti disiplini, parti içi muhalefet kavramıyla yakın illiyet bağına sahiptir. İki kavramın oluşturduğu siyasal paradoks parti içi muhalefetin demokratik niteliğini doğrudan etkiler. Çoğulcu demokratik sistemlerde siyasi partiler, örgütsel zorunluluk ifade eden teşkilatlara sahiptirler ve parti kurumlarını program, ideoloji, tüzükleriyle belli bir disiplin anlayışıyla kontrol altında tutmaya çalışırlar. Diğer yandan çoğulcu sistemlerde siyasal

partilerin en azından biçimsel bağlamda kendilerine meşruiyet sağlayan demokratik ilkelerle bağıtlıdır. Parti içi demokrasi ve parti disiplini kavramları arasındaki dilemma parti içi muhalefetin demokratik çerçevesini belirler.

Parti içi demokrasi, demokratik ilkelerin partilerin karar alma mekanizmalarında etkili olması, parti içi muhalefetin görüşlerinin parti politikalarına yansması, parti yöneticilerin demokratik usullere uygun seçimlerle iş başına gelmesi olarak tanımlanabilir. (Tuncay, 2000: 52; Gökçe, 2013: 77). Parti içi demokrasi, parti içinde oligarşinin azaltılmasına, yönetim kademelerinin herkese açık olmasına, tabandan yukarıya denetime fırsat tanınmasına koşuttur.

Ancak demokratik ilkeler, parti disiplinini güçleştiren bir yaklaşımı içinde barındırır. Bu sebeple her siyasal parti belli düzeyde otokrasiye kaçmak zorunda kalır. Elit teorisyenlerinden Robert Michels'in "Oligarşinin Tunç Kanunu" (Roskın vd., 2013: 127) şeklinde kavramsallaştırdığı bu yaklaşım parti disiplinini zorunlu kılar. Parti disiplini, bir partinin yönetim organlarının programı ve tüzüğüne göre aldığı kararlara üyelerinin uymasını ifade eder (Yanık, 2002: 61; Mutlu, 2008: 51). Parti program ve tüzükleri çoğunlukla yönetim kadrolarının elini oldukça güçlendiren hükümler taşır. Parti içi iktidara, muhalif oluşumları kontrol altına alabilecek araçları sunar. Sert bir parti disipliniyle çeşitli hizip ve kanatları kontrol altına alabilen partilerde, muhalif oluşumların siyasal hedefleri Duverger'in deyimiyile "platonik" olarak kalacaktır (Duverger, 1962: 144).

Dünyada demokratikleşme süreçlerine bağlı olarak bazı ülkelerde parti içi demokrasi bazılarında ise parti disiplini ön plana çıkabilmektedir. Örneğin ABD sisteminde merkezizetçilik dolayısıyla da parti disiplini çok zayıftır. Adaylar kampanyalarını genelde kendileri organize ederler ve partilerine aidiyetleri çok zayıftır (Roskın vd., 2013: 27; 225-229; Düverger, 1962: 167-168).

Parti içi muhalefet için uygun siyasal iklimi işaret eden bu koşullarda doğal olarak milletvekilleri için yerel öncelikler ulusal olanların önünde yer alır. ABD kongresinde, sık görülen farklı partilere mensup cumhuriyetçi ve demokrat üyelerin aynı yönde ve partilerinin politikaları aleyhine oy kullanmaları bu sebebe dayanır.

İngiltere ve Türkiye gibi merkez yönetiminin güçlü olduğu parti geleneğine sahip ülkelerde ise parti disiplini, ideolojik tutarlılık önceliklidir. Burada Heywood'un (2013) deyişiyile "vekalet doktrini" söz konusudur ve parti ideolojisi ve programı adayın siyasal yeteneklerinden ve niteliğinden daha ön plandadır. Adaylar seçilmeden parti tarafından belirlenmişlerdir ve partinin adamlarıdır. Parti merkez yönetiminin kararları doğrultusunda oy kullanırlar. Parti disiplininin belirleyici olduğu merkezizetçi siyasal kültürün hâkim olduğu ülkelerde parti içi muhalefetin yerel faktörlerin ön plana çıktığı ülkelere göre daha sınırlı olacağı açıktır.

Sonuç

Sosyal Bilimlerin farklı disiplinlerinin çalışmalarında muhalefet kavramının bir parçası olarak ele alınan parti içi muhalefet çeşitli kavramlarla yakından ilişkilidir. Siyasal kültür tarafından tarihsel, politik ve sosyo kültürel açılardan etkilenen parti içi muhalefetin niteliği muhalefete bakışla paralel olarak ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. ABD örneğinde olduğu gibi ademi merkeziyetin baskın olduğu ülkelerde parti içi muhalefet kendine geniş bir hareket alanı bulabilmekte hatta parçası olduğu siyasal partilere karşı pozisyon alabilmektedir. Yine uzun çatışma-uzlaşma süreçleri sonunda liberal-demokrasiyi sistemine başarıyla entegre edebilmiş Batı Avrupa ülkelerinde muhalefete iktidarla eşit politik imkanlar tanınmaktadır. Söz konusu demokratik iklim partilerin iç yapısında da demokratik bir iklim yaratmakta ve bütün bunlarda parti içi muhalefetin siyasal manevra alanını genişletmektedir. Türkiye’de ise otoriter- ataerkil öğelerin halen geçerli olduğu ve tarihsel süreç içinde demokrasisini sınıfsal bir temele oturtamamıştır. Muhalefet geleneğinin sınırlı olmasına paralel olarak da parti içi demokrasisi de oldukça çorak kalmıştır. Çoğulcu demokratik sistemin uygulanıyor olması muhalefeti çağdaş demokrasilerdekine benzer bir yere oturtmaya yetmemiş ve muhalefet sistemin doğal bir parçası olmaktan ziyade bir tehdit olarak görülmüştür. Parti içi muhalif oluşumlarda kolaylıkla “hain” damgası yiyerek ötekileştirilmiş ve çoğunlukla parti dışına itilmişlerdir.

Seçimlerde tercihli oy, nisbi sistem ya da blok sistemlerinden hangisinin uygulanacağı da parti içi muhalefet açısından belirleyicidir. Blok sisteminde adaylar çoğunlukla partilerin milletvekilleri olur ve “paraşütçülük usulü” de dahil olmak üzere çeşitli yöntemlerle belirlenir. Tercihli oy ve daraltılmış nisbi bölge sisteminde ise yerel tercihler belirleyici olur ve parti içi muhalefete kapı aralanmış olur.

Parti sistemleri söz konusu olduğunda çok partili sistemlerin, demokratik doğalarının bir yansıması olarak tek parti sistemlerine göre parti içi muhalefete daha açıktır. Tek parti sistemlerinde katı bir ideoloji ve doktrinin yanında sert bir hiyerarşi söz konusudur. Ancak Çoğulcu demokratik sistemlerde sınıfsal çıkarlar ve rasyonalite esastır. Bu sistem içinde de zengin sınıflara dayanan kadro partilerinin, sayıyı ve örgütlülüğü esas alan kitle partilerine göre daha parti içi demokrasiye daha yatkındırlar. Zira bu partilerde parti disiplini daha katıdır.

Kaynakça

- AK Parti, Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu Raporu(2004-2005) , Ankara.
- Başgil, A.F. (2011). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*. Yağmur Yayınları, İstanbul.
- Bayar, C.(1997). *Bende Yazdım (Milli Mücadeleye Gidiş)*. Cilt2 2, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Cilt 1, İmge Kitabevi, Ankara.
- Duverger, M. (1962).”Partiler ve Siyasi Rejimler”. (Çev. Ergun Özbudun).*Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1): 95-155
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*.(Çev. E. Özbudun), Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Ertunç, A. C. (2013). *Cumhuriyetin Tarihi*. Pınar Yayınları, İstanbul.
- Fukayama, F.(2015). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*.(Çev. Z.Dicleli), Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Gökçe, A.F. (2013). “Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi ve Disiplin Algısı: Türkiye”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9): 65-79.
- Güvenç, B. (1995). *Kültür ve Demokrasi*. Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Heper, M. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*.(Çev. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla), Adres Yayınları, Ankara.
- İnan, S. (2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*.Liberte Yayınları Ankara.
- Kapani, M. (2001). *Politika Bilimine Giriş*.Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Koçak, C. (2013). *Tarihin Buğulu Aynası*.Timaş Yayınları, İstanbul.
- Lewis, B. (2017). *İslam Ve Batı*. (Çev. Ç. Sümer), Akıl Çelen Kitapları, Ankara.
- Luttwak, E. (1996). *Bir Uzmanın Gözüyle Darbe*, (Çev. Edib İ. Polat), Yaba Yayanları, Ankara.
- Mahçupyan, E. (2015). *Türkiye'yi Anlamak*.Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2013).*Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mutlu, O. (2008). *1982 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanunu'na Göre Parti İçi Demokrasi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nişancı, E.(2002). “Neo-Patrimonyalizm ve Türk Modernleşmesi”.*Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5): 123-139.
- Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Oral, C. (1975). *Demokrasi ve Siyasal Partiler*. Kemal Matbaası, Adana.
- Özbudun, E. (1979). *Siyasal Partiler*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3.bs, Ankara.

- Roskin, M.G.,Cord, R.L.,Medeiros, J.A ve Jones, W.S.(2013). *Siyaset Bilimi*.(Çev. A. Yayla), Adres Yayınları, Ankara.
- Schmitt, C. (2014). *Parlamentar Demokrasinin Krizi*. (A. E. Zeybekoğlu), Dost Kitabevi, İstanbul.
- Sencer, M. (1974). *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. May Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2011). *Türkiye’de Siyasal Partiler*.Cilt 3,İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tuncay, S.(2000). *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*. Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Tunçay, M.(2012). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Yanık, M. (2002). *Parti İçi Demokrasi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

3. Bölüm

Video Oyunlarında Gastronomi Temsillerinin Çok Ölçütlü Değerlendirilmesi: Sayısal Yöntemler Perspektifinden Kavramsal Bir Karar Modeli

Burak BORA¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, video oyunlarında gastronomi temsillerini çok ölçütlü karar verme yaklaşımıyla değerlendirebilecek kavramsal ve uygulamalı bir karar modeli önermektir. Dijital oyunlarda yemek, pişirme, tarif, restoran, üretim ve tüketim unsurları yalnızca görsel veya dekoratif içerikler değildir; aynı zamanda oyun mekaniği, kültürel temsil, anlatı, ekonomik sistem ve oyuncu deneyimiyle ilişkili çok boyutlu tasarım bileşenleridir. Bu doğrultuda çalışmada gastronomik özgünlük, kültürel temsil gücü, oynanışa entegrasyon, anlatsal katkı, görsel/estetik sunum, ekonomik/sistemsel rol ve deneysel derinlik olmak üzere yedi kriterden oluşan bir değerlendirme yapısı geliştirilmiştir. Önerilen model, seçili sekiz video oyunu üzerinde CRITIC–TOPSIS bütünlük yaklaşımıyla uygulanmıştır. CRITIC yöntemiyle kriter ağırlıkları hesaplanmış, TOPSIS yöntemiyle oyunların gastronomi temsili bakımından görece sıralaması elde edilmiştir. Bulgular, gastronomi temsili açısından en ayırt edici kriterin oynanışa entegrasyon olduğunu göstermiştir. TOPSIS sonuçlarına göre *Dave the Diver* en yüksek yakınlık katsayısına sahip oyun olarak belirlenmiş; onu *Stardew Valley*, *Final Fantasy XV* ve *Spiritfarer* izlemiştir. Çalışma, video oyunlarında gastronominin yalnızca tematik bir unsur değil, sayısal yöntemlerle analiz edilebilir çok boyutlu bir karar problemi olarak ele alınabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Video oyunları; gastronomi temsili; çok ölçütlü karar verme; CRITIC; TOPSIS; oyun tasarımı; deneyim ekonomisi.

¹ Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-4723-3405

1. Giriş

Dijital oyunlar, günümüzde yalnızca eğlence amacıyla tüketilen etkileşimli medya ürünleri değil; aynı zamanda kültürel temsil, deneyim tasarımı, tüketici davranışı, anlatı kurma ve karar verme süreçlerinin iç içe geçtiği karmaşık dijital sistemlerdir. Oyun çalışmaları literatüründe dijital oyunların anlatı ve mekanik yapı arasındaki gerilim üzerinden ele alınması uzun süredir tartışılmaktadır. Jenkins'in "anlatısal mimari" yaklaşımı, oyunların hikâye anlatımını yalnızca doğrusal metinler aracılığıyla değil, mekân, nesne, görev yapısı ve oyuncu etkileşimi üzerinden kurduğunu ileri sürmektedir (Jenkins, 2004). Bu çerçeveden bakıldığında oyun içindeki yemekler, mutfaklar, tarifler, restoranlar, tarımsal üretim süreçleri ve pişirme mekanikleri basit görsel ayrıntılar olmaktan çıkarak oyun dünyasının anlam üretiminde rol oynayan temsil araçlarına dönüşmektedir.

Gastronomi unsurları, dijital oyunlarda farklı düzeylerde karşımıza çıkmaktadır. Bazı oyunlarda yemek yalnızca karakterin sağlığını veya enerjisini yenileyen işlevsel bir araçken, bazı oyunlarda kültürel kimliği, sosyal ilişkileri, ekonomik döngüleri, kaynak yönetimini ve dünya kurma süreçlerini destekleyen merkezi bir unsur hâline gelmektedir. Örneğin yaşam simülasyonu, rol yapma, hayatta kalma, açık dünya ve restoran işletmeciliği temelli oyunlarda yemek; üretim, tüketim, ticaret, keşif, karakter gelişimi ve stratejik hazırlık gibi birçok oyun mekaniğiyle bütünleşmektedir. Waszkiewicz'in dijital oyunlarda yemek üzerine yaptığı çalışma, yiyeceklerin oyunlarda yalnızca arka plan öğesi değil, güvenilir dünyalar ve karakterler arası ilişkiler inşa etmeye yarayan önemli bir temsil aracı olabileceğini göstermektedir (Waszkiewicz, 2022).

Bu bağlamda dijital oyunlarda gastronomi, gastronomi çalışmaları, oyun çalışmaları, kültürel temsil, deneyim ekonomisi ve tüketici davranışı arasında konumlanan disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak değerlendirilebilir. Türkiye literatüründe de dijital oyunlarda gastronominin yeni bir araştırma alanı olarak ele alındığı ve özellikle Steam platformundaki yemek/pişirme temalı oyunlar üzerinden gastronomi ile dijital oyunlar arasındaki ilişkinin tartışıldığı görülmektedir (Islakoğlu & Özçetin, 2023). Bu tür çalışmalar, konunun yalnızca oyun tasarımı açısından değil, turizm, kültürel miras, gastronomi eğitimi ve dijital tüketim pratikleri açısından da incelenebileceğini göstermektedir.

Bununla birlikte mevcut literatürde dijital oyunlarda gastronomi temsillerinin çoğunlukla kavramsal, betimleyici veya örnek olay temelli biçimde ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım, konunun kültürel ve anlatısal boyutlarını açıklamak bakımından değerli olmakla birlikte, farklı oyunların gastronomi temsili açısından sistematik biçimde karşılaştırılmasını sınırlamaktadır. Oysa oyunlardaki gastronomi deneyimi tek boyutlu değildir; görsel estetik, kültürel özgünlük, oynanışa entegrasyon, anlatısal katkı, ekonomik işlev, kaynak yönetimi

ve deneyimsel derinlik gibi çok sayıda ölçütün birlikte değerlendirilmesini gerektirir. Bu nedenle dijital oyunlarda gastronomi temsillerinin incelenmesi, doğası gereği çok ölçütlü bir karar problemi olarak ele alınabilir.

Bu çalışmanın temel hareket noktası da buradan doğmaktadır. Dijital oyunlarda gastronomi temsillerinin değerlendirilmesi yalnızca “hangi oyunda daha fazla yemek vardır?” veya “hangi oyun daha gerçekçi yemek görselleri sunmaktadır?” sorularıyla sınırlı değildir. Daha kapsamlı bir değerlendirme; gastronomik unsurların oyunun mekanik yapısına ne ölçüde entegre edildiğini, kültürel temsil gücünü, oyuncu deneyimine katkısını, anlatı ve dünya kurmadaki rolünü, oyun içi ekonomiyle ilişkisini ve oyuncuda gastronomik merak üretme potansiyelini birlikte dikkate almalıdır. Bu çok boyutlu yapı, sayısal yöntemler ve özellikle çok ölçütlü karar verme teknikleri için uygun bir uygulama alanı oluşturmaktadır.

Çok ölçütlü karar verme yöntemleri, birden fazla ve çoğu zaman birbiriyle çelişebilen ölçüt altında alternatiflerin değerlendirilmesini sağlayan analitik araçlardır. Hwang ve Yoon tarafından geliştirilen TOPSIS yöntemi, alternatifleri pozitif ideal çözüme yakınlık ve negatif ideal çözümden uzaklık ilkesine göre sıralayan yaygın bir karar verme tekniğidir (Hwang & Yoon, 1981). Bu yönüyle TOPSIS, farklı oyunların gastronomi temsili açısından görece üstünlüklerini belirlemek için uygun bir sıralama mekanizması sunmaktadır.

Öte yandan çok ölçütlü karar modellerinde yalnızca alternatifleri sıralamak yeterli değildir; değerlendirme ölçütlerinin ağırlıklarının nasıl belirlendiği de yöntemin güvenilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis tarafından geliştirilen CRITIC yöntemi, kriter ağırlıklarını uzman yargısına dayandırmak yerine karar matrisindeki değişkenlik ve kriterler arası ilişki yapısı üzerinden objektif biçimde hesaplamaktadır (Diakoulaki, Mavrotas, & Papayannakis, 1995). Bu nedenle CRITIC yöntemi, özellikle uzman görüşü toplamadan, mevcut puanlama matrisinden hareketle ağırlık üretmek isteyen çalışmalar için işlevsel bir seçenektir.

Bu kitap bölümünde önerilen yaklaşım, dijital oyunlarda gastronomi temsillerini CRITIC–TOPSIS bütünleşik modeliyle değerlendirmeye yönelik kavramsal ve uygulamalı bir çerçeve geliştirmektir. Bu kapsamda gastronomik özgünlük, kültürel temsil gücü, oynanışa entegrasyon, anlatsal katkı, görsel/estetik sunum, oyun içi ekonomik rol ve deneyimsel derinlik gibi ölçütler üzerinden seçili oyunların karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Böylece çalışma, dijital oyunlarda gastronomi konusunu yalnızca kültürel veya betimleyici bir inceleme alanı olarak değil, sayısal yöntemlerle analiz edilebilir bir karar problemi olarak yeniden konumlandırmaktadır.

Çalışmanın katkısı üç düzeyde değerlendirilebilir. İlk olarak, dijital oyunlarda gastronomi temsillerini çok ölçütlü karar verme perspektifiyle ele alarak oyun çalışmaları ve sayısal yöntemler literatürü arasında disiplinlerarası bir köprü kurmaktadır. İkinci olarak, gastronomi temsillerinin değerlendirilmesi için kullanılacak ölçütleri tanımlayarak ileride yapılacak ampirik çalışmalar için kavramsal bir ölçüm zemini sunmaktadır. Üçüncü olarak, CRITIC–TOPSIS modelinin oyun, gastronomi ve deneyim tasarımı kesişiminde nasıl uygulanabileceğini göstererek karar destek yaklaşımlarının kültürel/dijital ürün analizlerinde kullanılabilirliğini ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda bölümün devamında önce dijital oyunlarda gastronomi temsillerinin kavramsal arka planı tartışılacak, ardından gastronomi temsillerinin neden çok ölçütlü bir değerlendirme problemi olarak ele alınabileceği açıklanacaktır. Daha sonra önerilen değerlendirme kriterleri tanımlanacak, CRITIC ve TOPSIS yöntemlerinin temel işleyişi sunulacak ve seçili oyunlar üzerinden örnek bir karar modeli oluşturulacaktır. Son bölümde ise elde edilen bulgular oyun tasarımı, kültürel temsil, gastronomik deneyim ve sayısal karar destek yaklaşımları açısından tartışılacaktır.

2. Video Oyunlarında Gastronomi Temsilleri

Video oyunlarında gastronomi temsilleri; yemek, içecek, tarif, mutfak, restoran, tarımsal üretim, balıkçılık, pişirme ve tüketim pratikleri gibi farklı unsurlar üzerinden görünür hâle gelmektedir. Bu unsurlar ilk bakışta oyunun atmosferini zenginleştiren görsel ayrıntılar gibi görünse de, birçok oyunda karakter gelişimi, kaynak yönetimi, anlatı kurulumu, kültürel temsil, ekonomik döngü ve oyuncu deneyimiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle oyunlardaki gastronomi unsurları yalnızca dekoratif içerikler olarak değil, oyunun temsil ve etkileşim sistemine katılan çok boyutlu tasarım bileşenleri olarak değerlendirilmelidir. Waszkiewicz (2022) dijital oyunlarda yiyecek üzerine çalışması da gıdanın oyunlarda hem oynanış hem de anlatı düzeyinde anlam üretebildiğini ve oyun çalışmaları ile gıda çalışmaları arasında özgün bir kesişim alanı oluşturduğunu göstermektedir.

Gastronomi temsillerinin en yaygın biçimlerinden biri, yemeğin işlevsel bir kaynak olarak kullanılmasıdır. Rol yapma, aksiyon-macera ve hayatta kalma oyunlarında yiyecekler çoğu zaman sağlık, dayanıklılık, enerji veya geçici güçlendirme sağlayan tüketim nesnelere olarak tasarlanır. Bu kullanım biçiminde yemek, oyuncunun kararlarını etkileyen mekanik bir araçtır: Oyuncu hangi yiyeceği ne zaman tüketeyeceğine, hangi malzemeleri saklayacağına, hangi tarifleri üreteceğine veya hangi kaynakları ticari amaçla kullanacağına karar verir. Sicart (2008) oyun mekaniğini oyuncunun oyun sistemiyle kurduğu kural temelli

etkileşim biçimleri üzerinden açıklaması dikkate alındığında, yemek sistemlerinin de oyun mekânı kapsamında değerlendirilebileceği görülmektedir. Bu açıdan gastronomi, oyuncunun stratejik kararlarını ve oyun içi kaynak kullanımını etkilediği ölçüde mekanik bir değer kazanır.

Bazı oyunlarda ise gastronomi yalnızca destekleyici bir unsur olmaktan çıkarak oyunun ana mekânına dönüşür. Pişirme, doğrama, servis etme, restoran işletme, sipariş yönetimi, ürün yetiştirme veya tarif geliştirme gibi süreçler oyuncunun temel eylem alanını oluşturabilir. Aşçılık, restoran yönetimi, çiftçilik ve yaşam simülasyonu temelli oyunlarda gastronomi; zaman yönetimi, kaynak planlama, müşteri memnuniyeti, üretim optimizasyonu ve görev tamamlama gibi karar problemleriyle iç içe geçmektedir. Türkiye literatüründe Islakoğlu & Özçetin (2023) Steam platformundaki yemek/pişirme temalı oyunları ele alan çalışması, dijital oyunlarda gastronominin bağımsız bir araştırma alanı olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu tespit, gastronomi temsillerinin belirli oyunlarda rastlantısal biçimde yer alan yan unsurlar değil, bazı türlerde oyuncu beklentilerini ve oyun tasarımını biçimlendiren merkezi içerikler hâline geldiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Gastronominin oyunlardaki bir diğer işlevi anlatı ve dünya kurma süreçlerine katkı sağlamasıdır. Yemek; karakterler arası ilişkilerin kurulmasına, oyun dünyasının gündelik yaşam hissi kazanmasına, mekânların kültürel olarak ayırt edilebilir hâle gelmesine ve anlatının daha inandırıcı biçimde sunulmasına yardımcı olabilir. Bir karakterin sevdiği yemek, bir bölgenin mutfak kültürü, bir topluluğun sofraya ritüeli veya oyundaki bir restoran mekânı, doğrudan ana hikâyeyi ilerletmeye bile oyun dünyasına duygusal ve kültürel yoğunluk kazandırabilir. Jenkins (2004) anlatısal mimari yaklaşımı, oyunlarda hikâye anlatımının yalnızca metin ve diyalogla değil; mekân, nesne, görev yapısı ve çevresel ayrıntılar aracılığıyla da kurulduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede yemek, oyun dünyasının anlatısal mimarisine eklenen bir temsil ögesi olarak düşünülebilir.

Gastronomi temsilleri aynı zamanda kültürel kimlik ve aktarım açısından da önemlidir. Yemekler, gerçek veya kurgusal toplumların üretim biçimlerini, coğrafi koşullarını, tarihsel birikimlerini, sosyal ilişkilerini ve gündelik yaşam pratiklerini yansıtan kültürel göstergelerdir. Bu nedenle oyunlarda yerel mutfakların, bölgesel ürünlerin, sofraya kültürünün veya kurgusal yemek ritüellerinin kullanılması, oyuncuya oyun dünyası hakkında dolaylı kültürel bilgiler sunabilir. Ancak kültürel temsil yalnızca gerçek bir mutfağın birebir aktarılması anlamına gelmez. Dijital oyunlar, kendi kurgusal evrenleri içinde tutarlı yemek kültürleri de üretebilir. Bu yönüyle gastronomi, oyunlarda hem

kültürel aktarım hem de kurgusal dünya kurma açısından işlevsel bir temsil aracıdır.

Bunun yanında, gastronomi unsurları oyunlarda estetik ve duyuşsal deneyimin kurulmasına katkı sağlar. Video oyunları tat ve koku gibi duyuşları doğrudan aktarmasa da görsel tasarım, animasyon, ses, renk, ışık, kamera kullanımı ve karakter tepkileri aracılığıyla gastronomik çağrışımlar üretebilir. Yemeklerin detaylı modellenmesi, pişirme animasyonları, servis sunumları veya karakterlerin yemeğe verdiği tepkiler, oyuncuda dolaylı bir duyuşsal deneyim hissi oluşturabilir. Bu durum, gastronominin yalnızca mekanik değil, aynı zamanda estetik ve deneyimsel bir unsur olduğunu göstermektedir. Özellikle deneyim ekonomisi perspektifinden bakıldığında, oyunlardaki yemek sistemleri oyuncunun oyundan aldığı haz, keşif duygusu, aidiyet hissi ve hatırlanabilir deneyim üretimi üzerinde etkili olabilir.

Gastronominin oyunlardaki ekonomik ve sistemsel rolü de ayrıca önemlidir. Birçok oyunda oyuncu yiyecek üretir, satar, satın alır, depolar, takas eder veya yemekleri görev tamamlama aracı olarak kullanır. Restoran işletme, çiftçilik, balıkçılık, avcılık, ticaret ve üretim zinciri gibi sistemler gastronomiyi oyun içi ekonomiyle ilişkilendirir. Bu tür yapılarda yemek yalnızca tüketilen bir nesne değil; değer üreten, maliyet yaratan, zaman gerektiren ve stratejik seçimleri etkileyen bir oyun varlığıdır. Bogost (2007) prosedürel retorik yaklaşımı, oyunların yalnızca görsel veya metinsel içeriklerle değil, kural sistemleri ve süreçler aracılığıyla da anlam üretebildiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda gastronomi temsilleri de yalnızca neyin gösterildiğiyle değil, oyuncunun hangi üretim, tüketim ve karar süreçlerine dahil edildiğiyle anlam kazanmaktadır.

Bu tartışmalar, video oyunlarında gastronomi temsili tek bir göstergeyle ölçülemeyecek kadar çok katmanlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bir oyunda yemek unsurlarının bulunması, o oyunun gastronomi temsili bakımından güçlü olduğu anlamına gelmez. Önemli olan, bu unsurların oyun mekaniğine ne ölçüde bağlandığı, anlatı ve karakter ilişkilerine nasıl katkı sağladığı, kültürel veya kurgusal bağlam içinde ne kadar anlamlı olduğu, ekonomik sistemlerle nasıl ilişkilendiği ve oyuncu deneyimini ne ölçüde zenginleştirdiğidir. Bu nedenle gastronomi temsillerinin değerlendirilmesi; gastronomik özgünlük, kültürel temsil gücü, oynaniş entegrasyon, anlatsal katkı, görsel/estetik sunum, ekonomik/sistemsel rol ve deneyimsel derinlik gibi birden fazla ölçütün birlikte dikkate alınmasını gerektirir.

Sonuç olarak video oyunlarında gastronomi, yalnızca görsel bir tema ya da yardımcı kaynak değil; oyun mekaniği, kültürel temsil, anlatı, ekonomi ve deneyim tasarımı arasında konumlanan çok boyutlu bir tasarım alanıdır. Bu çok boyutlu yapı, gastronomi temsillerinin çok ölçütlü karar verme yaklaşımıyla

değerlendirilmesini yöntemsel olarak anlamlı hâle getirmektedir. Bir sonraki bölümde bu gerekçeden hareketle, gastronomi temsiline neden çok ölçütlü bir karar problemi olarak ele alınabileceği ve CRITIC–TOPSIS modelinin bu değerlendirme için nasıl kullanılabileceği açıklanmaktadır.

3. Çok Ölçütlü Karar Verme Yaklaşımı

Video oyunlarında gastronomi temsillerinin değerlendirilmesi, tek ölçütlü bir beğeni veya içerik sayımı problemi olarak ele alınamaz. Bir oyunda çok sayıda yemek bulunması, o oyunun gastronomi temsili bakımından güçlü olduğu anlamına gelmeyebilir. Benzer biçimde, yemeklerin görsel olarak ayrıntılı sunulması da tek başına yeterli değildir. Gastronomi temsili; oynanışa entegrasyon, kültürel bağlam, anlatısal katkı, estetik sunum, ekonomik sistem ve oyuncu deneyimi gibi farklı boyutların birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle konu, doğası gereği çok ölçütlü bir karar verme problemi olarak konumlandırılabilir.

Çok ölçütlü karar verme yöntemleri, birden fazla kriterin aynı anda dikkate alındığı ve alternatifler arasında sistematik karşılaştırma yapılması gereken problemlerde kullanılan analitik yaklaşımlardır. Bu çalışmanın bağlamında alternatifler seçili video oyunlarıdır; kriterler ise gastronomi temsiline oluşturan temel boyutlardır. Amaç, yalnızca “en fazla yemek içeren” veya “en iyi yemek görsellerine sahip” oyunu belirlemek değil; gastronomiyi oyun mekaniği, anlatı, kültürel temsil, ekonomik sistem ve deneyim tasarımıyla en güçlü biçimde bütünleştiren oyunları saptamaktır. Bu yaklaşım, nitel gözlemlerin açık kriterler aracılığıyla sayısal karar matrisine dönüştürülmesini mümkün kılar.

Bu çalışmada kullanılacak karar matrisi, oyunların belirlenen kriterler altındaki performans puanlarından oluşmaktadır. Matrisin satırlarında oyun alternatifleri, sütunlarında ise değerlendirme kriterleri yer almaktadır. Her oyun, gastronomi temsili açısından 1–10 arası bir ölçekle puanlanmaktadır. Bu puanlama, oyundaki gastronomi unsurlarının yalnızca varlığına değil; bu unsurların oyun sistemi içindeki işlevine, anlatı ve karakter ilişkileriyle bağlantısına, kültürel veya kurgusal bağlamına, estetik sunumuna ve oyuncu deneyimine katkısına dayanmaktadır. Böylece oyunlar arasındaki farklı gastronomi temsil biçimleri karşılaştırılabilir hâle getirilmektedir.

Çok ölçütlü karar verme sürecinde en kritik aşamalardan biri kriter ağırlıklarının belirlenmesidir. Çünkü her kriterin genel değerlendirme üzerindeki etkisi aynı olmayabilir. Örneğin gastronomi temsili açısından oynanışa entegrasyon, bazı oyunlarda görsel/estetik sunumdan daha belirleyici olabilir. Buna karşılık anlatı odaklı oyunlarda yemeklerin karakter ilişkilerine veya dünya kurmaya katkısı daha güçlü bir açıklayıcı unsur hâline gelebilir. Bu nedenle kriter

ağırlıklarının sistematik biçimde belirlenmesi, nihai sıralamanın güvenilirliği açısından önemlidir.

Bu çalışmada kriter ağırlıklarının hesaplanmasında CRITIC yöntemi kullanılmaktadır. Diakoulaki, Mavrotas, & Papayannakis (1995) tarafından geliştirilen CRITIC yöntemi, kriterlerin karar matrisi içindeki değişkenliğini ve kriterler arası ilişki yapısını dikkate alan objektif bir ağırlıklandırma yaklaşımıdır. Yöntem, bir kriterin önemini iki temel unsur üzerinden belirler: kriterin alternatifler arasında ne kadar ayırt edici olduğu ve diğer kriterlerden ne ölçüde farklı bilgi taşıdığı. Bu yönüyle CRITIC, uzman yargısına dayalı ağırlıklandırma yerine karar matrisinin kendi bilgi yapısından hareketle kriter ağırlıkları üretmektedir.

CRITIC yönteminin bu çalışma için uygunluğu, gastronomi temsili gibi henüz standart bir ölçüm aracına sahip olmayan bir konuda öznel ağırlıklandırmaya bağımlılığı azaltmasından kaynaklanmaktadır. Elbette kriterlerin seçimi ve puanlama mantığı araştırmacı tarafından belirlenmektedir; ancak ağırlıkların karar matrisindeki varyasyon ve korelasyon yapısına göre hesaplanması, hangi kriterlerin oyunlar arasında daha fazla ayırt edici bilgi taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle CRITIC yöntemi, kitap bölümü kapsamında geliştirilen örnek karar modeli için uygun bir objektif ağırlıklandırma aracı sunmaktadır.

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra alternatiflerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmaktadır. Hwang & Yoon (1981) tarafından geliştirilen TOPSIS, alternatifleri pozitif ideal çözüme yakınlık ve negatif ideal çözümden uzaklık ilkesine göre sıralayan yaygın bir çok ölçütlü karar verme yöntemidir. Pozitif ideal çözüm, tüm kriterlerde en iyi performansa sahip kuramsal alternatifi; negatif ideal çözüm ise tüm kriterlerde en düşük performansa sahip kuramsal alternatifi ifade etmektedir. Bir alternatifin TOPSIS yakınlık katsayısı yükseldikçe, o alternatifin ideal çözüme daha yakın olduğu kabul edilmektedir.

Bu mantık, gastronomi temsili değerlendirmesine doğrudan uyarlanabilir. Pozitif ideal çözüm, gastronomik özgünlük, kültürel temsil, oynanışa entegrasyon, anlatsal katkı, görsel sunum, ekonomik rol ve deneyimsel derinlik kriterlerinin tamamında en yüksek değere sahip kuramsal oyunu temsil eder. Gerçek oyun alternatifleri ise bu ideal profile ne kadar yaklaştıklarına göre sıralanır. Bu nedenle TOPSIS yöntemi, farklı gastronomi temsil biçimlerine sahip oyunları tek bir bütüncül performans değeri altında karşılaştırmaya olanak tanır.

CRITIC–TOPSIS bütünleşik modeli bu çalışma için iki aşamalı bir karar destek yapısı sunmaktadır. İlk aşamada CRITIC yöntemi ile kriterlerin objektif ağırlıkları hesaplanmakta; ikinci aşamada TOPSIS yöntemi ile oyunların gastronomi temsili bakımından görelî sıralaması elde edilmektedir. Bu bütünleşik yapı, kültürel ve deneyimsel yönü güçlü bir konunun sayısal yöntemlerle analiz

edilebilir hâle getirilmesini sağlamaktadır. Böylece gastronomi temsilleri yalnızca betimleyici biçimde tartışılmamakta, aynı zamanda açık kriterlere dayalı olarak ağırlıklandırılmakta ve karşılaştırılmaktadır.

Bununla birlikte yöntemin bazı sınırlılıkları da dikkate alınmalıdır. İlk olarak, karar matrisindeki puanlar araştırmacı kodlamasına dayandığı için sonuçlar puanlama mantığına duyarlıdır. Bu nedenle kriter tanımları açık biçimde verilmiş ve tüm oyunlar aynı ölçek üzerinden değerlendirilmiştir. İkinci olarak, CRITIC yöntemi objektif ağırlık üretse de başlangıçta hangi kriterlerin kullanılacağı araştırma tasarımına bağlıdır. Üçüncü olarak, TOPSIS sıralaması seçilen alternatif setinden etkilenebilir; analize dahil edilen oyunlar değiştiğinde ideal ve negatif ideal çözümler de değişebilir. Bu nedenle elde edilen sıralama, seçili oyun örnekleme ve tanımlanan kriter seti bağlamında yorumlanmalıdır.

Sonuç olarak bu çalışmada çok ölçütlü karar verme yaklaşımı, video oyunlarında gastronomi temsillerinin sistematik biçimde değerlendirilmesini sağlayan yönetsel bir çerçeve olarak kullanılmaktadır. CRITIC yöntemi kriterlerin görelî bilgi değerini belirlerken, TOPSIS yöntemi oyunları gastronomi temsili açısından ideal profile yakınlıklarına göre sıralamaktadır. Bir sonraki bölümde bu yönetime temel oluşturan kriterler, veri kodlama yapısı ve puanlama ölçeği açıklanmaktadır.

4. Kriterler, Veri Kodlama ve Puanlama Yapısı

Bu çalışmada video oyunlarında gastronomi temsillerinin değerlendirilmesi için yedi kriterden oluşan bir karar yapısı önerilmektedir. Kriter seti, önceki bölümlerde tartışılan gastronomi temsili boyutlarını sayısal karar modeline aktaracak biçimde oluşturulmuştur. Bu nedenle kriterler yalnızca oyunlarda yemek unsurunun bulunup bulunmadığını değil, söz konusu unsurun oyun mekaniği, anlatı, kültürel bağlam, estetik sunum, ekonomik sistem ve oyuncu deneyimiyle ne ölçüde bütünleştiğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Kriterlerin belirlenmesinde üç temel ilke esas alınmıştır. İlk olarak, her kriterin gastronomi temsiline ilişkin ayırt edici bir boyutu ölçmesi amaçlanmıştır. İkinci olarak, kriterlerin tamamı 1–10 arası puanlama ölçeğine dönüştürülebilecek biçimde tanımlanmıştır. Üçüncü olarak, kriterlerin hem oyun çalışmaları literatüründeki temsil ve mekanik tartışmalarıyla hem de çok ölçütlü karar verme yöntemlerinin gerektirdiği karşılaştırılabilirlik ilkesiyle uyumlu olmasına dikkat edilmiştir. Bu çerçevede yemek, yalnızca görsel bir nesne veya sağlık yenileme aracı olarak değil; oyuncunun kararlarını, karakterlerle ilişkisini, oyun dünyasını algılama biçimini ve oyun içi kaynak yönetimini etkileyen çok boyutlu bir tasarım unsuru olarak ele alınmaktadır. Sicart (2008) oyun mekaniğini oyuncunun oyun sistemiyle kurduğu etkileşim biçimleri üzerinden açıklaması,

gastronomi unsurlarının da yalnızca tematik değil, mekanik düzeyde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Benzer biçimde Waszkiewicz (2022) dijital oyunlarda yiyeceğin anlatı, atmosfer ve oynanışla ilişkili çok katmanlı bir unsur olduğunu vurgulaması, bu çalışmada kullanılan kriter setinin kavramsal dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

Çalışmada kullanılan kriterler Tablo 1’de sunulmaktadır. Tüm kriterler fayda yönlüdür; yani puan değeri yükseldikçe oyunun ilgili kriter bakımından daha güçlü bir gastronomi temsili sunduğu kabul edilmektedir.

Tablo 1. Gastronomi Temsili Değerlendirme Kriterleri

Kod	Kriter	Kısa tanım	Yüksek puan neyi gösterir?
C1	Gastronomik özgünlük	Oyundaki yiyecek, içecek, tarif ve mutfak unsurlarının ayırt ediciliği ve çeşitliliği	Gastronomik içeriğin yaratıcı, özgün, çeşitli ve oyun evreniyle uyumlu olması
C2	Kültürel temsil gücü	Yemeklerin belirli bir kültürel, coğrafi, tarihsel veya kurgusal bağlamla ilişkisi	Gastronominin kültürel kimlik, ritüel, topluluk veya dünya kurma açısından anlam taşıması
C3	Oynanışa entegrasyon	Yemek sisteminin oyun mekanikleriyle bütünleşme düzeyi	Yemeklerin oyuncu kararlarını, ilerleme stratejisini, kaynak kullanımını veya performansı belirgin biçimde etkilemesi
C4	Anlatısal katkı	Gastronomi unsurlarının hikâye, karakter ilişkileri ve dünya kurmaya katkısı	Yemeklerin anlatı, karakter gelişimi, kamp/sofra sahneleri veya duygusal atmosferle bağlantılı olması
C5	Görsel/estetik sunum	Yemeklerin görsel, işitsel ve atmosferik sunum kalitesi	Gastronominin oyuncuda duygusal çağrışım, estetik haz ve atmosferik etki yaratması
C6	Ekonomik/sistemsal rol	Yemeklerin üretim, ticaret, stok, kaynak yönetimi veya oyun içi ekonomiyle ilişkisi	Gastronominin üretim zinciri, restoran yönetimi, satış, menü planlama veya kaynak tahsisleriyle bütünleşmesi
C7	Deneyimsel derinlik	Gastronomi unsurlarının oyuncuda merak, keşif, aidiyet veya duygusal etki yaratma düzeyi	Yemek sisteminin oyuncu deneyimini akılda kalıcı, keşfedilebilir ve anlamlı hâle getirmesi

Bu kriterler, oyunlardaki gastronomi temsillerinin yalnızca içerik miktarı üzerinden değil, içeriklerin oyun sistemi içindeki işlevi üzerinden değerlendirilmesini sağlamaktadır. Örneğin bir oyunda çok sayıda yemek bulunması, tek başına yüksek gastronomi temsili anlamına gelmez. Bu yemeklerin oyun dünyasıyla ne kadar uyumlu olduğu, oyuncunun kararlarını ne ölçüde etkilediği, anlatı ve karakter ilişkileriyle nasıl bağlandığı ve oyun içi ekonomik sistemlerde ne tür bir rol üstlendiği birlikte değerlendirilmelidir. Bu nedenle önerilen kriter seti, gastronomi temsilini çok boyutlu bir karar problemi olarak ele almaktadır.

Kodlama sürecinde her oyun, Tablo 1’deki yedi kriter altında 1–10 arası puanlanmıştır. Ölçek yapısı Tablo 2’de verilmiştir. Bu ölçek, tüm kriterler için ortak biçimde kullanılmıştır. Böylece her kriter için ayrı ve tekrar eden puanlama tabloları oluşturmak yerine, daha sade ve karşılaştırılabilir bir değerlendirme standardı benimsenmiştir.

Tablo 2. Genel Puanlama Ölçeği

Puan aralığı	Değerlendirme düzeyi	Genel anlamı
1–2	Çok zayıf	İlgili kriter açısından yok denecek kadar sınırlı temsil
3–4	Zayıf	Kriterin var olduğu ancak yüzeysel veya düşük etkili kaldığı temsil
5–6	Orta	Kriterin belirli düzeyde karşılandığı, ancak sınırlı derinlik sunduğu temsil
7–8	Güçlü	Kriterin oyun deneyimine belirgin katkı sağladığı temsil
9–10	Çok güçlü	Kriterin oyunun temel tasarım, anlatı veya deneyim yapısıyla bütünleştiği örnek temsil

Bu puanlama yapısı, nitel gözlemleri nicel karar matrisine dönüştürmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak burada verilen puanlar mutlak gerçeklik iddiası taşımamaktadır. Puanlar, oyunların gözlenebilir tasarım özelliklerine, oyun içi mekaniklerine, resmi açıklamalarına, oyun içi sistemlerine ve gastronomiyle ilişkili temsil biçimlerine dayalı analitik kodlama değerleridir. Bu nedenle çalışmanın amacı oyunları değişmez biçimde sınıflandırmak değil, gastronomi temsillerini belirli kriterler altında karşılaştırılabilir hâle getirmektir.

Veri kodlama sürecinde öncelikle seçili oyunlarda gastronomiyle ilişkili unsurlar belirlenmiştir. Bu kapsamda yemek pişirme, tarif oluşturma, restoran yönetimi, tarımsal üretim, balıkçılık, tüketim, karakter güçlendirme, kamp/sofra sahneleri, mutfak ekonomisi ve görsel sunum gibi unsurlar dikkate alınmıştır. Ardından her oyunun bu unsurları hangi düzeyde kullandığı incelenmiş ve ilgili

kriterler altında puanlanmıştır. Örneğin yemek sisteminin yalnızca sağlık yenileme amacıyla kullanıldığı oyunlarda oynanışa entegrasyon puanı sınırlı tutulurken, yemeklerin kaynak yönetimi, menü planlama, üretim zinciri veya stratejik hazırlıkla bütünleştiği oyunlarda daha yüksek puan verilmiştir. Benzer şekilde, yemeklerin karakter ilişkileri, anlatı atmosferi veya kültürel bağlamla ilişkilendirildiği oyunlar anlatısal katkı ve kültürel temsil kriterlerinde daha yüksek değerlendirilmiştir.

Bu yaklaşımda puanlama üç düzeyli bir mantığa dayanmaktadır. İlk düzeyde gastronomik unsurun oyunda var olup olmadığı belirlenmiştir. İkinci düzeyde bu unsurun oyun mekaniği, anlatı veya estetik yapı içinde ne kadar işlevsel olduğu değerlendirilmiştir. Üçüncü düzeyde ise gastronomi unsurunun oyuncu deneyimine ne ölçüde katkı sağladığı dikkate alınmıştır. Böylece yalnızca içerik varlığına dayalı yüzeysel bir değerlendirme yerine, gastronominin oyun tasarımındaki işlevi ve deneyimsel etkisi birlikte analiz edilmiştir.

Kriterlerin tamamının fayda yönlü tanımlanması, sonraki CRITIC–TOPSIS uygulaması açısından yöntemsel kolaylık sağlamaktadır. CRITIC yöntemi, karar matrisindeki değişkenlik ve kriterler arası ilişki yapısından hareketle objektif kriter ağırlıkları üretmektedir (Diakoulaki, Mavrotas, & Papayannakis, 1995). Bu nedenle hangi kriterlerin oyunlar arasında daha fazla ayırt edici bilgi taşıdığı doğrudan karar matrisinden hesaplanabilmektedir. TOPSIS yöntemi ise ağırlıklandırılmış performans değerlerini kullanarak alternatifleri pozitif ideal çözüme yakınlık ve negatif ideal çözümden uzaklık ilkesine göre sıralamaktadır (Hwang & Yoon, 1981). Bu bağlamda Tablo 1’de tanımlanan kriterler ve Tablo 2’de verilen puanlama ölçeği, çalışmanın uygulama bölümünde kullanılacak karar matrisinin temelini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bu bölümde önerilen kriter ve kodlama yapısı, dijital oyunlarda gastronomi temsillerini sistematik biçimde değerlendirmek için kullanılabilecek sade ve uygulanabilir bir çerçeve sunmaktadır. Bu yapı sayesinde gastronomi; yalnızca oyunlarda bulunan tematik bir öge olarak değil, oyun mekaniği, kültürel temsil, anlatı, estetik sunum, ekonomik sistem ve oyuncu deneyimiyle ilişkili çok ölçütlü bir değerlendirme problemi olarak ele alınabilmektedir.

5. Örnek CRITIC–TOPSIS Uygulaması

Uygulamanın amacı, seçili video oyunlarını gastronomi temsili bakımından karşılaştırmak ve önceki bölümde tanımlanan yedi kriter doğrultusunda görece bir sıralama elde etmektir. Bu analizde kullanılan veri seti, oyunların belgelenmiş oyun içi özellikleri, resmi mağaza açıklamaları, oyun içi mekanik dokümantasyonu ve gözlemlenebilir gastronomi tasarım unsurları dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Burada kullanılan veri, oyuncu anketi veya satış verisi değildir; oyunların gastronomiyle ilişkili gözlenebilir özelliklerinin yapılandırılmış içerik kodlamasına dayalıdır. Bu nedenle puanlar, önceki bölümde tanımlanan 1–10 arası değerlendirme ölçeğine göre üretilmiş araştırmacı kodlamalarıdır. Kodlama sürecinde her oyun; gastronomik özgünlük, kültürel temsil gücü, oynanışa entegrasyon, anlatsal katkı, görsel/estetik sunum, ekonomik/sistemsel rol ve deneyimsel derinlik kriterleri bakımından değerlendirilmiştir.

5.1. Alternatiflerin Seçimi ve Veri Dayanağı

Analiz kapsamında sekiz oyun seçilmiştir. Alternatiflerin belirlenmesinde iki ölçüt dikkate alınmıştır. İlk olarak, oyunda yemek, pişirme, tarif, restoran, kaynak yönetimi veya gastronomik temsilin belirgin biçimde bulunması aranmıştır. İkinci olarak, seçilen oyunların gastronomi temsil biçimleri bakımından birbirinden farklı türleri temsil etmesine dikkat edilmiştir. Böylece yalnızca yemek yapma oyunları değil; açık dünya, rol yapma, yaşam simülasyonu, yönetim simülasyonu, kooperatif aksiyon ve anlatı odaklı oyunlar da karşılaştırmaya dahil edilmiştir.

Kod	Oyun	Kodlamaya temel oluşturan gastronomi unsuru
A1	<i>The Legend of Zelda: Breath of the Wild</i>	Oyunda ham yiyecekler tüketilebilmekte, farklı malzemeler pişirilerek farklı etkiler sağlayan yemekler üretilebilmekte ve yemekler soğuk/sıcak gibi çevresel koşullara uyumda kullanılmaktadır.
A2	<i>Final Fantasy XV</i>	Ignis'in kamp alanlarında tariflere ve envanterdeki malzemelere göre yemek hazırlaması, farklı yemeklerin farklı güçlendirmeler sağlaması ve yemeklerin karakter deneyimine bağlanması temel alınmıştır.
A3	<i>Stardew Valley</i>	Yemek yapma, çiftlik evi yükseltmesinden sonra açılan mutfak ve buzdolabı sistemiyle mekanikleşmekte; ayrıca resmi yemek kitabı oyundaki tarifleri gerçek dünyaya taşıyan 50'den fazla tarif içermektedir.
A4	<i>Monster Hunter: World</i>	Canteen sistemi aracılığıyla yemekler sağlık, dayanıklılık ve Food Skills gibi av performansını etkileyen geçici bonuslar sağlamaktadır.
A5	<i>Dave the Diver</i>	Gündüz balıkçılık ve denizaltı keşfi, gece ise sushi restoranı işletmeciliği temel oyun döngüsünü oluşturmaktadır.
A6	<i>Overcooked! 2</i>	Oyun, kooperatif yemek hazırlama, sipariş tamamlama ve mutfak içi zaman baskısı üzerine kurulu kaotik bir cooking action yapısı sunmaktadır.
A7	<i>Cooking Simulator</i>	Gerçekçi fizik tabanlı bir mutfak simülasyonu olarak 80'den fazla yemek, kariyer modu ve sandbox deneyimi sunmaktadır.
A8	<i>Spiritfarer</i>	Oyuncu, ruhlara bakım verirken çiftçilik, balıkçılık, hasat, yemek pişirme ve üretim faaliyetlerini bir arada yürütmektedir.

Bu alternatif seti, gastronomi temsillerinin farklı biçimlerini karşılaştırmaya olanak tanımaktadır. Örneğin *Cooking Simulator* ve *Overcooked! 2* gastronomiyi doğrudan ana oyun mekaniği olarak kullanırken, *Final Fantasy XV* ve *Spiritfarer* yemekleri karakter ilişkileri ve anlatı atmosferiyle daha güçlü biçimde ilişkilendirmektedir. *Dave the Diver* ise balıkçılık, malzeme tedarigi, restoran yönetimi ve menü planlamasını aynı ekonomik döngü içinde birleştirdiği için gastronomi temsili bakımından hibrit bir örnek sunmaktadır.

5.2. Karar Matrisi

Aşağıdaki karar matrisi, sekiz oyunun yedi kriter bakımından 1–10 ölçeğinde kodlanmış performans değerlerini göstermektedir. Tüm kriterler fayda yönlüdür. Başka bir ifadeyle, her kriter için yüksek puan daha güçlü gastronomi temsili anlamına gelmektedir.

Oyun	C1 Gastronomik özgünlük	C2 Kültürel temsil	C3 Oynanışa entegrasyon	C4 Anlatısal katkı	C5 Görsel/estetik sunum	C6 Ekonomik/sistemsel rol	C7 Deneyimsel derinlik
<i>The Legend of Zelda: Breath of the Wild</i>	8	6	9	5	7	6	8
<i>Final Fantasy XV</i>	9	7	8	9	10	5	9
<i>Stardew Valley</i>	8	7	8	6	7	9	8
<i>Monster Hunter: World</i>	7	5	9	4	8	5	7
<i>Dave the Diver</i>	8	8	10	8	8	10	9
<i>Overcooked! 2</i>	7	4	10	5	7	7	8
<i>Cooking Simulator</i>	8	5	10	3	8	8	7
<i>Spiritfarer</i>	8	7	7	9	7	7	9

Karar matrisindeki değerler incelendiğinde, oyunların gastronomi temsili bakımından farklı profillere sahip olduğu görölmektedir. *Cooking Simulator* ve *Overcooked! 2* oynanişta entegrasyon açısından yüksek puan alırken, kültürel temsil ve anlatısal katkı bakımından daha sınırlı kalmaktadır. *Final Fantasy XV*, görsel/estetik sunum ve anlatısal katkı bakımından güçlüdür; ancak ekonomik/sistemsel rol bakımından daha düşük puanlanmıştır. *Dave the Diver* ise gastronomiyi hem oynanişta hem de restoran ekonomisine bağladığı için C3 ve C6 kriterlerinde en yüksek puanları almıştır.

5.3. CRITIC Yöntemiyle Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde CRITIC yöntemi kullanılmıştır. CRITIC yöntemi, kriterlerin karar matrisi içindeki değişkenliğini ve kriterler arası çatışma düzeyini dikkate alan objektif bir ağırlıklandırma yaklaşımıdır. Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis tarafından geliştirilen bu yöntem, öznel uzman yargılarına dayanmak yerine karar matrisindeki bilgi yapısından hareketle ağırlık üretmektedir.

CRITIC yönteminde öncelikle karar matrisi normalize edilir. Tüm kriterler fayda yönlü olduğu için normalizasyon aşağıdaki biçimde yapılmıştır:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min(x_j)}{\max(x_j) - \min(x_j)}$$

Daha sonra her kriter için standart sapma değeri ve kriterler arası korelasyon matrisi hesaplanır. Kriterin taşıdığı bilgi miktarı şu şekilde elde edilir:

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - r_{jk})$$

Son aşamada kriter ağırlığı aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j}$$

CRITIC yöntemi sonucunda elde edilen kriter ağırlıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Kriter	CRITIC ağırlığı
C1 Gastronomik özgünlük	0.1048
C2 Kültürel temsil gücü	0.1014
C3 Oynanişa entegrasyon	0.2366
C4 Anlatsal katkı	0.1226
C5 Görsel/estetik sunum	0.1435
C6 Ekonomik/sistemsel rol	0.1612
C7 Deneyimsel derinlik	0.1300

CRITIC sonuçlarına göre en yüksek ağırlık C3 Oynanişa entegrasyon kriterine aittir. Bu bulgu, seçili oyunlar arasında gastronomi temsilini en fazla ayırt eden boyutun yemek sistemlerinin oyun mekanikleriyle ne ölçüde bütünleştiği olduğunu göstermektedir. İkinci sırada C6 Ekonomik/sistemsel rol, üçüncü sırada ise C5 Görsel/estetik sunum yer almaktadır. Bu sonuç, gastronomi temsillerinin yalnızca kültürel veya anlatsal bir unsur olarak değil; oyun içi sistem, ekonomi ve mekanik bütünleşme açısından da farklılaşabildiğini ortaya koymaktadır.

5.4. TOPSIS Yöntemiyle Alternatiflerin Sıralanması

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra oyunların gastronomi temsili bakımından sıralanması için TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. TOPSIS, Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiş olup alternatifleri pozitif ideal çözüme yakınlık ve negatif ideal çözümden uzaklık ilkesine göre sıralayan çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden biridir.

Bu çalışmada TOPSIS süreci dört aşamada yürütülmüştür. İlk olarak karar matrisi vektör normalizasyonu ile normalize edilmiştir. İkinci aşamada normalize karar matrisi CRITIC ağırlıklarıyla çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmiştir. Üçüncü aşamada tüm kriterler fayda yönlü olduğu için pozitif ideal çözüm her kriterdeki en yüksek değerlerden, negatif ideal çözüm ise her kriterdeki en düşük değerlerden oluşturulmuştur. Son aşamada her alternatifin pozitif ve negatif ideal çözüme uzaklıkları hesaplanarak yakınlık katsayısı elde edilmiştir.

Yakınlık katsayısı şu şekilde hesaplanmıştır:

$$CC_i = \frac{D_i^-}{D_i^+ + D_i^-}$$

Burada D_i^+ , alternatifin pozitif ideal çözüme uzaklığını; D_i^- , negatif ideal çözüme uzaklığını; CC_i ise TOPSIS yakınlık katsayısını göstermektedir.

CC_i değeri yükseldikçe alternatifin gastronomi temsili bakımından ideal çözüme daha yakın olduğu kabul edilmektedir.

5.5. TOPSIS Sonuçları

CRITIC ağırlıkları kullanılarak hesaplanan TOPSIS sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Sıra	Oyun	(D_i^+)	(D_i^-)	TOPSIS yakınlık katsayısı
1	<i>Dave the Diver</i>	0.0153	0.0642	0.8074
2	<i>Stardew Valley</i>	0.0358	0.0425	0.5432
3	<i>Final Fantasy XV</i>	0.0436	0.0508	0.5384
4	<i>Spiritfarer</i>	0.0420	0.0478	0.5324
5	<i>Cooking Simulator</i>	0.0496	0.0378	0.4326
6	<i>Overcooked! 2</i>	0.0478	0.0352	0.4243
7	<i>The Legend of Zelda: Breath of the Wild</i>	0.0483	0.0278	0.3655
8	<i>Monster Hunter: World</i>	0.0583	0.0217	0.2712

Sonuçlara göre gastronomi temsili bakımından en yüksek yakınlık katsayısına sahip oyun *Dave the Diver* olmuştur. Bu sonucun temel nedeni, oyunun gastronomiyi yalnızca tematik veya görsel bir unsur olarak değil, doğrudan ana oyun döngüsünün merkezine yerleştirmesidir. Oyunda gündüz yapılan balıkçılık faaliyeti, gece yürütülen sushi restoranı işletmeciliğine kaynak sağlamaktadır. Bu yapı, gastronomiyi kaynak toplama, üretim, menü yönetimi, servis ve ekonomik performans gibi birbiriyle bağlantılı sistemlere entegre etmektedir. Dolayısıyla *Dave the Diver*, özellikle C3 oynanışa entegrasyon ve C6 ekonomik/sistemsel rol kriterlerinde güçlü performans gösterdiği için CRITIC–TOPSIS modelinde ilk sırada yer almıştır.

İkinci sırada *Stardew Valley* bulunmaktadır. Bu oyunda gastronomi, çiftçilik, hasat, balıkçılık, mutfak kullanımı, tarifler ve topluluk yaşamı ile ilişkilidir. Oyunun gastronomi sistemi, doğrudan ana oyun döngüsünün tek merkezi olmasa da üretim ve tüketim pratikleriyle güçlü biçimde bağlantılıdır. Bu nedenle *Stardew Valley*, özellikle ekonomik/sistemsel rol ve deneyimsel derinlik açısından yüksek performans göstermiştir.

Üçüncü sırada yer alan *Final Fantasy XV*, gastronomi temsili bakımından farklı bir profil sunmaktadır. Bu oyunda yemek sistemi, mekanik olarak güçlendirme sağlayan bir araç olmanın ötesinde, kamp atmosferi, karakter ilişkileri ve yolculuk deneyimiyle bütünleşmektedir. Özellikle *Ignis*'in yemek hazırlaması, oyunun grup dinamiği ve anlatsal atmosferi açısından güçlü bir unsur oluşturmaktadır. Bu nedenle oyun, C4 anlatsal katkı ve C5 görsel/estetik

sunum kriterlerinde yüksek puan almıştır. Ancak gastronominin oyun içi ekonomiyile ilişkisi sınırlı olduğu için C6 kriterindeki daha düşük puan genel sıralamada oyunun birinci sıraya çıkmasını engellemiştir.

Dördüncü sıradaki Spiritfarer, yemek pişirme faaliyetini bakım verme, ruhlarla ilişki kurma ve duygusal anlatı yapısıyla ilişkilendirmektedir. Bu oyun, gastronomiyi yalnızca mekanik bir üretim süreci olarak değil, karakterlere yönelik ilgi, bakım ve vedalaşma deneyiminin parçası olarak sunmaktadır. Bu nedenle C4 anlatısal katkı ve C7 deneysel derinlik kriterlerinde güçlüdür. Buna karşılık gastronomi sisteminin oynanışa entegrasyonu ve ekonomik rolü, *Dave the Diver* veya *Cooking Simulator* kadar merkezî olmadığı için sıralamada dördüncü sırada kalmıştır.

Beşinci sıradaki *Cooking Simulator*, gastronomiyi doğrudan ana mekanik olarak kurmasına rağmen kültürel temsil ve anlatısal katkı bakımından sınırlı kalmaktadır. Gerçekçi fizik sistemi, tarif çeşitliliği ve mutfak etkileşimi güçlüdür; ancak oyun daha çok teknik ve simülasyon odaklı bir gastronomi deneyimi sunduğu için kültürel ve anlatısal derinlik kriterlerinde daha düşük puan almıştır. Benzer biçimde *Overcooked! 2*, yemek hazırlamayı oyunun merkezine yerleştirmekte; ancak gastronomiyi kültürel temsil, anlatı veya gerçekçi deneyimden ziyade kaotik kooperatif görev yönetimi üzerinden sunmaktadır.

The Legend of Zelda: Breath of the Wild, yemek sistemini keşif, çevresel uyum ve kaynak kullanımıyla ilişkilendirdiği için oynanışa entegrasyon bakımından güçlüdür. Ancak gastronomi unsurları oyunun ana teması veya anlatısal merkezi olmadığı için genel sıralamada daha alt konumda yer almıştır. *Monster Hunter: World* ise canteen sistemiyle yemekleri av performansı açısından önemli bir hazırlık aracına dönüştürmektedir. Buna rağmen gastronomi temsili daha çok işlevsel güçlendirme düzeyinde kaldığı için kültürel temsil, anlatısal katkı ve ekonomik/sistemsel rol bakımından sınırlı puan almıştır.

5.6. Uygulama Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi

Bu örnek CRITIC–TOPSIS uygulaması, video oyunlarında gastronomi temsillerinin çok ölçütlü karar verme yaklaşımıyla sistematik biçimde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Elde edilen bulgular, gastronomi temsillerinin yalnızca yemek sayısı veya görsel kaliteyle açıklanamayacağını; oynanışa entegrasyon, sistemsel rol, anlatısal katkı ve deneysel derinlik gibi farklı boyutların birlikte dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

CRITIC ağırlıkları, alternatifler arasındaki en ayırt edici kriterin oynanışa entegrasyon olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, gastronomi temsillerinin oyunlarda güçlü kabul edilebilmesi için yalnızca içerik olarak bulunmasının yeterli olmadığını; oyuncunun kararlarını, stratejilerini ve oyun içi eylemlerini

etkilemesi gerektiğini göstermektedir. TOPSIS sonuçları ise bu yapıyla uyumlu biçimde, gastronomiyi hem oynanış hem de ekonomik sistem merkezine yerleştiren *Dave the Diver* oyununu ilk sıraya taşımıştır.

Bu yönüyle uygulama, dijital oyunlarda gastronomi temsillerinin sayısal yöntemlerle incelenebilecek özgün bir karar problemi olduğunu göstermektedir. Model, daha geniş oyun örneklemi, birden fazla kodlayıcı, oyuncu yorumları, uzman değerlendirmeleri veya platform verileriyle geliştirildiğinde daha güçlü ampirik çalışmalar için temel oluşturabilir. Ancak bu kitap bölümü kapsamında sunulan örnek uygulama, kavramsal çerçevenin sayısal yöntemlerle nasıl operasyonelleştirilebileceğini göstermeyi amaçlayan açıklayıcı bir karar modeli niteliğindedir.

6. Bulguların Tartışılması

CRITIC–TOPSIS uygulamasından elde edilen bulgular, video oyunlarında gastronomi temsilinin yalnızca yemek içeriklerinin varlığı veya görsel niteliğiyle açıklanamayacağını göstermektedir. Sıralamada üst konumda yer alan oyunlar, gastronomiyi oyun mekaniği, kaynak yönetimi, ekonomik döngü, anlatı ve oyuncu deneyimiyle bütünleştiren alternatiflerdir. Bu nedenle sonuçlar, gastronominin dijital oyunlarda dekoratif bir unsurdan çok, oyun tasarımını ve deneyim üretimini etkileyen çok boyutlu bir bileşen olduğunu ortaya koymaktadır.

CRITIC yöntemiyle elde edilen ağırlıklar, gastronomi temsili bakımından en ayırt edici kriterin oynanışa entegrasyon olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, yemek sistemlerinin yalnızca görsel ya da tematik düzeyde bulunmasının yeterli olmadığını; oyuncunun kararlarını, ilerleme stratejisini, kaynak kullanımını veya performansını etkilediğinde daha güçlü temsil değeri kazandığını göstermektedir. İkinci düzeyde ekonomik/sistemsel rolün öne çıkması da bu yorumu desteklemektedir. Gastronomi, üretim, tüketim, menü planlama, restoran yönetimi veya oyun içi kaynak ekonomisiyle ilişkilendiğinde daha bütüncül bir oyun tasarımı unsuruna dönüşmektedir.

TOPSIS sonuçlarına göre *Dave the Diver* en yüksek yakınlık katsayısına sahip oyun olmuştur. Bu sonuç, oyunun gastronomiyi hem ana oyun döngüsüne hem de ekonomik sisteme güçlü biçimde yerleştirmesiyle açıklanabilir. Oyunda gündüz yürütülen balıkçılık ve keşif faaliyetleri, gece sushi restoranı işletmeciliğine kaynak sağlamaktadır. Böylece gastronomi; malzeme temini, menü oluşturma, servis yönetimi ve ekonomik performans arasında kurulan döngüsel bir sistem içinde temsil edilmektedir. Bu yapı, oyunun özellikle oynanışa entegrasyon ve ekonomik/sistemsel rol kriterlerinde yüksek performans göstermesine neden olmuştur.

İkinci sırada yer alan *Stardew Valley*, gastronomiyi tarımsal üretim, hasat, yemek pişirme, topluluk ilişkileri ve gündelik yaşam simülasyonu içinde konumlandırmaktadır. Bu oyunda yemek sistemi, tek başına ana mekanik olmasa da çiftçilik, kaynak kullanımı ve sosyal etkileşimlerle birlikte çalışmaktadır. Bu nedenle *Stardew Valley*, gastronominin üretim ve topluluk yaşamıyla ilişkilendirildiği güçlü bir örnek sunmaktadır. Üçüncü sıradaki *Final Fantasy XV* ise farklı bir gastronomi profiline sahiptir. Bu oyunda yemek, yalnızca karakterleri güçlendiren bir mekanik değil, kamp atmosferi, yolculuk deneyimi ve karakterler arası bağlarla ilişkili anlatsal bir unsurdur. Bu nedenle oyun, görsel/estetik sunum ve anlatsal katkı bakımından öne çıkmaktadır.

Dördüncü sırada bulunan *Spiritfarer*, gastronomiyi bakım verme, karakterlerle ilişki kurma ve duygusal anlatı yapısıyla ilişkilendirmektedir. Oyunda yemek pişirme, yalnızca üretim veya tüketim eylemi değildir; ruhlara yönelik ilgi, ihtiyaçları karşılama ve vedalaşma sürecinin parçasıdır. Bu durum, gastronominin oyunlarda duygusal ve deneyimsel derinlik yaratabileceğini göstermektedir. Buna karşılık *Cooking Simulator* ve *Overcooked! 2*, gastronomiyi doğrudan ana oyun mekaniği hâline getirmelerine rağmen kültürel temsil ve anlatsal katkı bakımından daha sınırlı kalmıştır. *Cooking Simulator* daha çok teknik beceri, tarif uygulama ve fizik tabanlı mutfak etkileşimi sunarken; *Overcooked! 2* gastronomiyi zaman baskısı, koordinasyon ve kooperatif görev yönetimi üzerinden kurgulamaktadır.

Sıralamanın alt bölümünde yer alan *The Legend of Zelda: Breath of the Wild* ve *Monster Hunter: World*, yemek sistemlerini oynanışa belirgin biçimde dahil etmelerine rağmen gastronomiyi oyunun merkezi temsil alanı hâline getirmemektedir. *Breath of the Wild*'ta yemek pişirme keşif, çevresel koşullara uyum ve kaynak kullanımı açısından işlevsel bir sistemdir. *Monster Hunter: World*'te ise yemek, av öncesi hazırlık ve performans artırımıyla ilişkilidir. Ancak her iki oyunda da gastronomi, kültürel temsil, anlatı veya ekonomik sistem düzeyinde sınırlı kaldığı için genel sıralamada daha düşük yakınlık katsayıları elde edilmiştir.

Bulgular oyun tasarımı açısından değerlendirildiğinde, gastronomi temsiline üç temel düzeyde değer ürettiği görülmektedir. İlk düzeyde yemek, sağlık yenileme, dayanıklılık artırma veya geçici güçlendirme sağlayan işlevsel bir kaynak olarak kullanılır. İkinci düzeyde gastronomi, üretim, servis, zaman yönetimi, kaynak planlama ve ekonomik döngülerle bütünleşerek sistemsel bir oyun mekaniğine dönüşür. Üçüncü düzeyde ise yemek, karakter ilişkileri, kültürel atmosfer, bakım verme ve dünya kurma süreçleriyle ilişkilendirilerek anlatsal ve deneyimsel değer üretir. Güçlü gastronomi temsili, bu üç düzeyden en az birkaçını aynı anda taşıyan oyunlarda ortaya çıkmaktadır.

Deneyim ekonomisi açısından bakıldığında, gastronomi unsurları oyuncuya yalnızca görev tamamlama veya kaynak kullanma olanağı sunmaz; aynı zamanda hatırlanabilir ve duygusal olarak anlamlı deneyimler üretir. *Final Fantasy XV*'te kamp yemekleri, *Spiritfarer*'da bakım verme amacıyla pişirilen yemekler ve *Stardew Valley*'de üretim-topluluk yaşamı içinde yer alan tarifler, oyuncunun oyun dünyasıyla kurduğu bağı güçlendirmektedir. Buna karşılık *Overcooked! 2* gibi oyunlarda gastronomi, sosyal koordinasyon ve eğlenceli kaos üzerinden deneyim üretmektedir. Bu farklı örnekler, gastronominin oyunlarda hem bireysel hem de sosyal deneyim tasarımına katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

Kültürel temsil açısından sonuçlar, gastronominin yalnızca gerçek mutfakların doğrudan aktarımıyla sınırlı olmadığını göstermektedir. Bazı oyunlar belirli mutfak kültürlerine veya yemek pratiklerine açık göndermeler yaparken, bazıları kendi kurgusal dünyaları içinde tutarlı gastronomi sistemleri kurmaktadır. Bu nedenle kültürel temsil, yalnızca “gerçekçiliğe” değil, oyunun kendi evreni içinde yemeklerin anlamlı ve bağlamsal biçimde kullanılıp kullanılmadığına göre değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, gastronomi temsillerinin hem kültürel aktarım hem de dünya kurma açısından işlevsel olabileceğini göstermektedir.

Son olarak, bulgular sayısal yöntemler açısından da önemlidir. Gastronomi temsili gibi nitel ve yorumlayıcı yönü güçlü bir konu, açık kriterler ve tutarlı puanlama yapısı aracılığıyla karar matrisine dönüştürülebilmiştir. CRITIC yöntemi, kriterlerin görelî bilgi değerini ortaya koyarken; TOPSIS yöntemi, oyunların bütüncül gastronomi performansını karşılaştırılabilir yakınlık katsayılarıyla ifade etmiştir. Bu durum, çok ölçütlü karar verme yöntemlerinin yalnızca teknik veya ekonomik karar problemlerinde değil, dijital kültür ürünlerinin karşılaştırmalı analizinde de kullanılabilirliğini göstermektedir.

7. Sonuç ve Gelecek Çalışmalar

Bu kitap bölümünde, video oyunlarında gastronomi temsilleri çok ölçütlü karar verme yaklaşımıyla ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, dijital oyunlardaki yemek, pişirme, restoran, tarif, üretim ve tüketim unsurlarını yalnızca betimleyici bir kültürel tema olarak değil, sayısal yöntemlerle analiz edilebilir çok ölçütlü bir karar problemi olarak konumlandırmaktır. Bu amaçla önce gastronomi temsillerinin işlevsel, mekanik, anlatısal, kültürel, estetik, ekonomik ve deneyimsel boyutları tartışılmış; ardından bu boyutlar yedi değerlendirme kriterine dönüştürülmüştür.

Önerilen kriter seti; gastronomik özgünlük, kültürel temsil gücü, oynanışa entegrasyon, anlatısal katkı, görsel/estetik sunum, ekonomik/sistemsel rol ve deneyimsel derinlikten oluşmaktadır. Bu kriterler, gastronomi temsillerinin yalnızca “oyunda yemek var mı?” sorusu üzerinden değil, “yemek oyunun sistemine,

anlatısına, kültürel evrenine ve oyuncu deneyimine nasıl katkı sağlıyor?” sorusu üzerinden değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Böylece gastronomi, dijital oyunlarda ikincil bir dekoratif unsur olmaktan çıkarılarak oyun tasarımı ve deneyim üretimi açısından anlamlı bir analiz nesnesi hâline getirilmektedir.

Örnek CRITIC–TOPSIS uygulamasında sekiz oyun karşılaştırılmış ve Dave the **Diver** gastronomi temsili bakımından en yüksek yakınlık katsayısına sahip alternatif olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, oyunun gündüz balıkçılık ve keşif, gece ise sushi restoranı işletmeciliği üzerine kurulu döngüsüyle açıklanabilir. *Stardew Valley*, *Final Fantasy XV* ve *Spiritfarer* ise gastronomiyi sırasıyla üretim/topluluk yaşamı, kamp/karakter ilişkileri ve bakım/duygusal anlatı bağlamlarında güçlü biçimde kullanan oyunlar olarak öne çıkmıştır. *Cooking Simulator* ve *Overcooked! 2*, gastronomiyi ana mekanik hâline getirmelerine rağmen kültürel ve anlatısal derinlik bakımından daha sınırlı kaldıkları için orta sıralarda yer almıştır. *Breath of the Wild* ve *Monster Hunter: World* ise yemek sistemlerini oynanışa dahil etmekle birlikte gastronomiyi oyunun merkezi tasarım unsuru hâline getirmediği için daha düşük yakınlık katsayıları elde etmiştir.

Bu sonuçlar, gastronomi temsiline oyunlarda üç temel biçimde değer ürettiğini göstermektedir. Birincisi, yemek sistemleri oyuncunun kararlarını, kaynak kullanımını ve stratejisini etkilediğinde mekanik değer üretmektedir. İkincisi, yemekler karakter ilişkileri, dünya kurma ve atmosferle ilişkilendirildiğinde anlatısal ve kültürel değer üretmektedir. Üçüncüsü, gastronomi oyuncuda merak, keşif, sosyal koordinasyon veya duygusal bağ yarattığında deneyimsel değer üretmektedir. Dolayısıyla güçlü gastronomi temsili, bu üç değer en az birkaçını aynı anda taşıyan oyunlarda ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın sayısal yöntemler açısından temel katkısı, kültürel ve deneyimsel yönü güçlü bir konunun karar matrisi, objektif ağırlıklandırma ve ideal çözüme yakınlık mantığıyla analiz edilebileceğini göstermesidir. CRITIC yöntemi, kriterlerin karar problemindeki görelî bilgi değerini ortaya koyarken; TOPSIS yöntemi oyunların bütüncül performans sıralamasını üretmiştir. Böylece çalışma, oyun çalışmaları ile çok ölçütlü karar verme literatürü arasında disiplinlerarası bir uygulama alanı önermektedir.

Bununla birlikte çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, örnek uygulama sınırlı sayıda oyun üzerinden yürütülmüştür. Sekiz oyun, yöntemin nasıl uygulanabileceğini göstermek için yeterli olmakla birlikte, tüm oyun endüstrisini temsil edecek genişlikte değildir. İkinci olarak, karar matrisi araştırmacı kodlamasına dayanmaktadır. Her ne kadar kriter tanımları açık biçimde verilmiş olsa da puanlama süreci yorumlayıcı nitelik taşımaktadır. Üçüncü olarak, modelde kullanılan kriterler fayda yönlü olarak tanımlanmış ve negatif kriterlere yer verilmemiştir. Oysa ileride yapılacak çalışmalarda gastronomi temsilineki yüzeysellik, kültürel

stereotipleştirme, mekanik tekrar, kullanıcı yorgunluğu veya temsil tutarsızlığı gibi maliyet yönlü kriterler de modele dahil edilebilir.

Gelecek çalışmalarda model birkaç yönde geliştirilebilir. İlk olarak, oyun sayısı genişletilerek farklı türler arasında karşılaştırma yapılabilir. Örneğin yalnızca yaşam simülasyonları, yalnızca açık dünya oyunları, yalnızca restoran yönetimi oyunları veya yalnızca rol yapma oyunları ayrı alt örneklemeler olarak incelenebilir. Böylece gastronomi temsilinin türlere göre nasıl farklılaştığı daha ayrıntılı biçimde analiz edilebilir.

İkinci olarak, karar matrisi birden fazla kodlayıcı tarafından oluşturulabilir. Bu durumda kodlayıcılar arası uyum katsayıları hesaplanarak puanlamanın güvenilirliği artırılabilir. Özellikle kültürel temsil, anlatsal katkı ve deneyimsel derinlik gibi yorumlayıcı kriterlerde birden fazla değerlendiricinin kullanılması, modelin geçerliliğini güçlendirecektir.

Üçüncü olarak, oyuncu yorumları ve platform verileri modele dahil edilebilir. Steam yorumları, kullanıcı etiketleri, oyun açıklamaları, başarımlar, oyun içi tarif sayıları veya topluluk tartışmaları gibi veriler kullanılarak gastronomi temsiline ilişkin daha geniş veri tabanlı göstergeler üretilebilir. Bu tür bir genişletme, nitel içerik kodlaması ile metin madenciliği ve çok ölçütlü karar verme yöntemlerini bir araya getirebilir.

Dördüncü olarak, uzman değerlendirmelerine dayalı AHP, bulanık AHP veya Delphi destekli kriter ağırlıklandırma yaklaşımları kullanılabilir. Bu sayede gastronomi, oyun tasarımı, turizm, kültürel çalışmalar ve sayısal yöntemler alanlarından uzmanların görüşleri modele dahil edilebilir. CRITIC gibi objektif ağırlıklandırma yöntemleri ile AHP gibi öznel ağırlıklandırma yöntemlerinin sonuçları karşılaştırılarak duyarlılık analizi yapılabilir.

Beşinci olarak, modelin farklı MCDM yöntemleriyle karşılaştırılması mümkündür. TOPSIS yerine VIKOR, PROMETHEE, ARAS, COPRAS veya EDAS gibi yöntemler kullanılarak sıralama sonuçlarının yöntem duyarlılığı test edilebilir. Böylece gastronomi temsili gibi çok boyutlu ve yorumlayıcı bir alanda hangi karar verme yöntemlerinin daha kararlı sonuçlar verdiği incelenebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, video oyunlarında gastronomi temsillerini sayısal yöntemler alanına taşıyan kavramsal ve uygulamalı bir çerçeve sunmaktadır. Elde edilen bulgular, gastronominin dijital oyunlarda yalnızca görsel bir ayrıntı ya da yardımcı kaynak olmadığını; oyun mekaniği, anlatı, kültürel temsil, ekonomik sistem ve oyuncu deneyimi açısından çok boyutlu bir tasarım unsuru olduğunu göstermektedir. Bu nedenle dijital oyunlarda gastronomi, gelecekte hem oyun çalışmaları hem gastronomi çalışmaları hem de çok ölçütlü karar verme literatürü için verimli bir disiplinlerarası araştırma alanı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Bogost, I. (2007). *Persuasive Games: The Expressive Power of Videogames*. MIT Press.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), s. 763–770.
- Hwang, C. L., & Yoon, K. P. (1981). *Multiple attribute decision making: methods and applications, a state-of-the-art survey*. SpringerVerlang.
- Islakoğlu, Ü. G., & Özçetin, M. (2023). Yeni bir araştırma alanı olarak dijital oyunlarda gastronomi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(4), 3280–3297.
- Jenkins, H. (2004). Game design as narrative architecture. N. Wardrip-Fruin, & P. Harrigan içinde, *First Person: New Media as Story, Performance, and Game*. MIT Press.
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard Business Review*, 76(4), 97–105.
- Saaty, T. L. (1990). An exposition of the AHP in reply to the paper “remarks on the analytic hierarchy process. *Management science*, 36(3), 259-268.
- Sicart, M. (2008). Defining game mechanics. *Game Studies*, 8(2).
- Waszkiewicz, A. (2022). *Delicious Pixels: Food in Video Games*. De Gruyter.

4. Bölüm

Kadın Öğrencilerde Kıskançlık ve Güvensizlik Deneyiminin Fenomenolojik Bir Analizi

Meryem AYDIN¹, Caner ÇİÇEKDAĞI²

Öz

Bu çalışma kadın öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinde deneyimledikleri kıskançlık ve güvensizlik duygularının akademik yaşamları üzerindeki etkilerini fenomenolojik ve felsefi bir perspektiften inceleyen bir araştırma projesine dayanmaktadır. Araştırma projesi, Artvin Çoruh Üniversitesi örneğinde gerçekleştirilen nitel bir çalışmanın bulgularına dayanmakta ve bu bulguları betimleyip kavramsal bir çerçeve içinde yeniden yorumlamaktadır. Çalışmanın temel iddiası kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların bireysel psikolojik durumlar olmanın ötesinde, akademik yaşamın ilişkisel ve ontolojik yapısını belirleyen unsurlar olduğudur. Bu doğrultuda akademik rekabet, sosyal karşılaştırma, ilişkisel dönüşüm ve duygusal düzenleme süreçleri, duyguların ontolojik boyutu ve ilişkisel benlik perspektifi çerçevesinde ele alınmaktadır. Araştırma bulguları kıskançlık ve güvensizlik duygularının akademik performans üzerinde dolaylı fakat güçlü etkiler yarattığını, sosyal destek mekanizmalarının bu etkileri düzenlediğini ve bireylerin bu duygularla başa çıkmak için çeşitli stratejiler geliştirdiğini göstermektedir. Araştırmanın sonuçlarının bu tür çalışmalarla somutlaştırılması, akademik yaşamın bilişsel olduğu kadar duygusal ve ilişkisel bir yapı olduğunu ortaya koyarak kıskançlık ve güvensizlik deneyimlerini modern akademik öznenin kurucu unsurları olarak kavramsallaştırması bakımından literatüre bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kıskançlık, güvensizlik, akademik yaşam, fenomenoloji, sosyal karşılaştırma, duyguların ontolojik boyutu, akademik özne

¹ Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, meryemaydin1905339@gmail.com, ORCID: 0009-0005-5078-8849

² Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ccicekdagi@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6138-363X

Giriş

Üniversite yaşamı genellikle bilgi üretimi, akademik başarı ve mesleki gelişim çizgisinde ele alınan bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu yaklaşım, akademik deneyimi büyük ölçüde bilişsel faaliyetlere indirgemekte ve öğrencinin duygu ve ilişki dünyasını ikincil bir unsur olarak değerlendirmektedir. Oysa üniversite deneyimi bireyin entelektüel yanını da sosyal ve duygusal varoluşunu da etkileyen bir yapıya sahiptir. Nitekim yükseköğretim literatürü öğrencilerin akademik başarılarının sosyal ilişkilerden bağımsız düşünülemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır (Astin, 1993; Tinto, 1993).

Bu çerçevede üniversite sadece bilgi üretiminin gerçekleştiği bir alan olarak görülmemeli, bireylerin kendilerini başkalarıyla karşılaştırdıkları, sosyal konumlarını belirledikleri ve duygusal olarak şekillendikleri bir ilişkisel alan olarak da değerlendirilmelidir. Bu durum, akademik yaşamın hem epistemik hem duygusal hem de ontolojik bir boyut içerdiğini göstermektedir. Dolayısıyla üniversite deneyimini anlamak için öğrenme süreçlerinin yanı sıra bu süreçlerin içinde şekillenen duygusal tecrübeleri de analiz etmek gereklidir.

Arkadaşlık ilişkileri bireyin kendisini anlamlandırıldığı temel bir varoluş alanı olarak üniversite yaşamının sosyal boyutunu aşmaktadır. Özellikle kadın öğrenciler açısından bu ilişkiler kimlik, aidiyet ve duygusal paylaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu durumu vurgulayan Gilligan'ın (1993) "ilişkisel benlik" yaklaşımı, kadınların benlik oluşum süreçlerinde ilişkilerin kurucu rolüne işaret etmekte ve çalışmanın kuramsal zeminini oluşturmaktadır.

Ancak bu ilişkiler her zaman destekleyici ve uyumlu değildir. Aksine, kıskançlık ve güvensizlik gibi duygular arkadaşlık ilişkilerinin doğasını dönüştüren ve bu dönüşüm aracılığıyla akademik süreçleri etkileyen önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Kıskançlık literatürde evrimsel (Buss, 2001) ve bilişsel (Bauerle, Amirkhan & Hupka, 2002) boyutlarıyla ele alınmış olmakla birlikte, özellikle akademik açıdan çoğu zaman örtük biçimde işleyen bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde güvensizlik de bireyler arası bir sorun olduğu kadar, sosyal ilişkilerin hassaslığını yansıtan bir durumdur.

Bu noktada dikkat çekici olan durum, söz konusu duyguların çoğu zaman doğrudan ifade edilmemesi, aksine sosyal karşılaştırma süreçleri ve ilişkisel gerilimler aracılığıyla dolaylı biçimde ortaya çıkmasıdır. Nitekim sosyal karşılaştırma kuramı bireylerin kendilerini başkalarıyla kıyaslayarak değerlendirdiklerini ve bu sürecin duygusal sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Koçak, 2019). Üniversite ortamında bu karşılaştırmalar notlar, akademik başarı, sosyal görünürlük ve öğretim elemanlarıyla kurulan ilişkiler üzerinden yapılmaktadır. Bu durum, akademik alanın sadece bir öğrenme ortamı

olmadığını, bir değer ve statü belirleme aracı olarak işlediğini ortaya koymaktadır.

Yapılan çalışmanın çıkış noktası kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların yalnızca bireysel psikolojik durumlar olarak ele alınmasının yetersizliğine ilişkin sorudur. Çünkü bu duyguları sadece bireyin iç dünyasına ait izole olmuş fenomenler olarak görmek eksik görünmektedir. Aksine bunlar başkalarıyla kurulan ilişkiler içinde ortaya çıkan, sosyal karşılaştırma süreçleriyle ve belirli bir bağlam içinde biçim ve anlam kazanan deneyimlerdir. Bu nedenle bu duyguların analizi psikolojik, sosyolojik ve felsefi bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Aristoteles *Retorik*'te (2023) duyguları irrasyonel tepkiler olarak görmez, belirli bilişsel değerlendirmelerle ilişkili ve toplumsal bağlam içinde ortaya çıkan durumlar olarak ele alır. Bu yaklaşım kıskançlığın bireyin içsel eksikliğinden çok başkalarıyla kurulan ilişkiler bağlamında anlam kazandığını göstermesi açısından önemlidir. Bu doğrultuda kıskançlık bireyin kendisini başkalarıyla birlikte düşünmek zorunda kaldığı bir ilişkiel yapı içinde ortaya çıkan bir duygu olarak yeniden değerlendirilebilir.

Bu çalışmada Artvin Çoruh Üniversitesi'nde öğrenim gören kadın öğrencilerle gerçekleştirilen fenomenolojik araştırmanın³ bulguları temel alınmakta ve bu bulgular felsefi bir çerçeve içinde yeniden yorumlanmaktadır. Artvin gibi görece küçük ve sosyal imkânları sınırlı bir şehirde üniversite hayatı yaşamak, öğrenciler arası ilişkilerin daha yoğun ve daha kapalı bir sosyal çevrede gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu ortam, kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların açıkça görünmesine ve daha etkili hale gelmesine yol açan önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Bu yeniden yorumlama sürecinde temel amaç kıskançlık ve güvensizlik duygularını bir yandan betimlemek, bir yandan da bu duyguların akademik yaşamın yapısal unsurları olarak nasıl işlediğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma aslında şu temel soruya yanıt aramaktadır:

“Kadın öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinde deneyimledikleri kıskançlık ve güvensizlik duyguları, akademik yaşamın hangi boyutlarını nasıl etkilemektedir?”

Bu genel soru çerçevesinde çalışma, akademik rekabet, sosyal karşılaştırma, ilişkiel dönüşüm ve duygusal düzenleme süreçlerini birlikte ele alarak akademik

³ Başvuru sahibinin Meryem AYDIN, Danışmanın Doç. Dr. Caner ÇİÇEKDAĞI olduğu, TÜBİTAK 2209/A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı Araştırması, 2024 Yılı 1.Dönem Başvurusu kapsamında kabul edilen 1919B012470829 numaralı ve “Kadın Öğrencilerin Arkadaşlık İlişkilerindeki Kıskançlık ve Güvensizlik Duygularının Akademik Eğitimleri Üzerine Etkisi” başlıklı araştırma projesidir.

yaşamın duygusal bir ontolojiye sahip olduğu yönündeki iddiayı kavramsal ve ampirik düzeyde temellendirmeyi amaçlamaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1 Duyguların felsefedeki yeri

Duygular Antik Yunan'dan bu yana felsefede tartışılan temel problemlerden biridir. Bu tartışmalar duyguların irrasyonel mi yoksa bilişsel süreçlerle ilişkili mi olduğu sorusuyla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Aristoteles duyguları (*pathē*) kontrolsüz tepkiler olarak görmemiş, belirli değerlendirme süreçleriyle ilişkili fenomenler olarak ele almıştır.

Aristoteles, *Retorik* (2023) adlı eserinde kıskançlığı (*phthonos*), başkalarının sahip olduğu iyi şeyler karşısında duyulan rahatsızlık olarak tanımlar ve bu duygunun belirli sosyal koşullar altında ortaya çıktığını belirtir. Bu tanım, kıskançlığın sadece bireyin içsel bir eksikliğinden kaynaklanmadığını, başkalarıyla kurulan ilişkilerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu kuramsal çerçeve araştırma bulgularıyla da doğrudan örtüşmektedir. Nitekim katılımcıların ifadeleri kıskançlığın soyut bir duygu olmadığını, somut ilişkiler içinde ortaya çıktığını göstermektedir:

“Onun notları benden yüksek olunca ister istemez kendimi onunla kıyaslıyorum.” (K2)

“Hocanın ona daha fazla ilgi göstermesi beni rahatsız ediyordu.” (K5)

Bu ifadeler, Aristoteles'in kıskançlığı “başkasının iyiliği karşısında duyulan rahatsızlık” olarak tanımlamasının modern akademik ortamlarda da geçerli olduğunu gösterir. Dolayısıyla kıskançlık gibi duygular öznenin dünyayla kurduğu ilişkinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle duygular sadece psikolojik durumlar olarak alınmamalı, etik ve ontolojik statüleriyle de değerlendirilmelidir.

Aristoteles'in duyguları bilişsel değerlendirmelerle ilişkilendiren yaklaşımı sonraki felsefi geleneklerde farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Felsefe tarihinde duygulara ilişkin yaklaşımlar genel olarak bilişsel, ahlaki veya varoluşsal boyutlarına ağırlık veren bir yapıya sahip görünmektedir (Kenny, 2006).

Helenistik dönemde Stoacı filozoflar, duyguları hatalı yargıların sonucu olarak yorumlayarak bilişsel boyutu vurgulamışlardır. Stoacılara göre duygular dışsal olaylardan değil, bu olaylara ilişkin yanlış değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır (Cevizci, 2022). Bu yaklaşım duyguların kontrolünün doğru yargılara ulaşmakla mümkün olduğunu ileri sürmektedir.

Ortaçağ düşüncesinde ise Thomas Aquinas Aristotelesçi mirası Hristiyan teolojisine uygun bir çerçevede yorumlamıştır. Aquinas'a göre duygular insan doğasının bir parçasıdır ancak akıl tarafından yönlendirilmesi gereken yapılardır (Cevizci, 2022). Böylece duygular ne tamamen irrasyonel ne de bütünüyle

rasyonel olarak görülmüş, insanın ahlaki yaşamında düzenlenmesi gereken ara bir alan olarak yer almıştır.

Modern felsefede ise duyguların doğasına ilişkin tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. David Hume, aklın duygular karşısındaki konumunu tersine çevirerek duyguları insan davranışlarının temel belirleyicisi olarak görmüş ve aklın bu duyguların hizmetinde olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşılık Immanuel Kant duyguların ahlaki değer açısından güvenilir bir temel oluşturamayacağını savunarak ahlaki eylemin temelini rasyonel özerklikte bulmuştur (Cevizci, 2022). Bu tartışmalar duyguların akıl ile ilişkisi, değerlendirme süreçleri ve insan eylemindeki rolü üzerine yoğunlaşmıştır.

19. yüzyıldan itibaren duygulara ilişkin tartışmalar deneyimin yapısı ve öznenin dünyayla kurduğu ilişki üzerinden yeni bir yön kazanmıştır. William James duyguları bedensel tepkilerin farkındalığı olarak açıklayarak duygunun aynı zamanda yaşantısal bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Buna karşılık fenomenolojik gelenek içinde Max Scheler duyguları değerlerin sezgisel kavranışıyla ilişkilendirerek duyguların dünyadaki değer yapısını açığa çıkaran bir biliş türü olduğunu ileri sürmüştür (Cevizci, 2022).

20. yüzyılda fenomenoloji ve varoluşçuluk gibi yaklaşımlar duyguları öznenin dünyayla kurduğu ilişkinin kurucu unsurları olarak ele almıştır. Jean-Paul Sartre duyguları bir tür “dünya karşısında tavır alma” biçimi olarak yorumlayarak onların sadece pasif durumlar olmadığını, anlam kurucu yönelimler olduğunu savunmuştur (Cevizci, 2022). Bu yaklaşım duyguların öznenin varoluşsal konumuyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Günümüz felsefesi ve psikolojisinde ise duyguların doğasına ilişkin tartışmalar bilişsel değerlendirme kuramları ve fenomenolojik analizlerin doğrultusunda ilerlemektedir. Bu bağlamda Martha Nussbaum duyguları değer yargıları içeren bilişsel değerlendirmeler olarak ele alırken Robert C. Solomon duyguları öznenin dünyayı anlamlandırma biçimleri olarak yorumlamaktadır. Sosyal psikoloji literatüründe ise duyguların kişilerarası karşılaştırma, statü ve sosyal ortam içinde üretildiği vurgulanmaktadır (Kenny, 2006).

Bu tarihsel çizgi duyguların ne yalnızca irrasyonel tepkiler ne de tamamen bilişsel yargılar olarak anlaşılabilirliğini göstermektedir.⁴ Aksine duygular öznenin dünyayla kurduğu ilişkinin bedensel, bilişsel, ilişkisel ve varoluşsal boyutlarını içeren karmaşık yapılar olarak değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı modern sosyal psikolojide duyguların karşılaştırma, ilişki ve bağlam içinde ele alınmasının tarihsel zeminini oluşturmaktadır.

⁴ Edebiyat alanında kıskançlık, güvensizlik, öfke, korku ve kadın-erkek gibi temaları şiirlerle ele alan *Ardanuçlu Aşık Efkârî Tefsirleri: Serküşte-Hikayeli Koşmalar* (Bahadır ve İnan, 2024) adlı kitaba konuya ilgisi olanlar bakabilir.

1.2 Sosyal karşılaştırma ve akademik alan

Günümüzde duyguların bilişsel temelleri daha sistematik biçimde ele alınmaktadır. Özellikle Bauerle, Amirkhan ve Hupka (2002), kıskançlığın bireyin bilişsel değerlendirme süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Buss (2001), kıskançlığı evrimsel bir mekanizma olarak değerlendirirken bu duygunun ilişkileri koruma işlevine de dikkat çeker.

Bu kuramsal yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde kıskançlığın irrasyonel bir duygu olmadığı gibi bireysel bir durum olmadığı da görülmektedir. Aksine, kıskançlık bireyin kendisini başkalarıyla karşılaştırdığı, bu karşılaştırma sonucunda belirli değer yargılarına ulaştığı ve bu yargılar doğrultusunda duygusal tepkiler geliştirdiği karmaşık bir süreçtir.

Modern sosyal psikolojide sosyal karşılaştırma kuramı, bireylerin kendilerini başkalarıyla kıyaslayarak değerlendirdiklerini ileri sürmektedir. Bu süreç, bireyin kendi yeterliliğini ve değerini anlamlandırmasının temel yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Festinger'in (1954) klasik çalışmasından itibaren bu kuram bireylerin sosyal çevre içinde konumlarını belirleme ihtiyacına işaret etmektedir.

Bu karşılaştırma süreçleri özellikle rekabetin yoğun olduğu akademik ortamlarda daha belirgin hale gelmektedir. Üniversite, bireylerin başarısının yanında sosyal ilişkileri aracılığıyla değerlendirildiği bir yapıyı yaratmaktadır. Bu nedenle akademik alan epistemik olduğu kadar normatif ve hiyerarşik bir sistem olarak da işlemektedir.

Yapılan araştırmanın bulguları da öğrencilerin bu alan içinde sürekli bir sosyal karşılaştırma süreci içinde olduklarını göstermektedir. Bu karşılaştırmalar başarı düzeyiyle sınırlı kalmayıp bireyin kendisini birçok ölçüt aracılığıyla değerlendirmesine yol açmaktadır. Araştırma bulguları bu durumu açık biçimde doğrulamaktadır:

“Sınav sonuçları açıklandığında kendimi sürekli başkalarıyla kıyaslıyorum.” (K2)

“Not paylaşmamak, kaynak gizlemek... herkes birbirini geçmeye çalışıyor.” (K1)

Demek ki akademik alan öznenin sürekli olarak göz önünde olduğu ve değerlendirildiği bir karşılaştırma düzeni yaratmaktadır. Bu düzen içindeki bireyler kendilerini sürekli olarak ölçmekte, başkalarıyla kıyaslamakta ve kendi konumlarını buna göre değerlendirmektedir. İşte bu süreç kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların ortaya çıkması için uygun bir temel oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu duygular bireysel zayıflıklar olarak değerlendirilmemeli, akademik sistemin ürettiği yapısal sonuçlar olarak ele alınmalıdır.

1.3 İlişkisel benlik ve duyguların ontolojik boyutu

Çalışmanın kuramsal çerçevesini tamamlayan bir diğer önemli kavram ilişkisel benliktir. Gilligan (1993) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, bireyin benlik oluşumunun ilişkiler içinde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu bakış açısı özellikle kadın öğrencilerin deneyimlerini anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Katılımcıların ifadeleri, benliğin başkalarıyla kurulan ilişkiler içinde oluşturulduğunu göstermektedir:

“Onun yanında kendimi daha az dikkat çekici hissediyordum.” (K12)

“Onun ailesi varken ben yalnız hissediyorum.” (K16)

Bu tür ifadeler benliğin aynı zamanda karşılaştırmalı ve ilişkisel bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece benliğin sabit bir yapı olmadığı, ilişkiler içinde şekillenen dinamik bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Kıskançlık ve güvensizlik gibi duygular artık bireysel eksiklikler olarak anlaşılmamalı, ilişkisel yapıların ürünleri olarak değerlendirilmelidir.

Bu süreçte “duyguların ontolojik boyutu” (veya “duygusal ontoloji”) kavramı öznenin varoluşunun duygusal deneyimlerle kurulduğunu ifade etmektedir. Bu kavramla kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların sadece bireyin iç dünyasında ortaya çıkan psikolojik tepkiler olmadığı, aksine öznenin kendisini, başkalarıyla ilişkisini ve akademik konumunu deneyimleme biçimini kuran varoluşsal yapılar olduğu anlatılmaktadır. Bu kullanım, duyguların ontolojik statüsüne ilişkin felsefi tartışmalarla, özellikle duyguların yönelimsellik, değerlendirme ve fenomenolojik yaşantı boyutlarına ilişkin literatürle bağlantılıdır (Naar & Teroni, 2017). Bu bakış açısı akademik yaşamın bilişsel, duygusal ve ilişkisel boyutlarını bütünsel bir yapı içinde ele almayı mümkün kılmaktadır.

1.4 Fenomenolojik yaklaşım

Fenomenolojik yaklaşımın felsefi temeli Edmund Husserl tarafından geliştirilen bilinç ve deneyim anlayışına dayanmaktadır. Husserl’e göre bilinç her zaman bir şeye yöneliktir ve bu durum fenomenolojide “yönelimsellik” olarak adlandırılmaktadır. Deneyim de öznenin dış dünyayla kurduğu yönelimsel ilişkinin bir ürünüdür (Cevizci, 2022).

Bu açıdan bakıldığında kıskançlık ve güvensizlik gibi duygular sadece içsel psikolojik durumlar olmanın yanı sıra öznenin başkalarına, kendisine ve akademik çevresine yönelmiş bilinç yapılarının bir parçası olarak da anlaşılmalıdır. Dolayısıyla bu duyguların analizi, onların “neye yöneldikleri” ile yetinmeyerek “nasıl deneyimlendiklerini” ortaya koymayı gerektirir.

Husserl’in fenomenolojik yöntemi bu tür deneyimleri anlamak için *epokhé* (paranteze alma) ve “fenomenolojik indirgeme” kavramlarını kullanır. *Epokhé* araştırmacının ön kabullerini askıya alarak deneyimi kendi veriliş biçimi içinde

incelemesini ifade eder. Yapılan çalışmada da kıskançlık ve güvensizlik duyguları önceden belirlenmiş psikolojik kategorilere indirgenmeden katılımcıların deneyimlediği biçimiyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu yaklaşım araştırmanın yönetsel tercihleriyle doğrudan ilişkilidir. Katılımcıların ifadeleri sadece veri olarak değil, deneyimin kendisini açığa çıkaran fenomenolojik göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Örneğin bir katılımcının kıskançlığını doğrudan ifade etmemesi, fenomenolojik açıdan bu duygunun yokluğu olarak anlaşılmamış, belirli bir anlamlandırma biçimi olarak ele alınmıştır. Bu çizgide fenomenoloji, yapılan bu çalışmada bir araştırma yöntemi ve aynı zamanda öznenin akademik yaşam içindeki duygusal varoluşunu anlamaya yönelik felsefi bir çerçeve olmuştur.

3. Yöntem Olarak Fenomenolojik Araştırma

Nitel araştırma literatüründe fenomenolojik yöntemin temel özellikleri deneyimin özüne ulaşma (*essence* arayışı), katılımcı perspektifine öncelik verme, araştırmacının ön kabullerini askıya alma (*epokhé*) ve yaşantıların betimlenmesi ve yorumlanması olarak özetlenebilir. Bu özellikler fenomenolojik yöntemin hem betimleyici hem yorumlayıcı bir karakter taşıdığını göstermektedir (Patton, 2002).

Yapılan çalışmada benimsenen fenomenolojik yaklaşım, Moustakas'ın (1994) önerdiği betimleyici fenomenoloji ile Braun ve Clarke'ın (2006) tematik analiz yaklaşımının birlikte kullanılmasıyla yapılandırılmıştır. Bu tercih verilerin hem sistematik biçimde analiz edilmesini hem de deneyimlerin anlam katmanlarının açığa çıkarılmasını mümkün kılmıştır.

Ayrıca fenomenolojik araştırmalarda veri toplama sürecinin kendisi de anlam üretiminin bir parçası olarak görülmektedir. Steinar Kvale (1996), görüşmeleri salt veri toplama tekniği olarak görmemiş, "bilgi üretim süreci" olarak da kabul etmiştir. Benzer şekilde John W. Creswell ve Cheryl N. Poth (2018), fenomenolojiyi bireylerin paylaştıkları bir deneyimi nasıl algıladıklarını, yorumladıklarını ve yapılandırdıklarını inceleyen bir araştırma deseni olarak ele almıştır. Bu doğrultuda katılımcıların ifadeleri nesnel gerçekliğin doğrudan yansımaları olarak alınmamış, deneyimin yorumlanmış ve ifade edilmiş biçimleri olarak görülmüştür.

Katılımcıların kıskançlık ve güvensizlik deneyimlerini doğrudan ya da dolaylı biçimde ifade etmeleri fenomenolojik açıdan bu duyguların farklı anlamlandırma biçimlerine işaret etmektedir. Dolayısıyla çalışmada fenomenolojik analiz açık ifadeler kadar örtük anlamları da dikkate alacak şekilde yürütülmüştür. Araştırma bulguları aynı deneyimin farklı bireylerde farklı anlamlar kazandığını göstermektedir:

“Aslında sorun biraz da bendeydi, kendimi yeterli görmediğim için kıskanıyordum.” (K3)

“Paylaşımlar üzerinden kendimi değersiz hissettim.” (K7)

Bu ifadeler kıskançlığın hem dışsal bir durumdan hem de bireyin kendisini değerlendirme biçiminden kaynaklandığını göstermektedir. Dolayısıyla fenomenolojik açıdan duygular bir yandan yaşanan durumlardır, bir yandan da anlamlandırılan deneyimlerdir. Kıskançlık da dış dünyadaki bir eşitsizliği öznenin nasıl anlamlandırdığına bağlı bir durumdur.

Sonuç olarak fenomenolojik yöntem yapılan çalışmada öznenin akademik yaşam içindeki duygusal deneyimlerini anlamaya yönelik bütüncül bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Bu yaklaşım kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların bireysel psikolojik durumlar olmanın ötesinde, anlamlandırılmış ve ilişkisel deneyimler olarak analiz edilmesini mümkün kılmıştır. Dolayısıyla yapılan çalışmada fenomenoloji iki boyutta yer almıştır:

1) Betimleyici boyut: Katılımcıların deneyimlerinin ortaya konulması.

2) Yorumlayıcı boyut: Bu deneyimlerin kavramsal ve felsefi olarak analiz edilmesi.

Bu iki yönlü yaklaşım çalışmanın ampirik incelemenin üzerine kuramsal bir katkı yapmasını sağlamaktadır.

3.1 Deneyimin taşıyıcıları ve deneyimin anlatıya dönüşümü

Yapılan araştırmanın çalışma grubunu Artvin Çoruh Üniversitesi’nde öğrenim gören 18–25 yaş aralığında toplam 17 kadın öğrenci oluşturmuştur. Katılımcılar farklı fakülte ve bölümlerden seçilmiş olup bu durum araştırmanın tekil bir akademik alanla sınırlı kalmamasını sağlamıştır. Bu çeşitlilik kıskançlık ve güvensizlik deneyimlerinin farklı akademik disiplinlerde, farklı başarı düzeylerinde ve farklı sosyo-ekonomik koşullarda nasıl ortaya çıktığını anlamak açısından önemli bir avantaj sunmaktadır.

Fenomenolojik yaklaşım açısından burada belirleyici olan unsur, örneklem büyüklüğünden çok deneyimin derinliği ve anlam zenginliğidir. Bu nedenle çalışma grubunun araştırma sorularına derinlikli ve anlamlı yanıtlar verebilecek bireylerden oluşmasına özen gösterilmiştir. Bu noktada katılımcılar hem veri sağlayan bireyler olarak görülmeli hem de çalışmanın kavramsal yapısını mümkün kılan deneyim taşıyıcıları olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşımla araştırma öznelere pasif bir “veri kaynağı” olmaktan çıkararak anlam üretiminin aktif birer bileşeni haline gelmektedir.

Yapılan araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Bu yöntem katılımcıların deneyimlerini kendi ifadeleriyle ortaya koymalarına olanak tanıyan esnek bir yapı sunmaktadır

(Kvale, 1996). Görüşmeler hem yüz yüze hem de çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiş, böylece katılımcı erişimi artırılmıştır. Böylece farklı barınma ve yaşam koşullarına sahip öğrencilerin araştırmaya dâhil edilmesi kolaylaşmıştır.

Görüşme sürecinde veriler toplandıktan sonra bunlar bir anlam üretim alanı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim katılımcılar sadece yaşadığı deneyimi aktarmamakta, o deneyimi yeniden kurmakta, seçmekte ve anlamlandırmaktadır. Bu nedenle görüşme süreci deneyimin “yaşanmış hali”nden “anlatılmış hali”ne ve oradan da “yorumlanmış hali”ne dönüşüm süreci olmuştur.

Bu üç aşamalı dönüşüm fenomenolojik analiz açısından önemlidir çünkü araştırmacı anlatılanların arkasındaki anlam yapısını da çözümlenmekle yükümlüdür. Bu dönüşüm özellikle kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların ifade edilme biçimlerinde açıkça gözlemlenmiştir. Bazı katılımcılar duygularını doğrudan ifade ederken bazıları bu duyguları dolaylı anlatımlar, örnekler veya karşılaştırmalar üzerinden dile getirmiştir.

3.2 Tematik yapıdan anlam oluşturmak

Araştırma verileri tematik analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Analiz sürecinde Braun ve Clarke (2006) yaklaşımı ile fenomenolojik analiz birlikte kullanılmıştır. Analiz süreci şu aşamalardan oluşmuştur:

- 1) Verilere aşinalık kazanma
- 2) Açık kodların oluşturulması
- 3) Kodların kategoriler altında toplanması
- 4) Temaların oluşturulması
- 5) Temaların yorumlanması

Bu süreçte tümevarımsal bir yaklaşım benimsenmiş ve temalar doğrudan katılımcı ifadelerinden türetilmiştir. Nitekim araştırma sonucunda ortaya çıkan temalar şu şekilde yapılandırılmıştır:

- 1) Akademik rekabet
- 2) Çok boyutlu kıskançlık
- 3) İlişkisel dönüşüm
- 4) Akademik etkiler
- 5) Başa çıkma stratejileri

Ancak tematik analizin bir sınıflandırma aracı olarak kullanılmasından sonra anlam oluşturma sürecine dönüştürülmesi çalışmanın özgün yönünü oluşturmuştur. Diğer bir deyişle temalar veriyi düzenlemiş ama sonrasında öznenin dünyayla kurduğu ilişkinin kavramsal ifadelerini göstermiş, böylece deneyimin ontolojik ve ilişkisel boyutlarını açığa çıkaran kavramsal yapılar açıkça belirlemiştir.

Geçerlik ve güvenilirlik konusunda nitel araştırmalar, nicel araştırmalardan farklı olarak yeniden tanımlanmayı gerektirir. Yapılan alışmada Lincoln ve Guba (1985) tarafından önerilen inandırıcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik ltleri esas alınmıştır. Ancak fenomenolojik ve felsefi bir çalışmada bu ölçütler yorumsal sadakat ve anlamın korunumu bağlamında da değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda, yapılan yorumların verinin ifade ettiği anlamla uyumlu olup olmadığı da ölçüt olmuştur. Dolayısıyla geçerlik, burada “doğruluk”un yanı sıra “anlama sadakat” manasına da gelmektedir.

Araştırma sürecinde etik ilkelere titizlikle uyulmuş, katılımcılar araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş ve gönüllü katılım esas alınmıştır. Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş ve metin içinde K1, K2 gibi kodlarla temsil edilmiştir. Ancak bu bir fenomenolojik bir çalışma olduğu için araştırmacı, katılımcı ifadelerinin anlam bütünlüğünü koruyarak yeniden kurmakla da etik açıdan yükümlü grlmştir. Dolayısıyla yapılan çalışma etik yaklaşımın anonimlik, gönüllülük ve veri güvenliği ilkelerine ek olarak deneyimin anlamına sadakati de içermektedir.

4. Fenomenolojik ve Kavramsal Analiz

4.1 Öznenin başkası üzerinden kurulması

Araştırma bulguları niversite ortamının bilgi üretim alanı olmakla kalmayıp yoğun bir karşılaştırma sistemi yarattığını belirlemiştir. Katılımcı ifadelerinden akademik başarı, notlar ve ğretim elemanlarıyla kurulan ilişkiler üzerinden sürekli bir kıyaslama sürecinin olduğu anlaşılmaktadır.

“Sınav sonuçları açıklandığında kendimi sürekli başkalarıyla kıyaslıyorum.”
(K2)

“Herkes birbirinin notunu öğrenmeye çalışıyor, ister istemez bir yarış oluyor.”
(K1)

Bu ifadeler akademik rekabetin sistematik bir karşılaştırma zorunluluğu olduğunu göstermekte ve fenomenolojik düzeyde daha derin bir yapıya işaret etmektedir. nk burada bir yandan “başarılı olma arzusu” bir yandan da öznenin kendisini başkası üzerinden değerlendirme zorunluluğu söz konusu olmaktadır. Bu zorunluluk modern akademik alanın yapısal bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda akademik rekabeti, öznenin kendisini başkası aracılığıyla kurduğu dolaylı bir varoluş biçimi olarak tanımlamak mümkündür. Bu durum klasik anlamda bireysel başarı motivasyonundan farklıdır. nk burada özne kendi performansını mutlak ölçütlerle değerlendirmemekte, başkalarının performansı üzerinden değerlendirmektedir.

Bu sonuçlar, sosyal karşılaştırma kuramının (Festinger, 1954) ötesine geçerek öznenin ontolojik statüsüne ilişkin bir dönüşüme işaret etmektedir. Çünkü öznenin değeri artık kendi içkin özelliklerinden değil, ilişkisel konumundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle akademik alan aynı zamanda bir varlık alanıdır. Öğrenci burada bilgi üretimi yapmakla kalmaz, kendisini başkasıyla beraber değerlendirerek kendisine yönelik bir üretim de yapar. Ancak özne bu süreçte başkalarının varlığına bağımlı oldukça kendi bütünlüğünü kaybetmeye başlar ve kıskançlık bu ilişkisel yapının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Dolayısıyla akademik alan, öznenin sürekli olarak göz önünde olduğu ve değerlendirildiği hassas bir alandır. Bu hassasiyet kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların ortaya çıkması için uygun bir ortam oluşturmakta ve sistemin işleyişinin doğal sonuçları olmaktadır.

4.2. Kıskançlık ve güvensizliğin çok boyutlu yapısı

Araştırma bulguları kıskançlık ve güvensizlik duygularının tek bir kaynağa indirgenemeyecek kadar karmaşık bir yapı sergilediğini göstermektedir. Katılımcılar bu duyguları akademik başarı, sosyal medyada tanınırlık, fiziksel görünüm, ekonomik imkânlar, aile desteği gibi farklı alanlarda deneyimlemektedir. Katılımcı ifadeleri şöyledir:

“Sadece ders değil, görünüşü bile etkiliyor... kendimi eksik hissediyorum.” (K7)

“Onun ailesi destek oluyor, ben yalnızım... ister istemez kıyaslıyorum.” (K16)

“Sosyal medyada paylaştıkları beni etkiliyor.” (K3)

Böylece kıskançlığın yalnızca belirli bir nesneye yönelen basit bir duygu olmadığını ortaya çıkmaktadır. Aksine kıskançlık öznenin kendisini birçok ölçüt altında değerlendirmesinin bir sonucudur. Bu nedenle kıskançlık “öznenin kendisini çoklu karşılaştırma alanlarında yetersiz bulmasının yarattığı varoluşsal bir gerilim” olarak tanımlanabilir. Bu tanım kıskançlığı psikolojik bir tepki olmanın ötesine geçirerek ontolojik bir problem haline getirmektedir. Çünkü burada söz konusu olan artık bir duygudan çok öznenin kendisiyle kurduğu ilişkinin dengesizleşmesidir.

Modern akademik özne, artık tekil bir ölçütle değerlendirilen bir varlık değildir. Çünkü o başarılı olmalı, sosyal olmalı, ekonomik olarak yeterli olmalı ve estetik olarak kabul görmelidir. Bu çoklu beklenti yapısı öznenin kendisini sürekli eksik hissetmesine yol açar. Bu durum, McAdams'ın (1996) benlik yaklaşımıyla birlikte düşünüldüğünde bireyin kendisini sürekli yeniden tanımlamak zorunda kaldığı bir baskı oluşturmaktadır. Dolayısıyla kıskançlık bu çok etkenli beklenti sisteminin oluşturduğu yapısal bir sonuçtur.

Bu noktada güvensizlik de benzer bir işlev görmekte, öznenin kendisine ve ilişkilerine dair ontolojik bir istikrarsızlık deneyimi yaratmaktadır. Bu istikrarsızlık öznenin kendisini sabitleyememesi ve sürekli yeniden konumlandırmak zorunda kalmasıyla ilişkilidir.

4.3 İlişkisel dönüşüm

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri kıskançlık ve güvensizlik duygularının arkadaşlık ilişkilerinde belirgin bir dönüşüme yol açmasıdır. Katılımcı ifadeleri şöyledir:

“Eskisi kadar paylaşmak istemiyorum.” (K8)

“Araya mesafe koyuyorum çünkü daha rahat hissediyorum.” (K4)

“Yakınlık bazen zarar veriyor.” (K4)

Bu ifadeler ilişkilerin açık çatışma yerine sessiz geri çekilme ile dönüştüğünü göstermektedir. Katılımcılar bu süreçte iletişimi azaltma, paylaşımı sınırlandırma, duygusal mesafe koyma gibi davranışlara yönelmektedir. Bu dönüşüm klasik anlamda bir çatışma ya da açık bir kopuş şeklinde gerçekleşmez. Aksine, ilişkiler çoğu zaman sessiz ve kademeli bir biçimde çözülür. Dolayısıyla modern arkadaşlık ilişkilerinin çatışma yoluyla değil, yavaş ve sessiz bir çözülme süreciyle sona erdiği görülmektedir.

Bu sonuç modern sosyal ilişkilerin temel özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Özellikle sınırlı sosyal çevrelerde (Artvin gibi bağlamlarda), ilişkileri tamamen sonlandırmak yerine askıya almak daha işlevsel bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.

Fenomenolojik açıdan bakıldığında bu süreç öznenin kendini koruma çabası olarak da yorumlanabilir. Kıskançlık ve güvensizlik duyguları özneyi ilişkiden uzaklaştırarak olası bir duygusal zarar görme riskini azaltmayı hedeflemektedir. Ancak bu strateji uzun vadede yeni bir soruna, yani yalnızlığa yol açar ama bu, aynı zamanda ilişkisel bir yoksunluk durumudur.

4.4 Akademik hayata etkisi

Araştırma bulguları kıskançlık ve güvensizlik gibi duyguların akademik performans üzerinde doğrudan olmasa da güçlü etkiler yarattığını göstermektedir. Katılımcıların ifadesi şöyledir:

“Kafam sürekli dolu oluyor, derslere odaklanamıyorum.” (K6)

“Motivasyonum düşüyor, çalışmak istemiyorum.” (K9)

Bu ifadeler duygusal yükün bilişsel süreçleri doğrudan etkilediğini göstermektedir. Çünkü katılımcı deneyimleri dikkat dağınıklığı, motivasyon kaybı ve odaklanamama noktalarında birleşmektedir. Pekrun’un (2006) kontrol-değer kuramı da duyguların akademik performans üzerinde belirleyici olduğunu

vurgulamaktadır. Demek ki akademik hayat öznenin “bildiği” ama aynı zamanda “hissettiği” bir varoluş alanıdır.

Bu sonuca bağlı olarak akademik performansın öznenin duygusal yükünden bağımsız olmadığı ve duyguların akademik başarısının içsel bileşenleri olduğu iddia edilebilir. Çünkü duygusal deneyim ile bilişsel performans arasında keskin bir ayrım yapmak mümkün değildir ve özne akademik faaliyetlerini her zaman belirli bir duygusal durum içinde gerçekleştirilmektedir. Kıskançlık ve güvensizlik akademik süreçlerin doğrudan bir parçasıdır ve sadece bir ilişki sorunu olarak görmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla akademik alan klasik anlamda bir “bilgi alanı” olmanın ötesinde bir duygusal ontoloji olarak kavramsallaştırılmalıdır. Bu ontoloji içinde özne bilgi üreten, ayrıca duygular aracılığıyla kendini deneyimleyen ve kuran bir varlık olmaktadır.

4.5 Bir uç örnek olarak kıskançlığın inkârı ve ideal benlik söylemi

Araştırmanın felsefi açıdan en dikkat çekici bulgularından biri, bazı katılımcıların kıskançlık ve güvensizlik duygularını tamamen reddeden bir söylem geliştirmesidir. Ancak aynı katılımcıların dolaylı ifadeleri bu reddi sorgulatmaktadır.

“Ben kimseyi kıskanmam, herkes kendi hayatını yaşıyor.” (K10)

Bu durum ilk bakışta duygunun yokluğu olarak yorumlanabilir ancak fenomenolojik ve felsefi analiz bunun daha karmaşık bir yapı olduğunu göstermektedir. Araştırmanın bu “uç örnek” bulgusu Goffman’ın öz-sunum kuramı çerçevesinde anlamlandırılabilir. Erving Goffman’a (1959) göre bireyler sosyal etkileşimlerde kendilerini belirli bir izlenim yaratacak şekilde sunarlar. Bu nedenle kıskançlık gibi sosyal olarak olumsuz değerlendirilen duyguların inkârı bireyin kendisini daha kabul edilebilir bir özne olarak sunma çabasıdır.

Mark R. Leary & Kowalski’nin (1990) izlenim yönetimi yaklaşımı da bu durumu doğrulamaktadır. Bu yaklaşıma göre bireyler sosyal ortamlarda nasıl algılandıklarını kontrol etmeye yönelik yöntemler geliştirirler. Bu bağlamda kıskançlığı reddetmek bireyin kendisini ahlaki olarak üstün konumlandırmasını ve sosyal olarak kabul edilebilir bir kimlik oluşturmasını sağlar.

“Ben daha çok kendime bakırım, başkalarıyla ilgilenmem.” (K14)

Bu tür ifadeler sosyal beğenirlik ile de ilişkilidir (Crowne & Marlowe, 1960) çünkü bireyler olumsuz değerlendirilen duyguları ifade etmekten kaçınarak daha olumlu bir benlik imajı oluşturma eğilimindedirler. Ancak bu süreçte özne yaşadığı duyguyu değil, kabul edilebilir olanı dile getirdiği için fenomenolojik açıdan bir ayrılık yaratmaktadır. Çünkü öznenin yaşadığı tecrübe ile söylemi arasında bir mesafe yaratır ve bu mesafe modern bireyin temel özelliklerinden

biridir. Burada kıskançlığın inkârı bir duygu durumu olmasının yanı sıra bir anlatı stratejisi olmakta ve özne kendini ideal bir biçimde sunmaktadır.

Bu durum akademik alanda daha da önemli hale gelir çünkü akademik alan bilgiyle beraber benliğin de sergilendiği bir yerdir. Dolayısıyla akademik özne hem öğrenen hem de kendini sunan bir varlıktır. Böylece bu inkâr bir performans stratejisi olmakta ve bu strateji bireyin akademik ve sosyal çevrede kabul edilebilir bir kimlik oluşturmaya yardım etmektedir.

4.6. Sosyal destek ve başa çıkma

Araştırma bulguları katılımcıların zamanla bu duygularla başa çıkmak için çeşitli stratejiler geliştirdiğini göstermektedir.

“Kendime odaklanmaya çalışıyorum.” (K11)

“Karşılaştırmayı bırakınca rahatladım.” (K13)

Katılımcı ifadelerinde görüldüğü gibi sosyal karşılaştırmayı azaltma, sınır koyma, açık iletişim kurma ve kendine yönelme stratejileri öne çıkmaktadır. Bu süreç öznenin pasif bir şekilde duygulara maruz kalmadığını, aksine bu duygularla aktif bir biçimde mücadele ettiğini göstermektedir.

O halde başa çıkma süreci öznenin kendisini yeniden kurma süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreçte özne kendine dair yeni bir anlatı geliştirmekte, ilişkilerini yeniden düzenlemekte ve duygularını yeniden anlamlandırmaktadır. Dolayısıyla kıskançlık ve güvensizlik yıkıcı olduğu kadar dönüştürücü bir potansiyel de taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışmanın bulguları akademik yaşamın sadece bilişsel faaliyetlerden oluşan bir yapı olarak ele alınmasının yetersiz olduğunu göstermektedir. Katılımcı deneyimleri akademik sürecin aynı zamanda yoğun bir duygusal ve ilişkisel yapı içerdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda akademik alan bireyin kendisini sosyal ve duygusal olarak konumlandığı ilişkisel bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Araştırma bulguları kıskançlık ve güvensizlik duygularının akademik performans üzerinde dolaylı fakat güçlü etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Bu durum akademik hayatın sosyal boyutuna ek olarak duygusal ve ilişkisel bir boyut taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla akademik başarı bireyin bilişsel yeterliliklerin üstüne sosyal ilişkilerinin, duygusal deneyimlerinin ve kendilik algısının eklenmesiyle oluşmaktadır.

Araştırmanın dikkat çekici bulgularından biri de bazı katılımcıların kıskançlık duygusunu doğrudan reddetmeleridir. Ancak görüşmelerin bütününe bakıldığında bu reddin, duygunun tamamen yokluğundan çok belirli bir öz-

sunum stratejisiyle ilişkili olduğu görülmektedir. Katılımcıların bazı ifadelerinde sosyal olarak kabul edilebilir bir benlik sunma çabası olduğu görülmektedir. Bu nedenle kıskançlığın inkârı öznenin kendisini belirli bir sosyal çerçevede sunma biçimi olarak yorumlanabilir.

Araştırma bulguları aynı zamanda katılımcıların zaman içerisinde çeşitli duygu düzenleme yöntemleri geliştirdiklerini göstermektedir. Bazı katılımcılar karşılaştırma süreçlerini azaltmaya çalışırken bazıları kendilerine odaklanma veya ilişkilerde mesafe kurma gibi yöntemlere yönelmiştir. Bu davranış duyguların tamamen bastırılmasından çok yeniden anlamlandırılması sürecine işaret etmektedir. Bu başa çıkma stratejileri bireyin kendilik deneyimini yeniden düzenleme çabası olarak değerlendirilebilir.

Araştırma bulguları akademik alanın bilinirlik, başarı ve karşılaştırılabilirlik üzerine kurulu bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bu yapı öğrencilerin kendilerini sürekli olarak başkalarıyla kıyaslamalarına yol açmakta ve kıskançlık ile güvensizlik gibi duyguların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle akademik rekabet sadece başarı motivasyonu ile açıklanamayacak daha karmaşık bir ilişkisel süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

Araştırma bulguları benliğin ilişkisel bir yapı içinde şekillendiğini göstermektedir. Katılımcı deneyimleri bireyin kendisini içsel özelliklerinin yanı sıra başkalarıyla kurduğu ilişkiler aracılığıyla değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda benlik, değişmez ve bağımsız bir yapıdan çok ilişkiler içinde kurulan dinamik bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Sonuçta yapılan çalışma kadın öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinde deneyimledikleri kıskançlık ve güvensizlik duygularının akademik yaşam üzerindeki etkilerini fenomenolojik ve felsefi bir perspektiften incelemiştir. Elde edilen bulgular bu duyguların sadece bireysel psikolojik durumlar olarak açıklanamayacağını, sosyal karşılaştırma süreçleri, ilişkisel yapılar ve akademik bağlam içinde şekillenen çok boyutlu deneyimler olduğunu göstermektedir. Araştırma bulguları öğrencilerin duygusal ve ilişkisel deneyimlerinin akademik yaşam üzerinde belirleyici etkiler oluşturduğunu göstermektedir.

Çalışma kıskançlık ve güvensizlik duygularını yapısal ve ilişkisel bağlam içinde değerlendirmiştir. Bu anlamda kıskançlık öznenin kendisini başkalarıyla karşılaştırdığı sosyal yapı içinde ortaya çıkan ilişkisel bir deneyim olarak ele alınmıştır. Benzer şekilde güvensizlik de bireyin ilişkilerine ve akademik konumuna yönelik hassasiyet deneyimi olarak değerlendirilmiştir. Bulgular modern akademik yapının öğrencileri sürekli karşılaştırılabilir hale getirdiğini ve bunun bireylerde yetersizlik hissini güçlendirebildiğini göstermektedir.

Yine bulgular arkadaşlık ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerin çoğu zaman açık çatışmalar biçiminde olmadığını, mesafe koyma, paylaşımın azalması ve sessiz

geri çekilme biçiminde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durum modern ilişkilerin doğasına ilişkin kavramsal bir tartışma alanı sunmaktadır.

Araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından biri de kıskançlık ve güvensizlik duygularının tamamen yıkıcı süreçler olarak ortaya çıkmamasıdır. Katılımcıların geliştirdiği başa çıkma stratejileri bu duyguların aynı zamanda öznenin kendisini yeniden değerlendirmesine ve dönüştürmesine imkân sağlayabildiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma sadece kadın öğrencilerle ve tek bir üniversite bağlamında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca veriler öz-bildirimlere dayanmaktadır. Bununla birlikte fenomenolojik yaklaşım deneyimlerin derinlemesine anlaşılmasını mümkün kılmıştır. Gelecek araştırmalarda farklı üniversitelerde, farklı cinsiyet gruplarıyla ve nicel yöntemlerle desteklenmiş çalışmalar yürütülmesi bu bulguların daha geniş bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. Sonuç olarak üniversite yaşamının bilişsel süreçlerin ötesinde duygusal ve ilişkisel boyutlar içeren bir deneyim alanı olduğu ortaya konmuş; akademik yaşamın görünmeyen bir gerçeği olarak üniversitenin sadece öğrenilen bir yer olmadığı, hissedilen, karşılaştırılan ve yaşanan bir alan olduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

- Aristoteles (2023). *Retorik* (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Astin, A. W. (1993). *What matters in college? Four critical years revisited*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Bahadır, S. & İnan, F. B. (2024). *Ardanuçlu Aşık Efkâri Tefsirleri: Serküşte-Hikayeli Koşmalar*. Ankara: Sonçağ Yayınevi.
- Bauerle, S. Y., Amirkhan, J. H., & Hupka, R. B. (2002). An attribution theory analysis of romantic jealousy. *Motivation and Emotion*, 26(4), 297–319.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Buss, D. M. (2001). *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love or sex*. London: Bloomsbury.
- Cevizci, A. (2022). *Felsefe Tarihi: Felsefe TarihiThales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24(4), 349–354.
- Festinger, L. (1954). A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations*, 7(2), 117–140. <https://doi.org/10.1177/001872675400700202>
- Gilligan, C. (1993). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Garden City, NY: Doubleday.
- Kenny, A. (2006). *A new history of Western philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Koçak, D. (2019). Akademik kıskançlık ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 10(4), 467–479.
- Kvale, S. (1996). *Interviews: An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Leary, M. R., & Kowalski, R. M. (1990). Impression management: A literature review and two-component model. *Psychological Bulletin*, 107(1), 34–47.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- McAdams, D. P. (1996). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. New York, NY: Guilford Press.

- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Naar, H., & Teroni, F. (Eds.). (2017). *The ontology of emotions*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pekrun, R. (2006). The control-value theory of achievement emotions. *Educational Psychology Review*, 18(4), 315–341.
- Tinto, V. (1993). *Leaving college: Rethinking the causes and cures of student attrition*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

5. Bölüm

Yapay Zekâ Çağında Destinasyon Pazarlaması: Turist Deneyiminin Dönüşümü ve Rekreatif Deneyimlerin Yeniden Tasarlanması

Erhan Nuh ÖZTÜRK¹, Kartal Doğukan ÇIKI²

GİRİŞ

Turizm sektörü, son yıllarda yapay zekâ teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte önemli bir değişim sürecine girmiştir (Çıki vd., 2025). Bilgi yoğun bir yapıya sahip olan turizm sektöründe, yapay zekânın veri işleme, tahminleme ve kişiselleştirme gibi yetenekleri hızla uygulama alanı bulmaktadır (Mkedder & Bakır, 2026). Özellikle destinasyon pazarlaması, geleneksel reklam ve promosyon yöntemlerinin ötesine geçen yeni yaklaşımlar gerektirmektedir. Günümüzde turistler, seyahat planlama sürecinin ilk aşamasından itibaren arama motorları, sosyal medya algoritmaları ve akıllı öneri sistemleri gibi dijital araçlarla etkileşim kurmaktadır. Bu sistemler ise bireylerin karar alma süreçlerini doğrudan etkilemektedir (Zarezadeh vd., 2023).

Destinasyon pazarlamasının temelinde, bir bölgenin doğal, kültürel ve sosyal kaynaklarının potansiyel ziyaretçilere etkili biçimde aktarılması yer almaktadır. Geleneksel yaklaşımlarda bu aktarım çoğunlukla kitlesel medya araçları aracılığıyla tek yönlü olarak gerçekleştirilmiştir. Yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ise turistlerin beklentileri, geçmiş davranışları, demografik özellikleri ve anlık ihtiyaçları doğrultusunda kişiselleştirilmiş pazarlama içerikleri oluşturulabilmektedir (Tussyadiah & Pesonen, 2016). Bu dönüşüm, standartlaştırılmış mesaj iletimine dayalı geleneksel anlayışın yerini, ziyaretçilerin bağlamsal ihtiyaçlarını gerçek zamanlı olarak analiz eden ve buna uygun içerik sunan veri temelli bir pazarlama yaklaşımına bırakmıştır.

Pazarlama iletişimindeki bu değişim, turist deneyiminin nasıl şekillendiğini de doğrudan etkilemektedir. Günümüzde yapay zekâ, yalnızca seyahat kararının verilmesi aşamasında değil, yolculuğun her aşamasında hissedilen bir unsur

¹ Öğr. Gör. Dr. Erhan Nuh ÖZTÜRK, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, enuhozturk@kmu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5070-8195>

² Arş. Gör. Dr. Kartal Doğukan ÇIKI, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, kdciki@gelisim.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8307-8561>

hâline gelmiştir. Akıllı otel sistemleri, sesli komutla çalışan hizmet uygulamaları, seyahat sırasında anlık yönlendirme sağlayan dijital asistanlar, konum temelli öneriler sunan mobil uygulamalar ve havalimanlarında kullanılan biyometrik tanıma sistemleri gibi artık birçok destinasyonda karşılaşılan olağan uygulamalar haline gelmişlerdir (Pizam et al., 2022). Bu teknolojiler sayesinde bekleme sürelerinin kısılması, turist ihtiyaçlarının önceden öngörülebilmesi ve daha kişisel bir hizmet deneyimi sunulabilmesi mümkün hâle gelmektedir. Bunun sonucu olarak turist deneyimi, yalnızca fiziksel mekânla kurulan ilişki üzerinden değil, dijital temas noktaları aracılığıyla da biçimlenen çok katmanlı bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle boş zaman ve rekreasyon faaliyetleri bu dönüşümden belirgin biçimde etkilenmişlerdir. Müze gezilerinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanılması, şehir keşiflerinin oyunlaştırılmış rotalar üzerinden kurgulanması ya da yapay zekâ destekli rehberlik sistemlerinin ziyaretçilere kişiselleştirilmiş içerikler sunması, rekreasyonel deneyimin yeniden tanımlandığını göstermektedir (Chaturvedi vd., 2024). Bununla birlikte bu dönüşümün yalnızca olumlu sonuçlar doğurduğunu söylemek güçtür. Yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte veri güvenliği, kişisel mahremiyet, dijital erişim eşitsizliği ve teknolojiye aşırı bağımlılık gibi meseleler daha görünür hâle gelmiştir (Volchek vd., 2021). Bunlara ek olarak, destinasyonların teknolojik kapasitesini artırma çabası zaman zaman yerel kimliğin ve otantik deneyim unsurlarının geri planda kalmasına yol açabilmektedir. Bir destinasyonun ne ölçüde dijitalleşmesi gerektiği ve bu süreçte özgün karakterini nasıl koruyacağı, günümüz turizm tartışmalarının temel sorularından biri olarak öne çıkmaktadır (Attila Bakon, 2026). Bu nedenle yapay zekâ çağında destinasyon pazarlamasını değerlendirmek, yalnızca teknolojik imkânlarla odaklanmayı değil; aynı zamanda bu teknolojilerin etik, sürdürülebilir ve insan merkezli biçimde nasıl kullanılabileceğini de tartışmayı gerektirmektedir.

Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin destinasyon pazarlaması stratejileri, turist deneyiminin dönüşümü ve rekreasyonel alanların yeniden tasarımı üzerindeki etkilerini kapsamlı bir bakış açısıyla incelemeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda yapay zekânın turizmdeki uygulama alanları değerlendirilmekte; destinasyon pazarlama süreçlerinde ortaya çıkan yapısal dönüşüm ile turist deneyiminin dijitalleşen boyutları tartışılmaktadır. Ayrıca rekreasyonel deneyimlerin yapay zekâ temelli yeniden yapılandırılması, fırsatlar ve sınırlılıklar ekseninde ele alınmaktadır. Ayrıca Türkiye bağlamındaki bu mevcut gelişmeler üzerinden geleceğe yönelik kavramsal çıkarımlar sunulmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yapay Zekâ ve Turizmde Kullanım Alanları

Yapay zekâ (YZ), genel bir ifadeyle makinelerin insan benzeri bilişsel yetenekler sergilemesini sağlayan bilgisayar sistemleri olarak tanımlanabilir (Kim et al., 2025). Öğrenme, problem çözme, algılama, dil işleme ve karar verme gibi işlevleri yerine getirebilen bu sistemler, son yıllarda turizm sektöründe oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Zarezadeh vd., 2023). Turizmde yapay zekâ uygulamaları denildiğinde akla gelen başlıca örnekler şunlardır: sohbet robotları (chatbot), sanal asistanlar, kişiselleştirilmiş öneri motorları, dinamik fiyatlandırma sistemleri, yüz tanıma teknolojileri, otonom araçlar ve tahmine dayalı analitik modeller (Buhalis vd., 2023). Örneğin bir otelin rezervasyon sisteminde kullanılan chatbot, misafirin sorularını 7/24 yanıtlayabilmekte, bir havayolu şirketinin fiyatlandırma algoritması anlık talebe göre bilet fiyatlarını otomatik olarak güncelleyebilmektedir. Bu tür uygulamaların ortak özelliği, insan müdahalesine ihtiyaç duymadan veya çok az duyarak büyük veri yığınlarından anlamlı çıkarımlar üretebilmeleridir (Pizam vd., 2022).

1.2. Destinasyon Pazarlamasının Dönüşümü

Destinasyon pazarlaması, bir bölgenin turistik çekiciliklerinin hedef kitlelere doğru bir şekilde tanıtılması ve bölgeye yönelik olumlu bir imaj oluşturulması sürecidir (Sotiriadis, 2020). Geleneksel olarak broşürler, fuarlar, televizyon reklamları gibi kitle iletişim araçlarına dayanan bu süreç, yapay zekânın devreye girmesiyle birlikte birebir kişiselleştirmeye doğru evrilmiştir (Tussyadiah & Pesonen, 2016). Artık bir destinasyonun pazarlama departmanı, potansiyel ziyaretçilerin daha önceki seyahat davranışlarını, sosyal medya etkileşimlerini, arama motoru sorgularını ve hatta konum verilerini analiz ederek, her bir bireye özel mesajlar üretebilmektedir. Örneğin daha önce doğa yürüyüşü temalı seyahatleri tercih eden bir turiste, Antalya'nın Likya Yolu veya Rize'nin Kaçkar Dağları ile ilgili içerikler gösterilirken, kültür turizmine ilgili bir başka kullanıcıya Efes veya Göbeklitepe öne çıkarılabilmektedir. Bu tür bir hiper-kişiselleştirme, geleneksel yöntemlerle neredeyse imkânsızken yapay zekâ sayesinde ölçeklenebilir hale gelmiştir. Bunun yanı sıra, destinasyon yönetim örgütleri (DMO'lar) artık yapay zekâ destekli tahmin modelleri kullanarak hangi pazarlarda ne zaman, ne tür kampanyalar yapmaları gerektiği konusunda daha bilinçli kararlar alabilmektedirler (Volchek vd., 2021).

1.3. Turist Deneyiminde Yaşanan Değişim

Turist deneyimi, seyahat öncesi planlama sürecinden başlayarak seyahat sırasındaki fiziksel ve dijital etkileşimleri, seyahat sonrasında oluşan değerlendirme ve hatırlama süreçlerini kapsayan çok boyutlu bir yapıdır (Oh vd., 2007). Yapay zekâ teknolojileri, günümüzde bu dinamik sürecin her evresini yapısal olarak dönüştürmektedir. Seyahat öncesi aşamada, üretken yapay zekâ tabanlı planlayıcılar ve akıllı öneri motorları; tüketicilerin bütçe, zaman ve kişisel ilgi alanlarını analiz ederek kişiye özel güzergâhlar sunmaktadır. Bu durum, bilgi karmaşasının yoğun olduğu dijital ortamlarda tüketicinin karar alma süreçlerini kolaylaştırmaktadır (Tussyadiah & Pesonen, 2016).

Seyahat sırasındaki yerinde deneyimde ise yapay zekâ destekli nesnelerin interneti (IoT) uygulamaları, biyometrik geçiş sistemleri, akıllı konaklama üniteleri ve anlık dil çeviri sistemleri ön plana çıkmaktadır (Pizam vd., 2022). Söz konusu teknolojiler, operasyonel süreçlerdeki bekleme sürelerini azaltarak turistin destinasyondaki ana odaklanmasını sağlamaktadır. Seyahat sonrası aşamada ise yapay zekâ tabanlı metin madenciliği ve duygu analizi algoritmaları, turistlerin dijital platformlarda bıraktıkları geri bildirimleri anlık olarak işlemektedir (Volchek vd., 2021). Bu analizler, bir yandan destinasyon yönetim örgütlerine (DMO) hizmet kalitesini artırma fırsatı sunarken, diğer yandan sistemin hafızasını güncelleyerek sonraki seyahatler için sürekli gelişen bir deneyim döngüsü yaratmaktadır.

Pazarlama ve operasyonel süreçlerde sağlanan bu yüksek verimliliğe karşın, teknoloji odaklı çözümlerin yaygınlaştığı bu ekosistemde turistin sosyal etkileşime duyduğu temel gereksinim göz ardı edilmemelidir. Turizm, doğası gereği insani ilişkiler ve kültürel alışveriş üzerine inşa edilmiş bir sektördür. Yapay zekâ uygulamalarının getirdiği aşırı otomasyon, destinasyonlarda ciddi ve samimiyetten uzak bir hizmet atmosferi yaratarak yerel halkla kurulacak iyi ve otantik ilişkilerin önüne geçme riski taşımaktadır (Volchek vd., 2021). Bu bağlamda, teknolojinin rasyonel faydaları ile turizmin duygusal ve sosyo-kültürel dokusu arasındaki dengenin korunması modern destinasyon yönetimi için kritik bir gerekliliktir.

1.4. Fırsatlar ve Zorluklar

Yapay zekâ teknolojilerinin destinasyon pazarlaması ve turist deneyimi süreçlerine entegrasyonu, turizm ekosistemine çok boyutlu fırsatlar sunarken, aynı zamanda yönetilmesi gereken çeşitli stratejik ve etik zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu teknolojilerin sağladığı fırsatların başında;

kitlesel verilerin anlık işlenmesine dayanan hiper-kişiselleştirme, operasyonel verimlilik artışı, uzun vadede maliyet tasarrufu, tahmine dayalı analitikler aracılığıyla veriye dayalı karar alma ve kesintisiz (7/24) hizmet sunabilme kabiliyeti gelmektedir (Mkedder & Bakır, 2026). Söz konusu avantajlar, destinasyonların küresel rekabet ortamında daha esnek ve talep odaklı stratejiler geliştirmelerine olanak tanımaktadır.

Madalyonun diğer yüzünde yer alan zorluklar ve tehditler ise en az sağlanan fırsatlar kadar dinamik bir yapıya sahiptir. Bu süreçte özellikle ziyaretçilerin dijital ayak izlerinin toplanması, saklanması ve işlenmesi süreçlerinde kişisel verilerin gizliliği ve mahremiyet endişeleri ön plana çıkmaktadır (Volchek vd., 2021). Teknolojik boyutta ise yapay zekâ altyapılarının kurulum, entegrasyon ve siber güvenlik bakım maliyetlerinin yüksek olması, özellikle kısıtlı bütçelere sahip küçük ölçekli destinasyonlar ve yerel işletmeler için ciddi bir giriş engeli teşkil etmektedir. Bu durum, destinasyonlar arasında teknolojik altyapıya dayalı bölgesel eşitsizliklerin ve dijital uçurumun derinleşmesine yol açabilmektedir (Pizam vd., 2022).

Tüm bunlara ek olarak, sosyo-etik düzlemde algoritmik önyargılar (algoritmaların belirli turist profillerine veya destinasyonlara yanlı öneriler sunması) ve otomasyonun turizm istihdamı üzerindeki olası olumsuz etkileri sektörel gelecek açısından önemli birer tartışma konusudur (Zarezadeh vd., 2023). Ayrıca, insan odaklı bir hizmet sektörü olan turizmde aşırı otomasyonun, destinasyonun otantik ruhunu zedeleyerek "soğuk" ve mekanik bir deneyim yaratma riski de bulunmaktadır (Volchek vd., 2021). Dolayısıyla yapay zekâ çağı, destinasyonlar için tek başına bir kurtuluş senaryosu ya da kaçınılmaz bir felaket değil; fırsat ve tehdit dengesinin dikkatle yönetilmesi gereken yapısal bir dönüşüm sürecidir. Sürecin daha net anlaşılabilmesi adına, yapay zekâ entegrasyonunun sunduğu temel fırsatlar ve karşı karşıya kalınan zorluklar farklı boyutlarıyla Tablo 1'de kapsamlı bir yaklaşımla özetlenmiştir.

Tablo 1: Yapay Zekâ Entegrasyonunun Destinasyon Pazarlaması ve Turist Deneyimi Üzerindeki Fırsat ve Zorlukları

Boyut	Fırsatlar (Avantajlar)	Zorluklar ve Tehditler (Riskler)
Operasyonel ve Ekonomik	7/24 kesintisiz hizmet sunumu, yüksek iş süreçleri verimliliği, kaynak yönetimi optimizasyonu ve dinamik fiyatlandırma avantajı.	Yüksek ilk kurulum, lisanslama ve siber güvenlik maliyetleri; küçük ölçekli destinasyonlar için bütçe yetersizliği.
Stratejik ve Yönetimsel	Veriye dayalı proaktif karar alma süreçleri, talep tahminleme modelleri ve taşıma kapasitesinin anlık olarak izlenip yönetilmesi.	Teknolojik altyapıdaki küresel ve bölgesel eşitsizlikler (dijital uçurum), algoritmik manipülasyon ve veri bağımlılığı riskleri.
Deneyim ve Pazarlama	Hiper-kişiselleştirilmiş içerik üretimi, akıllı lokasyon tabanlı rota planlaması, yapay zekâ destekli wellness ve rekreasyonel tasarım.	Aşırı otomasyon kaynaklı mekanik ve "soğuk" deneyim hissi, insan etkileşiminin ve destinasyon otantikliğinin azalması.
Yasal ve Sosyo-Etik	Ziyaretçi akışlarının optimize edilmesi yoluyla aşırı turizm (overtourism) baskısının ve çevresel tahribatın azaltılması.	Kişisel verilerin gizliliği ve mahremiyet ihlalleri, algoritmik önyargılar ve otomasyonun turizm istihdamına yönelik tehditleri.

1.5. Yapay Zekâ Destekli Rekreasyonel Deneyim Tasarımı

Rekreasyon faaliyetleri, bireylerin boş zamanlarını değerlendirme biçimlerini şekillendiren önemli deneyim alanlarından biri olarak destinasyon pazarlamasında giderek daha merkezi bir konuma yerleşmektedir (Göker & Ünlüöner, 2019). Geleneksel destinasyon pazarlama anlayışında rekreasyonel faaliyetler çoğunlukla standart paketler çerçevesinde sunulurken, yapay zekâ teknolojileri bu alanın daha kişiselleştirilmiş, dinamik ve deneyim odaklı biçimde yeniden tasarlanmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle büyük veri analitiği ve makine öğrenmesi algoritmaları sayesinde turistlerin rekreasyonel beklentileri daha hassas biçimde analiz edilebilmekte ve bireysel tercihlere uygun deneyim modelleri oluşturulabilmektedir (Cepeda-Pacheco & Domingo, 2022).

Yapay zekâ destekli rekreasyonel deneyim tasarımının en önemli katkılarından biri, ziyaretçi profillerine göre kişiselleştirilmiş aktivite önerileri

sunabilmesidir. Ziyaretçilerin yaş, ilgi alanı, seyahat motivasyonu ve fiziksel aktivite düzeyi gibi değişkenler analiz edilerek bireylere uygun rekreasyon alternatifleri önerilebilmektedir (Arregocés-Julio vd., 2025). Örneğin doğa temelli destinasyonlarda bir ziyaretçiye düşük yoğunluklu yürüyüş rotaları önerilirken, macera arayışı yüksek kullanıcılar için daha zorlu parkurlar ön plana çıkarılabilmektedir. Küresel uygulamalar incelendiğinde bu dönüşümün somut yansımaları görülmektedir. Örneğin, Japonya'daki akıllı termal turizm (wellness) uygulamalarında ziyaretçilerin anlık sağlık ve stres profillerine göre kişiselleştirilmiş termal kullanım programları sunulurken; ABD ve Avrupa'daki bazı büyük temalı parklarda (theme parks) yapay zekâ destekli öneri motorları, ziyaretçilerin bekleme sürelerini ve ilgi alanlarını analiz ederek gerçek zamanlı eğlence ve aktivite rotaları çizmektedir (Mkedder & Bakır, 2026).

Bir diğer önemli dönüşüm alanı akıllı rota planlaması ve alan yönetimidir. Yapay zekâ sistemleri anlık hava durumu verileri, yoğunluk analizi, ziyaretçi akışları ve çevresel taşıma kapasitesi gibi parametreleri dikkate alarak rekreasyonel alanlarda optimum yönlendirmeler sağlayabilmektedir. Nitekim Avrupa'daki bazı yoğun milli parklarda, yapay zekâ tabanlı ziyaretçi yönlendirme sistemleri kullanılarak gerçek zamanlı yoğunluk verileriyle rota optimizasyonu yapılmakta, böylece hem turist memnuniyeti artırılmakta hem de aşırı kullanım kaynaklı çevresel baskılar azaltılabilmektedir. Özellikle milli parklar, bisiklet rotaları ve doğa yürüyüşü parkurlarında bu tür sistemler sürdürülebilir ziyaretçi yönetimi açısından stratejik avantajlar sunmaktadır (Cui, 2025).

Bunun yanı sıra, kültürel rekreasyon alanlarında da yapay zekâ ve artırılmış gerçeklik (AR) entegrasyonu deneyimi derinleştirmektedir. Dünyanın önde gelen bazı müzelerinde kullanılan AR destekli akıllı rotalar, ziyaretçinin ilgi duyduğu tarihi döneme veya sanat akımına göre kişiselleştirilmiş sergi turları kurgulamakta, durağan bir müze gezisini interaktif bir rekreasyonel aktiviteye dönüştürmektedir (Tom Dieck & Jung, 2017). Destinasyon pazarlaması açısından değerlendirildiğinde bu dönüşüm, yalnızca rekreasyonel faaliyetlerin sunum biçimini değiştirmemekte; aynı zamanda destinasyonun yenilikçi marka konumlandırmasını da yeniden şekillendirmektedir (Sotiriadis, 2020). Ancak, yapay zekâ temelli rekreasyonel deneyim tasarımının veri gizliliği ve teknolojik altyapı eksiklikleri gibi bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bu nedenle destinasyon yönetim örgütlerinin yapay zekâ uygulamalarını geliştirirken kullanıcı mahremiyetini gözetken, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir yönetim yaklaşımı benimsemeleri gerekmektedir (Bulchand-Gidumal, 2020). Gelecekte rekreasyon ve turizm destinasyonlarının rekabet gücü, yalnızca sahip oldukları

fiziksel kaynaklara değil; bu kaynakları ziyaretçi beklentileri doğrultusunda akıllı sistemlerle nasıl kişiselleştirdiklerine de bağlı olacaktır.

2. YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ DESTİNASYON PAZARLAMASININ UYGULAMA ALANLARI

Yapay zekâ teknolojilerinin turizm alanında kullanım biçimleri her geçen gün çeşitlenmektedir. Destinasyon pazarlaması açısından bakıldığında bu teknolojiler, yalnızca tanıtım faaliyetlerini destekleyen araçlar olmaktan çıkmış; karar alma süreçlerini etkileyen, turist davranışlarını analiz eden ve deneyim tasarımını yönlendiren yapılar hâline gelmiştir. Bu değişim, destinasyonların turistlerle kurduğu iletişimi daha esnek, daha hızlı ve daha kişiselleştirilmiş bir yapıya dönüştürmektedir (Ercan, 2020).

Yapay zekâ uygulamalarının destinasyon pazarlamasındaki en yaygın kullanım alanlarından biri kişiselleştirilmiş öneri sistemleridir. Geleneksel pazarlama anlayışında tüm ziyaretçilere benzer içerikler sunulurken, yapay zekâ destekli sistemler turistlerin geçmiş davranışlarını, tercihlerini ve çevrim içi etkileşimlerini analiz ederek bireyselleştirilmiş öneriler geliştirebilmektedir (Etçi vd., 2024). Böylece farklı turist profillerine uygun içerikler üretilebilmekte; destinasyonların sunduğu deneyimler ziyaretçilerin beklentileriyle daha uyumlu hâle getirilebilmektedir. Özellikle konaklama tercihleri, gastronomi deneyimleri, kültürel etkinlikler ve rekreasyonel faaliyetler bu sistemler aracılığıyla daha hedefli biçimde sunulabilmektedir (Arregocés-Julio vd., 2025).

Bir diğer önemli uygulama alanı turist akışının yönetimidir. Özellikle yüksek ziyaretçi yoğunluğuna sahip destinasyonlarda kalabalık yönetimi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Buhalis & Sinarta, 2019). Yapay zekâ tabanlı tahmin modelleri, ziyaretçi hareketlerini analiz ederek yoğunluk oluşabilecek bölgeleri önceden belirleyebilmekte ve alternatif yönlendirmeler sunabilmektedir. Bu durum yalnızca turist memnuniyetini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda destinasyonun taşıma kapasitesinin daha dengeli kullanılmasına katkı sağlamaktadır. Rekreasyon alanlarında bu tür yönlendirmeler çevresel sürdürülebilirlik açısından da önem taşımaktadır (Wang vd., 2024).

Yapay zekâ destekli dijital rehberlik sistemleri de destinasyon deneyimini dönüştüren uygulamalar arasında yer almaktadır. Chatbotlar, sanal asistanlar ve sesli yönlendirme sistemleri turistlerin bilgiye hızlı erişimini mümkün kılmaktadır (Volchek vd., 2021). Bu sistemler özellikle yabancı dil bariyerinin azaltılmasında, anlık bilgi ihtiyacının karşılanmasında ve destinasyon

içerisindeki hareketliliğin kolaylaştırılmasında etkili olmaktadır. Turistler konaklama, ulaşım, etkinlik saatleri veya yakın çevredeki rekreasyon olanakları hakkında anında bilgi alabilmektedir (Mkedder & Bakır, 2026).

Rekreasyonel deneyimlerin kişiselleştirilmesi de yapay zekânın öne çıktığı alanlardan biridir. Doğa yürüyüşleri, bisiklet rotaları, termal turizm etkinlikleri, wellness uygulamaları ve açık alan aktiviteleri ziyaretçilerin yaş, ilgi alanı, fiziksel yeterlilik düzeyi ve zaman tercihleri dikkate alınarak yeniden şekillendirilebilmektedir (Tussyadiah & Pesonen, 2016). Böylece standart programlar yerine kullanıcıya özel deneyim önerileri geliştirilebilmektedir. Bu yaklaşım hem memnuniyet düzeyini artırmakta hem de destinasyonun farklı rekreasyonel kaynaklarının daha etkin kullanılmasını sağlamaktadır (Arregocés-Julio vd., 2025).

Yapay zekânın destinasyon yönetimindeki bir diğer katkısı veri temelli karar destek süreçleridir. Turist davranışlarının analiz edilmesi, talep değişimlerinin öngörülmesi ve dönemsel eğilimlerin belirlenmesi, destinasyon yöneticilerine daha sağlıklı planlama yapma imkânı sunmaktadır. Özellikle sezonsallığın yoğun olarak hissedildiği destinasyonlarda bu sistemler, pazarlama faaliyetlerinin zamanlamasını optimize etmek açısından önemli avantajlar sağlamaktadır (Zarezadeh vd., 2023). Bununla birlikte bu uygulamaların başarılı olabilmesi için güçlü bir dijital altyapı, nitelikli insan kaynağı ve veri yönetimine ilişkin kurumsal kapasite gerekmektedir. Teknolojik yatırım eksikliği, veri güvenliği konusundaki kaygılar ve kurumsal uyum sorunları yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşmasını sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle destinasyon pazarlamasında yapay zekânın etkin kullanımı yalnızca teknoloji yatırımıyla değil, aynı zamanda stratejik planlama anlayışıyla ilişkilidir (Buhalis & Sinarta, 2019). Bu uygulama alanları, yapay zekânın destinasyon pazarlamasını çok boyutlu biçimde dönüştürdüğünü göstermektedir. Söz konusu dönüşümün farklı ülkelerde nasıl hayata geçirildiği ve Türkiye açısından ne tür fırsatlar sunduğu ise bir sonraki bölümde ele alınmaktadır.

3. KÜRESEL UYGULAMALAR IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE YAPAY ZEKÂ TABANLI DESTİNASYON PAZARLAMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yapay zekâ teknolojilerinin destinasyon pazarlaması ve turist deneyimi üzerindeki etkileri küresel ölçekte farklı gelişmişlik düzeylerinde kendini göstermektedir. Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Asya ülkeleri, yapay zekâ destekli turizm uygulamalarında öncü konumda yer almakta; veri temelli karar alma sistemleri, akıllı şehir altyapıları ve hiper-kişiselleştirilmiş pazarlama stratejileri ile destinasyon yönetimini yeniden şekillendirmektedir (Buhalis vd.,

2023). Bu bağlamda Türkiye, güçlü turizm potansiyeline sahip olmakla birlikte yapay zekâ entegrasyonu açısından henüz geçiş aşamasında olan destinasyonlar arasında değerlendirilebilir.

Küresel örnekler incelendiğinde Japonya, Singapur, Çin ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin yapay zekâ destekli turizm ekosistemlerini bütüncül stratejilerle geliştirdikleri görülmektedir. Singapur'da akıllı şehir altyapısı ile entegre çalışan turizm bilgi sistemleri, ziyaretçilerin şehir içi hareketlerini gerçek zamanlı verilerle optimize ederken; Japonya'da robotik hizmet sistemleri ve yapay zekâ tabanlı konaklama çözümleri turist deneyimini yüksek otomasyon düzeyine taşımaktadır. Avrupa'da ise özellikle İspanya ve Hollanda gibi destinasyonlar, sürdürülebilir turizm yönetimi kapsamında yapay zekâ destekli yoğunluk analizi ve ziyaretçi akış yönetimi sistemlerini aktif olarak kullanmaktadır (Zarezadeh vd., 2023).

Bu küresel gelişmeler karşısında Türkiye, zengin kültürel mirası, doğal kaynakları ve çeşitlendirilmiş turizm ürünleri ile önemli bir rekabet avantajına sahip olmasına rağmen, yapay zekâ temelli destinasyon pazarlaması uygulamalarının henüz sınırlı ve parçalı bir yapıda ilerlediği görülmektedir. Ulusal ölçekte en önemli girişimlerden biri Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA) tarafından yürütülen GoTürkiye platformudur. Bu platform, veri analitiği ve algoritmik içerik üretimi yoluyla kullanıcı davranışlarını analiz ederek kişiselleştirilmiş destinasyon önerileri sunmaktadır. Ancak bu girişime rağmen yerel destinasyon yönetim örgütleri (DMO) düzeyinde çok boyutlu ve entegre bir yapay zekâ stratejisinin henüz olgunlaşmadığı söylenebilir (Gürkan, 2026).

Türkiye'de yapay zekâ uygulamaları daha çok özel sektör üzerinden ilerlemektedir. Büyük ölçekli otel zincirleri ve çevrim içi seyahat acenteleri (Etstur, Tatilbudur, Jolly vb.) chatbot sistemleri (Tanrıverdi & Çıkmı, 2024), öneri motorları ve dinamik fiyatlandırma algoritmaları gibi teknolojileri operasyonlarına entegre etmiştir. Bununla birlikte bu uygulamalar çoğunlukla işletme düzeyinde kalmakta, destinasyon genelini kapsayan makro bir "akıllı destinasyon sistemi" yapısına dönüşmemektedir. Bu durum, turist açısından parçalı ve zaman zaman tutarsız bir deneyim oluşmasına yol açmaktadır (Sezer & İlban, 2024).

Buna karşın rekreasyonel yönetim alanında bazı yenilikçi uygulamalar dikkat çekmektedir. Örneğin Kapadokya'da sıcak hava balonu operasyonlarının güvenliği ve rota optimizasyonu, meteorolojik verilerin yapay zekâ algoritmaları ile analiz edilmesi yoluyla desteklenmektedir. Bu tür uygulamalar, yapay zekânın özellikle operasyonel güvenlik ve verimlilik açısından önemli

katkıları sunduğunu göstermektedir. Türkiye'nin bu dönüşüm sürecindeki önemli avantajlarından biri genç ve dijital teknolojilere hızlı adapte olabilen nüfus yapısıdır (Sezer & İlban, 2024). İstanbul, Ankara ve Antalya gibi büyükşehirlerde geliştirilen akıllı şehir uygulamaları (akıllı ulaşım sistemleri, dijital turist kartları ve sesli rehberlik çözümleri) yerel yönetimlerin bu dönüşüme yönelik adımlarını göstermektedir. Ancak bu girişimler henüz ulusal ölçekte entegre bir “destinasyon zekâ sistemi” yapısına dönüşmemiştir (Korkmaz Özcan & Gürlek, 2024).

Türkiye açısından yapay zekâ tabanlı dönüşümün en yüksek katma değer yaratabileceği alan kültürel miras turizmidir. Efes, Kapadokya, Göbeklitepe ve İstanbul gibi yoğun ziyaretçi çeken destinasyonlarda artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve yapay zekâ destekli konum tabanlı rehberlik sistemleri ile turist deneyimi daha etkileşimli ve kişiselleştirilmiş hale getirilebilir. Bu tür uygulamalar, yalnızca ziyaretçi memnuniyetini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda destinasyon markalaşmasını da güçlendirecektir (Tom Dieck & Jung, 2017). Bununla birlikte Türkiye’de yapay zekâ tabanlı turizm dönüşümünün önünde bazı yapısal engeller bulunmaktadır. Veri altyapısının parçalı yapısı, kurumlar arası veri paylaşımındaki koordinasyon eksikliği ve nitelikli insan kaynağı yetersizliği bu engellerin başında gelmektedir. Ayrıca küçük ve orta ölçekli turizm işletmelerinin dijital dönüşüm maliyetlerini karşılamakta zorlanması, teknolojinin yaygınlaşmasını sınırlandırmaktadır. Bu durum, destinasyonlar arasında dijital eşitsizlik riskini artırmaktadır (Volchek vd., 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde, yapay zekâ artık destinasyon pazarlaması ve turist deneyimi için opsiyonel bir araç değil, rekabet gücünü belirleyen stratejik bir unsur haline gelmiştir. Türkiye, sahip olduğu yüksek turizm potansiyeli ve dijital adaptasyon kabiliyeti sayesinde bu dönüşümde önemli bir avantaja sahip olsa da, mevcut kurumsal ve teknolojik altyapı henüz erken aşamadadır (Zarezadeh vd., 2023). Bu nedenle gelecekte başarı, yalnızca teknoloji yatırımlarına değil; aynı zamanda veri temelli yönetim, kurumsal entegrasyon ve nitelikli insan kaynağı gelişimine bağlı olacaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada yapay zekâ çağının destinasyon pazarlaması, turist deneyimi ve rekreasyonel süreçler üzerindeki dönüştürücü etkileri kavramsal bir çerçevede ele alınmış; küresel ölçekteki öncü uygulamalar ile Türkiye’deki mevcut durum karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, yapay zekânın turizm sektöründe artık sürdürülebilir rekabet avantajını

belirleyen temel paradigmalarından biri haline geldiğini göstermektedir. Geleneksel kitlesel pazarlama anlayışı yerini büyük veriye dayalı, hiperkişiselleştirilmiş ve tahmine dayalı dinamik sistemlere bırakmaktadır.

Küresel örnekler incelendiğinde Çin, Singapur, Dubai ve Amsterdam gibi destinasyonların yapay zekâyı yalnızca bir reklam/tanıtım enstrümanı olarak değil; aynı zamanda turist akışı yönetimi, sürdürülebilirlik, kriz yönetimi ve kaynak optimizasyonu için kapsamlı bir stratejik yönetim aracı olarak konumlandığı görülmektedir. Bu destinasyonlar, yapay zekâ yatırımlarının yanı sıra veri yönetimi ve nitelikli insan kaynağı geliştirme süreçlerini de eş güdümlü olarak yürütmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında, önemli bir dönüşüm ve liderlik potansiyeli bulunmakla birlikte, bu sürecin henüz başlangıç aşamasında olduğu saptanmıştır. Özel sektörde (özellikle otelcilik ve acentecilik faaliyetlerinde) bazı başarılı ve yenilikçi uygulamalar mevcut olsa da makro düzeyde kamu eliyle yürütülen entegre bir yapay zekâ stratejisinin eksikliği dikkat çekmektedir. Veri altyapısının parçalı olması, kurumsal koordinasyon zafiyeti, KOBİ'lerin dijital dönüşüm maliyetleri ve nitelikli uzman personel yetersizliği bu dönüşümün önündeki temel engeller olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye; yıllık yüksek turist hacmi, zengin kültürel mirası, coğrafi çeşitliliği ve dijital teknolojilere adaptasyonu yüksek genç nüfusu ile yapay zekâ destekli destinasyon pazarlaması açısından son derece zengin bir veri ekosistemine sahiptir. Bu potansiyelin etkin ve verimli kullanılması durumunda, hem turist memnuniyetinin artırılması ve rekreasyonel deneyimin zenginleştirilmesi hem de sektörün kronik sorunu olan sezonluk dalgalanmaların azaltılarak turizmin 12 aya yayılması mümkün olabilecektir.

Bu çalışmanın bulguları ve değerlendirmeleri ışığında, sektörel uygulayıcılara, politika yapıcılara ve gelecek araştırmalara yönelik geliştirilen öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

- Ulusal Strateji Belgesi: Kültür ve Turizm Bakanlığı ile TGA öncülüğünde acil olarak "Ulusal Akıllı Turizm ve Yapay Zekâ Strateji Belgesi" oluşturulmalı; veri toplama standartları ile kamu-özel sektör veri paylaşım modelleri netleştirilmelidir.
- Eğitim Müfredatının Güncellenmesi: Üniversitelerin turizm ve rekreasyon eğitimi veren bölümlerinin müfredatlarına "Büyük Veri Analitiği", "Turizmde Yapay Zekâ Uygulamaları" ve "Dijital Pazarlama" gibi çağdaş dersler entegre edilerek geleceğin profesyonelleri yetiştirilmelidir.

- KOBİ'lere Yönelik Destekler: Sektörün büyük kısmını oluşturan küçük ve orta ölçekli turizm işletmelerinin (KOBİ) dijital uçurumun altında kalmaması adına, yapay zekâ tabanlı yerli yazılımları ve chatbot entegrasyonlarını kullanmalarını teşvik edecek finansal hibe ve teşvik mekanizmaları geliştirilmelidir.
- Veri Güvenliği ve Etik: Turistlerin veri paylaşımı konusundaki mahremiyet endişelerini gidermek adına, KVKK mevzuatına tam uyumlu, şeffaf onay mekanizmaları ve güvenli veri havuzları oluşturulmalıdır.
- Akıllı Destinasyon Ağları: Tekil işletme başarılarından ziyade, destinasyonun tamamını (konaklama, ulaşım, rekreasyonel faaliyetler) kapsayan ve turist deneyimini uçtan uca optimize eden entegre “akıllı destinasyon zekâ sistemleri” pilot bölgelerden (örneğin Antalya veya Kapadokya) başlanarak kurulmalıdır.

Sonuç olarak yapay zekâ, turizm sektöründe yalnızca geçici bir teknolojik yenilik değil, endüstrinin kurallarını yeniden yazan köklü bir stratejik dönüşüm alanıdır. Türkiye'nin bu dijital kırılmayı zamanında ve doğru politikalarla yönetmesi, küresel turizm pazarındaki rekabet gücü ve sürdürülebilir büyümesi açısından kritik ve hayati bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Arregocés-Julio, I., Solano-Barliza, A., Valls, A., Moreno, A., Castillo-Palacio, M., Acosta-Coll, M., & Escorcía-Gutierrez, J. (2025). A Flexible Profile-Based Recommender System for Discovering Cultural Activities in an Emerging Tourist Destination. *Informatics*, 12(3), 81. <https://doi.org/10.3390/informatics12030081>
- Attila Bakon, K. (2026). Perspective Chapter: From Industry 4.0 to 5.0 – Human-Centered Digitalization for Sustainable Heritage Tourism. In *Industry 4.0—Transforming the Future Beyond Manufacturing—Volume 2, Human-Centred, Organizational and Societal Transformations [Working Title]*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.1013637>
- Buhalis, D., O'Connor, P., & Leung, R. (2023). Smart hospitality: From smart cities and smart tourism towards agile business ecosystems in networked destinations. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(1), 369–393. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-04-2022-0497>
- Buhalis, D., & Sinarta, Y. (2019). Real-time co-creation and newness service: Lessons from tourism and hospitality. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(5), 563–582. <https://doi.org/10.1080/10548408.2019.1592059>
- Bulchand-Gidumal, J. (2020). Impact of Artificial Intelligence in Travel, Tourism, and Hospitality. In Z. Xiang, M. Fuchs, U. Gretzel, & W. Höpken (Eds.), *Handbook of e-Tourism* (pp. 1–20). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05324-6_110-1
- Cepeda-Pacheco, J. C., & Domingo, M. C. (2022). Deep learning and Internet of Things for tourist attraction recommendations in smart cities. *Neural Computing and Applications*, 34(10), 7691–7709. <https://doi.org/10.1007/s00521-021-06872-0>
- Chaturvedi, R., Verma, S., Ali, F., & Kumar, S. (2024). Reshaping Tourist Experience with AI-Enabled Technologies: A Comprehensive Review and Future Research Agenda. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 40(18), 5517–5533. <https://doi.org/10.1080/10447318.2023.2238353>
- Çıkkı, K. D., Öğretmenoglu, M., Ramkissoon H., & Yüksel T. G. (2025). Traveling with Digital Guides: Artificial Intelligence (AI) Usage Tendencies of Tourists. *Tourism Recreation Research*, <https://doi.org/10.1080/02508281.2025.2598877>
- Cui, X. (2025). Urban tourism management based on artificial neural networks analysis and data mining. *Scientific Reports*, 15(1), 19709. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-01237-2>

- Gürkan, A. S. (2026). Artificial intelligence mediated interpretation in national tourism promotion: A qualitative study of the GoTürkiye website using ChatGPT. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 16 (1), 61-72
- Ercan, F. (2020). Turizm Pazarlamasında Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı ve Uygulama Örnekleri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), 394–410. <https://doi.org/10.34189/tfd.23.02.009>
- Etçi, F., Yılmaz, M., & Karamustafa, K. (2024). Turizm İşletmelerinde Yapay Zekâ Uygulamaları: Fırsatlar ve Kısıtlılıklar (Artificial Intelligence Applications (AIA) for Tourism Businesses: Opportunities and Challenges). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4. <https://doi.org/10.21325/jotags.2024.1494>
- Göker, G., & Ünlüönen, K. (2019). Açık Alanda Yapılan Doğa Temelli Rekreatif Etkinlikler ve Destinasyon Markalaşması: Ilgaz Dağı Milli Parkı Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 774–789. <https://doi.org/10.17755/esosder.456817>
- Kim, H., So, K. K. F., Shin, S., & Li, J. (2025). Artificial Intelligence in Hospitality and Tourism: Insights From Industry Practices, Research Literature, and Expert Opinions. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 49(2), 366–385. <https://doi.org/10.1177/10963480241229235>
- Korkmaz Özcan, Z., & Gürlek, T. S. (2024). Türkiye’de Akıllı Kent Uygulamalarının Turizme Yansıması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 146–154. <https://doi.org/10.58670/ijgr.1600467>
- Mkedder, N., & Bakır, M. (2026). Mapping the Metaverse in Tourism and Hospitality: Systematic Review of Theory, Method, and Research Frontiers. *Journal of Travel Research*, 00472875261441565. <https://doi.org/10.1177/00472875261441565>
- Oh, H., Fiore, A. M., & Jeung, M. (2007). Measuring Experience Economy Concepts: Tourism Applications. *Journal of Travel Research*, 46(2), 119–132. <https://doi.org/10.1177/0047287507304039>
- Pizam, A., Ozturk, A. B., Balderas-Cejudo, A., Buhalis, D., Fuchs, G., Hara, T., Meira, J., Revilla, M. R. G., Sethi, D., Shen, Y., State, O., Hacikara, A., & Chaulagain, S. (2022). Factors affecting hotel managers’ intentions to adopt robotic technologies: A global study. *International Journal of Hospitality Management*, 102, 103139. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2022.103139>
- Sezer, S., & İlban, O. (2024). Digital Transformation in Tourism: Opportunities and Challenges for Türkiye and Mediterranean Countries. *Journal of Tourism and Management*, 5(1), 62–83. <https://doi.org/10.29329/jtm.2025.1107.5>

- Sotiriadis, M. (2020). Tourism Destination Marketing: Academic Knowledge. *Encyclopedia*, 1(1), 42–56. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia1010007>
- Tanrıverdi, H., & Çıkkı, K. D. (2024). Revealing The Relationships of Trust in Chatbot Applications in The Accommodation Sector with Consumer Innovativeness and Purchase Intention. *PODIUM Sport, Leisure And Tourism Review*, 13(3), 408-431. <https://doi.org/10.5585/podium.v13i3.24559>
- Tom Dieck, M. C., & Jung, T. H. (2017). Value of augmented reality at cultural heritage sites: A stakeholder approach. *Journal of Destination Marketing & Management*, 6(2), 110–117. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2017.03.002>
- Tussyadiah, I. P., & Pesonen, J. (2016). Impacts of Peer-to-Peer Accommodation Use on Travel Patterns. *Journal of Travel Research*, 55(8), 1022–1040. <https://doi.org/10.1177/0047287515608505>
- Volchek, K., Yu, J., Neuhofer, B., Egger, R., & Rainoldi, M. (2021). Co-creating Personalised Experiences in the Context of the Personalisation-Privacy Paradox. In W. Wörndl, C. Koo, & J. L. Stienmetz (Eds.), *Information and Communication Technologies in Tourism 2021* (pp. 95–108). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-65785-7_8
- Wang, Z., Li, J., Yang, S., Luo, X., Li, D., & Mahmoodi, S. (2024). A lightweight IoT intrusion detection model based on improved BERT-of-Theseus. *Expert Systems with Applications*, 238, 122045. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.122045>
- Zarezadeh, Z. Z., Benckendorff, P., & Gretzel, U. (2023). Online tourist information search strategies. *Tourism Management Perspectives*, 48, 101140. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2023.101140>

6. Bölüm

Dijital Çağda Tanıtım Stratejilerinin Yeni Yüzü: Kısa Video İçerikleri (Reels, Shorts ve TikTok)

Ethem BABRAK¹

1. GİRİŞ

Günümüzde dijitalleşme, iletişim süreçlerini teknik olarak değiştirmekle kalmamış aynı zamanda anlam üretimi, mesaj tasarımı ve hedef kitleyle kurulan ilişki biçimleri açısından da köklü bir şekilde değiştirip dönüştürmüştür. Özellikle internet tabanlı medya ortamlarının yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel tanıtım ve halkla ilişkiler uygulamaları, yerini daha hızlı, etkileşimli ve görsel ağırlıklı iletişim biçimlerine bırakmıştır. Bu dönüşüm sürecinde görsel-işitsel içerikler; bireylerin dikkatini çekme, mesajı kısa sürede iletme ve duygusal bağ kurma işlevleri bakımından merkezi bir konuma yerleşmiştir (Çelik & Delier, 2025, s. 320-322).

Tanıtım faaliyetleri artık kurumsal mesajların tek yönlü olarak iletildiği bir süreç olmaktan çıkmış; hedef kitlenin aktif katılımını, etkileşimini ve geri bildirimini kapsayan çok boyutlu bir iletişim alanına dönüşmüştür. Bu bağlamda kısa video içerikleri, dijital çağın dikkat ekonomisi içerisinde öne çıkan en etkili tanıtım araçlarından biri hâline gelmiştir. Hızlı tüketim alışkanlıklarına uygun yapıları sayesinde geniş kitlelere kısa sürede ulaşabilen bu içerikler; duygusal etki, görsel estetik ve anlatı yoğunluğu bakımından güçlü bir iletişim potansiyeli sunmaktadır.

Kısa video içeriklerinin yükselişi, teknik bir format değişiminin ötesinde, iletişimsel bir paradigma dönüşümü olarak değerlendirilmelidir. Sınırlı zaman dilimi içerisinde anlamlı, ikna edici ve akılda kalıcı mesajlar sunma zorunluluğu; mesaj tasarımında yeni anlatı biçimlerini ve görsel stratejileri gündeme getirmiştir. Bu durum, özellikle sinema ve televizyon kökenli görsel anlatı tekniklerinin dijital tanıtım alanına uyarlanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kurgu ritmi, planlama, görsel semboller ve anlatı yapısı gibi unsurlar, kısa video içeriklerinde mesajın başarısını doğrudan etkileyen temel bileşenler hâline gelmiştir.

Halkla ilişkiler ve tanıtım perspektifinden bakıldığında kısa video içerikleri; hedef kitleyle duygusal bağ kurma, kurumsal imaj oluşturma ve marka bilinirliği yaratma süreçlerinde stratejik bir araç olarak işlev görmektedir. Bu içerikler hizmet ya da ürün tanıtımıyla sınırlı kalmamakta; kurumların toplumsal duruşlarını,

¹Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi Güroymak Meslek Yüksekokulu/Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ebabrak@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8418-9271

değerlerini ve kimliklerini de görünür kılmaktadır. Dolayısıyla tanıtım faaliyetleri, bilgilendirme işlevinin ötesine geçerek güven inşası ve algı yönetimi süreçlerinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmektedir.

Öte yandan kısa video içeriklerinin bu denli yaygınlaşması, etik ve sorumluluk temelli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Hızlı tüketim kültürü içerisinde üretilen tanıtım iletilerinin manipülatif, yanıltıcı ya da yüzeysel içeriklere dönüşme riski; halkla ilişkiler disiplininin temel ilkeleriyle yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle kısa video içeriklerinin etkili bir iletişim aracı olarak değerlendirilmesinin yanında, toplumsal sorumluluk, kurumsal güven ve etik sınırlar bağlamında da ele alınması büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma, nitel ve kavramsal bir yaklaşımla yazılan bir literatür taramasına dayanmaktadır. Halkla ilişkiler, dijital iletişim, görsel anlatı ve dikkat ekonomisi alanlarındaki ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar incelenmiş; kısa video içeriklerinin tanıtım pratikleri bağlamındaki yeri eleştirel bir perspektifle değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgular, doğrudan ölçüme dayalı sonuçlar olmaktan ziyade kuramsal çıkarımlar olarak değerlendirilmelidir.

Bu kitap bölümünün amacı; kısa video içeriklerini dijital çağın tanıtım pratikleri bağlamında incelemek ve bu içeriklerin iletişimsel gücünü, görsel anlatı olanaklarını ile halkla ilişkiler açısından taşıdığı stratejik önemi bütüncül bir perspektifle ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kısa video içeriklerinin temel özellikleri, tanıtım ve ikna süreçlerindeki işlevleri, platform temelli kullanım biçimleri ve etik boyutları kapsamlı biçimde ele alınacaktır. Bölümün, hem iletişim alanında çalışan akademisyenler hem de tanıtım ve halkla ilişkiler uygulayıcıları için kavramsal ve kuramsal bir referans çerçevesi sunması hedeflenmektedir.

2. DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE TANITIM PRATİKLERİNİN EVRİMİ

Dijitalleşme; iletişimi zaman ve mekân sınırlarından bağımsızlaştırarak halkla ilişkiler ve tanıtım disiplinlerini hem daha demokratik bir yapıya hem de bir o kadar karmaşık bir ortama taşımıştır. Geleneksel medyada tek yönlü ve hiyerarşik bir seyir izleyen mesaj akışı, yerini Kotler ve arkadaşlarının (2017, s. 48) vurguladığı üzere markaların hedef kitleleriyle yatay ve anlamlı bağlar kurmak zorunda olduğu "Pazarlama 4.0" dönemine bırakmıştır.

Bu dönüşüm sürecinde görsel-işitsel içeriklerin yükselişi tesadüfi değildir. İnsan zihni, metinlere kıyasla görsel bilgiyi çok daha hızlı işleyebilmektedir (Çelik & Delier, 2025, s. 320-322). Dijital mecralarda yoğun bir içerik bombardımanına maruz kalan kullanıcı, derinlemesine okuma yapmak yerine "göz gezdirme" ve "hızlı tüketme" eğilimi sergilemektedir (Aytaş & Yavuz, 2024, s. 64-66). Bu durum, tanıtım mesajlarının daha yoğun, daha çarpıcı ve daha kısa formlarda tasarlanmasını zorunlu hâle getirmiştir.

Söz konusu dönüşüm sadece iletişim araçlarının değişimiyle sınırlı kalmamış; tanıtımın kavramsal ve stratejik temellerini de köklü biçimde yeniden şekillendirmiştir. Geleneksel tanıtım anlayışında belirleyici olan tek yönlü mesaj iletimi, yerini etkileşim temelli, katılımcı ve ilişki odaklı bir iletişim modeline bırakmıştır. Bu yeni modelde içerik; salt bilgi aktaran değil, aynı zamanda anlam üreten ve duygusal bağ kuran bir işlev üstlenmektedir. Kısa video içerikleri de tam bu noktada, dijital tanıtımın en stratejik ve en etkili araçlarından biri olarak belirleyici bir konum kazanmıştır.

Öte yandan teknolojinin gelişimiyle birlikte içerik üretim süreçlerinde dijital medyanın getirmiş olduğu olanaklar dâhilinde artık sadece profesyoneller değil profesyonel olmayan bireyler tarafından da içeriklerin üretimi gerçekleşmektedir (İlhan & Çıltaş, 2023, s. 431).

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DİJİTAL TANITIM VE KISA VİDEO İÇERİKLERİ

Dijital iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, halkla ilişkiler ve tanıtım alanlarında kullanılan araç, yöntem ve stratejilerin yeniden tanımlanmasını zorunlu hâle getirmiştir. İnternet tabanlı medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte tanıtım faaliyetleri; zaman ve mekân sınırlılıklarının ötesine geçerek hız, etkileşim ve görsellik unsurlarını ön plana çıkarmıştır. Bu dönüşüm sürecinde kısa video içerikleri, tanıtım alanında merkezi ve stratejik bir konum kazanmıştır.

3.1. Dijital Tanıtım Kavramı

Dijitalleşme; görüntü, ses ve metin gibi analog mesajların elektronik ortamda işlenebilir, depolanabilir ve iletilir sayısal sinyallere dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Negroponte, 1995; Castells, 2010). Bu temel dönüşüm, iletişim pratiklerinin bütününe yeniden yapılandırmış; tanıtım alanını da doğrudan etkilemiştir.

Dijital tanıtım; kurumların ve markaların çevrimiçi ortamlar aracılığıyla hedef kitleleriyle planlı, stratejik ve etkileşim temelli bir iletişim kurmasını ifade etmektedir. Geleneksel tanıtım anlayışından farklı olarak dijital tanıtım, geri bildirim, katılımı ve karşılıklı etkileşimi merkeze almakta; bu yönüyle halkla ilişkilerin diyalojik iletişim anlayışıyla örtüşmektedir (Kotler et al., 2017). Kotler, Kartajaya ve Setiawan (2017), dijital iletişim ortamlarında tanıtım faaliyetlerinin görünürlüğü sağlamanın yanında hedef kitleyle anlamlı ve sürdürülebilir ilişkiler kurmayı da amaçladığının altını çizmektedir. Bu bağlamda dijital tanıtım; içerik üretimi, hikâye anlatımı ve duygusal bağ kurma gibi iletişimsel unsurları merkeze alan bütüncül bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

3.2. Tanıtım ve Halkla İlişkiler Bağlamında Kısa Video İçerikleri ve Dikkat Ekonomisi

Kısa video; sosyal medya platformlarında öne çıkan, birkaç saniyeden birkaç dakikaya kadar uzanan, mobil cihazlara uyumlu dikey formatta üretilen ve hızlı tüketim alışkanlıklarına hitap eden görsel-işitsel bir içerik biçimidir. Kullanıcıların dikkatini kısa sürede çekmek ve yoğun dijital ortamda mesajı etkili biçimde iletmek amacıyla geliştirilen bu format, genellikle 15-60 saniyelik sürelerle karşımıza çıkmaktadır (Kızılkaya, 2022, s. 35). Öte yandan kısa video platformlarının ikna edici gücü ve görüş değişimine yol açma potansiyeli de dikkat çekmektedir (Molem, Makri & McKay, 2024).

Kısa video içerikleri bünyesinde genellikle şu özellikleri barındırmaktadır:

- Birkaç saniye ile bir dakika arasında değişen süre,
- Yüksek anlam yoğunluğu,
- Hızlı tüketim alışkanlıklarına uygunluk,
- Görsel-işitsel bütünlük yapısı,
- Sınırlı sürede dikkat çekmeye yönelik tasarım.

Dijital çağda "dikkat ekonomisi" kavramı, bu içeriklerin iletişimsel işlevini açıklamada belirleyici bir çerçeve sunmaktadır. Davenport ve Beck'e (2001, s. 12) göre günümüz iletişim ortamlarında en kıt kaynak para değil, dikkattir. Kısa videolar; tam da bu dikkat ekonomisi içerisinde kullanıcıların sınırlı odaklanma süresine hitap eden stratejik bir format sunmaktadır.

Kısa video formatının yükselişi büyük ölçüde mobil cihaz kullanımının artışı ve sosyal medya platformlarının algoritmik yapılarıyla ilişkilidir (Erol, 2022, s. 305). Instagram Reels, YouTube Shorts ve TikTok gibi platformlar, kısa video içeriklerini merkeze alan yapılarıyla bu iletişim biçiminin yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Söz konusu platformlar, kullanıcıların hem içerik tüketicisi hem de üreticisi konumuna geçmesine imkân tanıyarak tanıtım süreçlerini daha katılımcı ve dinamik hâle getirmiştir (Karakurum & Ventura, 2022, s. 151).

Algoritma temelli sosyal medya platformları; izlenme süresi, beğeni, yorum ve paylaşım gibi etkileşim verilerini analiz ederek içerik görünürlüğünü belirlemekte ve bu süreç aracılığıyla kullanıcıyı hem tüketici hem de üretici konumuna taşımaktadır (Zhao, 2020, s. 2; Erol, 2022, s. 305-306). Veri toplama mekanizmalarının giderek gelişmesi, içerik sunumunun bireysel tercihlere göre yapılandırılmasını mümkün kılmaktadır. Algoritmik öneri sistemleri aracılığıyla kullanıcılar, aktif bir arama yapmaksızın ilgi alanlarıyla uyumlu içeriklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu otomatik içerik akışı, özellikle kısa video formatlarının ardışık ve uzun süreli tüketimini teşvik etmekte; zamanla bu tüketim pratiğinin alışkanlık boyutunu aşarak bağımlılık benzeri davranışlara evrilmesine zemin hazırlayabilmektedir (Zhao, 2021, s. 4).

Kısa video platformlarının temel belirleyici özelliği, içerik görünürlüğünün kullanıcı tercihinden ziyade algoritmik sistemler tarafından yönlendirilmesidir. Bu durum, "görünürlük ekonomisi" ya da "dikkat ekonomisi" olarak adlandırılabilir. Bu yeni bir iletişim rejimini ortaya çıkarmıştır (Akgül, 2025, s. 720-754; Cunedioğlu & Dartar, 2026; Davenport & Beck, 2001, s. 1-20). İçeriklerin kaç kişiye ulaşacağı, ne kadar etkileşim alacağı ve ne kadar süre görünür kalacağı; izlenme süresi, beğeni, tekrar izleme oranı ve etkileşim yoğunluğu gibi metrikler üzerinden belirlenmektedir.

Son yıllarda yüksek görüntü kalitesiyle donatılmış cihazlar ve artan veri hızları, kullanıcıların sorunsuz biçimde canlı yayın yapmasını ve izleyicilere kesintisiz içerik aktarmasını mümkün kılmaktadır (Zhicong, Haijun, Seongkook & Daniel, 2018). Literatürde kısa video platformlarının kullanıcı davranışları üzerindeki psikolojik etkileri de tartışılmaktadır. Sürekli yenilenen içerik akışı, kullanıcıların daha kısa dikkat sürelerine alışmasına yol açabilmekte; bu durum hem medya tüketim alışkanlıklarını hem de uzun video ve eğitim içerikleri gibi geleneksel formlara yönelik ilgiyi olumsuz etkilemektedir. Bazı araştırmalar, kısa video kullanımının bilişsel süreçlerde dikkat dağınıklığına yol açabileceğini ve sürekli uyarıcı içeriklere maruz kalan kullanıcıların daha hızlı tatmin arayışına yöneldiğini ortaya koymaktadır (Montag et al., 2021). Bu kısa video formatlarının öğrencilerin dikkat süresi ve akademik performansı üzerinde de olumsuz etkiler yarattığı belirtilmiştir (Haliti-Sylaj & Sadiku, 2024).

Kısa video içeriklerinin tanıtım açısından etkili olmasını sağlayan temel iletişim özellikleri; görsel yoğunluk, hızlı kurgu, duygusal çağrışım ve anlatı bütünlüğü olarak sıralanabilir. Sürenin sınırlı olması, mesaj tasarımında seçiciliği zorunlu kılmakta ve görsel semboller aracılığıyla anlam yoğunlaşmaktadır. Bu içeriklerde kullanılan anlatı yapıları, klasik sinema ve televizyon anlatılarından izler taşımakla birlikte çok daha hızlı bir ritim ve sadeleştirilmiş bir yapı sergilemektedir. İlk birkaç saniye içinde dikkat çekemeyen bir içeriğin izlenme ve etkileşim oranının hızla düştüğü göz önünde bulundurulduğunda, kısa video içeriklerinde "ilk etki" kavramı belirleyici bir unsur hâline gelmektedir.

Halkla ilişkiler perspektifinden değerlendirildiğinde kısa video içerikleri, kurumların hedef kitleleriyle daha samimi, doğal ve insani bir iletişim kurmasına olanak tanımaktadır. Grunig ve Hunt'ın (1984) iki yönlü simetrik iletişim modeli, dijital tanıtım pratikleri açısından yeniden yorumlanabilir niteliktedir. Ancak bu modelin kısa video ortamına uyarlanması bazı sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Grunig ve Hunt'ın modeli, kurumun hedef kitleyle karşılıklı ve eşit düzeyde bilgi alışverişi yapabildiği bir iletişim zeminini varsaymaktadır. Oysa algoritmik yapılar, bu dengeyi kökten dönüştürmektedir: İçeriklerin kime, ne zaman ve hangi sıklıkla ulaşacağı büyük ölçüde platformun algoritmik tercihlerine

bırakılmaktadır. Bu durum, kurumun iletişim süreci üzerindeki denetimini kısıtlamakta ve iki yönlü simetrik modelin dijital ortamdaki uygulanabilirliğini sorgulamaktadır. Dolayısıyla kısa video içerikleri, Grunig ve Hunt modelinin ruhunu taşısa da pratikte asimetrik bir iletişim dinamiği içinde işlemektedir.

Kısa video içerikleri, sadece mesaj iletmekle kalmamakta; hedef kitlenin tepkisini ölçme, geri bildirim alma ve iletişim stratejilerini güncelleme imkânı da sunmaktadır. Bu yönüyle söz konusu içerikler, tanıtım faaliyetlerini statik bir süreçten çıkararak sürekli güncellenen, etkileşim temelli ve ilişki odaklı bir yapıya dönüştürmektedir (BTK Akademi, 2024; Doru, 2022; Carah & Angus, 2018). Kurumsal imaj, marka kimliği ve güven inşası gibi halkla ilişkilerin temel hedefleri, kısa video içerikleri aracılığıyla daha görünür ve erişilebilir hâle gelmektedir.

Sonuç olarak kısa video içerikleri; dijital tanıtım, görsel anlatı, ikna ve etkileşim kavramlarının kesişim noktasında yerleşik ve dönüştürücü bir paradigma olarak konumlanmakta ve dijital çağın iletişim dinamikleri içerisinde tanıtım ve halkla ilişkiler alanı için vazgeçilmez bir araç hâline gelmektedir.

4. TANITIM VE HALKLA İLİŞKİLERDE STRATEJİK YAKLAŞIMLAR

Dijital çağda tanıtım ve halkla ilişkiler faaliyetleri; sadece mesaj üretimi ve dağıtımını üzerinden değil, aynı zamanda hedef kitleyle sürdürülebilir bir ilişki inşası üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kısa video içerikleri; hem dikkat çekme hem de etkileşim üretme kapasitesi yüksek araçlar olarak stratejik iletişim planlamasının merkezine yerleşmektedir. Özellikle mobil medya kullanımının yaygınlaşması ve sosyal medya platformlarının algoritmik yapıları, tanıtım stratejilerinin kısa, yoğun ve görsel açıdan güçlü içerikler üzerine yeniden inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır.

4.1. Hikâye Anlatımı ve İkna

İkna süreçlerinde anlatısal yapıların önemi, rasyonel argümanlar kadar belirleyici olabilmektedir. Bruner'e (1991, s. 5) göre bireyler dünyayı hikâyeler aracılığıyla anlamlandırmaktadır; insan zihni, bilgiyi hikâyeleştirilmiş yapılar içinde çok daha kolay işlemektedir. Kısa video formatında hikâye anlatımı, başlangıç-gelişme-sonuç yapısının son derece sıkıştırılmış bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı, klasik serim-düğüm-çözüm kurgusu yerine doğrudan merak ya da çatışma unsuruyla başlayan mikro anlatılar biçiminde kurgulanmaktadır. Böylece izleyici içerikle hızlı bağ kurmakta, mesajın etkisi artmakta ve markaların kurumsal mesafesi azalarak daha insani ve erişilebilir bir imaj ortaya çıkmaktadır.

Hedef kitle analizi, kısa video stratejilerinin de merkezinde yer almaktadır (Doru, 2022, s. 95–120). Kısa video içeriklerinde başarı, büyük ölçüde hedef kitlenin demografik, psikografik ve davranışsal özelliklerine uygun içerik üretimine bağlıdır.

Bu bağlamda içerik tasarımı, sadece estetik bir üretim süreci değil; aynı zamanda veri temelli bir stratejik planlama süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. TikTok, Instagram Reels ve YouTube Shorts gibi platformlar, kullanıcı davranışlarını analiz eden algoritmalar aracılığıyla içeriklerin doğru hedef kitleye ulaşmasını sağlamaktadır (Aycan, 2024, s. 146). Bu durum, tanıtımda "doğru mesajın doğru zamanda doğru kitleye iletilmesi" ilkesini daha önce hiç olmadığı kadar kritik hâle getirmektedir.

4.2. Duygusal Tetikleyiciler ve Paylaşılabilirlik

Tanıtım içeriklerinin başarısı, yalnızca bilgi aktarımına değil, aynı zamanda duygusal etki yaratma kapasitesine de bağlıdır. Berger'e (2013, s. 34) göre dijital içeriklerin başarısı, duygusal tetikleyicileri harekete geçirme yeteneğinde saklıdır. Mizah, merak ya da heyecan uyandıran kısa video içerikleri, izleyicide paylaşma isteği yaratarak viral bir etki oluşturabilmektedir. Bu durum, kurumların düşük bütçelerle devasa kitlelere ulaşmasına imkân tanıyan önemli bir paylaşılabilirlik avantajı sunmaktadır.

Kısa video içeriklerinde kullanılan müzik, renk, yüz ifadeleri ve hızlı kurgu teknikleri; duygusal tetikleyicilerin etkisini artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle başarılı ve etkili tanıtım stratejileri, bilgi aktarımının rasyonel boyutunun yanında, aynı zamanda hedef kitleyle duygusal bir bağ kurmaya da odaklanmalıdır.

Günümüzde tanıtım faaliyetleri tek bir platform üzerinden değil, çoklu platform stratejileri aracılığıyla yürütüldüğü görülmektedir. Kısa video içerikleri, farklı sosyal medya mecralarında yeniden biçimlendirilerek daha geniş bir erişim alanı oluşturmaktadır. Örneğin aynı içerik, dikey formatta kısa bir tanıtım videosu olarak sosyal medyada paylaşılırken daha uzun versiyonu dijital platformlarda ayrıntılı anlatım şeklinde sunulabilmektedir. Bu çok katmanlı yapı, tanıtım mesajının hem geniş kitlelere ulaşmasını hem de farklı tüketim alışkanlıklarına uyum sağlamasını mümkün kılmakta, haliyle tanıtım için daha olanaklı bir mecra sunmaktadır.

Sonuç olarak kısa video içerikleri; hedef kitle analizi, hikâye anlatımı, duygusal etki ve platform entegrasyonu unsurlarının bir araya gelmesiyle kurumsal iletişim süreçlerinde yüksek etki potansiyeline sahip bütüncül bir yapı ortaya koymaktadır.

4.3. Uygulamadan Örnekler: Kısa Video Stratejisinin Pratik Yansımaları

Kurumsal tanıtım alanında kısa video kullanımının en dikkat çekici boyutlarından biri, kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının bu formatı toplumsal farkındalık kampanyalarında kullanmasıdır. Özellikle eğitim, çevre ve sağlık gibi alanlarda hazırlanan kısa video içeriklerinin, geleneksel tanıtım materyallerine kıyasla çok daha hızlı yayıldığı ve geniş kitlelere ulaştığı gözlemlenmektedir.

Ticari tanıtım açısından bakıldığında ise markaların TikTok ve Instagram Reels üzerinden yürüttüğü içerik stratejilerinin belirleyici bir dönüşüm yarattığı görülmektedir. Özellikle mikro influencer iş birlikleri aracılığıyla geliştirilen kısa video kampanyaları; düşük bütçeyle yüksek etkileşim sağlama potansiyeli taşıması bakımından küçük ve orta ölçekli işletmeler için de erişilebilir bir tanıtım modeli/biçimi sunmaktadır.

Akademik ve eğitim kurumları da bu formatı giderek artan biçimde benimsemektedir. Üniversitelerin tanıtım süreçlerinde kısa video içeriklerini kullanmasıyla birlikte, bu içeriklerin potansiyel öğrenci kitlesine ulaşmada geleneksel broşür ve web sitesi tanıtımlarından çok daha etkili sonuçlar verdiği dikkat çekmektedir (Peruta & Shields, 2017, ss. 131-143; Davenport & Beck, 2001, ss. 1-20).

Bu örnekler, kısa video içeriklerinin sektörden bağımsız olarak geniş bir uygulama alanı bulduğunu ve tanıtım stratejilerinde bir tercih değil, giderek bir zorunluluk hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

5. PLATFORM TEMELLİ KISA VIDEO EKOSİSTEMİ

Kısa video içeriklerinin başarısı, yayımlandıkları platformların algoritmik ve kültürel dinamiklerinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu platformlar sadece içerik dağıtım mecraları değil; aynı zamanda içerik üretim biçimlerini, izleyici davranışlarını ve etkileşim dinamiklerini belirleyen algoritmik ekosistemlerdir. Dolayısıyla kısa video içeriklerinin iletişimsel etkisi, içerik kalitesinin yanında platformların teknik ve algoritmik işleyişiyle de doğrudan bağlantılı olmaktadır.

Zuboff'un (2019, s. 156) "gözetim kapitalizmi" kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde bu platformların algoritmaları, kullanıcı tercihlerini anlık olarak analiz ederek tanıtım mesajlarının mikro hedef kitlelere yönlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu yapı; içerik üreticilerini sürekli olarak daha dikkat çekici, hızlı ve yoğun içerikler üretmeye yönlendiren bir dinamik oluşturmaktadır.

TikTok, kısa video ekosisteminin en belirleyici platformlarından biri olarak viral kültürün merkezinde yer almaktadır. Platformun "For You Page" (Sana Özel) sistemi, kullanıcı davranışlarını analiz ederek içerikleri bireyselleştirilmiş bir akış içinde sunmaktadır. İçeriklerin sırf takipçi sayısına bağlı olmaksızın geniş kitlelere ulaşmasına imkân tanıyan bu yapı, küçük ölçekli içerik üreticilerinin dahi küresel görünürlük elde etmesini mümkün kılmaktadır. Geleneksel halkla ilişkiler anlayışında planlı ve kontrollü seyreden mesaj iletimi süreci, TikTok ekosisteminde büyük ölçüde algoritmik rastlantısallık ve etkileşim temelli yayılım üzerine kurulmaktadır. Bu algoritmik yapının etkinliği, platformun kısa sürede milyarlarca kullanıcıya ulaşmasıyla somutlaşmaktadır; nitekim araştırmalar TikTok'un günlük

ortalama kullanım süresinin diğer sosyal medya platformlarını geride bıraktığını ortaya koymaktadır (Montag et al., 2021).

Instagram Reels, kısa video içeriklerini mevcut sosyal ağ yapısı içerisinde entegre eden bir model sunmaktadır. Platformun görsel ağırlıklı yapısı, Reels içeriklerinin özellikle estetik, marka kimliği ve yaşam tarzı temelli tanıtımlarda öne çıkmasını sağlamaktadır. Kullanıcıların hem takip ettikleri hesaplardan hem de algoritmik önerilerden beslenmesi, çift yönlü bir görünürlük sistemi oluşturmaktadır. Instagram'ın hikâye ve gönderi yapılarıyla entegrasyon ise çok katmanlı bir tanıtım stratejisi geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Instagram'ın görsel ağırlıklı yapısı, Reels içeriklerinin marka kimliği inşasında güçlü bir araç hâline gelmesine zemin hazırlamakta; bu durum özellikle estetik odaklı sektörlerde kısa video formatının tercih edilmesini açıklamaktadır (Karakurum & Ventura, 2022, s. 151).

YouTube Shorts, kısa video içeriklerini uzun form video ekosistemiyle entegre eden hibrit bir yapı sunmaktadır. YouTube'un arama motoru temelli yapısı sayesinde Shorts içerikleri, anlık görünürlükle birlikte aynı zamanda uzun vadeli erişilebilirlik de kazanmaktadır. İçerikler, yayımlandıkları anda olduğu kadar zaman içinde de arama ve öneri algoritmaları aracılığıyla yeniden dolaşıma girebilmektedir. Bu özellik, özellikle kurumsal tanıtım videoları ve eğitim odaklı içerikler için de sürdürülebilir bir görünürlük avantajı yaratmaktadır.

YouTube'un arama motoru altyapısıyla entegre çalışan Shorts formatı, içeriklerin uzun vadeli indekslenebilirliğini sağlamakta ve bu özelliğiyle tanıtım içeriklerine kalıcı bir erişilebilirlik kazandırmaktadır (Burgess & Green, 2018, s. 45–67; Doru, 2022, s. 112–118; Carah & Angus, 2018, s. 182–185).

Kısa video platformları işlevsel açıdan benzer görünmekle birlikte, algoritmik yapı, hedef kitle davranışı ve içerik üretim kültürü açısından belirgin biçimde farklılaşmaktadır. TikTok daha çok hızlı yayılım ve trend üretimi üzerine kurulu bir yapı sergilerken, Instagram Reels görsel estetik ve sosyal ağ temelli etkileşimi ön plana çıkarmaktadır. YouTube Shorts ise uzun vadeli içerik erişimi ve arama temelli görünürlük açısından farklı bir stratejik avantaj sunmaktadır. Bu farklılıklar, tanıtım stratejilerinin tek tip bir model yerine platforma özgü biçimde tasarlanmasını zorunlu kılmakta; halkla ilişkiler uygulayıcılarının her platformun teknik ve kültürel dinamiklerini ayrı ayrı analiz etmesini gerektirmektedir.

Kısa video platformlarında tanıtım başarısının ölçülmesi, geleneksel medya ölçümleme yöntemlerinden farklı olarak dijital metriklere dayanmaktadır. İzlenme süresi, tamamlanma oranı, tekrar izleme, paylaşım sayısı ve yorum etkileşimi gibi göstergeler, içerik performansını belirleyen temel ölçütlerdir. Bu metrikler içerik başarısını ölçmekle kalmamakta; aynı zamanda gelecekteki içerik üretim stratejilerinin şekillendirilmesinde de belirleyici rol oynamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde kısa video platformları, dijital tanıtım ve halkla ilişkiler süreçlerini köklü biçimde dönüştüren çok katmanlı ekosistemlerdir. Algoritmik yapı, kullanıcı davranışları ve platforma özgü içerik kültürü; tanıtım stratejilerinin başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle etkili bir dijital tanıtım süreci, içerik üretiminin yanında aynı zamanda platform dinamiklerinin doğru analizine de bağlıdır.

5.1. Etik Boyut ve Sorumluluk

Kısa video içeriklerinin tanıtım alanında hızla yaygınlaşması, beraberinde önemli etik sorular getirmektedir. Hızlı tüketim odaklı bu içerik formatı; mesajların yüzeyselleşmesi, gerçeklikle kurgunun iç içe geçmesi ve izleyicinin bilinçaltına yönelik duygusal manipülasyon riski gibi sorunları gündeme taşımaktadır.

Halkla ilişkiler disiplininin temel ilkeleri arasında yer alan şeffaflık, doğruluk ve kamu yararı gözetimi, dijital tanıtım ortamlarında da geçerliliğini korumaktadır. Ancak algoritmik yapıların içerik görünürlüğünü belirlemesi ve viral yayılım baskısının içerik tasarımını şekillendirmesi, kurumları zaman zaman etik sınırları zorlayan stratejilere yöneltebilmektedir (Zuboff, 2019, s. 156).

Bu bağlamda özellikle iki temel etik gerilim öne çıkmaktadır. Birincisi, içeriğin özgünlüğü ve şeffaflığı meselesidir. Sponsorlu içeriklerin organik içeriklerle karıştırılması ya da influencer iş birliklerinin yeterince açıklanmaması, izleyicide yanıltıcı bir algı oluşturabilmektedir. İkincisi ise hedef kitle savunmasızlığı sorunudur. Özellikle genç kullanıcıları hedef alan kısa video içeriklerinin, bu kitlenin eleştirel medya okuryazarlığı henüz gelişmemiş olduğu göz önüne alındığında daha titiz bir etik çerçeveye tasarlanması gerekmektedir (Haliti-Sylaj & Sadiku, 2024).

Sonuç olarak kısa video içeriklerinin tanıtım açısından taşıdığı stratejik potansiyel, etik sorumluluk bilinciyle birlikte ele alınmadığı sürece hem kurumsal güveni zedeleme hem de toplumsal zarara yol açma riskini barındırmaktadır. Bu nedenle dijital tanıtım stratejilerinin etik bir çerçevede tasarlanması; sadece legal bir zorunluluk değil, kurumsal itibar ve toplumsal sorumluluk açısından da stratejik bir gereklilik olarak değerlendirilmelidir.

6. GÖRSEL ANLATI, KURGU VE DİJİTAL SİNEMA DİLİ

Kısa video içeriklerinin tanıtım ve halkla ilişkiler bağlamında etkili bir iletişim aracına dönüşmesinde belirleyici unsur, görsel anlatı ve kurgu dilinin stratejik kullanımudur. Dijital platformlarda tüketilen içeriklerin büyük bölümü görsel-işitsel temele dayandığından, mesajın etkisi içerdiği bilginin yanı sıra bu bilginin nasıl görselleştirildiği ve hangi kurgu mantığıyla sunulduğuyla da doğrudan ilişkili olmaktadır. Bu durum, sinema dili ve televizyon anlatı tekniklerinin dijital tanıtım ortamlarına uyarlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Görsel anlatı; anlamın sözel olmanın ötesinde görüntü, hareket, renk, ışık ve kompozisyon gibi öğeler aracılığıyla üretildiği bir iletişim biçimidir. Kısa video içeriklerinde bu anlatı biçimi, yoğunlaştırılmış bir anlam üretim süreci olarak karşımıza çıkar. Sinema kuramında Eisenstein'ın montaj anlayışı, anlamın görüntüler arasındaki çarpışmadan doğduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım kısa video içeriklerinde de karşılık bulmakta; hızlı kesmeler, ritmik geçişler ve görsel kontrastlar izleyicide güçlü bir duygusal ve bilişsel etki yaratmaktadır.

Kurgu; kısa video içeriklerinde teknik bir düzenleme süreci ile birlikte, aynı zamanda anlam üretiminin merkezinde yer alan yaratıcı bir süreçtir. Dijital platformlarda dikkat süresinin son derece sınırlı olması, kurgu hızını ve ritmini belirleyici bir unsur hâline getirmiştir. Bordwell ve Thompson'a (2017, s. 216) göre kurgu ritmi, izleyici algısını yönlendiren temel unsurlardan biridir. Bu yaklaşım kısa video formatında çok daha belirginleşmekte; kurgu, anlatının taşıyıcı iskeleti hâline gelmektedir. Özellikle ilk üç saniye içinde dikkat çekemeyen bir içeriğin izlenme oranının ciddi biçimde düştüğü göz önünde bulundurulduğunda, kurgunun dramatik yapı oluşturma ve izleyiciyi içerikte tutma açısından kritik bir işlev üstlendiği görülmektedir.

Dijital sinema dili, geleneksel sinema estetiğinden farklı olarak daha hızlı, parçalı ve etkileşim odaklı bir yapıya sahiptir. Özellikle mobil ekranlara uygun dikey video formatı (9:16), geleneksel yatay sinema estetiğinden farklı olarak daha kişisel ve doğrudan bir izleme deneyimi sunmakta; izleyiciyi çerçevenin içine daha fazla dâhil ederek sürükleyici bir atmosfer yaratmaktadır. TikTok, Instagram Reels ve YouTube Shorts gibi platformlar, bu yeni sinema dilinin gelişmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Görsel retorik, görüntülerin ikna edici gücünü açıklayan bir yaklaşımdır. Barthes'ın (1977, s. 33) göstergebilimsel çerçevesinden bakıldığında, kısa video içeriklerinde kullanılan her bir görsel unsur markanın kimliğine dair yan anlamlar üretmekte ve iletişimin ikna gücünü artırmaktadır. Görsel imgeler doğrudan (denotatif) anlam taşımakla kalmaz; aynı zamanda kültürel, duygusal ve çağrışımsal (konotatif) düzeyde de ek anlamlar üretir. Bu nedenle kısa video içeriklerindeki semboller, renkler, yüz ifadeleri ve hareketler; estetik olmanın yanında stratejik iletişim araçları olarak da işlev görmektedir.

Ritim ve tempo ise izleyici dikkatinin yönetilmesinde temel araçlardır. Davenport ve Beck'in (2001) vurguladığı üzere dikkat yönetimi, modern iletişim ortamlarında en kritik rekabet alanıdır. Bu nedenle kısa video kurgu teknikleri; estetik bir tercih olmakla birlikte aynı zamanda stratejik bir zorunluluktur.

Sonuç olarak görsel anlatı, kurgu ve sinema dili; kısa video içeriklerinin tanıtım ve halkla ilişkiler alanındaki başarısını belirleyen temel unsurlardır. Bu unsurlar, dijital iletişim ortamında mesajın iletilmesiyle birlikte etkili, akılda kalıcı ve ikna

edici biçimde deneyimlenmesine olanak sunmaktadır. Dolayısıyla kısa video içerikleri, teknik üretim sürecinin ötesinde estetik ve kuramsal bir iletişim pratiği olarak değerlendirilmelidir.

7. SONUÇ

Dijital çağda iletişim teknolojilerinin gelişimi/dönüşümü halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetlerinin yapısal olarak yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu dönüşüm içerisinde kısa video içerikleri; hem bireysel hem de kurumsal iletişim süreçlerinde stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Mobil cihazların yaygınlaşması ve sosyal medya platformlarının algoritmik yapıları, iletişim pratiklerini hız, görsellik ve etkileşim eksenine taşımıştır.

Bu bölümde kısa video içeriklerinin tanıtım aracı olarak taşıdığı potansiyel; kavramsal, stratejik, platform temelli ve estetik boyutlarıyla bütüncül bir çerçevede ele alınmıştır. Yapılan değerlendirmeler, kısa video formatının salt teknik bir içerik türü olmadığını; algoritmik görünürlük, dikkat ekonomisi, görsel retorik ve dijital etkileşim dinamikleriyle biçimlenen çok katmanlı bir iletişim formu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle kısa video içerikleri, günümüz tanıtım stratejilerinde yalnızca destekleyici bir unsur değil, çoğu durumda iletişim planlamasının merkezinde yer alan belirleyici bir yapı hâline gelmiştir.

Kısa video içeriklerinin sağladığı temel avantajlar; hedef kitleyle hızlı bağ kurabilme, duygusal etki yaratabilme, mesajı sınırlı sürede yoğun biçimde iletebilme ve akılda kalıcılığı artırabilme kapasitesinde toplanmaktadır. Bu içerikler, dijital tanıtım bağlamında üç temel dönüşümü görünür kılmaktadır: içerik üretiminde mikro anlatı ve hız odaklılık, dağıtım süreçlerinde algoritmik görünürlük sistemlerinin belirleyiciliği ve içerik tüketiminde dikkat ekonomisine dayalı hızlı etkileşim pratikleri. Dolayısıyla kısa video formatı, sadece yeni bir sunum biçimi değil; aynı zamanda tanıtım mantığını yeniden tanımlayan yapısal bir iletişim düzeni olarak değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte kısa video içeriklerinin sunduğu bu potansiyel, birtakım sınırlılıkları ve riskleri de beraberinde getirmektedir. Algoritmik yapıya bağımlılık, mesajların yüzeyselleşmesi, içeriklerin aşırı hız ve görünürlük baskısıyla biçimlenmesi, etik sınırların zorlanması ve kullanıcı dikkatinin manipülasyona açık hâle gelmesi, bu yeni iletişim biçiminin eleştirel biçimde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle kısa video içeriklerinin tanıtım alanındaki başarısı, erişim ve etkileşim verileriyle birlikte güvenilirlik, şeffaflık, toplumsal sorumluluk ve kurumsal itibar gibi ölçütlerle birlikte değerlendirilmelidir.

Bu kapsamda etkili bir dijital tanıtım stratejisi, kısa video içeriklerini yalnızca görünürlük sağlayan araçlar olarak değil; etik sorumluluk, toplumsal duyarlılık ve güven inşasıyla bütünleşmiş stratejik iletişim unsurları olarak ele almak durumundadır. Doğru tasarlandığında, platform dinamiklerine uygun biçimde

retildiğinde ve bilinçli bir iletişim anlayışıyla yönetildiğinde kısa video içerikleri, dijital çağın tanıtım pratiklerinde belirleyici rolünü sürdürmeye devam edecektir.

Sonuç olarak kısa video içerikleri, halkla ilişkiler ve tanıtım disiplinleri açısından geçici bir dijital eğilim olmanın ötesinde, dönüşen medya düzeninin kalıcı ve etkili iletişim araçlarından biri hâline gelmiştir. Bu nedenle iletişim alanında çalışan akademisyenler ve uygulayıcılar için kısa video formatının hem kuramsal hem de pratik düzeyde sürekli olarak yeniden değerlendirilmesi, alandaki dönüşümü anlamak ve etkili stratejiler geliştirmek açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, T. E. (2025). Algoritmik ebeveynlik: Keşfet içerikleri ve dijital içerik üreticilerinin annelik pratiklerine etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aile Yılı Özel Sayısı*, 720-754.
- Aycan, H. (2024). Dijital reklamlarda yaratıcı mesaj stratejisi: YouTube reklamları üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 146–170. <https://izlik.org/JA93EZ25ZR>
- Aytaş, M. & Yavuz, G. (2024). Netflix Çağı: Dijital Seyir Platformları ve Belgesel Sinemada Anlatının Dönüşümü. *idil*, 113(1), 59-69.
- Barthes, R. (1977). *Image, music, text*. Fontana Press.
- Berger, J. (2013). *Contagious: Why things catch on*. Simon & Schuster.
- Bordwell, D., & Thompson, K. (2017). *Film art: An introduction* (11th ed.). McGraw-Hill.
- Bruner, J. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry*, 18(1), 1–21.
- BTK Akademi. (2024). *Sosyal Medya İçerik Üretimi: Hedef Kitle Analizi ve Stratejik İletişim*. Ankara: BTK Akademi.
- Burgess, J., & Green, J. (2018). *YouTube: Online Video and Participatory Culture* (2nd ed.). Polity Press.
- Carah, N., & Angus, D. (2018). Algorithmic culture and advertising. *Media, Culture & Society*, 40(2), 178–194.
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cunedioğlu, H. E., & Dartar, A. S. (2026). Dijital vitrin ekonomisi: Sosyal medya algoritmalarının beden algısı üzerindeki asimetric etkisi. *TEPAV Değerlendirme Notu*. Link: https://tepav.s3.eu-west-1.amazonaws.com/upload/files/1772949173013-0.Dijital_vitrin_ekonomisi_sosyal_medya_algoritmalar_n_beden_algs_uzerindeki_asimetrik_etkisi.pdf
- Çelik, T. & Delier, B. (2025). Özgürleştirici Bir Öğrenme Süreci: Görsel-İşitsel Denemenin Medya Eğitimine Katkısı. *Intermedia International e-Journal*, 12(22), 313-345.
- Davenport, T. H., & Beck, J. C. (2001). *The attention economy: Understanding the new currency of business*. Harvard Business School Press.
- Doru, İ. (2022). *YouTube Video Anlatılarındaki Retorik Stratejilerinin Analizi ve Alınlanması (Doktora tezi)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, S. (2022). Tik Tok ve Gazetecilik İlişkisi Üzerine Ülkeler Arası Karşılaştırmalı İçerik Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 297-315.
- Grunig, J. E., & Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. Holt, Rinehart & Winston.

- Haliti-Sylaj, T., & Sadiku, A. (2024). Impact of Short Reels on Attention Span and Academic Performance of Undergraduate Students. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 10(3), 60-68. <https://doi.org/10.32601/ejal.10306>
- İlhan, V., & Çiltaş, E. (2023). Dijital medyada içerik üretim süreçlerine yönelik bir bakış. *Türkiye Medya Akademisi Dergisi*, 3(6), 429–464. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8378782>
- Karakurum, A., & Ventura, M. (2022). Dijital Reklamcılıkta Yeni Trendler: Kısa Video İçerikleri. *Journal of Digital Media Studies*, 4(2), 145–162.
- Kızılkaya, Z. Z. (2022). Gençlerin TikTok kullanım ve doyumuna üzerine nitel bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 30–50.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2017). *Marketing 4.0: Moving from traditional to digital*. Wiley.
- Molem, A., Makri, S., & McKay, D. (2024). Keepin' it Reel: Investigating how Short Videos on TikTok and Instagram Reels Influence View Change. *Proceedings of the 2024 ACM SIGIR Conference on Human Information Interaction and Retrieval*, Sheffield, UK. <https://doi.org/10.1145/3627508.3638341>
- Montag, C., Yang, H., & Elhai, J. D. (2021). On the psychology of TikTok use: A first glimpse from empirical findings. *Frontiers in Public Health*, 9, 641673. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.641673>
- Negroponte, N. (1995). *Being Digital*. New York: Knopf.
- Peruta, A., & Shields, A. B. (2017). *Social Media in Higher Education: Understanding How Colleges and Universities Use Facebook*.
- Zhao, Y. (2020, August). Analysis of TikTok's success based on its algorithm mechanism. Paper presented at International Conference on Big Data and Social Sciences. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9434487>
- Zhicong, L. & Haijun, X., Seongkook, H. & Daniel, W. (2018, April). You watch, you give, and you engage: A study of live streaming practices in China. Presented at the ACM 2018 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/322950915_You_Watch_You_Give_and_You_Engage_A_Study_of_Live_Streaming_Practices_in_China
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. PublicAffairs.

7. Bölüm

Yaşlılık Algısı ve Aile Dayanıklılığı: Yaşlı Yetişkinler Üzerine Bir İnceleme

Filiz ER¹, Dilek ÖZTÜRK², Kardelen SECER³, Esra ÖZDEMİR⁴

GİRİŞ

Yaşlılık; biyolojik, kronolojik ve sosyo-kültürel boyutları olan çok katmanlı bir yaşam dönemidir. 65 yaş ve sonrasını 'yaşlılık' olarak tanımlayan Dünya Sağlık Örgütü; bu uzun süreci daha detaylı analiz edebilmek adına 65-74, 75-84 ve 85+ yaş aralıklarını kapsayan üç kademeli bir kategorizasyon sunmaktadır (WHO, 2018). Modern tıp ve teknoloji alanındaki gelişmelerin bir sonucu olarak insan ömrünün uzaması, 21. yüzyılın en belirgin demografik dönüşümlerinden biri olan "küresel yaşlanma" olgusunu doğurmuştur. 050 yılına gelindiğinde, dünya genelindeki 65 yaş ve üzeri nüfusun 1,5 milyar kişiye ulaşacağı ve bu rakamın 2019 yılındaki 703 milyonluk nüfusun iki katı olacağı öngörülmektedir. Birleşmiş Milletler'in (UN) bu projeksiyonları, dünyadaki yaşlanma eğiliminin ne kadar hızlı ilerlediğini kanıtlar niteliktedir (UN, 2019; UN, 2023).

Türkiye de bu küresel demografik dönüşümden muaf değildir. TÜİK (2023) verileri, ülkemizin "çok yaşlı toplum" statüsüne geçiş sürecinin hızlandığını ve yaşlı nüfus oranının 2025 yılı itibarıyla kritik eşik olan %11 seviyesine ulaşacağını göstermektedir. Bu tablo, yaşlılığı bireysel bir sağlık süreci veya halk sağlığı meselesi olmaktan çıkararak; aile sistemlerinin dayanıklılığını ve toplumsal uyumu test eden makro düzeyde bir toplumsal fenomene dönüştürmüştür (Çetin, 2021). Dolayısıyla yaşlanma süreci, artık bireysel sınırların ötesinde, aile yapısının krizlere karşı gösterdiği direnci ve sistemik uyumu doğrudan etkileyen temel bir dinamik haline gelmiştir (Kara, 2020).

Yaşlılık dönemi, kronolojik bir ilerlemeden ziyade bireyin bu süreci nasıl anlamlandırdığına dair geliştirdiği "yaşlılık algısı" üzerinden şekillenmektedir (Kara ve Genç, 2022). Becca Levy (2009) tarafından ortaya konan Kalıplaşmış Yargıların İçselleştirilmesi Kuramı (Stereotype Embodiment Theory), toplumdaki yaşlılığa dair negatif kalıp yargıların birey tarafından içselleştirilmesinin, psikolojik sağlığı,

¹ Doç. Dr. Sinop Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sinop, Türkiye, filliztokgoz@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5065-3809

² Sosyal Hizmet Uzmanı

³ Sosyal Hizmet Uzmanı

⁴ Sosyal Hizmet Uzmanı

bilişsel performansı ve fiziksel iyilik halini de doğrudan etkilediğini savunmaktadır. Kara ve Yılmaz (2024), toplumun yaşlılık gruplarına karşı takındığı tavrı ele alırken; bu grupların her birinin kendine özgü toplumsal beklentiler ve yerleşik önyargularla çevrili olduğunu vurgular. Pozitif yaşlılık algısına sahip bireylerin zorluklar karşısında daha yüksek adaptasyon becerisi gösterdiği bilinirken; negatif algının bireyi sosyal izolasyona ve öz-yeterlik kaybına sürüklediği görülmektedir (Xavier vd., 2003). Yapılan bir çalışmada yaşlı yetişkinlere karşı olumlu tutumların artmasının pozitif ayrımcılığı güçlendirerek Yaşlı yetişkinlerin desteklenmesi ve korunmasına katkı sağladığı belirlenmiştir (Özyer ve ark., 2022).

Bu noktada, Yaşlı yetişkinin içinde bulunduğu en temel destek mekanizması olan aile sistemi devreye girmektedir. Aile dayanıklılığı, ailenin karşılaştığı krizler ve kronik stresörler (hastalık, emeklilik, rol kaybı vb.) karşısında sadece hayatta kalma değil, bu süreçten güçlenerek ve dönüşerek çıkma becerisini ifade eder (Walsh, 2016). Froma Walsh'ın (2016) vurguladığı gibi, ailenin ortak inanç sistemi ve iletişim süreçleri, bireyin yaşlanma deneyimini yumuşatan veya zorlaştıran bir kalkan işlevi görür. Literatürde, Yaşlı yetişkinin kendi yaşlanma sürecini bir "kayıp" yerine bir "olgunlaşma" (pozitif algı) olarak görmesinin, ailenin toplam işlevselliğini ve krizlere karşı direncini (dayanıklılık) artırdığı hipotezi önem kazanmaktadır.

Ancak, yaşlılık algısının bir yordayıcı olarak aile dayanıklılığı üzerindeki etkisi Türkiye literatüründe henüz yeterince derinlemesine incelenmemiştir. Bu çalışma, Yaşlı yetişkinlerin kendi yaşlanma süreçlerine dair algılarının, ailelerinin krizlerle başa çıkma kapasitesiyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu belirlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Hipotezi: Yaşlı yetişkinlerde yaşlılık algısının olumlu yönde artması, aile dayanıklılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yaratmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Tasarımı: Bu araştırma, Yaşlı yetişkinlerin yaşlılık algıları ile aile dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla nicel araştırma desenine uygun olarak tasarlanmıştır. Çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ve derecesini belirlemeyi hedefleyen ilişkiisel tarama modeli ve mevcut durumu tanımlayan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, verilerin belirli bir zaman diliminde toplanması nedeniyle kesitsel nitelik taşımaktadır. Araştırma, TÜİK verilerine göre Türkiye'nin yaşlı nüfus oranının en yüksek olduğu il olan Sinop ili sınırları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci, 2023-2024 yılları arasında, gerekli etik kurul ve kurum izinleri alındıktan sonra planlanan 1 yıllık takvime uygun olarak tamamlanmıştır.

Evren ve Örneklem: Araştırmanın evrenini, Sinop ilinde ikamet eden 65 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise bu evren içerisinden olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden "Oransız Küme Örnekleme" tekniği ile

belirlenmiştir. Bu kapsamda Sinop ili merkezde yaşayan gönüllü bireyler örnekleme dahil edilmiştir. Araştırmaya katılımda şu kriterler esas alınmıştır: **Dahil Edilme Kriterleri:** 65 yaş ve üzerinde olmak, kronolojik yaş sınırları içerisinde bilişsel ve fiziksel olarak anketi cevaplayabilecek yetkinliğe sahip olmak ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmek. **Dışlanma Kriterleri:** İletişim kurmaya veya soruları yanıtlamaya engel teşkil edecek düzeyde ağır işitme/konuşma kaybı bulunması, görüşme sırasında anketi tamamlamayı reddetmek veya bilişsel gerileme (Demans vb.) tanısı olduğuna dair beyan/gözlem bulunması. Katılımcılara ait sosyodemografik bilgiler Tablo 1 de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Sosyodemografik Bilgiler

		N	%
Yaş	65-70	177	58,6
	71-80	85	28,1
	81-90	32	10,6
	91 ve üzeri	8	2,6
Cinsiyet	Erkek	141	46,7
	Kadın	161	53,3
Medeni durum	Evli	227	75,2
	Bekar	23	7,6
	Eşi vefat etmiş	52	17,2
Eğitim durumu	İlkokul	186	61,6
	Ortaokul	57	18,9
	Lise	42	13,9
	Ön lisans-Lisans	17	5,6
Meslek	Çalışmıyor	124	41,1
	Emekli	168	55,6
	Memur	10	3,3
Yaşanan yer	İl	159	52,6
	İlçe	99	32,8
	Köy/kasaba	44	14,6
Çocuk sayısı	Yok	7	2,3
	1-2	89	29,5
	3-4	127	42,1
	5 ve üzeri	79	26,2
Kiminle yaşadığı	Yalnız	38	12,6
	Eşi ile yaşıyor	199	65,9
	Çocuğu ile yaşıyor	45	14,9
	Bir kurumda yaşıyor	20	6,6
Kronik hastalık	Evet	197	65,2
	Hayır	105	34,8
Sosyoekonomik durum	Düşük	82	27,2
	Orta	204	67,5
	Üst	16	5,3

Veri Toplama Araçları ve Süreç Veriler, katılımcılarla yüz yüze görüşme tekniği uygulanarak toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak "Kişisel Bilgi Formu", "Yaşlılık Algısı Ölçeği" ve "Aile Dayanıklılığı Ölçeği" kullanılmıştır. Görüşmeler sırasında gizlilik ilkesine sadık kalınmış, katılımcıların kendilerini rahat hissedecekleri uygun ortamlar sağlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu form; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, çocuk sayısı ve sosyal medya kullanımı gibi demografik ve sosyo-ekonomik değişkenleri kapsayan 10 sorudan oluşmaktadır.

Yaşlanmaya ve Yaşlılığa Yönelik Algı Ölçeği (YYTÖ): Otrar (2016) tarafından geliştirilen ölçek, 5'li Likert tipinde olup 45 maddeden ve dört alt boyuttan (Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu, Sosyal Yıpranma Algısı, Yaşamla Baş Etme Zorluğu ve Olumsuz İmge) oluşmaktadır. Ölçekten alınan puanların yüksekliği, ilgili boyuttaki algının yoğunluğunu; genel puan ortalamasının yüksekliği ise yaşlılığa yönelik olumsuz algının arttığını göstermektedir.

Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ): Sixbey (2005) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Kaner ve Bayraklı (2010) tarafından yapılan ölçek, 37 maddeden ve dört alt boyuttan

(Mücadelecilik, Öz-Yetkinlik, Yaşama Bağlılık ve Kendini Kontrol) oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar, aile içi dayanıklılık düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 22 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiş ve parametrelerin normal dağılıma uygun olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki analizler uygulanmıştır: Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistikler kullanılmıştır. İki grup arasındaki farkların analizi için Student's t-testi, ikiden fazla grup arasındaki farkların analizi için Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) uygulanmıştır. ANOVA sonucunda anlamlı bulunan farkların kaynağını belirlemek amacıyla post-hoc testlerinden Tukey HSD testi tercih edilmiştir. Ölçeklerin iç tutarlılığını ölçmek için Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Yaşlılık algısı ile aile dayanıklılığı arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın Etik Yönü: Araştırmaya başlamadan önce Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 20203/232-246 sayı ile 8 /12/ 2023 tarihinde onay alınmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcılardan elde edilen verilerin istatistiksel analizleri sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Analiz süreci kapsamında öncelikle, araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının örneklem grubundaki betimsel istatistikleri ve iç tutarlılık (güvenilirlik) katsayıları incelenmiştir.

Katılımcıların Yaşlanmaya ve Yaşlılığa Yönelik Tutum Ölçeği (YYTÖ) ile Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ) genelinden ve bu ölçeklerin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma değerleri ile Cronbach's Alpha (alpha) katsayıları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Minimum	Maximum	Ort±SS	Cronbach's Alpha
Yaşlanmaya ve Yaşlılığa Yönelik Tutum Ölçeği				
Yaşlılığı kabullenme zorluğu	1	5	2,78±0,94	0,907
Sosyal yıpranma algısı	1	4,73	2,88±0,85	0,898
Yaşamla baş etme zorluğu	1	5	3,21±1,01	0,913
Olumsuz imge	1	5	2,92±0,87	0,791
YYTÖ toplam puan	1,02	4,73	2,93±0,86	0,968
Aile Yılmazlık Ölçeği				
Mücadelecilik	1	5	3,57±0,84	0,941
Öz-yetkinlik	1	5	3,92±0,72	0,872
Yaşama bağlılık	1	5	3,72±0,86	0,886
Kendini kontrol	1	5	3,44±0,94	0,546
AYÖ toplam puan	1	5	3,69±0,72	0,957

Tablo 2'te görüldüğü üzere, “Yaşlanmaya ve Yaşlılığa Yönelik Tutum Ölçeği (YYTÖ)” toplam puanı 1.02 ile 4,73 arasında değişmekte olup, ortalaması 2.93±0.86, ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0.968'di. Alt boyutların Cronbach's Alpha kat sayıları 0.791 ile 0.913 arasında değişmektedir. Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ) toplam puanı 1.02 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması 3.69±0.72, ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0.957'di. Alt boyutların Cronbach's Alpha kat sayıları 0.546 ile 0.941 arasında değişmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre YYTÖ ve AYÖ Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (ANOVA)

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu Ort±SS	Sosyal yıpranma algısı Ort±SS	Yaşamla baş etme zorluğu Ort±SS	Olumsuz imge Ort±SS	YYTÖ toplam puan Ort±SS
Yaş Dağılımı	65-70	2,74±0,90	2,82±0,81	3,13±0,98	2,9±0,85	2,88±0,83
	71-80	2,70±0,99	2,84±0,90	3,18±1,05	2,78±0,93	2,87±0,91
	81-90	3,07±0,88	3,14±0,88	3,52±0,99	3,17±0,81	3,21±0,82
	91 ve üzeri	3,42±1,00	3,66±0,70	3,96±0,63	3,64±0,54	3,66±0,71
	F	2,603	3,697	2,904	3,503	3,439
	P	0,052	0,012*	0,035*	0,016*	0,017*
		Mücadelecilik Ort±SS	Öz- yetkinlik Ort±SS	Yaşama bağlılık Ort±SS	Kendini kontrol Ort±SS	AYÖ toplam puan Ort±SS
Yaş Dağılımı	65-70	3,63±0,79	3,99±0,68	3,75±0,81	3,41±0,91	3,74±0,68
	71-80	3,49±0,87	3,82±0,76	3,67±0,92	3,35±0,91	3,61±0,75
	81-90	3,44±1,08	3,85±0,8	3,70±1,05	3,69±1,08	3,62±0,89
	91 ve üzeri	3,54±0,83	3,78±0,68	3,78±0,5	4,08±0,79	3,70±0,63
	F	0,813	1,196	0,191	2,322	0,668
	P	0,488	0,311	0,902	0,075	0,572

*p<0.05

Tablo 3 incelendiğinde; katılımcıların yaş gruplarına göre "Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu" alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Buna karşın; "Sosyal Yıpranma Algısı" ($p=0,012$), "Yaşamla Baş Etme Zorluğu" ($p=0,035$), "Olumsuz İmge" ($p=0,016$) alt boyutları ve YYTÖ toplam puanı ($p=0,017$) açısından yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Yapılan ileri analiz (Tukey HSD) sonuçlarına göre; 91 yaş ve üzerindeki bireylerin sosyal yıpranma algısı, yaşamla baş etme zorluğu, olumsuz imge ve toplam ölçek puan ortalamalarının, 65-70 ve 71-80 yaş gruplarındaki bireylere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). 81-90 yaş grubu ile diğer gruplar arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır ($p>0,05$). Katılımcıların yaş dağılımları ile AYÖ alt boyut ve toplam ölçek puanları arasında ANOVA testi uygulanmış ve sonuç olarak istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 4: Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre YYTÖ ve AYÖ Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (t-testi)

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu Ort±SS	Sosyal yıpranma algısı Ort±SS	Yaşamla baş etme zorluğu Ort±SS	Olumsuz imge Ort±SS	YYTÖ toplam puan Ort±SS
Cinsiyet	Erkek	2,68±0,95	2,78±0,89	3,08±1,01	2,87±0,87	2,84±0,88
	Kadın	2,87±0,92	2,97±0,81	3,33±0,99	2,96±0,88	3,02±0,84
	T	-1,714	-1,886	-2,186	-0,929	-1,855
	P	0,088	0,060	0,030*	0,354	0,065
		Mücadelecilik Ort±SS	Öz- yetkinlik Ort±SS	Yaşama bağlılık Ort±SS	Kendini kontrol Ort±SS	AYÖ toplam puan Ort±SS
Cinsiyet	Erkek	3,72±0,73	3,96±0,62	3,84±0,75	3,46±0,88	3,79±0,61
	Kadın	3,44±0,92	3,88±0,8	3,62±0,94	3,43±0,99	3,60±0,80
	T	2,929	0,931	2,249	0,218	2,333
	P	0,004*	0,353	0,025*	0,828	0,020*

*p<0.05

Tablo 4 incelendiğinde; cinsiyet değişkeni ile YYTÖ'nün "Yaşamla Baş Etme Zorluğu" alt boyutu arasında erkek katılımcılar lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=0,030; p<0,05). Buna göre erkeklerin, yaşlılıkta yaşamla baş etme zorluğu algılarının kadınlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğin diğer alt boyutları ve toplam puan ortalamaları açısından ise cinsiyetler arası anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (p>0,05). Tabloda sunulan t-testi sonuçlarına göre; katılımcıların "Mücadelecilik" alt boyutu (p=0,025) ve AYÖ toplam puanı (p=0,020) açısından cinsiyet bazında anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir (p<0,05). Her iki kategoride de erkek katılımcıların puan ortalamalarının, kadın katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. AYÖ'nün diğer alt boyutları (Öz-yetkinlik, Yaşama Bağlılık ve Kendini Kontrol) açısından ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05).

Tablo 5: Medeni Durum Değişkenine Göre Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ) Toplam ve Alt Boyut Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu	Sosyal yıpranma algısı	Yaşamla baş etme zorluğu	Olumsuz imge	YYTÖ toplam puan
		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Medeni durum	Evli	2,71±0,92	2,79±0,85	3,12±1,00	2,84±0,85	2,85±0,85
	Bekar	2,91±0,89	3,06±0,79	3,24±0,96	3,02±0,84	3,05±0,84
	Eşi vefat etmiş	3,01±1,00	3,18±0,83	3,59±1,00	3,20±0,92	3,23±0,86
	F	2,360	5,099	4,631	3,950	4,363
	P	0,096	0,007*	0,010*	0,020*	0,014*
		Mücadelecilik	Öz-yetkinlik	Yaşama bağlılık	Kendini kontrol	AYÖ toplam puan
		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Medeni durum	Evli	3,61±0,81	3,99±0,65	3,76±0,81	3,45±0,89	3,73±0,68
	Bekar	3,24±0,96	3,39±0,84	3,27±1,08	3,20±0,97	3,28±0,91
	Eşi vefat etmiş	3,52±0,93	3,84±0,86	3,76±0,92	3,51±1,11	3,66±0,79
	F	2,163	8,011	3,505	0,911	4,198
	P	0,117	0,001*	0,031*	0,403	0,016*

Tablo 5’da sunulan ANOVA testi sonuçları incelendiğinde; medeni durum değişkenine göre "Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu" alt boyutunda anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Buna karşın; "Sosyal Yıpranma Algısı" ($p=0,007$), "Yaşamla Baş Etme Zorluğu" ($p=0,010$), "Olumsuz İmge" ($p=0,020$) alt boyutları ve YYTÖ toplam puanı ($p=0,014$) açısından anlamlı farklılıklar belirlenmiştir ($p<0,05$). Yapılan ileri analiz (Tukey HSD) sonuçlarına göre; eşi vefat etmiş olan katılımcıların belirtilen tüm boyutlardaki puan ortalamalarının, evli olan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bekar katılımcılar ile diğer gruplar arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır ($p>0,05$). Tablo verilerine göre; medeni durumun AYÖ’nün "Öz-yetkinlik" ($p=0,010$), "Yaşama Bağlılık" ($p=0,031$) alt boyutları ve AYÖ toplam puanı ($p=0,016$) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Yapılan Tukey HSD testi sonuçları; bekâr katılımcıların öz-yetkinlik, yaşama bağlılık ve toplam yılmazlık puanlarının hem evli hem de eşi vefat etmiş katılımcılardan anlamlı derecede daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır ($p<0,05$). AYÖ’nün diğer alt boyutlarında Mücadelecilik ve Kendini Kontrol) ise medeni duruma göre anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir ($p>0,05$).

Tablo 6: Eğitim Durumu Değişkenine Göre YYTÖ ve AYÖ Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (ANOVA)

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu Ort±SS	Sosyal yıpranma algısı Ort±SS	Yaşamla baş etme zorluğu Ort±SS	Olumsuz imge Ort±SS	YYTÖ toplam puan Ort±SS
Eğitim durumu	İlkokul	2,89±0,95	2,97±0,87	3,33±1,01	2,99±0,90	3,03±0,87
	Ortaokul	2,72±0,84	2,78±0,77	3,09±0,98	2,79±0,81	2,84±0,79
	Lise	2,44±0,85	2,58±0,74	2,84±0,89	2,68±0,76	2,62±0,76
	Ön lisans- Lisans	2,67±1,17	2,93±1,04	3,21±1,12	3,08±0,98	2,95±1,05
	F	2,911	2,787	3,086	2,127	3,010
	P	0,035*	0,041*	0,028*	0,097	0,031*
		Mücadelecilik Ort±SS	Öz- yetkinlik Ort±SS	Yaşama bağlılık Ort±SS	Kendini kontrol Ort±SS	AYÖ toplam puan Ort±SS
Eğitim Durumu	İlkokul	3,52±0,92	3,93±0,67	3,69±0,86	3,49±0,96	3,66±0,73
	Ortaokul	3,66±0,73	3,88±0,82	3,76±0,84	3,25±0,97	3,71±0,72
	Lise	3,71±0,64	4,01±0,70	3,85±0,81	3,46±0,82	3,80±0,63
	Ön lisans- Lisans	3,49±0,84	3,72±0,96	3,71±1,1	3,55±0,76	3,60±0,87
	F	0,899	0,711	0,475	1,024	0,518
	P	0,442	0,546	0,700	0,382	0,670

*p<0.05

Tablo 6’de sunulan ANOVA testi sonuçları incelendiğinde; katılımcıların eğitim düzeyi değişkenine göre "Olumsuz İmge" alt boyutu dışında ($p>0,05$), ölçeğin diğer tüm alt boyutlarında ve YYTÖ toplam puanında ($p=0,031$) istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar saptanmıştır ($p<0,05$). Yapılan ileri analiz (Tukey HSD) sonuçlarına göre; ilkokul mezunu olan katılımcıların "Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu" ($p=0,025$), "Sosyal Yıpranma Algısı" ($p=0,034$), "Yaşamla Baş Etme Zorluğu" ($p=0,022$) ve toplam ölçek puan ortalamalarının, lise mezunu katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Ortaokul ve ön lisans/lisans mezunu katılımcılar arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>0,05$). Katılımcıların eğitim durumları ile Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ) toplam puanı ve tüm alt boyutları arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 7: İkamet Edilen Yer Değişkenine Göre YYTÖ ve AYÖ Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (ANOVA)

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu Ort±SS	Sosyal yıpranma algısı Ort±SS	Yaşamla baş etme zorluğu Ort±SS	Olumsuz imge Ort±SS	YYTÖ toplam puan Ort±SS
Yaşanan yer	İl	2,55±0,93	2,68±0,87	3,02±1,07	2,71±0,9	2,72±0,88
	İlçe	2,92±0,88	3,02±0,77	3,33±0,86	3,04±0,77	3,06±0,78
	Köy/kasaba	3,30±0,82	3,31±0,73	3,64±0,92	3,39±0,76	3,40±0,76
	F	13,857	12,138	7,944	13,154	13,113
	P	0,001*	0,001*	0,001*	0,001*	0,001*
		Mücadelecilik Ort±SS	Öz- yetkinlik Ort±SS	Yaşama bağlılık Ort±SS	Kendini kontrol Ort±SS	AYÖ toplam puan Ort±SS
Yaşanan yer	İl	3,56±0,88	3,89±0,77	3,71±0,91	3,31±0,98	3,66±0,76
	İlçe	3,58±0,79	3,96±0,7	3,73±0,81	3,58±0,87	3,71±0,69
	Köy/kasaba	3,59±0,85	3,94±0,59	3,76±0,79	3,64±0,83	3,72±0,68
	F	0,039	0,247	0,045	3,752	0,225
	P	0,962	0,781	0,956	0,025*	0,799

*p<0.05

Tablo 7’te yer alan ANOVA testi sonuçlarına göre; katılımcıların ikamet ettikleri yer değişkeni ile YYTÖ’nün tüm alt boyutları ve toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=0,001; p<0,05). İleri analiz sonuçları (Tukey HSD); "Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu" boyutunda köy/kasabada yaşayanların puan ortalamalarının ilçe ve ilde yaşayanlara göre, ilçede yaşayanların puanlarının ise il merkezinde yaşayanlara göre anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer tüm alt boyutlar (Sosyal Yıpranma Algısı, Yaşamla Baş Etme Zorluğu, Olumsuz İmge) ve ölçek toplam puanı açısından ise il merkezinde yaşayan katılımcıların puan ortalamalarının, ilçe ve köy/kasaba sakinlerine göre anlamlı düzeyde daha düşük olduğu belirlenmiştir (p<0,05). İlçe ve köy/kasaba yerleşimleri arasında ise bu boyutlar bazında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Tablo incelendiğinde; yaşanan yer değişkenininin AYÖ’nün sadece "Kendini Kontrol" alt boyutu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir (p=0,025; p<0,05). Yapılan Tukey HSD testi sonuçlarına göre, il merkezinde yaşayan katılımcıların kendini kontrol puan ortalamaları, ilçe ve köy/kasabada yaşayan katılımcılardan anlamlı derecede daha düşüktür. AYÖ’nün diğer alt boyutları ve toplam yılmazlık puanı açısından ise ikamet edilen yer değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p>0,05).

Tablo 8: Çocuk Sayısı Değişkenine Göre YYTÖ ve AYÖ Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (ANOVA)

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu	Sosyal yıpranma algısı	Yaşamla baş etme zorluğu	Olumsuz imge	YYTÖ toplam puan
		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Çocuk sayısı	Yok	3,65±1,02	3,59±1,32	3,84±1,29	3,57±0,99	3,66±1,16
	1-2	2,38±0,94	2,48±0,88	2,77±1,12	2,60±0,95	2,54±0,91
	3-4	2,80±0,93	2,91±0,81	3,28±0,96	2,93±0,86	2,97±0,83
	5 ve üzeri	3,12±0,73	3,22±0,61	3,54±0,7	3,19±0,65	3,26±0,6
	F	12,043	13,824	10,400	8,483	12,976
	P	0,001*	0,001*	0,001*	0,001*	0,001*
		Mücadelecilik	Öz-yetkinlik	Yaşama bağlılık	Kendini kontrol	AYÖ toplam puan
		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Çocuk sayısı	Yok	4,00±0,97	3,94±0,94	4,20±0,81	3,95±1,39	4,02±0,89
	1-2	3,71±0,9	3,97±0,85	3,85±0,96	3,44±1,02	3,79±0,82
	3-4	3,53±0,87	3,92±0,71	3,65±0,89	3,46±0,89	3,66±0,74
	5 ve üzeri	3,43±0,70	3,86±0,55	3,67±0,65	3,38±0,88	3,59±0,53
	F	2,294	0,322	1,804	0,844	1,634
	P	0,078	0,810	0,146	0,471	0,182

*p<0.05

Tablo 8’de yer alan ANOVA testi sonuçlarına göre; çocuk sayısı değişkeni ile YYTÖ’nün tüm alt boyutları ve toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p=0,001; p<0,05). Yapılan ileri analiz (Tukey HSD) sonuçları; 1-2 çocuğu olan katılımcıların "Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu", "Sosyal Yıpranma Algısı", "Yaşamla Baş Etme Zorluğu", "Olumsuz İmge" ve toplam ölçek puanlarının; çocuğu olmayan, 3-4 çocuğu olan ve 5 veya üzeri çocuğu olan katılımcılara göre anlamlı derecede daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır (p<0,05). Diğer çocuk sayısı grupları arasında ise puan ortalamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır (p>0,05). Tablo 18 incelendiğinde; katılımcıların çocuk sayısı ile Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ) toplam puanı ve tüm alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir.

Tablo 9: Birlikte Yaşanan Kişi Değişkenine Göre YYTÖ ve AYÖ Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (ANOVA)

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu Ort±SS	Sosyal yıpranma algısı Ort±SS	Yaşamla baş etme zorluğu Ort±SS	Olumsuz imgе Ort±SS	YYTÖ toplam puan Ort±SS
Katılımcıların Kiminle yaşandığı	Yalnız	2,93±1,06	3,06±0,91	3,31±1,16	3,1±0,95	3,09±0,98
	Eşi ile	2,71±0,89	2,80±0,82	3,14±0,95	2,87±0,83	2,86±0,82
	Çocuğu ile	3,03±0,89	3,17±0,71	3,54±0,91	3,16±0,82	3,21±0,75
	Bir kurumda	2,63±1,16	2,67±1,12	2,98±1,26	2,49±1,11	2,70±1,11
	F	1,993	3,360	2,462	3,610	2,997
	P	0,115	0,019*	0,063	0,014*	0,031*
		Mücadelecilik Ort±SS	Öz- yetkinlik Ort±SS	Yaşama bağlılık Ort±SS	Kendini kontrol Ort±SS	AYÖ toplam puan Ort±SS
Katılımcıların Kiminle yaşandığı	Yalnız	3,39±1,00	3,56±1,01	3,48±1,1	3,36±1,15	3,45±0,95
	Eşi ile	3,58±0,76	3,99±0,6	3,73±0,77	3,46±0,85	3,72±0,62
	Çocuğu ile	3,38±1,03	3,76±0,84	3,55±0,95	3,35±1,07	3,52±0,87
	Bir kurumda	4,20±0,59	4,29±0,6	4,48±0,50	3,62±1,01	4,24±0,47
	F	5,339	6,715	7,195	0,514	6,501
	P	0,001*	0,001*	0,001*	0,673	0,001*

*p<0.05

Tablo 9 verilerine göre; katılımcıların birlikte yaşadığı kişi değişkeni ile YYTÖ'nün "Sosyal Yıpranma Algısı" (p=0,019), "Olumsuz İmge" (p=0,014) alt boyutları ve toplam ölçek puanı (p=0,031) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar saptanmıştır (p<0,05). Tukey HSD testi sonuçlarına göre; çocuğu ile yaşayan katılımcıların sosyal yıpranma algısı ve toplam ölçek puanlarının, eşi ile yaşayanlara ve kurumda kalanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek (olumsuz) olduğu görülmektedir. Olumsuz imge alt boyutunda ise kurumda yaşayanların puanlarının, yalnız yaşayan ve çocuğu ile yaşayan bireylere göre anlamlı derecede daha düşük olduğu belirlenmiştir (p<0,05). "Yaşlılığı Kabullenme" ve "Yaşamla Baş Etme" boyutlarında ise anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Tablo yer alan ANOVA sonuçları incelendiğinde; birlikte yaşanan kişinin "Mücadelecilik", "Öz-yetkinlik" ve "Yaşama Bağlılık" alt boyutları ile AYÖ toplam puanı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır (p=0,001; p<0,05). İleri analiz sonuçlarına göre; kurumda yaşayan

katılımcıların mücadelecilik, yaşama bağlılık ve toplam yılmazlık puan ortalamalarının; yalnız, eşiyle veya çocuğuyla yaşayan tüm gruplardan anlamlı derecede daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca eşi ile yaşayan katılımcıların öz-yetkinlik ve toplam yılmazlık puanlarının; yalnız ve çocuğu ile yaşayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). "Kendini Kontrol" alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 10: Kronik Hastalık Durumuna Göre YYTÖ ve AYÖ Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (t-testi)

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu Ort±SS	Sosyal yıpranma algısı Ort±SS	Yaşamla baş etme zorluğu Ort±SS	Olumsuz imge Ort±SS	YYTÖ toplam puan Ort±SS
Kronik hastalık	Evet	2,86±0,94	2,94±0,83	3,31±0,99	2,95±0,86	3,00±0,85
	Hayır	2,62±0,91	2,77±0,88	3,03±1,02	2,86±0,89	2,8±0,88
	T	2,149	1,665	2,342	0,825	1,925
	P	0,032*	0,097	0,020*	0,410	0,055
		Mücadelecilik Ort±SS	Öz- yetkinlik Ort±SS	Yaşama bağlılık Ort±SS	Kendini kontrol Ort±SS	AYÖ toplam puan Ort±SS
Kronik hastalık	Evet	3,57±0,90	3,96±0,71	3,76±0,90	3,51±0,94	3,71±0,76
	Hayır	3,57±0,73	3,84±0,73	3,66±0,79	3,32±0,92	3,64±0,66
	T	0,050	1,401	0,908	1,673	0,808
	P	0,960	0,162	0,364	0,095	0,420

* $p<0,05$

Tablo 10 incelendiğinde; kronik hastalığa sahip olan katılımcıların "Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu" ($p=0,032$) ve "Yaşamla Baş Etme Zorluğu" ($p=0,020$) alt boyut puan ortalamalarının, kronik hastalığı olmayan katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Bu bulgu, kronik hastalığı olan yaşlıların yaşlılık sürecini kabullenmede ve yaşamın getirdiği zorluklarla baş etmede daha fazla güçlük yaşadıklarını göstermektedir. YYTÖ'nün diğer alt boyutları ve toplam puan ortalamaları açısından ise kronik hastalık durumuna göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>0,05$). Tablo 22 verilerine göre; katılımcıların kronik hastalık durumları ile Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ) toplam puanı ve tüm alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 11: Sosyo-Ekonomik Durum Değişkenine Göre YYTÖ ve AYÖ Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (ANOVA)

		Yaşlılığı kabullenme zorluğu Ort±SS	Sosyal yıpranma algısı Ort±SS	Yaşamla baş etme zorluğu Ort±SS	Olumsuz imge Ort±SS	YYTÖ toplam puan Ort±SS
Sosyo- ekonomik durum	Düşük	3,01±0,90	3,11±0,81	3,43±0,95	2,99±0,9	3,13±0,83
	Orta	2,69±0,94	2,78±0,84	3,12±1,01	2,86±0,86	2,84±0,86
	Üst	2,79±0,94	2,97±0,92	3,29±1,07	3,21±0,82	3,03±0,90
	F	3,498	4,664	2,870	1,638	3,457
	P	0,031*	0,010*	0,058	0,196	0,033*
		Mücadelecilik Ort±SS	Öz- yetkinlik Ort±SS	Yaşama bağlılık Ort±SS	Kendini kontrol Ort±SS	AYÖ toplam puan Ort±SS
	Düşük	3,65±0,86	3,99±0,63	3,63±0,86	3,53±0,99	3,73±0,68
	Orta	3,55±0,81	3,91±0,73	3,77±0,85	3,40±0,90	3,68±0,72
	Üst	3,43±1,14	3,72±1,01	3,65±0,98	3,63±1,07	3,57±0,99
	F	0,668	1,010	0,856	0,906	0,339
	P	0,514	0,365	0,426	0,405	0,712

*p<0.05

Tablo 11 incelendiğinde; katılımcıların sosyo-ekonomik durumları ile YYTÖ'nün "Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu" (p=0,031), "Sosyal Yıpranma Algısı" (p=0,010) alt boyutları ve toplam ölçek puanı (p=0,033) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar saptanmıştır (p<0,05). Yapılan ileri analiz (Tukey HSD) sonuçlarına göre; sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan katılımcıların yaşlılığı kabullenme zorluğu, sosyal yıpranma algısı ve toplam ölçek puan ortalamalarının, gelir düzeyi orta olan katılımcılara göre anlamlı derecede daha yüksek (olumsuz) olduğu belirlenmiştir (p<0,05). Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan grup ile diğer gruplar arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (p>0,05). Tabloda yer alan ANOVA sonuçlarına göre; katılımcıların sosyo-ekonomik durumları ile Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ) toplam puanı ve tüm alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Bu bulgu, gelir düzeyinin aile içi dayanıklılık/yılmazlık algısı üzerinde belirleyici bir değişken olmadığını göstermektedir.

Tablo 12: Katılımcıların YYTÖ ve AYÖ Toplam ve Alt Boyut Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

		Mücadelecilik	Öz- yetkinlik	Yaşama bağlılık	Kendini kontrol	AYÖ toplam puan
Yaşlılığı	r	-0,218	-0,135	-0,231	0,078	-0,198
kabullenme zorluğu	p	0,001*	0,019	0,001*	0,177	0,001*
Sosyal yıpranma algısı	r	-0,233	-0,139	-0,244	0,100	-0,208
	p	0,001*	0,016*	0,001*	0,084	0,001*
Yaşamla baş etme zorluğu	r	-0,217	-0,057	-0,168	0,126	-0,155
	p	0,001*	0,321	0,003	0,029*	0,007*
Olumsuz imge	r	-0,252	-0,140	-0,247	0,080	-0,220
	p	0,001*	0,015*	0,001*	0,164	0,001*
YYTÖ toplam puan	r	-0,242	-0,125	-0,235	0,102	-0,205
	p	0,001*	0,030*	0,001*	0,075	0,001*

* $p < 0.05$

Katılımcıların YYTÖ ve AYÖ puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonuçlarına göre; AYÖ toplam ölçek puanı ile YYTÖ'nün tüm alt boyutları ve toplam puanı arasında negatif yönlü (ters), zayıf düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler saptanmıştır ($p < 0,01$).

Analiz sonuçları detaylandırıldığında; AYÖ toplam puanı ile "Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu" ($r = -0,198$; $p = 0,001$), "Sosyal Yıpranma Algısı" ($r = -0,0208$; $p = 0,001$), "Yaşamla Baş Etme Zorluğu" ($r = -0,155$; $p = 0,007$), "Olumsuz İmge" ($r = -0,220$; $p = 0,001$) alt boyutları ve YYTÖ toplam puanı ($r = -0,205$; $p = 0,001$) arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgular; katılımcıların aile yılmazlık/dayanıklılık düzeyleri arttıkça, yaşlılık algısına yönelik yaşadıkları güçlüklerin ve olumsuz algıların anlamlı bir şekilde azaldığını ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA

Bu çalışma, yaşlılık dönemindeki bireylerin yaşlanma algıları ile aile yılmazlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi, Sinop örneklemini üzerinden sosyodemografik ve kuramsal bir düzlemde incelemektedir. Elde edilen bulgular, yaşlılık sürecinin bireysel bir biyolojik evre olmanın ötesinde; aile sistemi, yerleşim biçimi ve toplumsal cinsiyet rolleriyle şekillenen çok katmanlı bir inşa olduğunu doğrulamaktadır.

Araştırmanın temel sonucuna göre, aile dayanıklılığı ile yaşlanmaya yönelik negatif tutumlar arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgu, Walsh (2016) tarafından geliştirilen "Aile Yılmazlığı Modeli"nin öngördüğü,

ailenin kriz anlarında kolektif bir tampon görevi gördüğü teziyle örtüşmektedir. Aile yılmazlığı arttıkça, bireylerin yaşlılığı kabullenme ve yaşama baş etme konusundaki algısal yüklerinin azaldığı görülmektedir.

Uluslararası literatürde Masten (2018) tarafından vurgulanan "çok sistemli yılmazlık" yaklaşımı, bireyin dayanıklılığının sosyal çevresiyle (özellikle ailesiyle) olan etkileşiminden beslendiğini belirtir. Sinop örneğinde saptanan bu ilişki, ailenin Yaşlı yetişkin için sadece bir bakım birimi değil, aynı zamanda bilişsel değerlendirme süreçlerini düzenleyen bir "anlam kaynağı" olduğunu kanıtlamaktadır. Aile bağları güçlü olan yaşlı, yaşlanmanın getirdiği fiziksel kayıpları bir "yıkım" yerine, yaşamın "yönetilebilir bir evresi" olarak çerçevelemektedir.

Çalışmanın en özgün bulgusu, bir kurumda (huzurevi vb.) yaşayan katılımcıların, çocuğu ile yaşayanlara kıyasla daha yüksek "mücadelecilik" ve daha olumlu yaşlanma imgesi sergilemeleridir. Bu durum, Türkiye gibi kolektivist toplumlarda yaşlı bakımı konusundaki yerleşik normları sorgulattır niteliktedir.

Teorik olarak "Rol Çatışması" (Role Strain) kuramı çerçevesinden bakıldığında; çocuğu ile yaşayan Yaşlı yetişkinlerin, aile içi hiyerarşideki statü kaybı ve "bakıma muhtaçlık" hissiyle daha fazla sosyal yıpranma yaşadıkları söylenebilir. Buna karşılık, kurumda yaşayan bireylerin, akranlarıyla kurdukları yatay ilişkiler sayesinde "Sosyal Karşılaştırma" (Festinger, 1954) yoluyla kendilerini daha yeterli hissetmeleri mümkündür (Kaya ve ark., 2021). Chen ve White (2019) tarafından yapılan çalışmalarda da belirtildiği üzere, profesyonel bakım ve akran desteği, aile içindeki "bağımlılık-suçluluk" döngüsünü kırarak yaşlının öz-yetkinlik algısını yükseltebilmektedir. Sinop verileri, kurum bakımının bireye sağladığı "özerklik" alanının, geleneksel aile içi bağımlılıktan daha koruyucu olabileceğine işaret etmektedir.

Cinsiyet temelli bulgular, erkek katılımcıların "mücadelecilik" ve "yaşama bağlılık" puanlarının kadınlara kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum "Seçme, Optimizasyon ve Kompanzasyon (SOC) Modeli" çerçevesinde değerlendirilebilir (Battes ve Battes, 1990). Buna göre, yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan işlevsel kayıplar karşısında bireyler mevcut kaynaklarını yeniden organize ederek uyum sağlamaya çalışmaktadır. Erkekler açısından yaşlılık; iş gücü, fiziksel kapasite ve toplumsal otorite kaybı anlamına geldiğinden, bu kayıpların telafisi çoğu zaman daha "mücadeleci" bir duruş sergilenmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda erkeklerin yüksek mücadeleci ve yaşama bağlılık puanları, söz konusu kayıpları dengelemeye yönelik bir psikolojik optimizasyon sürecinin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, kadın katılımcıların görece daha düşük yılmazlık puanları sergilemesi, yaşam boyu biriken yapısal ve toplumsal dezavantajlarla ilişkilendirilebilir. Ferraro ve Morton (2018) tarafından ortaya konulan “birikimli dezavantaj” yaklaşımı, kadınların yaşam süreci boyunca üstlendikleri bakım rolleri, duygusal emek ve sosyal sorumlulukların ileri yaşta daha yüksek düzeyde yıpranma ile sonuçlanabileceğini ileri sürmektedir. Nitekim Gutman (2008), kadınların aile içi stresörlere daha açık olduğunu, erkeklerin ise duygusal zorlanmaları daha çok “mücadelecilik” üzerinden rasyonalize etme eğiliminde olduğunu belirtmektedir.

Öte yandan, erkeklerin yaşamla baş etme algılarının daha yüksek olması ve aile yılmazlığı kapsamında daha “mücadeleci” ve “yaşama bağlı” bir profil sergilemeleri, Toplumsal Cinsiyet ve Yaşlanma literatürü bağlamında da anlamlıdır. Calasanti (2016), erkeklerin yaşlılık sürecinde karşılaştıkları güç kaybını (örneğin emeklilik ve fiziksel gerileme), maskülen kimliklerini sürdürme çabasıyla telafi ettiklerini vurgulamaktadır. Ancak bu mücadeleci duruşun, her zaman daha işlevsel bir baş etme biçimine karşılık gelmediği de göz önünde bulundurulmalıdır. Erkeklerin yaşamla baş etmede daha fazla zorlanmaları, kadınların yaşam boyu geliştirdikleri daha geniş sosyal destek ağlarına ve duygusal dışavurum becerilerine kıyasla daha sınırlı kaynaklara sahip olmalarıyla ilişkili olabilir.

Araştırma bulguları; 91 yaş ve üstü katılımcıların yaşamla baş etme ve sosyal yıpranma gibi alanlardaki zorluk puanlarının 65–90 yaş grubundaki bireylerden anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermiştir. Buda gerontoloji literatüründe tanımlanan “Dördüncü Yaş” (Fourth Age) kavramıyla doğrudan örtüşmektedir. Nitekim Baltes ve Smith (2003), 80–85 yaş sonrası biyolojik ve psikolojik rezervlerin belirgin biçimde azaldığı, “başarılı yaşlanma” stratejilerinin yetersiz kalabildiği bir dönem olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, ileri yaş grubunda gözlenen artmış zorluk düzeyi, yaşlanmanın ilerleyen evrelerinde kırılğanlığın belirginleştiğine işaret etmektedir.

Sinop örneğinde 91 yaş ve üzeri bireylerde gözlenen yüksek sosyal yıpranma algısı ve baş etme güçlükleri, “Birikimli Kırılğanlık” modeli çerçevesinde de açıklanabilir. Bu model, ileri yaşta bireylerin fiziksel kayıplarla ve sosyal ağların daralması, akran kayıpları ve artan izolasyon gibi çok boyutlu risklerle karşı karşıya kaldığını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda Steptoe ve ark. (2015), ileri yaşlılıkta sosyal destek ağlarının zayıflamasının bireylerin bilişsel değerlendirme süreçlerini olumsuz etkilediğini ve bunun da yaşlılığa yönelik olumsuz imge ile kaygıyı artırabildiğini belirtmektedir.

Elde edilen bu bulgular, özellikle 91 yaş ve üzeri bireyler için geliştirilecek sosyal hizmet müdahalelerinin yalnızca bakım odaklı yaklaşımlarla sınırlı

kalmaması gerektiğini göstermektedir. Bunun yerine, bireylerin psikososyal ihtiyaçlarını ve varoluşsal anlam arayışlarını da kapsayan, bütüncül ve destekleyici müdahale modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, evde bakım hizmetlerinin ötesine geçen, sosyal katılımı artıran ve bireyin anlamlılık duygusunu güçlendiren psikososyal destek programlarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Bulgularında ilkokul mezunlarının, lise mezunlarına göre yaşlılığı kabullenme ve baş etme konularında daha olumlu (düşük puan) algıya sahip olmaları, literatürdeki yaygın "eğitim arttıkça uyum artar" teziyle çelişiyor gibi görünse de "Beklenti-Gerçeklik Uyumu" ile açıklanabilir. Diehl ve ark. (2014), yüksek eğitilmiş bireylerin yaşlılık döneminden beklentilerinin (yaşam kalitesi, özerklik, sağlık) daha yüksek olduğunu; bu beklentiler karşılanmadığında hayal kırıklığı ve "kabullenme zorluğunun" arttığını belirtmektedir.

Buna karşın, daha düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin yaşlanmayı yaşamın "doğal ve kaçınılmaz bir döngüsü" olarak görmeleri (kaderci yaklaşım), kabullenme sürecini paradoksal bir şekilde kolaylaştırıyor olabilir. Ancak Marmot (2020)'un vurguladığı üzere, uzun vadede eğitim düzeyi yüksek bireylerin "sağlık okuryazarlığı" sayesinde kronik hastalık yönetiminde daha başarılı oldukları ve bu durumun "Dördüncü Yaş"ta (85+ sonrası) koruyucu bir faktöre dönüştüğü unutulmamalıdır.

Köy ve kasabada yaşayanların yaşlılığı kabullenmede il merkezindekilere göre daha fazla zorlanması, kırsal alanlardaki "Çevresel Baskı" ile ilişkilidir. Rowles ve Bernand (2013), kırsal alanda azalan altyapı ve sağlık hizmetlerine erişim kısıtlılığının, Yaşlı yetişkinde "çaresizlik" hissi yaratarak kabullenme sürecini baltaladığını belirtmektedir.

Öte yandan, il merkezinde yaşayanların sosyal yıpranma ve olumsuz imge puanlarının daha düşük çıkması, kent yaşamının sunduğu "sosyal katılım" ve "akran etkileşimi" imkânlarıyla açıklanabilir. Kentli yaşlı, "yaşlı" kimliğinin dışına çıkabileceği (kurslar, parklar, sosyal mekânlar) daha fazla alana sahiptir. İlginç bir şekilde, kentli yaşlıların aile yılmazlığı içinde "kendini kontrol" puanlarının düşük çıkması, kent yaşamının getirdiği bireyselleşme ve hızlı yaşam temposunun, aile içi geleneksel otokontrol mekanizmalarını zayıflatmış olabileceğini (Hajek ve ark., 2017) düşündürmektedir.

Araştırmada 1-2 çocuğu olanların yaşlılık algısının daha olumlu olması, sosyal destekte "nicelikten ziyade niteliğin" önemini vurgular. Hiç çocuğu olmamak izolasyon riski yaratırken; 5 ve üzeri çocuk sayısı, düşük sosyo-ekonomik statü ve yüksek bakım yükü ile korelasyon gösterebilmektedir. Zhao ve ark., (2024)'nın belirttiği gibi, çocuk sayısındaki artış sosyal desteği garantilememekte; aksine aile içi çatışma ve yıpranma riskini artırabilmektedir.

Sinop verileri, "optimal" çocuk sayısının yaşlının özgürlük alanı ile destek mekanizması arasında en sağlıklı dengeyi kurduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, aile yılmazlığının yaşlılık dönemindeki bireyler için olumsuz algıları ve psikososyal yükleri hafifleten kritik bir "tampon mekanizması" olduğunu kanıtlamaktadır. Elde edilen bulgular, aile içi dayanıklılık ve inanç sistemleri güçlendikçe bireylerin yaşlılığı kabullenme zorluğu, sosyal yıpranma ve olumsuz imge düzeylerinin anlamlı şekilde azaldığını göstermektedir. Ancak çalışma, geleneksel "aile yanında yaşlanma" idealinin her zaman en yüksek iyilik halini garanti etmediği; kurum bakımının sağladığı özerklik ve akran desteğinin, aile içi bağımlılık ve rol kaybı yaşayan yaşlılar için paradoksal olarak daha yüksek bir yılmazlık ve mücadelecilik kapasitesi yarattığı sonucuna varmıştır. Özellikle ileri yaş (91+), kırsal yerleşim ve düşük gelir gibi birikimli dezavantajlara sahip grupların yaşlılık algısındaki kırılmalığın arttığı; erkeklerin ise bu süreci maskülen bir savunma mekanizması olarak "mücadelecilik" üzerinden kompanse etmeye çalıştığı saptanmıştır.

Elde edilen sonuçlar ışığında, yaşlı refahını artırmak amacıyla sosyal hizmet müdahalelerinin sadece Yaşlı yetişkini değil, ailenin kriz yönetme kapasitesini artırarak "sistemik" bir yapıda kurgulanması önerilmektedir. Kurum bakımı üzerindeki toplumsal damgalama (stigma) azaltılmalı ve bu kurumların sunduğu akran desteği odaklı yılmazlık modelleri, evde bakım hizmetlerine entegre edilmelidir; özellikle kırsal bölgelerde yaşayan ve "dördüncü yaş" (85+) evresindeki kırılmalı yaşlılar için gezici psikososyal destek birimleri önceliklendirilmelidir. Erkek yaşlılar için "mücadeleci" kimliklerini destekleyen ancak duygusal dışavurumlarını kısıtlamayan akran temelli uğraşı grupları yaygınlaştırılmalıdır. Akademik düzeyde ise, yaşlılık algısı ve aile yılmazlığı arasındaki bu dinamik etkileşimin zaman içindeki değişimini izlemek amacıyla boylamsal çalışmaların yapılması ve farklı kültürel bağlamlarda özerklik ile bakım bağımlılığı arasındaki dengenin derinlemesine analiz edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Baltes, P. B., & Smith, J. (2003). New frontiers in the future of aging: From successful aging of the young old to the dilemmas of the fourth age. *Gerontology*, 49(2), 123-135.
- Baltes, P. B., & Smith, J. (2003). New frontiers in the future of aging: From successful aging of the young old to the dilemmas of the fourth age. *Gerontology*, 49(2), 123-135.
- Baltes, P.B. & Baltes, M.M. (1990). Psychological perspectives on successful ageing: The model of selective optimization with compensation. In P.B. Baltes, M.M. Baltes & (Ed.), *Successful ageing: Perspectives from the behavioural sciences*, 1-34. Cambridge (UK): Cambridge University Press
- Calasanti, T. (2016). Combating ageism: How successful is successful aging?. *The Gerontologist*, 56(6), 1093-1101.
- Chen, Y., & While, A. E. (2019). Older people living alone in Shanghai: A questionnaire survey of their life experience. *Health & social care in the community*, 27(1), 260-269.
- Çetin, İ. (2021). *Engelli kadınların toplumsal cinsiyet algısı, yaşam doyumu ve benlik saygısı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Diehl, M., Wahl, H. W., Barrett, A. E., Brothers, A. F., Miche, M., Montepare, J. M., ... & Wurm, S. (2014). Awareness of aging: Theoretical considerations on an emerging concept. *Developmental Review*, 34(2), 93-113.
- Ferraro, K. F., & Morton, P. M. (2018). What do we mean by accumulation? Advancing conceptual precision for a core idea in gerontology. *The Journals of Gerontology: Series B*, 73(2), 269-278.
- Gutman, L. M. (2008). Social and emotional development in infancy and early childhood. Benson, J. B., Haith, M. M. (Eds) *Risk and resilience*, (pp.24-34). University of London, UK: Elsevier Inc.
- Hajek, A., Brettschneider, C., Ernst, A., Posselt, T., Mamone, S., Wiese, B., ... & König, H. H. (2017). Einflussfaktoren auf die Pflegebedürftigkeit im Längsschnitt. *Das Gesundheitswesen*, 79(02), 73-79.
- Hawley, D. R., & DeHaan, L. (1996). Toward a definition of family resilience: Integrating life-span and family perspectives. *Family process*, 35(3), 283-298.
- Kara, Y. (2020). Kuzey Amerika ülkelerinde aile politikaları: Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(48), 643–666. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.557651>

- Kara, Y., & Gençer, Ç. (2022). Aktif yaşlanma çerçevesinde yaşlı göçmenlerle iletişim. İçinde A. Ghiasee (Ed.), Göçmen sağlığında iletişim. Nobel Yayıncılık.
- Kara, Y., & Yılmaz, R. (2024). Yaşam seyri perspektifinden queer yaşlanma. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(3), 1318–1331. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1226368>
- Kaya, i., & Tıraş, B. (2021). Sosyal Karşılaştırma, Bilişsel Üçlü Ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişkiler. *International Journal of Eurasia Social Sciences/Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45).
- Levy, B. (2009). Stereotype embodiment: A psychosocial approach to aging. *Current directions in psychological science*, 18(6), 332-336.
- Marmot, M. (2020). Health equity in England: the Marmot review 10 years on. *Bmj*, 368.
- Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 12-31.
- Özyer, Y., Yanmış, S. ve Aksuoğlu, A. (2022). COVID-19 Pandemisi Döneminde Hemşirelerin Yaşlılara Ve Yaş Ayrımcılığına Yönelik Tutumlarının Araştırılması. *Karya Sağlık Bilimleri Dergisi* , 3 (3), 261-266.
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of marriage and family*, 64(2), 349-360.
- Rowles, G. D., & Bernard, M. (2013). *Environmental gerontology: Making meaningful places in old age*. Springer Publishing Company.
- Stephoe, A., Shankar, A., Demakakos, P., & Wardle, J. (2013). Social isolation, loneliness, and all-cause mortality in older men and women. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(15), 5797-5801.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. UN (2019). *World Population Ageing 2019: Highlights* (ST/ESA/SER.A/430). United Nations.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs. UN (2023). *World Social Report 2023: Leaving No One Behind in an Ageing World*. United Nations.
- Walsh F. (2016). Applying a family resilience framework in training, practice, and research: Mastering the art of the possible. *Family Process*, 55(4): 616-632.
- Walsh F. (2016). Family resilience: A developmental systems framework. *European journal of developmental psychology*, 13(3): 313-324.

- Xavier, FMF. et al, (2003), Elderly people's definition of quality of life, *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 25 (1) : 31-39 Sao Paulo Mar. (Brief Report) <http://www.scielo.br/pdf/rbp/v25n1/15151.pdf>, 22.02.2008.
- Zhao, Y., Mai, H., & Bian, Y. (2024, September). Associations between the number of children, depressive symptoms, and cognition in middle-aged and older adults: Evidence from the China Health and Retirement Longitudinal Study. In *Healthcare* (Vol. 12, No. 19, p. 1928). MDPI.

8. Bölüm

1911 Yılı Ma‘muretü’l-Aziz Vilayet Gazetesi’ne Göre Vilayette Tarım, Hayvancılık ve Bayındırlık Faaliyetleri

Gamze BOZKURT*

Özet

Osmanlı dönemi Ma‘muretü’l-Aziz vilayeti ile ilgili çeşitli konular hakkında salnamelerin yanı sıra yayınlanan vilayet gazetesi ayrıntılı malumat içermektedir. Özellikle vilayette tarım, hayvancılık ve bayındırlık faaliyetleri ile ilgili kaynakların az olduğu düşünüldüğünde gazete haberleri konunun aydınlatılmasına önemli bir katkı sunar. 1911 yılı Ma‘muretü’l-Aziz vilayeti gazetesi haberleri incelendiğinde tarım ürünleri, ürünlerin yetiştirilmesi, çeşitliliğin artırılması, zirai hastalıklarla mücadele vb. konularda halkın bilgilendirilmeye ve teşvik edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bölgede yetiştirilen ürünlerin miktarını, kalitesini artırmak ve farklı ürünler denemek suretiyle çeşitliliği ve de verimi artırmak istendiği görülmektedir. Bu kapsamda Amerika’dan getirtilen yeni tarım aletleri kullanılmaya başlanmıştır. Hayvancılık faaliyetleri içerisinde hayvan sayımının doğru, eksiksiz ve özverili olması istendiği görülmektedir. Ağnam vergisinin bu şekilde kalitesi artmıştır. Hayvan ıslahı ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bayındırlık faaliyetleri kapsamında kitap olacak kadar başvuruların yapıldığı ancak bütçe yetersizliği nedeni ile olumsuz cevapların alındığına yönelik haberler görülmektedir.

Bu çalışmada 1911 yılı Ma‘muretü’l-Aziz vilayetinde halkın temel geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılık ile birlikte vilayetteki bayındırlık faaliyetleri 1911 yılı Ma‘muretü’l-Aziz vilayeti gazetesine göre ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ma‘muretü’l-Aziz Vilayet Gazetesi, 1911 yılı, Tarım, Hayvancılık, Bayındırlık

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi, 231211125@firat.edu.tr <https://orcid.org/0009-0005-9726-8410>

According to the 1911 Ma‘muretü’l-‘Aziz Province Newspaper, Agricultural, Livestock, and Public Works Activities in the Province

Abstract

In addition to yearbooks, the provincial newspaper of Ma‘muretü’l-‘Aziz province during the Ottoman period contains detailed information on various topics. Especially considering the scarcity of resources related to agriculture, animal husbandry, and public works activities in the province, newspaper articles make a significant contribution to shedding light on the subject. An examination of the 1911 Ma‘muretü’l-‘Aziz province newspaper reveals efforts to inform and encourage the public on agricultural products, cultivation methods, increasing diversity, and combating agricultural diseases.

In this context, the aim was to increase the quantity and quality of products grown in the region and to increase diversity and yield by experimenting with different products. Furthermore, agricultural tools imported from America began to be used. Within animal husbandry activities, it is evident that the accuracy, completeness, and diligence of animal counts were emphasized. The quality of the sheep tax was improved in this way. Studies on animal breeding are also mentioned. Regarding public works activities, there are reports of numerous applications submitted, enough to fill a book, but receiving negative responses due to budget constraints.

This study examines agriculture and animal husbandry, the primary sources of livelihood for the people of Ma‘muretü’l-‘Aziz province in 1911, along with public works activities in the province, according to the 1911 Ma‘muretü’l-‘Aziz province newspaper.

Keywords: Ma‘muretü’l-‘Aziz Provincial Newspaper, 1911, Agriculture, Livestock, Public Works

GİRİŞ

Harput eyaleti 1516 yılında Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir.¹ 1846 yılına kadar Diyarbakır vilayetine bağlı bir sancaktır. 1846'da vilayet merkezi Harput olmak üzere dört sancak ve otuz kazadan ibaret bir eyalet olmuştur. 1864 Vilayet Nizamnamesi sonrasında 1867 yılında vilayet merkezi Harput'un adı Ma'muratü'l-Aziz olarak değiştirilmiştir. 1868 yılında Diyarbekir vilayetine bağlı bir sancak olarak idari yapısı değiştirilmiştir. 1883'te Ma'muratü'l-Aziz yeniden vilayet merkezi olmuştur. 1883 yılından Cumhuriyetin ilanına kadar vilayet merkezi idare statüsündedir.² Ma'muratü'l-Aziz vilayeti günümüz Elazığ'ını içine alan planlı bir yerleşimdir. Vilayetin doğusunda Diyarbakır, batısında Sivas, kuzeyinde Erzurum ve güneyinde ise Halep bulunmaktadır.

Vilayetle ilgili geniş literatür mevcut olmakla birlikte birinci el kaynaklar vilayet hakkında bilgi veren temel kaynaklardır. Vilayete ait salnameler özellikle vilayetin idari, sosyal ekonomik kültürel özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Bunun dışında Osmanlı arşivinden belgeler mevcut olup bunlarda kısmi bilgiler sunmaktadır. Vilayet gazetesi bir diğer ana kaynak olmasına karşın üzerinde az çalışılan bir kaynaktır. Bu çalışmada 1911 yılına ait vilayet gazetesinde yer alan tarım, hayvancılık ve bayındırlık faaliyetlerine ilişkin bilgiler kapsamında vilayetteki iktisadi durum değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1883 yılında başladığı basın hayatına 1914 yılına kadar sürdüren ve 1475 sayı yayımlayan gazete, Anadolu vilayetleri içerisinde en uzun ömürlü olanıdır. 1914 yılında kapanan matbaa Milli Mücadele de tekrardan yayına başlamıştır. Ma'muratü'l-Aziz Gazetesi 1929 yılında, Harf İnkılâbı ile birlikte Ma'muratü'l-Aziz Gazetesi'nin ismi "Elaziz" ismi şeklinde değişmiştir ve Latin Harfleri ile basılmaya başlamıştır. 1930 yılı ile birlikte vilayet matbaaları devletin resmi matbaaları olmaktan çıkıp özelleşmeye başlamıştır. Bu durum gazetenin yayınlanmasını etkilemiştir. Düzenli bir basım hayatı olmayan gazete yine de yayınlanmaya devam etmiştir. Ma'muratü'l-Aziz gazetesinde her ne kadar umumî haberleri yansıtırsa da en fazla mahallî haberlere yani bölgede yaşanan her türlü olayı ağırlıklı olarak yayınlamıştır.

1911 yılı Ma'muratü'l-Aziz Gazetesi dört sayfa, her sayfa dört sütundan oluşmaktadır Gazetenin nüsha fiyatı 5 kuruştur. Senelik abonelik istenirse fiyat 250 kuruştur. Gazeteye özel bir ilan vermek istenirse 6 kuruştan

¹ Mehmet Ali Ünal "XVI. Yüzyılda Harput Sancağı" Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.3.

²Ahmet Aksın, "Osmanlı Döneminde Harput'un(Ma'Muratü'l-Aziz) İdari Yapısı", Tarih Yolunda Bir Ömür Ergün Öz Akçora Armağanı ,İstanbul 2019, Mikyas Basım Yayıncılık Matbaacılık, C. I, s. 397.

hesaplanmaktadır. Haftada bir kere yayınlanan gazetenin genellikle Çarşamba günleri yayınlandığı bilinmektedir.³

1911 yılı gazetesi incelendiğinde vilayet her zaman gelişime ve modernleşmeye açık olmuştur. Diğer vilayetler de yapılan çalışmaları ve yayınlanan haberleri de yakından takip etmiştir. Çevre vilayetlerde yapılan tarım, hayvancılık ve bayındırlık çalışmaları sürekli olarak gazetede ele alınarak işlenmiştir.

Vilayet, geniş tarım arazileriyle statik bir tarım yerleşimidir. 1911 yılı gazetesi incelendiğinde vilayetteki mevcut tarımsal ürünler ve yürütülen yeni faaliyetler dikkat çekmektedir. Bu yönüyle haberler kapsamında tarım konusu dört kısımda incelenecek olursa ilk olarak; tarımsal ürün ve faaliyetler ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Zeytin, çam fidesi, nohut, pamuk, tütün ve üzüm ekim ve denemesi ve doğru gübre kullanımının önemi hakkında haberler bulunmaktadır. İkinci olarak; tarımsal hastalıklar olup hangi hastalıkların var olduğu ve mücadele etme yöntemleri belirtilmiştir. Üçüncü olarak; tarımda kullanılan tarım aletleridir. Özellikle Amerika'dan getirilerek kullanılan tarım aletleri ve sağladığı yarar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Son olarak vilayet çevresinde tarımsal faaliyetler hakkında bilgiler yer almaktadır. Vilayette açılması planlanan şeker fabrikası kurulumuna yönelik çalışmalar bulunmaktadır.

İkinci konu başlığı olan hayvancılık ise vilayette tarımdan sonra gelen başlıca geçim kaynağıdır. Hayvan sayımına bağlı alınan vergiler Osmanlı Devleti'nin ekonomisine katkı sağlamıştır. Sayıma bağlı olarak artan hayvan sayısı, hayvan hastalıklarının önüne geçilmesi ve hayvan (at) ıslahı vilayetin ekonomisini doğrudan etkileyerek ihracat potansiyeline katkı sağlamıştır.

Üçüncü konu başlığı ise vilayette yapılan bayındırlık faaliyetleri kapsamında yol, köprü yapımı ve su işleridir. Ma'muretü'l-'Aziz vilayeti yolları bakımsız, çamur ve taştan yapılmış düzensiz haldedir. Su kaynakları mevcut ancak tarım vd. faaliyetleri için yetersizdir. Ulaşım ve ticaret amacıyla köprü yapılması talepleri sıkça mevcuttur. Bayındırlık faaliyetleri kapsamında yapım ve onarım için çok sayıda talep oluşturulmuş olduğu ancak bütçe yetersizliği nedeniyle çoğu talebin sonuçsuz kaldığı görülmektedir.

TARIM

Tarımsal Ürün ve Faaliyetler

Ma'muratü'l-'Aziz vilayeti geniş elverişli topraklarıyla bir tarım yerleşimidir. Vilayetin hemen hemen her karış toprağı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Vilayette 1880'li yıllarda verimsiz mahsuller ile birlikte endüstrinin gelişmeyişi

³ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.291, 14 Şabani'l Muazzam 1329 (10 Ağustos 1911), s.2.

dönemin şartına bağlı olarak halkın göç sebebi olmuştur. 1907 vilayet salnamesinde bölgede çok fazla hububat ürününün yetiştiği özellikle üzüm, limon armudu ve sebzenin bol olduğu yazılmaktadır.⁴ Bir diğer bilgi sınırlı miktarda çavdar, darı, arpa ve buğday ürünleri vilayetin önemli tahıllarıdır. Elde edilen tahıl üretim miktarı o yılın hava koşullarına bağlı değişmektedir. Ürün miktarı ve elde edilen ürün kalitesi vilayetin ihtiyaçlarını her zaman karşılamamıştır. Duruma istinaden komşu vilayetlerden belli miktarlarda un ve tahıl ithal edilmiştir.⁵ Elma, üzüm gibi meyvelere ek olarak badem, haşhaş mahlep gibi diğer ürünlerde yetişmektedir.

Su kaynaklarına yakınlığı ile ovalarda kaliteli pamuk üretimi mevcuttur.⁶ Vilayetin ihtiyaçlarının karşılanması ve ürün miktar ve kalitesinin artırılması için vilayette çalışmalar yapılmıştır. Bölgelerin iklim yapısı ve toprak çeşitliliği araştırılmıştır. Hangi bölgede hangi ürün ekiminin yapılabileceği ve ekim halinde verimliliğin en üst seviyede olması için çalışmalar yapılmıştır. İlgili çalışmalar için uygun bütçe hazırlığı yapılmıştır. Osmanlının çeşitli bölgelerinden arazi yapısına uygun ürünler, tohumlar, sebze ve meyve ağaçları getirilmiştir. Getirilen ürünler çiftçilere dağıtılarak ekimi sağlanmıştır. Ekim sonucunda hangi üründen ne kadar fayda sağlandığı incelenmiştir. Yapılan çalışmalar da olumlu sonuçlar alındığı takdirde dışarıdan daha çok ekim ve denemek için ürün talep edilmiştir. Ekim alanını genişleterek komşu vilayetlerde de aynı çalışmaların yapılması önerilmiştir. Örnek olarak Keban kasabasında bahçelere dikilmesi için zeytin ve çam fideleri getirilmesi istenmiştir.⁷ Üretimi Yunanistan, İtalya gibi Akdeniz ülkelerinde yaygın olan zeytin bölgemizde de denemesi üzerine olumlu sonuçlar alınmıştır. Üretimi kıyılarda başlanıp iç bölgelere kadar yayılmıştır. Günümüzde de zeytinyağı ve zeytin üretimi oldukça yaygındır. Çam ekimi ve alınan olumlu sonuçlar üzerine kâğıt üretimi, inşaat ve mobilya üretimi, reçine ve çam sakızı üretimi gibi diğer alanlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Vilayette denenilen önemli ürünlerden bir tanesi nohuttur. Nohut tohumunun denenmesi sonucunda 25 birim nohuttan 250 birim nohut elde edilmiştir.⁸ İlimiz ve çevre illerimizin geniş ve elverişli arazilerin bulunması, birim başına elde edilen ürün kalitesinin artması nohut üretim zeminini artırmıştır. Çiftçilerin birim başı ürünlerden artış elde etmesi ve ekonomiye sağladığı katkı düşünülürse tarıma olan katkı ve talep artmıştır. Özellikle toprak yapısı farklı bir bölge olarak Ulu

⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Ma'mûretü'l-Aziz: 1325 (1907) Sene-i Hicriyesine Mahsustur.* (1907). Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Matbaası, s.156-157.

⁵ Dilmaç, İ. (2025). Amerikan Ticaret Raporlarında Ma'mûretü'l-Aziz Vilayeti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Vilayetteki Ticari Faaliyetleri (1900-1909). *History Studies*, 17(1), s.217.

⁶ Dilmaç, a.g.e., s.218.

⁷ Ma'mûretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2.

⁸ Ma'mûretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2

ova köylerinde denenmesi amacıyla 25birim nohut tohumunu ziraat dairesinde muhafaza etmişlerdir.⁹

Bir diğer ürün ise beyaz altın olarak bilinen, sanayi ve ekonomide değerli, dünya ticaretinde büyük bir öneme sahip pamuktur. Bölgemizde pamuk ürünün yaygınlaşması ve kalitesinin artması için en iyi pamuk türlerinden getirilmiştir. Abbasi, Nevberi, Asumani ve Afifi Mısır'ın en kıymetli pamuk türleridir. Hepsinden elli kilo toplam iki yüz kilo sipariş verilmiş ancak ürün zamanında gelmemiştir.

Ürün zamanında yetişmiş olsaydı çiftçilere ücretsiz dağıtımını planlanmıştır. Toprak yapısı pamuk üretimine elverişli arazilerin ileri dönemlerde tekrar ekime hazır halde bulunması için çimlenme özelliği korunmuştur.¹⁰

Ma'muratü'l-Aziz vilayetine çeşitli bölgelerden ve yurtdışından farklı kilolarda ürünler getirilmiştir. Bazı ürünler talep edilmiş ancak temin edilememiştir. Aşağıdaki tabloda getirilen ve bulunmayan ürünler ve ürün miktarları belirtilmiştir.

Tablo:1 Ma'muratü'l-Aziz vilayeti için istenen ürünler¹¹

Ürün miktarı (kg)	Ürün çeşidi
20 kilo	Sakız bademi
5 kilo	Kestane
1 kilo	Dişbudak
1 kilo	Servi
1 kilo	Fıstık
52 kilo	Nohut
5 kilo	Fındık
1 kilo	Kayın Ağacı
1 kilo	Akçağaç
1 kilo	Karağaç
1 kilo	Akasya
1 kilo	Moforaja Yunika – bir bitki türü
10 kilo	Amerikan Beyaz Fasulyesi
3 kilo	Hayvan Pancarı
5 kilo	Soğan Tohumu
1 kilo	Sakız Kabağı Tohumu
Yok	Karnabahar
Yok	Enginar
Yok	Uzun Köklü Beyaz Turp

⁹ Ma'müretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2

¹⁰ Ma'müretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

¹¹ Ma'müretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

Vilayet halkı kendi topraklarının öz değerinin farkındadır. Farkındalıkları ile ürün çeşitliliğini sağlamak, rahat geçim kaynağı elde etmek ve kalkınmayı artırmak istemişlerdir. Halkın tarım karşısında tutum ve davranışları özendirici niteliktedir. Ürün çeşitliliği adına gazetede maddeler halinde bildiri yayınlanmıştır.

Bu kapsamda ürün çeşitliliğini sağlamak için birinci sırayı tütün almıştır. Vilayet topraklarının analizi sonucuna göre çeşitli kullanım alanı olan, Amerika kıtasında ilk üretim ürünü tütünün ekime elverişli olduğu gözlenmiştir. 1 Şubat 1911 yılı gazetesinde tütün uzmanının görevlendirilmesi için Ziraat Nezaretine yazı yazıldığı belirtilmiştir.¹² Üretimini artırılması istenen bir diğer ürün üzumdür. Vilayetin bütün bölgelerinde üretim sağlanması, üzüm bağlarının artması amacıyla üzüm çubuklarının dikilmesi istenmiştir. Kurulan bağların korunması amacıyla kişilerin ücret karşılığında görevlendirilmesi 1 Şubat tarihli vilayet gazetesinde alınan kararda belirtilmiştir.¹³

Ma'muratü'l-Aziz vilayetinde 1911 yılında ipek kozası üretimi yaygın değildir. İpek kozasının üretimi ve gelişimi başlangıç aşamasında olup yerli halkın teşvik edildiği görülmektedir. Vilâyet-i Duyûn-u Umûmiye Müdürlüğü tarafından, Haziran ayında, Ağın nahiyesinde ipek kozası ölçümü yapılacağı yayınlanmıştır. ¹⁴ İpekböcekçiliğinin ve pamuk üretiminin gelişmiş olması vilayette dokuma sanayinin ilerlemesini sağlamıştır.¹⁵ Evvelce dönemde 1892-1893 salnameleri incelendiğinde, Harput şehir merkezinde bir ipek fabrikası, 12 bezir hane, bir dabağhane, 20 han, 850 dükkân ve pek çok halı tezgâhı mevcuttur.¹⁶ Ma'muratü'l-Aziz vilayetinde ipek böcekçiliği ve dokumacılığın gelişmesinde özellikle Diyarbakırlı üreticilerin katkısı büyüktür.¹⁷ İlerleyen yıllarda fabrika İpekçıyan (beşkardeş) ve Kürkçıyan sektörün önemli fabrikatörleridir.¹⁸

Gazete tarım haberleri kapsamında Ma'muratü'l-Aziz vilayetinde tarım üretiminin önemi kadar gübrelemenin de bir o kadar önemli olduğu konusu da ele alınmıştır. Tarım ürünlerinin verimliliği gübre kullanımı ile doğrudan orantılıdır. Organik ve kimyasal olarak ikiye ayrılan gübre kullanımı o dönemlerde daha çok organiktir. Fazla verilen gübrelerin toprak yapısını bozduğu bilinmektedir. Gübreler ayrıca yakıt amaçlı kullanılmaktadır. Gübre

¹² Ma'muretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.206, 2 Safer'ül Hayr 329 (6 Kasım 1911),s.1.

¹³ Ma'muretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.206, 2 Safer'ül Hayr 329 (6 Kasım 1911),s.1.

¹⁴Ma'muretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.261, 2 10 Cemaziye'l Ahir 1329 (8 Haziran 1911), s.2.

¹⁵ Dilmaç, a.g.e., s.218.

¹⁶ Aksoy, E., & Bülent E. (2019). 19. ve 20. Yüzyıllarda Harput Bölgesinin Tekstil Sektöründeki Ticari Gelişmeleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9(1), s.60.

¹⁷ Aksoy ve Bülent, a.g.e., s.60.

¹⁸ Aksoy ve Bülent, a.g.e., s.61.

kullanımını amacı dışında kullanımın doğru olmadığı ilgili gazetede bildirilmektedir. Doğru gübre kullanımı için çeşitli ağaç tohumları getirilerek farklı yerlerde ekimi denenmiştir. Olumlu sonuçların alındığı göz önünde bulundurularak yapılan ağaçlandırma çalışmaları bulunmaktadır.¹⁹ Su kaynaklarını koruyan, iklimi düzenleyen, kuş ve canlılar için yaşam alanı sunan göl fidanları temin edilmiştir. Aynı zamanda doğal afetlerin (erozyon) de önüne geçmek istenmiştir.²⁰

Tarımda Görülen Hastalıklar

1911 tarihli vilayet gazetesinde tarımsal faaliyetler kapsamında zirai hastalıklarla mücadele önemli bir konu başlığı olarak görülmektedir. Bitkilerin büyümesini azaltan ya da durduran, verimliliğe zarar veren tarımı doğrudan etkileyen hastalıklar mevcuttur. Mantar, bakteri ve virüslerin neden olduğu hastalıklar ile mücadele her dönemde yaşanan bir durumdur. 1911 yılında bir önceki yıla göre hastalıklar ile mücadele için daha fazla bütçe ayrıldığı belirtilmiştir. Külleme mildiyö. Antolnumus Garandisi Vd. hastalıklarla mücadele yürütüldüğü gazete haberlerinde görülmektedir.

Buğday, üzüm gibi ürünleri doğrudan etkileyen, yapraklarında beyaz toz gibi görünen Külleme hastalığı görülmüştür. Yapraklarda çürüme, sarı yeşil yağ lekeli şeklindeki görüntü Mildiyö hastalığının belirtileridir. Şarbon ve rastık gibi diğer hastalıklar ile mücadele edilmiştir. Öğütülerek toz haline getirilen kükürt ve mavi renkli karışım olan Göztaş (bakır sülfat) sipariş edilerek ürünlerin kullanım şeklinin halka anlatılması planlanmıştır.²¹

Bir diğer hastalık Antolnumus Garandisi isimli zararlı böceklerdir. Pamuk kapsül kurdu olarak da bilinen pamuklara ciddi zarar veren hastalık Meksika'da ortaya çıkmış ve Amerika'dan her yere yayılmıştır. Pamuklara yapıştığı için temizlenmesi oldukça güçtür. Taşındıkları yere zarar vermesi nedeni ile Amerika'dan pamuk tohumu getirilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Ticaret vb. konular için Amerika'ya giden kişilerin dikkat etmesi konusunda uyarılar bulunmaktadır.²²

Vilayette Kullanılan Tarım Aletleri

Tarımsal verim kolaylaştırmak halkı teşvik etmek kaliteyi artırmak yeni tarım aletleri kullanılması gazeteye yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Tarıma dayalı modern teknik ve makinaların kullanılmaya başlanması 1850 yıllarından

¹⁹ Ma'müretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

²⁰ Ma'müretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

²¹ Ma'müretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

²²Ma'müretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.273, 9 Recebü'l ferd 1329 (6 Temmuz 1911), s. 3.

sonra başlamıştır. Yeniliğin sonucunda tarımsal gelişmelerin izlendiği ve ekonomik bir büyümeye sağlamıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde modern tarımsal alet ve makinelerin kullanımına dair önemli çalışmalar yapılmıştır. Modern makinaların gelir miktarını artırması ile makine kullanımı hızlandırılmıştır.

Ma'muratü'l-Aziz vilayeti de diğer vilayetler gibi geleneksel tarım aletlerinden yararlanmıştı. Özellikle 1911 yılı öncesinde toprak işleme için çapa, kazma, saban gibi tarım aletleri kullanılmaktadır. Tarım aletlerinden kara saban kullanımına örnek verilecek olursa çiftçinin işleyeceği toprak miktarını fazlasıyla sınırlamaktadır. Ürün ekimi için elle serpmeye ve tırmık kullanılmaktadır. Ürünler orak ve tırpan ile hasat edilirken dirgen, döven ve eleme kumburları ile hasat ayırma işlemi yapılırdı. Kısaca makine kullanımı çok az geleneksel tarım aletleri kullanılırdı. Gelişime açık vilayet güncel haberleri yakından takip etmiştir. Vilayete yarım saatlik uzaklıkta olan Kesrik köyünde Hacı Ziya Bey'in çalışanın getirdiği alet kazı işlerinde kullanılmıştır. Amerika tarafından yapılan iki küçük tarım aleti olarak bilinmektedir.²³ Tarımsal teknolojilerinden bir diğeri pulluktur. Ancak vilayetime üç adet döner pulluğun Amerika'dan getirildiği bilinmektedir. Hiç kullanılmamış bu pullukların işe yarar olacağı düşünüldüğü için bir çiftlikte denenmesi istenmiştir.²⁴ Sonraki dönemlerde traktöre bağlanarak çalıştırılan pulluklar toprağın havalandırılması, çevrilmesi ve parçalanması için yaygın kullanılan tarım aleti olmuştur. Bir diğer Amerikan yapımı tarım aleti, altı adet kumlu ve orta sertlikteki toprakları tek seferde işleyebilecek nitelikte kullanılan sabandır. Vilayetime İzmir vilayetinden, Uluova'da Koyulu köyünden Boyacıyan Nazaryan tarafından getirilmiştir.²⁵

Taneleri sap ve başaktan ayıran geniş tarım arazilerinde kullanılan bir diğer tarım aleti Minas" adlı harman makinesidir. Boyacıyan Nazaryan tarafından getirilen bu makine yaklaşık dört yıldır İzmir çevresinde kullanılmıştır. Subaşı çiftliğinde denenmiş harman makinası normalde 10 günde yapılacak işi 3 günde yapabilmektedir. Osmanlı hükümeti bu makinayı beğenerek 15 yıllık imtiyaz vermiş ve 7,5 Osmanlı lirası değerindedir.²⁶

Ma'muratü'l-Aziz vilayetine 1900 ve 1909 yıllarında Amerika'dan ithal edilen bazı makinalar vardır. Tarım aletleri İthal edilmesine rağmen hayvanların aletleri nasıl çekeceğini bilmemesi ve halkın da yeterli bilgi sahibi olamaması neticesi ile beklenen satış talebi karşılanmamıştır.²⁷

²³Ma'muretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

²⁴Ma'muretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

²⁵Ma'muretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

²⁶Ma'muretü'l-aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

²⁷ Dilmaç, a.g.e.,s.228.

Vilayette köy ve tarım ekonomisi ön planda olup sanayileşme neredeyse yoktur. Modern anlamda fabrika yerine küçük atölyeler ve el emeği ürünler mevcuttur. Demirci/ bakırcı dükkânları, dokumacılık atölyeleri, değirmenler, debbağhane yani deri işleme yerleri gibi küçük çaplı faaliyetler bulunmaktadır. Ancak vilayette büyük bir yatırım ve sanayileşme için şeker fabrikası tesisi için müzayede düzenlenmiştir.

Buna binaen ilgili gazete haberi incelendiğinde “Vilayette Şeker Fabrikası açılması düzenlenen müzayede Kızıl Kilise kazasında “Drava” adlı 682 dönümlük arazi satışa çıkarılmıştır. Açılması planlanan fabrika için Belçika’da yaşayan bir kişi İstanbul’a gelerek 24 saat içinde 200.000–250.000 kg pancarı işleyebilecek kapasitede olan fabrika hakkında bilgiler vermiştir. İhtiyaç duyulan pancar tedariki konusunda netlik bulunmamaktadır. Planlanan fabrika, Samsun iskelesi ve vapurda vinç altında teslim edilecek ve nakliye masrafları dâhil toplam fiyat: 22.500 Osmanlı Lirasıdır. Fabrika binası ve gerekli tüm araç-gereçler şirketin sorumluluğunda olduğu belirtilmiştir. Fabrikanın Avrupa’da ve Mısır’da tanınmış ve güvenilir bir tesis olduğu bilinse de, “ Liverpool’da benzer kapasitedeki bir fabrika araç-gereci 313.750 Frank’a teslim edilmektedir.” şeklinde bir karşılaştırılma yapılmıştır. Su buharı ile çalıştırılabilen fabrika, Mâ’mûratü’l Azîz’de imkân rahatlığı ile fiyat indirimine tabi olabileceği belirtilmiştir. Fabrika kurulana kadar denetleme amacıyla günlük masraf ve yolluk için 220 Osmanlı Lirası karşılığında bir mühendis gönderileceği belirtilmiştir. Kurulum sonrasında da makine yerleşimi ve fabrikanın çalışır hale gelmesi içinde mühendis görevlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mühendis inşaat bitimine yakın çağrılacak ve üç ay içinde kurulum tamamlanacak ve masrafları şirkete ait olacaktır. Harcırah: 2.000 Frank. Aylık maaş: 1.500 Frank. Konaklama, yakıt ve aydınlatma masrafları da şirkete aittir. Maaşı Belçika’dan fabrikaya çıktığı gün başlar ve görev bitiminde Belçika’ya dönüş gününe kadar devam eder. Son olarak fabrikada bir Fen müdürü (uzman), İki yardımcı personel (muavin) istihdam edilecektir. Fen müdürü ve yardımcılarının: Fransızca bilmesi, Sanayi ve ziraat konularında eğitilmiş olması (Vakıf Ziraat Mektebi mezunu) gereklidir. Maaş ve masraflar da şirket tarafından karşılanacaktır. Diğer işçiler (amale) sayısı ve görevleri, fabrikaya özel yetenek ve yeterliliklerine göre belirlenecektir.”²⁸

Vilayet Çevresinde Tarımsal faaliyetler

1911 yılı vilayet gazetesi incelendiğinde Mâ’mûratü’l Azîz vilayeti dışında yakın mahallerin iktisadi faaliyetleri hakkında bilgiler mevcuttur. Sıklıkla

²⁸ Ma’mûretü’l-azîz Vilayet Gazetesi, nr.216, 30 Safer’ül Hayr 329 (1 Mart 1911),s. 2/3.

Malatya ve Dersim vilayetlerinden tarımsal haberlere değinilmiştir. İlgili vilayetlerde incelenen haberlere göre genellikle tarıma ilişkin taleplere cevap alınamadığı görülmektedir. Örnek olarak, Malatya “Ebemendek” arazisine örnek çiftlik kurulumu için Maliye ve Ziraat Bakanlıklarına yazılan yazılara cevap alınamamıştır. Akçadağ Sultan suyu çiftliğinde kullanılmadığı fark edilen tarım aletlerinin öğrenilmesi için sekiz aylık çalışma sonucunda Malatya ziraat memuruna teslim edilmiştir.²⁹ Benzer şekilde Dersim ve çevresinde tarımı kolaylaştırmak için Ziraat Bankası şubeleri açılması için yapılan başvuru sermaye yetersizliği ile reddedilmiştir.

Tarım aletlerinin nasıl kullanılacağı konusu bir başka talep konusu olmuştur. Örneğin Pertek nahiyesinin Til köyünde, Eşvan’dan getirilen Amerikan pulluklarından iki adet, Ziraat Odası’na teslim edilmiştir. Kullanımı için Ziraat Memuru Bünyamin Efendi de köye gitmiştir.³⁰ Çoğunlukla deneme yanılma yolunun kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Gerek vilayet gerek çevre vilayetler tarımsal faaliyetlere önem vermiş ve geliştirilmesi için halkın çabası ve çalışmaları olmuştur. İleri bir gelişme gözlenmemiş olsa dahi çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır.

Hayvancılık

Mâ’mûratü’l Azîz vilayetinin hemen hemen her döneminin önemli geçim kaynaklarından biri hayvancılıktır. Vilayetin arazi yapısı hayvancılık için uygundur. Yazın yüksek yerlere çıkılır, kışın daha ılıman yerlerin tercih edilmesi yaylacılık faaliyetlerinin yaygın olduğunu gösterir. Vilayette koyun, keçi, at, sığır ve katır başlıca bulunan hayvanlardır. Yün, deri, süt ve süt ürünlerinden ticaret yapılırdı. İpek, yün, deri, hayvan bağırsağından elde edilen sosis kılıfları, bal, balmumu gibi hayvansal ürünler de vilayette üretilmekteydi.³¹ 1900-1909 yıllarında Ma’mûretü’l-‘Aziz vilayeti Fransa, Rusya, ABD vd. yurtdışı ülkelere hayvan ve hayvansal ürünler ihraç etmiştir. Bu ürünler yün, keçi derisi koyun derisi, kürk, maroken, ipekböceği kozası, ipekböceği yumurtası, balmumu olarak sıralanabilir.³²

1911 yılı Mâ’mûratü’l Azîz vilayetinin hayvancılık faaliyetleri kapsamında literatür sentezlendiğinde bu bilgiler sınırlıdır. Mâ’mûratü’l Azîz vilayeti de diğer vilayetler gibi hayvan sayımına bağlı olarak vergi vermiştir. Ancak vergi gelirlerin düzenli ve doğru yapılması için hayvan sayımının doğru yapılması gerekmektedir. Tüm vilayetlerde hayvan sayımının doğru yapılmasına dair

²⁹ Ma’mûretü’l-azîz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami’l Haram 329 (5 Ocak 1911),s. 2/3.

³⁰ Ma’mûretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.231, 6 Rebiul Âhir 329, (6 Nisan 1911), s.3.

³¹ Dilmaç, a.g.e., s.218.

³² Dilmaç, a.g.e.,s.222

sürekli güncel bildirimler mevcuttur. İlgili konu başlığında vilayette yer alan hayvan sayımlarına dair Nahiye Müdürleri vd. yetkili kişiler tarafından sürekli uyarılar yapıldığı görülmektedir. Mevsimsel geçişlerin sert olduğu zamanlarda sayım tarihinin esnetildiği görülmektedir. Hayvan hastalıkları ile mücadeleye dair bilgiler mevcuttur. Hayvan ıslahı üzerine bir haber mevcuttur. At ıslahı üzerinde durulan vilayette öncelik hayvan sayımı olmuştur. Sayım için idare meclisinde görüşülür ve alınan karar sonrası belirli aylar belirlenerek yapılırdı. Örnek olarak, İdare meclisi Nisan ayında sayım yapılmasını belirlemiş ancak Mart ayı olarak değiştirilmiştir.

Sayımın dikkat çekilmesi ve bildirilmesi istenen özel unsurlar bulunmaktadır. Özellikle kaçak yani kayıt dışı olmadan eksiksiz sayımın yapılması için hem çevre vilayetler hem de Ma'muretü'l-'Aziz vilayeti için gönderilen bildirimler mevcuttur. Durumun önemini anlaşılması üzerine, Nahiye müdürlerinin sayım için bizzat görevli kişilere refakat edip yardım etmesi planlanmıştır. Bu şekilde geçmiş yıllarda yapılan eksik sayımlar, mevcut sayıların düşük gösterilmesi ve halkın haksızlığa uğramadan düzenli vergi alınması sağlanmıştır.³³

Vilayetin kışlarının sert geçtiği dönemler mevcuttur. Bahar dönemini de içine alan sertlik hayvan sayımı üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Duruma istinaden; 1 Mart 1327 tarihinde kış ayının şiddetli geçmesi üzerine hayvan sayımının ertelenmesine Meclis-i Âli'den gelen telgraf ile karar verilmiştir. Sayım sırasında hayvan sahiplerinin zarar görmesini engellemek istenmiştir. Kar çokluğu ile sayımın zor olması göz önüne alınınca sayım 15 Mart'a kadar ertelenmiştir.³⁴

Sayımların önemini vurgulamak amacıyla Dersim sayımları ile ilgili bir habere yer verilmiştir. Geçen yıldan 28.645 daha fazla gelir elde ettiği belirtilen haberde Dersim ili takdir edilmiştir.³⁵

Hayvan ıslahı vilayetin bir diğer hayvancılık faaliyetidir. Faaliyet planlı ve programlı olmadan geleneksel yöntem ve devlet desteği ile yapılırdı. Vilayetimizde yapılan ıslah çalışmaları için; Malatya sınırları içerisinde yer alan vilayetime yakın bir mevkie bulunan Sultan suyu Çiftliği'ne Arap aygırlarından birkaç baş hayvan damızlık amacıyla getirilerek yerleştirilmiştir. Getirilen hayvanların Nisan ayının başından itibaren aygırların kısıraklara açılacağı belirtilmiştir. Ancak kısırakların boyu en az 1 metre 38 santimetre olması ve sağlıklı olması gerektiği belirtilmiştir. Hükümet tarafından özellikle getirilen

³³ Ma'muretü'l-'aziz Vilayet Gazetesi, nr.218, 7 Rebiu'l Evvel 329, (8 Mart 1911), s.1.

³⁴ Ma'muretü'l-'aziz Vilayet Gazetesi, nr.231, 6 Rebiul Âhir 329, (6 Nisan 1911), s.2.

³⁵ Ma'muretü'l-'aziz Vilayet Gazetesi, nr.260, 10 Cemaziye'l Ahir 1329 (8 Haziran 1911), s.1.

hayvanlardan halkın yarar sağlaması beklenmektedir.³⁶ Hayvancılık faaliyetleri içerisinde yer alan at ıslahı çalışmalarına ait haberde sağlıklı ve daha güçlü at yetiştirilmesi planlanmıştır.

Hayvan Hastalıkları

Ma'muretü'l-'Aziz vilayetinin önemli geçim kaynağını oluşturan hayvancılık hastalıklardan etkilenmiştir. Şap hastalığı, Veba, Çiçek ve Şarbon belli başlı görülen hastalıklardır. Vilayette hayvancılık ile uğraşan kesim çoktur ancak hayvan hastalıkları ile mücadelede veterinerlik hizmeti sınırlıdır. Bu durum karşısında halkın bilinçlenmesi gerekmektedir. Erken müdahale ve bilinçli halk hastalık ve hastalığın yayılma seyrini olumlu yönde etkileyeceği için bilgilendirilme çalışmaları yapılmıştır. Örneğin: 9 Temmuz 1911 yılında Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından, Osmanlı vilayetlerine genel olarak bir bildiri gitmiştir. Bu bildiri de uzun bir çaba ve fedakârlık ile hayvan hastalığının büyük ölçüde önüne geçildiği belirtilmiştir. Yayılma ihtimalini geri planda bırakmadan her zaman tedbirli olunması gerektiği belirtilmiştir. Hastalık kaynağı aşiretlerin hayvanlarıdır. Aşiret hayvanlarının yakınında oturan ve yaylalara giderken geçtikleri yol üzerinde yaşayan kişilerin ve yaylalarda görevli zabıta memurları tarafından dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Şüpheli bir durum olup kesinlik kazanırsa baytar (veteriner) görevlilerine bilgi verilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁷ Ancak vilayette yeterli sayıda veteriner bulunmamaktadır. Vilayetin çeşitli yerlerinde hayvan hastalıklarının çıkması müdahale de yetersizliğe neden olmuştur. Duruma istinaden en az iki tane daha veteriner ataması talep edilmiş yaklaşık yirmi gün sonra veteriner ataması yapılmıştır.³⁸

Bayındırlık Faaliyetleri

Ma'muretü'l-'Aziz vilayeti yani Harput adıyla bilinen yer coğrafi açıdan dağlık bir bölge olması bir yandan da korunaklı bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Önemli ticaret yollarının da geçit merkezidir.³⁹ Ancak coğrafi olarak, toprakların bakımsız olması yol, köprü, su, kamu binaları, alt yapıyı oluşturan bayındırlık işlerini zorlaştırmaktadır. Vilayet genelinde yapılan yol su ve köprü çalışmaları 1911 yılı gazetesine de yansımıştır. İlgili talepler bütçe eksikliği sebebiyle genel olarak cevapsız kalmış veya olumsuz sonuçlanmıştır.

³⁶ Ma'muretü'l-'aziz Vilayet Gazetesi, nr.234, 13 Rebi'ül Ahir 329 (13 Nisan 1911), s.3.

³⁷ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.299, 13 Ramazani'l Mübarek 1329 (7 Eylül 1911), s.1.

³⁸ Ma'muretü'l-'aziz Vilayet Gazetesi, nr.194, 4 Muharrami'l Haram 329 (5 Ocak 1911), s.3.

³⁹Hayli, Selçuk; "Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Sahası", Dünü-Bugünüyle Harput 24-27 Eylül 1988, Elazığ 1989; s.6.

Yol

Vilayetin yolları genellikle sıkıştırılmış topraktan ya da şose yani taş döşenerek oluşturulmuştur. Kış aylarında kar ve çamur nedeniyle yollar kapanabilir, köprülerin yetersiz olması sebebiyle geçişlerin zor olduğu bilinmektedir. Ek olarak çoğu zaman sadece hayvan geçişine yetecek kadar dar olan köy yolları ve eski ticaret güzergâhları olan kervan yolları bulunmaktadır. Çevre illere güzergâh olarak; Harput – Vilayet merkezi, Ma‘muretü’l-‘Aziz – Malatya yolu, Ma‘muretü’l-‘Aziz – Diyarbakır yolu, Ma‘muretü’l-‘Aziz – Erzincan hattı şeklindedir. Ma‘muretü’l-‘Aziz vilayeti yol yapımı ve düzenlenme çalışmaları yapılması için ilgili müdürlüğe çok kez başvurmuştur. 1911 yılı vilayet gazetesinde ele alınan bu durum “Vilayet yollarının düzenlenmesi ve yapılması hakkında daha önce yapılan yazışmalar toplansa, neredeyse başlı başına bir kitap oluşturur.” şeklinde eleştirilmiştir.⁴⁰ Örnek olarak, Yol yapımına ilişkin Vilayet genel meclisinin 26 Aralık 326 tarihli ve 11 numaralı kararında, Mercan boğazı yılın büyük bir kısmında karlı kaplı olduğu için tüccar ve halk bu yolu dört-beş ay kullanabildiği bu nedenle Mezra–Dersim–Erzincan yolundan değil, Darboğaz ve Kozuğan üzerinden geçmesi gerektiği Mezra–Malatya–Sivas ana yolunun öncelik sıralamasın alınması ve yeni yılbaşında inşaatı sağlanması gerektiği görüşülmüştür. Bununla ilgili insan gücü ve gerekli ücretin belirlenerek vilayet genel meclisine bırakılması ve tam yetki verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak vilayet yol talebi genel bütçe kanununa uygun olmadığı için reddedilmiştir.”⁴¹

Bir diğer olumsuz cevap alınan haber Mezra–Erzincan yolu tamamlanmadığı için, Ma‘muretü’l-‘Aziz vilayetinin Arapkir, Malatya, Akçadağ ve Darende’ye kadar ve İzol’den Pütürge’ye kadar bir yol açılması planı askıda kalmıştır.⁴²

Haberlerde genellikle bütçe yetersizliği nedeniyle ya da diğer yolların da tamamlanmaması sebebiyle ret cevabı geldiği görülmektedir. Ana güzergâhların gelişimine önem verilmesi, stratejik olan yolların geliştirilmeye çalışılması vilayet çalışmalarını geri planda bırakmıştır. Vilayet yollarının düzenlenmesi gerekmektedir. Düzenleme çalışmaları için öncelik keşif yapılmasıdır. Yolların durumu, yol yapımında gidecek masraf, vilayetler arasındaki mesafe hepsi ekonominin kapısını çalmaktadır. Genel meclisin izni doğrultusunda yapıma başlanması bir diğer etkidir.

Meclis kararına göre keşif ve diğer masrafların 1911 yılı bütçesine konulması gerektiği bildirilmiştir. Vilayette 629 kilometre yol bulunmaktadır. 551 kilometre civarında yapılması planlanan yeni yollar bulunmaktadır. Kilometre başına 60

⁴⁰ Ma‘muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.225, 21 Rebiu’l Evvel 329 (21 Mart 1911), s.2.

⁴¹ Ma‘muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.225, 21 Rebiu’l Evvel 329 (21 Mart 1911), s.2.

⁴² Ma‘muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami’l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

kuruş hesaplanırsa kırtasiye, mühendislik aletleri ve çizim giderleri dâhil toplam 46.651 kuruş talep edilmiştir. Keşif amaçlı istenen bütçe karşılınır karşılınmaz işlemler başlatılacaktır. 1910 yılında 72.274 kuruş sürekli tamiratlara, 545.398 kuruş inşaat ve esaslı tamiratlara ayrılmış ve Ayrıca 227.672 kuruşluk ödenek gönderilmiştir. Mezra–Malatya–Sivas, Mezra–Maden–Diyarbakır yollarının keşif ihalesi olabileceği ancak netlik kazanmaması emirle bildirilmiştir. Sivas–Malatya–Mezra–Diyarbakır ve Mezra–Dersim–Erzincan yollarının ise yabancı şirkete ihale edildiği bildirilmiştir. Diğer yollar için 307.687 kuruş ödenmiştir.⁴³

Tablo 2: Ma‘muretü’l-‘Aziz Vilayetin de Yapılması Planlanan Projeler

Tamir Edilmesi Planlanan Uzunluk	Tamir Edilmesi Planlanan Yerler
8 kilometre	Yeni Şose Yol
9 kilometre	Yol Düzeltme
19 adet	Yeni Köprü ve Menfez
34 adet	Köprü ve Menfez Tamiri
1.70 metre	Harçlı Duvar
212 metre	Harçsız Duvar
5 kilometre	Yol Temizliği

Mevsim şartlarına göre yapılan ihaleler çalışmaya başlayamamıştır. Yapılacak yol çalışmaları için vilayetteki köy, sancak ve kazalar arasında keşif yapılması gerektiği ve ona göre bütçe ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Genel Meclis’in kararıyla bağımsız yönetebilmesi için vilayete yetki verilmesi ve Meclis-i Millî’nin onayına sunulması gerekmektedir. Duruma istinaden Hısn-ı Mansur kasabasından verilen örnek şu şekildedir. Halk, kazanın 25 yıllık nakdi yükümlülük bakiyesi sayılacak şekilde nahiye merkezine yol açılması için büyük çaba göstermiştir. Ancak Bayındırlık Nezareti reddetmiştir.⁴⁴

Vilayette yapılan başvuruların çoğuna ret cevabı gelmesi üzerine ihale yoluna gidilmiştir. Bu şekilde çalışmaların hızlandırılması planlanmaktadır. Mezra–Maden Yolu için sıfır kilometreden başlayarak 2 kilometre 283 metre uzunluğundaki kısmının tesviye ve şose çalışmaları planlanmış ve 45.952 kuruş maliyet belirlenmiştir. İhale 15 gün sürecek ve 5 gün askı süresi belirlenmiştir. İlgilenen kişilerin Nafia Komisyonu’na başvurması belirtilmiştir.⁴⁵

⁴³ Ma‘muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami’l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

⁴⁴Ma‘muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami’l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

⁴⁵ Ma‘muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.262, (8 Haziran 1911), s.4.

Su

Ma'muretü'l-'Aziz Vilayeti su kaynaklarına yakın bir yerleşimdir. Ekonominin büyük bir geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayalı olması da bunun bir göstergesidir. Yörenin ana akarsuyu Fırat Nehridir.⁴⁶ Ova özelliği gösteren vilayet yer altı su kaynakları tarafından da oldukça zengindir. Toprak yapısı bol çatlaklı ve boşluklu kireç taşları yapısı ile yer altı sularının yüzeye çekilerek kullanılabilirliğini sağlamaktadır.⁴⁷ Kaynak olarak bakıldığında Göllübağ kaynakları, Fatih Ahmet Baba Türbesi Kaynağı, Dabakhane Suyu, Eğin Bağları ve Ölbe kaynakları yer almaktadır.⁴⁸ 37 adet çeşme şehir içinde 18 adet kenar ve civarlarda olmak üzere yaklaşık 55 adet çeşme günümüze ulaşmıştır.⁴⁹ Vilayette çıkan bazı su kaynakları mineral açısından oldukça zengin ve sağlık sektörü için önemlidir. Örnek olarak Yurtbaşı (Gurbet Mezrası) maden suyu, Ölbe Sıtma pınarı, Gümüşbağlar (Mürüdü) Sarılık çeşmesi ve Harput Dabakhane suyudur.⁵⁰ Su kaynaklarından çıkan suların içilebilir olması dönem şartlarında ve günümüzde test edilmiştir.

İncelenen gazete haberleri neticesinde vilayette yapılması planlanan Gülcek Suları projesi dikkat çekmektedir. Ayrıca bir heyetin Sultan Suyu çiftlik arazisi ve Gülcek su kaynaklarına dair araştırma yapması ve bir yol haritası çizmesi istenmektedir.

Vilayette su kaynaklarından en yüksek derecede yararlanmak istenmiştir. Ancak her yerin su kaynak ihtiyacı aynı değildir. Bazı kesimlerde su ihtiyacı yokken bazı kesimlerde oldukça fazladır. Bu yüzden su temini için "Gülcek Suları" projesi yapılmıştır. Bu proje "Gülcek Suları" Ma'muretü'l-'Aziz vilayetinin Maden kazasının Gezin beldesinde bulunan Gülcek mevkilisine aittir. Doğal pınarlar ve küçük derelerden oluşan su birikintileri mevcuttur. Buradaki su kaynaklarını kullanarak vilayetin çeşitli arazilerine su ulaştırılması planlanmıştır. Harput arazilerine ulaştırılması planlanan proje için Bayındırlık başmühendisinden keşif belgesi hazırlanması istenmiştir. Net bilgiler elde edilmesi için uzman görevlendirilmesi istenmiş ancak telgrafa imtiyaz kararı gelmiştir. Olumsuz cevaba istinaden taleplerin ısrarı üzerine yazışmalar devam edince son karar 1911 yılı bütçesine bırakılmıştır.⁵¹ Projenin hayata geçmesi için talep ısrarı üzerine Dersaadetten, Mühendisler Emin ve Abdülğani, Komilas ve

⁴⁶ Şengün, T. (2013). Harput platosu ve yakın çevresinin su kaynakları. *Geçmişten Günümüze Elazığ Sempozyumu*. Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, s.239.

⁴⁷ Şengün, a.g.e., s.244.

⁴⁸ Şengün, a.g.e., s.251.

⁴⁹ Şengün, a.g.e., s.251.

⁵⁰ Şengün, a.g.e., s.255.

⁵¹ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami'l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

Merkez mayirefendiler dâhil teknik bir ekip gelmiştir. Vilayet temsilcisi Çötalızade Asım Beydir.⁵²

Ödenek olmadığı için ret cevabı gelen telgraf sayısı bilinmemektedir. Ancak halkın ısrarla başvuru yapması, İmparatorluk tarafından keşif amaçlı da olsa bütçe hazırlığı yapılsın çalışmaları olumlu bir aşama kaydetmiştir. Bir diğer haberde bu konunun kanıtı niteliğindedir.

Keşif çalışmaları başlayan proje için ödeneklerden yüz bin kuruş havale geldiği ve görevlendirilen heyet olduğu gazete haberinde belirtilmiştir. Haberin devamında Başmühendis Konstantin Komolas, muavini merkez merkezyâb mühendis Abdülğani ve filolis Dinolpisa Setamatis, kâtip Tahsin Efendi'lerden mürekkep heyet vilayeti ziyaret etmiştir. Heyete vilayet defterdarı Hakkı Bey, başmühendis Ruhi Bey ve meclis idari azasından Hacı Kerim Efendi eşlik etmiştir. Cuma günü keşif çalışmalarını yürüten heyet Pazar akşamı dönüş yapmıştır.⁵³

Çiftlik Tahkik Heyeti ve Gülcek Suyu İncelemesi

İncelediğimiz haberlerden anlaşıldığı üzere Sultan Suyu çiftliği arazisi, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere deneylerin yapıldığı, araştırma ve keşif amaçlı kullanılan bir arazidir. Malatya sancağı içerisinde yer almakta olan çiftliğin bir diğer adı Sultan suyu harasıdır. İncelediğimiz 1911 yılında bu arazi saray çiftliği olmaktan çıkmış hazineye bağlı bir çiftlik haline gelmiştir. Halkın işlettiği çiftlik günümüzde TİGEM'e bağlı Arap atı yetiştirme çiftliğidir.

1911 yılında arazi anlaşmazlığı çıkması nedeniyle konunun detaylı araştırılması için Maliye Nezareti tarafından ücretli bir heyet görevlendirilmiştir. Günlük ücretleri 60'ar kuruş olarak belirlenen heyette, Vilâyet tahrirat ve muhasebe memurları Mustafa Saffet ve Hasan Tahsin Efendi ve mahallenin müftüsü ve meclis idare üyelerinden Said Efendi bulunmuştur.⁵⁴ Arazi anlaşmazlığında raporu başmühendis Komilas Efendi'ye aittir. Raporda keşif sonucu arazi haritası çıkarılmış, planlanan çalışmaların başlamadan detaylı konuşulup karar alınması gerektiğini belirtmiştir. İncelemenin uzun olacağını dile getirerek elde edilen bazı verilerin İstanbul'a gönderilmesinin gerektiğini ve gerekli izin alındıktan sonra çalışmaların devam edebileceğini ifade etmiştir. Gülcek suyunun arazi sulama ve iskânı için kullanılmasının yanı sıra elektrik üretimi gibi alanlarda da kullanılabilmesi gerektiğini belirtmiştir. Rapor sonucunu vilayet makamı çalışmayı desteklerse Malatya ve çevresinin Osmanlı

⁵² Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.267, 24 Cemaziye'l ahir 1329 (22 Haziran 1911), s.3.

⁵³ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.288. 7 Şabanı'l Muazzam 1329 (3 Ağustos 1911), s.2.

⁵⁴ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.312, (13 Ekim 1911), s.1.

toprakları içinde refah ve kalkınma açısından önde gelen bir vilayet hâline geleceği ifade edilmektedir.⁵⁵

Demir Yolu Projesi

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nden imtiyaz almak, petrol yataklarına ulaşmak isteyen ülkelere Chester Projesi ile XX. yüzyılın başında Amerika da dâhil olmuştur.⁵⁶ 1900 yılında Amiral Colby M. Chester önderliğinde “*USS Kentucky*” savaş gemisi İstanbul'a gelmiştir. Amiral'in gelmesiyle Osmanlı arasında yakın görüşmelerin yapılması neticesinde Anadolu-Musul-Kerkük bölgelerini birbirine bağlayan Chester demiryolu projesi yapılması konuşulmuştur.⁵⁷ Chester projesi hayata geçirilmesi istenen önemli bir projedir ancak bazı anlaşmazlıklar sonucu hayata geçmemiştir.⁵⁸

İncelediğimiz Ma'muretü'l-'Aziz vilayet gazetesinde, Osmanlı halkını ilgilendiren proje haberini yakından takip ederek Ma'muretü'l-'Aziz vilayet halkın da bilinçlenmesini sağlamak istemiştir. Vilayet halkının hem proje hakkında fikir sahibi olması hem de gündemin akışından haberdar olunmasını sağlamıştır. Gazete metninde Chester Projesi üzerine uzun bir müzakere düzenlendiğine dair bir haber bulunmaktadır. 20. Yüzyıl başlarında Amerika tarafından başlatılan oldukça kapsayıcı bir demir yolu projesidir. Anadolu'nun doğusundan Irak'a uzanan geniş bir demiryolu ağı kurulunca buradaki madenlere ulaşım sağlanacakmış olacaktı. Osmanlı topraklarında kurulması istenen demir yolu projesi hem stratejik hem ekonomik kontrole dayalı bir projedir. Yapımı planlanan yaklaşık iki yıldır gündemde olan proje için düzenlenen müzakereye çok sayıda katılımcı bulunmaktadır. Yapılmasını isteyen ve istemeyen kişilerin karşı karşıya gelerek fikirlerini sundukları belirtilmiştir.

Asım Bey'in daha çok söz hakkı olan müzakerede öncelikle demir yolu projesinin önemini ve sağlayacağı yararı net bir şekilde bildiğini ancak temkinli olunması gerektiğini ifade etmiştir. Temel olarak eski ve yeni sözleşmelerin karşılaştırılması gerektiği ve yeni sözleşmenin eski sözleşmeye göre devlet aleyhine kararların bulunduğunu belirtmiştir. Diğer eleştirilerine örnek olarak; hattın iki yanında yer alacak geniş bir bölgede maden işletme hakkının uzun süreli

⁵⁵ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.312, (13 Ekim 1911), s.1.

⁵⁶ Sevilay Özer, “Chester Projesi'nin Hakimiyeti Millîye Gazetesi'ne Yansımaları”, History Studies Ortadoğu Özel Sayısı, 2010., s.287.

⁵⁷ Özçetin, Y., & Altay, E. (2013). Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: “Chester Projesi”. The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS), 6(1), s.1195.

⁵⁸ Bilmez, B. C. (2000). *Demiryolundan petrole Chester projesi (1908-1923)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s. 112-114.

(99 yıl gibi) verilmesinin doğru olmadığını savunmuştur. Devletin yüksek maliyet farklarını üstlenmesi, hatların bazı stratejik noktalardan geçirilmesinin devlet menfaatine uygun olup olmadığı, güzergâh ve liman tercihleri üzerinden ortaya çıkan çelişkiler, önceki düzenlemeye göre daha kısa/ farklı koşullar getirilmesi ve daha önce daha avantajlı olabilecek seçeneklerin neden terk edildiği sorusu sorulmaktadır.⁵⁹ Hayata geçmeyen proje hakkında günlerce konuşulmuş olumlu olumsuz yönleri üzerinde uzun bir süre durulmuştur.

Komşu Vilayetlerde Yapılan Yol, Su ve Köprü Çalışmaları

Ma'muretü'l-'Aziz vilayeti ile sınırı bulunan vilayetlerde yapılan çalışmalarla ilgili olarak yer alan haberler incelendiğinde çevre illerden gönderilen talep telgraflarında ihale yoluyla şirketlere verilen yapım çalışmalarına değinilmiştir. Yol, su ve köprü yapımı planlamalarının çoğunun şirketlere verildiği ve şirket aksaklıklarından dolayı ertelendiği anlaşılmaktadır.

Ma'muretü'l-'Aziz vilayetinin komşu vilayetlerinde de yol durumu benzer özellik göstermektedir. Osmanlı vilayet merkezlerine yakın vilayet çalışmalarına öncelik verilmesi neticesi ve bütçe yetersizliği nedeniyle planlanan çalışmalardan maalesef olumsuz cevaplar alınmıştır.

İlgili müdürlüklere çekilen telgraflara alınan cevaplar genellikle ertelenmesi kararı verilen, cevap verilmeyen ve olumsuz cevaplara dayanmaktadır. Örnek olarak; Genel Meclis sınırları içinde Şeyhizumaz, Gerdibah, Çar sancak ve diğer hudutlara kadar şose yol yapılması teklifine ertelenmesi kararı verilmiştir.⁶⁰ Ertelenen bir diğer karar Malatya–Halep yolunun güzergâhının belirlenmesi, keşfinin yapılması ve buna göre inşaata başlanması hakkında alınan karardır. Bayındırlık Nezareti ile yapılan yazışmalar üzerine vilayet başmühendisi gerekli yerlere gönderilerek güzergâh düzeltilip belirlenmiştir. Ancak keşiflerin yapılması ve haritaların hazırlanması için gerekli masraflar nezaret tarafından karşılanamadığından bu iş gelecek yıla kalmıştır.⁶¹ Ertelenen bir diğer karar da bütçe yetersizliğine bağlıdır. Malatya'da Yazıhan'ın Tohma Nehri'nden açılacak bir kanal ile sulanması için keşif yapılması işi bayındırlık başmühendisine verilmişse de bütçe yetersizliği nedeni ile ertelenme kararı verilmiştir.⁶²

İlgili haberlerin ortak yönleri öncelik keşif oluşturulmasıdır. Keşif sonucu elde edilen verileri karşılayacak bütçe miktarı belirlenmiştir ve bütçe yetersizliği nedeni ile gelen başvurular ileriki yıllara ertelenmiştir.

⁵⁹ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.282, 23 Recebü'l ferd 1329 (20 Temmuz 1911), s.2/3/4.

⁶⁰ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami'l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

⁶¹ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami'l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

⁶² Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami'l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

Bir diğ er haberde Arapgir ve Diyoriki yolunun yapılabilmesi için keş if yapılması görevi baş mühendise verilmiştir. 2585 kuruş keş if parası bulunmakta ve bu miktarın büyük bir kısmını Halep–Malatya yolunda görevli mühendis Petraki Efendi kullanmıştır. Yeni ödenek bulunamadığı için teknik görevliler iş ile ilgilenmemişlerdir.⁶³

Ertelenen haberlere ek olarak cevap dahi gelmeyen telgrafların bulunduğu görülmektedir. Bu haberlere örnek olarak; Eğin’de, Sarıçiçek mevkiine kadar bir yol açılarak Arapgir’in Yorgi Karıköyü’ne bağlanması teklif edilmişse de cevapsız kalmıştır.⁶⁴

Bir diğ er örnek haber yine bayındırlık iş leri kapsamında, Malatya’da Dirmesih Nehri’nin temizlenmesi ve Hısn-ı Mansur’da Şibker Nehri’nin su getirme (isale) iş i için, masrafların daha sonra arazi sahiplerinden alınmak üzere ş imdilik hazineinden karşılanması hakkında Maliye Nezareti’ne yazı yazılmıştır; ancak henüz bir cevap gelmemiştir.⁶⁵

Çevre vilayetlerde de genellikle olumsuz sonuçlanan yol çalışmaları görülmektedir. Vilayetlerin bütçe yetersizliği nedeni ile ihale sistemi kullandıkları görülmektedir. Bu şekilde hem kişilerin desteğini almak hem de planlanan yol çalışmalarını sürdürmek istemişlerdir. Örnek olarak; Çemişgezek–Eşvan yolunun ş ose döş eme iş i için 18 Nisan 327 tarihine kadar ihale düzenlenmiştir. Belirli şartla tabi olarak 146.836 kuruş bedel konulduğu ilgili konu hakkında fiyat düşürülmesi ya da bilgi alınması için Çemişgezek Bayındırlık Komisyonuna başvurulması gerektiği gazete haberinde yayınlanmıştır.⁶⁶

Halkın desteğ inin alınarak yapılan çalışmalar mevcuttur. Komisyonun bütçe eksikliğini halkın kendi emeği, yardımı tamamlamıştır. İlgili duruma örnek olarak Akçadağ Hükümet Konağına yakın bir yerden Kışla caddesine kadar bozuk ve düzensiz bir yolun olduğu haberi bulunmaktadır. Yaklaşık 300 metre olan bu yol kış aylarında çamurludur. Duruma istinaden halk kendi imkânları ile yolu düzeltmişlerdir.⁶⁷ Pütürge kazasında ise halkın ve memurların desteği ile telgrafhane inşa edilmiştir.⁶⁸

Çevre vilayetlerde de belirli su kaynakları bulunmaktadır. Her bölge su kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmak istemiştir. İncelenen 1911 yılı gazetesinde komş u vilayet, Besni vilayetinin su sorunu yer almaktadır. Günümüz

⁶³Ma’ muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami’l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

⁶⁴Ma’ muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami’l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

⁶⁵Ma’ muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr.312, 19 Şevvali’l Mükerrerem 1329 (13 Ekim 1911), s.1.

⁶⁶Ma’ müretü’l-‘aziz Vilayet Gazetesi, nr.231, 6 Rebiul Âhir 329, (6 Nisan 1911), s.2.

⁶⁷Ma’ muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr,288. 7 Şabani’l Muazzam 1329 (3 Ağustos 1911), s.3.

⁶⁸Ma’ muretü’l-‘Aziz Vilayet Gazetesi, nr,288. 7 Şabani’l Muazzam 1329 (3 Ağustos 1911), s.3.

adıyla Adıyaman ilini ilgilendiren su kaynaklı bir haber yer almaktadır. İlgili haberde kasabanın su ihtiyacını karşılayan Aynı'r Reşid suyunun işgalciler yüzünden engellendiği ve susuz kaldığı yazılmıştır. İlgili durum için Evkâf Müdürü Hâfız Fevzi Efendi duruma müdahale ederek problemi çözmüştür.⁶⁹

Ulaşım açısından kullanılan nehir trafiği haberlerine incelenen gazete örneklerinde çok fazla rastlanmamıştır. Geneli sulama için kullanılan su kaynakları olduğu için haber sayısı sınırlıdır. Örnek olarak, Gergah ve Aşvan Sefineleri Fırat Nehri üzerinde ulaşım için kullanılırken nehir trafiği açısından tehlikeli bir durum fark edilmiştir. Gergah (Kerkah) sefinesinin harap olduğu ve acil tamir ihtiyacı gerektiği kaymakamlığa bildirilmiş ve gerekli tamirat yapılmıştır. aşvan sefinesinin yeniden inşa edilmesi tamamlanmadığı için bildirilen yazıya Harput makamı tamamlanması gerektiği cevabını vermiştir.⁷⁰

Ma'muretü'l-'Aziz vilayetini Malatya Vilayetini bağlayan Kömürhan Köprüsü, Pertek ulaşımı için Pertek köprüsü ve kazaları ile arasındaki ulaşımı sağlayan Palu köprüsü bulunmaktadır. 1911 yılında vilayette bulunan yalnızca Palu köprüsüdür. Ticaret yollarının birbirine bağlayan Palu köprüsü Murat Nehri üzerine kurulu taş kemerli köprüdür.

Keban önünde birleşen Murat ve Karasu nehirleri Fırat Nehrini oluşturmaktadır. İstanbul'dan Bağdat'a ulaşan tarihi yol güzergâhı aynı zamanda Ma'muretü'l-'Aziz ve Malatya'yı da birbirine bağlamaktadır. Fırat nehrine doğrudan ulaşımı sağlayacak bir köprü yapılması düşünce VI. Murad Bağdat seferine dayanmaktadır.⁷¹ Kömürhan köprüsü Fırat nehri için tek geçiş köprüsüdür. Vilayetimize ekonomi olarak büyük bir değer kazandıran köprü yapılması 1911 yılında de planlanmıştır.

Demir köprü olarak yapımı planlanan köprü vilayet onayından geçmiştir. Şirket tarafından yapılacak köprü şirket sorunları tarafından gecikmeye uğramıştır.⁷²

Yol ve köprü çalışmaları devletin kendi bütçesi ile yaptığı, halkın kendi imkânları ile yaptığı ve ihale usulü yaptıkları gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Yapımı şirkete verilen köprüler incelendiğinde: Mezra-Hozat askeri yolu üzerinde bir köprü yapılması planlanmış ancak bu yolun genel yollar kapsamına alınarak bir şirkete ihale edilmesi nedeniyle bu işin takibine gerek kalmadığı haberde belirtilmiştir.⁷³ Bir başka ihale haberi Arapkir kazasının

⁶⁹ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.291, 14 Şabani'l Muazzam 1329 (10 Ağustos 1911), s.2.

⁷⁰ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.240, 27 Rebi'ül Ahir 329 (27 Nisan 1911), s.3.

⁷¹ Çakar, E., Şen, K., Kısa, Y., Toprak, A., Oğun, T. N., & Şahin, M. (2024). Osmanlı Döneminde Kömürhan ve İzoli'de Köprü YAapma Çalışmaları. TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 30,, s.111.

⁷² Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami'l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

⁷³ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.197, 11 Muharrami'l Haram 329 (12 Ocak 1911), s.1.

Kozluk mevkilisine ait yapılması planlanan köprü çalışmasıdır. Haberde 78.007 kuruşluk keşif bedelinin çıktığı, ekstra çıkan inşaat ve tadilat gibi durumları Nâfia Nezareti tarafından kabul edilmek şartıyla on gün süre verilmiştir. İnşaat dört ayda bitmeli ve bilgi almak için depozito makbuzları ile birlikte Vilâyet ve Arapkir Nâfia Komisyonlarına başvurmaları gerektiği haberde belirtilmiştir.⁷⁴

Vilayette ve çevre vilayetlerde yol, köprü vb. çalışmaların keşif amaçlı gönderilen heyetin yanı sıra denetleme amaçlı kişilerde görevlendirilmiştir. Arapgir ve Çemişgezek bölgelerindeki yollar ve geçitlerin denetlenmesi ve bu yollar üzerinde inşa halinde bulunan köprülerin denetlenmesi için, vilayet başmühendisi Ruhi Bey ile birlikte genel yollar müfettişi Jules Mayer, mühendis Fehmi ve kondüktör (teknik görevli) Faik Efendiler o bölgeye doğru hareket etmişlerdir.⁷⁵ Şeklinde verilen haberde görevlendirilen kişiler belirtilmiştir.

19 Nisan 1327 (M. 2 Mayıs 1911) tarihinde Ticaret ve Nâfi'a Nezâreti tarafından gönderilen telgrafta Meşrutiyet'in sağladığı imkânlar ve halkın ihtiyaçları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Halkın, Meşrutiyet sonrası eğitim ve yolun ne kadar önemli olduğunu fark ettikleri ve çözüm için sürekli şikâyet ve dilekçe yazdıklarını anlatmaktadır. Halkın beklentisini karşılayacak cevapların verilememesi üzerine genel bir açıklama yapılmasını dönemin yetkilisi Vekili Hulusi açıklamıştır.

“Meşrutiyet'in ilk yılları için 325 ve 326 yıllarında bütçenin zamanında onaylanmaması yüzünden inşaatlar uygun mevsimde başlatılamamış bu yüzden ancak sınırlı bir miktar onarım ve Dersim yolu gibi önemli projelerde küçük çalışmalar yapılabilmektedir. Havâlenâmeler yani paranın yazıldığı resmi belge zamanında gelmediği için, paranın bir kısmı da harcanamamıştır.

Bütçe yetersizliği nedeniyle; Malatya, Akçadağ, Besni, Hısn-ı Mansûr, Pütürge halkı, geçmiş yıllarda ödenmemiş bedelleri tahsil ederek kendi yollarını yapmayı teklif etmiştir. Hısn-ı Mansûr ve diğer yerlerde halk, kendi imkânlarıyla inşaata başlamıştır. Bu girişimlerin Bayındırlık Nezareti'ne rapor edildiği ancak devlet tarafından gerekli onay ve izin verilmediğini anlatmaktadır.⁷⁶

Telgrafın devamında Osmanlı Yolları ve inşaatı hakkında bilgiler ve örnekler verilmektedir. Yolların “turuk-ı umumiyye” yani devlet yolları ve hususiyye yani özel yollar olarak ayrıldığı belirtilmiştir. Devlet yollarından önemli ve acil yollardan sonra diğer yolların iki yıl içinde tamamlanarak otomobil ulaşımına uygun hâle getirilmek üzere bir Fransız şirketine inşaat kontrolü için devredildiği belirtilmektedir.⁷⁷ Önemli yollar içinde Bağdat Caddesi Örneği verildiği, halkın

⁷⁴ Ma' muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.300, 13 Ramazani'l Mübarek 1329 (7 Eylül 1911), s.3.

⁷⁵ Ma' muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.231, 6 Rebiul Âhir 1329 (6 Nisan 1911), s.2.

⁷⁶ Ma' muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.251, 25 Cemâziyel Evvel 1329 (24 Mayıs 1911), s.1.

⁷⁷ Ma' muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.251, 25 Cemâziyel Evvel 1329 (24 Mayıs 1911), s.1.

yapılan yeni yol ile iş için uzak yerlere gitmelerine gerek kalmadığı belirtilmiştir.⁷⁸

Telgrafın sonuna doğru bahar ayında inşaat çalışmalarına başlandığı ve merkezi nezarete rapor gönderildiği belirtilmiştir. İnşaat masraflarının yıllık taksitlerle ödenmesi müzakere aşamasında olup ödeme gelmediği ve yol yapımına girmek ve müfettiş göndermek gibi konularda yaşanan belirsizlik yetkililer tarafından anlaşılır bulunmadığı belirtilmiştir.⁷⁹

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, İkinci Meşrutiyet ile birlikte yeni bir sürece girmiştir. Bu dönemde vilayetlerde yürütülen faaliyetlerle modernleşmeye açık bir yol izlemiştir.

Ma'muretü'l-'Aziz vilayetinde de halkın refah seviyesini artırmak üzere yenilikler yapıldığı 1911 yılı vilayet gazetesi haberlerinden anlaşılmaktadır. Tarım, hayvancılık ve bayındırlık işlerinde yeni modern tarzda uygulamalar dikkat çekmektedir.

Halkın temel geçim kaynağı tarımsal faaliyetlerin çeşitlendirilmesine, yenilenmesine ve kalitesinin artırılmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Halk ile bire bir çalışmalar yürütülmüştür. Halkı bilgilendirme ve yeni uygulamalar için teşvik etme gayreti gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Halkın ise çevresel faaliyetlere duyarsız kalmadığı ve bilinçli olduğu görülmektedir.. Vilayet ve çevre vilayetler için teşvik ve ihale sisteminin uygulanması planlanan faaliyetleri hızlandırmıştır. Bu şekilde bütçe yetersizliğinin önüne geçilmek istenmiştir. Vilayette gerçekleşen yenilikler vilayetin iktisadi çehresini iyileştirmiş ve iktisadi kuvvetine katkı sağlamıştır.

Ma'muretü'l-'Aziz vilayetinde zeytin, çam fidesi, nohut, pamuk, tütün, üzüm çavdar, darı, arpa ve buğday vilayetten çok üretimi yapılan ürünlerdir. Bu ürünlerin yanı sıra çevre vilayetlerden ve yurtdışından getirilen ve ilk kez denenen tohumlar görülmektedir. Üretimin artırılması amacıyla arazi etütleri yapılmış ve toprak kalitesi belirlenmiştir. Aynı zamanda vilayette ekimde verimi yüksek ürünlerin daha kaliteli olması için çalışmalar yapılmıştır. Ekimi sağlanan ürünlerden miktar bakımından daha çok ürün elde edilmesi planlanmıştır. Vilayet böylece elde ettikleri ihtiyaç fazlası ürünleri ihraç ederek ticaret hacminin gelişmesini sağlamıştır. Bununla birlikte tarımda görülen hastalıklara (Külleme, mildiyö, Antolnumus Garandisi)değinilerek hastalık halinde yaşanacak sıkıntılarını belirlenmiştir. Hastalığın seyrini ve nasıl anlaşılacağı konusunda halkın

⁷⁸ Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.251, 25 Cemâziyel Evvel 1329 (24 Mayıs 1911), s.1.

⁷⁹Ma'muretü'l-'Aziz Vilayet Gazetesi, nr.251, 25 Cemâziyel Evvel 1329 (24 Mayıs 1911), s.1.

bilinçlenmesi için çalışılmıştır. Yapılan ağaçlandırma çalışmaları ile doğal afetlerin önüne geçmek istenmiştir. Yine tarımda makineleşme çalışmalarının ilk örnekleri görülmektedir. Özellikle Amerika'dan getirilen yeni tarım aletleri kullanılmaya başlanmıştır. İş gücü kolaylığı sağlanması ve hayvanların da yükünün azalmasıyla birlikte hem tarım arazi ekim oranı artmış hem de zamandan tasarruf sağlanmıştır. Vilayette fabrikalaşmaya yönelik şeker fabrikası yapımı projesi ilk girişim örneğidir. Bu fabrika projesi iyi planlanmış olsa da hayata geçmemiştir.

Hayvancılık halkın geçim kaynaklarından bir diğeridir. Bu hususta hayvancılığın iyileştirilmesi için yapılan çalışmalar olduğu gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Hayvan ıslahı çalışmaları bunlar arasında yer almaktadır. Sultan Suyu çiftliğine getirilerek ıslahı planlanan atlar, bu konuda yapılan girişimler neticesindedir. Tarımda olduğu gibi hayvancılıkta da hastalık konusunda halk bilgilendirilmiş ve uyarılmıştır. 1911 yılı gazetesinde vilayetdeki Şap hastalığı, Veba, Çiçek ve Şarbon hastalıkları üzerine özellikle bulaşma yolları ve hastalık seyri hakkında ciddi uyarılar yapıldığı görülmektedir. Özellikle aşiret hayvanları konusunda halkın hassasiyeti beklenmiştir.

Ma'muretü'l-'Aziz vilayeti yolları bakımsız, çamur ve taştan yapılmış düzensiz haldedir. Ulaşım bir vilayetin olmazsa olmazıdır. Siyasi, askeri, iktisadi vd. her alana doğrudan etki halindedir. Vilayet yollarının yapımı, düzenlenmesi için çok fazla talep dilekçesi olduğunu ve bunlardan neredeyse bir kitap oluşturacağını gazete haberlerinden öğrenmekteyiz. Ancak talepler çoğu zaman karşılıksız kalmıştır. Bu konudaki en temel sebep bütçe yetersizliğidir. Halk kendi imkânlarıyla dahi ellerinden geleni yapmışlardır ancak bu fedakârlık da yeterli olmamıştır. Yapılması planlanan yol vd. hizmetler için ihale usulü şirkete verilerek hızlandırılması planlanmıştır. Ancak şirketlerin kendi eksiklikleri neticesi ile gecikmeler yine devam etmiştir.

Vilayette tarıma ve hayvancılığa kullanılabilir ancak yetecek kadar su bulunmamaktadır. Akarsu, pınarlar çeşmeler vd. su kaynaklarını vilayet halkı ellerinden geldiğince idareli kullanmışlardır. Ancak geniş tarım arazisi olan vilayet toprak su hacmi fazladır. Gülcek projesi ile bu durumun önüne geçilmesi istenmiştir.

Vilayetin çevre vilayetlerle arasında köprü ile bağlantı kurulması adına birçok talep bulunmaktadır. Kurulması planlanan köprüler hem ekonomik hem ulaşım açısından halkın refah seviyesini artıracak şekilde planlanmıştır. Kömürhan köprüsü, Pertek köprüsü o dönemlerde de yapılması planlanan köprülerdir. Ancak yetersiz bütçe nedeniyle konu ve projeler askıda kalmıştır. Nafia Nezareti tarafından gönderilen telgraf cevabı aslında yapılması planlanan tüm projelerin (yol, su, köprü) ertelendiği ya da onay çıkmadığının mazereti niteliğindedir.

Vilayette yapılması istenen demir yolu yani Chester projesi gazetenin önemli konu başlıklarından bir diğeridir. Konu ile ilgili toplanan müzakereler gazete haberlerine yansımıştır. Asım Bey'in Ma'muretü'l-'Aziz vilayetinin bu projeye hazır olmadığını savunması üzerine aynı fikirde olanların yanı sıra eleştiri yorumları da gündeme gelmiştir. Projenin daha detaylı incelenmesi gerektiği soruya açık bir madde ya da durumun olmaması gerektiği savunulmuştur. Netice itibari ile Chester Projesi de hayata geçmeyen diğer projelerden biridir.

Sonu olarak, 1911 yılı vilayet gazetesi Ma'muretü'l-'Aziz vilayetinin temel geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılık hakkında, bayındırlık faaliyetleri ile ilgili olarak yine vilayet ve çevre yerlerin yol, su, köprü gibi projelerine ilişkin yeni bilgiler içeren haberleriyle vilayetin iktisadi durumunun anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda vilayetin 1911 yılı itibariyle tarım, hayvancılık ve bayındırlık alanlarında yenilikler deneyimlediği görülmektedir. Kısmi iyileştirmeler sayesinde vilayetin iktisadi verimliliğinin nispeten arttığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

Sürelî Yayınlar

- Salnâme-i Vilâyet-i Ma'mûretü'l-Aziz: 1325 (1907) Sene-i Hicriyesine Mahsustur.* (1907). Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Matbaası
- Mehmet Ali Ünal "XVI. Yüzyılda Harput Sancağı" Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1989 s.3.

Tetkik Eserler

- Aksın, A. (2019). Osmanlı döneminde Harput'un (Ma'mûratü'l-Aziz) idari yapısı. *Tarih yolunda bir ömür: Ergün Öz Akçora armağanı içinde* (Cilt 1, ss. 397-405). Mikyas Basım Yayıncılık.
- Aksoy, E., & Bülent E. (2019). 19. ve 20. Yüzyıllarda Harput Bölgesinin Tekstil Sektöründeki Ticari Gelişmeleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9(1), 58-71
- Bilmez, B. C. (2000). *Demiryolundan petrole Chester projesi (1908-1923)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çakar, E., Şen, K., Kısa, Y., Toprak, A., Olğun, T. N., & Şahin, M. (2024). Osmanlı Döneminde Kömürhan ve İzoli'de Köprü Yapma Çalışmaları. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (30), 111-126. <https://doi.org/10.22520/tubaked.1430794>
- Dilmaç, İ. (2025). Amerikan Ticaret Raporlarında Ma'mûretü'l-Aziz Vilayeti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Vilayetteki Ticari Faaliyetleri (1900-1909). *History Studies*, 17(1), 215-234.
- Haylı, S. (1989). Tarihi coğrafya açısından Harput şehrinin fonksiyonları ve sahası. *Dünü-Bugünüyle Harput: 24-27 Eylül 1988 içinde* (ss. 287-304). Elazığ: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları.
- Özer, S. (2010). Chester Projesi'nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması. *History Studies: International Journal of History, Ortadoğu Özel Sayısı*, 287-299.
- Özüçetin, Y., & Altay, E. (2013). Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: Chester Projesi. *The International Journal of Social Science (JASSS)*, 6(1), 1193-1232.
- Şengün, T. (2013). Harput platosu ve yakın çevresinin su kaynakları. *Geçmişten Günümüze Elazığ Sempozyumu* (ss. 237-262). Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Ünal, M. A. (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

9. Bölüm

Buchanan İncili'nde Musa, Eyüp, Samuel ve Davut: 12. Yüzyıl Süryani İkonografisinde Peygamber Tipolojileri

Hatice ÖZBEK¹, Abdülkadir DÜNDAR²

ÖZET

Bu çalışma, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde Oo.1.1,2 envanter numarasıyla kayıtlı 12. yüzyıla ait Süryanice Buchanan İncili'ndeki Musa, Eyüp, Samuel ve Davut tasvirlerinin ikonografik ve tipolojik analizini amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı, söz konusu peygamber figürlerinin yalnızca anlatsal temsiller olarak mı yoksa Süryani görsel teolojisi içinde sistematik bir *ikonografik programın* parçaları olarak mı kurgulandığını ortaya koymaktır. Çalışmada nitel sanat tarihi yöntemi kullanılmış; ikonografik analiz Panofsky'nin ikonografi/ikonoloji ayrımı, Kurt Weitzmann'ın el yazması görsel program yaklaşımı temel alınarak yürütülmüştür. İnceleme, el yazmasının yalnızca ilgili dört peygamber sahnesiyle sınırlı tutulmuş; diğer figürler kapsam dışında bırakılmıştır. Araştırma, figürlerin jest, nesne kullanımı, renk kodları ve mekânsal düzenlemeler üzerinden analiz edildiği görsel verilerle sınırlıdır; paleografik ve kodikolojik ayrıntılar değerlendirilmemiştir. Bu bağlamda çalışma, metin-eleştirel bir edisyon değil, görsel-ikonografik bir okuma olarak konumlandırılmıştır.

Elde edilen bulgular, Buchanan İncili'ndeki peygamber tasvirlerinin Bizans ve erken İslam görsel kültürüyle etkileşim içinde olmakla birlikte, Süryani Ortodoks geleneğe özgü bir tipolojik hiyerarşi geliştirdiğini göstermektedir. Özellikle renk kullanımı, nesne sembolizmi ve figür pozisyonlarının, peygamberlik makamlarını farklı statü düzeylerinde kodlayan bütüncül bir görsel teolojik sistem oluşturduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Süryani sanatı, Buchanan İncili, el yazmaları, resim sanatı.

¹ Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatları Tarihi Doktora Öğrencisi, e-mail: htcozbek48@gmail.com, ORCID:0009-0000-3199-7040.

² Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, Yozgat, Türkiye. e-posta: abdulkadirdundar@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-2713-6675.

GİRİŞ

Hıristiyan sanatında kutsal metinlerin görselleştirilmesi, teolojik mesajın okuyucuya aktarılmasında metin kadar hayati bir rol oynamaktadır. Özellikle Doğu Hıristiyanlığı ve Süryani geleneği içerisinde üretilen el yazmaları, Bizans ve İslam sanatının keşişim noktasında duran özgün üsluplarıyla sanat tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu bağlamda, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde The Buchanan Bible (Oo.1.1,2)³ envanter numarasıyla kayıtlı olan ve literatürde Buchanan İncili olarak bilinen 12. yüzyıla ait Süryani el yazması, boyutları, metin resim ilişkisi ve içerdiği minyatür ve ikonografik programıyla dikkat çekici bir örnektir.

Buchanan İncili'nin sanatsal yönünü, Eski Ahit'in dört önemli figürü olan Musa, Eyüp, İsmail ve Davut tasvirleri üzerinden inceleyen bu çalışmada el yazmasındaki bu tasvirler, sadece dönemin estetik anlayışını değil, aynı zamanda metnin üretildiği coğrafyadaki (Tur Abdin veya Güneydoğu Anadolu/Kuzey Suriye bölgesi) kültürel etkileşimleri ve teolojik vurguları da yansıtmaktadır. Çalışma, söz konusu figürlerin ikonografik analizine geçmeden önce, el yazmasının dini ve fiziksel özelliklerini ele alacaktır.

BUCHANAN İNCİLİ HAKKINDA BİLGİLER

a) DİNİ BİLGİLER

Buchanan İncili, metinsel olarak Peşitta⁴ geleneğine mensuptur ve Hıristiyanlık tarihindeki en köklü teolojik ayrışmalardan birinin mirasçısı olan Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi'nin (tarihsel adlandırılmayla Yakubi Kilisesi)⁵ litürjik ve teolojik dünyasına aittir. Bu el yazmasının dini bağlamını ve içerdiği ikonografik tercihleri tam olarak kavrayabilmek için, onu üreten ve muhafaza eden topluluğun teolojik kökenlerine inmek gerekir.

Süryani Ortodoks Kadim Kilisesi'nin ana akım Hıristiyanlıktan koparak bağımsız bir yapı olarak kimlik kazanmaya başlaması, MS 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'ne dayanır. Bu konsilde, İsa Mesih'in doğası üzerine şiddetli teolojik tartışmalar yaşanmıştır. İsa'da hem insani hem de ilahi doğanın, birbirine karışmadan ve ayrılmadan tek bir doğada birleştiğini (Miyafizitizm) savunan Süryani, Kıpti ve Ermeni kiliseleri; İsa'da ilahi ve insani olmak üzere iki ayrı

³<https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-OO-00001-00001/142>. Bu eser Cambridge Üniversitesi Dijital Kütüphanesinde online erişime açılmıştır.

⁴ Peşitta Süryanice basit, sade, yaygın anlamına gelir. Hıristiyanlığın erken dönemlerinde (MS 2. yüzyıl) İbranice ve Yunanca metinlerden Süryaniceye çevrilmiş standart İncil nüshasıdır. Batı'daki Vulgata'nın Doğu Kiliselerindeki karşılığıdır. Sebastian P. Brock, *The Bible in the Syriac Tradition*, 2nd rev. ed. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2006, s. 17.

⁵ Yakub Baradaî'nin hiyerarşik restorasyonu ve *Yakubi* isimlendirmesinin kökeni hakkında geniş bilgi için bkz: Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi I*, (İstanbul: 2007), s. 345-360; Ayrıca bkz: Mehmet Çelik, "Süryaniler", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 38, (İstanbul: 2010), s. 165.

doğanın bulunduğunu (Diyofizitizm) dikte eden Bizans ve Roma kiliseleriyle yollarını ayırmıştır.⁶ Bu ayrışma, salt kristolojik bir ihtilaf olmaktan öte, Bizans İmparatorluğu'nun merkezi dini otoritesi ile Doğu'nun yerleşik, kadim dilli Hıristiyan toplulukları arasında derin bir sosyo-kültürel kopuşun başlangıcıdır.

Konsil sonrası dönemde, sapkın (heretik) ilan edilerek ana akım kilise ve imparatorluk tarafından yoğun baskı ve sürgünlere maruz kalan Miyafizit Süryani toplulukları, 6. yüzyılda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tam bu kırılma noktasında, Edessa (Şanlıurfa) kökenli bir rahip olan ve daha sonra piskoposluğa yükselen Yakub Baradai (ö. 578) sahneye çıkmıştır. Yakub Baradai, kılık değiştirerek Anadolu, Suriye, Mezopotamya ve Mısır'ı yıllarca gizlice dolaşmış; yeni piskoposlar, rahipler ve diyakozlar atayarak kilisenin hiyerarşik yapısını adeta küllerinden yeniden inşa etmiştir. Kilisenin kurumsal varlığını kurtaran bu hayati teşkilatlanma çalışması nedeniyle, Bizanslı muhalifleri tarafından bu topluluğa başlarda küçümseyici bir nitelemeyle “Yakubiler” adı verilmiş; bu isimlendirme zamanla tarihsel ve akademik bir kimlik belirteci olarak literatüre yerleşmiştir. Kilisenin kendisi ise resmi olarak *Süryani Ortodoks Kadim Kilisesi* ismini kullanmayı tercih eder. Süryani Ortodoks Kilisesi'nin bu yeniden yapılandırılma süreci, sadece dini bir restorasyon değil, aynı zamanda Bizans merkezi otoritesine karşı bir kimlik direnişi olarak da değerlendirilmektedir.

Buchanan İncili'nin üretildiği 12. yüzyılın sonları, bazı araştırmacılar tarafından *Süryani Rönesansı*⁷ olarak tanımlanan döneme karşılık gelmektedir. Bu dönem, Süryani Kilisesi'nin teolojik, felsefi ve sanatsal üretim açısından önemli bir gelişim gösterdiği; özellikle patriklik merkezleri ile Tur 'Abdin bölgesi ve Deyrulzafaran Manastırı gibi manastırların himayesinde entelektüel ve kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı bir evre olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, Buchanan İncili'ndeki dini çerçeve ve peygamber tasvirleri (Musa, Eyüp, Samuel, Davut) yalnızca bir metin aktarımı değildir. Bu görsel ve metinsel

⁶ Doğu kiliselerinin tarihleri, ayrışmalar ve daha geniş bilgi için bkz: Aziz S. Atiye, *A History of Eastern Christianity* (London: Methuen, 1968), Zafer Duygu, *Kutlu Akalın Kristoloji'ye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar* (İstanbul: Divan Kitap, 2018).

⁷ Süryanilerin 11-12 ve 13. Yüzyıllarda el yazma üretimlerinin artması ve bu el yazmalarının resimlenmesi bazı araştırmacılar tarafından Süryani Rönesansı olarak adlandırılmıştır. Ancak bu kavram her araştırmacı tarafından kabul görmüş değildir. Bu çalışmada kullanılan “Süryani Rönesansı” ifadesi, Batı Avrupa tarih yazımındaki klasik “Rönesans” kavramıyla eşdeğer, yerleşik bir dönemlendirmeyi değil; özellikle 12. yüzyılda Tur 'Abdin ve çevresindeki manastır merkezlerinde yoğunlaşan yazma üretimi, teolojik faaliyet ve kültürel canlanmayı tanımlamak amacıyla betimleyici bir anlamda kullanılmaktadır. Nitekim Süryani araştırmaları literatüründe bu dönem daha çok “cultural revival”, “intellectual flourishing” veya “monastic revival” gibi kavramlarla açıklanmaktadır. Daha geniş bilgiler için bkz. Brock, S. P., *Syriac Studies in the Last Three Decades: Some reflections. Hugoye: Journal of Syriac Studies*, 1999, 2(1), Brock, S. P. *Syriac culture*, 337–425. In A. Cameron & P. Gamsay (Eds.), *The Cambridge History of Christianity*, 2011. Vol. 1 (pp. 425–446). Cambridge University Pr 1–15., Weltecke ve Younansardaroud “The renaissance of Syriac literature in the twelfth–thirteenth centuries” başlıklı makalesiyle bu durumu literatürde kalıcı bir yere konumlandırmıştır. Weltecke, D., & Younansardaroud, H. *The renaissance of Syriac literature in the twelfth–thirteenth centuries*, *The Syriac World*, ed. D. King, (pp. 698–717). Routledge, 2019.

bütünlük; Kadıköy Konsili'nden itibaren bağımsızlığını koruyan, Bizans'ın sanatsal hegemonyasına karşı kendi Doğu (Semitik) kökenlerini İslam sanatının estetik unsurlarıyla harmanlayarak direnen ve kendi teolojik (Miyafizit) kimliğini el yazmaları üzerinden inşa eden Yakubi geleneğinin anıtsal bir yansımasıdır.

b) FİZİKSEL BİLGİLER⁸

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde “Buchanan Bible (Oo. 1.1,2)” koduyla muhafaza edilen ve online erişime açılan Buchanan İncili, 12. yüzyılın sonlarında Tur ‘Abdin bölgesinde üretilmiş kapsamlı bir Süryanice Kutsal Kitap (Pandekt)⁹ nüshasıdır. Eser, Eski ve Yeni Ahit kitaplarının tamamını içermesi bakımından, Orta Çağ Süryani el yazma geleneğinde istisnai bir bütünlük arz etmektedir.¹⁰

El yazması kodex formundadır ve toplam 323 yapraktan (folyo, f.) oluşmaktadır. Yaprak ölçüleri yaklaşık 44 × 28 cm olup bu boyutlar eserin büyük ebatlı ve kamusal/litürjik kullanım için tasarlandığını düşündürmektedir. Kolasyon yapısı, genel olarak 10 yapraklı 33 kâğıt şeklindedir; ancak 24. ve 32. kâğıtlar 6, 33. kâğıt ise 11 yapraktan oluşarak üretim sürecinde yapılan müdahaleleri veya eklemeleri yansıtmaktadır. Günümüzde yapraklar koruma amacıyla ciltlerinden ayrılmış durumdadır.

Metin, Yakubî Serto yazı türünde, siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Diyakritik işaretlerin yeşil, rubriklerin kırmızı renkte yazılması, Süryani yazma geleneğinde metnin okunurluğunu ve yapısal bölümlenmesini güçlendiren standart bir uygulamayı yansıtmaktadır. Yer yer daha geç bir el tarafından eklenmiş Yunanca ünlü harfler, el yazmasının uzun süreli kullanım ve okuma sürecine işaret etmektedir. Kâğıt başlarında ve sonlarında, her kâğıt boyunca devam eden kırmızı Estrangelo yazılı başlık ve açıklamalar, metnin düzenli bir plan doğrultusunda üretildiğini göstermektedir. Sayfa düzeni üç sütunludur ve sayfa başına 54–66 satır arasında değişmektedir. Süryanice metin sütunlarının toplam genişliği yaklaşık 20,3 cm’dir. Metin başlarında yer alan ve Pandekt

⁸ Buradaki bilgiler yukarıda verilen online erişim linkinde sunulan verilerden ve <https://specialcollections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=20848> linki ile Lucy- Anne Hunt The Syriac Bible in Cambridge: Book Illumination in Syriac, Clicia and Jerusalem of the later Twelfth Century [in] *Orientalia Christiana Periodica*, 331-369 adlı makalesinden derlenmiştir.

⁹Pandekt (Pandect) Yunanca *her şeyi kapsayan, içeren* demektir. Kutsal Kitap’ın (Eski ve Yeni Ahit) tüm kitaplarını tek bir ciltte toplayan eksiksiz el yazmaları anlamında kullanılır. Yedinci yüzyıldan on ikinci yüzyıla kadar günümüze ulaşan yalnızca dört Süryanice Pandekt (Milano, Paris, Floransa ve Buchanan İncilleri) olduğu belirtilmektedir. Brett H. LaPrad, *Biblical Canon in the Syriac World: Authority and Transmission*, The Catholic University Of America, yayınlanmamış doktora tezi. Washington, D.C. 2025, s. 96,97,98.

¹⁰ Buradaki bilgiler yukarıda verilen online erişim linkinde sunulan verilerden ve <https://specialcollections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=20848> linki ile Lucy- Anne Hunt The Syriac Bible in Cambridge: Book Illumination in Syriac, Clicia and Jerusalem of the later Twelfth Century [in] *Orientalia Christiana Periodica*, 331-369 adlı makalesinden derlenmiştir.

teriminin sıkça kullanıldığı açıklamalar, eserin tüm Kutsal Kitap'ı kapsayan bir derleme olarak tasarlandığını açıkça ortaya koymaktadır.

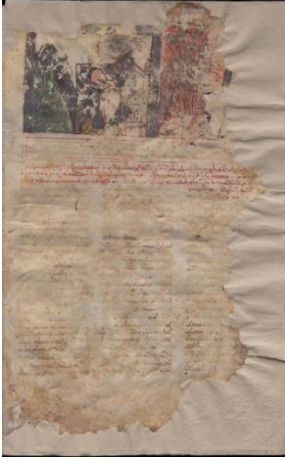
El yazması, zengin fakat kontrollü bir resim programına sahiptir. İlk resim, takdim sayfasında yer alan renkli haç motifidir. Ardından Musa, Eyüp, Yeşu, Samuel, Davut, Süleyman, 12 küçük peygamber, kadın kahramanlar ve Yeni Ahit figürlerine kadar uzanan geniş bir ikonografik dizge yer almaktadır. Tasvirler, ilgili kitabın başlangıcında konumlandırılarak metin-görsel ilişkisinin bilinçli biçimde kurulduğunu göstermektedir. Resmedilen her figürün baş hizasının sağında ve solunda Kral Davut, Eyüp Nebi gibi adı ve ünvanı/ sıfatı yazmaktadır. Hemen hemen her resmin altında, üstünde ya da yanında paleografik incelemeler sonucunda sonradan eklendiği düşünülen kimisinde uzun kimisinde tek satırlık ifadeler yer almaktadır. Metin ve resim konuları paralellik gösterse de üretim sürecinin yazar ve ressam arasında dönüşümlü olduğu yazarın metni önce yazıp resim için bir alan bıraktığı ve ressamın sonradan çalıştığı düşünülmektedir. Bu düşüncemizin temel sebebi ise ilk resimlerde resim ve metin arasında kalan boşluğun çok olması ve ressamın boşluğu tam doldurmak için figürü anatomik olarak bozacak bir büyüklükte resmetmektense boşluğu kendi iradesince doldurup resmin alt kısmında kalan boşlukların birkaç satırı bulan metinlerle ana metin gövdesinden farklı bir el yazısıyla doldurulmuş olmasıdır.

Eserde ayrıca Süryanice, Arapça, Ermenice, Yunanca ve İngilizce kenar notları bulunmaktadır. Bu ekler, el yazmasının farklı coğrafyalarda ya da bu dilleri konuşan farklı kişiler tarafından yazılmış, okunmuş, yorumlanmış ve açıklanmış olduğunu; dolayısıyla yalnızca yerel değil, uluslararası bir dolaşıma sahip bulunduğunu göstermektedir. Bazı yapraklarda yer alan karalamalar, dua ifadeleri ve notlar, yazmanın yaşayan bir nesne olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Tarihsel veriler, el yazmasının 1806 yılında Hindistan'ın Kandanad kentinde Mar Dionysius VI tarafından Claudius Buchanan'a hediye edildiğini; ardından 1809'da Cambridge Üniversitesine bağışlandığını göstermektedir. Paleografik ve tarihsel ipuçları, eserin üretimini Antakya Süryani Ortodoks Patriği I. Mikhael (1126-1199) dönemiyle ilişkilendirmeyi mümkün kılmaktadır.

TASVİRLER

Musa Nebi ve Tasviri

Resim 1. Fol 2v
Genel Görünüm.

Resim 2. Fol 2v. Musa Nebi ve yanar çalılar

Sayfa oldukça yıpranmış durumdadır. Üst, alt ve ön taraflarında yırtılma, kopma ve dökülmeler mevcuttur. Üç sütundan oluşan metin bloğu okunamaz durumdadır. Resim sayfanın üst kısmında yer almaktadır. Resmin altında kırmızı bordürle sınırlanmış resmi anlatan ve resim boyunca devam eden bir metin bloğu¹¹ vardır. Sayfanın alt kısmı üç metin bloğu halindedir. Bu tasvir bütün metin bloklarının üst kısmını kapsayacak şekilde resmedilmiş olan tek görseldir.

Sahne iki bölümden meydana gelmektedir sinematografik bir anlatım kullanılmıştır. Sağ tarafta yanar çalılar sol tarafta ise bir mekân içinde elinde tablet tutan Musa peygamber oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Metin bloklarına ve ikiye ayrılmış sahnenin düzenine baktığımızda her iki bölüme de neredeyse eşit yer ayrıldığı görülmektedir; ancak yanar çalı sahnesi yaprağın uç kısmına denk geldiği için sayfadaki kopma ve dökülmelerden dolayı seçilememektedir.

Yanar çalı sahnesi, Musa'nın Medyen'de çobanlık yaptığı sırada Horev Dağı'nda¹² Tanrı tarafından görevlendirildiği anı temsil etmektedir. Bu sahnede Tanrı, kendisini İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Tanrısı olarak tanıtmış ve Musa'ya İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarması emrini vermiştir. Bu ilahi

¹¹ Metnin okunabilen ilk kısmında Süryanice: ܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ ܕܡܘܨܐ...
Transliterasyon (Süryanice): hfem mor kul mfarfeno dktub tolo qnume abo wbro druh qadifo dabtajbu, Çeviri: Kâinatın efendisi üç tabiatlı baba, oğul, kutsal ruh adına kitabı yazmaya başlıyoruz, yazmaktadır.

¹² Mısır'dan Çıkış 3:1-10

görevlendirmeyi takiben Musa'nın Firavun ile karşılaşması¹³, On Bela süreci¹⁴ ve Mısır'dan çıkış anlatısı şekillenmiştir.

Mısır'dan çıkış sonrasında Musa ve İsrailoğulları, yaklaşık kırk yıl süren çöl yolculuğu boyunca çeşitli ilahi imtihanlardan geçirilmiş; bu süreçte mana ve bildircin ile rızıklandırılmış,¹⁵ susuzluk anlarında ise Musa aracılığıyla kayadan su çıkarılmıştır.¹⁶ Yolculuğun üçüncü ayında Sina Dağı'na ulaşılmış ve burada Musa'ya On Emir indirilmiştir.¹⁷ Metinsel ve kronolojik veriler dikkate alındığında, yanan çalı olayı ile On Emir'in indirilmesi arasında zaman ve mekân bakımından belirgin bir ayırım bulunmaktadır.¹⁸ Buna rağmen, söz konusu eserde bu iki olayın eşzamanlı biçimde tasvir edilmesi, tarihsel gerçekliğin değil, teolojik anlatının görsel yoğunlaştırılmasının amaçlandığını göstermektedir.

Bu yoğunlaştırma, mekânsal karşıtlık üzerinden açık biçimde kurgulanmıştır. Yanan çalı sahnesi açık bir alanda betimlenirken, Musa'nın dini bir otorite olarak elinde tabletlerle betimlenmesi kapalı bir mekân içerisinde betimlenmiştir.

Eserde Musa, bir vaaz kürsüsünde oturur vaziyette, sol elinde İbranice yazılı bir tablet tutmaktadır. Tablet in ucu konik biçimde ve ortadan ikiye ayrılmış her bir bölüme ikişer satır İbranice yazılmıştır. Sağ elin ileri derecede tahrip olmuş olması nedeniyle, figürün elinde bir yazı aleti bulunup bulunmadığı kesin olarak tespit edilememiştir. Ayrıca Musa Nebinin yüzü de tahrip edildiği için tam bir analiz yapmam mümkün olmamıştır. Bu durum, sahnenin ikonografik yorumunu sınırlayan maddi bir veri olarak değerlendirilmiştir. Oturduğu kürsünün detayları da tespit edilememiştir; ancak ayağının altındaki örtünün altın yıldız renginde olduğu görülmektedir.

Yanan çalı kompozisyonunda Musa, sayfa kenarındaki yoğun fiziksel tahribat nedeniyle bütünüyle seçilememektedir. Ancak, figürün elinde tablet tuttuğu statik sahnede görülen mavi tunik renginin tahrip olmuş alandaki renk kalıntılarıyla (omuz ve kol hattındaki pigment yoğunluğuyla) örtüştüğü gözlemlenmiştir. Ayrıca altın yıldız renkli asa, sahneler arasında seçici bir kullanım sergilemektedir. Birinci bölümde, yani Musa'nın kapalı bir mekânda elinde

¹³ İlk karşılaşma Mısır'dan Çıkış 5:1

¹⁴ Eski Ahit'teki on bela: Kan (Irmak sularının kana dönüşmesi): Mısır'dan Çıkış 7:14-25, Kurbağalar: Mısır'dan Çıkış 8:1-15, Üvezler (Sivrisinek veya bit): Mısır'dan Çıkış 8:16-19, Atsinekleri (Yabanıl hayvan sürüleri): Mısır'dan Çıkış 8:20-32, Hayvan Hastalığı (Sığır ve davarların ölümü): Mısır'dan Çıkış 9:1-7, Çıbanlar: Mısır'dan Çıkış 9:8-12, Dolu: Mısır'dan Çıkış 9:13-35, Çekirgeler: Mısır'dan Çıkış 10:1-20, Karanlık: Mısır'dan Çıkış 10:21-29, İlk Doğan Çocukların Ölümü: Mısır'dan Çıkış 11:1-10 ve 12:29-30

¹⁵ İsrailoğullarının çölde mana (kudret helvası) ve bildircin eti ile beslenmesi anlatısı için bkz: *Mısır'dan Çıkış* 16:1-36.

¹⁶ Musa'nın asasıyla kayaya vurarak su çıkarması için bkz: Mısır'dan Çıkış 17:1-7.

¹⁷ İsrailoğullarının Sina Çölü'ne varışı ve On Emir'in veriliş süreci için bkz: Mısır'dan Çıkış 19:1-25 ve 20:1-17

¹⁸ Kronolojik olarak "Yanan Çalı" olayı Musa'nın görevlendirilme aşamasına (MÖ 13. yy başları, Medyen bölgesi, bkz: Mısır'dan Çıkış 3) aitken; "On Emir" anlatısı Mısır'dan çıkış sonrası Sina Yarımadası'ndaki yasama aşamasına aittir. Bu iki olay arasında teolojik kronolojiye göre yaklaşık iki yıl ve yüzlerce kilometrelik coğrafi mesafe bulunmaktadır.

yasayı temsil eden tabletlerle tasvir edildiği sahnede asa görünmemektedir. Buna karşılık, ikinci bölümde yani yanan çalı sahnesinde, figürün kol hizasının hemen alt kısmında altın yıldız bir asanın belirgin bir parçası seçilebilmektedir. Bu veriler ışığında, figürün yanan çalıya doğru hamle yapan dinamik bir duruş sergilediği ve muhtemelen üç çeyrek profilden ilahi nida yönüne yöneldiği söylenebilir.

Musa'nın Yanan Çalı sahnesinde ayakkabılarını çıkarıp çıkarmadığı¹⁹ teolojik açıdan kritiktir ancak tahribattan dolayı tespit edilememiştir. Mekân içindeki tasvirinde ise ayakkabı gözlemlenmemiştir. Ayrıca rengi seçilemeyecek kadar tahrip olsa bile kontur çizgilerinden bir halesinin olduğu da tespit edilmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Musa Nebinin olay sıralamasında yanan çalı hadisesi Horev dağında geçmiş olmasına rağmen burada tasvir edilen dağın yanına Sina yazılmıştır.

Eyüp Nebi ve Tasviri

Resim 3. 57v Genel görünüm.

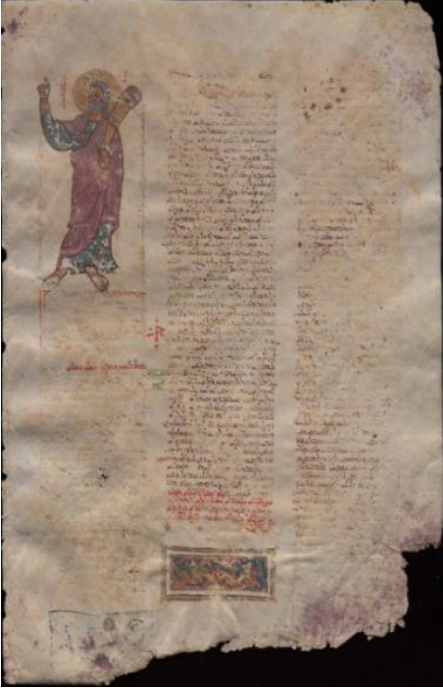

Resim 4. 57v. Eyüp Nebi detay

¹⁹ Mısır'dan Çıkış 3:5.

geçirilmiş kırmızı renkli bir himasyon²³ taşımaktadır. Mavi elbisenin sağ kolu dirsek hizasına kadar kıvrılmıştır. Sol elinde, üzerindeki yazıların büyük ölçüde okunabildiği bir rulo tutmakta; sağ eliyle ise bu ruloyu işaret etmektedir. Silinmiş olmakla birlikte parmak arası sandalet giydiği seçilebilmektedir.

Samuel Nebi ve Tasviri

Resim 5. Samuel Nebi 75v. Genel Resim 6. 75v Samuel Nebi detay görünüm.

İslam literatüründeki İsmail Nebi ile Yahudi literatüründeki Samuel'in (Samuel'in Türkçe çevirisi İsmail olarak kullanıldığı için) zaman zaman karıştırılması ya da özdeşleştirilmesi gibi durumlar söz konusudur ancak hem

²³ Himasyon, dikışsiz, dikdörtgen bir kumaş parçasıdır. Genellikle sol omuzdan geçirilip sağ kolu serbest bırakacak şekilde vücuda dolanır. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. "Himasyon" Cilt 2. İstanbul: Yem Yayınları, 1997.

tarihsel hem de filolojik²⁴ açıdan kabul edilir değildir; zira iki figür farklı soy hatlarına, dönemlere ve teolojik işlevlere aittir.²⁵

Eski Ahit anlatısında Samuel teokratik Hakimler dönemini nihayete erdirip monarşik Krallık dönemini tesis eden figür olarak merkezi bir öneme sahiptir. Mucizevi doğumu ve Şilo²⁶ tapınağındaki adanmışlığıyla başlayan dini kariyeri, onu İsrail'in ruhani hiyerarşisinin zirvesine taşımıştır. Elinde tuttuğu borazan ise Eski Ahit'te Tanrı'nın İsmail'e “yağ boynuzunu doldur ve git”²⁷ dediği ve ona İsrail'in gelecekteki Tanrısını seçme hakkı verdiği ayete dayanır. İsmail de boynuzundaki yağ ile önce Saul sonra da Davut'u mesh eder ve aslında İsmail bir kral yapandır.

Figür cepheden tasvir edilmiştir. Sağ eli havada ve işaret parmağını kaldırmış ve elini kaldırdığı yere doğru bakan ve sol eliyle de bir boynuz²⁸ tutarken betimlenmiştir. Elindeki Boynuz halesinin renginden biraz daha koyu sarı renktedir. Boynuzu eliyle tuttuğu yerin hemen üstünde, ortasında ve ucunda geometrik ve mavi ve kırmızı renkli bezemeler mevcuttur. Altın renkli halesi kırmızı konturla, resmin geri kalanı siyah konturla çerçevelenmiştir. Beyazlamış uzun saç ve sakalıyla yaşlılık hali görülmektedir. Saçları geriye doğru ve bukle bukle olmuş, uçları omuzlarına dökülmüştür. Üzerinde mavi, uzun kollu bir

²⁴ Samuel (İbr. שְׁמוּאֵל, *Šamū'el*) ile İsmail (İbr. יִשְׁמָאֵל, *Yiśmā'el*; Ar. إسماعيل, *Ismā'il*) isimleri yüzeysel fonetik benzerliklerine rağmen filolojik bakımdan farklı Proto-Semitik köklere dayanmaktadır. Samuel adı büyük çoğunlukla İbranice *šēm/šum* (“işim, ad”) ile teoforik unsur 'el (“Tanrı”) bileşiminden türetilmekte olup “Tanrı'nın adı” anlamı taşımaktadır; bununla birlikte İbranice anlatı geleneğinde halk etimolojisi yoluyla שָׁאֵל (*šā'al*, “istemek”) fiiliyle ilişkilendirilmiştir (1 Samuel 1:20). Bu isimdeki *šm* unsuru Akkadece *šumu* (“işim”) ile aynı Proto-Semitik kökten gelir. Buna karşılık İsmail adı, Proto-Semitik √Š-M- “işitmek, duymak” kökünden türemiş olup “Tanrı işitti” yahut “El işittir” anlamındadır. İbranice *yīšma'* (“işitecek”) formu ile teoforik 'el unsurunun birleşmesinden oluşan bu yapı Arapçada *Ismā'il* biçimini almıştır. Akkadece *šemū* (“işitmek”) fiili de aynı kökün Doğu Sami karşılığı temsil eder. Dolayısıyla Samuel ismindeki *šm* unsuru “işim” semantiğine bağlıken, İsmail ismindeki *šm* unsuru “işitme/duyma” fiil alanına aittir; bu nedenle iki isim arasındaki benzerlik yalnızca yüzeysel fonetik paralellikten ibaret olup etimolojik bakımdan aynı kökten türememektedir. Ayrıca İsmail isminde bulunan gırtlaksız *'ayin* (ע/א) sesi Arapçada korunmuş, Batı dillerinde ise büyük ölçüde düşmüştür; Samuel isminde ise böyle bir gırtlaksız ünsüz bulunmaz. Ernest Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English* (Jerusalem: Carta, 1987). J. Payne Smith, *A Compendious Syriac Dictionary* (Oxford, 1903).

²⁵ İslam literatüründeki İsmail Nebi ile Yahudi-İbrani kutsal metin geleneğindeki Samuel figürü (Türkçe çevirilerde Samuel adının zaman zaman “İsmail” ile karıştırılabilmesi nedeniyle oluşan terminolojik belirsizlikler dahil olmak üzere) farklı tarihsel, filolojik ve teolojik yapıları ait oldukları için özdeş kabul edilemez. İsmail, İbrahimî geleneğe İbrahim ile Hacer'in oğlu olarak yaklaşık MÖ 19.–18. yüzyıllara tarihlenir; Samuel, Eski Ahit'te monarşi öncesi dönemde, yaklaşık MÖ 11. yüzyılda faaliyet gösteren bir peygamber-hâkimdir (1 Samuel 1–3). Bu kronolojik ve soybilimsel fark, iki figürün tarihsel özdeşliğini imkânsız kılar. Samuel'in İsrail krallık geleneğinde Saul ve Davut'un meshedilmesindeki rolü, İsmail'in Kur'an'daki anlatsal işlevinden farklıdır. Dolayısıyla bu iki figür arasındaki ilişki yalnızca tipolojik veya karşılaştırmalı dinler tarihi bağlamında değerlendirilebilir; tarihsel özdeşlik iddiası ise kabul edilemez.

²⁶ Eski Ahit'te geçen Şilo Tapınağı (Mişkan/cadır), Filistin'de, Efraim dağlık bölgesinde, Beytel ile Şekem arasında yer almaktadır. Günümüzdeki adı Khirbet Seilun (Tel Şilo) olarak geçen yerleşim yeri, Batı Şeria'da Ramallah'ın kuzeyinde bulunur. Hakimler döneminde İsrail'in dini merkezi olan bu yer, Ahit Sandığı'nın uzun süre bulunduğu ve peygamber Samuel'in büyüüp peygamberlik görevine başladığı önemli bir merkezdir.

²⁷ 1 Samuel 16:1

²⁸ Samuel Nebi İsrail'in ilk kralı olan Saul'un başını mesh ederken içi yağ dolu bir boynuz kullandığını Eski Ahit'teki 10:1 de yer alan “Samuel yağ dolu boynuzu aldı, Saul'un başına döktü...” ibaresinden öğreniyoruz. Samuel Nebi burada elinde yağ dolu boynuzla tasvir edilmiştir.

elbise vardır, elbisenin kenarlarında iki şerit halinde kırmızı çizgi bulunmaktadır. Ayrıca elbisenin kol uçlarında bilekte kare motifli ve dirseğe doğru uzanan kısmında ise bitkisel motifli kalın bir manşet vardır. Üzerinde mor renkli bir himasyon vardır. Ayaklarında çok belli olmamakla beraber sandalet vardır.

Davut Nebi ve Tasviri

Resim 7. 88v. Genel görünüm

Resim 8. 88v Davut Nebi detay

Davut hem bir nebi hem de bir kral olarak betimlenmiştir. İsrail Krallığı'nın ikinci ve en önemli kralıdır. MÖ 1010-970 yıllarında, Beytullahim'de yaşayan Yişay'ın en küçük oğlu olan Davut, tarih sahnesine önce mütevazı bir çoban, ardından Kral Şaul'un sarayında yetenekli bir lir çalgıcısı olarak çıkar.²⁹ Ancak onun kaderini değiştiren olay, Golyat'ı sadece bir sapan ve taşla mağlup etmesidir.³⁰ Şaul'un ölümünden sonra Yahuda'nın, ardından tüm İsrail'in kralı olan Davut'un en büyük siyasi başarısı, Yeruslaşlaim'i fethederek başkent yapması ve Ahit Sandığı'nı buraya getirerek kenti teolojik bir merkeze dönüştürmesidir.³¹ Buna karşın, Batşeba ile zina yapması ve kocası Uriya'yı öldürtmesi, hayatındaki en büyük ahlaki çöküştür.³² Peygamber Natan tarafından

²⁹ 1. Samuel 16:1-13, 23

³⁰ 1. Samuel 17:1-58

³¹ 2. Samuel 6:1-19.

³² 2. Samuel 11:1-27.

azarlandığında derin bir pişmanlık duyarak tövbe etmesi³³ onu Yahudi ve Hristiyan geleneğinde tövbe eden günahkârın prototipi yapar. Tanrı, Davut'a onun soyundan gelen krallığın sonsuza dek süreceğini vaat etmiştir.³⁴

Davut başında tacıyla bir kral olarak tasvir edilmiştir. Başının arkasında kırmızı konturla sınırlandırılmış altın yaldız bir halesi vardır. Beyazlamış saç ve sakalıyla yaşlılık dönemini görmekteyiz. Başındaki tacı, ortasında kırmızı bir taş hemen iki yanında ise kare ve dikdörtgen birer taşla süslenmiştir. Üstünde geometrik motiflerin süslediği kırmızı pelerini vardır. Bu pelerinin kenarları altın yaldız bordürle geçilmiştir. Göğsünün üstüne uçları birbirine tutturulmuştur. Sağ eliyle takdis işareti yapmakta sol elinde ise bir rulo tutmaktadır. İçine giydiği uzun tuniği mavi renklidir. Daha koyu mavi ve kırmızı renklerle elde edilmiş dairesel motiflerle süslenmiştir. Tunüğün kol uçlarında altın yaldızlı bordürler yer almaktadır. El bileğini sardığı yerde ise zincir motifi yer alır. Etek ucu da yine bu bordürle sonlanır ama bu defa bordürün elbiseye birleşen kısmı zincir motifleriyle süslüdür. Bu uzun tunüğün altında da mor renkli bir gömlek ucu sarkmaktadır. Elinde bir rulo tutmaktadır. Ayakkabısı koyu renkli ve bütündür.

DEĞERLENDİRME

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 12. yüzyıla ait Süryani el yazması Buchanan İncili'nde (Oo.1.1,2) yer alan Musa, Eyüp, Samuel ve Davut tasvirleri salt kutsal metni süsleyen dekoratif öğeler olmanın ötesinde, teolojik, siyasi ve sosyal rütbelerin görünür kılındığı sembolik bir göstergeler sistemidir. Bu eser, *Süryani Rönesansının* anıtsal bir ürünü olarak, Bizans ve erken İslam görsel kültürüyle etkileşim içinde olmasına rağmen kendi yerel kimliğini koruyan oldukça özgün bir ikonografik programa sahiptir.

Eserdeki figürlerde görülen cepheden duruş belirgin siyah konturlar ve kırmızı ile sınırlandırılmış altın yaldız haleler, kutsal kimlikleri öne çıkaran karakteristik birer stilizasyon göstergesidir. Figürlerin cepheden tasvir edilmesi anlayışı salt perspektif eksikliği veya teolojik bir dayatma değil; kökleri Antik Suriye-Mezopotamya ve Palmira sanatına dayanan saf bir Doğu sanatı mirasıdır.³⁵ Sanatçılar, bu cepheden duruşu kullanarak kutsal figürlere anıtsal ve *hiyeratik* (ağırbaşlı, ruhani) bir saygınlık kazandırmışlardır. Bu şematik yapıya rağmen tasvirler tamamen donuk bırakılmamış; yaşlılık, hükümdarlık ve bedensel aksiyon gibi bireysel fizyonomik nitelikler titizlikle korunmuştur.

³³ Davut'un Natan tarafından uyarılması ve ardından gelen tövbe süreci için bkz: 2. Samuel 12:1-15; ayrıca pişmanlık yakarışlarını içeren şiirsel metin için bkz: Mezmurlar 51.

³⁴ 2. Samuel 7:12-16.

³⁵ Loosley, Emma. "The material culture of the Syrian peoples in Late Antiquity and the evidence for Syrian wall paintings". *The Syriac World* (Ed. Daniel King) London: Routledge, 2018, s. 461-462, Jules Leroy, *Les Manuscrits Syriaques à Peintures* Paris: Geuthner, 1964, s. 80. Ayrıca Kuzey Mezopotamya'daki bu yerel sanatsal süreklilik için bkz. Marlia Mundell-Mango, "The Continuity of the Classical Tradition in the Art and Architecture of Northern Mesopotamia" (Washington DC: Dumbarton Oaks, 1980), s. 115-134.

Tasvirlerin kılık-kıyafet ve mekân kullanımında, Geç Antik ve Erken Bizans geleneklerinden tevarüs eden lapis lazuli (mavi) ve purpura (erguvan/mor) renk skalası, evrensel birer statü göstergesi olarak figürlerin genelinde süreklilik arz eder.³⁶ Süryani sanatçılarının renkleri uygularken yer yer bir suluboya etkisi yarattığı, renk geçişlerine yer verdiği ve eserdeki altın yaldız kullanımıyla birlikte kırmızı kurşun gibi pigmentleri kullanarak çarpıcı kontrastlar oluşturdukları görülmektedir³⁷ bu eserde de b u etki göze çarpmaktadır. Figürlerin işlenmesinde kullanılan hızlı fırça darbeleri ve yer yer tek fırça/kalem vuruşları şematik formların içine beklenmedik bir estetik hareketlilik katmakta ve farklı sanatçı ellerinin üsluplarını ele vermektedir.³⁸

Hiyerarşik ayırım, tekstil detayları üzerinden keskinleşir; Davut'un tacı, pelerindeki geometrik bezemeler ve kapalı ayakkabı kullanımı Kral-Peygamber rütbesine özel bir görsel dil sunar.³⁹ Bu noktada Leroy, 12. ve 13. yüzyıl Süryani minyatürlerindeki giyim kuşam detaylarının (yerel ayakkabılar, yöresel pantolonlar, türbanlar), dönemin Arap-İslam sanatının (örneğin Hariri'nin Makamat'ı veya Dioskorides yazmaları) ve Selçuklu/Abbasi dönemi estetiğinin ikonografik etkilerini (sentezini) taşıdığını ifade eder.⁴⁰ Batı Hristiyan ikonografisinde çoğunlukla hasta ve ezilmiş formuyla öne çıkan Eyüp peygamberin, burada vakur ve yaşlı bir bilge olarak resmedilmesi de, baskı gören Süryani cemaatinin fiziksel ıstıraptan ziyade ruhani olgunluk ve sabır üzerinden kendi kaderini yeniden yorumlamasının bir yansıması olarak görülebilir.

İkonolojik açıdan figürlerin ellerindeki nesnelere rastgele seçilmemiş, metinsel referanslarla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Musa'nın yasa tabletleri ilahi kelamın sabitlendiğini, Samuel'in yağ boynuzu teokratik meşruiyetini, Eyüp ve Davut'un ruloları ise yazılı geleneğin kodekse geçiş öncesindeki sürekliliğini temsil etmektedir.⁴¹ Weitzmann'ın resim eleştirisi yöntemi ve el yazmalarının evrimine

³⁶ François Pacha Miran, "Patrons, Donors and Workshops: The Making of a Syriac Lectionary", *Comparative Oriental Manuscript Studies Bulletin* (2025), s. 137-140; Lucy-Anne Hunt, "Christian-Muslim Relations in Painting in Egypt of the Twelfth to mid-Thirteenth Centuries: Sources of Wallpainting at Deir es-Suriani and the Illustration of the New Testament MS Paris, Copte-Arabe 1/Cairo, Bibl. 94," *Cahiers Archéologiques* (1985), s. 121.

³⁷ Süryani sanatındaki bu şeffaflık (suluboya) etkisi ve renk katmanlaması için bkz. Lucy-Anne Hunt, "Thirteenth-Century Wallpainting at the Church of St. Theodore, Behdaiat (Crusader County of Tripoli): Configuring Confraternity, Community and Commerce", *Bulletin d'Archéologie et d'Architecture Libanaises* 17 (2017), s. 6-27; Altın varak ve kırmızı kurşun (cinnabar) pigmentiyle yaratılan kontrastların kimyasal ispatı için bkz. Pacha Miran, "Patrons, Donors and Workshops", s. 138-140.

³⁸ Leroy, *Les Manuscrits Syriaques* s. 190-191, Loosley, "The Material Culture" s. 462; İnce fırça vuruşlarından hareketle atölyelerdeki farklı sanatçı ellerinin üslupsal tespiti hakkında bkz. Hunt, "Christian-Muslim Relations", s. 141 ve Pacha Miran, "Patrons, Donors and Workshops" s. 129-130.

³⁹ Süryani el yazmalarındaki figürlerin taşıdığı nesnelere metne bağlılığı ve antik dönemi simgeleyen rulo ile kitap ayırımının ikonografik anlamı hakkında bkz. François Pacha Miran, "Le Livre dans le Livre: Les miniatures de la Bible syriaque de Paris (BnF syr. 341)," *Histoire de l'art* 77 (2015): 57; Kurt Weitzmann, *Illustrations in Roll and Codex: A Study of the Origin and Method of Text Illumination* (Princeton: Princeton University Press, 1970), s. 47-123.

⁴⁰ Leroy, *Les Manuscrits Syriaques*, ss. 99-100, 147.

⁴¹ Samuel'in teokratik meşruiyet simgesi olan yağ boynuzu ile Davut'un kral sıfatıyla tasviri için bkz: Leroy, *Les Manuscrits Syriaques*, s. 168.

dair çalışmaları göstermektedir ki, kadim rulo formatından kodeks formatına geçiş, resimlerin metinden bağımsızlaşarak özerk çerçeveler kazanmasını sağlamıştır.⁴²

Bu eserin üretim sürecinde de metin blokları ile resimler arasında tespit edilen fiziksel boşluklar, müstensih ve ressam arasında belirgin bir iş bölümü olduğunu, görsel programın metinle uyumlu ancak ondan bağımsız bir kurguya sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Anıtsal duvar sanatının kitap boyutuna aktarımı, dar çerçevelerde yoğun bir teolojik sentez sunar.⁴³ Nitekim Musa'nın *Yanan Çalı* ve *On Emir* sahnelerinde hem kapalı mekânda yasa koyucu hem de dağda vahiy alan dinamik bir peygamber olarak iki farklı bağlamda eşzamanlı tasvir edilmesi, kronolojik bir anlatımdan çok teolojik yoğunlaştırmayı hedefleyen bu görsel yaklaşımın bir örneği olarak düşünülmüştür.

SONUÇ

Süryani Sanatının anıtsal bir ürünü olan Buchanan İncili, kutsal metinleri süsleyen basit illüstrasyonların ötesinde, rulo formundan kodeks formatına geçişin getirdiği sanatsal bağımsızlığın ve görsel kurgunun bir tezahürüdür. Metinle uyumlu ancak metne salt bağımlı olmaktan çıkarak özerk çerçeveler içine yerleşen bu tasvirler, anıtsal duvar ve mozaik sanatının kitap sayfalarına daraltılmış, ancak teolojik yoğunluğu artırılmış birer yansımasıdır. Figürlerde izlenen katı cephesel duruş ve orantısız hacim eksikliği, perspektif bilgisizliğinden ziyade kökleri Antik Suriye-Mezopotamya mirasına dayanan bilinçli bir Doğu sanatı karakteridir. Bununla birlikte şematik ve durağan formlara ince fırça darbeleriyle kazandırılan hareketlilik, bu yerel üslubun kendi içindeki estetik ritmini ve dinamizmini oluşturmaktadır.

Dar çerçevelere sıkıştırılmış bu yoğun kurgu, figürlerin ellerindeki nesnelere ve giyim-kuşam detaylarıyla birer görsel teoloji ve kimlik ortaya koyar. Peygamberlerin sıradan birer tarihi karakter olmaktan çıkıp; ellerinde yöresel veya kadim geleneği simgeleyen yasa tabletleri, rulolar, yağ boynuzları ve başlarında taçlarla Hristiyan teolojisinin dayandığı Yahudi şeriatî temsilcilerinin konumlandırılması, kitap sayfasının adeta ilahî kelâmın tecessüm ettiği bir

⁴² Rulodan kodekse geçişin ressama sağladığı çalışma alanı ve marjin boşluklarının ressam tarafından nasıl değerlendirildiği, resmin metinle bağlantılı ancak metinden bağımsız olmadan tasvir edilmesi konusunda bkz: Weitzmann, Kurt. *Illustrations in Roll and Codex: A Study of the Origin and Method of Text Illustration*. Princeton: Princeton University Press, 1947

⁴³Süryani el yazması atölyelerindeki müstensih-ressam iş bölümü ile resim ve metin arasındaki fiziksel boşlukların/çakışmaların atölye pratiği açısından değerlendirilmesi hakkında bkz. François Pacha Miran, "Patrons, Donors and Workshops 128-132. Resmin metinden bağımsızlaşarak özerk bir görsel kurgu kazanmasının teorik arka planı için bkz. Weitzmann, *Illustrations in Roll and Codex* ss. 47-123. Anıtsal sanatın el yazmalarına ve dar bir çerçevede sunulan yoğun teolojik sentezin ikonolojik analizi için bkz: Miran, *Le Livre dans le Livre* s. 56-59.

mikrokozmosa dönüşmesini sağlamıştır. Ayrıca figürlerin kıyafetleri, kumaş desenleri dönemin Arap-İslam, Abbasi ve Selçuklu estetiğiyle girilen kültürlerarası etkileşimi yansıtmakla kalmaz; peygamberlik makamlarını hiyerarşik düzeylerde ayırtıran, Kral-Peygamber ile Çileci-Bilge arasındaki teolojik rütbe farkını kodlayan sosyolojik birer statü göstergesi olarak da işlev görür.

El yazmasının üretim aşamaları, atölyelerdeki iş bölümü ile resim ve metin blokları arasındaki fiziksel boşluklar, görsel programın metne körü körüne bağlı kalmadan kendi eylemsel mesajını bağımsız bir şekilde inşa ettiğini göstermektedir. Süryanice epigrafik unsurların ve kolofonların aktarılmasındaki özen, kitap içindeki görsel kurguyla paralel ilerleyen köklü bir manastır ağının varlığına işaret eder. Eserin renklendirilmesinde kullanılan mavi, mor ve kırmızı ve altı yıldız renklerinin kullanımı Bizans ve Yakın Doğu geleneklerinde görülen birer prestij sembolüdür. Bu maddi zenginlik, dönemin manastır atölyelerinin ve siparişi veren himaye sisteminin ulaştığı ekonomik refahı, siyasi gerilimler arasında cemaatin kendi bağımsız kimliğini bir sanat eseri üzerinden nasıl koruduğunu kanıtlamaktadır. Tüm bu biçimsel, teolojik ve maddi unsurlar; Buchanan İncili'ndeki peygamber tasvirlerini salt kendi devrinin değil, Orta Çağ Doğu Hristiyan sanatının sentezleyici ve ikonolojik belgelerinden biri konumuna yükseltmektedir.

KAYNAKÇA

- Aceto, Maurizio, vd. "Characterisation of Colourants on Illuminated Manuscripts by Portable Fibre Optic UV-Visible-NIR Reflectance Spectrophotometry." *Analytical Methods* 6 (2014): 1488-1500.
- Atiya, Aziz S. *A History of Eastern Christianity*. London: Methuen, 1968.
- Brock, Sebastian P. "Syriac Studies in the Last Three Decades: Some Reflections." *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 2, no. 1 (1999)
- Brock, Sebastian P. *The Bible in the Syriac Tradition*. 2nd rev. ed. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2006.
- Brock, Sebastian P. "Syriac Culture, 337–425." In *The Cambridge History of Christianity*, edited by Averil Cameron and Peter Garnsey, Vol. 1, 425–446. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Çelik, Mehmet. *Süryani Kilisesi Tarihi I*. İstanbul, 2007.
- Çelik, Mehmet. "Süryaniler." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul, 2010.
- Çetin, Ökkeş Hakan. "Bozkırın Görkemli Kültürü: İskitlerin Giyim-Kuşam ve Takıları". *Turkish Studies* 18, sy. 5 (2023): 1295–1324.
- Çetin, Ökkeş Hakan. "Onyedinci Yüzyıla Ait Kıyafet Albümlerinde Osmanlı Erkek Giyim-Kuşamı". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, sy. 53 (Kış II 2016): 259–275.
- Çetin, Ö. Hakan. "Osmanlı İmparatorluk Dönemi Resim Sanatında Türk Giyim-Kuşamı (1600-1700)". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Diñer, Pınar Serdar. "Erken Bizans Dönemi Resimli Dini El Yazmaları: Viyana Genesis Örneği". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Duygu, Zafer. *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Duygu, Z., Akalın K. *Kristoloji'ye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar* (İstanbul: Divan Kitap, 2018).
- Ezracıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. "Himasyon." C. 2. İstanbul: Yem Yayınları, 1997.
- Hunt, Lucy-Anne. "The Syriac Buchanan Bible in Cambridge: Book Illumination in Syria, Cilicia and Jerusalem of the later Twelfth Century." *Orientalia Christiana Periodica* 57 (1991): 331-369.
- Hunt, Lucy-Anne. "Thirteenth-Century Wallpainting at the Church of St. Theodore, Behdaidat (Crusader County of Tripoli): Configuring Confraternity, Community and Commerce", *Bulletin d'Archéologie et d'Architecture Libanaises* 17 (2017).

- Klein, Ernest. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*. Jerusalem: Carta, 1987.
- LaPrad, Brett H. *Biblical Canon in the Syriac World: Authority and Transmission*, The Catholic University Of America, yayınlanmamış doktora tezi. Washington, D.C. 2025
- Leroy, Jules. *Les Manuscrits Syriaques à Peintures Conservés dans les Bibliothèques d'Europe et d'Orient*. Paris: Geuthner, 1964.
- Loosley, Emma. "The Material Culture of the Syrian Peoples in Late Antiquity and the Evidence for Syrian Wall Paintings." *The Syriac World* Ed. Daniel King, 461-476. London / New York: Routledge, 2018.
- Miran, François Pacha. *Le décor de la Bible syriaque de Paris (BnF syr. 341) Et Son Rôle Dans l'histoire du Livre Chrétien*. Cahiers d'études syriaques 7. Paris: Geuthner, 2020.
- Miran, François Pacha. "L'enluminure Syriaque à L'époque Médiévale: Entre Tradition Byzantine et Innovation Orientale, XIe-XIIIe siècle." *Semitica et Classica* 14 (2021): 155-178.
- Miran, François Pacha. "Patrons, Donors and Workshops: The Making of a Syriac Lectionary." *Comparative Oriental Manuscript Studies Bulletin* 11 (2025): 107-154.
- Miran, François Pacha. "Images des anges dans l'enluminure syriaque de l'Antiquité tardive." *Travaux et Mémoires* 25/2 (2021): 267-296.
- Mundell-Mango, Marlia. "The Continuity of the Classical Tradition in the Art and Architecture of Northern Mesopotamia." *East of Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period*. Ed. Nina G. Garsoïan, Thomas F. Mathews ve Robert W. Thomson, 115-134. Washington DC: Dumbarton Oaks, 1980.
- Panofsky, Erwin. *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York: Oxford University Press, 1939.
- Smith, Payne, J. *A Compendious Syriac Dictionary*. Oxford, 1903.
- Weitzmann, Kurt. *Illustrations in Roll and Codex: A Study of the Origin and Method of Text Illustration*. Princeton: Princeton University Press, 1947
- Weltecke, Dorothea, and Helen Younansardaroud. "The Renaissance of Syriac Literature in the Twelfth–Thirteenth Centuries." In *The Syriac World*, edited by Daniel King, 698–717. London: Routledge, 2019.
- Wright, David H. "The Date and Arrangement of the Illustrations in the Rabbula Gospels". *Dumbarton Oaks Papers* 27 (1973): 197–208.
- Wright, William. *A Short History of Syriac Literature*. London: Adam and Charles Black, 1894.

“The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD).” Chicago: Oriental Institute, University of Chicago.

Cambridge Digital Library – Buchanan Bible (MS Oo.1.1.2)

<https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-OO-00001-00001/142>

<https://specialcollections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=20848>

Yönetişim Perspektifinden Metropol Yönetim Alanlarının Karşılaştırmalı Analizi: İstanbul ve Madrid Örnekleri¹

Kemal YAMAN², Shamil HUSEYNLI³

1.GİRİŞ

Kentlerimizde bugün tanık olduğumuz devasa demografik yığılma, aslında devleti merkeze alan çok bildiğimiz geleneksel yönetim anlayışının kökten sorgulanmasına yol açtı. Sanayi Devrimi'nden bize miras kalan klasik, katı ve yukarıdan aşağıya işleyen bürokratik modeller, günümüz metropollerinin iç içe geçmiş, çok katmanlı sorunları karşısında artık bir hayli hantallaşmış durumdadır. Bu hantallık kamu hizmetini sadece devletin tekelinde gören buyurgan yaklaşımdan uzaklaşarak yeni aktörlerin devreye girmesi, artık sadece bir tercih değil, karar mekanizmalarındaki meşruiyet krizini aşmak için rasyonel bir zorunluluktur. Tam da bu noktada, literatürün "yönetişim" olarak adlandırdığı büyük paradigma değişimi devreye girmektedir. Bu durumda kararların sadece resmi dairelerin karar alma birimlerinde değil sivil toplumun, özel sektörün ve bizzat kentlinin de dâhil olduğu daha yatay ve şeffaf ağlarda şekillenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Modern kentleşmenin beraberinde getirdiği ve bugün dev metropollerin idari mimarisini adeta içeriden çürüten en zor sorun, kuşkusuz "fonksiyonel kentsel alan" denilen derin boşluktur. Kağıt üzerinde cetvelle çizilmiş idari sınırlarla, hayatın ve ekonominin fiilen aktığı sınırlar arasında bugün devasa bir kopukluk bulunmaktadır. İdari haritalar yerinde sayarken, sosyo-ekonomik hayatın bu hızlı genişlemesi, kamu hizmetlerinin eşgüdümünde ciddi ve maliyetli kör noktalar yaratmaktadır. Sokağa indikçe meşruiyet krizi üreten bu aşırı merkezîyetçi yapılar, artık metropol idarelerini kendi içine kapanık birer "bürokratik kale" olmaktan çıkmaya ve çok aktörlü, dışa açık kurumsal yapılar inşa etmeye zorlamaktadır.

Bu çalışma, böylesine karmaşıklaşan kentsel yığılmaların nasıl daha rasyonel yönetebileceğine ilişkin bir arayıştan hareketle kurgulanmıştır. Bu amaçla,

¹ Bu çalışmanın özeti 25-26 Nisan 2026 tarihlerinde düzenlenen Kosova 3. International Prizren Scientific Research And Innovation Kongresinde sunulmuştur.

² Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Orcid: 0000-0001-9844-4264

³ Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Orcid: 0000-0003-2587-6183

farklı devlet geleneklerinin kendi metropollerini için yazdığı "kurumsal reçeteleri" ve bu modellerin sahada nasıl bir karşılık bulduğunu mercek altına alınmıştır. Araştırma analizinin merkezinde ise kendi coğrafyalarının tartışmasız en büyük ekonomik ve demografik güç merkezleri olan İstanbul ve Madrid yönetimleri yer almaktadır. Makro düzeydeki hizmet verimliliği ile mikro düzeydeki demokratik temsil açmazı arasında kaybolmamak için, hem fonksiyonel sınırlarını hem de kurumsal kapasitelerini yerel özerklik temelinde yeniden kurgulamak zorundadır.

Bu çalışmada, nitel bir analiz yaklaşımı benimseyerek konuyu farklı aşamalarda ele alınmıştır. İlk adımda, metropol yönetim alanı ve yönetişim kavramlarını kuramsal bir zemine oturtup üniterden çok kademeli yapılara kadar farklı modeller incelenmiştir. Ardından İstanbul ve Madrid metropoliten bölgelerinin tarihsel gelişimlerine, idari şemalarına ve kentleşme deneyimlerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise bu metropoliten alanı kurumsal kapasite, mekânsal planlama, demokratik temsil ve mali özerklik gibi hayati göstergeler üzerinden karşılaştırarak, elde edilen bulgular genel bir değerlendirmeye sonuçlandırılmaktadır.

Metropoliten kent yönetim modellerini karşılaştırmalı olarak inceleyen çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Yaman (2023), Yaman ve Büyükyılmaz (2021), Topçuoğlu ve Yaman (2017), Comba ve Yaman (2016), Yaman ve Aydın (2018), Yaman ve Jalali (2022), Bilgin (2025), Kemeç ve Peker (2018) ve Çelikyay (2010)'a aittir.

2. METROPOL YÖNETİM ALANI VE KENTSEL ALAN

2.1. Yönetim'den Çok Aktörlü Yönetişime Geçiş Süreci

Sanayi devriminin mirası olan klasik yönetim anlayışı günümüz metropollerinin iç içe geçmiş, çok katmanlı sorunları karşısında yetersiz kalmış bulunmaktadır. Hal böyle olunca, kamu hizmetini salt devletin tekelinde gören anlayıştan uzaklaşarak yeni yönetim anlayışının hayata geçirilmesi zorunluluk haline gelmiştir. Tam da bu noktada literatürün "yönetişim" olarak kodladığı paradigma devreye girmektedir. Yani kararlar sadece resmi dairelerin koridorlarında değil, sivil toplumun, özel teşebbüsün ve bizzat kentlinin de dâhil olduğu yatay ağlarda şekillenmektedir.

Devlet artık "kürek çeken" yegâne işçi değil, süreci koordine eden, farklı sesleri uyumlaştıran ve "dümen tutan" bir aktör konumuna gelmektedir. Özellikle devasa metropol yönetimleri düşünüldüğünde, hizmetin sadece verilmesi değil, şeffaf, denetlenebilir ve ortak akılla üretilmesi meselesi demokratik bir sınav haline gelmiş durumdadır. Emre itaat eden komuta zincirinden, ağlara ve müzakereye dayalı yeni bir idari tasarıma geçmek, karar

mekanizmalarındaki meşruiyet krizinin de en rasyonel ilacı olarak görülmektedir. Zira küreselleşme ve yerelleşme kıskacında sıkışan günümüz metropolleri, içlerindeki derin sosyolojik fay hatlarını ve çıkar çatışmalarını ancak bu katılımcı zeminle yatıştırabilir.

Konunun sadece idari bir formül değişikliği olmadığını, asıl dönüşümün siyasal ve hukuki bir kırılma yarattığını görmek gerekiyor. Nitekim Uysal ve Atmaca (2018), bu durumu kamu idaresinde temel bir kırılma noktası olarak nitelendirerek şu ifadelere yer vermektedir: "Kentteki tüm aktörleri iktidar ortağı etmeyi vaat eden 'yerel yönetim' kavramı yerel yönetimlerin 1980 sonrası geçirdiği yapısal değişimler ve dönüşümlerin en başında gelmektedir" (s. 415). Bu kuramsal sıçrama, yerel idareleri kağıt üzerinde çizilmiş katı sınırların dışına çıkmaya ve fonksiyonel kentsel ağlar inşa etmeye zorlamaktadır.

Düşünüldüğünde, modern bir metropolün boğuştuğu ulaşım sorunları, barınma krizleri veya çevresel tahribatlar, ne tek bir kurumun inisiyatifiyle ne de merkezdeki bürokrasinin refleksleriyle altından kalkılabilecek sorunlar değildir. Karar masasına kent konseylerini, taban inisiyatiflerini veya katılımcı bütçe pratiklerini dâhil etmek, yerel demokrasinin daha iyi işler hale gelmesini sağlamaktadır. Aslında burada hedeflenen şey yukarıdan aşağıya işleyen vesayet gölgesinin, yerini müzakereye ve güvene dayalı gerçek bir otonomiye bırakmasıdır.

Özellikle çok katmanlı metropol yönetimlerinin kronik yetki karmaşasından kurtulmasının yolu, hizmette yerindelik ve esneklik refleksini güçlendirmekten geçmektedir. Tabii bu yönetim idealinin teoriden çıkıp sahada karşılık bulabilmesi için, kentin sadece bir "nüfus" değil, örgütlü bir sivil toplum refleksine ve hak arayan aktif bir kentli bilincine sahip olması da gerekmektedir. Klasik siyasette sadece beş yılda bir sandıkta hatırlanan halk, yeni düzende sokağının bütçesine bile yön verebilen kurucu bir unsura dönüşmektedir. Kentsel mekânı planlarken masayı ne kadar çoğulcu tutarsanız, o meşhur rant ve kaynak bölüşümü de o kadar şeffaflaşır. Bu da doğal olarak kentlinin yaşadığı mekâna duyduğu adalet hissini onarır. Sonuçta metropoller bir yandan acımasız küresel piyasalara entegre olmaya çalışırken diğer yandan özgün yerel kimliklerini ancak bu esnek akılla koruyabilirler.

Bu bağlamda klasik kamu idaresinin yetersizliğini ve yapısal katılığını özetlemek gerekirse klasik kamu yönetimi yapısının aşırı merkezileşmiş ve bürokrasiye bağımlı bir biçimde faaliyet gösterdiği söylenebilir (Demir, 2014, s. 168). Metropol yönetim alanlarında bu yönetim kültürünü kurumsallaştırmak, ilgili mevzuatı mekanik bir hamleyle değiştirmekle çözülmeyip bürokrasi ile sokağın aynı zeminde buluşması gerekmektedir.

Klasik yönetim anlayışının “devlet emreder, vatandaş itaat eder” anlayışı yerine yöneticisini denetleyen, kent hakkını savunan ve çözüme doğrudan katkıda bulunan yeni bir "kentdaşlık" profili gelmesi gerekmektedir. İşin içine bir de bilgi teknolojilerindeki e-katılım imkânları girince, halkın karar mekanizmalarına etki etmesi, mekândan koparak anlık ve zahmetsiz bir pratiğe dönüşmüş bulunmaktadır. Bu çalışmada karşılaştırmalı olarak incelenen İstanbul ve Madrid gibi içinde çok büyük yönetim alanları barındıran yerleşim yerleri çoğulculuğu ve yönetim ilkelerine göre idare edildikleri sürece ayakta durabilirler.

Resmi kurumlar, özel teşebbüs ve sivil kurumlar arasında uygulamaya konulan yönetim anlayışı sadece demokrasiyi beslemeyip aynı zamanda kamu hizmetinin maliyetini düşürüp sahadaki kaliteyi de belirgin şekilde yukarı çekmektedir. Literatürde bu konuda dile getirilen önemli bir risk bulunmaktadır. Bu risk, çok sesliliğin karar alma hızını yavaşlatıp aktörler arası uzlaşmayı zorlaştırabileceğidir. Ancak bu bürokratik sorun vizyoner bir liderlik ve sağlam kurgulanmış yerel koordinasyon ağıyla aşılabılır.

Kentsel yoksulluktan afet riskine, ekolojik yıkımdan çevre kirliliğine kadar metropollerin boğuştuğu ağır sorunlar, merkezin yavaş işleyen hiyerarşik müdahaleleriyle değil, ancak yereldeki ortak sinerjinin harekete geçirilmesiyle çözülebilir. Artık tüm akademi dünyası bu konuda hemfikir durumdadır. Nihayetinde bu kaçınılmaz paradigma değişimi, metropol yönetimlerini kendi içine kapanık, izole bürokratik kaleler olmaktan çıkarıp dışa açık, öğrenen yerel inovasyon merkezlerine dönüştürmüştür. Literatürdeki bu makro değişimin temel dinamiklerini Ergün (2006) "Yönetimden yönetişime doğru yaşanan geçiş, politik düzlemde yaşanan değişimle ilişkilendirilebilmektedir" şeklinde tanımlamaktadır (s. 2).

2.2. Fonksiyonel Kentsel Alan Sorunsalı

Modern kentleşme dinamiklerinin yol açtığı en karmaşık yönetim krizi, kâğıt üzerinde çizilmiş idari sınırlarla, hayatın fiilen aktığı "fonksiyonel" sınırlar arasındaki kopukluktur. Sanayi devriminin etkisiyle mücavir alanlara doğru genişleyen metropoller kent merkezinin etrafında ona sıkı sıkıya bağlı uydu yerleşimler silsilesi yaratmış durumdadır. Artık insanların uydukları, çalıştıkları, eğitim gördükleri veya sosyalleştikleri mekânların arasına kilometrelerce mesafeler girmektedir. Bu durum da eski usul sınır çizgilerini fiilen hükümsüz kılan devasa bir insan ve sermaye sirkülasyonu doğurmaktadır. Ulaşım ağlarından çevre kirliliğine, altyapı maliyetlerinden ekonomik bölüşüme kadar kenti meydana getiren temel unsurlar artık tek bir yerel yönetimin yetki alanına sığmamakta ve sınırları aşarak bölgesel bir karaktere bürünmektedir.

Yasal sınırlar sabit kalırken, sosyo-ekonomik coğrafyanın hızla genişlemesi, kamu hizmetlerinin eşgüdümünde ciddi sorunlar doğurmaktadır. Metropol yönetim alanının sınırlarının ötesindeki bir komşu yerleşim yerinden her sabah merkeze akın eden binlerce çalışanın aşındırdığı yolların ve kullandığı toplu taşımanın faturası, doğrudan metropol belediyeye kesilmektedir. Yönetim biliminin "fonksiyonel kentsel alan sorunsalı" olarak adlandırdığı bu durum, günümüz metropollerinin idari yapısını olumsuz yönde etkilemektedir. Kenti salt yasaların çizdiği sınırlardan ibaret sanmak metropol alanlarda anlamını yitirmiş surumdur. Kılınç (2016)'ın bildirdiğine göre kentsel alan; politik, ekonomik ve sosyo-kültürel süreçler bağlamında oluşan ve bu süreçler bağlamında nevi şahsına münhasır bir kimlik kazanan dinamik bir mekandır (s. 39). Özetle, metropol yönetimini basit bir coğrafya veya mülki asayiş meselesi olmaktan çıkarıp daha esnek, bölgesel ve vizyoner bir yönetim anlayışına çevirmek gerekmektedir.

Metropol alanlarda fonksiyonel sınırlar aşılarak etrafa yayılmanın en çarpıcı sonucu, bilinen klasik "kır-kent" ayrımının giderek yok olması ve metropol alan çeperlerinde kimliği belirsiz, son derece karmaşık geçiş bölgelerinin meydana gelmesidir. Bu hızlı ve plansız genişleme, metropol alanların etrafındaki tarım arazilerini, hassas orman dokularını ve yüzyıllık tarihi köyleri kendi çekim merkezine almakta ve çoğu zaman doğal ve geleneksel yapısının bozulmasına yol açmaktadır. Yaşanan bu fiziksel ilhak süreci, bir zamanlar kendi halinde kırsal üretim yapan havzaları hızla sanayileştiriyor veya buraları sadece merkezin uydusu konumuna indirgeyerek kentin hem demografik hem de mekânsal genetiğini bozmaktadır. Merkezi yönetimin anlık kararları ile bir gecede "köy" statüsünden çıkarılıp "mahalle" statüsüne dönüşen bu alanlar, kentsel altyapı hizmetlerine aynı hızda kavuşamadıkları için ciddi bir uyum sorunu yaşamaktadırlar. Ayrıca, bu geçiş hatlarında patlayan plansız yapılaşma ve rant temelli uygulamalar, tehlikeyi sadece o mahallenin sorunu olmaktan çıkarıp, metropolün tüm ekolojik yapısını doğrudan etkileyen bölgesel bir tehdide dönüştürmektedir. Metropol yönetimlerinin kent sosyolojisi literatüründe "ekoton" ya da "kır-kent saçağı" olarak tanımlanan bu heterojen alanları eski usul kanunlarla yönetmesi çok zor görülmektedir. Sahadaki bu iç içe geçmişliğin bilimsel izahını yapan Chalil (2018), "Fonksiyonel ve yönetsel sınır farklılıklarının yanı sıra köy ve kent karakteri taşıyan birimlerin arasında bir derece farklılığın bulunması, söz konusu iki birimin keskin bir şekilde ayırlamayacağını göstergesidir" (s. 39) diyerek aslında durumun adını tam olarak koymaktadır.

Fonksiyonel kent yaşamı sınırı ile hukuki sınırlar arasında giderek açılan bu farklılıkları giderebilmek için dünya genelinde metropol yönetimlerinin

kurumsal yapılarında önemli yasal reform arayışları sürmektedir. Büyükşehir sınırlarının mülki il sınırlarına kadar çekilmesi, yetki donanımlı bölgesel planlama ajanslarının kurulması veya alt belediyelerin gönüllü birlikler çatısı altında toplanması, bu arayışın en bilinen özellikleri arasına yer almaktadır.

Fonksiyonel kentin fiziksel sınırlarını belirlenirken, eşzamanlı olarak o sınırların içindeki yerel demokrasiyi ve tabandan katılımı kurumsal olarak güvenceye alan sağlam bir zemini de inşa etmek gerekmektedir. Başarılı bir metropol yönetim modelinin omurgası, idari yetki alanının genişliğiyle değil, o sistemin taşıdığı demokratik temsiliyet gücü ve merkeze el açmayan mali bağımsızlığıyla ayakta kalmaktadır. Nitekim Günel ve Ağin (2023), Lefebvre'den (1998) aktardıkları tanımla çağdaş bir metropol idaresinin asli niteliğini şöyle tanımlar "Metropoliten yönetim, metropoliten belediye ya da büyükşehir yönetimi ise metropoliten alanların yönetimini, kurumsal yapısını kasteder ve siyasi temsilcilerin seçim yoluyla geldiği, siyasi meşruiyeti, idari ve mali özerkliği olan yönetimlerdir" (s. 279). Bütün bu tartışmalar özetlenecek olursa, dev metropollerin yüzleştiği bu fonksiyonel kentsel alan krizi, salt mekânı rasyonelce organize etme meselesine indirgenemeyecek kadar köklü bir sorundur. Asıl mesele, milyonlarca yurttaşın demokratik haklarının, çok katmanlı, meşruiyeti yüksek ve özerk bir idari şemsiye altında nasıl temsil edileceğidir ki, bu da özünde derinlikli bir idare hukuku ve siyaset bilimi tartışmasının ana eksenini oluşturmaktadır.

3. İSTANBUL METROPOLİTAN ALANI

3.1. Tarihsel Arka Plan

Küresel ölçekte metropolleşme serüvenleri incelendiğinde İstanbul; sırtında taşıdığı binlerce yıllık tarihsel bagajı ve üç büyük imparatorluğun yönetim merkezi olma vasfıyla, kuşkusuz en özel vakalardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Yüzyıllar boyunca Osmanlı'nın merkezîyetçi yönetim başkenti olan bu kent, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru Tanzimat rüzgarının dayattığı zorunlu modernleşme vizyonuyla sarsılmış ve Batılı formattaki ilk yerel yönetim pratikleriyle bu dönemde tanışmıştır. Özellikle Kırım Savaşı'nın hemen ardından Pera ve Galata ekseninde kurulan Altıncı Daire-i Belediye, kenti sadece kağıt üzerinde idari bir forma sokmayı değil; aynı zamanda mekanın bizzat kendisini Batılı bir altyapıyla yeniden dizayn etmeyi amaçlayan, o dönemin şartları düşünüldüğünde devrimci sayılabilecek kurumsal bir müdahaledir. Ne var ki Cumhuriyetin inşasıyla birlikte siyasi başkentlik tacını Ankara'ya devreden İstanbul, bu politik güç kaybını sanayi yatırımları ve ticaret burjuvazisinin itici gücüyle telafi ederek rotasını tamamen ekonomik bir çekim merkezi olmaya çevirmiştir. Asıl büyük demografik ve mekânsal kırılma ise,

1950'lerde tarımda makineleşmenin tetiklediği iç göç dalgalarının etkisiyle yaşanmıştır. İstanbul, asırlık surlarının dışına taşarak kontrolsüzce çepelere doğru akmaya başlamış ve bugünkü kronik metropolleşme krizinin ilk tohumları tam da bu yıllarda atılmıştır. Merkezin sanayisine ucuz işgücü olarak akan kitlelerin kendi barınma çözümlerini ürettiği plansız gecekondulaşma furyası, kentten etrafında devasa bir yoksulluk kuşağı örmekle kalmamış; kamu hizmetlerinin dağıtımını ve altyapı mühendisliğini kelimenin tam anlamıyla iflasın eşiğine getirmiştir. Dahası, merkezin uzağında filizlenen bu derme çatma uydu yerleşimler zamanla siyasi bir hüviyet kazanıp kendi bağımsız ilçe ve belde belediyelerini kurdukça; İstanbul'un idari haritası paramparça olmuş, kenti bir bütün olarak planlama ihtimali tamamen ortadan kalkmıştır. Sahada yaşanan bu idari kaosu dizginlemek ve yerel hizmet yetkisini yeniden tek bir otoritede konsolide etmek niyetiyle 1984 yılında devreye sokulan 3030 sayılı Kanun, Türk kamu yönetimi tarihine "anakent" (büyükşehir) modelini sokmuş ve İstanbul'u bu iki kademeli sistemin devasa bir test laboratuvarına dönüştürmüştür. Kent sosyolojisi ve yönetimi literatürü de, İstanbul'un kaderini çizen bu demografik ve fiziksel patlamayı incelerken meselenin siyasal iktisat boyutunu pas geçmemiştir. Nitekim Kemeç ve Yıldızan (2018) durumu şu şekilde tanımlamışlardır. "Bu iç göç dalgasıyla birlikte ekonomik ve siyasi açıdan İstanbul, Türkiye'nin en büyük metropolü olma konumunu güçlendirmiştir" (s. 22). Geriye dönüp baktığımızda İstanbul'un metropolleşme serüvenini sıradan bir nüfus artış eğrisiyle okumak büyük bir akademik yanılğı olur. Zira bu süreç, imparatorluk payitahtlığından çıkıp neoliberal piyasaların insafına bırakılmış küresel bir kent pazarına evrilen, son derece travmatik ve çok boyutlu bir mekânsal inşa anlamına gelmektedir. Bugün metropolün damarlarını tıkayan ve yönetilemez hale getiren devasa sorun yumağının temelinde, işte bu tarihsel süreçte yukarıdan aşağıya dayatılan merkezîyetçi idari refleksler ile toprağı salt bir rant aracı olarak gören pragmatist kentleşme politikalarının yarattığı ağır yapısal enkaz yatmaktadır.

3.2. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin İdari Yapısı

Günümüzde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin kurumsal mimarisi kâğıt üzerinde kente kuşbakışı bakan bir stratejik akıl ile sokağın nabzını tutan yerellik ilkesini uzlaştırma iddiası taşıyan iki kademeli bir kurguya dayanır. Oysa bu yönetsel yapının tarihsel genetiğine inildiğinde, idari tasarımın aslında asırlardır süregelen katı bir merkezîyetçi vesayet geleneğinden beslendiği ve yerel otonominin çoğu zaman sistemin üvey evladı muamelesi gördüğü yadsınamaz bir gerçektir. Kamu yönetimi literatürü de bu durumu tarihsel bir perspektifle oldukça net bir biçimde eleştirir. Görücü (2026), "Türkiye'de

büyükşehir yönetim modeli, 1855'te Osmanlı döneminde kurulan İstanbul Şehremaneti'ne kadar uzanmakta olup, başlangıçta halk talebinden ziyade merkezi yönetimin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir" (s. 15) saptamasını yapmaktadır. Günümüzdeki bu sistemin hukuki omurgasını yerel yönetim anlayışında reform niteliği taşıyan 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı yasa oluşturmaktadır. Devamında büyükşehir anlayışını kökten değiştiren 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı kanun teşkil etmektedir. Bilhassa 6360 kanunla yapılan düzenleme, ilin mülki sınırları ile büyükşehir hizmet sınırlarını eşitlemiş; bunun sonucunda tarihi orman köylerinin ve belde belediyelerinin tüzel kişilikleri feshedilerek büyükşehir yönetimleri devasa ve monolitik bir idari bütünlüğe kavuşmuştur. Tasarlanan bu yeni idari mimari, İstanbul özelinde adeta bir "şehir-devlet" büyüklüğünde bir idari yapılanma oluşturmuştur. Alt kademe yer alan 39 ilçe belediyesi ise çöp toplayan, temizlik yapan ve imar ruhsatı veren birer mikro hizmet birimine dönüşmüştür. Sistemin yönetim çarklarını döndüren asli organlara bakıldığında; doğrudan halkın oylarıyla seçilen ve yürütmenin yegane hâkimi olan Büyükşehir Belediye Başkanı'nın karşısında, ilçe başkanları ve meclislerinden devşirilen delegasyonla kurulan Büyükşehir Belediye Meclisi ile Encümen yer almaktadır. Bu siyasal kurgu içerisinde Büyükşehir Belediye Meclisi, kentin anayasası sayılan nazım imar planlarının oylanmasından milyarlık dev bütçelerin onaylanmasına kadar uzanan geniş yetki yelpazesıyla, farklı siyasi renklerin bir araya geldiği en stratejik yerel parlamento işlevini görmektedir. Alt kademe ilçe başkanları ile büyükşehir otoritesinin farklı siyasal kutuplarda yer aldığı dönemlerde, yasal metinlerin net olmayan konularında yetki savaşları kentsel hizmetleri bir anda felç edebilmektedir. Tüm bu iç siyasi gerilimlerin ötesinde asıl yapısal kriz, kentin seçilmiş meşru lideri konumundaki Büyükşehir Belediye Başkanı ile merkezin en güçlü bürokratik temsilcisi olan Vali arasındaki vesayet ilişkisidir.

3.3. İstanbul'da Kentleşme Modelleri ve Metropol Yönetişimi

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da uygulamaya giren devlet destekli kentleşme hamleleri ve metropoliten yönetimin yanlış uygulamaları kenti hızlıca küresel sermayenin ilgi odağı haline getirmiştir. Bilhassa 2000'li yıllarla birlikte adeta uygulamaya konulan mega projeler, devasa altyapı ihale süreçleri ve ada bazlı kentsel dönüşüm operasyonları, kentin bilinen geleneksel sosyo-mekansal dokusunu bozmaya başlamıştır. Bu uygulama metropolün kuzeyinde yer alan o hayati ekolojik koridorları ve su havzalarını geri dönüşü olmayan ağır bir yapılaşma ablukası altına girmesine yol açmıştır. Bu uygulamalar, büyük ölçüde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile TOKİ gibi merkezi hükümetin birimleri tarafından yürütülmüş ve kent

planlamasında mutlak birer güç haline gelmiştir. Netice itibarıyla, on beş milyonu aşan bu devasa organizmayı sadece toprağa dökülen milyonlarca metreküp betonla ve fiziki projelerle yönetebilmek ontolojik olarak imkânsızdır. İstanbul ancak tüm toplumsal paydaşları o masaya oturtan şeffaf, hesap verebilir ve tabandan beslenen bir yönetim felsefesiyle ayakta kalabilir.

4. MADRİD METROPOLİTAN BÖLGESİ

4.1. Tarihsel Arka Plan

İspanya'nın başkenti Madrid, salt bir ulusal başkent olmanın çok ötesine geçerek; kentsel gelişimin ve yönetsel dönüşümlerin tarihsel süreçte en hararetli şekilde test edildiği devasa bir laboratuvar işlevi görmüştür. Kıtayı kasıp kavuran Sanayi Devrimi'ni Avrupa'nın diğer köklü metropollerine nazaran oldukça gecikmeli ve yavaş bir ritimle tecrübe eden kent, yirminci yüzyılın ortalarına dek ağırlıklı olarak o hantal bürokratik ve askeri merkez silüetini muhafaza etmiştir. Ne var ki İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı iklimi sonrasında, bilhassa taşradan başkente doğru akın eden kitleler, Madrid'in hem demografik omurgasında hem de fiziksel sınırlarında sarsıcı ve eşi benzeri görülmemiş bir mekânsal genleşmeyi tetiklemiştir. Bu kontrolsüz yığılma sürecinin üzerine bir de Francisco Franco yönetiminin otoriter idari aklı eklenince; yerel yönetimlerin en küçük bir özerklik kalıntısı bile tırpanlanmış ve kentsel planlama mefhumu, tamamen devlet tekelinde yürütülen mekanik bir bürokrasinin insafına terk edilmiştir. Franco döneminin kente dayattığı bu büyüme modeli; esasen spekülâtif arsa rantlarına, rasyonel bir plandan yoksun hızlı betonlaşmaya ve altyapısı dahi çözülmemiş uydu kentlerin inşasına yaslandığı için, başkent in sosyo-mekânsal dokusunda derin eşitsizlik yarıkları açmıştır. Demokratikleşme dalgasının henüz ufukta görünmediği o yıllarda, sıradan kentlinin kendi yaşam alanını ilgilendiren karar mekanizmalarına sızması fiilen imkânsız kılınmış; tüm idari yetkiler, başkent in merkezine çöreklenmiş bürokratik bir oligarşinin elinde katı bir hiyerarşiyle konsolide edilmiştir. Modern Madrid metropolünün makus talihini yenmesini sağlayan ve idari altyapısını kelimenin tam anlamıyla baştan yazan o büyük tarihsel kırılma ise, diktatörlük rejiminin çöküşüyle birlikte 1978 yılında hayata geçirilen ve İspanya'yı üniter saptantıdan kurtararak çağdaş bir "Özerk Topluluklar" (Comunidades Autónomas) yapısına taşıyan yeni anayasal düzendir. Siyaset bilimi ve idare hukuku açısından radikal bir kopuşu müjdeleyen bu yeni anayasal mimari, yönetim erkini merkezin tekelinden söküp alarak bölgesel ve yerel aktörlere dağıtmayı sarsılmaz bir hukuki teminata bağlamıştır. Ulusal literatürde, İspanyol yerel idare geleneğindeki bu devasa yapısal devrimin kentsel vizyona nasıl yansıdığı Yıldız (2011) tarafından oldukça vurucu bir tespitle ele alınır: "İspanya'nın, yerel yönetim bakımından,

yasama erkinin “bölge parlamentolarına” ait olduğu bir “bütünleşmiş devlet” (Estado integral) olması olarak belirlenmiştir" (s. 178). İşte bu yepyeni demokratik iklimin bir meyvesi olarak; tarihsel kökleri itibarıyla özerk bir bölge geçmişi bulunmamasına rağmen, sırf başkent olmasının omuzlarına yüklediği iktisadi ağırlık sayesinde Madrid, tek vilayetten müteşekkil bir özerk topluluk statüsü kazanmayı başarmıştır. Böylelikle kent, kendi bölgesel hükümetine ve yasa yapıcı parlamentosuna sahip, Avrupa'nın yerel demokrasi açısından en güçlü ve en ademi merkezîyetçi metropol idarelerinden birine evrilerek o otoriter geçmişin idari kalıntılarını silip atmıştır.

4.2. Madrid Büyükşehir Yönetiminin Yapısı

Günümüz Madrid metropolünün idari mimarisine yakından bakıldığında, İspanya'nın kendine has asimetrik federalizminin kentsel ölçeğe nasıl ustalıkla uyarlandığını görebiliriz. Bu sofistike yapının zirvesinde oturan ve kentin bölgesel kaderini tayin eden Comunidad de Madrid (Madrid Özerk Topluluğu), anayasanın kendisine bahsettiği yasama, yürütme ve bütçe ayrıcalıklarıyla klasik bir büyükşehir belediyesinden ziyade adeta bağımsız bir eyalet hükümeti hüviyeti taşımaktadır. Özerk Topluluk yönetimi; sınırları içindeki milyonları ilgilendiren üst ölçekli stratejik planlama, ulaşım ağlarının entegrasyonu, çevre politikaları ve bölgesel iktisadi kalkınma gibi makro politikalarda sahanın yegane ve asli koordinatörü olarak hareket etmektedir. Bölgesel hükümetin yetki sınırlarının bu denli geniş ve esnek çizilmesi, akademik çalışmalarda merkezi devlet ile yerel özerklik arasındaki net görev taksimini incelerken sıklıkla vurgulanmaktadır. Nitekim Usta ve Bilgiç (2017) bu anayasal yetki paylaşımını şu şekilde detaylandırmaktadır: "İspanya Anayasası özerk toplulukların hangi konularda tek başlarına yetkili olduklarını belirtmiştir. Bunlar genel olarak; tarım, turizm, hayvancılık, ormancılık, kültür, sulama işleri, toplumsal hizmetler, sağlık, ekonomik gelişme, çevrenin korunması, tarihsel yapıtların korunması yerel yönetim sınırlarının saptanması olarak sayılabilir" (s. 127). Metinden de açıkça anlaşıldığı üzere, Madrid metropolündeki fonksiyonel sınırların tayin edilmesi ve kentsel politikaların hukuki zemine oturtulması, doğrudan doğruya Özerk Topluluğun kendi yerel parlamentosunda ürettiği bağımsız yasama mesaisinin bir sonucudur. Sistemin tabanına, yani idari mimarinin alt kademesine indiğimizde ise; doğrudan sokağın nabzını tutan, sayıları yüzü aşan ilçe ve belde belediyeleriyle karşılaşırız. Elbette bu alt birimler mozağinin en büyük, en bütçeli ve siyaseten en etkili aktörü, başkent tarihini kalbini temsil eden Madrid Şehir Konseyi'dir (Ayuntamiento de Madrid). Bu güçlü konsey; kendi yetki sahası dâhilindeki gündelik çöp toplama, imar ruhsatlandırma, mikro ölçekli ulaşım planlaması,

tabana yayılan sosyal destekler ve kentsel güvenlik gibi hayati hizmetleri, merkeze el açmadan kendi otonom bütçesiyle kusursuzca yürütür. İlk bakışta çift başlı bir yönetim kaosu yaratacağı düşünülen bu yapı, anayasal sınırların netliği sayesinde birbirini dengeleyerek; hem kentin küresel rekabet gücünü bölgesel bir vizyonla korur hem de yerel krizlere Şehir Konseyi eliyle anında refleks verilmesini sağlar. Ancak madalyonun diğer yüzünde, Madrid Özerk Topluluğu ile Madrid Şehir Konseyi'nin farklı siyasi kutuplara savrulduğu dönemlerde yaşanan derin idari krizler gerçeği yatmaktadır. Özellikle mekânsal vizyon farklılıkları ve dev yatırımların nereye yapılacağı gibi konularda patlak veren bu politik sürtüşmeler, sistemin en kırılğan yumuşak karnını oluşturur. Yine de İspanyol modelini Türkiye'deki pratiklerden ayıran en kritik detay; bu yetki krizlerinin merkezin otoriter bürokratik vesayetiyle ezilerek değil, bağımsız yargı organlarının hakemliği veya sektörel müzakere komisyonlarının demokratik uzlaşılı kültürüyle çözüme kavuşturulmasıdır.

4.3. Madrid'de Kentleşme ve Metropol Yönetimi Deneyimi

Madrid'in metropolleşme serüvenini ve güncel kentsel yönetim pratiğini özel kılan temel unsur, bilhassa 1980'li yıllarla birlikte bölgesel entegrasyonu ve sürdürülebilir ulaşım ağlarını merkeze oturtan o vizyoner yönetişim akıldır. Geçmişin hızlı ve kaotik iç göç dalgalarının kentin silüetinde bıraktığı ağır ekolojik ve fiziksel tahribat; ancak İspanya'nın özerk topluluk yapısına geçişiyle birlikte sistematik bir bölgesel planlama şemsiyesinin altına alınarak rasyonel bir biçimde onarılabildiği. Bu onarım sürecinin ve Madrid metropolünün başarı öyküsünün ardındaki en somut idari hamle, şüphesiz merkez ile çeperlerdeki uydu kentler arasında her gün bir sarkaç gibi gidip gelen devasa nüfus hareketliliğini dizginlemek üzere kurulan Madrid Bölgesel Ulaşım Konsorsiyumu'dur. Kağıt üzerinde basit bir idari büro gibi duran bu konsorsiyum, masanın etrafında bölgesel hükümeti, yerel ilçe konseylerini, kar amacı güden özel taşıma şirketlerini ve hatta merkezi idare temsilcilerini ortak bir bütçe havuzunda buluşturan, kelimenin tam anlamıyla çok aktörlü kusursuz bir kentsel yönetişim laboratuvarıdır. Ulaşım altyapısının tek bir bilet ve ortak bir tarife havuzunda eritilmesi, her gün farklı idari sınırları aşındıran milyonlarca Madridlinin sadece seyahat konforunu artırmakla kalmamış; aynı zamanda parçalı yönetimin kronik hastalığı olan koordinasyon faturasını da tamamen ortadan kaldırmıştır. Üstelik Madrid modelinin bu idari eşgüdüm yeteneği sadece raylı sistemler veya otobüs hatlarıyla sınırlı kalmayıp; kentsel dönüşüm, sosyal konut inşası ve çevresel sürdürülebilirlik politikalarında da çok parçalı alt belediye yapısına rağmen çok iyi işleyen bir konsensüs kültürü sergilemektedir.

Madrid'in metropoliten yönetim yapısı 179 ilçe belediyesini içeren iki aşamalı bir modele (the Community of Madrid) sahiptir" (Gül ve Batman 2016,s. 15). Sistemin içine dahil edilen bu 179 farklı ilçe belediyesinin barındırdığı derin sosyo-kültürel ve ekonomik çeşitlilik, kentin tek tip, gri ve tekdüze bir idari kalıba dökülmesini engelleyerek her bölgenin kendi rengiyle metropol şemsiyesi altında almaktadır. Anayasal özerkliğin kente sunduğu mali bağımsızlık ve yerelde toplanan yüksek vergi gelirlerini doğrudan kentin kendi yaralarına kullanabilme lüksü, Madrid'i bugün sadece İspanya sınırlarında değil, tüm Avrupa Birliği havzasında küresel sermayeyi çeken en rekabetçi cazibe merkezlerinden birine dönüştürmüştür. Kentsel dönüşüm vizyonlarına bakıldığında da durum farksızdır. Zira merkezden dayatılan, mahalle kültürünü ezip geçen salt rant odaklı buldozer siyaseti yerine, doğrudan bölge halkıyla müzakere masasına oturan ve kentin tarihi ruhunu titizlikle koruyan yerinde dönüşüm projeleri tavizsiz bir biçimde önceliklendirilmektedir. Tüm bu yönetsel tabloyu özetlemek gerekirse Madrid deneyimi; yasama ayrıcalıklarıyla donanmış güçlü bir bölgesel hükümet şemsiyesi ile taban demokrasisini sahada bizzat işleten otonom ilçe belediyeleri arasındaki rasyonel görev taksiminin, fonksiyonel kentsel alanların yönetilmesinde ne denli sihirli ve hayati bir formül olduğunu tüm dünyaya kanıtlamaktadır.

5. MADRİD VE İSTANBUL METROPOL YÖNETİM ALANLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

5.1. Kurumsal Kapasite ve İdari Sınırlar: Bütünleşik Yapıya Karşı Parçalı Bölgesel Koordinasyon

Metropol yönetim alanlarının karşılaştırmalı analizi, aslında kentlerin yasal genetiğini ve politik gelişim serüvenlerini yansıtan kurumsal mimarilerin masaya yatırılmasıyla gerçek bir akademik derinlik kazanır. Kendi ulusal coğrafyalarının en büyük demografik ve ekonomik güç merkezleri olan İstanbul ile Madrid, fonksiyonel kentsel alanı kapsama konusunda birbirine taban tabana zıt iki farklı idari kurguya sahiptir. İstanbul'da kentin idari sınırlarının bütünüyle merkezi otoritenin politik insiyatifiyle çizildiği ve ortaya çıkan yekpare yapının katı bir vesayet hukukuyla korunduğu görülmektedir. Özellikle Türk yerel yönetim tarihinde radikal bir değişikliğe yol açan 6360 sayılı kanun, kentin asa mülki sınırlarını büyükşehir belediyesinin hizmet sahasıyla birebir eşleştirerek büyükşehirlerin sorumluluk alanını bir hayli genişletmiştir. Bu değişikliğin temel amacı kentsel hizmet üretimindeki israfı azaltmak, planlama aşamasında çok başlılığı ortadan kaldırmak gibi oldukça rasyonel hedeflere dayanmaktadır. Ancak sahanın sosyolojik gerçekliği yasal metinlerdeki amaç ve hedeflere her zaman uymamaktadır. İdari sınırların bu derece genişlemesi,

büyükşehirleri özellikle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni sıradan bir yerel yönetim olmaktan çıkarıp, elinde milyarlarca liralık devasa bütçeler tutan merkezi bir devlet aygıtına dönüştürmüştür. Bu konuda Tekel (2009) 2000'li yıllarda Türk kamu yönetim sistemi yeniden yapılanma sürecine girdiğini, yeni yönetim anlayışı 'yönetişim' kavramına dayandırıldığını bildirmektedir (s. 191). Uygulamada ise vadedilen yönetişimin gerektirdiği tabandan yukarıya doğru işleyen demokratik esnekliği görmek mümkün olmamaktadır. Aksine, özellikle İstanbul örneğinde kurumsal kapasitenin merkezin belirlediği mülki sınırlardan oluştuğu, yerel krizleri sokağın aktörleriyle değil tek bir bürokratik merkezden çözmeye kilitlendiği, aşırı yoğunlaşmış ve katı bir metropoliten yönetim anlayışının egemen olduğu bir uygulama ile karşılaşmaktadır.

İstanbul örneğinin aksine Madrid metropolü kurumsal kapasitesini tepeden inme komutlarla değil, ademi merkezîyetçi ve çok aktörlü bir bölgesel koordinasyon ağının üzerine inşa etmeyi tercih etmiştir. İspanya'nın kendi tarihsel serüveninden gelen anayasal özerklik vizyonu Madrid kentinin idari çeperlerini doğrudan "Comunidad de Madrid" isimli bölgesel bir parlamentonun egemenlik ve yasama alanıyla eşleştirmiştir. Madrid modelinin anatomisine inildiğinde idari sınırların bilinçli bir şekilde parçalı bırakıldığı görülür. Başkentini çeperlerini saran onlarca bağımsız ilçe ve belde belediyesi, kendi yerel otonomilerini her türlü merkezi müdahaleye karşı tam anlamıyla muhafaza etmektedir. İşin yönetsel sırrı ise bölgesel hükümetin yönetim taktiğinde gizlidir. Bu üst akıl, sahadaki parçalı alt birimleri katı yasal zorunluluklarla ve emir kipleriyle değil, güçlü konsorsiyumlar ve ortak yatırım havuzları sayesinde fonksiyonel bir bütünlüğün içine çekmeyi başarmaktadır. Literatürde, metropollerin yönetsel kurgularındaki bu çok katmanlı ve uyumlu kurumsal işleyiş tasnif edilirken Oktay (2016) tarafından Madrid'in konumuna özellikle vurgu yapılarak şu belirleyici saptama yapılmaktadır: "Üst kademe organlarında dikey koordinasyon kapsamında alt kademeden temsilciler görev yapar. Başlıca örneklerini Pekin, Tokyo, Madrid, Tiran, Varşova, Zagreb, Bangkok, Berlin, Seul, Montreal, Şangay oluşturur" (s. 65). Türk idari sisteminde, örneğin İstanbul'daki ilçe belediyelerinin büyükşehir çarkı karşısında ezilen zayıf kurumsal ve mali yapısıyla kıyaslandığında, Madrid'in küçük alt belediyeleri bile kendi sınırları dâhilinde tam teşekküllü birer otonom iktidar alanıdır. Hal böyle olunca Madrid yönetimi; parçalı yapının üretebileceği yetki kaosunu idari vesayet yoluyla değil, bizzat bölgesel hükümetin denetiminde yürütülen eşitler arası sivil müzakere ve gönüllü uyum mekanizmalarıyla aşmaktadır. Her iki kentin yönetsel felsefesini karşılaştırmalı olarak incelediğimizde elde ettiğimiz sonuç şu şekildedir. İstanbul kurumsal sınırlarını merkezi hükümetin belirlediği üniter devlet otoritesini hissederken Madrid, kentsel sınırları demokratik

katılımın ve yatay müzakerenin bir ürünü olarak bölgesel bir entegrasyon formunda şekillendirmekte ve işbirliğine dayalı yönetişimi odağına almaktadır.

5.2. Mekânsal Planlama ve Altyapı Entegrasyonunda Yöntemsel Farklılıklar

Mekânsal planlama ve kentsel altyapı ağlarının metropol ölçeğinde bütünleştirilmesi, kent yönetimlerinin kurumsal kapasitesini ve vizyoner derinliğini en net haliyle sınav alanlarının başında gelmektedir. İstanbul'un planlama pratiğine bakıldığında, kentin sahip olduğu coğrafi büyüklüğüne rağmen, sürecin genellikle dar kapsamlı parsel bazlı müdahalelerle ve rant odaklı kentsel dönüşüm metodolojisiyle sınırlandırıldığı görülmektedir. Kenti makro düzeyde bir düzene sokması beklenen stratejik Çevre Düzeni Planları, merkezi idarenin sık sık gerçekleştirdiği müdahaleler nedeniyle bütünlüğünü yitirmekte ve kentsel makroform öngörülemez bir kaosa sürüklenmektedir. Kentsel yatırımlarda ekolojik maliyetlerin ekonomik büyüme hırsı karşısında ikincil plana itilmesi, kentin akciğeri sayılan kuzey ormanlarını ve su havzalarını geri dönüşü olmayan bir tahribatın eşiğine getirmektedir. Literatürde, kentsel yayılmanın ve yeni uydu kentlerin mekânsal sınırlar üzerindeki etkisi tartışılırken, tarafından dile getirilen kentin metropoliten alanın dışına yayılması durumunda ortaya çıkan büyük yerleşim yerleri metropoliten alan şeklinde ifade edilmektedir (Öztürk ve Tozak, 2021, s. 296). Altyapı entegrasyonu tarafında ise, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile merkezi hükümetin yürüttüğü raylı sistem projeleri arasında yaşanan idari ve politik çekişmeler, kentsel hareketliliği felç eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyükşehir Belediye yönetimi ile merkezi hükümetin ayrı partilerden oluşu sadece kaynak israfına yol açmakla kalmayıp, İstanbul'un kronik trafik krizinin de en temel yapısal gerekçesini oluşturmaktadır. Neticede İstanbul'un planlama süreci, ortak aklın rehberliğindeki bilimsel bir uzlaşma sahası olmaktan çok, merkezi devletin tahakküm arzusu ile yerel dinamiklerin sorumsuz davranışları ile birleşerek daha karmaşık bir hal almaktadır.

İstanbul'un yaşadığı bu dikey yetki çatışmalarının aksine Madrid metropolü, planlama ve altyapı entegrasyonu konularında bölgesel bir konsensüs kültürü üzerine inşa edilmiş bir modele sahiptir. Madrid Özerk Topluluğu tarafından yürütülen mekânsal gelişim politikaları, anayasal güvence altındaki sıkı planlama ilkelerine dayanmakta ve tüm ilçe belediyeleri için bağlayıcı bir semsiye vazifesi görmektedir. Yeni yerleşim alanlarının açılması süreçleri, uzun vadeli nüfus projeksiyonlarına ve ekolojik taşıma kapasitesine göre şekillendirilmektedir. Madrid'in altyapı entegrasyonu konusundaki en görkemli başarısı, tüm farklı taşıma sistemlerini tek bir çatı altında koordine eden

Bölgesel Ulaşım Konsorsiyumu'nun varlığıdır. Metro, otobüs ve banliyö trenleri farklı mülkiyet yapılarında olsa dahi, biletmeden sefer saatlerine kadar tüm organizasyon bu güçlü üst yapı aracılığıyla ortak bir akılla yürütülmektedir. İspanya'daki merkezi hükümet ile bölgesel yönetim, yatırım süreçlerinde birbirleriyle rekabet etmek yerine ortak fonlar aracılığıyla kentin küresel marka değerini koruyan rasyonel bir işbirliği zemini kurmayı başarmıştır. Kentsel bütünleşme kavramının önemine dair Öztürk ve Tozak (2021) tarafından net bir biçimde ifade edildiği üzere; “Metropolitan alan, ekonomik, toplumsal, politik ve idari etkenler sebebiyle büyükşehir ve ona bağlı kısımları ifade etmektedir” (s. 296) gerçeği, Madrid örneğinde somut bir yönetsel vizyona dönüşmüştür. Kentin makroformu, çok merkezli büyümeyi teşvik ederek halkın gündelik ulaşım süresini kısaltmayı ve dolayısıyla kentsel karbon ayak izini minimize etmeyi stratejik bir hedef olarak benimsemiştir.

5.3. Demokratik Temsil, Katılım ve Politik Dinamiklerin Kıyaslanması

Çağdaş metropol yönetimlerinde demokratik meşruiyet ve kamu yönetimi kalitesi, sahaya dökülen betonun veya üretilen kentsel hizmetin tonajıyla değil; o kentte yaşayan yurttaşların karar mekanizmalarına ne ölçüde katılabildiklerine göre ölçülmektedir. Siyasal temsiliyet merceğinden İstanbul modeline bakıldığında, Türkiye'nin merkeziyetçi demokrasi geleneğinin yerel idare düzeyinde katı ve esnemez bir versiyonu ile yüzleşmekteyiz. İstanbul metropolünde sıradan sivil halkın kentsel yönetime müdahil olma hakkı, büyük ölçüde yerel seçimlerde salt oy kullanma eylemi şeklinde gerçekleşmektedir. Büyükşehir Belediye Başkanının sandıktan doğrudan ve tek dereceli oylamayla çıkması, sistemin yürütme kanadına oldukça güçlü ve tartışmasız bir kurumsal liderlik imkânı vermektedir. Ancak, kentin kaderini tayin eden stratejik kararların alındığı Büyükşehir Belediye Meclisi'nin kurgusal yapısı, tabandan yukarıya doğru işleme gereken katılımcılığı dikey bir bürokratik bariyer gibi keserek sınırlandırmaktadır. Alt kademedeki ilçe belediye meclislerinden nüfus esasına dayalı bir delege mantığıyla seçilerek yukarıya taşınan üyelerden oluşan bu üst kurul, kentin heterojen, çok sesli ve renkli mahalle dinamiklerinin aynı masa etrafında adilce temsil edilmesini teknik açıdan imkânsız kılmaktadır. Sokağın sosyolojisini veya doğal yaşamını doğrudan etkileyebilecek altyapı müdahaleleri ya da rant odaklı imar projeleri söz konusu olduğunda, semtin asıl sakinlerinin veya sivil inisiyatiflerin alınan kararlara anında itiraz edebilecekleri güçlü, yasal ve bağlayıcı katılım mekanizmaları sistemde büyük ölçüde yok sayılmıştır. Kentsel yönetim kurgusunda sivil halkın karar süreçlerine doğrudan dâhil edilmesinin önemi akademik literatürde tartışılırken Gül ve Batman (2016) tarafından şu görüş savunulmaktadır: "Bu çalışmada, gerek

metropolitan yönetim modellerinin ve gerekse 6360 sayılı yeni Büyükşehir Belediye Yasası'nın değerlendirmesinde; denetim, etkinlik, yerel özerklik, siyasal temsil ve katılım" (s. 10) unsurlarının kentsel barış için mutlak bir şart olduğu vurgulanmaktadır. Resmi yönetim kanallarının kapalı tutulması nedeniyle, sivil inisiyatiflerin ve meslek odalarının kent suçlarına karşı yürüttüğü itirazlar, zorunlu olarak idare mahkemesi salonlarına taşınan bir muhalefet ve yargısal savunma refleksine dönüşmektedir. Yerel demokrasinin en önemli sivil kalesi olması beklenen İstanbul'un kurumsal kent konseyleri ise, icrai bir yaptırım gücünden veya bağlayıcı bir bütçe kullanım yetkisinden tamamen yoksun bırakılarak kâğıt üzerinde kalan sembolik birer iyi niyet platformu hüviyetini aşamamaktadır. Tüm bu yapısal tıkanıklıkların sonucu olarak İstanbul yönetimi; kentin dinamik nüfus potansiyelini modern yönetim ağlarına kanalize etmeyi başaramayan, katılımcılığı sadece sandıkla sınırlı tutan hiyerarşik ve dışa kapalı bir yerel temsil modeli olmaktan kurtulamamaktadır. Madrid metropolitan bölgesi ise, İspanya'nın ademi merkezietçi siyasi kurgusunun bir sonucu olarak; demokratik temsiliyet ve tabandan katılım konularında esnek ve geçirgen bir yönetim sahası sunmaktadır. Madrid'de başarılı bir biçimde kurumsallaşan özerk topluluk mimarisi, sıradan kentlilere seslerini duyurabilmeleri için sadece yetkisiz mahalle meclislerini veya sivil danışma kurullarını adres göstermekle yetinmemektedir. Bunun çok daha ötesine geçerek, doğrudan bölgesel düzeyde yasama gücünü elinde tutan geniş yetkili bir parlamento aracılığıyla sivil politikalara yön verebilme hakkını anayasal bir zemin üzerinde teminat altına almaktadır. Temsili demokrasinin sadece beş yılda bir kurulan sandık siyasetinin dar kalıplarını aşan Madrid idari modeli; yerel uyuşmazlıklarda sıkça başvurduğu sivil halk oylamaları ve şeffaf dijital demokrasi platformları sayesinde, sokaktaki katılımcı vatandaşlık kültürünü her geçen gün biraz daha kurumsallaştırmaktadır. Bilhassa alt kademedeki ilçe konseylerinin, kendi öz bütçelerinin kayda değer bir bölümünü doğrudan mahalle sakinlerinin onayına sunan bütçeleme uygulamaları, metropolün dünya çapında örnek alınan güçlü demokratik inovasyonlarından biri olarak kabul edilir. Madrid'in kentsel yönetimini demokratik kılan en temel politik dinamik, sahadaki aktörlerin ve siyasi partilerin genel merkez tahakkümünden bağımsızlaşarak hareket edebilme özgürlüğünde gizlidir. Oluşturulan bu sivil özgürlük alanı, yerel mahalle hareketlerinin ve ekolojik duyarlılığa sahip çevre platformlarının metropol parlamentosunda herhangi bir merkezi vesayete girmeden, doğrudan ve bağımsız bir iktidar ortağı olabilmesine geniş bir alan açmaktadır. Kentsel katılım anlayışının ideal ve evrensel formunu tanımlayan Gül ve Batman (2016), "yönetsel yönetim ve karar verme süreçlerinde temsil edilmeli ve çıktılara etkide bulunma olanak ve

gücüne sahip olmalıdır" (s. 10) ilkesini hatırlatır ki, bu keskin yargı aslında Madrid'in mevcut idari felsefesinin omurgasını özetlemektedir. Kentin kaderini belirleyen politik krizlerin yönetime yansımaları bakımından bir kıyaslama yapıldığında; İstanbul siyasetinin daha çok toprak, emsal artışları ve imar rantları üzerinden şekillenen tavizsiz bir iktidar kavgası olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Madrid örneğinde ise kentsel idare ve yerel siyaset, daha çok kentin müşterek yaşam alanlarını, tarihi dokusunu ve kamusal menfaatlerini korumayı önceleyen, tarafların birbirini dinlediği oldukça olgun bir sivil müzakere süreci olarak işlemektedir. Madrid'in parçalı yapısına rağmen siyaseten tam özerk konumdaki ilçe belediyeleri, kent sakinlerinin idari bürokrasiye erişim bariyerlerini yıkararak, sokaktaki her türlü yerel şikâyetin anında muhatap bulmasını ve süratle çözüme kavuşmasını garantilemektedir. İstanbul'da tek bir metropoliten merkeze sıkışan ve sıradan vatandaşları idareden yalıtılan hantal yapı, Madrid'de yetkilerin sokağın kılcal damarlarına kadar inebildiği insani, şeffaf ve erişilebilir bir ölçekte aşılmuştur. Sonuç olarak Madrid yönetimi; yerel siyaseti kendi kitlesi üzerinde bir tahakküm unsuru olarak kullanmak yerine, onu kentin her bir sokağında kentliyle birlikte yeniden inşa edilen ve ortaklaşa paylaşılan canlı, nefes alan bir demokratik deneyim olarak kurumsallaştırmayı başarmıştır.

5.4. Mali Özerklik, Kaynak Dağılımı ve Bütçe Yönetimi

Metropol yönetimlerinin kentsel hizmetleri hem etkin hem de sürdürülebilir bir eksende sunabilmesi, her şeyden önce bu çarkı döndürecek güçlü ve bağımsız bir mali altyapıya sahip olmalarına bağlıdır. Türkiye özelinde büyükşehir belediyelerinin mevcut bütçe ve gelir mimarisine bakıldığında, yerel idarelerin kendi öz gelirlerini yaratma kapasitelerinin kısıtlı olduğu ve sistemin büyük ölçüde merkezi idareden aktarılan vergi paylarına dayandığı görülmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, yüklendiği devasa nüfus yükü ve yürüttüğü milyarlık yatırımlar hesaba katıldığında açık ara Türkiye'nin en büyük yerel bütçesini yöneten kurum olmasına rağmen, gelir havuzunun büyük bir kısmını genel bütçe vergi gelirlerinden oluşturmaktadır. 2025 yılı verilerine göre İBB yaklaşık 276 milyar TL gelir elde etmiş olup, bu gelirin %86'sını (238,5 milyar TL) merkezi idareden aktarılan paylar oluşturmaktadır (İBB, 2026). Modern bir metropol yönetiminin en temel gereksinimi olan kendi harcama önceliklerine göre yeni vergiler ihdas etme veya mevcut vergi oranlarıyla oynama yetkisi, anayasal bir katılıkla tamamen merkezi hükümetin tekelinde bulunmaktadır. Ortaya çıkan bu tablo, İstanbul gibi küresel ölçekte rekabet etmesi beklenen bir yönetimin mali özerklik açısından merkeze muhtaç durumu düşmesine yol açmaktadır. Özellikle yerel otorite ile merkezi

hükümetin farklı siyasi kutuplara savrulduğu kriz dönemlerinde, dış borçlanma onayları veya İller Bankası ödenekleri gibi hayati konularda yaşanan sorunlar, merkeze bağımlı bir mali sistemin kentsel hizmetleri başarılı bir biçimde yürütmesi zor olmaktadır. Yerel öz gelirlerin toplam bütçe içerisindeki payının düşük kalması, büyük ölçekli kentsel altyapı yatırımlarının mecburen dış borçlanma yoluyla finanse edilmesini gerektirmektedir. Türk kamu yönetimi literatürü de yerel yönetimlerin merkeze bağımlılık sorununu eleştirmekte ve sistemin bu haliyle sürdürülemez olduğunu savunmaktadır (Korlu ve Çetinkaya, 2015, s. 97).

Madrid metropol yönetimi ise, ülkenin anayasal kimliğine işlemiş güçlü özerk topluluklar mimarisi sayesinde, mali bağımsızlık ve bütçe yönetimi pratikleri bağlamında İstanbul'dan bir hayli farklılaşmaktadır. Madrid Özerk Topluluğu; klasik, dar yetkili bir yerel yönetim profilinin ötesine geçerek, bizzat kendi bölgesel sınırları içerisinde tahsil edilen gelir, kurumlar ve katma değer vergilerinin önemli bir dilimini doğrudan kendi kasasına aktarabilme imkanına sahiptir. Anayasanın kendisine verdiği bu geniş mali imtiyazlar, Madrid'in metro ağlarını, kıtaları birbirine bağlayan bölgesel otoyollarını ve sosyal konut projelerini Ankara benzeri bir merkezi otoritenin onayını beklemeden, tamamen kendi ürettiği güçlü öz kaynaklarla finanse etmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca bölgesel parlamento kentin dalgalanan ekonomik konjonktürüne anında reaksiyon göstererek yerel vergilerde cesur indirimler yapma veya çevresel kirliliğin faturasını kesecek yeni harçlar ihdas etme konusunda anayasal bir serbestiye sahiptir. Bu bölgesel şemsiyenin hemen altında yer alan ve sokağın asıl muhatabı olan Madrid Şehir Konseyi (Ayuntamiento de Madrid) de emlak ve yerel ekonomik faaliyet vergilerini bizzat toplama konusunda çok geniş yetkilerle donatılmıştır. Öyle ki bu güçlü konsey, bütçesinin büyük bir kısmını doğrudan kentin kendi sosyo-ekonomik dinamiklerinden elde ettiği yerel öz gelirlerden sağlamaktadır. Mali bağımsızlık çitasının böylesine yüksekte olması, kentsel yönetime ekonomik kriz kasırgalarında hayat kurtaran esnek manevralar yapma şansı vermektedir. İspanya'daki bu uygulama küresel sermayeyi Madrid'in kendi havzasına çekerken diğer Avrupa metropollerıyla rekabet edebilmesinin en temel itici gücüdür. Bölgesel hükümetin bütçesi ile ilçe konseylerinin otonom bütçeleri arasında köprü vazifesi gören ortak yatırım fonları ise, işbirliğine dayalı yönetim kültürünün mali sahadaki en somut yansıması olarak metropolün parçalı idari yapısını tek bir finansal hedefe kilitlemektedir. Nitekim İspanyol idari modelinin temellerini irdeleyen araştırmacılar, kentsel özerkliğin sadece idari bir kavram olmadığını, ekonomik ve mali yönetim açısından kendi yıllık bütçelerini onaylayabilme, ek vergiler, vergi oranları ve ek ücretler yoluyla kendi kaynaklarını oluşturmak gibi

ekonomik özgürlüğe sahip olduğunu belirtmektedir (Üstündağ ve Bilgin, 2026, s. 40).

6.SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Metropollerin günümüzde karşı karşıya kaldığı kentsel ve fonksiyonel genişleme krizini, sadece hukuki metinlerle veya merkezîyetçi reflekslerle çözmek pek mümkün olmamaktadır. Asıl çözüm, kararları tabana yayan, mali bağımsızlığı savunan ve bölgesel koordinasyonu merkeze alan çok aktörlü bir yönetim mimarisinden geçmektedir. Çünkü çağdaş metropol idareleri, çok büyük bir kentsel alana hizmet üretmekle sokağın sesini demokratik bir şekilde temsil etmek arasındaki o ince çizgide yürümek zorundadır. Bunun da tek yolu kurumsal yapılarını rasyonel bir özerklik zemininde yeniden inşa etmeleridir.

Bu çalışmada incelenen İstanbul ve Madrid metropoliten yönetim örnekleri, idari kurguların kentin yaşam kalitesi ve siyasi dinamikleri üzerinde ne kadar belirleyici olduğunu çok net bir şekilde göstermektedir. İstanbul'da özellikle 6360 sayılı yasayla mülki sınırların kentsel hizmet alanıyla eşitlendiği, fazlasıyla merkezîyetçi bir yapı görülmektedir. Bu model kenti, rant odaklı parçacıl planlamalara, sadece sandıkla sınırlı bir demokratik temsile ve yerel idarenin merkeze ekonomik anlamda tam bağımlı kalmasına yol açmaktadır. Diğer yandan Madrid metropolü İspanya'nın ademi merkezîyetçi anayasal yapısından beslenmekte, üstte güçlü yasama yetkisine sahip bölgesel bir parlamento, altta ise idari ve mali özerkliğini kazanmış ilçe konseyleri yer almaktadır. Madrid'in özellikle Bölgesel Ulaşım Konsorsiyumu ve katılımcı bütçe uygulamaları, sahada ne kadar parçalı bir yapı olursa olsun yatay müzakere ve gönüllü işbirliğiyle kentin ortak bir finansal ve mekansal bütün haline nasıl dönüştürülebileceğinin en somut kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırma sonucunda anlaşılmıştır ki "fonksiyonel kentsel alan" sorunsalı, sadece harita üzerinde çözülecek coğrafi veya idari bir mühendislik sorunu değildir. Sorunun tam merkezinde idare hukuku ve siyaset bilimi ekseninde yürütülmesi gereken derinlikli bir tartışma yatmaktadır. İki farklı devlet geleneğini karşılaştırırken görüldü ki, bir kentte bütünleşmeyi ve toplumsal barışı sağlayabilmenin mutlak koşulu denetim, etkinlik, siyasal katılım ve yerel özerklikten geçmektedir.

Bu çalışmada karşılaştırmalı analiz yalnızca İstanbul ve Madrid örnekleriyle ve bu kentlerin mevcut kurumsal/yasal çerçeveleriyle sınırlı tutulmuştur. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda çok daha fazla metropol alanın incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle "ekoton" olarak adlandırılan kır-kent saçağında yaşanan karmaşık krizlere yönelik spesifik politika

araçlarının geliştirilmesi veya Madrid modelinin dünyadaki diğer metropollere nasıl uyarlanabileceğinin araştırılması, yönetim literatürünü çok daha zenginleştirecektir.

Bu çalışma kapsamında İstanbul ve Madrid metropol yönetim alanlarına ilişkin bazı idari ve mali özellikler incelemiş ve karşılaştırmalı olarak Tablo 1’de vermiştir.

Tablo 1. İstanbul ve Madrid metropoliten alanların özellikleri

KRİTERLER	İSTANBUL	MADRİD
Yüzölçüm (km ²)	5.712	604 (Şehir) / 8.028 (Özerk
Nüfus (Milyon)	15,75	3,4 (Şehir) / 6,83 (Özerk
GSYİH (Milyar €)	370	316
GSYH (Kişi Başı / €)	~23.000	44.755
Başkan Seçim Sistemi	Seçmenler tarafından	Meclis üyeleri tarafından
Başkanın Görev	5	4
Başkan Yardımcısı	Yok (Genel	Var (Vicealcalde)
Belediye Kuruluşu	1855	1202 (Tarihi) / 1978 (Modern
Metropoliten Belediye	1984	1983 (Madrid Özerk
Metropoliten Alan	750.000 Nüfus	Nüfus barajı yok
Bağlı Belediye Sayısı	39 İlçe	21 İlçe (Distrito) / Bölgede
Meclis Oluşumu	Seçimle	Seçimle
Meclis Toplantı	Ayda bir	Ayda bir
Meclis Üye Sayısı	314	57 (Madrid Belediye Meclisi)
Yönetim Tipi	İki aşamalı (Büyükşehir ve	Çok aşamalı (İlçe, Belediye,
Yetki	Genel	Genel ve Bölgesel (Özerk
Denetim Biçimi	Yargı ve Sayıştay	Yargı ve Bölgesel Sayıştay
Organları	Başkan, Encümen, Meclis	Başkan, Hükümet Kurulu,
Hizmet Kapsamı	Dar	Geniş (yerel polis)
Valinin Meclis	Hayır	Hayır
Güvenlik, Eğitim ve	Merkezi Yönetim	Eğitim ve Sağlık: Bölgesel.
Meclis Üyeleri Seçim	Tek turlu (İlçe	Kapalı liste nispi temsil sistemi
Mali Yapı	Özerk	Özerk
Merkezi Yönetimden	%6	%35-%40 bandı (Karma

KAYNAKÇA

- Bilgin, H. (2025). Metropolitan urban governance systematic: a comparative study of istanbul and london cities. in Esen, A., Yayla, M., Ayhan, U., Arslan, A. C. & Erbaş, B. (Eds.), *Metropol ve Güvenlik: İnsan Hakları ve Sivil Toplum Perspektifi* (p. 127143). İstanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/B/SSc6SSc14SSc24>.
- Chalil, F. (2018). Köy – Kent geçiş bölgesi: Ekoton – İstanbul köyleri örneği. *Sosyoloji Notları*, 2(1), 39-62. <https://dergipark.org.tr/pub/sosnot/article/402515>
- Comba, O. ve Yaman, K. (2016), A Comparative Analysis of Metropolitan Governance:The Cases of Eskisehir and Leeds, *International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy (IRREM) An Online International Research Journal (ISSN: 2311-3200) 2016 Vol: 2 Issue: 1*
- Çelikyay, H. H. (2010), Avrupa Birliği ülkelerinde metropoliten kent yönetim sistematiği: İstanbul ve Londra kentleri incelemesi, Yüksek Lisans tezi, İstanbul
- Demir, K. A. (2014). Klasik kamu yönetimi yapısından yerelleşmeye geçiş: Yönetişim kapsamında bir değerlendirme. *ANEMON Muş Alparşan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 151-171. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/20393>
- Ergün, İ. (2006). *Yerel yönetimlerde yönetim kavramı ve Avrupa Birliği ile kıyaslanması* (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi). <https://avesis.deu.edu.tr/dosya?id=c89db02f-4634-42c2-8ce0-9dd4fea62447>
- Görücü, V. (2026). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yerel yönetimler üzerindeki etkileri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 35, 1-34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5819978>
- Gül, H., & Batman, S. (2016). Dünya ve Türkiye örneklerinde metropoliten alan yönetim modelleri ve 6360 sayılı yasa. *Yerel Politikalar*, (3), 7-47. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/145746>
- Günel, V. A., & Ağın, A. G. (2023). Türk kamu yönetiminde büyükşehir belediye yönetimi: 6360'ın 10 yılı. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 9(2-1), 277-295. : <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3511042>
- İBB (2026), İstanbul Büyükşehir Belediyesi web sitesi, <https://ibb.istanbul/ibb/butce-ve-yatirimlar/>
- Kemeç, A., & Yıldızan, A. P. (2018). Gelişmişlik düzeyi farklı ülkelerdeki metropol kentlerin (Londra, İstanbul, Dakka) karşılaştırılması. *Akademia*

- Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı 1), 16-26. :
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/568012>
- Kılınç, A. (2016). Kent yönetiminde yol haritası sorunsalı: Kentsel politika. *Memleket Siyaset Yönetim*, 11(26), 25-46. :
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2952194>
- Korlu, R. K., & Çetinkaya, Ö. (2015). Türkiye’deki belediyelerin mali özerkliğinin öz gelirler bağlamında analizi ve değerlendirilmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 95-111. :
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sevad/article/709725>
- Lefebvre. H. (1998), *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (Çev. Işın Gürbüz), Metis Yayınları, İstanbul
- Oktay, T. (2016). Metropol kent yönetimi yaklaşımları ve uygulama modelleri. *Strategic Public Management Journal*, (4), 49-71. :
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/274311>
- Öztürk, N. K., & Tozak, E. (2021). Türkiye’de metropoliten alan ve büyükşehir yönetimi bakımından 6360 sayılı kanunun değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 294-306. :
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1851329>
- Tekel, A. (2009). Türkiye’de metropoliten alan yönetiminden metropoliten yönetişime geçiş: Ankara örneğinde bir değerlendirme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 191-214. :
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289212>
- Topçuoğlu, E. ve Yaman, K. (2017), Metropolitan Governments and Its Implementations in Warsaw, Delhi and Istanbul, *IOSR Journal of Business and Management*, Volume 19, Issue 12. Ver. III (December. 2017), PP 71-79
- Usta, S., & Bilgiç, E. (2017). Merkezi yönetim-yerinden yönetim ilişkileri: İspanya ve Türkiye üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Strategic Public Management Journal*, 3(Özel Sayı), 121-137. :
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/395345>
- Uysal, Y., & Atmaca, Y. (2018). Türkiye’deki merkezi ve yerel yönetim ilişkilerinin yönetim modeli çerçevesinde değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 411-424. :
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/626269>
- Üstündağ, H. C., & Bilgin, K. U. (2026). İspanya ve Türkiye’de devlet memurluğu: 'Empleado público' ve 'devlet memuru' karşılaştırmalı analizi. *Ombudsman Akademik*, (23), 37-64.:
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5314729>

- Yaman, K. (2023) "Bir Yerel Yönetim Birimi Olarak Metropolitan Alanlar:Los Angeles Örneği", Balkan 7th International Conference On Social Sciences , Üsküp, Makedonya,
- Yaman, K., Büyükyılmaz, K. (2021) "İstanbul Ve Hamburg Metropolitan Yönetim Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi", Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdaribilimler Fakültesi Dergisi, 13 (1) Pp. 79-88
- Yaman, K., ve Aydın, İ. S. (2018). Metropolitan yönetim modellerinin karşılaştırmalı incelenmesi: Paris ve İstanbul örneği. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), 1988-1996. doi: 10.17218/hititsosbil.364249
- Yaman, K. & Jalalı, S. (2022). "Comparative Analyses Of Local Government: Case Of Afghanistan, India And Türkiye", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(59):1733-1743
- Yıldız, M. (2011). İspanya yönetim sistemi'ndeki tekçilik ve federalizm tartışmalarının değerlendirilmesi. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2), 175-191. : <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/88757>

11. Bölüm

Kurmacanın Sınırlarını Zorlamak: *Rosetta (1999)* Filminde Gözlemci Sinema Estetiği

Kübra Demirelli¹

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılın en önemli teknolojik ve sanatsal icatlarından biri olan sinema, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış; ancak teknik ve estetik gelişimini esas olarak 20. yüzyılın ilk yarısında tamamlamıştır (Aziz, 2010: 112). Sinemanın tarihsel serüveni, büyük ölçüde gerçekliği temsil etme biçimleri üzerinden şekillenmiştir. Farklı anlatı olanaklarını bünyesinde barındıran bu sanat dalı; başlangıçta gerçekliğin doğrudan kaydına (belgesel) odaklanırken, zamanla kurgulanmış hayat temsilleri aracılığıyla kendine özgü bir anlatı dili inşa etmiştir. Gerçekliğin kayıt altına alınma ve yeniden üretilme meselesi, sinemanın doğuşundan itibaren hem kuramsal tartışmaların odağında yer almış hem de izleyicinin temel ilgi odağı olmuştur (Susam, 2015: 126)

Sinemanın temelini atan isimlerden Louis Lumière, sinemayı hareket hâlindeki gerçek yaşamın kaydedilmesi olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda ürettiği filmler sinemada gerçekçi yaklaşımın ilk örneklerini oluşturmuştur (Armes, 2019: 23). Buna karşılık Georges Méliès, sinemayı kurmaca anlatının imkânları doğrultusunda geliştirmiştir. Böylece sinema, daha ilk dönemlerinden itibaren gerçekliğin kaydı ile kurgulanmış anlatı arasında iki farklı yönelim etrafında şekillenmiş; bu ikili yapı ilerleyen süreçte belgesel ve kurmaca ayrımının temelini oluşturmuştur (Armes, 2019: 22).

Bu tarihsel çerçeve doğrultusunda belgesel sinema; gerçekliği yansıtma ve toplumsal olguları belgeleme niteliğiyle, izleyici ile güçlü bir etkileşim kuran en etkili sanatsal üretim alanlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Susam, 2015: 125). Belgesel, yalnızca yaşamdan kesitler sunan bir kayıt aracı değil; bireyin toplumsal çevresini, insan ilişkilerini ve gündelik deneyimleri anlamlandırmasına katkı sağlayan bir anlatım biçimidir. Görüntü ve ses aracılığıyla kurduğu bu yapı, izleyiciye olayları farklı açılardan değerlendirme olanağı tanır. Bu bağlamda belgesel, izleyiciyi pasif bir gözlemci olmaktan çıkarıp, perdede sunulan yaşama ortak eden bir köprü işlevi görür.

¹ Kübra Demirelli, Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, ORCID: 0009-0002-1774-4199

Bu bağlamda belgesel sinema; gerçekliği dolaysız bir biçimde yansıtma ve gündelik yaşamın akışını asgari müdahaleyle aktarma gayesiyle, diğer sinematografik anlatılardan ayrılmaktadır. Belgesel, yalnızca olguları teknik bir veri olarak kaydetmekle kalmayıp; izleyiciyi sunulan görüntülere tanıklık etmeye davet eden etik ve estetik bir anlatı biçimi inşa eder. Bu tanıklık hali, belgesel sinemanın izleyici üzerindeki ikna edici gücünü ve duygusal etkisini pekiştiren en temel yapı taşlarından biridir.

Belgesel sinemanın gelişiminde önemli bir yere sahip olan Robert Flaherty, gerçek insanların yaşamlarına ve deneyimlerine odaklanarak bu türün biçimsel temellerinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Flaherty filmlerinde bireysel duygular çoğu zaman geri planda bırakılırken, insan yaşamı daha genel ve evrensel bir çerçeve içerisinde ele alınmaktadır (Ekinci, 2018: 9). Yönetmen, gerçek olayları geçmiş ile gelecek arasında bağ kuracak şekilde şiirsel bir anlatımla sunmaya çalışmış (Gündeş, 1998: 43) ve özellikle *Nanook of the North (Kuzeyli Nanook 1922)* ile belgesel sinemanın endüstriyel alanda kabul görmesini sağlamıştır (Armes, 2011: 39). Bu yönüyle Flaherty, alternatif bir sinema dili geliştirerek belgesel sinemanın kurucu figürlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Armes, 2019: 31).

Bu çerçevede, belgesel sinema içerisinde önemli bir yer tutan gözlemci anlatı, olaylara müdahale etmeyen, doğal akışı bozmayan ve gerçekliği olduğu gibi aktarmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkar. Bu anlatı biçimi, özellikle tanıklık kavramı üzerinden anlam kazanır ve izleyicinin konumunu yeniden tanımlar; izleyici, yalnızca pasif bir gözlemci olmaktan çıkarak, sunulan gerçekliğe tanıklık eden bir özne konumuna yerleştirilir. Bununla birlikte kamera bakışı ve tanıklık biçimleri gibi unsurlar, gözlemci anlatının sınırlarını belirleyen ve tartışmaya açan önemli bileşenler arasında yer almaktadır.

Zamanla gözlemci yaklaşım, belgesel sınırlarını aşarak kurmaca sinemanın anlatı evreninde de derin bir iz bırakmıştır. Gündelik hayatın mikroskobik temsili, zamanın doğal akışına müdahale etmeyen kurgu anlayışı, dramatik sessizlikler ve profesyonel olmayan oyunculuk performansları gibi unsurlar; kurmaca sinemada 'belgesel duyarlılığına' sahip melez bir anlatım dilini doğurmuştur. Bu estetik dönüşüm, belgesel gerçekliğin kurmaca yapılar içerisinde salt bir taklit olarak değil, ontolojik bir yeniden üretim olarak var olmasını ve izleyici üzerinde sarsıcı bir tanıklık deneyimi inşa edilmesini mümkün kılmıştır.

Bu çalışma, belgesel sinemanın temel karakteristiklerinin kurmaca anlatı bünyesinde yeniden üretilmesiyle ortaya çıkan sinematografik geçişkenliği merkezine almaktadır. Araştırmanın temel motivasyonu; çağdaş sinemada kurmaca anlatıların belgesel estetiğiyle eklenerek, izleyiciye sunulan gerçeklik algısını nasıl radikalleştirdiğini çözümlemektir. Bu doğrultuda,

gözlemci anlatının kurmaca sinemadaki özgün izdüşümlerini incelemek amacıyla, belgesel estetiği ile kurmaca anlatı arasındaki sınırları belirgin biçimde dönüştürmesi ve araştırma problemine güçlü bir örnek oluşturması nedeniyle, amaçlı örnekleme yöntemi kapsamında Dardenne Kardeşler'in *Rosetta* (1999) filmi örneklem olarak seçilmiştir.

Çalışmanın temel amacı; sinemada belgesel ve kurmaca anlatı arasındaki geleneksel ayrımın, gözlemci anlatı çerçevesinde ne ölçüde geçerliliğini koruduğunu sorgulamak ve bu melez anlatı biçiminin, temsil edilen gerçekliği hangi estetik stratejilerle dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Çalışma, nitel bir araştırma yöntemi benimsemekte film; kamera kullanımı, bedensel takip, sessizlik, tanıklık biçimi ve etik mesafe gibi temel parametreler ekseninde analize tabi tutulmaktadır. Bu analiz aracılığıyla, söz konusu yapıtın yalnızca belgesel estetiğinden yararlanan bir kurmaca örneği olmadığı, aksine belgesel ve kurmaca arasındaki ontolojik sınırları dönüştürerek, sinemada gerçekliğin temsil biçimlerini yeniden tanımlayan özgün bir anlatı formu sunduğu ortaya konulmaktadır.

BELGESEL SİNEMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Erken Dönem Sinema: Gerçekliğin Kaydı

Belgesel sinemanın ortaya çıkışına ilişkin kaynaklarda farklı başlangıç noktaları, tarihler ve öncü isimler öne sürülse de, 19. yüzyılın sonlarında yaşanan teknolojik ve estetik gelişmeler ortak bir başlangıç zemini olarak kabul edilmektedir (Mert, 2022, s. 72). Bu dönemde sinemanın henüz kurmaca bir anlatı formu kazanmamış olması, onu doğrudan gerçekliğin kaydına dayanan bir ifade biçimi hâline getirmiştir.

1895 yılında Paris'te fotoğraf alanında çalışmalar yürüten Louis Lumière, Thomas Edison tarafından geliştirilen kinetoskopu ilerleterek, hem çekim hem de gösterim işlevini bir arada barındıran sinematograf aygıtını kardeşi Auguste Lumière adına patent ettirmiştir (Gündeş, 1998, s. 10). Aynı yılın Aralık ayında Paris'teki Grand Café'de gerçekleştirilen gösterimde *La sortie de l'usine Lumière à Lyon* (*Lumière Fabrikasından Çıkan İşçiler 1895*) başta olmak üzere 10-12 kısa filmden oluşan bir seçki sunulmuş ve bu gösterim sinemanın kamusal alandaki ilk sunumlarından biri olarak kabul edilmiştir (Gündeş, 1998, s. 10). Lumière Kardeşler'in bu tarihten önce de çok sayıda kısa film ürettikleri ve yalnızca üretimle sınırlı kalmayarak dünyanın farklı bölgelerine çekim ve gösterim ekipleri göndererek sinemanın yaygınlaşmasına katkı sağladıkları bilinmektedir (Adalı, 1986, s. 19-20).

Lumière Kardeşler'in sinemasal yaklaşımı, herhangi bir kurguya, oyuncu kullanımına ya da yapay estetik müdahalelere dayanmaksızın gündelik yaşamın

sıradan anlarını olduğu gibi kaydetmeye yönelmiştir (Mükerrem, 2000, s. 266). Bu yönüyle erken dönem filmler, kurgulanmış bir anlatıdan ziyade, gerçekliğin doğrudan temsiline dayanmakta ve sinemanın ilk işlevinin bir kayıt aracı olarak şekillendiğini göstermektedir. Nitekim belgesel sinemanın ilk örneklerinin, sinemanın doğuşuyla neredeyse özdeş kabul edilmesi de bu durumla ilişkilidir (Öngören, 1991, s. 9). Bu bağlamda Lumière Kardeşler, yalnızca teknik bir yeniliğin öncüleri değil; aynı zamanda belgesel sinemanın kurucu figürleri arasında değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte Lumière sinemasının yalnızca teknik bir başlangıç değil, aynı zamanda belirli bir bakış açısını temsil ettiği de söylenebilir. Kameranın müdahalesiz ve sabit konumu, gündelik yaşamın doğal akışı içerisinde kaydedilmesi ve olayların dışarıdan gözlemlenmesi, daha sonra gelişecek olan gözlemci anlatının temel ilkeleriyle örtüşmektedir. Bu nedenle erken dönem sinema pratikleri, yalnızca tarihsel bir başlangıç noktası değil; aynı zamanda modern sinemada yeniden üretilen gerçeklik anlayışının ilk izlerini barındırmaktadır. Lumière'nin sinemayı aynı zamanda bir endüstri olarak kurması da (Armes, 2019, s. 23), bu gerçeklik temelli anlatının geniş kitlelere ulaşmasını mümkün kılarak sinemanın hem estetik hem de toplumsal bir araç hâline gelmesinde belirleyici olmuştur.

Bu bağlamda, erken dönem sinemanın sunduğu “gerçekliğin kaydı” yaklaşımı, günümüzde kurmaca anlatı içinde yeniden kurulan, sorgulanan ve dönüştürülen bir sinemasal strateji olarak varlığını sürdürmektedir.

Belgesel Formun Oluşumu

Robert Flaherty: Gerçekliğin Yeniden Kurulması

Robert Flaherty, belgesel sinemanın hem biçimsel hem de anlatısal evriminde temel bir dönüm noktasını temsil eder. Flaherty ile birlikte belgesel, gerçekliğin pasif bir kaydı olmanın ötesine geçerek, gerçeği estetik bir düzlemde yeniden inşa eden özgün bir anlatı yapısı kazanmıştır.

Flaherty, filmlerinde insanlara ve içinde buldukları çevreye ilişkin deneyimlerden hareketle, doğal akış içerisinde gelişen anlatılar kurmaya yönelmiş; bu doğrultuda ortaya çıkan filmlerinde gerçekliğin doğrudan aktarımından ziyade, deneyimlenen yaşamın sinemasal bir karşılığını üretmeye çalışmıştır (Armes, 2019, s. 32). Onun sinema tarihindeki önemi, yalnızca ortaya koyduğu eserlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda belgesel formun temel meselelerini görünür kılmaktan kaynaklanmaktadır (Armes, 2019, s. 39).

Flaherty, anlatısını hazır bir kurguya dayandırmak yerine, malzemesi olan gerçek insanlar ve mekânlardan yola çıkarak öyküsünü bu gerçekliğin içinden üretmiştir. Bu yaklaşım, belgesel sinemanın yalnızca dış dünyayı kaydeden bir

araç olmadığı; aynı zamanda gerçekliği seçen, düzenleyen ve anlamlandıran bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Yönetmen, hem güçlü hem de estetik açıdan etkileyici filmler üretmiş; öncü kimliğiyle yalnızca Hollywood'a alternatif bir sinema anlayışı geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda bu anlayışın endüstri içerisinde kabul görmesini sağlamıştır. Özellikle *Nanook of the North* (*Kuzeyli Nanook, 1922*) ile birlikte bu yeni anlatı biçimi geniş kitlelere ulaşmış ve belgesel sinema dünya çapında görünürlük kazanmıştır. Bu yönüyle Flaherty'nin sinema tarihine yaptığı katkı, kurucu bir nitelik taşımaktadır (Armes, 2019, s. 39).

Flaherty'nin 1922 yapımı bu filmi, Hollywood'un yerleşik sinema dilini kendine özgü bir incelikle dönüştürerek, kurgusal anlatı ile gerçekliğin temsili arasında yeni bir ilişki kurmuştur (Saunders, 2018, s. 46). 1900'lü yılların başında maden arama faaliyetleriyle başlayan keşif gezileri sırasında Eskimo kültürüyle karşılaşması, yönetmenin bu topluluklara yönelmesine ve onların yaşam biçimlerini sinemaya taşımasına zemin hazırlamıştır (Gündeş, 1998, s. 35). Film, belirli ölçüde kurgusal bir yapı barındırır da (Rabiger, 1997, s. 16-17), eskimoların gündelik yaşamını yalın ve doğrudan bir biçimde ele alması bakımından önceki örneklerden ayrılmaktadır (Mert, 2022, s. 76).

Filmde yer alan sahneler — yiyecek bulma mücadelesi, doğa koşullarına karşı verilen yaşam savaşı ve iglo inşası gibi — gözleme dayalı bir yaklaşımı yansıtırken, kamera kullanımının yalnızca kayıt altına alma işleviyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda yaratıcı bir bakış açısı içerdiğini de ortaya koymaktadır (Rotha, 2000a, s. 55). Bu durum, belgesel sinemanın nesnel gerçekliği birebir yansıtan bir form olmanın ötesinde, belirli seçimler ve anlatı stratejileri aracılığıyla yeniden kurulan bir yapı olduğunu göstermektedir. Filmin hem ticari başarı elde etmesi hem de eleştirmenler tarafından olumlu karşılanması, belgesel sinemanın gelişimine önemli katkılar sağlamış ve türün sinema içerisindeki konumunu güçlendirmiştir (Gündeş, 1998, s. 37).

Flaherty'nin tüm filmlerinde dikkat çeken bir diğer unsur ise, gerçek insanların yaşamlarından yola çıkarak geçmiş ile gelecek arasında bağ kurmaya çalışan lirik bir anlatım dili geliştirmesidir (Gündeş, 1998, s. 43). Bu yönüyle onun sineması, yalnızca belgeleyen değil; aynı zamanda yorumlayan, seçen ve yeniden kuran bir yapı sergilemektedir. Dolayısıyla Flaherty'nin çalışmaları, belgesel sinemanın “gerçekliği olduğu gibi aktarma” iddiasını tartışmaya açarak, bu alanın kaçınılmaz biçimde kurgu ve inşa süreçleri içerdiğini ortaya koyan erken ve güçlü örnekler arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda Flaherty sineması, belgesel ile kurmaca arasındaki keskin sınırların aslında ne denli esnek olduğunu kanıtlayan tarihsel bir dönüm noktasıdır. Gerçekliğin yalnızca pasif bir kayıt süreci değil, belirli estetik tercihler

doğrultusunda yeniden inşa edilen bir yapı olduğunu ortaya koyan bu yaklaşım, modern belgesel anlayışının da temellerini atmıştır.

Flaherty'nin açtığı bu yol, ilerleyen dönemlerde hem gözlemci sinema hem de kurmaca içerisindeki belgesel estetik arayışları için kuramsal bir zemin hazırlamış; böylece sinemada "gerçeklik" kavramının çok katmanlı bir biçimde yeniden tartışılmasının önünü açmıştır.

Modern Belgesel Yaklaşımlar

Özgür Sinema / Direct Cinema / Cinema Verite

1950'li yıllardan itibaren yaşanan teknik gelişmeler ve toplumsal dönüşümler, belgesel sinemanın üretim anlayışında önemli değişimlere yol açmıştır. Hafifleyen kamera sistemleri, taşınabilir ses kayıt cihazları ve stüdyo dışı çekim olanaklarının artmasıyla birlikte, belgesel sinema giderek daha hareketli, daha esnek ve gündelik yaşama yakın bir üretim pratiğine yönelmiştir. Bu dönüşüm, yönetmenin olaylara dışarıdan müdahale eden konumunu sorgulatmış; gerçekliğin doğal akışı içerisinde kaydedilmesine dayalı yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece modern belgesel anlayışı, yalnızca neyin gösterildiğiyle değil, nasıl kaydedildiğiyle de tanımlanan bir alana dönüşmüştür.

Bu süreçte İngiltere'de ortaya çıkan Özgür Sinema hareketi, modern belgesel estetiğin öncü örneklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. 1956 yılında yayımlanan manifesto ile biçimlenen bu hareket, yaşamın gündelik ritmini evlerde, sokaklarda, okullarda, dans salonlarında ve meyhanelerde doğrudan görüntülemeyi hedeflemiştir (Coşkun, 2017, s. 236). Televizyonun yaygınlaşması, İtalyan Yeni Gerçekçiliği'nin etkisi ve taşınabilir görüntü teknolojilerinin gelişmesi, bu hareketin doğuşunda belirleyici olmuştur (Özön, 1984, s. 165). Özgür Sinema, sıradan insanın deneyimini merkeze alarak yapay dramatik yapılardan uzaklaşmış; bu yönüyle belgesel sinemada doğallık arayışının önemli bir aşamasını temsil etmiştir.

Benzer yıllarda Amerika ve Kanada'da gelişen Dolaysız Sinema (Direct Cinema) yaklaşımı ise gözlemci sinemanın en belirgin örneklerinden biri hâline gelmiştir. Bu anlayışta temel amaç, olayların gerçekleştiği anda ve mümkün olan en az müdahaleyle kaydedilmesidir. Büyük stüdyo kameraları yerine hafif ekipmanların kullanılması, aynı olayın farklı açılardan eş-zamanlı biçimde görüntülenebilmesi ve çekim sürecinin hız kazanması bu yöntemin temel avantajları arasında yer almaktadır (Mert, 2022, s. 123-124). Dolaysız Sinema'da kamera, olayın akışına yön veren bir araç değil; olan biteni sessizce izleyen bir tanık olarak konumlandırılır. Richard Leacock'un ifadesiyle kameranın "duvardaki sinek" gibi davranması, bu yaklaşımın müdahalesizlik ilkesini açık biçimde özetlemektedir (Blandford, 2001, s. 68).

Fransa'da gelişen Cinema Verité ise gerçekliğe ulaşma arzusunu farklı bir yöntem üzerinden sürdürmüştür. Dziga Vertov'un kuramsal mirasından beslenen bu yaklaşım, 1960'lı yıllarda Jean Rouch ve Edgar Morin tarafından yeni bir belgesel üretim modeli olarak geliştirilmiştir (Nichols, 2017, s. 236). Vertov'un senaryosuz, profesyonel oyuncusuz ve gündelik yaşamı merkeze alan anlayışının, özellikle *Kameralı Adam* filminde ortaya koyduğu düşünceler daha sonra Cinema Verité içerisinde yeniden görünür hâle gelmiştir (Akbulut, 2012, s. 147-148). Bu yaklaşımda kamera yalnızca izleyen değil, kimi zaman varlığıyla durumu açığa çıkaran ve gerçeği provoke eden etkin bir araçtır. Dolayısıyla Direct Cinema'nın görünmez gözlemciliğine karşılık, Cinema Verité kameranın varlığını sürecin bir parçası olarak kabul etmektedir.

Modern belgesel yaklaşımlar birbirlerinden yönetsel olarak ayrışsalar da ortak bir zeminde buluşmaktadır. Senaryosuz ilerleme eğilimi, gerçek kişilerin kullanımı, stüdyo dışı çekim, doğal mekânlar, taşınabilir ekipmanlar ve yönetmenin çoklu üretim rolü bu akımların temel kesişim noktalarıdır (Gündeş, 1991, s. 110). Ayrıca müzik, dış ses ya da izleyiciyi yönlendiren anlatım kalıplarından kaçınılması; davranışın doğrudan gösterilmesi ve gündelik hayatın kendi ritmi içinde sunulması da bu anlayışların belirgin özellikleri arasında yer almaktadır (Öngören, 1991, s. 104-106). Bu yönüyle söz konusu akımlar, belgesel sinemada inandırıcılığı artıran estetik stratejiler olarak değerlendirilmiştir (Demoğlu, 2014, s. 61).

Sonuç olarak Özgür Sinema, Dolaysız Sinema ve Cinema Verité, belgesel sinemada gerçeklik arayışını yeni teknik ve estetik araçlarla yeniden tanımlamıştır. Müdahalesizlik, doğal akışın korunması ve kameranın tanık konumu gibi ilkeler, bu dönemden itibaren belgesel kuramının merkezine yerleşmiştir. Söz konusu dönüşüm, daha sonra gelişecek gözlemci anlatının kuramsal ve biçimsel temelini oluşturmuş; izleyiciyi olaylara dışarıdan bakan pasif bir seyirci olmaktan çıkarıp görüntü karşısında tanıklık eden bir özne konumuna taşımıştır.

Sinema tarihinin başlangıcında Lumière Kardeşler'in "kayıt" geleneğinden Robert Flaherty'nin "katılımcı gözlemine" kadar pek çok öncü isimden bahsetmek mümkün olsa da, belgesel sinema ve gerçeklik dendiğinde akla gelmesi gereken en kritik duraklardan biri de İtalyan Yeni Gerçekçiliği'dir. Bu akım, kurmaca ile gerçeklik arasındaki sınırı bulanıklaştırarak gözlemci dile yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

İşte tam bu noktada, İtalyan Yeni Gerçekçiliği'nin mirasından derinden etkilenen Dardenne Kardeşler'in *Rosetta* (1999) filmine bu akımın sunduğu estetik ve anlatsal çerçeve üzerinden bakmak; belgesel estetiğinin kurmaca üzerindeki etkisini anlamak açısından hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla

metinde İtalyan Yeni Gerçekçiliği'ne ayrıca parantez açmak, bu etki zincirini görünür kılmak için gereklidir.

İtalyan Yeni Gerçekçiliği: Belgesel Estetiğin Kurmaca Sinemaya Taşınması

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan toplumsal ve ekonomik yıkım, sinemada gerçekliğin temsil biçimlerini temel bir sorunsal hâline getirmiştir. Savaş öncesi dönemde stüdyo merkezli ve yapay anlatılar egemenken; savaşın yarattığı enkaz atmosferi, yönetmenleri sokağa, gündelik yaşama ve sıradan insanın deneyimine yöneltmiştir. Bu süreçte haber filmleri ile belgesel üretim pratikleri stratejik bir önem kazanmış; kamera, kurmaca bir gösteri aracı olmanın ötesine geçerek toplumsal bir tanıklık enstrümanına dönüşmüştür (Armes, 2019, s. 69-70). Böylece belgesel sinemanın gerçekliğe doğrudan temas etme iddiası, kurmaca sinema üzerinde de etkisini hissettirmeye başlamıştır.

Bu tarihsel zeminde ortaya çıkan İtalyan Yeni Gerçekçiliği, yalnızca bir kurmaca sinema akımı değil; belgesel sinemanın gerçeklik anlayışını öykülü anlatı içerisine taşıyan önemli bir kırılma noktasıdır. Dönemin İtalya sinemasında hâkim olan gündelik yaşamdan uzak, yapay ve gösterişli anlatılara tepki olarak gelişen bu akım, toplumun içinden sıradan insanların küçük ve görünüşte önemsiz hikâyelerine yönelmiştir (Demoğlu, 2014, s. 63). Böylece sinema, kahramanlık öykülerinden çok yaşamın içinden kesitleri görünür kılan bir anlatı biçimine dönüşmüştür. Bu yönelim, belgesel sinemanın gündelik hayatı kayıt altına alma duyarlılığıyla doğrudan ilişkilidir.

İtalyan Yeni Gerçekçilik filmlerinde anlatım dili mümkün olduğunca sade tutulmuştur. Yaşamın doğal akışı korunmuş, dramatik yapı gündelik ritmi bozmayacak şekilde kurulmuş ve toplumsal meseleler doğrudan ele alınmıştır. Siyah beyaz görüntü kullanımı, doğal mekân tercihleri, taşınabilir çekim araçları ve çoğunlukla profesyonel olmayan oyuncuların kullanılması bu akımın başlıca özellikleri arasındadır (Öngören, 1991, s. 103). Bu tercihler, klasik kurmaca sinemanın yapay temsil anlayışından uzaklaşırken, belgesel sinemanın otantiklik ve doğallık arayışına yaklaşmaktadır. Özellikle oyuncu olmayan bedenlerin kadraja dâhil edilmesi, yaşamın temsil edilmesinden çok yaşamın kendisinin görünür kılınması anlamına gelmektedir.

Her ne kadar bu filmler öykülü yapımlar olarak değerlendirilse de, gerçek insanlara yönelmesi, doğal çevrede çekilmesi ve toplumsal gerçekliği merkeze alması nedeniyle bazı araştırmacılar tarafından belgesel nitelikler taşıyan eserler olarak da ele alınmıştır (Öngören, 1991, s. 99-100). Bu durum, belgesel ile kurmaca arasındaki ayrımın mutlak olmadığını göstermektedir. İtalyan Yeni Gerçekçiliği, belgesel sinemanın estetik ve etik ilkelerinin kurmaca anlatı

içerisinde de üretilebileceğini ortaya koyarak iki tür arasındaki sınırları geçiren hâle getirmiştir.

Sonuç olarak İtalyan Yeni Gerçekçilik, belgesel sinemanın gerçeklik merkezli bakışını kurmaca anlatıya taşıyan tarihsel bir eşik olarak değerlendirilebilir. Kurmaca ile belgesel birlikteliğini görünür kılan yapısı, biçimsel tercihleri ve toplumsal yaşamı merkeze alan yaklaşımıyla sonraki kuşak yönetmenler üzerinde derin etkiler bırakmıştır (Demoğlu, 2014, s. 65). Özellikle doğal mekân kullanımı, gündelik hayatın kesintisiz izlenmesi, profesyonel olmayan oyuncuların tercih edilmesi ve kameranın tanıklık işlevi gibi unsurlar, daha sonra gelişecek gözlemci anlatının kuramsal ve estetik zeminini hazırlamıştır.

GÖZLEMCİ ANLATI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Belgesel sinema içerisinde önemli bir yere sahip olan gözlemci anlatı, olayların doğal akışını bozmadan izlemeyi ve gündelik yaşamı mümkün olduğunca olduğu haliyle perdeye taşımayı amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu anlayışta yönetmenin görünürlüğü geri çekilir; anlatının merkezine ise yaşamın kendiliğinden gelişen ritmi yerleşir.

Böylece sinema, dışarıdan biçimlendiren bir otorite olmaktan uzaklaşarak, gerçekliğe eşlik eden bir gözlem pratiğine dönüşür. Kamera da bu süreçte yöneten ya da açıklayan bir araç değil, yaşanan ana tanıklık eden bir bakış olarak konumlanır.

Gözlemci yaklaşımın temel özelliklerinden biri, anlatısal müdahalenin en aza indirilmesidir. Açıklayıcı dış ses, yönlendirici müzik, yapay efektler ya da dramatik vurgular çoğu zaman geri planda bırakılır. Yönetmenin ele aldığı konuya doğrudan müdahale etmediği, yalın bir anlatımın tercih edildiği ve dış ses ile efekt kullanımına genellikle yer verilmediği görülmektedir (Saunders, 2014: 39). Bu tercih, izleyicinin olayları hazır yorumlar aracılığıyla değil, görüntülerin sunduğu ipuçları üzerinden değerlendirmesine imkân tanır. Böylece seyir deneyimi, edilgen bir izleme sürecinden çok aktif bir anlamlandırma pratiğine dönüşür.

Bu sinema anlayışında biçimsel tercihler de belirleyici rol oynamaktadır. El kamerası kullanımı, hareket hâlindeki bedeni takip eden çekimler, uzun planlar, doğal ışıkla gerçekleştirilen görüntü düzeni ve gerçek mekânların tercih edilmesi, gözlem duygusunu güçlendiren başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Benzer biçimde diyalogdan çok davranışlara, jestlere, sessizliklere ve bedensel tepkilere ağırlık verilmesi, karakterlerin iç dünyasının dolaylı biçimde görünür hâle gelmesini sağlar. Böylece anlatı, söze dayalı açıklamalar yerine bakışlar, duraksamalar, yürüme biçimleri ya da gündelik eylemler üzerinden kurulmaktadır.

Bu çerçevede izleyici de yalnızca seyreden pasif bir konumda kalmaz; sunulan gerçekliğe doğrudan tanıklık eden bir özneye dönüşür (Mert, 2022: 53). Kamera ile seyirci arasında kurulan bu ilişki, görüntülerin inandırıcılığını artırırken, olayların yaşanmakta olduğu hissini de kuvvetlendirir. Belgesel sinema yaşamı bir bütün olarak kavramamıza imkân tanırken, aynı zamanda yaşadığımız döneme ve toplumsal çevreye eleştirel bir gözle bakmamızı ister (Susam, 2015: 132). Bu nedenle gözlemci anlatı, yalnızca kayıt altına alan teknik bir yöntem değil, izleyiciyi düşünsel olarak sürece dahil eden estetik bir temsil biçimidir.

Bununla birlikte gözlemci anlatının mutlak tarafsızlık sunduğunu ileri sürmek güçtür. Belgesel, yalnızca tarafsız bir gözlemci olmak ya da izleyiciye kanıtlar sunmaktan fazlasını yapmaktadır (Nichols, 1981: 178). Bu tespit, gözlemci anlatıda gerçekliğin kendiliğinden ortaya çıkan nötr bir yapı değil, belirli sinematografik tercihler aracılığıyla kurulan bir temsil biçimi olduğunu göstermektedir. Kameranın nereye yerleştirileceği, hangi anların seçileceği, hangi görüntülerin dışarıda bırakılacağı ve kurgu içerisinde nasıl yan yana getirileceği gibi tercihler, yönetmenin bakışını kaçınılmaz olarak anlatıya dahil eder. Bu nedenle gözlemci sinemada gerçeklik, ham biçimde aktarılan değişmez bir veri değil; belirli seçimler aracılığıyla yeniden düzenlenen bir temsil alanıdır.

Belgeselciye özgü yorumun eklenmesiyle ortaya çıkan ürün, estetik değer taşıyan bir film niteliği kazanır (Yüksel, 2006: 200). Bu noktada yalnızca var olan anlamın aktarılması değil, aynı zamanda yeni anlamların üretilmesi söz konusudur. Nitekim “Söz konusu olan bir anlam pratiğidir, anlam üretimidir” (Hall, 1984: 68). Dolayısıyla gözlemci anlatı, yüzeysel müdahalesiz bir kayıt biçimi gibi görünse de, derin yapısında seçme, düzenleme ve yorumlama süreçleriyle şekillenen sinemasal bir dildir.

Zaman içerisinde bu yaklaşım belgesel sinemanın sınırlarını aşarak kurmaca anlatı içerisinde de etkili olmaya başlamıştır. Gerçek mekân kullanımı, bedensel takip, sessizlik, gündelik zamanın korunması ve kameranın tanıklık eden bakışı gibi unsurlar, modern kurmaca sinemada yeni ifade olanakları yaratmıştır. Özellikle toplumsal gerçekliği bireyin deneyimi üzerinden aktaran bazı yönetmenler, gözlemci estetiği kurmaca yapılar içinde yeniden üreterek özgün anlatı biçimleri geliştirmiştir.

Bu nedenle gözlemci anlatının kurmaca sinema içerisindeki en özgün ve dönüştürücü örneklerinden biri, belgesel ile kurmaca arasındaki yerleşik ayrımı sarsarak yeni bir temsil alanı açan Dardenne Kardeşler sinemasıdır. Bu bağlamda, çalışmanın bir sonraki bölümünde yönetmenlerin belgesel ve kurmacayı sentezleyen özgün anlatı dilleri ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

DARDENNE ESTETİĞİ: GERÇEĞİN PEŞİNDE BİR KAMERA

Dardenne Kardeşler sineması, çağdaş Avrupa sinemasında gerçeklik algısını yeniden kuran en önemli anlatı yaklaşımlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Jean-Pierre Dardenne'in dramatik sanatlar, Luc Dardenne'in ise felsefe eğitimi almış olması, onların sinema anlayışını yalnızca estetik bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda etik ve düşünsel bir sorgulama zemini olarak şekillendirmiştir. Bu entelektüel arka plan, özellikle erken dönem çalışmalarında gözlemlenen toplumsal duyarlılığın ve politik bakışın temelini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda Dardenne kardeşlerin ilk dönem üretimlerinde, Belçika'nın sosyal ve ekonomik sorunlarına odaklanan belgesel çalışmalar öne çıkmaktadır. Bu filmler, işsizlik, sınıfsal eşitsizlik ve gündelik yaşamın kırılğan yapısını görünür kılarken, sinemayı doğrudan toplumsal gerçekliğin bir tanıklık alanı haline getirmiştir (Şimşek, 2021, s. 70).

Aynı zamanda bu dönem, onların sinemasal dilinin temelini oluşturan gözlemci yaklaşımın da ilk biçimlerini ortaya koymaktadır.

Dardenne sinemasının biçimsel özellikleri incelendiğinde, belgesel yalınlığını koruyan bir anlatım stratejisinin öne çıktığı görülmektedir. Sabit olmayan kamera kullanımı, doğaçlama hissi taşıyan diyaloglar ve klasik anlatı kalıplarını kıran kurgu anlayışı, izleyiciyi yönlendiren bir dramatizasyon yerine olayın içinde bir tanık konumuna yerleştirmektedir. Bu nedenle onların sineması, izleyiciye duyguyu dayatan değil, duyguyu deneyimletmeyi tercih eden bir yapı üzerine kuruludur (Frampton, 2013: 226).

Bu yaklaşım aynı zamanda Dardenne kardeşlerin sinemasını, klasik kurmaca sinemadan ayıran en temel unsur olan “müdahalesizlik” ilkesine dayandırmaktadır. Kamera, karakterlere yakın bir mesafede konumlanmasına rağmen onları açıklamaz, yorumlamaz ya da dramatize etmez; yalnızca takip eder. Bu durum, izleyiciyi pasif bir gözlemciden ziyade olayın içinde bir tanık konumuna taşır ve sinemasal gerçeklik duygusunu güçlendirir (Mosley, 2013: 32).

Genel olarak değerlendirildiğinde Dardenne Kardeşler sineması, belgesel estetik ile kurmaca anlatı arasındaki sınırları bulanıklaştıran ve bu iki alanı birbirine eklemleyen bir anlatı dili geliştirmektedir. Bu dil, yalnızca bir biçim tercihi değil; aynı zamanda modern sinemada gerçekliğin nasıl temsil edileceğine dair etik bir yaklaşım olarak da okunabilir. Bu nedenle onların sineması, gözlemci anlatı tartışmaları açısından temel bir referans noktası oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı Anlatı ve Biçim Analizi

Tablo 1. Gözlemci Anlatı, İtalyan Yeni Gerçekçilik ve Dardenne Kardeşler Sinemasında Temel Parametreler

Anlatısal Unsur	Gözlemci Anlatı	İtalyan Yeni Gerçekçilik	Dardenne Kardeşler Sineması
Kamera Kullanımı	Müdahalesiz bakış	Doğal mekân	El kamerası
Oyunculuk	Doğal oyun	Amatör oyuncu	Doğal performans
Anlatı Yapısı	Doğal akış	Gündelik yaşam	Minimal anlatı
Ses Kullanımı	Ortam sesi	Gerçek ses	Çevresel ses
Anlatıcı Konumu	Tanık kamera	Toplumsal gözlem	Yakın takip

Bu tablo, Gözlemci anlatı, İtalyan Yeni Gerçekçilik ve Dardenne Kardeşler sineması arasında görülen temel anlatısal ve estetik özellikleri karşılaştırmalı biçimde görünür kılmak amacıyla hazırlanmıştır. Söz konusu üç yaklaşımda da kamera, gerçeklik duygusunu güçlendiren müdahalesiz bir tanıklık konumunda işlev görmektedir; doğal ses kullanımı, bedensel anlatım ve sınırlı bakış açısı gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Bu çerçevede tablo, *Rosetta (1999)* filminde belgesel estetiğinin kurmaca anlatı içerisinde nasıl yeniden üretildiğini ve belgesel-kurmaca ayrımının nasıl dönüştürüldüğünü tartışmak için kuramsal bir zemin oluşturmaktadır.

GÖZLEMCİ ANLATININ RADİKAL BİR ÖRNEĞİ: ROSETTA VE KAMERANIN TANIKLIĞI

Rosetta (1999), Belçika’da yaşayan işsiz genç bir kadının gündelik yaşam içinde sürdürdüğü hayatta kalma mücadelesini konu alan bir filmidir. Anlatı, Rosetta’nın toplumsal sisteme dahil olma, düzenli bir işe sahip olma ve “normal” bir yaşam kurma çabası etrafında şekillenir. Ancak bu çaba, bireysel bir başarı hikâyesi olarak değil; ekonomik güvencesizlik, sınıfsal dışlanmışlık ve kurumsal işleyiş karşısında sürekli sekteye uğrayan bir varoluş mücadelesi olarak sunulur. Film, karakterin yaşamını belirleyen tekrar eden başarısızlık döngülerini merkezine alırken, klasik dramatik yükselişlerden çok gündelik hayatın sert ve kesintisiz baskısına odaklanır. Açılış sekansında Rosetta’nın işten çıkarılmasıyla başlayan anlatı, karakterin sisteme tutunma çabasının ne kadar kırılğan olduğunu ilk anda görünür kılar. İş yerinden çıkarılmasına karşı gösterdiği fiziksel direnç, onun yalnızca bir işi değil, toplumsal aidiyet ihtimalini de kaybetmek

istemediğini gösterir. Böylece filmin temel gerilim hattı, Rosetta'nın çalışma yaşamına yeniden dahil olma isteği ile onu sürekli dışarıda bırakan yapısal koşullar arasındaki çatışma üzerinden kurulur.

Rosetta, gözlemci anlatı çerçevesinde değerlendirildiğinde, sinemasal yapısını belirli biçimsel ve estetik parametreler üzerinden kuran güçlü bir örnek olarak öne çıkar. Film; kamera kullanımı, bedensel takip, sessizlik, tanıklık biçimi ve etik mesafe gibi temel unsurlar ekseninde anlam kazanmaktadır. Bu doğrultuda yapıt, yalnızca olay örgüsünü aktaran bir anlatı değil; sinemasal bakışın nasıl üretildiğini gösteren özgün bir temsil alanı hâline gelir.

Filmin açılış sahnesinde Rosetta'nın işten çıkarılması oldukça yakın planlarla ve müziksiz bir biçimde sunulur. Kamera karaktere fiziksel olarak yakın konumlanır ve olay herhangi bir dramatik yönlendirme olmadan verilir. Bu tercih, izleyiciyi dışarıdan bakan pasif bir konumda bırakmak yerine olayın içine çeker. Böylece sessizlik ve etik mesafe, sahnenin duygusal manipülasyondan arındırılmış ham bir gözlem alanı olarak kurulmasını sağlar. Film boyunca kamera, Rosetta'yı sürekli takip eden hareketli bir yapıdadır.

Görsel 1. *Rosetta* (1999) açılış sahnesinde yakın kamera takibi.

Özellikle iş arama, reddedilme ve fabrika çevresindeki dolaşım sahnelerinde kamera karakterin beden hareketine eşlik eder. Bu takip biçimi, anlatının sözlü açıklamalar yerine bedensel eylemler üzerinden kurulmasına neden olur. Rosetta'nın koşma, durma ve yön değiştirme gibi tekrar eden hareketleri, karakterin toplumsal güvencesizliğini doğrudan görünür kılar. Bu nedenle bedensel takip, yalnızca teknik bir tercih değil, karakterin varoluş koşullarını görünür kılan temel anlatım aracına dönüşür.

İhbar sahnesi, gözlemci anlatı içerisinde filmin en belirgin etik kırılma noktalarından biri olarak öne çıkar. Rosetta'nın hayatta kalma mücadelesi doğrultusunda attığı adımların Riquet'in işini kaybetmesine yol açması, kamera

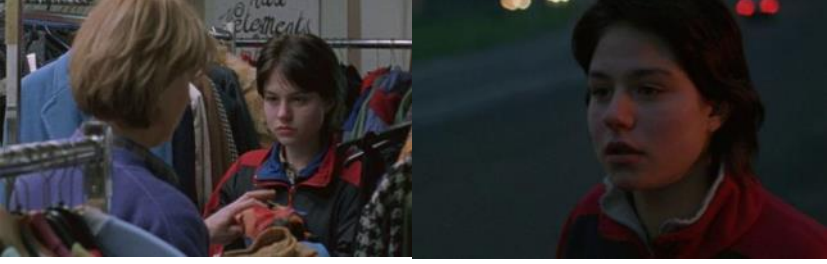
tarafından herhangi bir müdahale, açıklama ya da yargı olmaksızın kaydedilir; bu durum anlatının tanıklık biçimini görünür kılar. Bu noktada Rosetta, “kötüleşen” bir karakter olarak değil, giderek artan çaresizlik içinde yapısal koşullar tarafından sıkıştırılan bir figür olarak sunulur. Böylece sahne, izleyiciyi psikolojik değerlendirmelerden çok bedensel mücadelenin gözlemlenmesine yöneltir. Kamera süreci yine Rosetta’yı takip eden bir konumda sürdürürken olaylar bedensel takip aracılığıyla aktarılır ve etik mesafe korunarak ne Rosetta ne de Riquet hakkında doğrudan bir hüküm kurulmaz.

Bu tanıklık biçimi, etik mesafenin nasıl üretildiğini de açığa çıkarır. Kamera karakteri ne dramatize eder ne de duygusal olarak yönlendirir; yalnızca onunla birlikte hareket eder. Bu durum, gözlemci anlatının yakınlık ile müdahalesizlik arasında kurduğu hassas dengeyi görünür kılar.

Rosetta’nın annesiyle birlikte yaşadığı karavan ve geçici mekânlar, karakterin toplumsal merkezden dışlanmışlığını ve köksüzlüğünü görünür kılar. Dar, geçici ve işlevsel bu mekânlar, “normal” yaşamın dışında kalan bir varoluş alanı sunar. Özellikle anne ile kız arasındaki sahnelerde karavan, yalnızca barınma alanı değil; yoksulluğun kuşattığı gerilimli aile ilişkilerinin sahnesi hâline gelir. Annenin edilgenliği, alkol bağımlılığına yaslanan dağınık yaşam biçimi ve gündelik sorumluluklardan geri çekilişi karşısında Rosetta, ev içinde de düzen kurmaya çalışan taraf olarak öne çıkar.

Karavan içindeki tartışmalar, dar kadrajlar ve sınırlı hareket alanı sayesinde fiziksel bir sıkışmışlık duygusu yaratır; karakterlerin birbirinden uzaklaşmak istese de aynı mekâna mahkûm oluşu görünür hâle gelir. Rosetta’nın annesini toparlamaya, evi düzenlemeye ya da gündelik yaşamı kontrol altında tutmaya çalışması, onun “normal yaşam” arzusunun aile içi düzlemde de sürdüğünü gösterir. Böylece anne figürü yalnızca yardımcı bir karakter değil, Rosetta’nın kaçmak istediği düzensizlik ve toplumsal çözülmenin somut karşılığına dönüşür. Bu kullanım biçimi, gözlemci anlatının mekânı estetize etmeden olduğu gibi sunma yaklaşımıyla örtüşmektedir. Böylece mekân, yalnızca dekor değil; karakterin toplumsal konumunu belirleyen aktif bir anlatı unsuruna dönüşür.

Filmde anlatı büyük dramatik olaylar yerine gündelik tekrarlar, bekleyişler ve hayatta kalma döngüsü üzerinden ilerler. İhbar, iş bulma ve yeniden iş arama gibi sahneler herhangi bir dramatik yükseliş üretmez; aksine sürekli tekrar eden bir sıkışmışlık hâlini sürdürür. Bu yapı, gözlemci anlatının yaşamı kesintisiz bir akış olarak sunma eğilimiyle uyumludur. Böylece film, klasik neden-sonuç zinciri yerine yaşamın süreğen baskısını görünür kılar.

Görsel 2. *Rosetta* (1999) filminde iş arama süreci ve gündelik tekrarlar üzerinden şekillenen varoluş mücadelesi; gözlemci anlatıya uygun biçimde bedensel takip ve hareketli kamera ile güvencesizliğin görünür kılınması.

Rosetta'nın zihinsel dünyasında yer alan “normalleşme” arzusu, özellikle kendi kendine kurduğu tekrar eden iç konuşmada görünür hâle gelir. “Senin adın Rosetta. Benim adım Rosetta... Senin normal bir hayatın var. Benim normal bir hayatım var..” şeklindeki bu tekrar, hem kimlik kurma çabasını hem de toplumsal aidiyet arayışını yansıtır (Öztürk & Tural, 2022: 80–81). Bu iç konuşma, karakterin yalnızca ekonomik değil, sembolik olarak da toplumsal düzene dahil olma isteğini ortaya koymaktadır.

Görsel 3. *Rosetta* (1999) filminde karakterin iç konuşma sahnesi: “normalleşme” arzusu ve kimlik kurma çabası.

Filmin en yoğun sahnelerinden biri olan gaz tüpü sekansında, Rosetta'nın intihar girişimi hiçbir dramatik müdahale olmadan sunulur. Müzik kullanılmaz, sahne yalnızca olayın kendisine bırakılır ve bu durum izleyiciyi açık uçlu bir etik ve düşünsel alanla karşı karşıya getirir. Burada sessizlik, yalnızca sesin yokluğu değil; anlatının geri çekilerek gerçekliğe alan açması anlamına gelir.

Mekân kullanımı, el kamerası ve sürekli hareket eden kadrajlarla birlikte Rosetta'nın bedensel deneyimine eklenen bir yapı oluşturur. Kadrajın sık sık daraltılması ve karakterin kapı aralıkları, koridorlar gibi sınırlı alanlarda

çerçevesi, mekânsal sıkışmışlığı görsel olarak güçlendirir. Bu görsel yapı, gözlemci anlatının temel niteliği olan yakın tanıklık ve müdahalesiz takip ilkesini görünür kılar. Böylece mekân yalnızca bir arka plan değil, bedenle birlikte deneyimlenen bir anlatı alanına dönüşür (Ceylan, 2026: 78). Bu tespit, filmin mekânı psikolojik baskının değil, doğrudan toplumsal kuşatılmışlığın görsel karşılığı olarak kullandığını göstermektedir.

Görsel 4: *Rosetta* (1999) filminde karakterin gündelik hareketleri, yakın plan kullanımı ve dar alanlarda kurulan görsel sıkışmışlık.

Tüm bu yapısal unsurlar birlikte değerlendirildiğinde *Rosetta*, yalnızca toplumsal gerçekçi bir film ya da belgesel estetiğinden yararlanan bir kurmaca olarak değerlendirilmemelidir. Jean-Pierre Dardenne ve Luc Dardenne tarafından yönetilen film, gözlemci anlatıyı biçimsel bir tercih olmaktan çıkararak anlatının temel kurucu unsuruna dönüştürmektedir. Dardenne Kardeşler, kamerayı karakter üzerinde hâkimiyet kuran bir araç gibi değil, onun yaşamına eşlik eden ve ona tanıklık eden bir bakış olarak konumlandırır. Böylece seyirci, dışarıdan izleyen pasif bir gözlemci değil; Rosetta'nın bedensel ve toplumsal sıkışmışlığını doğrudan deneyimleyen bir tanık hâline gelir.

Makale açısından filmin en belirleyici yönü, gözlemci anlatının kurmaca sinemada nasıl yeniden üretildiğini göstermesidir. El kamerasının sürekli hareket hâlindeki yapısı, karakteri arkadan ya da çok yakın mesafeden izleyen kadrajlar, müziğin yokluğu, çevresel seslerin ön plana çıkarılması ve dramatik açıklamalardan kaçınılması; tümüyle gözlemci anlatının müdahalesizlik ilkesine dayanmaktadır. Ancak film, bu yöntemi yalnızca gerçeklik duygusu yaratmak için kullanmaz. Tam tersine, gözlemci anlatı aracılığıyla işsizlik, sınıfsal dışlanmışlık, yoksulluk ve toplumsal güvencesizlik gibi yapısal sorunları Rosetta'nın bedeni üzerinden görünür kılar. Bu nedenle filmde kamera yalnızca

kayıt yapan bir araç değil, toplumsal eşitsizliğin izini süren etik bir bakışa dönüşmektedir.

Dardenne Kardeşler'in sinemasal başarısı da tam olarak burada ortaya çıkar. Yönetmenler, karakter hakkında hüküm vermeyen, onu psikolojik olarak açıklamaya zorlamayan ve seyirciyi duygusal manipülasyona yönlendirmeyen bir anlatı kurarlar. Rosetta'nın öfkesi, çaresizliği, bencilliği ya da kırılğanlığı yorumlanmaz; yalnızca gözlemlenir. Bu durum, gözlemci anlatının temel niteliği olan etik mesafeyi korurken aynı zamanda güçlü bir yakınlık duygusu üretir. Seyirci karaktere acıyan biri değil, onunla birlikte yürüyen, yorulan ve sıkışan biri hâline gelir.

Sonuç olarak *Rosetta* (1999), gözlemci anlatının kurmaca sinemada ne denli güçlü bir ifade biçimine dönüşebileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Film, gerçekliği yalnızca temsil etmez; kamera hareketi, ses kullanımı, mekânsal daralma ve bedensel takip yoluyla yeniden kurar. Bu yönüyle *Rosetta* (1999), gözlemci anlatının belgesel sinemaya özgü bir yöntem olmadığını, kurmaca sinemada da toplumsal hakikati en yalın ve en sarsıcı biçimde görünür kılabilen estetik bir form olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Jean-Pierre ve Luc Dardenne'in *Rosetta* (1999) filmi, gözlemci anlatı yaklaşımı çerçevesinde kamera kullanımı, bedensel takip, sessizlik, tanıklık biçimi ve etik mesafe gibi temel sinemasal parametreler üzerinden incelenmiştir. Yapılan çözümleme, filmin gerçekliği yalnızca temsil edilen içerik düzeyinde değil, biçimsel tercihleri aracılığıyla da kurduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda *Rosetta* (1999), toplumsal dışlanmışlık, işsizlik ve güvencesizlik gibi olguları yalnızca tematik olarak görünür kılmakla kalmaz; aynı zamanda izleyiciyi karakterin bedensel deneyimine doğrudan yaklaştıran özgün bir sinema dili geliştirmektedir.

Filmde hareketli kamera kullanımı, karakteri sürekli izleyen kadraj yapısı ve müziksiz ses tasarımı, izleyiciyi dışarıdan bakan edilgen bir konumdan çıkararak tanıklık eden bir algı alanına taşımaktadır. Özellikle bedensel takip estetiği, *Rosetta*'nın toplumsal sıkışmışlığını psikolojik açıklamalardan çok fiziksel çaba, tekrar ve hareket üzerinden görünür kılmaktadır. Böylece karakterin yaşadığı kriz, bireysel bir dram olmaktan çıkarak bedene yazılmış toplumsal bir deneyim hâline gelmektedir. Bu noktada gözlemci anlatı, yalnızca bir izleme yöntemi değil; karakter ile seyirci arasındaki deneyimsel bağı kuran temel anlatı rejimi olarak işlenmektedir.

Filmin etik gücü ise olayları açıklayan, yargılayan ya da dramatize eden bir anlatı kurmamasında açığa çıkmaktadır. Kamera, karaktere yakın durmasına

rağmen onu nesneleştiren bir bakış üretmez; aynı zamanda mesafesini koruyarak izleyiciyi hazır duygularla yönlendirmez. Bu nedenle *Rosetta* (1999), seyirciyi empatiye değil, tanıklık ve yüzleşme konumuna davet eden bir anlatı yapısı kurmaktadır. Gözlemci anlatının burada üstlendiği işlev, tarafsız bir kayıt üretmekten çok, gerçekliğin çelişkilerini görünür kılan eleştirel bir bakış alanı yaratmaktır.

Elde edilen bulgular, *Rosetta*'nın yalnızca belgesel estetiğinden yararlanan gerçekçi bir kurmaca örneği olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Film, gözlemci anlatıyı biçimsel bir araç olmanın ötesine taşıyarak belgesel ile kurmaca arasındaki yerleşik ayrımları çözüme uğratan, sinemasal temsilin sınırlarını yeniden tanımlayan özgün bir anlatı modeli kurmaktadır. Bu yönüyle *Rosetta* (1999), gözlemci anlatının kurmaca sinemada ne ölçüde dönüştürücü bir güç taşıyabileceğini ortaya koyan ayrıcalıklı bir örnek niteliğindedir.

Dardenne Kardeşler'in bu yapıtı, yalnızca toplumsal gerçekliği görünür kılan bir film değil; aynı zamanda gözlemci anlatıyı çağdaş sinemanın estetik, etik ve kuramsal imkânlarını genişleten kalıcı bir sinemasal müdahaleye dönüştüren güçlü bir eşik olarak önemini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalı, B. (1986). *Belgesel sinema*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Akbulut, D. (2012). *Sinemanın ilkleri: Belgesel ve deneysel sinema*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Armes, R. (2019). *Sinema ve gerçeklik: Tarihsel bir inceleme*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Aziz, A. (2010). *İletişime giriş*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Blandford, S., Grant, B. K., & Hillier, J. (2001). *The film studies dictionary*. Great Britain: Oxford University Press.
- Ceylan, S. C. (2026). Sinematik akımların mekânsal estetiği: Mimari dört katman üzerinden kavramsal bir okuma. *Sanat, Tasarım ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*.
- Coşkun, E. E. (2017). *Dünya sinemasında akımlar*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Demoglu, E. (2014). *Düş ile gerçek arasında sahte belgesel*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Frampton, D. (2013). *Filmozofi* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Film Grab. (2021). *Rosetta (1999) film stills*. <https://film-grab.com/2021/02/21/rosetta/>
- Gündeş, S. (1991). *Belgesel filmin yapısal gelişimi ve Türkiye'ye yansımaları*. Ankara: Der Yayınları.
- Gündeş, S. (1998). *Belgesel filmin yapısal gelişimi ve Türkiye'ye yansımaları*. Ankara: Der Yayınları.
- Hall, S. (1984). İdeolojinin yeniden keşfi: Medya çalışmalarında baskı altında tutulmanın geri dönüşü. M. Küçük (Der.), *Medya, iktidar, ideoloji* içinde. İstanbul: Ark Yayınevi.
- Mert, A. (2022). *Belgesel sinemanın iz sürümü*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Mosley, P. (2013). *The cinema of the Dardenne Brothers: Responsible realism*. New York: Wallflower Press.
- Mükerrem, Z. (2000). *Belgesel sinema 2000'li yıllar: Sinema gerçek, gerçek sinemada sanatçı kimliği ve küreselleşme*. İstanbul: Belgesel Sinemacılar Birliği Yayını.
- Nichols, B. (1981). *Ideology and the image*. Bloomington: Indiana University Press.
- Nichols, B. (2017). *Belgesel sinemaya giriş* (D. Eruçman, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Öngören, S. G. (1991). *Belgesel filmin yapısal gelişimi ve Türkiye'ye yansımaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özön, N. (1984). *100 soruda sinema sanatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Öztürk, S. R., & Tural, N. (2002). Rosetta: Birinci dünyada işsizlik ya da küreselleşmenin tahripkâr egemenliği. *Kültür ve İletişim Dergisi*.
- Rabiger, M. (1997). *Directing The Documentary*Ç Third Edition. Woburn: Focal Press.
- Rotha, P. (2000a). *Belgesel sinema*. İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Saunders, D. (2014). *Belgesel* (A. N. Kaniyaş, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Susam, A. (2021). *Tophumsal bellek ve belgesel sinema*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şimşek, N. (2021). *Jean-Luc Dardenne Kardeşler'in sinemasında gerçeğin sinematografik sunumu*. Dokuz Eylül Üniversitesi. (Yüksek Lisans Tezi).
- Yüksel, Ç. (2006). *Belgesel sinemanın doğruya ulaşma yolları*. Selçuk İletişim Dergisi.

12. Bölüm

Çevresel Kuznets Eğrisine Eleştirel Bir Yaklaşım

Meryem İnci GÜLEN¹

ÖZET

Bu çalışma, ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik geliştirilen Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezini teorik ve eleştirel açıdan incelemektedir. ÇKE hipotezine göre ekonomik büyümenin ilk aşamalarında sanayileşme, kentleşme, enerji tüketimi ve doğal kaynak kullanımındaki artış nedeniyle çevre kirliliği yükselmektedir. Ancak belirli bir gelir seviyesine ulaşıldıktan sonra teknolojik gelişmelerin yaygınlaşması, çevresel farkındalığın artması ve çevre politikalarının güçlenmesiyle birlikte çevresel bozulmanın azalma eğilimine girdiği ileri sürülmektedir. Çalışmada öncelikle Kuznets Eğrisi yaklaşımının tarihsel gelişimi ve temel varsayımları ele alınmış, ardından Çevresel Kuznets Eğrisi'nin ortaya çıkışı ile ölçek, kompozisyon ve teknoloji etkileri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Literatürde yer alan ampirik çalışmalar incelendiğinde, ÇKE hipotezinin bazı ülkelerde ve belirli kirletici türlerinde doğrulandığı, ancak her ülke için geçerli olmadığı görülmektedir. Ülkelerin ekonomik yapıları, enerji tüketim biçimleri, çevre politikaları, ticari yapıları ve teknolojik gelişmişlik düzeyleri ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişkinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca uluslararası ticaret yoluyla kirletici üretim faaliyetlerinin gelişmekte olan ülkelere kaydırılması, veri yetersizlikleri, tüketim odaklı çevresel etkiler ve bazı çevresel zararların geri döndürülemez nitelikte olması ÇKE hipotezine yönelik temel eleştiriler arasında yer almaktadır. Çalışma sonucunda ekonomik büyümenin çevresel sorunları kendiliğinden çözemeyeceği, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için yenilenebilir enerji kullanımının artırılması, temiz üretim teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve etkin çevre politikalarının uygulanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Kuznets Eğrisi, Ekonomik Büyüme, Çevresel Sürdürülebilirlik, Karbon Emisyonları

¹ Öğr. Gör.; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hayrabolu Meslek Yüksekokulu Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü. migulen@nku.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9799-4990

1. GİRİŞ

Sanayileşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişki iktisat literatüründe önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Ekonomik faaliyetlerin genişlemesi üretim, enerji tüketimi ve doğal kaynak kullanımını artırarak ekonomik refahın yükselmesine katkı sağlarken, aynı zamanda çevresel bozulma ve ekolojik baskıların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Özellikle sanayi üretimindeki artış, kentleşme sürecinin hızlanması ve fosil yakıt kullanımının yaygınlaşması hava, su ve toprak kirliliği gibi çevresel sorunların küresel ölçekte önem kazanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik teorik ve ampirik çalışmalar literatürde geniş bir yer tutmaktadır.

Ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik geliştirilen yaklaşımlardan biri Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezidir. Bu hipotez, ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevre kirliliğinin artma eğiliminde olduğunu, ancak belirli bir gelir seviyesine ulaşıldıktan sonra çevresel bozulmanın azalma eğilimine girdiğini ileri sürmektedir. Literatürde ters U şeklinde ifade edilen bu ilişki, ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında üretim faaliyetlerinin genişlemesi ve çevreye yönelik düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle çevre kirliliğinin artacağını; ancak gelir düzeyinin yükselmesiyle birlikte çevresel farkındalığın artması, teknolojik gelişmelerin yaygınlaşması ve çevre politikalarının güçlenmesi sonucunda çevresel iyileşmenin gerçekleşebileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi literatürde yoğun tartışmalara konu olmuştur. Özellikle farklı ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerinin birbirinden farklı olması, kullanılan veri ve yöntemlere ilişkin sınırlılıklar, uluslararası ticaretin çevresel etkileri, tüketim kalıplarındaki değişimler ve bazı çevresel zararların geri döndürülemez nitelikte olması gibi faktörler hipotezin genellenebilirliğini tartışmalı hale getirmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde çevresel kirliliğin azalmasının bir kısmının kirletici üretim faaliyetlerinin gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasıyla açıklanabileceği yönündeki görüşler de bu yaklaşımın eleştirilmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezini teorik çerçevede ele almak ve literatürde yer alan eleştirileri sistematik bir biçimde inceleyerek söz konusu yaklaşımın geçerliliğini tartışmaktır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle Kuznets eğrisi yaklaşımının teorik temelleri ele alınmakta, ardından çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin ortaya çıkışı ve temel bileşenleri incelenmekte, son olarak literatürde yer alan eleştiriler değerlendirilerek ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin kapsamlı bir biçimde ortaya konulması amaçlanmaktadır.

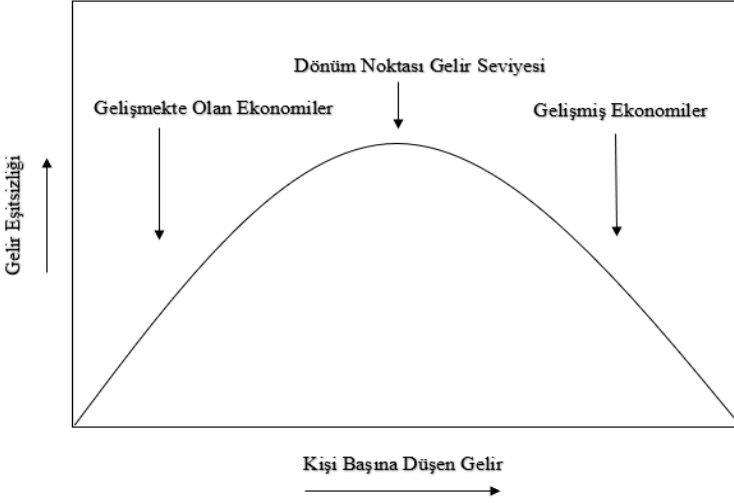
2. TEORİK ÇERÇEVE

Ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için literatürde geliştirilen teorik yaklaşımların ve bu yaklaşımlara ilişkin ampirik çalışmaların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Kuznets eğrisi yaklaşımı, ekonomik gelişme sürecinde gelir dağılımı ve çevresel etkiler arasındaki ilişkiyi açıklayan önemli teorik çerçevelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kuznets eğrisinden hareketle geliştirilen Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi ise ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik bir model sunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu hipotezin geçerliliği literatürde farklı çalışmalar tarafından incelenmiş ve çeşitli eleştiriler ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda bu bölümde öncelikle Kuznets eğrisi yaklaşımı ele alınmakta, ardından çevresel Kuznets eğrisi hipotezi ve bu hipotezin belirleyicileri incelenmekte, sonrasında literatürde yer alan çalışmalar ve bu yaklaşıma yöneltilen eleştiriler değerlendirilmektedir.

2.1. Kuznets Eğrisi Yaklaşımı

Simon Kuznets 1954 yılında Amerikan Ekonomi Birliği'nin yıllık periyotlarda gerçekleştirilen altmış yedinci toplantısında ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği hakkında bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada önceleri artan kişi başına gelir ile birlikte gelir eşitsizliğinin de artacağını, ancak bir dönüm noktasından itibaren artan gelirle birlikte gelir eşitsizliğinin azalacağını belirtmiştir (Yandle, vd., 2002:2).

Kuznets İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Almaya için yaptığı çalışmasında elde ettiği bulgularda ilk olarak gelişmiş ülkelerde yaşanan gelir artışının gelir eşitsizliğini azalttığını, ikinci olarak ise gelir eşitsizliğinde yaşanan azalmanın gelirden artışa neden olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca gelir eşitsizliğindeki azalmayla birlikte alt gelir gruplarında yaşanan gelir artışının üst gelir gruplarına göre daha hızlı arttığı sonucuna ulaşmıştır (Kuznets,1955: 5). Simon Kuznets'in yaptığı çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürde Kuznets Eğrisi olarak yer almıştır. Ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ters U şekliyle açıklayan Kuznets Eğrisi ekonomik büyüme sonucunda yaşanan gelir artışı ile birlikte gelir eşitsizliğinde öncelikle artış yaşanacağını ancak belirli bir aşamadan sonra ise ekonomik büyüme ile gelir artışı meydana gelmesinin gelir eşitsizliğindeki dağılımı azaltacağı ifade etmektedir. Şekil 1'de Kuznets Eğrisi verilmiştir.

Şekil 1: Kuznets Eğrisinin Grafiksəl Gösterimi
Kaynak: Yandle, vd., 2002: 2.

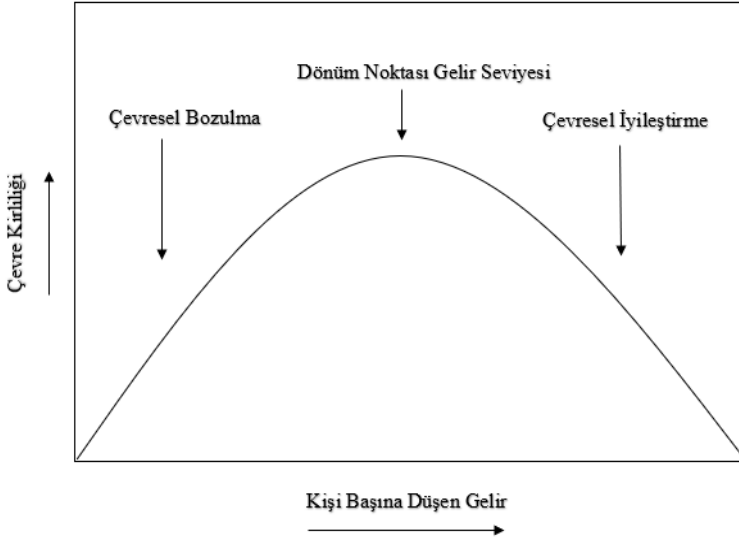
2.2. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi

Çevre kalitesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun yıllardır inceleme alanı bulan bir konu olmuştur. Bu süreçte ekonomik gelişmelerle birlikte meydana gelen çevresel zararlar endişe yaratan durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan çalışmalarda kişi başına düşen gelirin düşük olduğu seviyelerde kişi başına düşen emisyonların yavaş ve yukarı yönlü bir eğilimde olduğu, dönüm noktası olarak adlandırılan belirli bir gelir seviyesinden sonra ise gelir artışına rağmen çevre kirliliğinde aşağı yönlü bir eğilim olduğu tespit edilmiştir. Çevre kirliliği ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi gösteren ters U şeklindeki bu eğriye Çevresel Kuznets Eğrisi adı verilmiştir (Galeotti, 2007: 427).

1991 yılı itibariyle Kuznets Eğrisi çevresel kalite ve kişi başına düşen gelir seviyesi arasındaki ilişkinin ölçümünde kullanılan bir eğri olarak yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde birçok iktisatçı tarafından farklı ülkeler için çevre kirliliği ve gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yapılmıştır. Elde edilen bulgularda gelişmiş ekonomilerde öncelikle çevresel bozulmanın yaşanacağı sonrasında ise belirli bir gelir seviyesinden itibaren çevresel iyileştirmenin meydana geleceği sonucuna ulaşılmıştır (Yandle, vd., 2002:3).

Bu çalışmalardan biri Grossman ve Krueger tarafından yapılan çalışmadır. Grossman ve Krueger (1991) Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasının Meksika üzerindeki çevresel etkilerini araştırdıkları çalışmalarında ticarete

liberalleşme, mal üretiminde yeni teknolojik gelişmelerin yaşanması, emek yoğun sermayesi olan sektörlerdeki artış, çevrenin korunmasına yönelik politikalar ve böylece özel tüketim davranışlarında meydana gelecek değişiklikler gibi etkenlerin çevre kirliliğinin azalmasında pozitif olumlu etkiler meydana getirdiği sonucuna ulaşmışlardır (Grossman ve Krueger, 1991: 35-36). Şekil 2'de çevresel bozulma ve gelir seviyesi arasındaki ters U şeklindeki ilişkiyi gösteren Çevresel Kuznets Eğrisi verilmiştir.

Şekil 2: Çevresel Kuznets Eğrisinin Grafiksnel Gösterimi

Kaynak: Yandle, vd. ,2002: 3.

2.3. Çevresel Kuznets Eğrisinin Bileşenleri/Belirleyicileri

Grossman ve Krueger (1991) çalışmalarında gelir seviyesinde meydana gelecek artışın çevre kirliliği ve doğal kaynaklar üzerinde ölçek etkisi, kompozisyon etkisi ve teknolojik etki olmak üzere üç ayrı etki yaratabileceğini ve bu etkilerin tanımlanmasının önemini belirtmişlerdir. Aşağıdaki bölümde üç ayrı etki mekanizması hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

- Ölçek Etkisi

Gelir seviyesindeki artış miktarının çevre kirliliğini artırması olarak kısaca ifade edilebilecek ölçek etkisi kavramı çevreci yaklaşımın savunucuları tarafından benimsenen bir yaklaşımdır. Buna göre artan ticari faaliyetler, yatırım serbestisi gibi durumlar ekonomik faaliyetleri olumlu olarak etkileyecektir. Yaşanan ekonomik büyüme mevcut yöntemlerle gerçekleştirilmiş ise sonucunda

toplam kirlilik miktarı artış göstermektedir. Çünkü mevcut üretim yöntemleri yine mevcut enerji tüketimi eğilimi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durum beraberinde zararlı kirletici faktörlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Grossman ve Krueger, 1991: 3).

Şekil 3: Ölçek Etkisi Grafikselsel Gösterimi
Kaynak: Şahinöz ve Fotourenchi, 2013: 202.

- Kompozisyon (Bileşim) Etkisi

Kompozisyon etkisi ülke ekonomilerinin ticaret politikalarındaki değişikliklerden kaynaklanan bir etki olarak ifade edilmektedir. Ticari faaliyetlerde yaşanan serbestleşme ülke ekonomilerini üstün oldukları alanda uzmanlaşmaya itmektedir. Uzmanlaşmanın yaşandığı alandaki rekabetin nedeni çevresel düzenlemelerdeki farklılıklar ise bu durumda ticari faaliyetlerde meydana gelen serbestleşme beraberinde çevre kirliliği meydana getirmektedir. Bu durumda ülkeler daha az çevre kirliliğine neden olacak üretim tekniklerini benimsemekte ve bu alanda uzmanlaşmaktadır. Ancak diğer taraftan uzmanlaşmanın yaşandığı alandaki rekabetin nedeni üretim faktörlerindeki ve teknolojik açıdan farklılıklar ise çevre kirliliğinde yarattığı etki açısından belirsiz olma özelliğine sahip olmaktadır. Çünkü bu durumda ülkeler doğal kaynaklarının yüksek olduğu alanlarda uzmanlaşmaya başlamaktadır. Bu nedenle burada meydana gelecek etkinin yönünün belirlenmesinde çevre kirliliğine yönelik kontroller etkili olmaktadır (Grossman ve Krueger, 1991: 4).

Şekil 4: Kompozisyon Etkisi Grafikselsel Gösterimi
Kaynak: Şahinöz ve Fotourenchi, 2013:203.

- Teknoloji Etkisi

Ticarette yaşanan serbestleşme ile birlikte ekonomik büyümede kullanılan yeni üretim teknikleri gündeme gelmektedir. Teknolojik gelişmelerde yaşanan yenilikler beraberinde yeni üretim tekniklerinin gelişmesine neden olmaktadır. Bu durum ile birlikte daha çevreci üretim tekniklerinin gelişmesi olanaklı hale gelmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme ile birlikte ekonomi politikalarında daha çevreci yaklaşımlar talep edilmektedir. Bu durum teknoloji etkisi olarak tanımlanmaktadır (Grossman ve Krueger, 1991: 5).

Şekil 5: Teknoloji Etkisi Grafikselsel Gösterimi
Kaynak: Şahinöz ve Fotourenchi, 2013: 203.

2.4. Literatürde Çevresel Kuznets Eğrisi Çalışmaları

Liu (2011), Çin'in Zhejiang eyaletinde ekonomik gelişme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1985–2009 dönemine ait istatistiksel veriler kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonuçları, ekonomik büyümenin artmasına paralel olarak çevresel kirliliğin de arttığını göstermektedir. Çalışmada ayrıca sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için çevresel politikaların önemine dikkat çekilmiştir.

Yu, vd. (2016), Çin'deki ekonomik sektörlerin karbon azaltım potansiyelini çevresel öğrenme eğrisi modeli kullanarak incelemiştir. Panel veri analizi ile gerçekleştirilen çalışmada enerji yoğunluğu, kişi başına katma değer ve yakıt tüketim yapısının karbon yoğunluğu üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, enerji yoğunluğunun karbon yoğunluğunu belirlemede en güçlü faktör olduğunu ve enerji yoğunluğundaki azalmanın birçok sektörde karbon emisyonlarının düşürülmesine katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Ayrıca sektörler arasında karbon azaltım potansiyelinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Ishola Wasiu ve Kazeem Alasirin (2015), Sahra Altı Afrika ülkelerinde kişi başına gelir ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi kapsamında incelemiştir. Nijerya, Gana, Fildişi Sahili, Mali, Senegal ve Gabon için gerçekleştirilen panel veri analizinde, kişi başına gelir ile kirlilik arasında ÇKE hipotezini destekleyen bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca ülkeler arasında çevresel bozulmanın azalmaya başladığı gelir eşik değerlerinin farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur.

Zoundi (2017), seçilmiş 25 Afrika ülkesinde yenilenebilir enerji tüketimi ile CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) kapsamında panel eşbütünleşme yöntemiyle incelemiştir. 1980–2012 dönemini kapsayan analiz sonuçları, kişi başına gelir artışının CO₂ emisyonlarını artırdığını ve ÇKE hipotezinin tam olarak doğrulanmadığını göstermektedir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji tüketiminin emisyonları azaltıcı etkisi olduğu ve fosil yakıtlara alternatif bir enerji kaynağı olarak çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağladığı belirlenmiştir.

Gyamfi vd. (2021), E-7 ülkelerinde ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) çerçevesinde incelemiştir. 1995–2018 dönemine ait veriler kullanılarak PMG-ARDL yöntemi ile gerçekleştirilen analiz sonuçları, E-7 ülkelerinde N-şeklindeki ÇKE hipotezinin doğrulanmadığını, buna karşılık ters U şeklindeki ÇKE ilişkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin CO₂ emisyonları üzerinde anlamlı etkiler oluşturduğu ve emisyonların

azaltılmasında yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasının önem taşıdığı belirtilmektedir.

Çay Atalay ve Akan (2023), OECD ülkelerinde ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi kapsamında incelemiştir. 1990–2015 dönemine ait veriler kullanılarak gerçekleştirilen analizde enerji tüketimi, kişi başına gelir, kentleşme oranı ve ticari serbestleşme gibi değişkenler modele dâhil edilmiştir. Bulgular, enerji tüketiminin karbon emisyonlarını artırıcı yönde etkilediğini gösterirken, ÇKE hipotezinin bazı OECD ülkelerinde geçerli olduğunu, bazı ülkelerde ise desteklenmediğini ortaya koymaktadır.

Abid, vd. (2024), Batı Afrika ülkelerinde ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, yolsuzluk ve yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonları üzerindeki etkilerini Çevresel Kuznets Eğrisi çerçevesinde incelemiştir. PMG-ARDL panel yöntemi kullanılarak elde edilen bulgular, kişi başına gelirin CO₂ emisyonlarını artırıcı yönde etkilediğini ve ÇKE hipotezinin bu ülkeler için doğrulanmadığını göstermektedir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların çevresel bozulmayı artırabildiği, buna karşılık yenilenebilir enerji tüketimi ve yolsuzluğun kontrol altına alınmasının çevresel kaliteyi iyileştirmede önemli rol oynadığı belirlenmiştir.

Davaslıgil Atmaca ve Ataklı Yavuz (2025), N-11 ülkelerinde 1985–2022 dönemine ait veriler kullanılarak ekonomik büyüme, ticari küreselleşme, ekonomik karmaşıklık, nüfus artışı ve doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) kapsamında analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, N-11 ülkeleri için ÇKE hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koyarken, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımların çevresel göstergeler üzerinde belirleyici etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca ticari küreselleşme ve ekonomik karmaşıklık gibi yapısal faktörlerin de ekolojik ayak izi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Ferreira dos Santos vd. (2025), Brezilya'nın Minas Gerais eyaletinde 2016–2021 döneminde ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) çerçevesinde incelemiştir. Panel veri analizi sonuçları, kişi başına gelir ile CO₂ emisyonları arasında ters U şeklinde bir ilişki bulunduğunu ve bu durumun ÇKE hipotezini desteklediğini göstermektedir. Ayrıca enerji tüketimi ve sanayileşmenin emisyonlar üzerinde doğrudan etkili olduğu belirlenmiştir.

Bayrak Gezdim (2026), Türkiye'de maliye politikası araçlarının CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini Çevresel Kuznets Eğrisi kapsamında analiz etmiş ve kamu harcamalarının emisyonları azaltıcı, vergi gelirlerinin ise artırıcı etki yaratabildiğini tespit etmiştir. Çalışmada ayrıca yenilenebilir enerji tüketiminin

emisyonları azaltıcı rol oynadığı ve ÇKE hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.5. Çevresel Kuznets Eğrisine Yönelik Eleştiriler

Çevresel Kuznets Eğrisine çeşitli eleştiriler yöneltilmektedir. Stern vd. (1996) yılında yaptıkları çalışmalarında bu eleştirileri eşzamanlılık, uluslararası ticaret ve verilere yönelik problemler olmak üzere üç başlık altında toplamıştır. Bu başlıklar aşağıda açıklanmaktadır. Buna göre;

- *Eşzamanlılık*: ÇKE hipotezi, çevresel tahribattan ekonomik büyümeye doğru geri bildirim bulunmadığı bir ekonomik modele dayanmaktadır. Artan kirlilik üretim kaynaklarından ziyade yaşam kalitesi açısından olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu durumda geri bildirim olmadığı bir üretim sürecinde ÇKE hipotezinin doğrulanması gelir seviyesi düşük olan bir ülke için yaşam kalitesinin artırılmasında ekonomik büyümenin gerekliliği öne sürülecektir. Ancak bu durumda yaşanan hızlı büyüme verileri sürdürülebilir olmayabilir. Çünkü yaşanan çevresel tahribat ile birlikte gelecekteki üretim sürecinde kullanılacak hammaddeye erişim imkansız hale gelebilecektir. Yapılan araştırmalarda gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda bu duruma yönelik tespitler elde edilmiştir.
- *Uluslararası ticaret*: Üretimde kullanılacak hammaddelerin temini sürecinde bu maddelerin farklı ülkelerden ithal edilmesi durumunda ihracı gerçekleştiren ülkeler çevresel etkileri de beraberinde ihraç edebilirler. Ayrıca ülkeler açısından var olan doğal kaynak farklılıkları uzmanlaşma açısından da farklılıklar yaratabilecektir. Bu durumda gelişmiş ülkeler emek ve sermaye yoğun üretim alanlarında uzmanlaşırken, gelişmekte olan ülkeler ise emek ve doğal kaynakların yoğun olarak kullanıldığı üretim alanlarında uzmanlaşacaktır. Böylece gelişmiş ülkelerin çevresel bozulmalarında azalış yaşanırken, gelişmekte olan ülkelerin çevresel bozulmaları ise artış gösterecektir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere çevreye yönelik düzenlemeler teşvik edilerek daha etkin yönetilebilecektir.
- *Veri problemleri*: ÇKE hipotezine yönelik kullanılacak verilerin kapsam açısından yetersiz ya da düzensiz olması durumunda parametre tahminleri ve geleceğe yönelik bulguların elde edilmesi zorlaşacaktır.

Çevresel Kuznets Eğrisine yönelik eleştirilerden bir diğer diğer ise Gill, vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada ele alınmaktadır. Bu eleştiriler yedi alt başlıkta toplanmış olup aşağıda açıklamalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda;

- *Yeterli ve tutarlı olmayan veriler ve buna yönelik tahmin sorunları:* Çevre kirliliğinin tespitine yönelik kullanılan değişkenlerin bir kısmına yönelik verilerin elde edilememesi yalnızca seçilmiş göstergeler kullanılarak model tahminlerinin yapılması beraberinde doğru bilginin elde edilmesini engellemektedir. Bu nedenle ÇKE hipotezinin geçerliliğinin sınındığı çalışmalarda bu verilerin kullanılmayışı insan sağlığı üzerindeki etkilerin doğru olarak tespit edilmesini kısıtlamaktadır.
- *ÇKE'nin gerek yerel gerekse küresel kirleticiler için tek olmayışı:* ÇKE hipotezinin geçerliliğinin araştırıldığı çalışmalarda eğimin büyük oranda kullanılan kirlilik değişkenine bağlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda yerel bazlı araştırmaların yapıldığı çalışmalarda kirletici değişkenler açısından yapılan ÇKE hipotezinin geçerliliği tespit edilirken, küresel bazlı araştırmaların yapıldığı çalışmalarda ÇKE hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşan çok az çalışma bulunmaktadır.
- *Ülkelerin farklı büyüme gelişimi göstermesi:* ÇKE hipotezi günümüz gelişmekte olan ülkeleri için yukarı yönlü bir eğime, gelişmiş ülkeleri için ise aşağı yönlü bir eğime sahiptir. Geçmiş dönemde gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme süreçlerinde ilk aşamada çevre kirliliği de beraber artış gösterirken, artan ekonomik büyüme ile birlikte çevre kirliliğinde azalış meydana geldiği görülmektedir. Ancak günümüz gelişmekte olan ülkelerinin gelişme süreçlerinin bu açıdan benzer özellik taşıyıp taşımayacağı kesin değildir. Çünkü gelişmiş ülkelerin çevre kirliliği yoğun üretim tekniklerini gelişmekte olan ülkelere yönlendirdiği ve bu nedenle daha temiz bir çevreye sahip oldukları yapılan araştırmalarda dile getirilmektedir. Bu açıdan gelişmekte olan ülkelerin benzer şekilde bu yöntemi üretim süreçlerinde benimsemeleri mümkün olmayabilecektir.
- *Tüketim ve kirlilik ilişkisi:* ÇKE hipotezinde tüketimin göz ardı edilmesi üretim sürecinin yalnızca ekonomik büyüme ile birlikte çevresel duyarlılığı olan bir sistem haline geldiği ileri sürülmektedir. Ancak ÇKE hipotezi ithal ürün tüketimini dikkate almadığı yalnızca yerli ürünlere odaklanmaktadır. Bu durumda çevre kirliliğine neden olan mallara yönelik talep aynı gelir düzeyinde artarsa gelişmiş ülkeler bu malları gelişmekte olan ülkelere ithal ederek talebi karşılayacaklardır. Artan tüketim eğilimi beraberinde artan çevresel tahribata neden olacaktır.
- *Ekonomik büyüme ile birlikte yaşanan çevresel kirliliğin meydana getirdiği geçmiş dönem tahribatlarının telafi edilip edilemeyeceği:* Üretim sürecinde ortaya çıkan kirleticilerin etkisinin uzun dönemli bir etki yarattığı düşünülmektedir. Yapılan araştırmalarda ÇKE hipotezinin yalnızca su ve hava gibi belli başlı kirleticiler açısından bir anlam ifade ettiği

belirtilmektedir. Üretim sonucunda ortaya çıkan zehirli maddelerin toprak ve yeraltı kirliliği açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu ve ÇKE hipotezinin bu kirleticiler açısından herhangi bir olumlu etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle büyüüp sonrasında çevresel tahribatı azaltmaya yönelik bir politikanın benimsenmesindeki etkinlik geliştirmekte olan ülkeler açısından tartışılması gereken bir konudur.

- *Çevre kirliliğini dikkate alan büyüme yöntemlerinin etkin büyüme sağlayıp sağlamayacağı:* Öncelikle çevresel tahribat yaratıp ekonomik büyüme sağlanması, sonrasında çevresel kirliliği önleyici politikaların benimsenmesi bazı faktörleri dikkate almamaktadır. Çünkü artan gelir beraberinde tüketim artışına sebep olacak bu durum ise daha fazla çevre tahribatına neden olacaktır. Bu bağlamda ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevreye değer veren üretim süreçlerine yönelik temiz büyüme politikalarının benimsenmesinin beraberinde olumlu etkiler yaratacağı bir gerçektir.
- *Teknolojik gelişmelerin ekonomik büyümede çevresel tahribatı azaltıp azaltamayacağı:* ÇKE hipotezi ekonomik büyümenin neden olduğu teknolojik gelişmeler ile birlikte çevre bilinci yaratan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Ancak ekonomik büyüme sürecinin ekolojik ve insani açıdan önemli maliyetleri beraberinde getirmesi yaşanan küresel ısınma ve iklim değişikliği ile dünya açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu hipoteze göre ekonomik büyümenin ilk aşamalarında üretim faaliyetlerinin genişlemesi ve enerji tüketiminin artması nedeniyle çevre kirliliği yükselmekte; ancak belirli bir gelir seviyesine ulaşıldıktan sonra teknolojik gelişmelerin yaygınlaşması, çevresel farkındalığın artması ve çevre politikalarının güçlenmesiyle birlikte çevresel bozulma azalma eğilimine girmektedir. Bu yaklaşım ekonomik gelişmenin uzun vadede çevresel iyileşmeyi beraberinde getirebileceği yönünde bir perspektif sunmaktadır.

Literatürde yapılan çalışmalar, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin her ülke ve her kirleticisi türü için geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri, üretim yapıları, enerji kaynakları, çevre politikaları ve teknolojik kapasiteleri arasındaki farklılıklar ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişkinin ülkeden ülkeye değişmesine neden olmaktadır.

Ayrıca bazı çevresel zararların geri döndürülemez nitelikte olması ve kirletici üretim faaliyetlerinin uluslararası ticaret yoluyla gelişmekte olan ülkelere kaydırılması gibi faktörler ekonomik büyümenin çevresel sorunları kendiliğinden çözebileceği yönündeki varsayımı zayıflatmaktadır.

Bu çerçevede çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için ekonomik büyüme politikalarının çevresel boyutunun dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Öncelikle çevre dostu üretim teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve temiz enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi çevresel bozulmanın azaltılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Bunun yanı sıra çevresel düzenlemelerin güçlendirilmesi, karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik politika araçlarının uygulanması ve çevreye duyarlı üretim süreçlerinin desteklenmesi ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasında daha dengeli bir ilişkinin kurulmasına katkı sağlayacaktır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme stratejilerinin çevresel maliyetleri dikkate alacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bu kapsamda temiz üretim teknolojilerinin teşvik edilmesi, yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılması ve çevresel standartların güçlendirilmesi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması açısından önemli politika araçlarıdır. Ayrıca uluslararası çevre anlaşmaları ve iş birlikleri aracılığıyla çevre politikalarının küresel ölçekte uyumlaştırılması da çevresel sorunların azaltılmasında etkili olacaktır.

Sonuç olarak ekonomik büyümenin çevresel sorunları kendiliğinden çözeceği yönündeki yaklaşımın yeterli olmadığı görülmektedir. Ekonomik kalkınmanın çevresel sürdürülebilirlik ile birlikte ele alınması ve çevreyi koruyan politika araçlarının etkin bir şekilde uygulanması, uzun vadede hem ekonomik refahın hem de çevresel kalitenin artırılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Abid, L., Kacem, S., ve Saadaoui, H. (2024). Addressing the environmental Kuznets curve in the West African countries: Exploring the roles of FDI, corruption, and renewable energy. *Journal of the Knowledge Economy*, 15(4), 20491-20515.
- Adebayo, T. S., Meo, M. S., Eweade, B. S., ve Özkan, O. (2024). Examining the effects of solar energy Innovations, information and communication technology and financial globalization on environmental quality in the united States via Quantile-On-Quantile KRLS analysis. *Solar Energy*, 272, 112450.
- Bayrak Gezdim, S. (2026). Türkiye’de CO₂ Emisyonları Açısından Hangisi Daha Etkili: Kamu Harcamaları mı, Vergiler mi?. *Maliye ve Finans Yazıları*, (125), 299-324.
- Brock, W. A., ve Taylor, M. S. (2005). Economic growth and the environment: a review of theory and empirics. *Handbook of economic growth*, 1, 1749-1821.
- Çay Atalay, A., ve Akan, Y. (2023). OECD ülkelerinin yeşil ekonomi verilerinin çevresel kuznets eğrisi hipotezine göre test edilmesi. *Trends in Business and Economics*, 37(1), 57-67.
- Davaslıgil Atmaca, V., ve Ataklı Yavuz, R. (2025). Ekolojik Ayak İzi ve Ekonomik Büyüme: N-11 Ülkeleri için Panel Veri Analizinden Kanıtlar. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 20(2), 37-50.
- Ferreira dos Santos, M. A., Ferreira Mendes, W. I., Costa dos Santos, E., ve Freire, N. R. (2025). Economic Growth And The Environment: An Analysis Of The Kuznets Environmental Curve For Minas Gerais From 2016 To 2021. *Environmental & Social Management Journal/Revista de Gestão Social e Ambiental*, 19(11).
- Galeotti, M. (2007). Economic growth and the quality of the environment: taking stock. *Environment, Development and Sustainability*, 9, 427-454.
- Gill, A. R., Viswanathan, K. K., ve Hassan, S. (2018). The Environmental Kuznets Curve (EKC) and the environmental problem of the day. *Renewable and sustainable energy reviews*, 81, 1636-1642.
- Grossman, G. M., ve Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement.
- Gyamfi, B. A., Adedoyin, F. F., Bein, M. A., ve Bekun, F. V. (2021). Environmental implications of N-shaped environmental Kuznets curve for E7 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(25), 33072-33082.

- Ishola Wasiu, O., ve Kazeem Alasinrin, B. (2015). Growth Thresholds and Environmental Degradation in Sub-Saharan African Countries: An Exploration of Kuznets Hypothesis. *International Journal of Management, Accounting & Economics*, 2(8).
- Kuznets, S. (1955). American Economic Association. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Li, H., Nie, W., ve Duan, H. (2024). A Haavelmo grey model based on economic growth and its application to energy industry investments. *Chaos, Solitons & Fractals*, 181, 114669.
- Liu, S. (2011). The Relationship between Economic Development and Environment Pollution: A Study in Zhejiang Province. In *International Conference on Electronic Commerce, Web Application, and Communication* (pp. 172-177). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Stern, D. I., Common, M. S., ve Barbier, E. B. (1996). Economic growth and environmental degradation: the environmental Kuznets curve and sustainable development. *World development*, 24(7), 1151-1160.
- Şahinöz, A., ve Fotourehchi, Z. (2013). Çevresel Kuznets Eğrisi: indirgenmiş ve ayrıştırılmış modellerle ampirik bir analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 199-224.
- Tiba, S., ve Omri, A. (2017). Literature survey on the relationships between energy, environment and economic growth. *Renewable and sustainable energy reviews*, 69, 1129-1146.
- Yandle, B., Vijayaraghavan, M., ve Bhattarai, M. (2002). The environmental Kuznets curve. *A Primer, PERC Research Study*, 2(1), 1-38.
- Yu, S., Agbemabiese, L., ve Zhang, J. (2016). Estimating the carbon abatement potential of economic sectors in China. *Applied energy*, 165, 107-118.
- Zoundi, Z. (2017). CO2 emissions, renewable energy and the Environmental Kuznets Curve, a panel cointegration approach. *Renewable and sustainable energy reviews*, 72, 1067-1075.

13. Bölüm

Araştırma Kapasitesi, Bilimsel Yayınlar, Patent Başvuruları ve Teknoloji Yoğun Dış Ticaret: Türkiye’den Ekonomik Büyüme Üzerine Kanıtlar, 1990–2025

Muzaffer ÇABUKOĞLU¹

Özet

Bu çalışma, 1990–2025 döneminde Türkiye’de araştırmacı kapasitesi, bilimsel üretim, yenilik çıktıları ve teknoloji yoğun dış ticaret göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu amaçla, kişi başına reel GSYİH, Ar-Ge personeli, bilimsel yayın sayısı, patent başvuru sayısı, imalat sanayi ihracatı içindeki orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerinin payı ile toplam mal ithalatı içindeki orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerinin payı arasındaki ilişkiler, otopregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) sınır testi yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada üç ayrı model kurulmuş; böylece araştırmacı kapasitesi, bilimsel üretim ve yenilik çıktılarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, üç modelde de değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Uzun dönem sonuçlarına göre, Ar-Ge personeli, bilimsel yayın sayısı ve patent başvuru sayısı ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahiptir. Teknoloji yoğun ihracat değişkeni Model 1 ve Model 3’te pozitif ve anlamlı bulunurken, Model 2’de daha zayıf ve sınırlı bir görünüm sergilemektedir. Teknoloji yoğun ithalat değişkeninin ise ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermediği belirlenmiştir. Kısa dönem bulguları, hata düzeltme mekanizmasının her üç modelde de çalıştığını ve kısa dönem sapmalarının uzun dönem dengesine doğru düzeltildiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak sonuçlar, sürdürülebilir ekonomik büyümenin yalnızca teknoloji yoğun ticaretin genişlemesine değil, aynı zamanda araştırmacı kapasitesinin güçlendirilmesine, bilimsel üretimin artırılmasına, patent ve yenilik çıktılarının ekonomik değere dönüştürülmesine ve

¹ Öğr.Gör.Dr., Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, muzaffercabukoglu@duzce.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-9196-6649

daha yüksek yerli katma değer içeren bir üretim yapısının geliştirilmesine bağlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Ar-Ge Personeli, Bilimsel Yayınlar, Patent Başvuruları, Teknoloji Yoğun İhracat, ARDL Sınır Testi

JEL Kodları:

O40, O30, F14, C32

Research Capacity, Scientific Publications, Patent Applications, and Technology-Intensive Foreign Trade: Evidence from Türkiye on Economic Growth, 1990–2025

Abstract

This study examines the effects of research capacity, scientific production, innovation outputs, and technology-intensive foreign trade indicators on economic growth in Türkiye over the period 1990–2025. For this purpose, the relationships among real GDP per capita, R&D personnel, the number of scientific publications, patent applications, the share of medium- and high-technology products in manufacturing exports, and the share of medium- and high-technology products in total imports are analyzed using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach. Three separate models are constructed in order to comparatively evaluate the effects of research capacity, scientific production, and innovation outputs on economic growth. The findings indicate the existence of a long-run cointegration relationship among the variables in all three models. Long-run results reveal that R&D personnel, scientific publications, and patent applications have positive and statistically significant effects on economic growth. While the technology-intensive export variable is found to be positive and significant in Model 1 and Model 3, it exhibits a weaker and more limited effect in Model 2. The technology-intensive import variable, on the other hand, is found to have no statistically significant impact on economic growth. Short-run findings suggest that the error correction mechanism operates in all three models and that short-run deviations are corrected toward the long-run equilibrium. Overall, the results indicate that sustainable economic growth depends not only on the expansion of technology-intensive trade but also on strengthening research capacity, enhancing scientific production, transforming patent and innovation outputs into economic value, and developing a production structure with higher domestic value added.

Keywords: Economic Growth, R&D Personnel, Scientific Publications, Patent Applications, Technology-Intensive Exports, ARDL Bounds Test

JEL Codes:

O40, O30, F14, C32

1. Giriş

Sürdürülebilir ve istikrarlı iktisadi büyümenin temel faktörlerinin anlaşılması, iktisat literatürünün en önemli araştırma alanlarından biridir. Geleneksel neoklasik büyüme modelleri teknolojik ilerlemeyi dışsal bir etken olarak varsayarken, içsel büyüme teorileri ticari yenilik, nitelikli bilgi üretimi ve beşerî sermayenin ekonomik büyümenin içsel dinamiklerini oluşturduğunu savunmaktadır.

Bu çerçevede araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri, Ar-Ge personeliyle temsil edilen araştırmacı kapasitesi, bilimsel üretim ve dış ticaretin yapısı ekonomik büyümenin önemli belirleyicileri arasında değerlendirilmektedir.

Romer (1990) Ar-Ge çalışmalarının yeni fikirler, bilgiler, teknoloji ve üretim yöntemleri oluşturarak bilgi yayılımı ve üretkenlik artışı yoluyla ekonomik büyümeyi desteklediğini savunmaktadır. Romer'e göre, Ar-Ge çalışmaları ticari yeniliklerin ve ürünlerin ortaya çıkmasını temin eden planlı ve sistematik çalışmalardır. Lucas (1988) ise beşerî sermaye, bilgi birikimi ve nitelikli insan kaynağının araştırma ve yenilik kapasitesini artırarak teknolojik ilerleme ve sürdürülebilir büyüme üzerinde belirleyici rol oynadığını vurgulamaktadır.

Son yıllarda inovasyon göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar artış göstermiştir. Ancak mevcut literatürde araştırmacı kapasitesi, bilimsel yayın performansı, patent çıktıları ve teknoloji yoğun dış ticaret göstergelerini birlikte ele alan çalışmalar sınırlı olup, özellikle yükselen piyasa ekonomilerine yönelik bulgular için daha fazla teorik ve ampirik araştırmalara ihtiyaç vardır. Türkiye'de 1980'lerden itibaren hızlanan dışa açılma süreci ve Ar-Ge teşvikleri ile üretimde köklü ve yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Ancak üretimde yapısal değişim ve gelişimlere karşın yüksek teknoloji ihracatının gelişmiş ülkelere göre düşük kalması önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 1990–2025 döneminde Türkiye'de Ar-Ge personeli, bilimsel yayın sayısı, patent başvuruları ile orta-yüksek ve yüksek teknoloji dış ticaret göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışmanın temel katkısı, Ar-Ge'nin araştırmacı kapasitesi, bilimsel yayın ve patent boyutlarını üç ayrı model kapsamında karşılaştırmalı olarak analiz etmesi ve teknoloji yoğun dış ticaret göstergelerini bu modellerle birlikte değerlendirmesidir. Bu doğrultuda kısa ve uzun dönem ilişkilerini incelemek amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada sırasıyla literatür taraması, veri ve yöntem, ampirik bulgular, tartışma ve politika önerileri ile sonuç bölümlerine yer verilmektedir.

2. Literatür Taraması

Ekonomik büyümenin temel kaynakları iktisat yazınında önemli araştırma konularından biridir. Neoklasik büyüme teorisi, büyümeyi dışsal teknolojik gelişmeyle açıklarken sermaye birikiminin uzun dönemde sınırlı etkiye sahip olduğunu savunmaktadır (Solow, 1956; Swan, 1956). Daha sonraki çalışmalar ise beşerî sermaye, eğitim ve politika faktörlerini büyüme analizlerine dâhil etmiştir (Barro, 1991; Mankiw vd., 1992).

İçsel büyüme teorileri, teknolojik gelişmenin yatırım kararları, kurumsal yapı ve bilgi üretim süreçleri tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşımda bilgi üretimi ve ticari amaçlı yenilik olarak tanımlanan inovasyon faaliyetleri artan getiriler meydana getirerek kalıcı büyüme etkileri oluşturabilmektedir (Romer, 1986, 1990). Lucas (1988), nitelikli insan sermayesinin üretkenlik ve teknolojik gelişim üzerindeki rolünü vurgularken, Schumpeterci yaklaşım girişimcilerin ön planda olduğu yenilik faaliyetlerini büyümenin temel dinamiği olarak değerlendirmektedir (Aghion & Howitt, 1992). Ayrıca yeniliğin ekonomik büyümeye katkısı, yalnızca bilgi üretimine değil, bu bilginin ölçülebilir ekonomik değere dönüştürülebilmesine ve yapısal dönüşüm süreçlerine bağlıdır (Schumpeter, 1934; McMillan & Rodrik, 2011; Rodrik, 2013).

Ar-Ge çıktıları yeni bilgi, teknoloji ve üretim teknikleri oluşturarak ekonomik büyümeyi desteklemekte; bilginin yayılabilir niteliği nedeniyle aynı teknoloji birçok firma ve ülke tarafından düşük maliyetle kullanılabilir (Romer, 1990). Firma ve sektör düzeyindeki çalışmalar Ar-Ge ile verimlilik artışı arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Ar-Ge'nin ekonomik değere dönüşmesi kurumsal yapı, araştırmacı kapasitesi, bilgi yayılımı ve Ar-Ge çıktılarının ticarileştirilme mekanizmaları gibi unsurlara bağlıdır (Griliches, 1998; Guellec & van Pottelsberghe de la Potterie, 2004).

Türkiye üzerine yapılan ampirik çalışmalar da Ar-Ge ile ekonomik büyüme arasında genel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır (Çınar ve Has, 2022; Diler ve Özşarı Şişman, 2024; Saraç ve Arslan, 2024; Çeştepe ve Şıklı, 2024). Ancak mevcut literatürde yenilik kapasitesi çoğunlukla tekil göstergeler üzerinden incelenmektedir.

Bu çalışma ise Ar-Ge personeli bazlı araştırma kapasitesi, bilimsel yayın, patent başvuruları ve teknoloji yoğun dış ticaret verilerini üç ayrı model kapsamında analiz ederek literatüre daha kapsamlı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Beşerî sermaye, ekonomik büyümeyi verimlilik artışı, yaparak öğrenme süreçleri ve teknolojik uyum yoluyla destekleyen ana unsurlardan biridir (Lucas, 1988; Benhabib ve Spiegel, 1994). İnovasyon temelli büyüme

yaklaşımında bu unsur, özellikle Ar-Ge faaliyetlerinde çalışan nitelikli araştırmacılar vasıtasıyla önem kazanmaktadır.

Araştırmacı kapasitesi; yeni bilgi üretme, var olan bilgiyi geliştirme ve dış kaynaklı teknik bilgi ve becerileri üretim süreçlerine uyarılma yeteneğini ifade etmektedir. Güçlü araştırmacı kapasitesine sahip ekonomiler, teknolojileri daha etkin ve başarılı bir sistemle benimseyebilmekte ve yenilik faaliyetlerinden daha yüksek verim elde edebilmektedir (Griffith vd., 2004).

Bilgi üretimi, içsel büyüme teorilerinin ana unsurlarından biridir. Bilimsel yayınlar ise hem sayısal olarak hem de nitelik ve kalite açısından bir ülkenin bilgi üretim kapasitesini yansıtan önemli göstergeler arasındadır (Romer, 1990). Bilimsel yayınlar doğrudan doğruya ticarileşmiş bir çıktı değildir. Ancak bilimsel yayınlar araştırma altyapısının güçlenmesine, teknik bilgi-beceri seviyesinin gelişmesine ve ticari yenilik ekosisteminin derinleşmesine katkı sağlamaktadır. Ancak Türkiye literatüründe bilimsel yayınlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar görece sınırlıdır.

Patent başvuruları ise yenilik faaliyetlerinin ekonomik değere dönüşmesini temsil eden önemli göstergelerden biridir (Schumpeter, 1934; Aghion ve Howitt, 1992). Patent performansındaki artış, daha güçlü teknoloji üretme kapasitesi ve yüksek katma değerli üretim yapısına işaret etmektedir. Buna rağmen Türkiye literatüründe patentler çoğunlukla Ar-Ge ve rekabet gücü bağlamında ele alınmakta, ekonomik büyüme ile doğrudan ilişkisi sınırlı biçimde incelenmektedir.

Literatürde Ar-Ge ve ekonomik büyüme ilişkisi geniş biçimde ele alınsa da çalışmalar çoğunlukla tekil göstergelere odaklanmaktadır. Araştırmacı kapasitesi, bilimsel bilgi üretimi ve patent çıktılarının birlikte değerlendirildiği çalışmalar ise görece sınırlıdır. Türkiye üzerine yapılan çalışmalar da genellikle tek boyutlu yaklaşımlar içermektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermek amacıyla araştırmacı kapasitesi, bilimsel yayınlar ve patent başvurularını üç ayrı model çerçevesinde incelemekte ve bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir.

3. Veri Seti, Yöntem ve Metodoloji

Bu çalışmada, Ar-Ge faaliyetleri, araştırmacı kapasitesi ve teknoloji yoğun dış ticaret göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, Türkiye ekonomisi için 1990–2025 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri kullanılarak incelenmektedir. Analizde kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2026) veri portalından, Türk Patent ve Marka Kurumu ve resmi istatistik kaynakları esas alınarak derlenmiş, gerekli oranlar ve dönüşümler yazarlar tarafından hesaplanmıştır. Değişkenlerin tanımları Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Veriler

Değişkenler	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
Kişi başı reel GSYİH	GDP	Sabit 2009 Türk lirası	TÜİK
Ar-Ge personeli	RDP	Milyon kişi başına düşen	TÜİK
Patent başvuru sayısı	PAT	Milyon kişi başına düşen	Türk Patent
Bilimsel yayın sayısı	SCI	Milyon kişi başına düşen	TÜİK
Teknoloji yoğun ihracat	MHHTEXP	Orta-yüksek ve yüksek teknoloji ihracatının imalat sanayi ihracatı içindeki oranı	TÜİK TÜİK TÜİK
Teknoloji yoğun ithalat	MHHTIMP	Orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünleri ithalatının toplam ithalat içindeki oranı	TÜİK

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır

Bu çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYİH, bağımsız değişkenler olarak Ar-Ge personeli, patent başvuru sayısı, bilimsel yayın sayısı, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki payı ile orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerinin toplam mal ithalatı içindeki payı kullanılmıştır. Bu değişkenler, içsel büyüme literatüründe yenilik kapasitesi, araştırmacı kapasitesi ve teknoloji yoğun üretim yapısının temel göstergeleri arasında yer almaktadır.

Bazı değişkenlerin oran, bazılarının ise milyon kişi başına düşen değerler şeklinde tanımlanmış olması nedeniyle çalışmada kullanılan değişkenlere logaritmik dönüşüm uygulanmamıştır. Bu tercih, sonuçların ekonomik olarak daha doğrudan yorumlanmasına da imkân sağlamaktadır.

Çalışmada uygulanan ampirik yöntemler: tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, çoklu doğrusal bağlantının incelenmesine yönelik VIF testi, birim kök testleri ve ARDL yaklaşımı kapsamında gerçekleştirilen sınır testi ile kısa dönem, uzun dönem ve hata düzeltme modeli tahminlerinden oluşmaktadır.

ARDL yaklaşımı, değişkenlerin $I(0)$ ve $I(1)$ bütünlüşme derecelerine sahip olduğu ya da bunların birlikte bulunduğu durumlarda uygulanabilmekte ve özellikle küçük örneklemelerde güvenilir sonuçlar sunabilmektedir (Pesaran, Shin, & Smith, 2001). Ayrıca bu yöntem, kısa dönem dinamikleri ile uzun dönem ilişkilerini aynı model çerçevesinde birlikte tahmin etmeye imkân vermektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır. Değişkenlerin ortalama ve medyan değerlerinin genel olarak birbirine yakın olması, serilerde çok aşırı uç gözlemlerin baskın olmadığını ve dağılımların genel yapısının makul olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, bazı değişkenlerde minimum–maksimum aralığının oldukça geniş olması, dönem boyunca önemli dalgalanmalar yaşandığını göstermektedir.

Genel değerlendirme olarak, tabloda yer alan tüm değişkenlerde Jarque–Bera testine ait p-değerlerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle, serilerin normal dağılım varsayımını ihlal ettiğine dair güçlü bir bulgu bulunmamaktadır. Ayrıca çarpıklık değerleri incelendiğinde, değişkenlerin çoğunun hafif pozitif çarpık, yalnızca MHHTEXP'in belirgin biçimde negatif çarpık, MHHTIMP'in ise neredeyse simetrik olduğu söylenebilir. Standart sapma açısından en yüksek oynaklığın RDP değişkeninde olduğu görülmekte; bu da araştırmacı personel göstergesinin dönem boyunca en fazla değişim gösteren serilerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ort.	Med.	Mak.	Min.	Std. Sapma	Çarp.	Basık.	JB	JB-p
GDP	16.05	14.89	27.31	9.48	5.60	0.62	2.15	3.40	0.183
RDP	3725	3200	9200	750	2838	0.70	2.19	3.91	0.141
PAT	110	94	241	15	82	0.31	1.50	3.98	0.137
SCI	272	270	600	22	189	0.29	1.89	2.40	0.307
MHHTEXP	36.14	40.53	45.54	19.65	8.81	-0.82	2.05	5.35	0.069
MHHTIMP	41.47	41.60	49.99	33.08	5.09	-0.01	1.82	2.08	0.354

Not: Ort. = Ortalama; Med. = Medyan; Mak. = Maksimum; Min. = Minimum; Std. Sapma = Standart sapma; Çarp. = Çarpıklık; Basık. = Basıklık; JB = Jarque–Bera normallik testi; JB-p = olasılık değeri.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tanımlayıcı istatistikler, mevcut veri setindeki tüm gözlemler kullanılarak hesaplanmıştır (n = 36). Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemek ve bağımsız değişkenler arasında olası çoklu doğrusal bağlantı sorununu incelemek amacıyla, Model 1, Model 2 ve Model 3 için ayrı ayrı korelasyon matrisleri ve varyans büyütme faktörü (VIF) değerleri hesaplanmıştır.

Model 1'e ilişkin korelasyon bulguları, GDP ile RDP arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (r = 0.985). Benzer şekilde, GDP ile MHHTEXP arasında da pozitif yönlü ve görece güçlü bir ilişki bulunmaktadır (r = 0.712). Model 2'de GDP ile SCI arasındaki korelasyon katsayısının 0.974, SCI ile MHHTEXP arasındaki katsayısının 0.800 ve GDP ile MHHTEXP arasındaki katsayısının 0.712 olması, değişkenler arasında yüksek doğrusal ilişki ihtimaline işaret etmektedir. Model 3'te ise GDP ile PAT arasındaki korelasyon katsayısı 0.933, GDP ile MHHTEXP arasındaki korelasyon katsayısı ise 0.712 olarak hesaplanmıştır. Bulgular, bazı değişken çiftleri arasında yüksek korelasyon bulunduğunu göstermekle birlikte, çoklu doğrusal bağlantının düzeyi VIF değerleri ile ayrıca değerlendirilmiştir.

Çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığı, varyans büyütme faktörü (VIF) değerleri incelenmiştir. Her üç model için hesaplanan ortalanmış varyans

büyütme faktörü değerleri, çoklu doğrusal bağlantı riskinin kritik düzeyde olmadığını göstermektedir. Nitekim VIF değerleri Model 1’de 1.76 ile 2.94, Model 2’de 1.76 ile 3.80 ve Model 3’te 2.24 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu değerlerin genel kabul gören eşiklerin altında kalması, modellerde çoklu doğrusal bağlantı sorununun tahmin sonuçlarını bozacak ölçüde olmadığını ortaya koymaktadır. Model 1, Model 2 ve Model 3 ile ilgili korelasyon matrisi ve VIF değerleri Tablo 3’te sunulmuştur:

Tablo 3. Model 1, Model 2 ve Model 3 için Korelasyon Matrisi ve VIF Sonuçları

Panel A. Model 1 Korelasyon Matrisi				
Değişken	GDP	RDP	MHHTEXP	MHHTIMP
GDP	1.000	0.985	0.712	-0.351
RDP	0.985	1.000	0.696	-0.355
MHHTEXP	0.712	0.696	1.000	-0.650
MHHTIMP	-0.351	-0.355	-0.650	1.000
Panel B. Model 2 Korelasyon Matrisi				
Değişken	GDP	SCI	MHHTEXP	MHHTIMP
GDP	1.000	0.974	0.712	-0.351
SCI	0.974	1.000	0.800	-0.443
MHHTEXP	0.712	0.800	1.000	-0.650
MHHTIMP	-0.351	-0.443	-0.650	1.000
Panel C. Model 3 Korelasyon Matrisi				
Değişken	GDP	PAT	MHHTEXP	
GDP	1.000	0.933	0.712	
PAT	0.933	1.000	0.753	
MHHTEXP	0.712	0.753	1.000	
Panel D. VIF Sonuçları				
Model	Değişken	Centered VIF		
Model 1	RDP	1.95		
Model 1	MHHTEXP	2.94		
Model 1	MHHTIMP	1.76		
Model 2	SCI	2.72		
Model 2	MHHTEXP	3.80		
Model 2	MHHTIMP	1.76		
Model 3	PAT	2.24		
Model 3	MHHTEXP	2.24		

Not: Pearson korelasyon katsayıları yıllık veriler üzerinden hesaplanmıştır. VIF değerleri bağımsız değişkenler için raporlanmıştır.

Bu çalışmada, ekonomik büyümenin belirleyicileri üç farklı model aracılığıyla incelenmiştir. Bu tercih, Ar-Ge’nin araştırmacı kapasitesi, bilimsel araştırma ve yayın performansı ile ticari yenilik çıktısı boyutlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirme amacına

dayanmaktadır. Bu doğrultuda Model 1’de Ar-Ge personeli, Model 2’de bilimsel araştırma ve yayın sayısı, Model 3’te ise yenilik çıktısını temsilen patent başvuru sayısı kullanılmıştır. Ayrıca Teknoloji yoğun ihracat değişkeni üç modelde de yer alırken, teknoloji yoğun ithalat değişkeni yalnızca Model 2’ye dâhil edilmiştir.

4. Ampirik Bulgular

4.1. Birim Kök Testleri

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL yaklaşımında kritik değerler, değişkenlerin I(0) ya da birinci farkta I(1) durağan olduğu varsayımına dayanmaktadır. Modelde I(2) ikinci farkta durağan değişken varsa, sınır testi doğru sonuçlar vermeyecektir. Bu bağlamda ARDL yaklaşımının uygulanabilmesi için serilerin I(2) düzeyinde bütünleşik olmaması gerekmektedir. Bu nedenle değişkenlerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile incelenmiştir. Birim kök testi sonuçları Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4. Birim Kök Testi (ADF ve PP) Sonuçları

Değişke n	ADF				PP			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	Test İstatistiği	p- değeri	Test İstatist	p- değeri	Test İstatistiği	p- değeri	Test İstatistiği	p- değeri
GDP	1.80	0.9996	-1.37	0.8537	3.49	1.0000	-1.01	0.9293
RDP	1.72	0.9995	-1.69	0.7308	1.30	0.9982	-1.76	0.7033
PAT	-0.57	0.8643	-2.52	0.3187	-0.24	0.9233	-1.84	0.6644
SCI	0.61	0.9878	-3.49	0.0555	1.65	0.9994	-2.29	0.4309
EXP	-1.86	0.3482	-0.69	0.9663	-1.69	0.4286	-0.99	0.9326
IMP	-2.28	0.1854	-2.22	0.4656	-2.23	0.1998	-2.22	0.4653
Δ GDP	-5.05	0.0002 ¹	-4.57	0.0062*	-5.05	0.0002*	-8.94	0.0000*
Δ RDP	-3.92	0.0049*	-4.29	0.0091*	-3.97	0.0043*	-4.29	0.0092*
Δ PAT	-3.79	0.0068*	-3.74	0.0328*	-3.52	0.0133**	-3.46	0.0606***
Δ SCI	-4.81	0.0005	-4.89	0.0021*	-4.17	0.0026*	-5.23	0.0008*
Δ EXP	-2.60	0.1032	-2.60	0.2812	-3.64	0.0101*	-3.79	0.0296**
Δ IMP	-5.80	0.0000*	-4.30	0.0096*	-7.23	0.0000*	-9.35	0.0000*

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5, %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

ADF, PP testinde olasılık değerleri MacKinnon (1996) kritik değerlerine göre hesaplanmıştır.

Tablo 4’te EXP dışında tüm değişkenler birinci farkta I(1) durağandır. EXP değişkeni ADF testinde birinci farkta durağan olmasa da, PP testine göre sabitli modelde %1 düzeyinde, sabitli ve trendli modelde ise %5 düzeyinde durağan

olduğu tespit edilmiş olup, bu nedenle EXP değişkeni de I(1) olarak kabul edilmiştir.

4.2. ARDL Sınır Testi (Bounds Testi), Kısa ve Uzun Dönem Sonuçları, Hata Düzeltme Modeli

Değişkenlerin I(2) olmadığı yönündeki bulgular eşbütünleşme ilişkisinin ARDL sınır testi ile sınanabileceğini göstermektedir. ARDL yöntemi, farklı değişkenler için farklı optimal gecikme uzunluklarının belirlenmesine imkân tanımakta ve özellikle sınırlı gözlem sayısına sahip örneklerde güvenilir sonuçlar sunabilmektedir (Pesaran vd., 2001; Duasa, 2007; Narayan & Narayan, 2004).

ARDL sınır testinde elde edilen F-istatistiği, ilgili anlamlılık düzeylerindeki alt ve üst kritik sınır değerleri ile karşılaştırılmıştır. F-istatistiğinin üst sınırını aşması eşbütünleşme lehine, alt sınırın altında kalması ise eşbütünleşme aleyhine yorumlanmıştır.

Bu çerçevede, ekonomik büyüme ile Ar-Ge ve yenilik kapasitesinin farklı boyutları arasındaki ilişkiler üç ayrı ARDL modeli aracılığıyla analiz edilmiştir. Model 1’de araştırmacı kapasitesini temsilen Ar-Ge personeli, Model 2’de bilimsel araştırma ve yayın kapasitesini temsilen bilimsel yayın sayısı, Model 3’te ise yenilik çıktısını temsilen patent başvuru sayısı kullanılmıştır.

Bu çalışmada Model 1’de kişi başına düşen reel GSYİH ile Ar-Ge personeli, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki payı ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki ARDL (1, 1, 2) modeli tahmin edilmiştir.

$$GDP_t = \alpha_0 + \alpha_1 GDP_{t-1} + \sum_{j=0}^1 \beta_j RDP_{t-j} + \sum_{k=0}^2 \gamma_k EXP_{t-k} + u_t$$

Model 2’de GSYİH ile bilimsel yayın sayısı, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki payı ve orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerinin toplam mal ithalatı içindeki payı arasındaki ilişkiler ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz edilmiş ve ARDL (1, 1, 2, 0) modeli tahmin edilmiştir.

$$GDP_t = \alpha_0 + \alpha_1 GDP_{t-1} + \sum_{j=0}^1 \beta_j SCI_{t-j} + \sum_{k=0}^2 \gamma_k EXP_{t-k} + \delta_0 IMP_t + u_t$$

Model 3'te ise yenilik çıktısını temsilen patent başvuru sayısı kullanılmıştır. Ayrıca Model 2'de teknoloji yoğun ihracat ve ithalat değişkenleri birlikte modele dâhil edilirken, Model 1 ve Model 3'te yalnızca teknoloji yoğun ihracat değişkenine yer verilmiştir.

$$GDP_t = \alpha_0 + \alpha_1 GDP_{t-1} + \sum_{j=0}^5 \beta_j PAT_{t-j} + \sum_{k=0}^4 \gamma_k EXP_{t-k} + u_t$$

Model 1, Model 2 ve Model 3 ile ilgili ARDL sınır testinde ulaşılan bulgular Tablo 5'te görülmektedir:

Tablo 5. Model 1, Model 2 ve Model 3 ARDL Sınır Testi Sonuçları

Panel A. Model 1 ARDL (1, 1, 2) Sınır Testi Sonuçları		
Test İstatistiği	Değer	
F-istatistiği*	10.114	
K**	2	
Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
%10	2.845	3.623
%5	3.478	4.335
%1	4.948	6.028
Panel B. Model 2 ARDL (1, 1, 2, 0) Sınır Testi Sonuçları		
Test İstatistiği	Değer	
F-istatistiği*	12.031	
K**	3	
Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
%10	2.618	3.532
%5	3.164	4.194
%1	4.428	5.816
Panel C. Model 3 ARDL (1, 5, 4) Sınır Testi Sonuçları		
Test İstatistiği	Değer	
F-istatistiği*	24.407	
K**	3	
Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
%10	2.845	3.623
%5	3.478	4.335
%1	4.948	6.028

*F-istatistiği, üç modelde de %1 anlamlılık düzeyinde üst sınır kritik değerini aşmaktadır. Bu bulgu, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisinin güçlü düzeyde desteklendiğini göstermektedir.

** (K) modeldeki bağımsız değişken sayısını belirtmektedir.

Model 1’de ekonomik büyüme, Ar-Ge personeli sayısı (RDP) ve teknoloji yoğun ihracat (EXP) değişkenleri çerçevesinde ARDL(1, 1, 2) modeli ile tahmin edilmiştir. Modelin genel uyum düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim sınır testi sonuçlarına göre hesaplanan F-istatistiği 10.11437’dir. Bu değer, finite sample (n=35) için %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerindeki üst kritik sınır değerlerinin tamamının üzerinde yer almaktadır. Dolayısıyla Model 1’de yer alan değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisi bulunmaktadır. Bu bulguya göre, ekonomik büyüme ile Ar-Ge personeli ve teknoloji yoğun ihracat değişkenleri uzun dönemde birlikte hareket etmektedir.

Uzun dönem katsayıları incelendiğinde, Ar-Ge personeli değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($\beta=0.002233$, $p<0.01$). Benzer şekilde, teknoloji yoğun ihracat değişkeninin katsayısı da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = 0.034529$, $p < 0.05$). Bu sonuçlar, hem araştırmacı kapasitesindeki artışın hem de teknoloji yoğun ihracattaki yükselişin uzun dönemde ekonomik büyümeyi desteklediğine işaret etmektedir.

Hata düzeltme katsayısı -0.378776 ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = 0.0029$). Katsayının negatif ve anlamlı olması, kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin uzun dönem dengesine doğru düzeltilmiş olduğunu göstermektedir. Buna göre, kısa dönem sapmalarının yaklaşık %38’i bir dönem içinde giderilmektedir. Bu durum, modelde işleyen bir hata düzeltme mekanizmasının bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kısa dönem sonuçları, Ar-Ge personeli değişkeninin fark teriminin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını, buna karşılık düzey değerinin uzun dönem ilişkisinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Teknoloji yoğun ihracat değişkeninin cari dönem farkı anlamsız bulunurken, bir dönem gecikmeli farkının pozitif ve anlamlı olması, bu değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa dönemde gecikmeli biçimde ortaya çıktığını düşündürmektedir.

Model 2, ekonomik büyüme ile bilimsel yayın sayısı (SCI), teknoloji yoğun ihracat (EXP) ve teknoloji yoğun ithalat (IMP) arasındaki ilişkiyi ARDL(1, 1, 2, 0) modeli çerçevesinde incelemektedir. Sınır testi sonuçlarına göre hesaplanan 12.03087 değerindeki F-istatistiği, finite sample (n=35) için tüm üst kritik sınır değerlerinin üzerinde yer almakta ve değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisi bulunduğunu göstermektedir.

Uzun dönem katsayıları, SCI değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, EXP değişkeni negatif işaretli olup yalnızca sınırlı düzeyde anlamlılık sergilemekte, IMP değişkeni ise anlamlı bir etki göstermemektedir. Hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı bulunması, kısa dönem sapmalarının

yaklaşık %30'unun bir dönem içinde giderildiğini ve modelde işleyen bir dengeye dönüş mekanizmasının bulunduğunu göstermektedir. Kısa dönem sonuçları ise SCI ve IMP değişkenlerinin belirgin bir etki üretmediğini, EXP değişkeninin ise gecikmeli ve dalgalı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Model 3'te ekonomik büyüme, patent başvuru sayısı (PAT) ve teknoloji yoğun ihracat (EXP) değişkenleri çerçevesinde ARDL(1, 5, 4) modeli ile tahmin edilmiştir. ARDL sınır testi sonuçlarına göre hesaplanan F-istatistiği 24.40710'dur. Bu değer, finite sample (n=35) için %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerindeki üst kritik sınır değerlerinin tamamının oldukça üzerindedir. Dolayısıyla Model 3'te yer alan değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu, ekonomik büyüme ile patent başvuru sayısı ve teknoloji yoğun ihracat değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

Uzun dönem katsayıları incelendiğinde, PAT değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($\beta = 0.0566$, $p < 0.01$). Benzer şekilde, EXP değişkeninin katsayısı da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = 0.1835$, $p < 0.01$). Bu sonuçlar, hem patent başvurularındaki artışın hem de teknoloji yoğun ihracattaki yükselişin uzun dönemde ekonomik büyümeyi desteklediğine işaret etmektedir. Hata düzeltme katsayısı -0.3641 ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = 0.0002$). Katsayının negatif ve anlamlı olması, kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin uzun dönem dengesine doğru düzeltildiğini göstermektedir. Buna göre, kısa dönem sapmalarının yaklaşık %36'sı bir dönem içinde giderilmektedir. Bu durum, modelde işleyen bir hata düzeltme mekanizmasının bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kısa dönem sonuçları, PAT değişkeninin cari dönem katsayısının anlamsız olduğunu, ancak bazı gecikmeli değerlerinin anlamlı hale geldiğini göstermektedir. Bu durum, patent başvurularının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa dönemde gecikmeli biçimde ortaya çıktığını düşündürmektedir. EXP değişkeni için ise cari dönem katsayısı anlamsız bulunurken, bir dönem gecikmeli farkın negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bulgu, teknoloji yoğun ihracatın kısa dönemde dalgalı bir etki yapısına sahip olmakla birlikte, uzun dönemde büyümeyi destekleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir.

4.3. Tanısal Testler (Diagnostic Tests)

ARDL modellerinin güvenilir biçimde yorumlanabilmesi için tahmin edilen denklemlerin tanısal testler bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda modeller, seri korelasyon, heteroskedastisite, normallik, fonksiyonel form ve yapısal istikrar açısından incelenmiş ve Tablo 7'de sunulmuştur:

Tablo 7. Model 1, Model 2 ve Model 3'e İlişkin Tanısal Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

Tanısal Test	Model 1	Model 2	Model 3	Değerlendirme
Breusch–Godfrey LM Testi	$\chi^2(2) = 3.5097$, p = 0.1729	$\chi^2(2) = 0.0038$, p = 0.9981	$\chi^2(2) = 3.8134$, p = 0.1486	Her üç modelde de seri korelasyon sorunu yoktur.
Breusch–Pagan–Godfrey Testi	$\chi^2(6) = 4.7322$, p = 0.5786	$\chi^2(7) = 12.7421$, p = 0.0780*	$\chi^2(12) = 8.9765$, p = 0.7049	Model 1 ve Model 3'te heteroskedastisite sorunu yoktur; Model 2'de sonuçlar %10 düzeyinde sınırdadır.
Jarque–Bera Normallik Testi	JB = 2.5895, p = 0.2740	JB = 0.8833, p = 0.6430	JB = 2.1402, p = 0.3429	Her üç modelde de normallik varsayımı reddedilmemektedir.
Ramsey RESET Testi	F(1,26) = 2.2433, p = 0.1462	F(1,25) = 0.0392, p = 0.8446	F(1,17) = 0.2691, p = 0.6106	Her üç modelde de model kurma hatası yoktur.
CUSUM Testi Grafiksel analiz	Grafiksel analiz	Grafiksel analiz		Her üç modelde parametreler istikrarlıdır.
CUSUMSQ Testi Grafiksel analiz	Grafiksel analiz	Grafiksel analiz		Her üç modelde de parametreler istikrarlıdır.
Genel Değerlendirme	Model 1'in tanısal test sonuçları istatistiksel olarak uygun bulunmuştur.	Model 2'de tanısal test sonuçları genel olarak kabul edilebilir düzeydedir.	Model 3'ün tanısal test sonuçları istatistiksel olarak uygun bulunmuştur.	

Not: CUSUM, CUSUMSQ ve recursive residuals testleri grafiksel incelemeye dayalı olarak değerlendirilmiştir.

* İlgili test sonucu %5 anlamlılık düzeyinde heteroskedastisite sorununa işaret etmemekle birlikte, %10 anlamlılık düzeyinde sınırdaki kabul edilebilir niteliktedir.

Tablo 7'de sunulan tanısal test sonuçları, her üç modelin de genel olarak kabul edilebilir bir istatistiksel yapı sunduğunu göstermektedir.

5. Tartışma

Bu çalışmada, araştırmacı kapasitesi, bilimsel üretim, yenilik çıktıları ve teknoloji yoğun dış ticaret göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Türkiye örneğinde ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgular, üç modelin de uzun dönemli ilişki bakımından anlamlı sonuçlar sunduğunu, ancak değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin modelden modele farklılaştığını göstermektedir. Bu nedenle bulguların birlikte değerlendirilmesi, inovasyon kapasitesinin ekonomik büyüme üzerindeki çok boyutlu etkilerini daha açık biçimde ortaya koymaktadır.

Model 1 bulguları, Ar-Ge personeli değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, araştırmacı kapasitesindeki artışın bilgi üretimi, yenilik yeteneği ve verimlilik artışı yoluyla büyümeyi desteklediğine işaret etmektedir. Araştırmacı insan kaynağının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi, içsel büyüme teorisinin temel varsayımlarıyla da uyumludur. Bu çerçevede, yalnızca Ar-Ge faaliyetlerine kaynak ayrılmasının değil, bu kaynakları bilgiye, teknolojiye ve üretken çıktılara dönüştürebilecek nitelikli insan kaynağının da büyüme sürecinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Model 2 sonuçları, bilimsel yayın sayısının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, bilimsel üretim kapasitesinin yalnızca akademik çıktı üretimi bakımından değil, uzun dönemli büyüme dinamikleri bakımından da önem taşıdığını göstermektedir. Bilimsel üretim, bilgi birikiminin derinleşmesine, araştırma altyapısının güçlenmesine ve yenilik kapasitesinin gelişmesine katkı sağlayarak ekonomik performansı destekleyebilmektedir. Dolayısıyla bilimsel yayın performansı, ekonomik büyümenin bilgi temelli unsurlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Model 3 bulguları ise patent başvuru sayısının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, yenilik çıktılarının ekonomik büyümeyle doğrudan ilişkili olduğunu ve inovasyonun ticarileşme boyutunun büyüme açısından önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Patent göstergesinin pozitif etkisi, bilgi üretiminin ekonomik değere dönüştürülebilmesi hâlinde büyüme sürecine daha güçlü katkı sunduğunu düşündürmektedir.

Teknoloji yoğun ihracat değişkeni bakımından bulgular modelden modele farklılaşmaktadır. Model 1 ve Model 3'te teknoloji yoğun ihracatın uzun dönemde pozitif ve anlamlı etkisi tespit edilirken, Model 2'de bu değişkenin negatif işaretli ve yalnızca sınırlı düzeyde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum, teknoloji yoğun ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tek

yönlü ve otomatik olmadığını, ihracatın niteliği, yerli katma değer düzeyi, ithal ara girdi bağımlılığı ve üretim yapısının derinliği gibi yapısal unsurlara bağlı olarak değişebildiğini göstermektedir. Dolayısıyla teknoloji yoğun ihracatın niceliksel artışı tek başına yeterli olmayıp, bu ihracatın yerli bilgi birikimi ve yüksek katma değer üretimiyle desteklenmesi gerekmektedir.

Teknoloji yoğun ithalat değişkeninin yalnızca Model 2’de yer alması ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması da dikkat çekicidir. Bu bulgu, teknoloji yoğun ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha sınırlı, dolaylı ya da dönemsel koşullara bağlı olabileceğini düşündürmektedir. Teknoloji yoğun ithalat, bir yandan üretim kapasitesini ve teknoloji transferini destekleyebilirken, diğer yandan dışa bağımlılık ve cari denge üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Bu nedenle söz konusu değişkenin büyüme üzerindeki etkisi, tek başına değil, üretim yapısının yerli katkı düzeyi ve teknoloji özümseme kapasitesiyle birlikte değerlendirilmelidir.

Bulgular birlikte değerlendirildiğinde, ekonomik büyüme açısından araştırmacı kapasitesi, bilimsel üretim ve patent çıktılarının tamamının anlamlı katkılar sunduğu görülmektedir. Bu sonuç, büyüme sürecinin yalnızca finansal Ar-Ge girdileriyle değil, aynı zamanda araştırmacı insan kaynağı, bilimsel bilgi üretimi ve yeniliğin ekonomik çıktılara dönüşümüyle şekillendiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, inovasyon ekosisteminin farklı boyutları birbirini tamamlayan unsurlar olarak çalışmaktadır.

Bu çerçevede politika yapıcılar açısından temel çıkarım, ekonomik büyümeyi destekleyici stratejilerin yalnızca Ar-Ge teşviklerini artırmaya odaklanmaması gerektiğidir. Araştırmacı insan kaynağının geliştirilmesi, bilimsel üretim kapasitesinin güçlendirilmesi, patent ve yenilik çıktılarının ticarileştirilmesi, üniversite-sanayi iş birliğinin derinleştirilmesi ve teknoloji yoğun ihracatta yerli katma değer artırılması daha bütüncül bir politika yaklaşımı açısından önem taşımaktadır. Özellikle Türkiye gibi yükselen piyasa ekonomilerinde, inovasyon temelli büyümenin sürdürülebilir olabilmesi için bilgi üretimi ile üretim yapısı arasındaki bağın güçlendirilmesi gerekmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de 1990–2025 döneminde ekonomik büyüme ile Ar-Ge personeli, bilimsel yayın sayısı, patent başvuru sayısı, teknoloji yoğun ihracat ve teknoloji yoğun ithalat arasındaki ilişkiler ARDL sınır testi yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada üç ayrı model kurulmuş; böylece araştırmacı kapasitesi, bilimsel üretim ve yenilik çıktılarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Analiz sonuçları, üç modelde de uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Model 1’de Ar-Ge personeli ile teknoloji yoğun ihracatın, Model 2’de bilimsel yayın sayısının, Model 3’te ise patent başvuru sayısı ile teknoloji yoğun ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri tespit edilmiştir. Buna karşılık teknoloji yoğun ithalat değişkeninin anlamlı bir etki göstermediği belirlenmiştir. Bu bulgular, ekonomik büyümenin inovasyon kapasitesinin farklı boyutlarından beslendiğini ve özellikle araştırmacı insan kaynağı, bilimsel bilgi üretimi ve patent çıktılarının büyüme sürecinde önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Teknoloji yoğun ihracat değişkenine ilişkin sonuçlar ise modelden modele farklılaşmaktadır. Bu durum, teknoloji yoğun ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin ihracat hacminden ziyade, söz konusu ihracatın yerli katma değer, teknoloji derinliği ve üretim yapısının niteliği ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla teknoloji yoğun ihracatın büyümeye katkısı, ancak yerli bilgi üretimi ve yenilik kapasitesiyle bütünleştiği ölçüde daha güçlü hale gelebilmektedir.

Çalışma bulguları, ekonomik büyümeyi desteklemeye yönelik politika hedeflerinin yalnızca Ar-Ge teşviklerinin nicel olarak artırılmasına odaklanmaması gerektiğini göstermektedir. Araştırmacı kapasitesinin geliştirilmesi, bilimsel üretimin desteklenmesi, patent ve yenilik çıktılarının ekonomik değere dönüştürülmesi, üniversite-sanayi iş birliğinin güçlendirilmesi ve teknoloji yoğun üretimde yerli katma değer artırılması daha bütüncül bir kalkınma stratejisi açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle analiz yıllık verilerle ve görece sınırlı sayıda gözlemlerle yürütülmüştür. Ayrıca teknoloji yoğun dış ticaret göstergeleri ile inovasyon göstergeleri arasındaki ilişkiler çok boyutlu yapılar içermekte olup, bu ilişkiler yalnızca niceliksel göstergelerle tam olarak açıklanamaz. Gelecek çalışmaların sektörel ayrımlar, yapısal kırılmalar, alternatif inovasyon göstergeleri ve farklı eşbütünleşme yöntemleri kullanarak daha ayrıntılı sonuçlar üretmesi mümkündür.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye’de ekonomik büyümenin yalnızca geleneksel üretim ve ticaret dinamikleriyle değil, aynı zamanda araştırmacı kapasitesi, bilimsel üretim ve yenilik çıktıları gibi bilgi temelli unsurlarla da şekillendiğini göstermektedir. Bu çerçevede, sürdürülebilir büyüme için teknoloji yoğun üretim ve ihracatın artırılması kadar, bu yapının yerli bilgi üretimi, nitelikli insan kaynağı ve yeniliğin ticarileştirilmesi mekanizmalarıyla desteklenmesi de kritik önem taşımaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Destek ve Teşekkür

Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Araştırmacının Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yapay Zeka Kullanım Beyanı:

Bu makalenin hazırlanmasında ChatGPT, yalnızca literatür taramasının desteklenmesi, metin taslağının düzenlenmesi ve tabloların biçimlendirilmesi süreçlerinde yardımcı bir araç olarak kullanılmıştır. Tüm içerik yazar tarafından doğrulanmış, düzeltilmiş ve nihai metin yazarın sorumluluğunda hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Aghion, P., Almås, I., & Meghir, C. (2025). *Human capital and development* (NBER Working Paper No. 34602). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. Revised January 2026.
- Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60(2), 323–351.
- Aghion, P., & Howitt, P. (1998). *Endogenous growth theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ampedu, R., Wang, X., Betts, B. S. H., Adjei, D., & Quaye, J. (2026). Technological innovation, R&D, FDI, and governance as drivers of economic growth: Evidence from West African countries. *Cogent Economics & Finance*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/23322039.2026.2614434>
- Aydın, S., & Koç, E. (2025). The impacts of firms' research and development capacities on innovation development. *Verimlilik Dergisi*, 59(4). Advance online publication.
- Badulescu, A., Gavrilit, D., Simut, R., Bodog, S.-A., Zapodeanu, D., Toca, C.-V., & Badulescu, D. (2024). The relationship between sustainable economic growth, R&D expenditures and employment: A regional perspective for the North-West Development Region of Romania. *Sustainability*, 16(2), 760. <https://doi.org/10.3390/su16020760>
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443.
- Benhabib, J., & Spiegel, M. M. (1994). The role of human capital in economic development: Evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary Economics*, 34(2), 143–173.
- Carillo, M. F. (2024). Human capital composition and long-run economic growth. *Economic Modelling*, 137, 106760. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2024.106760>
- Coe, D. T., & Helpman, E. (1995). International R&D spillovers. *European Economic Review*, 39(5), 859–887. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)00100-E](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)00100-E)
- Çeştepe, H., & Şıklı, S. (2024). Ar-Ge harcamaları, toplam faktör verimliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir ampirik analiz. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, (40).
- Çınar, S., & Has, B. (2022). Türkiye ve seçili Asya ülkelerinde 2000 sonrası Ar-Ge yoğunluğu ve ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 1–16.

- Diakodimitriou, D., Tsioutsios, A., & Papageorgiou, T. (2025). Education expenditures and growth: Is R&D the link? *Journal of Policy Modeling*, 47(2), 322–337.
- Diler, H. G., & Özsarı Şişman, T. (2024). Türkiye ekonomisinde araştırma geliştirme harcamaları ile ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 494–513. <https://doi.org/10.11616/asbi.1453257>
- Duasa, J. (2007). Determinants of Malaysian trade balance: An ARDL bound testing approach. *Journal of Economic Cooperation*, 28(3), 21–40.
- Fayyaz, A., & Bartha, Z. (2025). Research and development as a driver of innovation and economic growth: Case of developing economies. *Journal of Social and Economic Development*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s40847-025-00438-9>
- Griffith, R., Redding, S., & Van Reenen, J. (2004). Mapping the two faces of R&D: Productivity growth in a panel of OECD industries. *The Review of Economics and Statistics*, 86(4), 883–895.
- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Innovation and growth in the global economy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Guellec, D., & van Pottelsberghe de la Potterie, B. (2004). From R&D to productivity growth: Do the institutional settings and the source of funds of R&D matter? *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 66(3), 353–378.
- Hajjiyev, J., Amowine, N., Panahova, G., Giyasova, Z., & Mursalov, M. (2025). The role of R&D expenditure and human capital in shaping economic growth: A time series analysis of Hong Kong. *Problems and Perspectives in Management*, 23(3). [https://doi.org/10.21511/ppm.23\(3\).2025.16](https://doi.org/10.21511/ppm.23(3).2025.16)
- Hausmann, R., Hwang, J., & Rodrik, D. (2007). What you export matters. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 1–25.
- Hidalgo, C. A., & Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(26), 10570–10575.
- Kalın, F. (2023). R&D expenditures and economic growth: A panel data analysis for selected developing economies. *Industrial Policy*, 3(2), 39–46.
- Kapkara Kaya, S., & Alış, O. (2025). Ar-Ge harcamalarının ve çalışan sayısının Türk imalat sanayi verimliliğine etkisi. *Business Economics and Management Research Journal*, 8(3), 229–239. <https://doi.org/10.58308/bemarej.1819280>
- Keller, W. (2004). International technology diffusion. *Journal of Economic Literature*, 42(3), 752–782. <https://doi.org/10.1257/0022051042177685>

- Kim, R. Y. (2025). Investigating techonomy: The multilevel effect of R&D investment on economic performance. *The Journal of Technology Transfer*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10961-025-10265-z>
- Lall, S. (2000). The technological structure and performance of developing country manufactured exports, 1985–1998. *Oxford Development Studies*, 28(3), 337–369.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Lucas, R. E. (2009). Ideas and growth. *Economica*, 76(301), 1–19. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2008.00748.x>
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437. <https://doi.org/10.2307/2118477>
- McMillan, M., & Rodrik, D. (2011). *Globalization, structural change and productivity growth* (NBER Working Paper No. 17143). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2004). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423–438.
- Nelson, R. R. (Ed.). (1993). *National innovation systems: A comparative analysis*. New York, NY: Oxford University Press.
- Oliveira, H., Moutinho, V. F., & Afonso, O. (2025). Exploring the relationship between technological progress, human capital, political uncertainty, energy consumption, and economic growth: Evidence from a panel data analysis. *Journal of the Knowledge Economy*, 16(3). <https://doi.org/10.1007/s13132-024-02431-9>
- Örtlek, Z. (2025). Türkiye ve AB ülkelerinde Ar-Ge harcamaları ekonomik büyümeyi etkiliyor mu? *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 21(3), 959–976. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.1586290>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Rodrik, D. (2013). Unconditional convergence in manufacturing. *The Quarterly Journal of Economics*, 128(1), 165–204.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.

- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5, Pt. 2), S71–S102. <https://doi.org/10.1086/261725>
- Saraç, H., & Arslan, E. (2024). Ar-Ge harcamaları istihdam ve büyümeyi nasıl etkiler? Sektörel Ar-Ge harcamalarının etkisini anlamak: Türkiye örneği. *Fiscaoeconomia*, 8(2).
- Sarpong, D., Boakye, D., Ofosu, G., & Botchie, D. (2023). The three pointers of research and development (R&D) for growth-boosting sustainable innovation system. *Technovation*, 122, 102581. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2022.102581>
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Singh, V., Das, P., Singh, E., & Das, R. C. (2025). The interplay between governance and R&D investment in driving economic growth in developing Asia. *Economies*, 13(12), 366.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94.
- Sorto-Bueso, J. R., Paredes Heller, J. J., & Villela Morales, R. H. (2026). Spending on education, human capital, and economic growth in Central America: A panel data analysis with Driscoll-Kraay standard errors. *Economies*, 14(1), 28.
- Swan, T. W. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32(2), 334–361.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2026). Veri portalı. <https://veriportali.tuik.gov.tr/>
- Türk Patent ve Marka Kurumu (Türk Patent). (2026). Patent yıllık istatistikler. <https://www.turkpatent.gov.tr/patent-istatistik>

14. Bölüm

The Times 100 Case Studies: The Marketing Collection Kapsamında Stratejik Pazarlama Vaka Analizleri ¹

Nazlı TIĞLI²

Giriş

Pazarlama disiplini, son yarım yüzyılda yalnızca işletmelerin satış ve iletişim fonksiyonu olmaktan çıkarak, stratejik yönetimin merkezine yerleşen çok boyutlu bir yönetim alanına dönüşmüştür. Özellikle küreselleşme, dijitalleşme, tüketici davranışlarındaki hızlı değişim ve rekabet yoğunluğunun artması, firmaları yalnızca ürün geliştirme ve fiyatlandırma odaklı yaklaşımlardan uzaklaştırarak, değer yaratımı, müşteri deneyimi ve marka anlamı üretimi gibi daha karmaşık süreçlere yönlendirmiştir. Bu dönüşüm, pazarlamayı operasyonel bir faaliyet olmaktan çıkarıp, organizasyonel stratejinin belirleyici unsurlarından biri haline getirmiştir.

Bu bağlamda işletmeler, artık yalnızca “ne sattıkları” ile değil, “tüketiciye hangi anlamı sundukları” ile rekabet etmektedir. Marka konumlandırma, segmentasyon, müşteri deneyimi yönetimi ve dijital dönüşüm gibi kavramlar, modern pazarlama düşüncesinin temel yapı taşları haline gelmiştir. Özellikle hizmet ve tüketim ürünleri sektörlerinde faaliyet gösteren firmalar için pazarlama, sadece talep yaratma değil, aynı zamanda tüketici algısını şekillendirme ve davranış yönlendirme gücüne sahip stratejik bir araç olarak konumlanmaktadır.

Bu çalışma, *The Times 100 Case Studies: The Marketing Collection* içerisinde yer alan seçili markalar üzerinden, farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmaların bu dönüşüme nasıl yanıt verdiklerini analiz etmektedir. İncelenen vakalar; Nestlé, Philips, Nivea, McDonald’s, Wilkinson, Argos, Intel ve Barclays gibi küresel ölçekte faaliyet gösteren şirketleri kapsamaktadır. Bu markalar, farklı sektörlerde yer almalarına rağmen ortak bir stratejik soruya

¹ Bu çalışma, *The Times 100 Case Studies “The Marketing Collection”* bölümünde yer alan seçilmiş vaka örneklerinin kavramsal analizi üzerine inşa edilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Özalp Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü, Dış Ticaret Programı nazlitoprak@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8362-3910

yanıt aramaktadır: Değişen tüketici beklentileri ve rekabet koşulları karşısında sürdürülebilir rekabet avantajı nasıl yaratılır?

Analizler, her bir markanın tarihsel gelişim süreci, stratejik dönüşüm dinamikleri ve pazarlama yaklaşımları üzerinden ele alınmakta; yalnızca betimleyici bir anlatım değil, aynı zamanda eleştirel ve teorik bir değerlendirme sunmaktadır. Bu kapsamda çalışma, pazarlama literatüründe yer alan marka yönetimi, segmentasyon, konumlandırma, hizmet pazarlaması ve dijital dönüşüm gibi temel kavramlarla ilişkilendirilerek daha geniş bir analitik çerçeveye oturtulmaktadır.

Sonuç olarak bu bölüm, farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin pazarlama stratejileri aracılığıyla nasıl dönüşüm geçirdiklerini ortaya koyarak, modern pazarlamanın yalnızca bir işletme fonksiyonu değil, aynı zamanda stratejik yön belirleyici ve değer üretici bir sistem olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

1. Nestlé: Pazar Yönlülüğünden Sağlık Ekosistemine – “Wellness” Stratejisinin Derinlemesine Analizi

Nestlé'nin stratejik evrimi, klasik bir gıda üreticisinden küresel ölçekte bir beslenme, sağlık ve yaşam tarzı platformuna dönüşümün örneği olarak okunmalıdır. Şirketin 19. yüzyıldaki kuruluş motivasyonu—bebek beslenmesine çözüm üretmek—her ne kadar teknik bir inovasyon gibi görünsede aslında güçlü bir tüketici problemi çözme refleksine dayanmaktadır. Bu refleks, Nestlé'nin kurumsal DNA'sına işlemiş ve şirketi “Pazar odaklı organizasyon” kategorisine yerleştirmiştir.

2000'li yıllarla birlikte gıda sektöründe yaşanan dönüşüm, yalnızca ürün özellikleri düzeyinde değil, tüketicinin sağlık, yaşam kalitesi ve uzun ömür beklentileri üzerinden şekillenmiştir. Nestlé'nin bu noktada diğer rakiplerinden ayrıştığı temel unsur, değişimi reaktif biçimde değil, proaktif ve sistematik bir stratejiye dönüştürmesidir. “Wellness” (sağlıklı yaşam) yaklaşımı, bu bağlamda yalnızca bir pazarlama söylemi değil, şirketin tüm değer zincirini yeniden yapılandıran bir üst strateji niteliğindedir.

Nestlé'nin burada uyguladığı en kritik mekanizma, pazarlama ile Ar-Ge arasındaki sınırları ortadan kaldırmasıdır. Lausanne'daki araştırma merkezinde yürütülen bilimsel çalışmalar, doğrudan tüketici iç görüşleriyle beslenmekte ve bu durum “science-based marketing” (bilim temelli pazarlama) olarak adlandırılabilir. Bu modelde pazarlama, yalnızca talep analiz eden bir fonksiyon değil; aynı zamanda ürün geliştirme sürecinin aktif bir belirleyicisidir. Bu yönüyle Nestlé, geleneksel pazarlama

karmasının ötesine geçerek değer yaratımını bilimsel doğruluk ile entegre eden nadir örneklerden biridir.

Wellness stratejisinin üç boyutu (ürün reformülasyonu, yeni ürün geliştirme ve tüketici eğitimi), aslında pazarlamanın üç farklı düzeyine karşılık gelmektedir:

- Fonksiyonel değer: Daha sağlıklı içerikler
- Duygusal değer: Kendini iyi hissetme ve yaşam kalitesi
- Toplumsal değer: Sağlıklı nesiller ve sürdürülebilirlik

Bu çok katmanlı değer yapısı, Nestlé'nin marka sermayesini klasik hızlı tüketim markalarından farklılaştırmaktadır. Özellikle "tüketici eğitimi" boyutu, pazarlamanın normatif rolünü (tüketici davranışını yönlendirme kapasitesini) açık biçimde ortaya koymaktadır.

Ancak bu stratejinin eleştirel bir boyutu da bulunmaktadır. Nestlé'nin bazı ürün kategorilerinde (örneğin şekerli ürünler) geçmişten gelen portföy bağımlılığı, Wellness stratejisinin tam anlamıyla uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum literatürde "strategic inertia" (stratejik atalet) olarak ifade edilir. Şirket her ne kadar yüzlerce ürünü reformüle etmiş olsa da marka portföyünün tamamında radikal bir dönüşüm sağlamak oldukça maliyetlidir ve tüketici alışkanlıkları da bu dönüşümü sınırlamaktadır.

Buna rağmen Nestlé'nin başarısı, stratejik uyum açısından oldukça güçlüdür. Şirket;

- Çevresel trendleri doğru okumuş,
- Kurumsal değerlerini bu trendle hizalamış,
- Ve sahip olduğu kaynakları etkin biçimde mobilize etmiştir.
-

1.1. Çıkarımlar

Nestlé vakası, çağdaş pazarlama anlayışının evrimini anlamak açısından son derece öğreticidir. Şirketin Wellness stratejisi, pazarlamanın yalnızca tüketici taleplerine yanıt veren bir fonksiyon olmaktan çıkarak, tüketici davranışlarını yönlendiren ve hatta yeniden şekillendiren bir sistem haline geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda Nestlé, klasik pazar yönlülük yaklaşımını aşarak "değer yönlülük" ve "amaç odaklı marka" paradigmasına geçiş yapmıştır. Stratejinin en önemli katkısı, pazarlama ile bilimsel bilgi üretimi arasında kurulan güçlü entegrasyondur; bu durum, özellikle gıda sektöründe güven ve şeffaflık gibi kritik unsurların marka değerine nasıl dönüştürülebileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Nestlé'nin portföy yapısı ve tarihsel ürün bağımlılıkları, stratejik dönüşümün tam anlamıyla homojen biçimde uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, büyük ve köklü organizasyonların karşılaştığı "dönüşüm maliyetleri" ve "stratejik atalet" problemlerini

somutlaştırmaktadır. Sonuç olarak Nestlé örneği, sürdürülebilir rekabet avantajının yalnızca inovasyonla değil, organizasyonel uyum, toplumsal beklentilerle hizalanma ve uzun vadeli değer yaratımı ile mümkün olduğunu göstermektedir. Bu vaka, özellikle FMCG sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için, sağlık ve sürdürülebilirlik eksenli stratejilerin gelecekte kaçınılmaz hale geleceğine işaret etmektedir.

2. Philips: Marka Yeniden Konumlandırmanın Ötesinde Kurumsal Anlam Arayışı

Philips'in yeniden konumlandırma süreci, klasik anlamda bir marka geliştirme süreci olarak değil, daha derin bir kurumsal kimlik krizine verilen stratejik yanıt olarak değerlendirilmelidir. 20. yüzyıl boyunca teknoloji ve mühendislik gücü ile tanınan şirket, zaman içinde ürün çeşitliliğinin artması ve iletişim stratejisinin parçalanması nedeniyle tüketici zihninde anlamsal bulanıklık yaşamaya başlamıştır. Bu durum, marka literatüründe “marka değerinin seyreltilmesi/sulandırılması olarak ifade edilir. Philips, güvenilir ve kaliteli bir marka olarak algılanmasına rağmen, tüketiciler için “neden tercih edilmesi gerektiği” konusunda net bir cevap sunamamaktadır. İşte bu noktada başlatılan yeniden konumlandırma süreci, yalnızca bir iletişim problemi değil, aynı zamanda değer önerisi problemidir.

Philips'in gerçekleştirdiği geniş ölçekli araştırmalar, modern tüketicinin teknoloji ile kurduğu ilişkinin değiştiğini ortaya koymuştur. Teknoloji artık yalnızca performans veya teknik üstünlük üzerinden değil, kullanım deneyimi ve yaşam kolaylığı üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bulgu, şirketin stratejik yönünü kökten değiştirmiştir.

“Sense and Simplicity” söylemi, bu bağlamda oldukça sofistike bir konumlandırmadır. Çünkü bu ifade:

- Teknolojiyi tamamen reddetmez (sense)
- Ancak onu insanileştirir (simplicity)

Bu ikili yapı, Philips'i hem inovatif hem de kullanıcı dostu bir marka olarak konumlandırmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, konumlandırmanın yalnızca dış iletişimde değil, iç süreçlerde de uygulanmış olmasıdır. Şirketin ürün geliştirme kriterleri, tasarım anlayışı ve hatta ambalajlama süreçleri bu yeni vaade göre yeniden şekillendirilmiştir.

Philips'in dönüşümünde en kritik unsur, organizasyonel hizalanmadır. Pek çok firma yeniden konumlandırma sürecinde yalnızca reklam kampanyalarına odaklanırken, Philips tüm organizasyonu bu strateji etrafında yeniden yapılandırmıştır. Bu durum, marka yönetiminin aslında bir üst yönetim meselesi olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, Philips'in stratejisinin sınırlılıkları da vardır. Özellikle Apple gibi rakiplerin daha güçlü bir kullanıcı deneyimi sunması, "simplicity" kavramının rekabet avantajı olarak sürdürülebilirliğini tartışmalı hale getirmiştir. Ayrıca geniş ürün portföyü, tek bir marka vaadinin tüm kategorilere eşit derecede uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

2.1. Çıkarımlar

Philips vakası, marka yönetimi literatüründe yeniden konumlandırmanın sınırlarını ve potansiyelini anlamak açısından güçlü bir örnek sunmaktadır. "Sense and Simplicity" yaklaşımı, yalnızca bir iletişim sloganı değil, markanın tüketiciyle kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlayan stratejik bir anlam çerçevesi olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Philips, teknoloji odaklı bir firmadan insan odaklı bir değer üreticisine dönüşme çabası sergilemiştir. Vakanın en önemli katkısı, başarılı bir yeniden konumlandırmanın ancak organizasyonun tüm fonksiyonlarının bu yeni değer önerisi etrafında hizalanmasıyla mümkün olduğunu göstermesidir. Ancak bu süreç, aynı zamanda ciddi riskler de içermektedir. Özellikle hızla değişen teknoloji sektöründe, "sadeliğin" sürdürülebilir bir rekabet avantajı olup olmadığı tartışmalıdır; zira rakip firmalar benzer kullanıcı deneyimi vaatlerini hızla taklit edebilmektedir. Bu durum, yeniden konumlandırmanın statik değil, dinamik ve sürekli güncellenmesi gereken bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Philips'in geniş ürün portföyü, tek bir marka vaadinin tüm kategorilerde aynı etkiyi yaratmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen vaka, markaların teknik üstünlükten ziyade anlam, deneyim ve kullanım kolaylığı üzerinden farklılaşmasının giderek daha kritik hale geldiğini açıkça göstermektedir. Sonuç olarak Philips, marka stratejisinin organizasyonel dönüşümle nasıl bütünleşebileceğine dair önemli bir referans noktası sunmaktadır.

3. Nivea: Segmentasyonun Ötesinde "Kapsayıcı Marka Mimarisinin" İnşası

Nivea'nın pazarlama başarısı, yüzeyde segmentasyon stratejisi gibi görünse de daha derin bir analiz markanın aslında kapsayıcı bir marka mimarisi inşa ettiğini göstermektedir. 1911 yılında tek bir krem ürünüyle başlayan marka yolculuğu, zamanla çok sayıda ürün kategorisini kapsayan geniş bir portföye dönüşmüştür. Ancak bu genişleme, pek çok markada görülen "kimlik erozyonu" na yol açmamıştır.

Bunun temel nedeni, Nivea'nın segmentasyonu yalnızca pazar bölme aracı olarak değil, anlamlı değer önerileri üretme mekanizması olarak kullanmasıdır. Şirket, farklı tüketici gruplarını hedeflerken marka özünü korumayı başarmıştır.

Bu durum, literatürde şemsiye markalama stratejisinin başarılı bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Nivea'nın segmentasyon yaklaşımı çok katmanlıdır. Demografik değişkenler (yaş, cinsiyet) yalnızca başlangıç noktasıdır. Asıl farklılaştırıcı unsur, tüketicinin yaşam tarzı, beklentileri ve bakım alışkanlıkları gibi daha derin faktörlerin analiz edilmesidir. Bu yaklaşım, modern pazarlamada psikografik segmentasyonun önemini ortaya koymaktadır.

Örneğin erkek bakım ürünlerinin geliştirilmesi, yalnızca yeni bir ürün kategorisi yaratmak değil, aynı zamanda erkeklerin kişisel bakım konusundaki algısını dönüştürmek anlamına gelmektedir. Benzer şekilde bebek ürünleri, markanın güvenilirlik ve hassasiyet algısını güçlendirmektedir. Bu çeşitlilik, Nivea'nın farklı yaşam evrelerinde tüketiciyle temas kurmasını sağlamaktadır.

Ancak bu genişleme stratejisinin en kritik riski, marka anlamının dağılmasıdır. Nivea'nın başarısı, bu riski tutarlı marka iletişimi ve görsel kimlik ile yönetebilmesinden kaynaklanmaktadır. Mavi-beyaz renk paleti, sade ambalaj tasarımı ve “güvenilir bakım” mesajı, tüm ürün kategorilerinde korunmuştur.

Eleştirel açıdan bakıldığında, Nivea'nın segmentasyon stratejisi bazı pazarlarda aşırı rekabetle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle premium segmentte yer alan markalar, daha yüksek algılanan değer sunarak Nivea'nın konumunu zorlayabilmektedir. Bu durum, markanın “erişilebilir kalite” konumlandırmasının sınırlarını ortaya koymaktadır.

3.1. Çıkarımlar

Nivea vakası, segmentasyon stratejisinin yüzeysel bir pazar bölme tekniği olmanın ötesinde, uzun vadeli marka inşasının temel yapı taşlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Marka, farklı tüketici segmentlerine hitap ederken öz kimliğini koruyarak “genişleme ile tutarlılık” arasındaki hassas dengeyi başarıyla yönetmiştir. Bu durum, özellikle çok kategorili markalar için kritik bir stratejik beceridir. Nivea'nın yaklaşımı, segmentasyonun yalnızca farklı ihtiyaçlara yanıt vermek değil, aynı zamanda tüketicinin yaşam döngüsü boyunca markayla sürekli bir ilişki kurmasını sağlamak anlamına geldiğini göstermektedir. Ancak bu stratejinin sürdürülebilirliği, artan rekabet ve özellikle premium segmentteki markaların yükselişi ile test edilmektedir. Nivea'nın “erişilebilir kalite” konumlandırması, geniş kitlelere ulaşmasını sağlarken, yüksek katma değerli segmentlerde sınırlı kalmasına neden olabilir. Bu durum, markanın gelecekte “değer derinliğini artırma ihtiyacını gündeme getirmektedir. Buna rağmen vaka, güçlü bir marka mimarisinin nasıl kurulacağını ve segmentasyonun bu mimariyi nasıl destekleyebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Nivea, pazarlama stratejisinin yalnızca

büyüme değil, aynı zamanda marka bütünlüğünü koruma sanatı olduğunu göstermekte ve bu yönüyle literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

4. Mcdonald's: Küresel Standartlaşma İle Yerel Uyumun Stratejik Bütünleşmesi

McDonald's, 1940 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulmuş ve özellikle 1950'lerden itibaren Ray Kroc'un liderliğinde franchising modeli ile küresel ölçekte genişleyerek modern hizmet sektörünün en güçlü temsilcilerinden biri haline gelmiştir. Şirketin erken dönem başarısı, üretim süreçlerini standardize etmesi ve hizmet sunumunu sistematik hale getirmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu yaklaşım, yalnızca operasyonel verimlilik sağlamamış, aynı zamanda tüketiciler için öngörülebilir bir kalite standardı yaratmıştır. Zamanla McDonald's, "hızlı servis restoranı" kavramını yeniden tanımlayarak, küresel ölçekte ölçek ekonomilerinden yararlanan bir iş modeli geliştirmiştir.

Ancak McDonald's'ın sürdürülebilir başarısı yalnızca standartlaşmaya değil, aynı zamanda bu standardizasyonu esnek biçimde uyarlayabilmesine dayanmaktadır. Şirket, farklı coğrafyalarda faaliyet gösterdikçe kültürel farklılıkların tüketici davranışları üzerindeki etkisini daha net biçimde gözlemlemiş ve bu doğrultuda "glokalizasyon" (kültürel uyarlama) olarak ifade edilen hibrit stratejiyi benimsemiştir. Örneğin Hindistan'da sığır eti içermeyen menüler sunulması ya da Asya pazarlarında yerel tatlarla uygun ürünlerin geliştirilmesi, bu adaptasyonun somut örnekleridir. Bu durum, McDonald's'ın yalnızca küresel bir marka değil, aynı zamanda yerel kültürlerle etkileşim kurabilen esnek bir organizasyon olduğunu göstermektedir.

Son yıllarda şirketin karşılaştığı en önemli dönüşüm baskısı, tüketici beklentilerindeki değişimdir. Sağlıklı beslenme trendlerinin yükselmesi, çevresel sürdürülebilirlik konusundaki hassasiyetler ve dijitalleşmenin hız kazanması, McDonald's'ın iş modelini yeniden düşünmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda şirket, menüsüne daha sağlıklı alternatifler eklemiş, restoran deneyimini dijitalleştirmiş ve müşteri etkileşimini artıracak yeni teknolojiler geliştirmiştir. Böylece McDonald's, klasik "hızlı ve ucuz yemek" algısından uzaklaşarak, daha kapsamlı bir müşteri deneyimi sunmaya yönelmiştir.

4.1.Çıkarımlar

McDonald's vakası, küresel pazarlama stratejilerinde standartlaşma ile yerelleşme arasındaki dengenin ne denli kritik olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Şirketin başarısı, operasyonel mükemmellik ile kültürel adaptasyonu aynı anda yönetebilme becerisine dayanmaktadır. Bununla birlikte, değişen tüketici beklentileri McDonald's'ın geleneksel iş modelini sürekli

olarak yeniden şekillendirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum, büyük ölçekli küresel markaların yalnızca geçmiş başarılarına dayanarak varlıklarını sürdürmeyeceklerini, aksine sürekli olarak kendilerini yeniden tanımlamaları gerektiğini göstermektedir. McDonald's örneği, pazarlamanın yalnızca ürün sunumu değil, aynı zamanda deneyim tasarımı, değer yaratımı ve toplumsal beklentilere uyum süreci olduğunu güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

5. Wilkinson: Değer Odaklı Perakendeciliğin Sınırları ve Stratejik Yenilenme Gerekliği

Wilkinson, 1930 yılında İngiltere'de küçük bir aile işletmesi olarak kurulmuş ve zaman içerisinde uygun fiyatlı ev ürünleri sunarak geniş bir müşteri kitlesine ulaşmıştır. Şirketin büyümesi, özellikle orta gelir grubuna hitap eden "değer odaklı perakendecilik" anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Wilkinson, geniş ürün yelpazesi ve rekabetçi fiyat stratejisi sayesinde tüketicilerin günlük ihtiyaçlarını tek noktadan karşılayabilen bir marka haline gelmiştir. Bu yaklaşım, özellikle fiziksel mağaza deneyiminin güçlü olduğu dönemlerde önemli bir rekabet avantajı sağlamıştır.

Ancak perakende sektöründe rekabetin yoğunlaşması ve tüketici davranışlarının değişmesi, Wilkinson'un iş modelini zorlayan temel unsurlar olmuştur. İndirim marketlerinin (Discount zincirleri) agresif fiyat politikaları ve e-ticaret platformlarının sunduğu çeşitlilik ve erişim kolaylığı, şirketin geleneksel konumlandırmasını zayıflatmıştır. Bu durum, yalnızca fiyat rekabetine dayalı stratejilerin uzun vadede sürdürülebilir olmadığını göstermektedir. Wilkinson'un karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri, değişen pazar koşullarına yeterince hızlı adapte olamaması ve dijital dönüşüm sürecinde gecikmesidir.

Bununla birlikte, Wilkinson'un müşteri odaklı yaklaşımı ve ürün çeşitliliği, markanın temel güçlü yönleri arasında yer almaktadır. Şirket, müşterilerin ihtiyaçlarını anlamaya yönelik çabalarını sürdürmüş ve mağaza deneyimini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak modern perakendecilikte yalnızca fiziksel mağaza deneyimi yeterli olmamakta, aynı zamanda dijital kanalların etkin kullanımı ve çok kanallı entegrasyon da kritik hale gelmektedir.

5.1.Çıkarımlar

Wilkinson vakası, perakende sektöründe değer odaklı stratejilerin hem avantajlarını hem de sınırlılıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Şirketin geçmişte elde ettiği başarı, uygun fiyat ve geniş ürün yelpazesi ile açıklanabilirken, günümüzde aynı stratejinin tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Bu durum, perakende işletmelerin rekabet avantajlarını

sürdürebilmeleri için yalnızca maliyet liderliğine değil, aynı zamanda deneyim, marka algısı ve dijital entegrasyon gibi unsurlara da odaklanmaları gerektiğini göstermektedir. Wilkinson örneği, stratejik yenilenmenin geciktirilmesinin işletmeler için ciddi riskler doğurabileceğini ve değişen rekabet koşullarına uyum sağlamanın hayati önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

6. Argos: Çok Kanallı Perakendecilikte Dönüşüm ve Müşteri Deneyimi Yönetimi

Argos, 1970'li yıllarda İngiltere'de katalog tabanlı satış modeli ile kurulmuş ve perakende sektöründe yenilikçi bir iş modeli geliştirmiştir. Şirket, fiziksel mağazalar ile katalog sistemini entegre ederek müşterilere hızlı ve pratik bir alışveriş deneyimi sunmuştur. Bu model, özellikle ürün çeşitliliğini artırırken stok yönetimini optimize etme açısından önemli avantajlar sağlamıştır. Argos'un başarısı, müşterilerin alışveriş sürecini kolaylaştıran ve zaman tasarrufu sağlayan bu hibrit yapıya dayanmaktadır.

Zamanla dijitalleşmenin hız kazanması, Argos'un iş modelini yeniden şekillendirmesini zorunlu kılmıştır. Şirket, katalog sistemini dijital platformlara taşıyarak e-ticaret ile fiziksel mağazaları entegre etmeye yönelmiştir. Bu süreçte Argos, çok kanallı (omnichannel) stratejinin erken uygulayıcılarından biri haline gelmiştir. Müşterilerin online sipariş verip mağazadan teslim alabilmesi gibi uygulamalar, şirketin rekabet avantajını güçlendirmiştir. Bu yaklaşım, modern perakendecilikte müşteri deneyiminin yalnızca satış anı ile sınırlı olmadığını, tüm temas noktalarını kapsayan bir süreç olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, dijitalleşmenin artması rekabeti de yoğunlaştırmıştır. Özellikle küresel e-ticaret devlerinin sunduğu hız ve çeşitlilik, Argos'un değer önerisini sürekli olarak güncellemesini gerektirmektedir. Şirketin başarısı, yalnızca kanal çeşitliliğine değil, bu kanallar arasında sağlanan entegrasyon ve tutarlılığa bağlıdır.

6.1.Çıkarımlar

Argos vakası, perakende sektöründe çok kanallı stratejilerin nasıl sürdürülebilir rekabet avantajına dönüştürülebileceğini gösteren önemli bir örnektir. Şirket, geleneksel katalog modelinden dijital platformlara geçiş sürecini başarıyla yöneterek müşteri deneyimini merkeze alan bir yapı geliştirmiştir. Ancak bu başarı, sürekli yenilenme ve adaptasyon gerektiren dinamik bir süreçtir. Argos örneği, modern perakendecilikte başarının yalnızca ürün çeşitliliği veya fiyat avantajına değil, aynı zamanda kanallar arası entegrasyon, müşteri odaklı deneyim tasarımı ve teknolojik uyum gibi faktörlere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

7. Intel: B2B'den B2C Marka Algısına Geçiş ve Değer Zinciri Üzerinde Güç İnşası

Intel, 1968 yılında kurulmuş ve yarı iletken teknolojilerinde öncü bir rol üstlenerek bilgisayar endüstrisinin gelişiminde kritik bir aktör haline gelmiştir. Başlangıçta tamamen B2B bir iş modeline sahip olan şirket, ürünlerini doğrudan bilgisayar üreticilerine satmış ve son kullanıcı ile doğrudan bir ilişki kurmamıştır. Ancak zamanla Intel, yalnızca teknolojik üstünlüğün yeterli olmadığını fark etmiş ve marka stratejisini yeniden şekillendirmiştir.

Bu dönüşümün en önemli göstergesi, “Intel Inside” kampanyasıdır. Bu strateji, B2B bir markanın son kullanıcıya ulaşarak marka bilinirliği oluşturabileceğini ve satın alma kararlarını etkileyebileceğini göstermiştir. Intel, bu sayede yalnızca üreticiler için değil, tüketiciler için de anlam ifade eden bir marka haline gelmiştir. Bu durum, şirketin değer zinciri içerisindeki konumunu güçlendirmiş ve pazarlık gücünü artırmıştır.

Intel'in başarısı, yalnızca pazarlama stratejisine değil, aynı zamanda güçlü Ar-Ge yatırımlarına ve sürekli inovasyona dayanmaktadır. Teknoloji sektöründe rekabetin son derece yoğun olması, şirketin sürekli olarak kendini yenilemesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Intel, pazarlamayı inovasyon ile entegre ederek sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmeye çalışmaktadır.

7.1.Çıkarımlar

Intel vakası, pazarlamanın yalnızca talep yaratma değil, aynı zamanda pazar yapısını dönüştürme ve değer zincirinde güç oluşturma aracı olduğunu göstermektedir. “Intel Inside” stratejisi, markanın nihai tüketici üzerindeki etkisini artırarak üreticiler üzerinde dolaylı bir baskı oluşturmuş ve sektörde benzersiz bir konum elde etmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, teknolojik gelişmelerin hızlanması ve rekabetin artması, Intel'in bu avantajını sürekli olarak yeniden üretmesini zorunlu kılmaktadır. Bu vaka, özellikle B2B firmalar için marka yönetiminin stratejik önemini vurgulamakta ve pazarlamanın organizasyonel sınırları aşan bir etki alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

8. Barclays: Finansal Hizmetlerde Güven, Dijital Dönüşüm Ve Müşteri Odaklılık

Barclays, kökeni 17. yüzyılın sonlarına dayanan ve modern bankacılığın gelişiminde önemli rol oynayan köklü bir finans kuruluşudur. Londra merkezli olarak faaliyetlerini sürdüren banka, tarihsel süreç içerisinde ticari bankacılıktan yatırım bankacılığına kadar geniş bir hizmet portföyü geliştirmiştir. Barclays'in kurumsal evrimi, finans sektörünün geçirdiği dönüşümlerle paralel ilerlemiş;

özellikle 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında küreselleşme, finansal serbestleşme ve teknolojik gelişmeler bankanın stratejik yönünü önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak finansal krizler ve sektörde yaşanan güven sorunları, Barclays gibi köklü bankaların yalnızca finansal performansla değil, aynı zamanda itibar ve güven yönetimiyle de değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Barclays'in pazarlama yaklaşımı, klasik ürün ve hizmet tanıtımının ötesine geçerek müşteri deneyimi ve güven inşasına odaklanmaktadır. Özellikle 2008 küresel finans krizinin ardından bankacılık sektöründe yaşanan güven kaybı, Barclays'in stratejik önceliklerini yeniden belirlemesine neden olmuştur. Bu bağlamda banka, şeffaflık, müşteri odaklılık ve etik değerler üzerine kurulu bir iletişim dili geliştirmiştir. Bunun yanı sıra dijitalleşme, Barclays'in dönüşüm sürecinde kritik bir rol oynamıştır. Mobil bankacılık uygulamaları, dijital ödeme sistemleri ve kişiselleştirilmiş finansal hizmetler, bankanın müşteri ile kurduğu etkileşimi yeniden tanımlamıştır. Bu süreç, finansal hizmetlerde rekabetin artık yalnızca faiz oranları veya ürün çeşitliliği üzerinden değil, kullanıcı deneyimi ve teknolojik altyapı üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

Barclays'in dikkat çeken bir diğer stratejik yönü, marka iletişiminde güven ve sorumluluk temasını merkeze almasıdır. Banka, yalnızca bireysel müşterilere değil, aynı zamanda toplumun geneline hitap eden bir değer önerisi geliştirmeye çalışmıştır. Bu durum, finansal kurumların yalnızca ekonomik aktörler değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk taşıyan organizasyonlar olarak konumlandırıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, dijitalleşmenin hız kazanması fintech girişimlerinin rekabet baskısını artırmış ve Barclays gibi geleneksel bankaları daha çevik ve inovatif olmaya zorlamıştır.

8.1.Çıkarımlar

Barclays vakası, finansal hizmetler sektöründe pazarlamanın temelinde yer alan en kritik unsurun güven inşası olduğunu güçlü biçimde ortaya koymaktadır. Banka, özellikle kriz sonrası dönemde yalnızca finansal performansa odaklanmanın yeterli olmadığını, aynı zamanda şeffaflık, etik değerler ve müşteri odaklılık gibi unsurların marka değerinin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini göstermiştir. Bununla birlikte, dijitalleşmenin hız kazanması ve fintech ekosisteminin gelişmesi, Barclays'in rekabet stratejisini sürekli olarak güncellemesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda vaka, finansal kurumların sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri için yalnızca teknolojik yatırımlara değil, aynı zamanda güven temelli ilişki yönetimi ve müşteri deneyimi tasarımına odaklanmaları gerektiğini göstermektedir. Barclays örneği, pazarlamanın finans sektöründe yalnızca hizmet tanıtımı değil, aynı

zamanda itibar yönetimi, risk algısı ve uzun vadeli ilişki inşası sürecinin merkezinde yer aldığı açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu bölümde incelenen Nestlé, Philips, Nivea, McDonald's, Wilkinson, Argos, Intel ve Barclays vakaları, modern pazarlama anlayışının temel bir dönüşüm sürecinden geçtiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Ortak bulgu, işletmelerin artık yalnızca ürün, fiyat veya dağıtım üzerinden rekabet etmediği; bunun yerine marka anlamı, müşteri deneyimi, güven inşası ve stratejik konumlandırma üzerinden farklılaştığıdır. Her bir vaka, kendi sektör dinamikleri içinde farklı stratejik yanıtlar üretmiş olsa da, hepsinin ortak noktası tüketici merkezli bir yaklaşımı benimsemeleri ve değişen pazar koşullarına uyum sağlamak için organizasyonel yapılarında köklü dönüşümler gerçekleştirmeleridir. Nestlé'nin sağlık ve wellness odaklı dönüşümü, Philips'in yeniden konumlandırma süreci, Nivea'nın segmentasyon temelli büyümesi ve McDonald's'in globalizasyon stratejisi; pazarlamanın artık yalnızca operasyonel bir araç değil, kurumsal stratejinin yönünü belirleyen bir üst yapı haline geldiğini göstermektedir.

Öte yandan Wilkinson, Argos, Intel ve Barclays gibi farklı sektörlerden örnekler, özellikle dijitalleşme ve rekabet yoğunluğunun artmasıyla birlikte işletmelerin sürekli adaptasyon zorunluluğu içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Argos'un çok kanallı perakendeciliğe geçişi, Intel'in B2B'den B2C algısına uzanan marka inşası ve Barclays'in güven temelli dijital dönüşümü, pazarlamanın günümüzde yalnızca müşteri çekme değil, aynı zamanda pazar yapısını yeniden şekillendirme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda tüm vakalar birlikte değerlendirildiğinde, sürdürülebilir rekabet avantajının tek bir stratejik araca değil; inovasyon, dijital dönüşüm, marka yönetimi ve müşteri deneyiminin entegre bir biçimde yönetilmesine bağlı olduğu açıkça görülmektedir.

Kaynakça

The Times 100 Case Studies “ The Marketing Collection”

15. Bölüm

Kırım Harbi'nde Osmanlı Ordusu İçin Peksimet Üretimi ve Lojistiği

Salih BAŞKUTLU¹

Giriş

Peksimetin ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir tarih vermek güçtür. Bununla birlikte sert ve dayanıklı ekmek türlerinin Antik Çağ'a kadar uzandığı, Roma ve Mısır uygarlıklarında uzun süre muhafaza edilebilen mayasız ekmeklerin kullanıldığı bilinmektedir. Tuz, su ve undan hazırlanan bu sert ekmekler, uzun deniz yolculukları ile askerî seferlerde önemli bir besin kaynağı hâline gelmiştir. Unun kısa sürede bozulabilen bir madde olması, uzun mesafeli yolculuklarda taşınmasını zorlaştırıyordu. İki kez pişirilerek nemden arındırılan peksimet ise haftalar hatta aylar boyunca dayanabiliyordu. Bu nedenle Akdeniz dünyasında sefer lojistiğinin temel iâşe maddeleri arasında yer almıştır. Denizciler ve askerler çoğu zaman peksimeti suya ya da çorbaya batırarak tüketiyor, kimi zaman da ezerek toz hâline getiriyorlardı. Sert yapısı kadar muhafaza koşulları da önemliydi. Kuru ortamda saklanmadığında kısa sürede küflenip bozulabiliyordu. Buna rağmen konserve teknolojilerinin yaygınlaşmasından önce uzun seferlerin en dayanıklı besinlerinden biri olmayı sürdürmüştür.²

Peksimet kelimesi de bu geniş dolaşım alanının izlerini taşımaktadır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*'de "peksimad"ı "katı ekmek, seferde dayanmak için mahsusen çok pişirilen ekmek, galeta" şeklinde tanımlarken, Ahmed Vefik Paşa *Lehçe-i Osmanî*'de kelimeyi "iki pişirilen ekmek" olarak açıklamaktadır. Bu tanımlar doğrudan üretim tekniğine işaret etmektedir.³ Kelimenin Bizans Yunancasındaki paximadion formu ile Latincedeki bis coctus kavramı arasındaki yakınlık, peksimetin Doğu Akdeniz dünyasında ortak bir üretim bilgisinin parçası olarak dolaşımında bulunduğunu ortaya koymaktadır. İtalyanca, Arapça, Rumence ve Balkan dillerindeki benzer kullanımlar da bu dolaşımın geniş bir coğrafyaya

¹ Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, salihbaskutlu@hotmail.com (ORCID: 0000-0003-1676-6505).

² Yusuf Alperen Aydın, *Müteşebbis ve Devlet: 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın Yükselişi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016), 10; İbrahim Sezgin, "XVII-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Şehirlerinden Donanma İçin Peksimet Tedariki," *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 7 (2009): 28-38.

³ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki* (Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317), 357; Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmâni*, haz. Recep Toparlı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 209.

yayıldığını göstermektedir.⁴ Bu nedenle peksimet, askerî işenin yanı sıra Akdeniz denizcilik kültürünün ortak unsurlarından biri olarak da değerlendirilebilir.⁵

Osmanlı dünyasında peksimetin kullanımına dair izler erken dönemlere kadar uzanmaktadır. Özellikle denizcilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemlerde peksimet, donanmanın temel işe maddeleri arasında yer almıştır. Akdeniz ve Karadeniz’de askerî ve ticari varlığını korumaya çalışan Osmanlı Devleti için uzun süre dayanabilen bir gıda maddesi büyük önem taşıyordu.⁶ Bu nedenle kıyı şehirlerinde çok sayıda peksimet hazırlama noktası oluşturulmuş, Gelibolu, Tekirdağ, Selanik, Samsun, Sinop ve Silistre gibi merkezler donanmanın işe ağı içinde öne çıkmıştır. Girit seferleri ve Rusya savaşları gibi uzun süren askerî harekâtlar sırasında bu merkezlerin yükü daha da artmış, peksimet hazırlığı doğrudan savaş organizasyonunun bir parçası hâline gelmiştir.⁷

Bu süreç içinde peksimetin hazırlanması belirli bir kurumsal çerçeve içinde yürütülmüştür. Donanmanın ihtiyaç duyduğu peksimetin temini için Peksimet Eminliği adı verilen bir organizasyon oluşturulmuş, unun sağlanmasından pişirme sürecine kadar bütün aşamalar devlet görevlileri tarafından takip edilmiştir.⁸ Peksimet rengi, dayanıklılığı ve kalitesi büyük önem taşıyor, zaman

⁴ Henry Renée Kahane ve Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (İstanbul: ABC Kitabevi, 1988), 555-556.

⁵ Şemseddin Sami, kelimeyi “peksimad/پکسماد” şeklinde kaydetmekte ve “katı ekmek, seferde dayanmak ve hafif olmak için mahsusen çok pişirilen ekmek, galeta” biçiminde açıklamaktadır. Ahmed Vefik Paşa ise “beksemad/پکسماد” formunu kullanmakta ve kelimeyi “katı ekmek, iki pişirilen ekmek” şeklinde tarif etmektedir. Özellikle “iki pişirilen ekmek” ifadesi, peksimetin temel özelliğini oluşturan çift aşamalı pişirme tekniğine doğrudan işaret etmektedir. Hamurun ilk pişirme sonrasında yeniden fırına verilerek kurutulması, ürünün nemini kaybetmesini ve uzun süre dayanmasını sağlamaktaydı. Osmanlı sözlüklerinde teknik özelliğin bu derece açık biçimde tanımlanması, peksimetin gündelik ekmekten ayrı bir kategori içinde değerlendirildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, 357; Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, 209). Kelimenin etimolojisi de Osmanlı dünyasının Akdeniz merkezli çok dilli yapısını yansıtmaktadır. Bizans Yunancasındaki *paximadion* (παξιμάδιον) formu, peksimet kelimesinin bilinen eski biçimleri arasında kabul edilmektedir. Bu kavramın Latincedeki *bis coctus* yani “iki kez pişirilmiş” ifadesiyle yakın anlam ilişkisi taşıması önemlidir. Osmanlı Türkçesinde geçen “iki pişirilen ekmek” tanımı da bu teknik sürekliliğin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Kelimenin tarihsel dolaşımı Yunanca ile sınırlı kalmamış, İtalyancada *pasimata*, Arapçada *başmât* ve *baqsimât*, Rumencede *pesmet* ve Balkan dillerinde *peksimet* biçimlerinde yaşamaya devam etmiştir. Bu geniş yayılım, peksimetin Akdeniz ve Karadeniz havzasında ortak bir denizcilik ve sefer kültürünün parçası hâline geldiğini göstermektedir. Özellikle uzun süre bozulmadan muhafaza edilebilmesi, kelimenin farklı toplumlarda benzer anlamlar ve kullanım alanlarıyla yerleşmesine imkân sağlamıştır (Kahane ve Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, 555-556).

⁶ Osmanlı kaynakları, kelimenin erken dönem varyantlarının “beksimet” ve “baksimat” biçimlerinde geçtiğini, özellikle 15. yüzyıldan itibaren denizcilik bağlamında “gemi peksimeti” anlamıyla kullanıldığını belirtmektedir. 16. yüzyıla ait bazı metinlerde ise peksimet doğrudan donanmanın temel erzak kalemleri arasında zikredilmektedir. Hatta kimi anlatılarda gemilerden denize atılan peksimet parçalarının kuşlar tarafından yenildiğine dair ayrıntılar yer almakta, bu durum peksimetin deniz hayatındaki gündelik kullanımını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Kelimenin şehir hayatındaki uzantıları da önemlidir. (Kahane ve Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, 555-556).

⁷ Sezgin, “Peksimet Tedariki,” 30-37; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 210, 246-249.

⁸ Osmanlı kaynaklarında geçen “peksimetçi” tabiri, bu işin belirli bir esnaf grubu tarafından yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi’nin aktardığı bilgilere göre İstanbul’da yüzlerce fırından oluşan bir peksimetçi esnafı bulunmakta ve bu esnaf özellikle savaş dönemlerinde yoğun biçimde çalışmaktaydı. Evliya

zaman üretilen numuneler doğrudan padişaha gönderiliyordu. Belgelerde beyaz ve kaliteli peksimetin tercih edildiği, kötü hazırlanmış ürünlerin ise cezaya kadar uzanan sonuçlar doğurabildiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'nin İstanbul'da peksimet eminliği adına çalışan çok sayıda fırın ve işçiden söz etmesi de bu hazırlığın ulaştığı hacmi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁹

Peksimetin hazırlanması kadar nakliyesi de ayrı bir organizasyon gerektiriyordu. Donanmanın bulunduğu bölgelere yapılan sevkiyatlar için gemiler tahsis edilmekte, nakliye masrafları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Bu nedenle peksimet hazırlığı, buğdayın temininden sevkiyata kadar uzanan geniş bir iase zinciri içinde ele alınıyordu. 17. ve 18. yüzyıllarda artan savaşlar, peksimete duyulan ihtiyacı daha da büyütmüş, buna bağlı olarak esnaf, müteahhit ve devlet arasındaki ilişkiler yeni bir biçim kazanmıştır. Özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren sözleşmeye dayalı üretim yöntemlerinin yaygınlaşması ve peksimetçibaşılık gibi uygulamaların ortaya çıkması, devletin iase organizasyonunda piyasa aktörlerinden daha yoğun biçimde yararlanmaya başladığını göstermektedir.¹⁰

19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde bu köklü iase düzeni, Kırım Harbi'nin (1853-1856) ortaya çıkardığı askerî ihtiyaçlar nedeniyle çok daha geniş bir ölçekte işletilmek zorunda kalmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusunun iase ihtiyacı hızla artmış, bu durum peksimet hazırlanmasını doğrudan etkileyen yeni bir organizasyon sürecini beraberinde getirmiştir. Edirne, Varna, Şumnu, İslimye ve Tekfurdağı gibi merkezlerde yürütülen faaliyetler, peksimetin artık belirli birkaç noktada hazırlanan sınırlı bir iase maddesi olmaktan çıktığını göstermektedir. Üretim, hammadde temini, sevkiyat ve depolama süreçleri birbirine bağlı geniş bir ağ içinde yürütülmeye başlanmıştır. Arşiv kayıtları, bu ağın cephedeki askerî hareketliliğe göre sürekli yeniden düzenlendiğini ortaya koymaktadır.¹¹

Bu süreçte devlet, bir taraftan anbar sistemi üzerinden zahireyi kontrol altında tutmaya çalışırken diğer taraftan esnaf, tüccar ve müteahhitlerden de yararlanmıştır. Peksimetin hazırlanması için gerekli buğdayın temini, öğütülmesi, una çevrilmesi, pişirilmesi ve cepheye ulaştırılması farklı bölgelerde eş zamanlı

Çelebi, Galata, Kuruçeşme ve Yeniköy çevresinde faaliyet gösteren bu fırınların hem ordu hem de halk için yüksek miktarda peksimet hazırladığını belirtmektedir (Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 262-266).

⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, 262-263; Sezgin, "Peksimet Tedariki," 28-30.

¹⁰ Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri 1701-1770* (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 310-314; Aydın, *Müteşebbis ve Devlet*, 15-32; Feridun M. Emecen, haz., *İstanbul'un En Uzun Dört Yılı: Taylesanzade Hafız Abdullah Efendi Tarihi (1785-1789)* (İstanbul: Tatav Yayınları, 2003), 29.

¹¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL.), 274/16; Milli Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (MSBATA.), 110-9-1-1/2-7-2.

yürütülen faaliyetlere dönüşmüştür. Sevkiyat sırasında ortaya çıkan nakliye sorunları, depolarda yaşanan bozulmalar, piyasa içindeki fiyat hareketleri ve yerel düzeyde görülen müdahaleler ise iâşe düzeninin ne derece kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Kırım Harbi sırasında peksimet meselesi, yalnız askerî beslenme ihtiyacıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda maliyet, lojistik, bürokratik denetim ve piyasa ilişkilerinin iç içe geçtiği geniş bir organizasyon alanına dönüşmüştür.¹²

Bu çalışma, Kırım Harbi sırasında Osmanlı ordusu için yürütülen peksimet hazırlığını üretim, hammadde temini, maliyet, sevkiyat ve depolama boyutlarıyla ele almaktadır. Arşiv belgeleri ışığında şekillenen bu inceleme, savaş döneminde iâşe organizasyonunun nasıl kurulduğunu, hangi araçlarla sürdürüldüğünü ve sahada ortaya çıkan sorunlar karşısında nasıl yeniden düzenlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Kırım Harbi için Peksimet Üretiminin Başlaması

Kırım Harbi'nin başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusunun iâşe meselesi daha geniş bir sahaya yayıldı. Cephedeki asker sayısının artması ve savaşın farklı bölgelere taşınması, peksimet hazırlığını gündelik bir tedarik işinin ötesine çıkardı.¹³ 1853 yılının sonlarından itibaren Edirne merkezli biçimde başlayan faaliyetler kısa süre içinde Varna, İslimye, Şumnu ve Tekfurdağı taraflarına doğru genişledi.¹⁴ Böylece iâşe işi tek bir merkeze bağlı kalmadı. Farklı bölgeler arasında kurulan bu düzen, cephedeki askerî hareketlilikle birlikte şekilleniyordu. Nitekim Edirne'de başlayan hazırlıkların Ahyolu, Varna ve Silistre hattıyla birlikte değerlendirilmesi, hangi bölgede ne kadar askerin bulunduğu meselesiyle peksimet hazırlığının birlikte ele alındığını göstermektedir.¹⁵

Bu sırada devlet tek bir yöntemle hareket etmemiştir. Bir tarafta anbar-ı âmire bünyesinde yürütülen faaliyetler bulunurken diğer tarafta tüccar ve esnaf üzerinden ilerleyen daha geniş bir tedarik sahası oluşmuştu. Dersaadet'te

¹² BOA, İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.), 586/26353; BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.), 95/31; BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.), 69/68.

¹³ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD.), 127/86.

¹⁴ "Ordu-yı hümâyûn-ı şahaneye müteallik bazı mesalih-i mühimme tebliği zımında geçenlerde memuren Dersaadete gelmiş olan Silistre defterdarı izzetlü Hayri Efendi mesalih-i memuresini tebliğ ve ifade ile ifa-yı hüsn-i memuriyet ve hizmet ederek bu kerre mevki-i memuriyetine avdet ve azimet idüp ve lüzum-ı hakikine mebni istenilen akçe mesarif-i harbiye komisyonunda karar verildiği vechile Kırım ve Rumili ordu-yı hümâyunları defterdarları saadetlü Rasih Efendi ve Rasuhi Efendi'ye tevdi ve teslimen ahd-i karibde gönderilmek üzere olduğu misillü Kırım ordu-yı hümâyunı cünud-ı şahanesiye muktezi olan peksimadin Şumnu ve havalisinde imal etdirilmesi maddesi dahi mûmâ ileyh Hayri Efendi'ye havale olunup keyfiyet malum-ı samileri buyrulmak için işar kılınmış ve efendi-i mûmâ ileyh dahi zaten mukaddem ve gayretli bendegandan bulunmuş olmağla hakkında teveccühat-ı behiyyelerinin ibzaliyle beraber peksimad hususunda muhtac olacağı teshilatın dahi icrasına himem-i aliyeleri derkar buyrulması bâbında irade efendimindir." Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 63/91.

¹⁵ MSBATA, 110-9-1-1/2-7-2; BOA, MVL., 274/16.

habbazan esnafına verilen 20.000 kantarlık görevle, başkent doğrudan önemli bir işe merkezine dönüşmüştür. Ayvalık'ta Hacı Atanaş marifetiyle yürütülen faaliyetler ile İzmir'de Mösyö İsadirones aracılığıyla gerçekleştirilen temin işleri de bu sürecin yalnız devlet görevlileriyle ilerlemediğini ortaya koymaktadır. Varna tarafında Mösyö Tukas gibi müteahhitlerin devreye girmesiyle birlikte sözleşmeye dayalı ilişkiler daha görünür hâle gelmiştir. Böylece savaş dönemindeki işe düzeni, devlet görevlileriyle birlikte tüccarların, esnafın ve müteahhitlerin dahil olduğu daha karmaşık bir yapı içinde ilerlemiştir.¹⁶

1855 yılına gelindiğinde mevcut imkânların yetersiz kaldığı daha belirgin biçimde hissedilmeye başlanmıştı. Varna'daki fırınların kalita ve peksimet ihtiyacını karşılayamadığı anlaşılınca Taş Köprü Kapısı civarında sekiz gözlü yeni bir fırının yapılması kararlaştırıldı. Aynı bölgede üç yeni ambar inşasının gündeme gelmesi de zahirenin muhafazası için daha geniş alanlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Benzer bir durum Merzifon'da Hafız Kapudan tarafından kurulan üç büyük fırında görülmektedir. Belgelerde burada kısa sürede "haylice peksimat" hazırlandığı belirtilmektedir. Bu durum, taşrada da kısa zaman içinde yüksek hacimli hazırlıkların yapılabildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Merzifon örneği aynı zamanda savaş döneminde yerel girişimlerin işe düzeninin önemli parçalarından biri hâline geldiğini de ortaya koymaktadır.¹⁷

Üretimin devamlılığı açısından değirmenlerin durumu da ayrı bir önem taşımaktaydı. Amasya ve Ladik taraflarından toplanan zahirenin Samsun'da öğütülmesi düşünülmüş, ancak mevcut değirmenlerin bu yükü karşılamaya yeterli olmadığı anlaşılmıştı. Bunun üzerine zahirenin bulunduğu yerlerde una çevrilerek sevk edilmesi uygun görülmüştür. Bu kayıtlar, peksimet hazırlığının yalnız fırınlarla sınırlı bir faaliyet olmadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Zahirenin toplanması, öğütülmesi, taşınması ve pişirilmesi birbiriyle bağlantılı bir düzen içinde ilerliyordu. Sürecin herhangi bir aşamasında yaşanan aksama doğrudan işe meselesini etkileyebilmekteydi. Farklı merkezler arasında yürütülen yoğun yazışmalar da bu yüzden önem taşımaktadır.¹⁸

¹⁶ BOA, A.MKT.MHM., 64/27; BOA, HR.MKT., 95/31; BOA, A.MKT.NZD., 124/9.

¹⁷ BOA, A.MKT.MVL., 71/81; BOA, HR.MKT., 121/96; BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.), 225/100; 279/29.

¹⁸ "Batum ordu-yı hümayununa gönderilmek üzere ilami lazım gelen peksimad için Amasya ve Ladik semtlerinden müretteb olup Samsun'a götürülmekte olan zahirenin tahnına vafi değirmenler olmadığından mezkûr mahallerden müretteb zehayirin oralarda tahniyle dakik olarak irsali suhuleti mucib ve zikr olunan peksimadın kalita olarak tabhı nefasetini müstelzim olacağı beyanıyla mezkûr zehayirin mahall-i merkume değirmenlerinde tahniyle dakik olarak gönderilmesi hususunun ve bazı mevadd-ı mühimmenin tesviyesi zımında Amasya mutasarrıfı saadetlü paşa ile vukubulacak muhaberatın tervecine dikkat olunmasının mutasarrıf-ı mümâ ileyhe tavsiye olunması dair vürud eden tahrirat-ı şerifeniz devletlü serasker paşa hazretleri tarafından ba tezkire irsal olunarak meal ve mezayası malum-ı muhibbi olup zikr olunan kalitanın irsal olunan numunesi peksimada nisbetle derece-i nefasetde olduğundan mezkûr peksimadın yerine kalita tabhı serasker-i müşarun ileyh hazretleri tarafından tasvib kılınmış ve marruz-zikr Amasya ve Ladik'den müretteb

Bu dönemde farklı bölgelerde hazırlanan un ve peksimet stoklarının birbirine bağlı biçimde hareket ettirildiği görülmektedir. Edirne, İslimye ve Şumnu taraflarında mevcut bulunan zahire ve peksimetin ihtiyaç ortaya çıktıkça Varna'ya sevk edilmesi yönünde emirler verilmiştir. Belgelerde “mevcud ve müddehar” şeklinde ifade edilen bu stoklar, iâşe işinin yalnız günlük ihtiyacı karşılamaya dönük biçimde düşünülmediğini göstermektedir. Devlet, ileride ortaya çıkabilecek askerî ihtiyaçları da hesaba katmaya çalışıyordu. Bu yüzden hazırlanan peksimetin bir kısmı tüketim için ayrılırken bir kısmı da ihtiyat amacıyla muhafaza edilmekteydi. Belgelerde geçen “li ecli'l-ihtiyat” ifadesi bu yaklaşımı açık biçimde yansıtmaktadır. Buna bağlı olarak bazı merkezler zamanla yalnız hazırlık yapılan yerler değil, aynı zamanda birikim ve dağıtım noktaları hâline gelmiştir.¹⁹

Bu süreçte belirli teknik ölçülerin korunmaya çalışıldığı da görülmektedir. Sofya ve Edirne'de yürütülen faaliyetlerde her kantar peksimet için ayrılacak un miktarı önceden hesaplanmıştı. Sofya'da 5.000 kantar için 12.500 kile un ayrılması, Edirne'de ise aynı oran korunarak 7.500 kantar için 18.750 kile un hesaplanması, farklı merkezlerde benzer bir usulün uygulandığını göstermektedir. Bu durum, peksimet hazırlanmasının gelişigüzel biçimde yürütülmediğini ortaya koymaktadır. Kullanılan zahire miktarı ile elde edilmesi planlanan peksimet arasında belirli bir oran kurulmaya çalışılmıştır. Böylece ortaya çıkan iâşe düzeni daha hesaplanabilir ve kontrol edilebilir bir yapı kazanmıştır.²⁰

Bu hesap düzeni, zamanla emek organizasyonunun da daha belirgin biçimde kayıt altına alınmasına yol açmıştır. Kantar başına belirlenen tabhiye ücretleri ve görev alan kişilerin sorumluluklarının açık biçimde tanımlanması, peksimet işinin yalnız fizikî hazırlıkla sınırlı olmadığını göstermektedir. Belgelerde geçen

olan zahirenin dahi orada tabhiyla dakik olarak Samsun'a gönderilmesi ve oraca olacak her bir hususatda muavenet-i kamilenin ifası hususu dahi mutasarrıf-ı mûmâ ileyhe işar ve tavsiye olunmuşdur bu hususlarda olan ehemmiyet-i keyfiyatı nezd-i şeriflerinde malum olarak zat-ı saadetlerinden measir-i memduha ibrazı muntazır olmağla irsal olunan numune vechile nefis ve temiz olarak müretteb olan mikdar kalitanın tabh etdirilerek serian mahalline irsaline sarf-ı makderet ve icab eden hususatda dahi mutasarrıf-ı mûmâ ileyhle müttehidane icra-yı muhabere olunarak her halde ber vefk-i matlub-ı ali tesviye-i maslahata itina ve himmet eylemeniz şiyakında cevabname” BOA, A.MKT.MHM., 66/21.

¹⁹ MSBATA, 110-9-1-1/6-17-24; BOA, Cevdet Askeriye (C.A.S.), 1061/46707.

²⁰ “Edirne'de bir mikdar peksimad tabh etdirilmesi münasib idüğü Babalı'de müzakere olunmuş olmağla dergâh-ı ali kapucubaşlarından Edirne ayanı Hacı Ahmed Ağa kulları marifetiyle Edirne'de müceddeden dakiki mübayaa olunarak tabh ve imal olunmak üzere yedi bin beş yüz kantar peksimad tabhı tertib ve hesab etdirildikde beher kantarı ikişer buçuk kileden yedi bin beş yüz kantar peksimada on sekiz bin yedi yüz elli kile dakik iktiza idüp ol mikdar dakikin beher kilesi yüz yirmişer ve peksimadın beher kantarı otuzar ve ol mikdar peksimada lazım gelen yedi bin beş yüz aded çuvalın beheri on beşer akçeden icab eden dakik baha ve ücret-i tabhiye ve çuval bahası yirmi bir bin beş yüz altmış iki buçuk guruşa baliğ olduğu mevkufatdan derkenar olunmuşdur manzur ve malum-ı devletleri buyruldukda ol mikdar peksimad tabhı irade buyrulur ise lazım gelen bahasının nisfı irad-ı cedid hazinesinden verilmek üzere mevkufata kayd olunup kaimesi ve iktizasına göre suret ve memuriyet emri tahrir olunmak hususunda emr ü ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerindir.” BOA, C.A.S., 1061/46707.

“zimmet” kayıtları da bu bakımdan dikkat çekicidir. Kullanılan zahire, yapılan masraf ve ortaya çıkan peksimet belirli kişilerin sorumluluğu altında değerlendiriliyordu. Böylece işe faaliyetleri yalnız hazırlanıp sevk edilen bir ürün meselesi olmaktan çıkmış, hesap verilmesi gereken idari bir sürece dönüşmüştür.²¹

Faaliyetlerin geniş bir coğrafyaya yayılması, merkezî idarenin süreci taşrada daha yakından takip etmesini de beraberinde getirmiştir. Edirne eyaletinde yürütülen zahire toplama ve peksimet hazırlığı sırasında kazalara kadar uzanan bir görevlendirme ağı kurulmuştu. Görevlendirilen memurlar zahireyi buldukları yerlerde teslim alıyor, ardından makbuz senetleri düzenliyordu. Hangi miktarın kim tarafından teslim edildiği ve nereye gönderildiği kayıt altına alınabiliyordu. Belgelerde geçen “ahz u kabz” (teslim alıp kayda geçirmek) işlemleri de bu düzenin bir parçasıydı. Bu kayıtlar, savaş dönemindeki işe meselesinin taşra ölçeğinde de sıkı biçimde takip edildiğini göstermektedir. Merkez ile yerel birimler arasında kurulan yazışma trafiği sayesinde süreç sürekli denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.²²

Bununla birlikte bu düzen tamamen devletin kapalı kontrolü altında ilerlememiştir. Tüccarlar ve bazerganlar üzerinden yürüyen ticari hareketlilik zamanla daha görünür hâle gelmiştir. Edirne’de toplanan zahirenin bir kısmının yabancı tüccarlara, bir kısmının ise yerli tüccar ve ahaliye satılması bunun açık örneklerinden biridir. Belgelerde Toskana tebaasından Simon Behmaroz’un elinde 90.000 keyl zahire bulunduğunun belirtilmesi de dikkat çekicidir. Bu durum, savaş dönemindeki işe faaliyetlerinin aynı zamanda büyük ölçekli ticari dolaşım ile iç içe geçtiğini göstermektedir. Devlet bir taraftan peksimet hazırlığını sürdürmeye çalışırken diğer taraftan zahirenin piyasa içinde dağılmasını kontrol altında tutmaya uğraşıyordu. Bu yüzden denetim meselesi savaş boyunca sürekli yeniden gündeme gelen başlıklardan biri hâline gelmiştir.²³

Bu karmaşık yapı içinde güvenlik meselesi de ayrı bir önem taşımaktaydı. Merzifon’da Hafız Kapudan tarafından kurulan tesisin saldırıya uğraması, savaş dönemindeki işe düzeninin ne derece kırılgan bir zeminde ilerlediğini göstermektedir. Belgelerde yalnız fırınların tahrip edilmediği, aynı zamanda içeride bulunan “birkaç bin batman dakik” ile “haylice kantar miktarı peksimat”ın da yağmalandığı belirtilmektedir. Bu kayıtlar, peksimet hazırlanan merkezlerin aynı zamanda ciddi miktarda zahire ve mamul stokunu barındırdığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Güvenliğin sağlanamadığı durumlarda işe düzeni kısa sürede aksayabiliyordu. Bu yüzden savaş dönemindeki

²¹ BOA, A.MKT.NZD., 92/82; BOA, C.A.S., 1061/46707.

²² BOA, İ.MVL., 586/26353.

²³ BOA, İ.MVL., 586/26353.

organizasyon yalnız teknik kapasiteye değil, yolların ve depoların korunmasına da bağlıydı.²⁴

Bu dönemde sözleşmeye dayalı ilişkilerin daha belirgin hâle geldiği de görülmektedir. Bazı bölgelerde peksimet hazırlanması “kontorato” (sözleşme) usulüyle yürütülmüş, miktar ve teslim şartları daha baştan belirlenmiştir. Bu tür anlaşmalarda yalnız hazırlanacak peksimet değil, kullanılacak zahirenin temini ve sevki de ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Gelibolu’da Kayalık Limanı’na gönderilmek üzere başlatılan faaliyetlerde 250.000 kuruşluk kaynağın daha başlangıçta ayrılmış olması da dikkat çekicidir. Hazırlıklar belirli mali hesaplar çerçevesinde yürütülmeye çalışılmış, devlet de bu süreci sözleşmeler üzerinden güvence altına almaya yönelmiştir.²⁵

Doğrudan devlet kontrolünde yürütülen faaliyetlerle müteahhitler aracılığıyla sürdürülen işler arasında zamanla belirgin bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Devlet bir taraftan anbarlarında bulunan zahireyi kullanarak ihtiyacı karşılamaya çalışırken diğer taraftan mevcut imkânların yetersiz kaldığı bölgelerde müteahhitleri devreye sokuyordu. Varna’da hazırlık imkânlarının sınırlı kalması üzerine peksimet işinin Mösyö Tukas aracılığıyla yürütülmesinin gündeme gelmesi bunun açık örneklerinden biridir. Böyle durumlarda süreç tamamen devletin dışına bırakılmıyor, karar yine merkezî makamların onayıyla şekilleniyordu. Müteahhide verilecek cevabın kısa süre içinde bildirilmesinin istenmesi de savaş dönemindeki iş meselesinin zaman bakımından ne derece hassas görüldüğünü göstermektedir.²⁶

Bu faaliyetlerin ayrıntılı biçimde planlanması, beraberinde yoğun bir mali ve idari denetimi de getirmiştir. Hazırlık tamamlandıktan sonra yapılan masrafların ve kullanılan zahirenin defterlere kaydedilmesi istenmiş, bu kayıtlar merkeze gönderilerek kontrol edilmiştir. Hangi bölgede ne kadar peksimet hazırlandığı, ne kadar zahire kullanıldığı ve masrafların hangi ölçüde arttığı bu kayıtlar üzerinden izlenebilmiştir. Belgelerde sıkça karşılaşılan defter ve kaime kayıtları, savaş dönemindeki iş faaliyetlerinin geniş bir bürokratik düzen içinde yürütüldüğünü yansıtmaktadır. Peksimet meselesi de cepheye gönderilen sıradan bir iş maddesi sayılmamış, mali sorumluluk ve hesap düzeniyle birlikte ele alınmıştır.²⁷

²⁴ BOA, HR.MKT., 121/96; BOA, A.MKT.UM., 225/100; 279/29.

²⁵ “Kayalık (?) limanına gönderilmek üzere Gelibolu’da tabhına mübaşeret olunmuş olan peksimad için lüzumu olan iki yüz elli bin guruşun tertib ve ifasını amir hame-pira-yı tazim olan iki kıta tezkire-i samiye-i vekalet-penahileri mefahim-i münifesi reh-in-i ikan-ı kemteri olmuş ve zikr olunan peksimadın fiyatı ve suret-i tabh ve imali kontoratoya rabt kılınarak badehu salifü’l-beyan iki yük elli bin guruşun Gelibolu sancağı emvalinden ba sened itası ve hitam-ı imalinde bahasıyla mesarifini mübeyyin balası defterlü mazbatasının isrası zımında livai mezkûr kaimmakamı izzetlü beye tahrirat-ı acizi tastir ve tesyir olunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü’l-emrindir.” BOA, A.MKT.NZD., 186/2.

²⁶ BOA, A.MKT.NZD., 124/9.

²⁷ BOA, A.MKT.NZD., 186/2; BOA, C.AS., 1061/46707.

Kırım Harbi sırasında peksimet hazırlığı giderek genişleyen ve farklı bölgeleri birbirine bağlayan bir organizasyona dönüşmüştür. Edirne'den Varna'ya, İslimye'den Samsun'a uzanan bu yapı içinde anbar sistemi, esnaf, tüccarlar, müteahhitler ve yerel idareciler aynı işe düzeninin parçaları hâline gelmiştir. Devlet bir taraftan merkezî denetimi korumaya çalışırken diğer taraftan taşradaki imkânlardan faydalanmaya yönelmiştir. Zahirenin toplanması, öğütülmesi, taşınması ve peksimet hâline getirilmesi farklı bölgeler arasında kurulan geniş bir koordinasyonu gerekli kılmıştır. Bu yüzden savaş dönemindeki işe düzeni yalnız fırınlardan ibaret bir hazırlık süreci olarak değerlendirilemez. Ortaya çıkan yapı, askerî ihtiyaçlarla piyasa ilişkilerinin, yerel girişimlerle merkezî denetimin iç içe geçtiği daha karmaşık bir organizasyon görünümü taşımaktadır.²⁸

2. Peksimet Üretimi için Hammadde Temini ve Maliyet

Peksimet üretiminin genişlemesiyle birlikte 1854 yılı baharında öne çıkan temel meselelerden biri, bu faaliyet için gerekli hammadenin nasıl sağlanacağı olmuştur. Nisan ayındaki görüşmelerde tartışmanın ağırlık noktası, peksimetin hangi merkezlerde hazırlanacağından çok, kullanılacak buğdayın hangi kaynaklardan temin edileceği meselesi üzerinde toplanmıştır. Bu çerçevede iki farklı yol gündeme gelmiştir. İlki zahirenin serbest piyasadan satın alınması, diğeri ise doğrudan anbar-ı âmire üzerinden karşılanmasıydı. Yapılan hesaplamalar kısa sürede bu tercihin yalnız tedarik usulüyle ilgili olmadığını ortaya koymuştur. Çünkü tercih edilen yöntem doğrudan maliyetleri etkiliyordu. Anbar sistemi içinde buğdayın kilesi 40 guruş üzerinden hesaplanıyor, buna kantar başına 12 guruş tabhiye ücreti eklendiğinde bir kantar peksimetin maliyeti 152,5 guruş 10 paraya kadar düşüyordu. Buna karşılık zahirenin esnaf aracılığıyla piyasadan temin edildiği durumda maliyet 155–156 guruşa yükselmekteydi. İlk bakışta sınırlı görünen bu farkın, savaş dönemindeki yüksek hacimli üretim düşünüldüğünde ciddi bir yekûn oluşturacağı açıktır. Bu yüzden anbar-ı âmire üzerinden temin edilen zahire zamanla yalnız idarî değil, aynı zamanda mali bakımdan da daha avantajlı bir yöntem olarak görülmeye başlanmıştır.²⁹

²⁸ BOA, MVL., 274/16; BOA, İ.MVL., 586/26353; BOA, A.MKT.NZD., 124/9; BOA, A.MKT.NZD., 186/2; BOA, C.AS., 1061/46707; BOA, HR.MKT., 121/96; MSBATA, 110-9-1-1/6-17-24.

²⁹ “Müfad-ı emr ü ferman-ı devletleri malum-ı acizi olmuş ve iki yüz kırk bir tarihinde tabh etdirilen kalita anbardan hinta ita olunup beher kilesi on dört kıyye dakik itibariyle üst tarafı tahniye mukabili kendülerine bırakıldıktan sonra beher kantarına altı guruş dahi tabhiye verilerek çürükcü ve habbaz esnafına yapıdırılmış ve şimdi anbardan hinta verilerek yine on dört kıyye dakik itibariyle kalitanın beher kantarı yüz elli iki buçuk guruş on paraya olacağı ve hinta verilmeyüp kendüleri tarafından imal ederler ise beher kantarını yüz elli beş yüz altmış guruşa yapacakları ve yevmiye seksen nihayet yüz kantar kalita imal ve teslim edebilecekleri habbaz esnafı taraflarından tahkik ve istihbar kılınmış ve tezkire-i samiyeye yine leffen takdim olunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir” BOA, MVL., 274/16.

Bu maliyet hesabı aynı zamanda üretimin teknik yapısıyla da bağlantılıydı. Sistemin temelinde bir kile buğdaydan ortalama 14 kıyye un elde edildiği kabulü yer almaktaydı. Yapılan hesaplamalar bu oran üzerinden şekilleniyor, böylece belirli miktardaki zahirenin ne kadar peksimet vereceği önceden tahmin edilebiliyordu. Zahirenin anbarlardan teslim alınması, değirmene ayrılan payın belirlenmesi ve geri kalan kısmın doğrudan üretime yönlendirilmesi, sürecin belirli ölçüler üzerinden takip edildiğini göstermektedir. Belgelerde geçen “ahz u kabz” kayıtları da bu düzenin önemli parçalarından biriydi. Böylece anbar sistemi yalnız zahire sağlayan bir yapı olmaktan çıkmış, aynı zamanda miktarların hesaplandığı ve kontrol altında tutulduğu teknik bir düzen hâline gelmiştir.³⁰

Ancak kâğıt üzerinde kurulan bu hesap düzeni sahada aynı kolaylıkla sürdürülememiştir. Gelibolu’da tersane için çalışan müteahhitlerin, zahire fiyatlarında yaşanan artış yüzünden hazırlıkları sürdürmekte zorlanmaları bunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Serbest piyasadan temin edilen buğdayın fiyatı yükseldikçe maliyetler de doğrudan artıyor, bu durum müteahhitlerin verdikleri taahhütleri yerine getirmelerini güçleştiriyordu. Böylece anbar sistemi üzerinden yapılan hesaplamalarda ortaya çıkan maliyet avantajı, sahada daha somut biçimde hissedilmeye başlanmıştır. Hammadde temininin bütünüyle piyasa şartlarına bırakılması durumunda üretimin devamlılığının kolaylıkla sekteye uğrayabileceği anlaşılmıştır. Bu yüzden devlet, zahireyi mümkün olduğunca kendi denetimi altında tutmaya yönelmiştir.³¹

Bu kırılğan yapı yılın ilerleyen aylarında Saruhan ve İzmir havalisinde daha belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. İlk aşamada bölgede yeterli zahire bulunduğu düşünülmüşse de yapılan tahkikatlar durumun farklı olduğunu göstermiştir. Çekirge istilasının birçok yerde ciddi kayıplara yol açtığı anlaşılmış, elde edilen mahsulün önemli bir kısmının da önceden İzmir’e sevk edildiği görülmüştür. Böylece zahire üretildiği bölgelerde değil, ticaret merkezlerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Saruhan sancağında yapılan incelemelerde, tohumluk ve ahalinin zaruri ihtiyacı ayrıldıktan sonra geriye kalan miktarın oldukça sınırlı olduğu belirtilmektedir. Belgelerde, dışarıya satış yapılmasa bile mevcut zahirenin ancak altı aylık ihtiyacı karşılayabileceği ifade edilmektedir. Bu durum, hesap defterlerinde “mevcut” görünen zahirenin sahada aynı karşılığı bulmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hammadde temini meselesi, bu aşamada yalnız miktar ve fiyat hesabıyla açıklanabilecek bir konu olmaktan çıkmıştı.³²

³⁰ BOA, MVL., 274/16.

³¹ BOA, MVL., 274/16.

³² “Fransa devleti tüccarından İzmir’de mukim Mösyö Pol Avmero ile Mösyö Sinone Maltas bazerganların devlet-i müşarun ileyha askeriyçün peksimad yapıdırmak üzere bu havaliden hinta ve dakik iştiraları bâbında 11 Muharrem sene 71 tarihli hame-pıra-yı tazim ve tefhim olan fermanname-i sami-i cenab-ı vekalet-penahileri müfad-ı münifi karin-i izan-ı bendeganemiz olmuş ve icabının icrası fariza-i zimmet-i ubeydanemiz bulunmuş

Zahirede yaşanan daralma kısa sürede gündelik hayatı da etkilemeye başlamıştır. Belgelerde açık biçimde ifade edildiği üzere, zahirenin bölge dışına çıkarılması hâlinde halkın “zacret ve ızdıraba mübtela” olacağı düşünülmekteydi. Bu yüzden yerel idare tarafından “imsak-ı zehair” (stokta muhafaza edilmesi) olarak ifade edilen uygulama devreye sokulmuş ve zahirenin dışarıya sevki sınırlandırılmıştır. Böylece daha önce maliyet ve tedarik etrafında şekillenen mesele, yerel iâşe dengesinin korunmasına yönelik bir müdahale alanına dönüşmüştür. Devletin bu noktadaki önceliği yalnız ordunun ihtiyacını karşılamak değildi. Taşrada ortaya çıkabilecek toplumsal huzursuzlukların önüne geçmek de aynı ölçüde önemli görülüyordu. Bu yüzden iâşe düzeni zamanla askerî ihtiyaçlarla yerel dengeler arasında kurulmaya çalışılan daha hassas bir yapıya dönüşmüştür.³³

Benzer sorunlar Ayvalık ve çevresinde de görülmektedir. Ayvalık ile Cunda Adası'nda mevcut zahirenin bölgenin kendi ihtiyacını bile karşılayamaması, gerekli buğday ve unun Karesi sancağı ile çevre kazalardan sağlanmasını zorunlu hâle getirmiştir. Ancak çevre bölgelerden yapılacak sevkiyat sırasında yerel düzeyde ciddi bir isteksizlik ortaya çıkmıştır. Belgelerde bu durum “diriğ-i muavenet” şeklinde ifade edilmektedir. Yaşanan aksama yalnız peksimet hazırlanmasını etkilememiş, doğrudan halkın gündelik ekmek ihtiyacına da yansımıştır. Nitekim kayıtlarda “nan-ı aziz”te darlık yaşandığı açık biçimde belirtilmektedir. Böylece zahire sevkiyatında ortaya çıkan bir problem, kısa sürede daha geniş bir iâşe krizine dönüşmüştür. Merkezî idarenin müdahalesi de bu noktadan sonra zorunlu hâle gelmiştir.³⁴

ise de müstağni-i beyan ve tezkar olduğu vechile bu sene-i mübarekede Saruhan sancağının bazı mahallerinde feyz ve bereket bedidar ise de diğer mahallerinde çekirge hasarından dolayı zahirece görünen noksan-ı külliden başka husule gelen mahsulat dahi nefis-i İzmir idaresiyçün şimdiye kadar İzmir'e taşınıp ve gün begün taşınmakta olan zahireye nazaran el-haletü hazihi derun-ı memleket ve kurada mevcut ne mikdar zahire olup olmadığı bilinmek ve ona göre memleketin suret-i idare-i mümkinesi çaresine bakılmak üzere mahsus ademler irsaliyle tahkik ve tedkik olunarak alınan malumat-ı sahiha üzerine bil-muvazene tahmin olunduğuna göre zehayir-i mevcudeden herkesin tohumluk ve yemekliği çıkdıktan sonra fazla görünen zahire bundan böyle harice gitmeyüp yalnız derun-ı memleketde satıldığı halde ancak altı ay kadar memleketin idaresine vefa eder etmez derecelerinde olduğu cihetle mahall-i ahara zahire çıkarılmış olsa ahali-i liva mezbûr zacret ve ızdıraba mübtela olacağı derkar ve bu suret ise ileride nice uygunsuzluk davet eyleyeceği emr-i aşikar olduğuna ve bu sebeblerle imsak-ı zehaire çalışmak mecburiyet tahtında bulunduğu binaen keyfiyeti hakpay-ı ali-i hazret-i vekalet-penahilerine bil-beyan bu vechile mahall-i ahara zahire naklinden istinkaf emr-i zaruri olmağla ol babda ve kaffe-i halde emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir” BOA, MVL., 282/60.

³³ BOA, MVL., 282/60.

³⁴ “Fransa devleti tüccarından Midyol Osrabele Midiston Maltasi'nin Fransa askeri için peksimat yapırmak üzere bu havaliden mübaya'a edecekleri hinta ve dakikin tedariki hususunda teshilat-ı lazminen icrası vâkı' olan istid'âya mebni geçenlerde taraf-ı çakeriye emr ü işar buyrulmuş ise de bunların hinta ve dakik tedarikinde diriğ-i muavenet olduğu ifade olunmuş ve asakir-i merkumenin havayic ve levazimatlarının teshil-i tedariki emrinde muavenet-i mukteziyenin icrası lazımeden bulunmuş olmağla ol vechile icabının icrasını amir şeref-sünüh ve sudur buyrulan emirname-i sami-i hazret-i vekalet-penahilerinin infaz ve icrası mütehattim-i uhde-i ubudiyet ve saltanat-ı seniyye uğrunda cansiperane hizmet eden asakir-i muavene hakkında teshilat-ı mukteziyenin icrası lazıme-i zimmet olmaktan naşi mukaddemki emr ü ferman-ı sadaret-penahilerinde tüccar-ı merkumun Ayvalık'da bu hizmeti sipariş ettikleri Avusturya konsolos vekili Boğdanoz şimdiye kadar furunlarda imal ve tahmil ve irsal eylediği peksimat leffen takdim olunan gümrük pusulasından müsteban

Bu süreç içinde hammadde temininin yalnız yerel arz sorunlarıyla sınırlı kalmadığı da görülmektedir. Ticari dolaşım genişledikçe devletin doğrudan kontrol etmeye çalıştığı zahire kısa sürede farklı eller arasında dağılmaya başlamıştır. Edirne eyaletinde planlanan geniş çaplı zahire temini bunun dikkat çekici örneklerinden biridir. Bükreşli Helel Bazergan ile yapılan kontorato gereğince 100.000 keyl buğday ve 100.000 keyl arpanın ordu anbarlarına teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak sahadaki süreç planlandığı gibi ilerlememiştir. Bazerganın vekilleri aracılığıyla topladığı zahirenin önemli bir kısmı Edirne’de yabancı tüccarlara satılmış, geri kalan bölüm ise yerli tüccar ve ahali arasında dolaşıma girmiştir. Böylece ordu için ayrılması düşünülen zahire kısa süre içinde piyasa içinde parçalanmış ve merkezî denetim zayıflamaya başlamıştır.³⁵

Bu çözülmenin en dikkat çekici örneklerinden biri Toskana tebaasından Simon Behmaroz’un elindeki zahirede görülmektedir. Behmaroz’un 57.500 keyl buğday ile 32.500 keyl arpayı kontrol etmesi, toplamda 90.000 keylik büyük bir stokun tek bir tüccarın elinde toplandığını göstermektedir. Üstelik bu zahire daha sonra yeniden satışa konu olmuş ve dolaşım ağı daha karmaşık bir hâl almıştır. Bunun üzerine devlet, başlangıçta planlanan aynî teslim usulünden kısmen uzaklaşarak zahirenin bulunduğu yerlerde işlenmesini ve doğrudan peksimet hazırlanmasına ayrılmasını istemiştir. Bazı bölgelerde “müsadere” uygulamasına başvurulması da bu çabanın bir parçasıydı. Böylece mevcut stokların el değiştirmesi engellenmeye çalışılmıştır. Ancak mesele kısa sürede idarî sınırları aşmış, tüccarların itirazlarıyla birlikte Avusturya konsolosluğu da sürece dahil olmuştur. Hammadde temini meselesi bu aşamada yalnız ekonomik değil, diplomatik bir sorun hâline de gelmiştir.³⁶

Aynı dönemde dış ticaret üzerinden yürütülen temin faaliyetleri de giderek daha görünür hâle gelmiştir. Marsilya’dan Dersaadet’e 1.000 kantar peksimet

olacağı vechile seksen beş bin altı yüz doksan iki kıyyeye balığ olup Ayvalık ve mülhakatı bulunan Cunda adasında husule gelen mezruat idare-i mahalliyesine beray-ı vefa etmeyüp hemcivar bulunan Karesi sancağı ve mahall-i saireden gelmeye mevkuf ve peksimad yapılan dakik dahi oradan gelmiş olduğundan ve bu aralık kazaha-yı mezkureden zahire nakline ruy-ı mümâna’at gösterildiğinden peksimat imali değil furunlarda ahalinin akvat-i yevmiyesi olacak nan-ı azize dahi killet gelmiş ise de varid olan emirname-i sami-i hazret-i sadaret-penahilerinin mantuk-ı alisini bi’l-beyan hemcivar bulunan kazalardan Ayvalık’a zahire nakline mümâna’at olunmaması Karesi mutasarrıfı saadetli paşa bendelerine mahsus adem irsaliyle tahrir ve işar olduğunun üzerine mezkûr kazalar müdirlerine teshilat-ı matviye icrasiyücn mektublar gönderilmiş ve bi-mennihi teala saye-i teshilat-vaye-i saltanat-ı seniyyede peksimat imaline tekrar mübaşeret olunacağı bedihi bulunmuş olduğunun ifadesi marazında ariza-i çakeri takdimine ictisar olundu ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i menlehü’l-emrindir” BOA, HR.MKT., 95/31.

³⁵ BOA, İ.MVL., 586/26353.

³⁶ BOA, İ.MVL., 586/26353. “Avusturya devleti tüccarından İşkodra’da mütemekkin Toskini Bazergan ol tarafda tabh etdirmiş olduğu seksen bin kıyye peksimadı Dersaadetde fûruht etmek üzere buraya getirmek istediğinden bahisle mezkûr’l-mikdar peksimadın bu tarafâ nakl ve irsaline mümâna’at olunmaması hususu canib-i sefaretten ba takrir istid’â olunmuş olmağla peksimad-ı mezkurun Dersaadete getirileceğine dair devlet-i müşarun ileyhanın orada mukim konsolosu marifetiyle bazergan-ı merkûm yedinden sened-i kavi ahz olunarak nakline irae-i ruhsat olunması şiyakında şukka.” BOA, HR.MKT., 131/73.

getiren tüccar Laşız örneğinde olduğu gibi, ithal edilen iaşe maddeleri için gümrük muafiyeti talep edilmiştir. Belgelerde geçen “müddet-i muafiyet” uygulaması sayesinde belirli şartları yerine getiren tüccarlara vergi kolaylığı sağlanmış, maliyetlerin düşürülmesi hedeflenmiştir. Benzer bir durum İzmir üzerinden Fransa askerleri için getirilen peksimet ve kahve sevkiyatında da görülmektedir. Başlangıçta alınan gümrük resminin daha sonra iade edilmesi, savaş dönemindeki iaşe faaliyetlerinin artık yalnız iç piyasaya bağı kalmadığını göstermektedir. Bu süreçte devlet, tüccarlar ve yabancı temsilcilikler aynı ekonomik alan içinde karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Böylece hammadde temini meselesi, anbar sistemi ile piyasa arasındaki tartışmanın ötesine geçerek daha geniş bir uluslararası ticaret ağıyla bağlantılı hâle gelmiştir.³⁷

1855 yılına gelindiğinde hammadde temini ile maliyet hesabı arasındaki ilişkinin sabit bir çerçevede sürdürülemediğı daha açık biçimde hissedilmeye başlanmıştır. Sivastopol’a gönderilmek üzere Tekfurdağı’nda hazırlanacak peksimet için düzenlenen mazbatada, yalnız üretim miktarı değil, bu işi mümkün kılacak mali kaynak da ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Gerekli buğdayın temini, öğütülmesi ve peksimet hâline getirilmesi için toplam 250.000 kuruşluk bir tahsisat istenmiş, bu meblağın nizamiye hazinesinin fevkalade giderleri içinden karşılanması uygun görülmüştür. Belgelerde “tabh” masraflarıyla birlikte “mesarif-i saire”nin de zikredilmesi dikkat çekicidir. Öğütme, pişirme, taşıma ve sevke hazırlama gibi farklı aşamalar aynı mali bütünün parçaları olarak değerlendiriliyordu. Böylece peksimet işi doğrudan savaş bütçesinin bir unsuru hâline gelmiştir.³⁸

Bu mali düzenin sahadaki en somut örneklerinden biri Sofya ve Edirne’de yürütülen hesaplarda görülmektedir. Sofya’da Haseki Mehmed Ağa marifetiyle hazırlanacak 5.000 kantar peksimet için her kantarın 2,5 kile undan elde edileceğı kabul edilmiş ve toplam 12.500 kile un ihtiyacı hesaplanmıştır. Kile başına 90 akçe üzerinden yapılan hesapta yalnız hammadde gideri 1.125.000 akçeye ulaşmaktadır. Buna tabhiye ücretleri ve çuval masrafları da eklendiğinde toplam maliyet 1.350.000 akçe, yani 11.250 kuruş olarak belirlenmiştir. Benzer hesapların Edirne’de daha yüksek zahire fiyatları üzerinden yapıldığı görülmektedir. Burada 7.500 kantarlık hazırlık için 18.750 kile un hesaplanmış ve toplam maliyet 21.562,5 kuruşa kadar yükselmiştir. Bu karşılaştırma, kullanılan teknik hesabın benzer kaldığını, ancak maliyetin bölgedeki zahire fiyatlarına göre değişebildiğini göstermektedir. Böylece iaşe düzeni içinde hem

³⁷ BOA, HR.MKT., 139/70; BOA, HR.MKT., 134/83; BOA, A.MKT.UM., 163/15.

³⁸ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.), 317/20467.

belirli bir standardın korunmaya çalışıldığı hem de yerel şartlara göre farklılaşan esnek bir mali yapının oluştuğu anlaşılmaktadır.³⁹

Ancak bütün bu hesap düzeni sahadaki imkânlarla her zaman uyumlu ilerlememiştir. 1855 yılı Mart ayı sonlarında Varna'da yaşanan sıkıntılar bunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Daha önce alınan kararlara rağmen bölgede peksimet hazırlanamadığı ve bunun başlıca sebebinin mevcut imkânların “nedreti” olduğu belirtilmiştir. Üstelik Varna'da bulunan 100.000 kile zahire de peksimet için kullanılmamış, doğrudan askerî tayinata ayrılmıştır. Böylece aynı hammaddenin farklı askerî ihtiyaçlar arasında paylaştırıldığı görülmektedir. Bu şartlar altında devlet, hazırlığı tamamen kendi organizasyonu içinde sürdürmek yerine Mösyö Tukas gibi müteahhitleri devreye sokmuştur. Bu durumda hammadde temini, maliyet hesabı ve üretim faaliyetleri sahadaki şartlara göre sürekli yeniden şekillenen daha esnek bir yapıya dönüşmüştür.⁴⁰

Bu esnek yapı içinde faaliyetlerin sürdürülebilmesi doğrudan nakit akışına bağlıydı. 1855 yılı Haziran ayına ait yazışmalarda, Kırım'daki askerlerin tayinatı için sürdürülen peksimet hazırlığının devam edebilmesi amacıyla 3.000 ila 4.000 kese akçeye ihtiyaç duyulduğu açık biçimde belirtilmektedir. Söz konusu meblağın Seraskerlik makamının tezkiresiyle talep edilmesi, iâşe düzeninin merkezî maliye ile sürekli bağlantı içinde yürüdüğünü göstermektedir. Maliye Nezareti'nden istenen bu ödeme yalnız bir harcama kalemi değildi. Zahirenin temin edilmesi, öğütülmesi, pişirilmesi ve sevkியatın devamı doğrudan bu nakit akışına bağlıydı. Bu yüzden hesap defterlerinde kurulan düzen ne kadar ayrıntılı olursa olsun, mali kaynakta yaşanacak bir aksama bütün süreci kısa sürede durma noktasına getirebilirdi.⁴¹

Bu kırılmanın sahadaki en somut örneklerinden biri Merzifon'da yaşanan saldırı hadisesidir. Hafız Kapudan tarafından kurulan üç büyük fırında sürdürülen faaliyet sırasında belgelerde “birkaç bin batman dakik” ile “haylice kantar mikdarı peksimat” bulunduğu belirtilmektedir. Bu ifade, merkezde önemli miktarda hem hammadde hem de mamul stokunun biriktiğini göstermektedir. Ancak gerçekleşen saldırıyla birlikte yalnız fırınlar değil, içeride bulunan un ve peksimet de yağmalanmıştır. Böylece üretim kapasitesi ortadan kalkarken daha önce yapılan zahire yatırımı da bir anda zayı olmuştur. Belgelerde zararın tam

³⁹ BOA, C.AS., 1061/46707.

⁴⁰ BOA, A.MKT.NZD., 124/9.

⁴¹ “Kırım canibinde bulunan asakir-i şahane tayinatıyçün icab eden peksimadın imali zımnında lüzum görülen üç dört bin kise akçenin tesviye ve itası hakkında makam-ı vala-yı seraskeriden mevrud bir kıta tezkire ile melfuf evrak manzur-ı samileri buyrulmak üzere leffen irsal kılınmış olmağla icab-ı halin icra ve ifadesi mütevakkıf-himem-i behiyyeleridir efendim” BOA, A.MKT.MHM., 71/24.

miktarının henüz belirlenemediği, “zayıat ve telefatin mikdarı neye balığ olacağı henüz kuvveden fiile çıkarılamamış” sözleriyle ifade edilmektedir.⁴²

Bu tür kayıplar zamanla yalnız yerel bir sorun olmaktan çıkmış ve diplomatik bir boyut da kazanmıştır. 1856 yılı başlarına ait kayıtlarda benzer bir sevkiyat ve hazırlık sürecinde ortaya çıkan zararın 3 yük 48.500 guruşa ulaştığı belirtilmektedir. Yerel idarenin başlangıçta bu zararı karşılayacağı yönünde verdiği sözün yerine getirilmemesi üzerine mesele resmî protestolara kadar uzanmıştır. İngiltere sefaretinin sürece doğrudan müdahil olması, savaş dönemindeki iâşe faaliyetlerinin artık yalnız Osmanlı idarî yapısı içinde değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Hammadde temini, sevkiyat ve üretim sırasında ortaya çıkan kayıplar bu aşamada uluslararası ilişkilerin de konusu hâline gelmiştir. Tüccarlar, yabancı temsilcilikler ve devlet kurumları aynı mesele etrafında karşı karşıya gelmeye başlamıştır.⁴³

1854–1856 yılları arasında peksimet üretimine dayalı iâşe düzeni incelendiğinde, hammadde temini ile maliyet meselesinin sabit bir yapı içinde ilerlemediği anlaşılır. Başlangıçta anbar-ı âmire üzerinden yürütülen düzen, kullanılacak zahire miktarı ile elde edilecek peksimetin önceden hesaplanmasına imkân sağlıyor ve maliyet bakımından belirli bir kolaylık sunuyordu. Ancak Saruhan’daki çekirge istilas, Ayvalık çevresinde yaşanan sevkiyat sıkıntıları ve Edirne’de zahirenin tüccarlar eliyle piyasa içine dağılması, iâşe meselesinin yalnız fiyat hesabıyla sınırlı kalmadığını kısa sürede açığa çıkarmıştır. Coğrafi şartlar, yerel ihtiyaçlar, nakliye imkânları ve ticari hareketlilik iâşe düzenini doğrudan etkilemiş, devlet de kimi zaman “imsak-ı zehair” usulüne başvurmuş, kimi zaman anbar sistemi ile piyasa arasında denge kurmaya çalışmıştır.⁴⁴ Sofya ve Edirne’de hazırlanan hesap cetvellerinde hammadde miktarı, tabhiye ücretleri ve çuval masrafları belirli oranlarla düzenlenmiş olsa da Gelibolu’daki fiyat artışları, Varna’daki imkânsızlıklar ve Merzifon’daki yağma hadisesi bu hesapların sahada her zaman aynı şekilde uygulanmadığını göstermiştir. Savaşın ilerleyen safhalarında artan nakit ihtiyacı da üretim ve sevkiyat düzenini

⁴² BOA, HR.MKT., 121/96.

⁴³ “İngiltere devlet-i fahimesi tebasından Dersaadette mukim Mister Şarno’nun ademi İstavro Toyodori Fransa devleti asakiri malzemesiyçün peksimad yapıdırılmak üzere Hafız Ağa’yı Amasya’ya tâbi Merzifon nâm mahalle göndererek imaline mübaşeret etdirmiş iken bazı ahali cemm-i gafir ile furunları basup enva tehdidat ile ameleyi bil-ihafe mamul olan peksimad ve dakik ve nükudu yağma etdikden başka furun alatlarını dahi parça parça etmiş olduğundan keyfiyet taraf-ı saadetlerine ifade olundukda memur tayiniyle tahkik-i madde etdirilmiş ise de bu babda vuku bulan zarar tazmin etdirilmediğinden protesto olunmuş olduğu beyanıyla işbu zararın tazmini hususu İngiltere sefareti canibinden ba takrir istid’â olunmuş olup saltanat-ı seniyyenin müttelik-i halis olan düvel-i mufahhama asakirine lüzumlu şeylerin tesri-i esbab-i tanzimiyesi lazmeden bulunduğu halde ahali tarafından bu suretle hareket-ı kabihaya cüret olunması doğrusu yolsuz bir şey olduğundan keyfiyetin müdekkikane ve bi-tarafane bittahkik vuku sabit olan zararın serian tazminiyle buna mütecasir olanların dahi ba’de’l-istikak tedibi hususuna himmet eylemeleri siyakında şukka.” BOA, HR.MKT., 144/42.

⁴⁴ BOA, MVL., 282/60; BOA, HR.MKT., 95/31; BOA, İ.MVL., 586/26353.

doğrudan etkilemiş, gecikmeler ve kayıplar işe faaliyetlerini daha karmaşık bir hâle getirmiştir.⁴⁵ Behmaroz örneğinde olduğu gibi zahirenin tüccarlar aracılığıyla farklı ellere dağılması, Marsilya üzerinden yürütülen ithalat teşebbüsleri ve gümrük muafiyetleri etrafındaki müzakereler, peksimet işesinin uluslararası ticaretle de bağlantılı bir alan hâline geldiğini göstermektedir. Buna karşılık devlet, anbar sistemi, kontorato usulü hazırlıklar ve doğrudan müdahaleler yoluyla bu sahayı yeniden kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu süreç sonunda peksimet üretimine dayalı işe düzeni, savaşın ihtiyaçlarına göre sürekli yeniden şekillenen hareketli bir denge üzerinden yürümüşür.⁴⁶

3. Peksimetin Sevkiyatı ve Depolanması

Peksimet üretiminin Edirne merkezli biçimde başlamasının hemen ardından ortaya çıkan temel meselelerden biri, hazırlanan ürünün hangi yollarla cepheye ulaştırılacağı olmuştur. Daha 1853 yılı Kasım ayı sonlarına ait yazışmalarda bu durum açık biçimde görülmektedir. Sadaret tarafından Ömer Paşa'ya gönderilen yazıda, hazırlanan peksimetin yarısının mı yoksa tamamının mı Ahyolu tarafına gönderilerek burada depolanmasının uygun olacağı sorulmuş, alternatif olarak doğrudan orduya sevk edilmesi ihtimali de değerlendirilmiştir. Peksimetin hangi merkezde tutulacağı, ne kadarının elde bulundurulacağı ve hangi aşamada cepheye gönderileceği askerî planlamanın bir parçası hâline gelmiştir. Aynı yazışmada Vidin, Rusçuk, Silistre ve Şumnu'daki askerî birliklere gönderilen mühimmatın durumuna dair bilgi de istenmiştir.⁴⁷

Bu yaklaşım kısa süre içinde daha düzenli bir organizasyona dönüşmüştür. 18 Mart 1854 tarihli kayıta, Edirne'de hazırlanan peksimetin doğrudan cepheye gönderilmesi yerine önce Karasu Köprüsü civarındaki Dokuzlar karyesinde toplanmasına karar verilmiştir. Hırsova ve Boğaz taraflarında bulunan askerî birliklerin ihtiyacı için düşünülen bu düzen içinde Dokuzlar karyesi açık biçimde bir "iddihar" (depolamak) mahalli olarak tanımlanmıştır. Yani peksimet burada muhafaza edilecek ve ihtiyaç ortaya çıktıkça farklı noktalara sevk edilecektir. Aynı belgede İsakçı'da meydana gelebilecek muhtemel ihtiyaçlar da hesaba katılmış, gerekli görülmesi hâlinde 7-8 bin kıyye peksimetin bu bölgeye gönderilmesi planlanmıştır. Belgelerde geçen "ihtimâlât-ı askeriyye" ifadesi, gelecekte ortaya çıkabilecek askerî gelişmelerin de hesaba katıldığını ortaya

⁴⁵ BOA, İ.DH., 317/20467; BOA, C.A.S., 1061/46707; BOA, A.MKT.MHM., 71/24; BOA, HR.MKT., 121/96.

⁴⁶ BOA, İ.MVL., 586/26353; BOA, HR.MKT., 139/70; BOA, A.MKT.UM., 163/15.

⁴⁷ MSBATA, 110-9-1-1/2-7-2.

koymaktadır. Böylece sevkiyat ile depolama birbirinden ayrılan iki faaliyet olmaktan çıkmış, aynı lojistik düzenin parçaları hâline gelmiştir.⁴⁸

Sahadaki uygulama ise doğrudan nakliye imkânlarına bağlıydı. Aynı kayıta, peksimetin taşınması için gerekli araba sayısının bulunamadığı açık biçimde ifade edilmiştir. Bunun üzerine Tolçı kasabası ile çevre karyelerden “min külli’l-vücuha” (mümkün olan bütün yollarla) her türlü arabanın toplanması emredilmiştir. Yerel imkânlar ve taşıma kapasitesi sürecin en belirleyici unsurlarından biri hâline gelmiştir. Belgelerde peksimetin “bir kadem akdem” ulaştırılması yönündeki vurgu da dikkat çekicidir. Sevkiyatın hızı doğrudan askerî ihtiyaçlarla bağlantılı görülmekteydi. Bu yüzden nakliye meselesi yalnız taşıma işi değil, zaman baskısı altında yürütülen askerî bir faaliyet niteliği kazanmıştır. Daha savaşın ilk safhalarında iâşe zincirinin en hassas halkalarından birinin taşıma kapasitesi olduğu açık biçimde ortaya çıkmıştır.⁴⁹

1854 yılı Nisan ayına gelindiğinde sevkiyat ile üretim arasındaki bağ daha görünür hâle gelmiştir. Yanya ve Tırhala taraflarına gönderilecek peksimet ele alınırken günlük üretim miktarının 80–100 kantar civarında olacağı özellikle belirtilmiş, bu hesap doğrudan sevk planına esas teşkil etmiştir. Böylece sevkiyat, üretim tamamlandıktan sonra başlayan ayrı bir safha gibi düşünülmemiştir. Belgelerde geçen “peksimad imal olundukça” ifadesi, hazırlanan ürünün bekletilmeden peyderpey sevk edildiğini göstermektedir. Üretimde yaşanacak bir gecikmenin sevkiyat zincirini de doğrudan aksatacağı açıktı. Bu yüzden üretim süresi ile nakliye zamanlaması arasında karşılıklı bir bağımlılık ortaya çıkmıştır. İâşe düzeni içinde zaman meselesi, en az güzergâhlar kadar belirleyici bir unsur hâline gelmiştir.⁵⁰

Bu süreçte depolama faaliyetinin iki farklı düzlemde yürüdüğü anlaşılmaktadır. İlk olarak zahirenin anbar-ı âmire bünyesinde muhafaza edilmesi, üretimin devamlılığı açısından temel güvenceyi oluşturmaktaydı. Bu stoklar yalnız maliyet hesabı bakımından değil, sevkiyatın kesintiye uğramaması açısından da önemliydi. İkinci aşamada ise hazırlanan peksimetin sevk edilinceye kadar geçici biçimde depolanması söz konusuydu. Günlük üretim kapasitesinin

⁴⁸ “İmali sipariş kılınan peksimatın ne tarafa sevk olunacağı istifhamıyla peksimat-ı mezburun nakline muktezi arabaların mevcut olmadığı beyanını havi nemika-i behiyyeleri meali malum-ı ihlaskari olmuşdur peksimat-ı mezbur Hırsova ve Boğaz karyesindeki kuvve-i askeriye için olacağından Karasu köprüsü civarında kain Dokuzlar karyesine iddiharî münasib olacağı ve İsakçı mevkiinde peksimatın lüzumu hiss olunur ise taraf-ı alilerinden istenilmesi izzetlü Osman Paşa savbına iş’ar olunmuş olmağla paşa-yı mûmâ ileyh tarafından peksimat istenilir ise oraya dahi yedi sekiz bin kıyye mikdarı gönderilmesi ve amma arabaların nedretine min külli’l-vücuha bir çare bulunmak lazıme-i zaruriye-i halden olmak hasebiyle artik nefis-i Tolçı’dan ve etraf karyelerinden her nasıl olur ise olsun icabı mikdarı arabalar cem’iyle peksimatın mahall-i lüzumlarına bir kadem akdem isal buyrulması rehine-i hüsn-i himem-i aliyeleri olmağın emr ü irade efendimidir” MSBATA, 110-9-1-1/5-15-22.

⁴⁹ MSBATA, 110-9-1-1/5-15-22.

⁵⁰ BOA, MVL., 274/16; BOA, A.MKT.NZD., 87/75.

sınırlı olması, sevkiyatın parça parça yürütülmesini zorunlu kılıyordu. Bu nedenle üretim merkezlerinde ve ara depolarda belirli miktarda stok birikmeye başlamıştır. Ancak bu geçici depolama alanları aynı zamanda sistemin en hassas noktalarından birini oluşturuyordu. İlerleyen dönemde Batum'da yaşanan bozulma hadisesi ve Merzifon'daki yağma olayı, bu depolama safhasının ne derece kırılan olduğunu açık biçimde ortaya koyacaktır.⁵¹

Sevkiyat düzeninin yapısı, uygulanan üretim modeline göre de değişiklik göstermekteydi. Tersane için yürütülen sözleşmeli üretimde peksimet belirli merkezlerde toplanıyor ve sevkiyat daha düzenli hatlar üzerinden ilerliyordu. Buna karşılık esnaf eliyle yürütülen hazırlıklarda daha dağınık bir yapı ortaya çıkmıştı. Dersaadet'te habbazan esnafına 20.000 kantarlık görev verilmişti. Bu üretim için kullanılacak buğdayın “anbarda mevcut” olduğu vurgulanmıştı. Böylece hammadde temini ile sevkiyatın aynı merkezî stok düzeni içinde birleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Üretim ağının nasıl örgütlendiği, sevkiyat hatlarının biçimini de doğrudan belirlemiştir.⁵²

1854 yılı Ekim ayına gelindiğinde deniz taşımacılığı da iaşe sisteminin önemli parçalarından biri hâline gelmiştir. 16 Ekim 1854 tarihli kayıttta, Varna'daki kiler stokuna gönderilmek üzere hazırlanan 50.000 kıyye peksimetin Bartınlı Hasan Kapudan'a ait bir sefine ile taşınması kararlaştırılmıştır. Yükün Dersaadet'te ordu-yı hümâyun açıklarında bulunan Ahmed Ağa'ya teslim edilmesi ve ardından Varna'ya ulaştığının merkeze bildirilmesinin istenmiştir. Bu durumda deniz sevkiyatı yalnız taşıma işi olmaktan çıkmış, teslim, kayıt ve kontrol aşamalarını da içine alan daha sıkı bir organizasyona dönüşmüştür.⁵³

Aynı dönemde Varna'nın iaşe düzeni içindeki rolü de belirgin biçimde değişmeye başlamıştır. 18 Ekim 1854 tarihli emirlerde, Şumnu ve İslimye'de “mevcud ve müddehar” (elde bulunan ve stoklanmış olan) bulunan ve peksimetin peyderpey Varna'ya gönderilmesi istenmiştir. Belgelerde sevkiyatın “peyderpey” gerçekleştirilmesinin özellikle vurgulanmıştır. Bu yöntem sayesinde farklı merkezlerden gelen iaşe maddeleri tek bir noktada toplanıyor, ardından ihtiyaç durumuna göre yeniden dağıtılıyordu. Varna'ya ulaşan zahire ve peksimetin “münasib ve me'men mahallerde” muhafaza edilmesinin emredilmesi de depolama faaliyetinin doğrudan askerî güvenlik meselesi olarak görüldüğünü göstermektedir.⁵⁴

⁵¹ BOA, MVL., 274/16; BOA, A.MKT.MVL., 69/68; BOA, HR.MKT., 121/96.

⁵² BOA, MVL., 274/16; BOA, A.MKT.MHM., 64/27

⁵³ MSBATA, 110-9-1-1/6-17-12.

⁵⁴ “Sivastopol canibine şayed asakir-i hazret-i şahanenin sevki muktezi olur mülahazasıyla yanlarında külliyetli zahire bulunmak üzere Şumnu ve İslimye'de her ne mikdar mevcut ve müddehar dakik ve peksimad var ise cümlesinin Varna'ya yetiştirilmesi kaimmakamlarına ber vech-i ekid yazılmış ve şu günlerde peyderpey bunların Varna'ya vüsülü memul-i kavi bulunmuş olduğundan zikr olunan dakik ve peksimadın vürud etdikçe

Bu merkezleşme ile birlikte sevkiyatın ritmi de planlı bir düzene bağlanmıştır. “Peyderpey sevk” anlayışı, bütün stokların aynı anda taşınması yerine belirli aralıklarla gönderilmesini ifade etmekteydi. Hem nakliye kapasitesi aşırı yüklenmiyor hem de Varna’daki depolar sürekli beslenerek cepheye düzenli işe akışı sağlanıyordu. Bu yöntem aynı zamanda güvenlik bakımından da avantaj sağlamaktaydı. Sevkiyat hatlarından birinde ortaya çıkabilecek aksamanın bütün sistemi durdurmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Böylece sevkiyat meselesi yalnız coğrafi dağılım üzerinden değil, zamanlama, güvenlik ve stok yönetimi üzerinden de şekillenen daha karmaşık bir organizasyona dönüşmüştür.⁵⁵

Kasım 1854’e gelindiğinde sevkiyat düzeninin Osmanlı iç lojistiğiyle sınırlı kalmadığı daha açık biçimde görülmektedir. Ayvalık’ta Hacı Atanaş marifetiyle hazırlanan 3.500 kantar ve İzmir’de Mösyö İsadirones aracılığıyla temin edilen 3.000 kantar peksimetin Fransa ordusu için sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kayıtlarda dikkat çeken husus, peksimetin üretim merkezlerinde uzun süre bekletilmeden doğrudan sevke hazır tutulmasıdır. Sevkiyatın belirli şahıslar üzerinden yürütülmesi de teslim zincirinin kişisel sorumluluk esasına göre işletildiğini göstermektedir. Ancak aynı dönemde un ve buğday temininde yaşanan güçlükler, nihai ürün üzerinden ilerleyen sevkiyatın dahi hammadde akışına bağlı kaldığını ortaya koymaktadır.⁵⁶

Kasım ve Aralık 1854’e ait kayıtlar, sevkiyat ağının geniş bir coğrafyaya yayıldığına işaret etmektedir. Edirne eyaletinden temin edilen zahirenin hangi güzergâhlardan ilerleyeceği, hangi merkezlerde toplanacağı ve nerelerde depolanacağı ayrıntılı biçimde belirlenmiştir. İbrail, Kalas ve Silistre gibi noktalar bu hat içinde öne çıkmaktadır. Tuna hattındaki askerî hareketlilik doğrultusunda şekillenen bu düzen, yalnız sevk güzergâhlarından ibaret değildir. Aynı zamanda belirli merkezlerde yoğunlaşan bir depo sistemi de ortaya çıkmıştır. Belgelerde 55.000 keyl buğday ile 320.000 keyl arpanın mahallerinde “hıfz ve iddihar” edilmek üzere bırakıldığı belirtilmiştir. Zahirenin tamamı cepheye yönlendirilmemiş, bir kısmı olası aksaklıklara karşı bulunduğu yerlerde muhafaza edilmiştir.⁵⁷

Bu geniş sevkiyat ağı içinde taşınan ürünün niteliği de zamanla değişmiştir. İlk aşamada zahirenin doğrudan sevk edilmesi düşünülürken, Kırım cephesine asker sevkini yoğunlaşmasıyla birlikte ürünün mahallinde işlenerek peksimet hâline getirilmesi tercih edilmiştir. Bu süreçte Bergos iskelesi önemli bir geçiş noktası hâline gelmiştir. Edirne ve çevresinde hazırlanan peksimetin peyderpey

ahz u kabzı ile münasib ve me'men mahallere vaz ve hıfzı ve keyfiyetin taraf-ı halisanemize işarı hususuna himmet buyurmaları ehass-ı mütemenna-yı muhlisanemdir” MSBATA, 110-9-1-1/6-17-24.

⁵⁵ MSBATA, 110-9-1-1/6-17-24.

⁵⁶ BOA, HR.MKT., 95/31.

⁵⁷ BOA, İ.MVL., 586/26353.

bu iskeleye taşınması ve ardından deniz yoluyla cephe hattına ulaştırılması planlanmıştır. Aynı sırada Edirne anbarlarında bulunan buğdayın süratle una çevrilmesi için verilen emirler, üretim ile sevkiyatın birbirinden kopuk ilerlemediğini ortaya koymaktadır. Hazırlık, işleme ve nakliye aynı zincirin parçaları hâline gelmiştir.⁵⁸

Bu sırada sevkiyat düzeni sahadaki ticari hareketlilikten de doğrudan etkilenmiştir. Bazerganlar ve tüccarlar aracılığıyla dolaşıma giren zahirenin farklı eller arasında dağılması, devletin planladığı depo ve sevk düzenini zaman zaman aksatmıştır. Bazı tüccarların ellerindeki zahirenin geri alınamaması nedeniyle belirli merkezlerde oluşturulması düşünülen stoklar eksik kalmıştır. Bu durum sevkiyat zincirinde kopmalara yol açmış, merkezî idareyi yeni tedbirler almaya yöneltmiştir. Bazı bölgelerde zahirenin mahallinde tutulmasının istenmesi de bu müdahalelerin bir parçasıydı. Devlet bir taraftan cepheye düzenli iâşe ulaştırmaya çalışırken diğer taraftan piyasa içindeki dağılmayı kontrol altında tutmak zorunda kalmıştır.⁵⁹

⁵⁸ BOA, İ.MVL., 586/26353.

⁵⁹ “Vekili bulunduğum Bükreşli Helel Bazerganın ordu-yı hümâyûn-ı hazret-i şahane anbarına teslim etmek üzere meclis-i muvakkat-ı askeride kontoratoya rabt etmiş olduğu yüz bin keyl hınta ile yüz bin keyl şair Edirne eyaleti tertibatından aynen taraf-ı bendeganeme teslim buyrulması hususu bundan iki mah mukaddem canib-i cenab-ı serdar-ı ekremiden ve ordu-yı hümâyûn defterdarı tarafından Edirne valisi devletlü paşa hazretleri bendelerine olarak verilen iki kıta tahriratın merbuten takdim-i hakpay-ı merahim-intima-yı vekalet-penahileri kılınan suretlerden muhat-ilm-i alem-ara-yı veliyyü’-n-niamileri buyrulacağı vechile tahrirat-ı mezkûre vali-i müşarun ileyh hazretlerine bi’t-takdim mahalli zehair-i mezkûreyi işar buyrulan mahallerden ledel-havale ol babda tastir olunan havale tahriratları bil-istihsal taraf-ı çakeriden mahsus memurlar irsaliyle cümlesini mahallerinden kabz ettikten sonra bir kıta makbuz senedi dahi vermiş ve bunun ekserisini Edirne’de tüccar-ı ecnebiyeye ve küsurunu Edirne ahali ve tüccarına fûruht olunarak bunlar dahi haylicesini elden çıkarmış ve zehairde olan revac cihetiyle bir taraftan dahi fûruht etmekte olduklarından ekserisi arkasını almış olduğundan bu babda şimdiye kadar vuku bulan mesarif-i acizaneme haddi tecavüz eylediği halde zehair-i mezkûrenin istirdadı hususu canib-i serdar-ı ekremiden işar buyrulmuş olduğu beyaniyle mutlaka red olunması vali-i müşarun ileyh hazretleri tarafından bu kerre ifade olunmuş olup ancak bu keyfiyet gerek mûmâ ileyh Helel Bazergan bendelerine ve gerek çakerlerine gadr-ı külli olacağı bedihatdan bulunmuşdur ve hususiyle zehair-i mezkûrenin istirdadı hususunu istima eden tüccar-ı ecnebiye müşterilerimiz Edirne’de çakerlerini protesto etmiş olduklarından saye-i şevket-vaye-i hazret-i mülukanede kesb eylemiş olduğum itibar-ı acizaneme dahi hâlel irasını mucib görünmüş ve şu keyfiyet eğer nefis-i acizanemize bir gadr emeliyle olmuş ise kaffe-i mal ve emlakimiz uğur-ı meyamın-mevfur-ı hazret-i şahanede feda olacağından mebzul-ı alem ve alemiyan olan kemal-i rahm ve şefkat-i hazret-i mülkdarı buna bir vechile kabil olmayacağından eğerce ordu-yı hümâyûnün bir fırka-i külliyesinin Kırım adalarına sevk ve irsali zımında külliyyetlü zahirenin Edirne eyaletinden celbine lüzum görünmüş ve ihtiyaç hiss etmiş ise saye-i kudret-vaye-i hazret-i şahanede eyalet-i mezkûreden bir milyon keyl hınta ile bir buçuk milyon keyl şair tertib olup eylevm mahallerinde mevcud idüğinden taraflarımıza havale olunan yüzler bin kile hınta ve şairden maada küsur dokuz yüz bin keyl hınta ile bir milyon dört yüz bin keyl şairden iktizası mikdarının celbiyle def-i ihtiyaç buyrulması dahi pek asan bir şey olduğundan şu madde mücerred bendelerinin mağduriyet ve itibar-ı kemteranemin şikestini iltizam gibi bir şey olması mütalaası dahi muhbir-i ukul olmakdadır hususiyle işbu zehairden şimdiye kadar ordu-yı hümâyûn-ı zafer-makrun-ı hazret-i şahane anbarlarına nisfından ziyadesi teslim olunmuş ve küsuru dahi hemen derdest-i teslim bulunmuş idüğinden bu babda vuku melhuz olan gadrden ve şikest-i itibar-ı acizanemden istihlası giriban-ı efkariyla Dersaadete şitabla bab-ı merhamet-nisab-ı saltanat-ı seniyyeye sığınmış olduğundan eğerce bu keyfiyet şu halde kalacak olduğu suretde bundan dolayı vuku melhuz olan zarar ve ziyan-ı ubeydaneme bir vechile tahammül olunamayacağından mübarek ser-şevket-efser-i hazret-i taccarı için olsun zikr olunmuş kontorato hükmünün kamilen icrasıyla işbu istirdad maddesinin men’i hususunu amir lütfen ve merhameten vali-i müşarun ileyh hazretleri bendelerine hitaben bir kıta emirname-i sami-i hazret-i sadaret-penahilerinin inayet ve ihsaniyle bu yüzden dahi gerek mûmâ ileyh Helel Bazergan bendeleri ve gerek çaker-i keminelere ez-ser nev-i çerağ ve ihya

Sevkiyat meselesi aynı zamanda idarî ve hukuki müdahalelerle şekilleniyordu. Bazerganlarla yapılan sözleşmelerin değiştirilmesi, önceden sevk edilmesi planlanan zahirenin mahallinde işlenmesine karar verilmesi ve bu değişikliklerin tüccarlar tarafından protesto edilmesi bunun açık örneklerindedir. Taşınacak ürünün niteliği, miktarı ve güzergâhı yalnız askerî ihtiyaçlara göre belirlenmiyordu. Merkezî kararlar, ticari ilişkiler ve sözleşme şartları da aynı ölçüde etkiliydi. Bu yüzden sevkiyat düzeni sabit bir sistem hâlinde işlememiş, savaşın şartlarına göre sürekli yeniden biçimlenmiştir.⁶⁰

Depolama şartlarının işe zinciri üzerindeki etkisi Batum'da yaşanan bozulma hadisesiyle daha açık biçimde ortaya çıkmıştır. Depolarda muhafaza edilen lazut unu ile peksimetin “aşırı derece fenalaşması”, meselenin yalnız üretim ve sevkiyatla sınırlı olmadığını göstermiştir. Muhafaza koşulları da en az nakliye kadar belirleyici hâle gelmiştir. Bozulan peksimetin kırdırılıp ıslatılarak hayvanlara yedirilmesi, unun ise yeniden işlenmek üzere “döğdürülmesi” yönündeki emirler, zararın tamamen kaybedilmesini önlemeye yönelik tedbirlerdi. Ancak bu müdahaleler aynı zamanda depolama sürecinde yaşanan aksaklıkların bütün işe düzenini etkileyebildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle uzun süre bekletilen stokların çevresel şartlara karşı ne derece hassas olduğu bu olayla birlikte daha görünür hâle gelmiştir.⁶¹

Batum'daki bozulma hadisesinin ardından sevkiyat düzeninde bazı değişikliklere gidildiği anlaşılmaktadır. Samsun hattında yaşanan gelişmeler bu bakımdan dikkat çekicidir. Amasya ve Ladik taraflarından gelen zahirenin Samsun'da öğütülmesi planlanmış, ancak mevcut değirmenlerin ihtiyacı karşılamaya yeterli olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine zahirenin bulunduğu mahallerde una çevrilmesi ve bu şekilde Samsun üzerinden sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Taşınacak ürünün hangi aşamada işleneceğine dair bu tercih, sevkiyatın yalnız nakliye meselesi olmadığını ortaya koymaktadır. Teknik imkânlar doğrudan lojistik kararları belirlemektedir. Üretim, işleme ve nakliye arasındaki ilişki savaş boyunca birbirini etkileyen bir bütün hâlinde ilerlemiştir.⁶²

Aynı süreçte kalite kontrol meselesinin de sevkiyat zincirine dahil edildiği görülmektedir. Hazırlanan peksimetten numune alınarak merkeze gönderilmesi ve burada incelenmesi, denetimin yalnız miktar üzerinden yürütülmediğini göstermektedir. Batum'da yaşanan bozulma hadisesinin ardından bu tür kontroller daha da önem kazanmıştır. Sevk edilmeden önce ürünün dayanıklılığı ve niteliği hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır. Böylece işe maddeleri yalnız

buyrulması niyazıyla tasdia ibtidar kılındı ol babda ve her halde emr ü ferman ve eltaf-ı bi-payan hazret-i menlehü'l-emr ve'l-ihsanındır” BOA, İ.MVL., 586/26353.

⁶⁰ BOA, İ.MVL., 586/26353.

⁶¹ “BOA, A.MKT.MVL., 69/68.

⁶² BOA, A.MKT.MHM., 66/21.

hız ve miktar bakımından değil, muhafaza şartlarına uygunluğu açısından da değerlendirilmiştir.⁶³

1855 yılına gelindiğinde sevkiyat sisteminin tek merkezli bir yapı üzerinden işlemediği daha açık biçimde ortaya çıkmıştır. Bazı durumlarda iâşe maddeleri ihtiyat amacıyla belirli depolarda toplanırken, bazı durumlarda ara depolama tamamen devre dışı bırakılarak doğrudan sevkiyat tercih edilmiştir. Diyarbakır'da hazırlanan 123 yük peksimetin Zabtiye Ali'nin sorumluluğunda doğrudan sevk edilmesi bu ikinci yöntemin dikkat çekici örneklerinden biridir. Buna karşılık Varna hattında farklı bir uygulama benimsenmiş, Şumnu ve İslimye'de "mevcud ve müddehar" bulunan un ve peksimetin peyderpey Varna'ya gönderilmesiyle burası sürekli beslenen merkezî bir depo hâline getirilmiştir. Sevkiyatın parça parça yürütülmesi hem nakliye riskini azaltmış hem de cephe hattındaki stokların devamlılığını sağlamıştır. Varna'ya ulaşan ürünlerin "ahz u kabz" edilerek kayda geçirilmesi ve "münasib ve me'men mahallerde" muhafaza edilmesinin istenmesi de denetim meselesinin sevkiyatın her aşamasında önemini koruduğunu göstermektedir. Bu nedenle iâşe düzeni savaş boyunca sabit bir model üzerinden ilerlememiş, cephedeki ihtiyaçlara ve mevcut imkânlarla göre sürekli yeniden şekillenmiştir.⁶⁴

Sevkiyat hatlarının bu hareketli yapısı, güzergâhların da değiştirmiştir. Daha önce Balçık'a gönderilmesi planlanan peksimetin, cephe komutasından gelen talep üzerine Varna'ya yönlendirilmiştir. Bu değişiklik sırasında yalnız sevk noktası değil, nakliyenin sürati de yeniden gündeme gelmiştir. Belgelerde peksimetin mümkün olan en kısa sürede ulaştırılması yönünde açık vurgular yer almaktadır. Sevkiyat sistemi bu nedenle önceden belirlenmiş değişmez rotalar üzerinden işlememiş, cephedeki askerî gelişmelere göre sürekli yeniden düzenlenmiştir.⁶⁵

Bu tür yön değişikliklerinin sahadaki karşılığı, taşınan yük miktarı ve araç kapasitesi üzerinden ayrıntılı biçimde takip edilebilmektedir. Nitekim söz konusu sevkiyat sırasında 24 araba ile 4.816 kıyye peksimet taşındığı kaydedilmiştir. Nakliye süreci yalnız genel ifadelerle değil, araç sayısı ve yük miktarı üzerinden de kontrol altında tutulmuştur. Ancak aynı kayıtlar, araba temininde yaşanan sıkıntılıların devam ettiğini de ortaya koymaktadır. Yerel kaynaklara başvurulması ve çevre bölgelerden araba toplanması, nakliye kapasitesinin savaş boyunca iâşe düzeninin en hassas meselelerinden biri olmayı sürdürdüğünü göstermektedir.

⁶³ BOA, A.MKT.MVL., 69/68; BOA, A.MKT.MHM., 66/21.

⁶⁴ BOA, A.MKT.NZD., 14/19; BOA, A.MKT.NZD., 124/9; MSBATA, 110-9-1-1/6-17-24.

⁶⁵ MSBATA, 110-9-1-1/6-17-42.

Peksimetin cepheye ulaştırılması, çoğu zaman mevcut taşıma imkânlarının sınırları içinde yürütülmek zorunda kalmıştır.⁶⁶

Bu hareketlilik, sevkiyat emirlerinde yapılan küçük tashihlerde bile hissedilmektedir. Edirne’de hazırlanan peksimetin sevk güzergâhına dair bir yazıda “Ahyolu” yerine sehven “Yanbolu” ibaresinin kullanılması, yazılı emirlerin lojistik düzen üzerindeki doğrudan etkisini göstermektedir. Hata kısa sürede fark edilmiş ve güzergâh yeniden düzeltilmiştir. Benzer şekilde “peksimad imal olundukça” ibaresinin eksik yazılması ve sonradan tamamlanması da sevkiyatın süreklilik esasına göre düşünüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu tür ayrıntılar, yazışmaların yalnız bilgi aktarımı için hazırlanmadığını, doğrudan uygulamayı belirleyen belgeler olarak işlediğini göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁷

1858 yılına ait kayıtlar, savaşın sıcak safhası sona ermiş olsa da sevkiyat ve depolama düzeninin koruduğunu göstermektedir. Silistre anbarından Balçık anbarına gönderilen peksimetin iki parti hâlinde taşınması, savaş yıllarında uygulanan kademeli nakliye anlayışının devam ettiğini ortaya koymaktadır. Sevkiyat sırasında ortaya çıkan 8.000 okkalık eksikliğin “gavail-i seferiye” (olağanüstü kayıplar) kapsamında değerlendirilerek anbar hesabına “mesarif-i fevkalade” olarak kaydedilmiştir.⁶⁸

Kırım Harbi boyunca kurulan sevkiyat ve depolama sistemi, yalnız işe maddelerinin taşınmasına dayanan basit bir nakliye ağı olmaktan oldukça uzaktı. Edirne’den Varna’ya, Bergos’tan Tuna hattına uzanan bu yapı içinde kimi zaman ara depolama tercih edilmiş, kimi zaman ise Diyarbakır örneğinde olduğu gibi doğrudan sevkiyat uygulanmıştır. Batum’daki bozulma hadisesi, Samsun hattında değirmen yetersizliği nedeniyle yapılan değişiklikler ve Ayvalık çevresinde sevkiyatın yerel düzeyde engellenmesi gibi gelişmeler, sistemin savaş boyunca sürekli müdahale gerektiren kırılğan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen merkezî idare, teslim kayıtları, peyderpey sevkiyat uygulamaları ve ihtiyat depoları aracılığıyla işe akışını kontrol altında tutmaya çalışmıştır.⁶⁹

⁶⁶ MSBATA, 110-9-1-1/6-17-42; MSBATA, 110-9-1-1/5-15-22.

⁶⁷ “Geçen gün yaver-i harb Binbaşı Zeki Efendi bendeleriyle tesyir-i suy-ı vala-yı müşirileri kılınan bir kıta tahrirat-ı senaverinin Edirne’de yapıdırılan peksimada dair olan bendinde Yanbolu denileceği yerde sehven Ahyolu diyü yazılmış olmağla keyfiyet malum-ı alileri buyrularak peksimad-ı mezkurun zikr olunan bendde beyan olunduğu vechile Yanbolu’ya veyahud canib-i ordu-yı hümayuna celbi menut-ı re’y-i samileri olduğu ifadesiyle ihtaren işbu nemika-i senaveri terkimine ibtidar olundu efendim” MSBATA, 110-9-1-1/6-18-9; BOA, A.MKT.NZD., 87/75.

⁶⁸ BOA, MVL., 884/55; BOA, İ.MVL., 392/17091.

⁶⁹ MSBATA, 110-9-1-1/5-15-22; 110-9-1-1/6-17-24; BOA, HR.MKT., 95/31; A.MKT.MVL., 69/68; A.MKT.MHM., 66/21; A.MKT.NZD., 14/19.

Sonuç

Kırım Harbi sırasında Osmanlı ordusu için yürütülen peksimet hazırlıkları, klasik iaşe düzeninin savaş şartları altında daha geniş bir sahaya yayıldığını ortaya koymaktadır. Edirne, Varna, Şumnu, İslimye, Tekfurdağı ve Samsun gibi merkezlerde sürdürülen faaliyetler, peksimet imalinin belirli birkaç mahalle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Zahirenin tedariki, değirmenlerde öğütülmesi, una çevrilmesi, peksimet hazırlanması ve cephe tarafına sevki birbirine bağlı safhalar hâlinde yürütülmüştür. Bazı merkezler üretim mahalli olarak öne çıkarken bazı noktalar depo ve dağıtım yeri olarak kullanılmış, bu şekilde savaş boyunca cephe gerisini besleyen geniş bir iaşe hattı kurulmuştur.

Bu düzen bütünüyle merkezî bir yapı içinde işlememiştir. Devlet anbar-ı âmire üzerinden zahireyi denetim altında tutmaya çalışırken esnaf, tüccar, bazergan ve müteahhitler de hazırlıkların önemli parçaları hâline gelmiştir. Ayvalık, İzmir ve Varna taraflarında görüldüğü üzere bazı üretim faaliyetleri doğrudan müteahhitler eliyle yürütülmüş, bazı durumlarda ise zahire piyasa içinde farklı eller arasında dolaşıma girmiştir. Yabancı tüccarların sürece katılması ve ithal peksimet teminine başvurulması, savaş iaşesinin iç kaynaklarla sınırlı kalmadığını göstermektedir. Bu sebeple ortaya çıkan yapı, merkez ile piyasa arasında sürekli yeniden şekillenen bir iaşe düzeni görünümü kazanmıştır.

Savaş boyunca üretim ve sevkiyat faaliyetleri çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Zahire fiyatlarının yükselmesi, çekirge istilası sebebiyle mahsulün azalması, araba ve değirmen yetersizliği, sevkiyat gecikmeleri ve depolarda meydana gelen bozulmalar iaşe işlerini sık sık aksatmıştır. Batum'daki bozulma hadisesi ile Merzifon'daki yağma olayı, sistemin muhafaza ve emniyet şartlarına ne derece bağlı olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna rağmen merkezî idare, "ahz u kabz" yani teslim alma ve teslim etme kayıtları, zimmet usulleri, peyderpey sevk uygulaması ve ihtiyat anbarları aracılığıyla düzeni korumaya çalışmıştır. Tutulan defterler, gönderilen mazbatalar ve yapılan hesaplar, iaşe işlerinin aynı zamanda yoğun bir yazışma ve kayıt düzeni içinde yürütüldüğünü göstermektedir.

Netice itibarıyla Kırım Harbi sırasında peksimet üretimi ve sevki, Osmanlı savaş düzeninin geniş bir hazırlık sahasına dayandığını ortaya koymaktadır. İaşe faaliyetleri maliye, nakliye, taşra idaresi, piyasa ilişkileri ve depolama usullerinin birlikte yürütüldüğü büyük bir organizasyona dönüşmüştür. Bu bakımdan peksimet meselesi, savaş yıllarında Osmanlı devletinin mevcut imkânlarını nasıl seferber ettiğini gösteren önemli örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

1. Kitaplar, Makaleler ve Sözlükler

- Ahmet Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmânî*. Haz. Recep Toparlı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Aydın, Yusuf Alperen. *Müteşebbis ve Devlet: 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın Yükselişi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016.
- Aydın, Yusuf Alperen. *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri 1701-1770*. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Emecen, Feridun M., haz. *İstanbul'un En Uzun Dört Yılı: Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi Tarihi (1785-1789)*. İstanbul: Tatav Yayınları, 2003.
- Evlîyâ Çelebi. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. I. Kitap. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Kahane, Henry Renée ve Andreas Tietze. *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*. İstanbul: ABC Kitabevi, 1988.
- Sezgin, İbrahim. "XVII-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Şehirlerinden Donanma İçin Peksimet Tedariği." *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 7 (2009): 23-41.
- Şemseddin Sami. *Kamus-ı Türkî*. Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317.

2. Arşiv Kaynakları

2.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- Cevdet Askeriye (C.AS.), 1061/46707.
- Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR.MKT.), 95/31; 121/96; 134/83; 139/70; 144/42; 131/73.
- İrade Dahiliye (İ.DH.), 317/20467.
- İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.), 392/17091; 586/26353.
- Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL.), 274/16; 282/60; 884/55.
- Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL.), 69/68; 71/81.
- Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.), 64/27; 66/21; 71/24; 63/91.
- Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD.), 14/19; 87/75; 92/82; 124/9; 186/2; 127/86.
- Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.), 163/15; 225/100; 279/29.

2.2. Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (MSBATA)

- 110-9-1-1/2-7-2; 110-9-1-1/5-15-22; 110-9-1-1/6-17-12; 110-9-1-1/6-17-24; 110-9-1-1/6-17-42; 110-9-1-1/6-18-9.

16. Bölüm

Ekonomi, İşletme ve Yönetim Literatüründe Döngüsel Ekonomi: Bibliyometrik Bir Analiz

Sibel CANAN*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı döngüsel ekonomi konusunun genel eğilimlerini ve ilişki ağlarını ortaya koyarak literatürün haritalandırılması, alanın önde gelen yazarlarını, dergilerini, etkili çalışmalarını belirlemek ve gelecekteki çalışmalar için yol gösterici bir çerçeve sunmaktır. Bu amaçla; Web of Science Core Collection veri tabanında “circular economy” (döngüsel ekonomi) anahtar kelimesi kullanılarak 2004-2025 yılları arasında yayımlanmış, Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded), Social Science Citation Index (SSCI) ve Emerging Science Citation Index (ESCI) indekslerinde yer alan ve sadece İngilizce dilinde olan 2725 adet makale analize dâhil edilerek bibliyometrik açıdan incelenmiştir. Konu bütünlüğünü sağlamak ve döngüsel ekonominin iktisat ve işletme boyutunu yansıtan yayınlara odaklanmak amacıyla analiz; Economics (Ekonomi), Business (İşletme) ve Management (Yönetim) Web of Science kategorileriyle sınırlandırılmıştır. Web of Science Core Collection veri tabanında elde edilen 2725 makalenin performans, ağ ve yoğunluk analizinin yapılmasında VOSviewer, Bibexcel ve Microsoft Office Excel programları kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döngüsel Ekonomi, Bibliyometrik Analiz, WoS, VOSviewer

*Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi Çölemerik Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, ORCID: 0000-0001-6498-1870

ABSTRACT

The aim of this study is to map the literature on the circular economy by revealing its general trends and relationship networks, to identify the leading authors, journals, and influential studies in the field, and to provide a guiding framework for future research. For this purpose, a bibliometric analysis was conducted on 2,725 articles published between 2004 and 2025 and indexed in the Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded), Social Sciences Citation Index (SSCI), and Emerging Sources Citation Index (ESCI) within the Web of Science Core Collection database. The articles were retrieved using the keyword “circular economy” and were limited to publications in English. In order to ensure thematic consistency and focus on studies reflecting the economics and business dimensions of the circular economy, the analysis was restricted to the Web of Science categories of Economics, Business, and Management. Performance, network, and density analyses of the 2,725 articles obtained from the Web of Science Core Collection database were carried out using VOSviewer, BibExcel, and Microsoft Excel.

Keywords: Circular Economy, Bibliometric Analysis, WoS, VOSviewer

GİRİŞ

Döngüsel ekonomi kavramı, literatürde henüz üzerinde uzlaşmaya varılmış tek bir tanımla sınırlandırılmamaktadır. Kirchherr vd. (2017), bu çeşitliliği ortaya koyarak mevcut çalışmalarda yer alan 114 farklı tanımla incelemiş ve bunları 17 ayrı kavramsal boyutta sınıflandırmıştır. Genel hatlarıyla döngüsel ekonomi, kaynakların daha sürdürülebilir biçimde kullanılmasını esas alan; tasarım ve işleyiş bakımından yenileyici ve onarıcı nitelikler taşıyan bir ekonomik sistem yaklaşımıdır (Ellen MacArthur Foundation, 2013: 7). Bu sistem, endüstriyel süreçlerde malzeme ve ürün döngülerinin kapatılmasını, kullanılabilir ürünlerin tekrar değerlendirilmesini, geri dönüştürülebilir materyallerin üretim sürecine yeniden kazandırılmasını, ürünlerin tamir edilmesini ve kullanım ömrü sona eren ürünlerin yeni üretim süreçleri için girdi haline getirilmesini kapsayarak atık oluşumunu en aza indirmeyi amaçlamaktadır (Stahel, 2016: 435).

Bu çalışmanın amacı, döngüsel ekonomi literatürünün Web of Science verileri üzerinden bibliyometrik yöntemlerle haritalandırılması; alanın önde gelen yazarlarının, dergilerinin ve temel çalışmalarının belirlenmesi ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir çerçeve sunulmasıdır. Çalışmanın kapsamlı veri görselleştirmesi ile bu bulguların netliği ve erişilebilirliğinin artması hedeflenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, döngüsel ekonomi (ekonomi, işletme ve yönetim boyutu) üzerine gerçekleştirilen çalışmaların eğilimlerini belirlemek için aşağıdaki sorulara/alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Döngüsel ekonomi alanında gerçekleştirilen yayımların ve atıfların yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Döngüsel ekonomi literatüründe öne çıkan yazarlar, dergiler ve ülkeler hangileridir?
3. Web of Science veri tabanında döngüsel ekonomi alanında en sık kullanılan anahtar kelimeler ve öne çıkan kategoriler nelerdir?
4. Döngüsel ekonomi literatüründe yazarlar, kurumlar ve ülkeler arasındaki ortak yazarlık ilişkileri nasıl şekillenmektedir?
5. Yazar anahtar kelimelerinin eş-oluşum ağı literatürde hangi tematik yapıları ortaya koymaktadır?
6. Ülkelerin atıf ağı yapısı döngüsel ekonomi literatüründe nasıl şekillenmektedir?
7. Kurumlar arasındaki bibliyografik eşleşme ağı literatürdeki araştırma benzerliklerini nasıl yansıtmaktadır?
8. Ortak atıf yapılan referanslar döngüsel ekonomi literatürünün temel yapısını nasıl ortaya koymaktadır?

YÖNTEM

Web of Science Core Collection veri tabanında yer alan 2725 çalışma, VOSviewer 1.6.20 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmaların verileri VOSviewer programında haritalandırılıp, Microsoft Office Excel programında ise verilerin grafik ve tabloları oluşturulmuştur. Web of Science Core Collection’da 2004-2025 yılları arasında döngüsel ekonomi ile ilgili yapılan 2725 makale, Bibexcel programında analiz edilmek amacıyla “Full Record and Cited References” seçeneğiyle “Plain Text” dosyası olarak indirilmiştir. Verilerin çokluğu nedeniyle, verilerin indirilme sürecinde bir seferde en çok 500 adet makale indirmek mümkün olduğu için 2725 makale için işlem tekrar edilmiştir. Veriler, daha kolay analiz edilebilmek amacıyla Notepad++ programında Bibexcel ve VOSviewer programlarının çalıştırmasına izin veren bir metin formatına dönüştürülüp birleştirilmiştir. Bu verilerin ağ ve yoğunluk haritaları VOSviewer programı aracılığıyla; grafik ve tabloları ise Microsoft Office Excel programıyla görselleştirilmiştir.

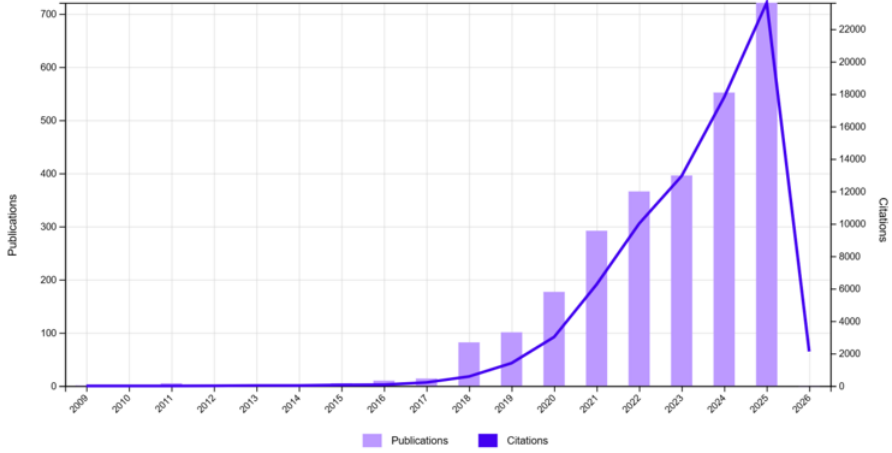
Üretkenlik ve atf performansı analizleri BibExcel ve Microsoft Office Excel ortamında gerçekleştirilmiştir. İş birliği ağları ise VOSviewer programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerin farklı metodolojik yaklaşımlara dayanması nedeniyle bazı metriklerde farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

SINIRLILIKLAR

Bu çalışmadaki verilere Web of Science Core Collection veri tabanından ulaşılmıştır. İlgili veri tabanında “tüm alanlarda”, “yayın yılı”, “doküman türü”, “makale”, “Web of Science Kategorileri” ve “dil” sekmeleri ile tarama alanı daraltılmıştır. 2004-2025 yılları arasında döngüsel ekonomi ile ilgili yapılan, sadece “İngilizce” dilinde ve “article” türünde 2725 makale analize dâhil edilmiştir. Konu bütünlüğünü sağlamak ve döngüsel ekonominin iktisat ve işletme boyutunu yansıtan yayınlara odaklanmak amacıyla analiz; Economics (Ekonomi), Business (İşletme) ve Management (Yönetim) Web of Science kategorileriyle sınırlandırılmıştır.

BULGULAR

İlk olarak, Bibexcel kullanılarak incelenen 2725 çalışmanın tüm verilerini sunmanın zorluğu nedeniyle, dergiler, yazarlar, kurumlar ve ülkeler gibi parametrelerde yalnızca en etkili veya önemli ilk 20 örnek değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları iki ana bölümde sunulacaktır. İlk bölüm, Bibexcel aracılığıyla gerçekleştirilen kapsamlı analizleri içerirken, ikinci bölüm VOSviewer programı ile yapılan haritalama teknikleri ve elde edilen analizleri kapsamaktadır.

Grafik 1. Yıllar İtibariyle Alana İlişkin Yayın ve Atıf Grafiği
Kaynak: <https://www.webofscience.com/> (18.03.2026)

Yıllara göre yayın ve atıf dağılımı incelendiğinde, döngüsel ekonomiye yönelik akademik ilginin özellikle 2020 sonrası dönemde arttığı görülmektedir. Bunun sebebi 2019 yılında Avrupa Komisyonu tarafından açıklanan Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın olması mümkündür. Grafikte 2015 sonrası hareketlenmenin Avrupa Komisyonu tarafından 2015 yılında kabul edilen Döngüsel Ekonomi Eylem Planı'nın olduğu değerlendirilebilir.

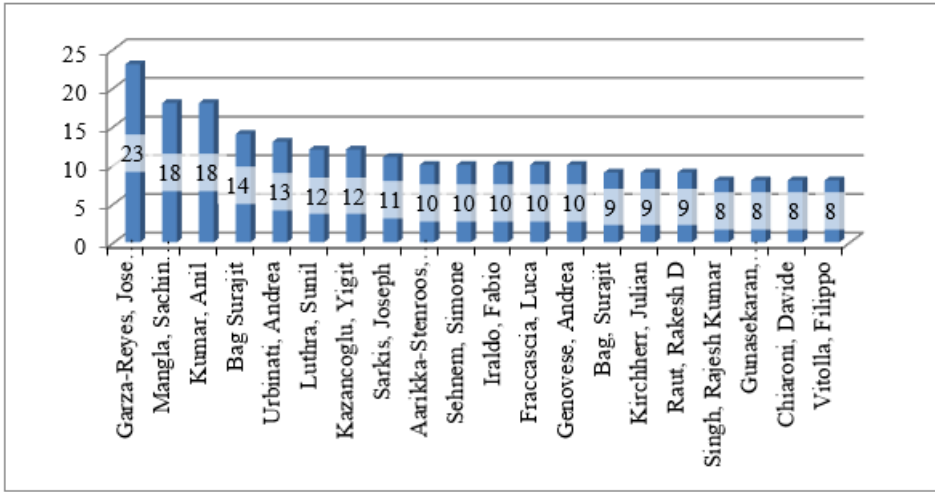
Tablo 1. Yazarların Atıf ve Yayın Sayısı Kriterlerine Göre Özellikleri

Yazarlar	Tüm makaleler	h-çekirdeği içindeki atıf toplamı	Toplam atıf	h-index	Ortal ama atıf
Garza-Reyes, Jose Arturo	23	1482	1532	17	66.61
Kumar, Anil	18	806	833	15	46.28
Mangla, Sachin Kumar	18	814	842	13	46.78
Bag Surajit	14	1368	1387	10	99.07
Urbinati, Andrea	13	418	423	9	32.54
Luthra, Sunil	12	600	606	11	50.50
Kazancoglu, Yigit	12	666	682	10	56.83
Sarkis, Joseph	11	879	882	9	80.18
Iraldo, Fabio	10	885	885	9	88.50

Yazarlar	Tüm makaleler	h-çekirdeği içindeki atıf toplamı	Toplam atıf	h-index	Ortal ama atıf
Sehnm, Simone	10	147	161	7	16.10
Genovese, Andrea	10	160	168	7	16.80
Aarikka-Stenroos, Leena	10	257	261	7	26.10
Fraccascia, Luca	10	259	265	6	26.50
Kirchherr, Julian	9	516	520	7	57.78
Raut, Rakesh D	9	322	326	7	36.22
Bag, Surajit	9	294	303	7	33.67
Daddi, Tiberio	8	710	710	8	88.75
Singh, Rajesh Kumar	8	529	535	7	66.88
Gupta, Shivam	8	952	957	7	119.63
Chiaroni, Davide	8	360	360	7	45.00

Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

Tablo 1’de, döngüsel ekonomi alanında akademik katkı sunan yazarların performansları çeşitli kriterlerle değerlendirilmiştir. Toplam makale sayısı, h-çekirdeği içinde alınan toplam atıf sayısı, toplam atıf sayısı, h-indeksi ve makale başına düşen ortalama atıf gibi kriterler, yazarların akademik etkilerini ölçmek için kullanılmıştır. Jose Arturo Garza-Reyes, toplamda 23 makale ile en yüksek h-indeksine (17) sahip yazar olarak öne çıkmaktadır. Bu, yazarın makalelerinin geniş bir şekilde atıf aldığını ve akademik alanda önemli bir etki yarattığını göstermektedir. H-indeki 15 olan Anil Kumar, 18 makale yayınlamış ve bu makalelere toplam 833 atıf yapılmıştır. Sachin Kumar Mangla da 18 makale ile geniş bir akademik etki yaratarak 842 atıf değeri ile yüksek bir h-indeksine (13) sahiptir.

Grafik 2. Yazarların Yayın Sayısı Kriterlerine Göre Özellikleri.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Döngüsel ekonomi alanında en üretken araştırmacıların dağılımı Grafik 2’de de görselleştirilmiştir.

Tablo 2. Döngüsel Ekonomi Alanında Öne Çıkan Dergiler

Dergiler	Yayın Sayısı	h-çekirdeği içindeki atıf toplamı	Toplam atıf	h-index	Ortalama atıf
BUSINESS STRATEGY AND THE ENVIRONMENT	438	10700	16445	73	37.55
TECHNOLOGICAL FORECASTING AND SOCIAL CHANGE	100	5642	6485	44	64.85
ECOLOGICAL ECONOMICS	87	7652	8180	34	94.02
JOURNAL OF BUSINESS RESEARCH	49	3377	3668	33	74.86
CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND ENVIRONMENTAL MANAGEMENT	69	1583	1873	26	27.14
MANAGEMENT DECISION	48	2663	2889	24	60.19
JOURNAL OF ENTERPRISE INFORMATION	39	992	1175	20	30.13

MANAGEMENT					
OPERATIONS MANAGEMENT RESEARCH	34	1004	1142	18	33.59
INTERNATIONAL JOURNAL OF LOGISTICS MANAGEMENT	31	894	985	17	31.77
INDUSTRIAL MARKETING MANAGEMENT	22	1022	1053	16	47.86
BENCHMARKING-AN INTERNATIONAL JOURNAL	37	652	756	15	20.43
INTERNATIONAL JOURNAL OF LOGISTICS- RESEARCH AND APPLICATIONS	25	639	711	14	28.44
ENERGY POLICY	19	738	772	14	40.63
IEEE TRANSACTIONS ON ENGINEERING MANAGEMENT	27	470	580	14	21.48
INTERNATIONAL JOURNAL OF PRODUCTIVITY AND PERFORMANCE MANAGEMENT	21	710	733	13	34.90
JOURNAL OF MANUFACTURING TECHNOLOGY MANAGEMENT	20	1175	1188	12	59.40
AMFITEATRU ECONOMIC	32	330	418	12	13.06
TRANSPORTATION RESEARCH PART E- LOGISTICS AND TRANSPORTATION REVIEW	17	988	997	12	58.65
ADMINISTRATIVE SCIENCES	16	501	528	11	33.00
BUSINESS STRATEGY AND DEVELOPMENT	45	328	482	10	10.71

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde en çok yayına sahip dergiler arasında Business Strategy and the Environment dergisinin 438 yayın ve 16445 atıfla ilk sırada; Technological Forecasting and Social Change dergisinin 100 yayın ve 6485 atıfla ikinci sırada; Ecological Economics dergisinin 87 yayınlı üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Ecological Economics dergisinin ortalama atıf sayısının 94.02 olması bu derginin görünürlüğünün ve etkisinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu derginin h-çekirdeği içindeki atıf toplamına (7652) baktığımızda ise derginin alanda güçlü akademik bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 3. Döngüsel Ekonomi Alanında Öne Çıkan Dergiler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Döngüsel ekonomi alanında en etkili ve önemli dergilerin dağılımı

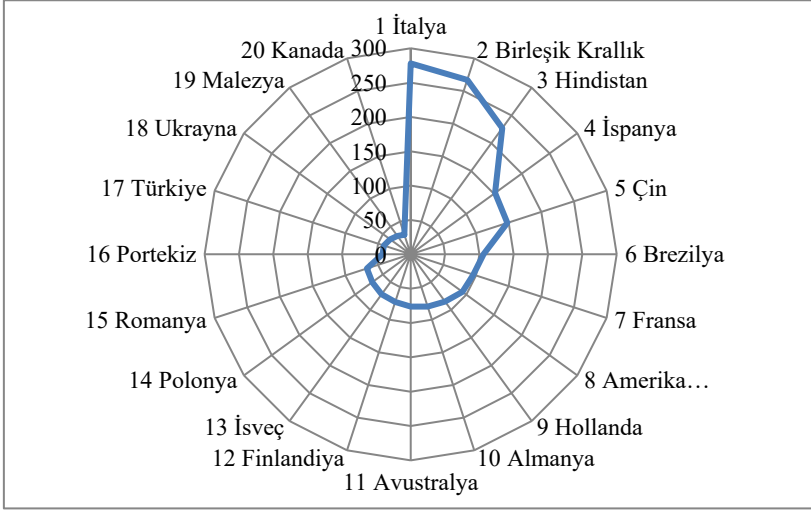

Grafik 3'te görselleştirilmiştir.

Tablo 3. Ülkelerin Atıf ve Yayın Sayısı Kriterlerine Göre Özellikleri

Ülkeler	Yayın Sayısı	h-çekirdeği içindeki atıf toplamı	Toplam atıf	h-index	Ortalama atıf
Italy	278	5730	8633	51	31.05
UK	267	10946	13943	54	52.22
India	227	3385	5351	39	23.57
Spain	152	2742	3774	29	24.83
Peoples R China	148	2824	3830	32	25.88
Brazil	106	2433	2860	26	26.98
France	96	3295	3829	30	39.89
USA	93	1704	2105	26	22.63
Netherlands	85	2654	3131	27	36.84
Germany	80	2545	2902	27	36.28
Australia	76	1847	2263	26	29.78
Finland	73	4661	4978	26	68.19
Sweden	72	1947	2241	23	31.13
Poland	69	397	659	15	9.55
Romania	67	464	691	16	10.31
Türkiye	41	1008	1074	16	26.20
Portugal	41	619	748	14	18.24
Ukraine	37	162	209	8	5.65
Malaysia	33	641	714	11	21.64
Canada	30	411	475	11	15.83

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 4. Ülkelerin Yayın Sayısı Performansı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 ve **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'e göre, döngüsel ekonomi konusunda yapılan araştırmalarda İtalya, 278 makale ile araştırma yapan ülkeler arasında önde gelen ülkedir. Birleşik Krallık ve Hindistan da döngüsel ekonomi konusuna dikkat çeken diğer ülkelerdendir. Listenin ikinci sırasında yer alan Birleşik Krallık'ın atıf sayısının (13943), İtalya'nın atıf sayısından (8633) oldukça yüksek olduğu tabloda dikkat çekmektedir.

Tablo 4. WOS Anahtar Kelimeleri

Tekrar	Anahtar kelime
501	MANAGEMENT
473	CIRCULAR ECONOMY
452	SUSTAINABILITY
390	PERFORMANCE
335	INNOVATION
318	BARRIERS
295	FRAMEWORK
280	ECONOMY
261	IMPACT
207	CHALLENGES
204	MODEL
183	DRIVERS
166	SUPPLY CHAIN MANAGEMENT
153	DESIGN
144	IMPLEMENTATION
134	CHINA
131	WASTE
124	TRANSITION
123	BUSINESS MODELS
116	SUPPLY CHAIN

Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

Anahtar kelime analizine göre en sık tekrar eden kavramların “management”, circular economy” ve “sustainability” olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, döngüsel ekonomi literatürünün ağırlıklı olarak yönetim ve sürdürülebilirlik odaklı bir çerçevede şekillendiğini göstermektedir. Özellikle yönetim konusunun ilk sırada yer alması, işletmelerin ve örgütsel süreçlerin döngüsel ekonomi uygulamalarındaki merkezi rolüne işaret etmektedir.

Tablo 5. WOS Kategorileri

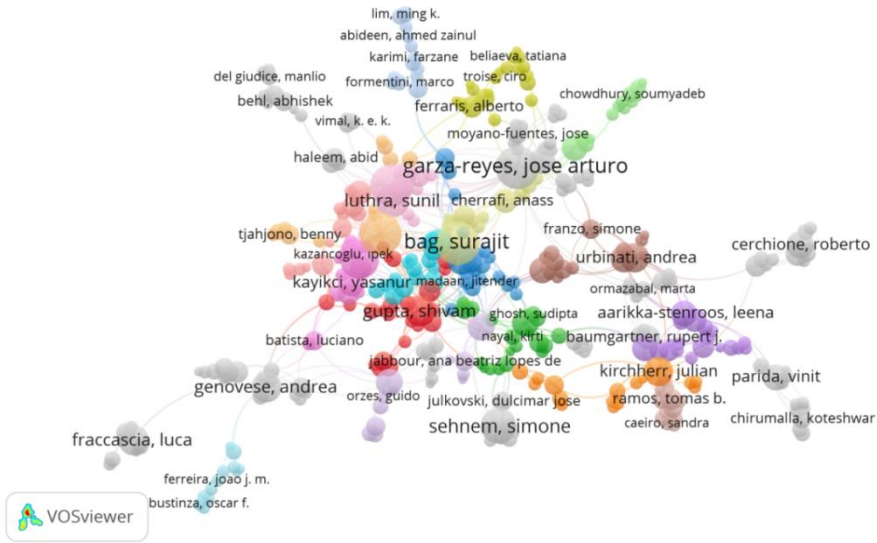
Kategoriler	Yayın Sayısı	h- çekirdeği içindeki atf toplamı	Toplam atf	h- index	Ortalama atf
Management	1680	19427	4545 8	10 3	27.06
Business	1352	21806	4432 3	10 4	32.78
Environmental Studies	725	17766	2924 6	85	40.34
Economics	680	11207	1729 3	59	25.43
Regional & Urban Planning	126	6116	7325	47	58.13
Environmental Sciences	115	8047	8964	37	77.95
Operations Research & Management Science	112	3268	3869	32	34.54
Engineering, Industrial	100	1775	2289	25	22.89
Ecology	87	7652	8180	34	94.02
Information Science & Library Science	51	1818	2084	24	40.86
Engineering, Civil	49	1178	1282	18	26.16
Computer Science, Interdisciplinary Applications	40	992	1178	20	29.45
Business, Finance	37	396	465	10	12.57
Geography	33	357	460	11	13.94
Transportation	29	1094	1116	14	38.48
Development Studies	25	247	311	8	12.44
Energy & Fuels	20	738	775	14	38.75
Engineering, Manufacturing	20	1175	1188	12	59.40
Agricultural Economics & Policy	19	156	176	5	9.26
Ethics	18	1927	1944	8	108.00

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5 ile döngüsel ekonomi literatürünün WoS kategorilerine göre dağılımı gösterilmektedir. Bulgular, yayınların ağırlıklı olarak “Management” ve “Business” kategorilerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Ancak bu durumun, çalışmanın araştırma tasarımı nedeniyle analizlerin özellikle Economics, Business ve Management kategorileriyle sınırlandırılmış olmasından kaynaklandığı dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla elde edilen dağılım, döngüsel ekonominin özellikle iktisadi ve yönetsel boyutuna odaklanan literatürü yansıtmaktadır.

Tabloda toplam atıf ve h-indeks değerleri bakımından da “Management” ve “Business” kategorileri ön plana çıkmaktadır. Özellikle “Business” kategorisinin h-indeks değerinin 104 olması, bu alandaki çalışmaların yüksek akademik etkiye ulaştığını göstermektedir. Bununla birlikte ortalama atıf değerleri incelendiğinde en yüksek etkinin “Ethics (108.00)” ve “Ecology (94.02)” kategorilerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuç, etik ve ekoloji temelli çalışmaların sayıca daha az olmalarına rağmen literatürde güçlü bir etki oluşturduklarını ortaya koymaktadır.

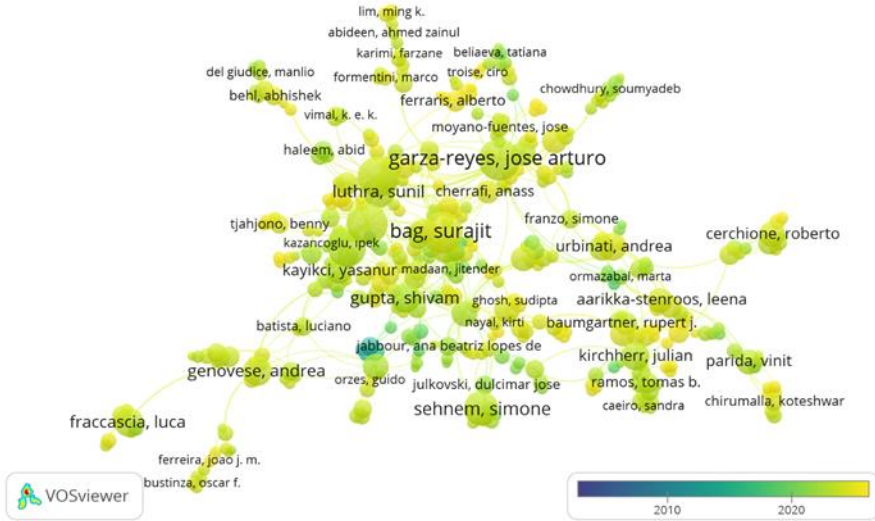
Şekil 1. Ortak Yazarlık Analizi Ağ Görselleştirme Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yazarlar arasındaki iş birliğinin haritalama analizini gösteren ağ görselleştirmesi Şekil 1 ile gösterilmektedir. Analize dâhil edilen çalışmaların 7172’i yazarı arasından, bir yazarın en az 2 yayını ve 20 atfı olması kısıtı

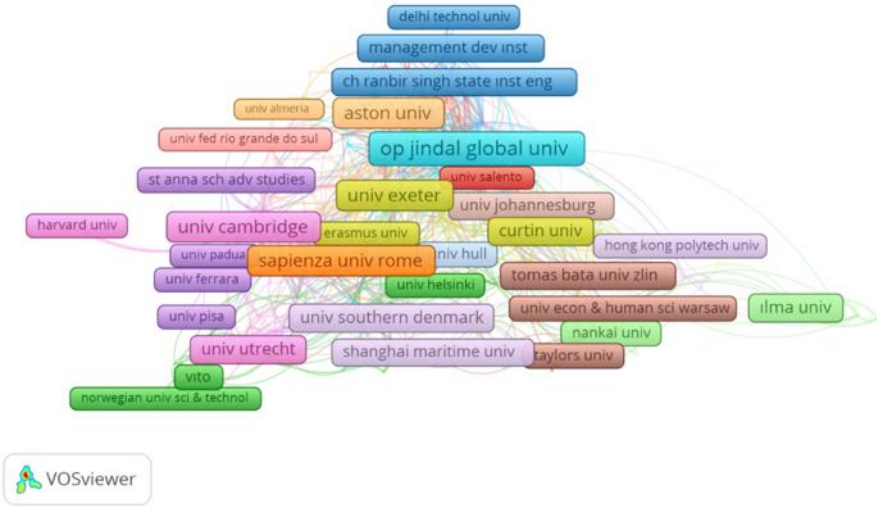
belirlenerek, eşik değeri aşan 830 yazar tespit edilmiştir. Ancak bağlantısız yazarların analiz dışında kalması sonucunda iş birliği haritasında 389 yazarın yer aldığı 32 küme oluşmuştur. Toplam bağlantı gücü en yüksek olan yazarlar en çok yayını olan yazarlardır ve 921 bağlantının yer aldığı analizde toplam bağlantı gücü 593'tür. Analizde 32 küme oluşmakla birlikte hem toplam bağlantı gücü hem de yayın sayısı en güçlü olan yazarların bulunduğu; sarı, gri ve açık pembe kümeler dikkat çekmektedir. Bu kümede yer alan yazarlardan Surajit Bag'ın toplam bağlantı gücü 20'dir ve içinde bulunduğu sarı kümede 13 yazar bulunmaktadır. Yine bağlantı gücü 20 olan Jose Arturo Garza-Reyes'ın bulunduğu gri kümede 10 yazar bulunmakta ve bu iki yazarın her birinin 23 adet yayını mevcuttur. Toplam bağlantı gücü en yüksek üçüncü yazar olan Anil Kumar'ın bulunduğu açık pembe küme ile Jose Arturo Garza-Reyes'ın kümesi arasında güçlü bir bağlantı görülmektedir. Koyu pembe kümede Türk yazarlar çoğunluktadır ve bu küme görselleştirmede de önde olan kümelerden biridir. Bu kümenin Anil Kumar'ın bulunduğu açık pembe küme ile güçlü bir bağlantısı mevcuttur. Koyu pembe kümede toplam bağlantı gücü en yüksek (16) yazar olan Yiğit Kazancıoğlu'nun 17 yayını bulunmaktadır. Kazancıoğlu'nun toplam bağlantı gücü ve yayın sayısı en yüksek yazarlardan biri olan Sachin Kumar Mangla ile de güçlü bir bağlantısı vardır. 11 yayımla en yüksek atıfa (1680) sahip ikinci yazar olan Julian Kirchherr'in toplam bağlantı gücü 9'dur. En çok yazara sahip olan kırmızı kümede ise 23 yazar vardır.

Şekil 2. Ortak Yazarlık Analizi Yıllara Göre Etkinlik Haritası

Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

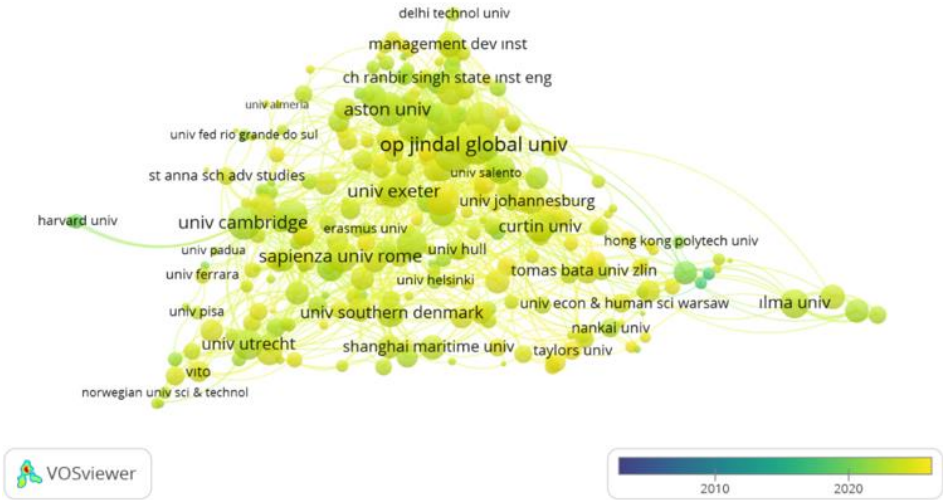
Yazarların katmanlı ağ analizi için oluşturulan görselleştirme, Şekil 2’ de sunulmuştur. Yukarıdaki şekilde, analize konu olan yazar isimleri bulunmaktadır. Analizde, toplam bağlantı gücü en yüksek yazarlar görselleştirmede yazar ismi ve daire büyüklüğü açısından dikkat çekmektedir. Haritada bulunan dairelerin birbirlerine yakın olmaları, çok sayıda bağlantının olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca, haritada ortaya çıkan renkler, yazarların yapmış olduğu çalışmaların güncelliğini ifade etmektedir. Bu bağlamda katmanlı ağ analizi ile oluşturulan haritada yeni yayınlar, sarı ve sarıya yakın renkler ile eski yayınlar ise mavi ve koyu yeşile yakın renkler ile gösterilmektedir. Surajit Bag ve Jose Arturo Garza-Reyes etiket isimleri ve daire büyüklükleri açısından öne çıkmaktadırlar. Özellikle Surajit Bag’ın dairesinin sarıya yakın olması çalışmalarının güncellik açısından güçlü olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Kurumların Ortak Yazarlık Ağı Haritası
Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

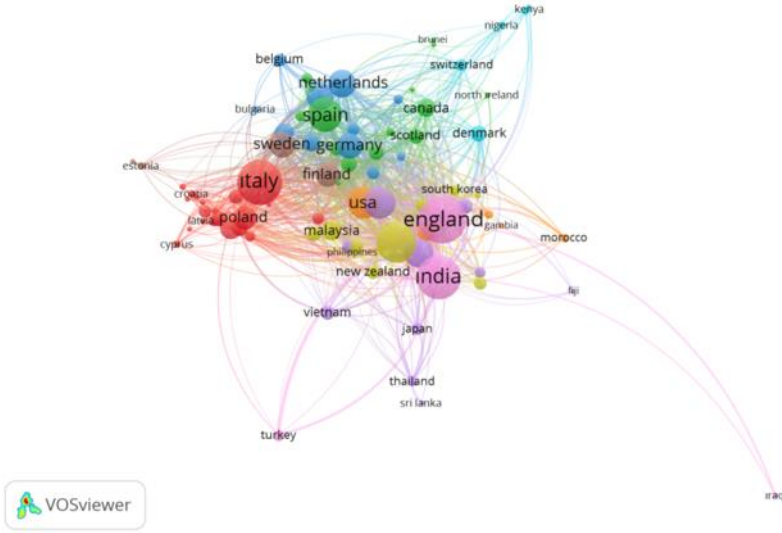
Kurumlar arası iş birliği ağının haritalama analizinde, toplam 2904 kurumdan en az 5 yayın ve 20 atıf eşik değerini sağlayan 299 kurum analiz kapsamına alınmıştır. Bu kurumlar 17 farklı küme altında toplanmış olup, 3 kurumun ağ içerisinde herhangi bir bağlantı kurmadığı tespit edilmiştir. Toplam bağlantı gücü en yüksek (50) olan kurum O.P. Jindal Global University, 29 yayımla 873 atıfa sahiptir. Bu kurum özellikle London Metropolitan University, University of Plymouth ve Yaşar Üniversitesi ile güçlü iş birliği ilişkileri sergilemektedir. Toplam bağlantı gücü en yüksek ikinci (49) kurum olan

University of Derby kurumu, 31 yayınlı 1653 atıfa sahiptir. En yüksek atıfa sahip olan KTH Royal Institute of Technology'nin toplam bağlantı gücünün oldukça düşük (8) olması dikkat çekmektedir. 5 yayınlı 2248 atıf değerine sahip olan Finnish Environment Institute'nün toplam bağlantı gücünün 4 olması başka bir dikkat çekici bulgudur. KTH Royal Institute of Technology ve Finnish Environment Institute gibi yüksek atıf sayısına sahip kurumların toplam bağlantı güçlerinin düşük olması, bu kurumların daha sınırlı iş birliği ağı içinde yayın yaptıklarını göstermektedir. Bu durum, akademik etkinliğin yalnızca atıf performansı ile değil, ağ içi etkileşim düzeyi ile de farklılaştığını ortaya koymaktadır.

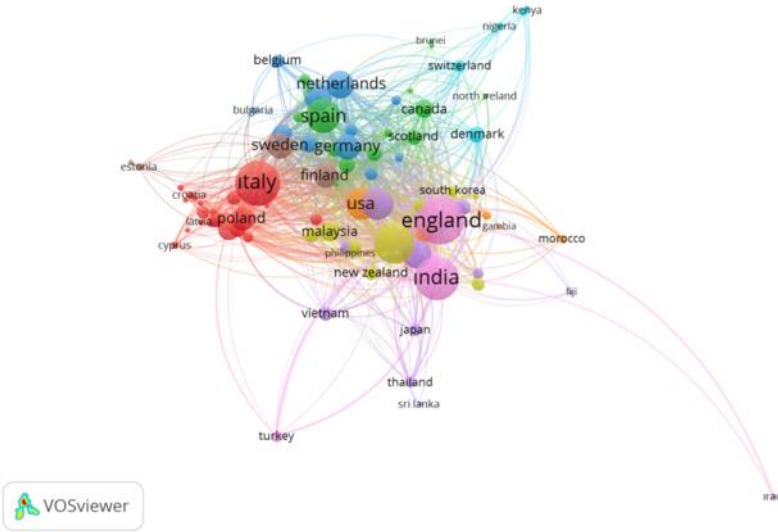

Şekil 4. Kurumların Ortak Yazarlık Analizi Yıllara Göre Etkinlik Haritası
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ağın büyük bölümünün sarı tonlarda olması, çalışmaların ve iş birliklerinin özellikle son yıllarda yoğunlaştığını göstermektedir. O.P. Jindal Global University, University of Exeter, University Cambridge, Universiteit Utrecht, Aston University, Sapienza University Rome ve University of Southern Denmark ağın merkezinde yer almakta ve güçlü iş birliği bağlantıları sergilemektedirler. Harvard University, Chinese Academy of Sciences, National Institute for Environmental kurumlarının araştırma alanına daha erken dönemde katkı sağlayan kurumlar oldukları görülmektedir.

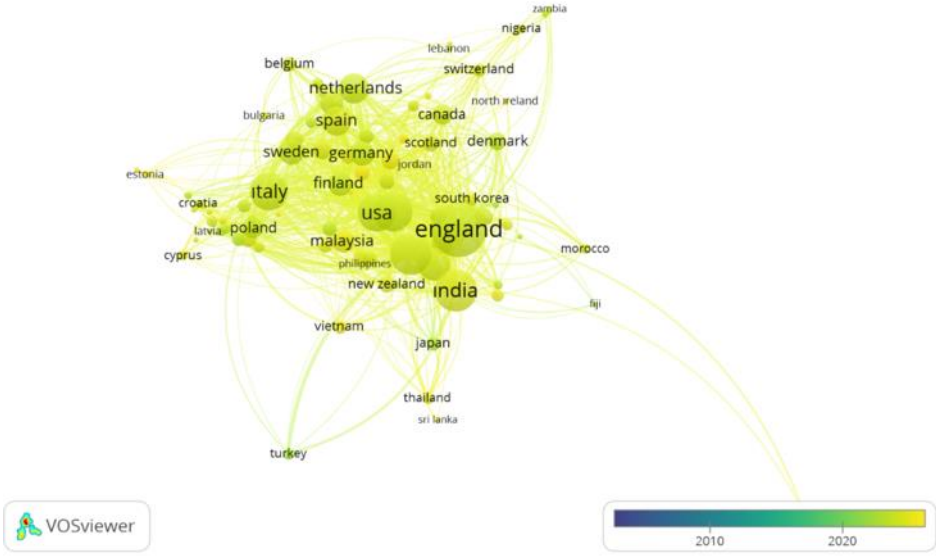
Şekil 5'te ülkeler arasındaki iş birliği ağı analizi için her ülkenin en az 2 yayını ve 20 atfı olması kriteri belirlenerek çalışması olan 117 ülkeden 88'i eşik değeri aşarak görselleştirilmiştir.

Şekil 5. Ülkeler Arası Ortak Yazarlık Ağ Haritası
Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

Bu analizle ülkeler arasında 9 küme oluşmuştur. En fazla yayını olan ülkeler, en güçlü bağlantılara sahip ülkeler olarak da öne çıkmaktadırlar. İngiltere,

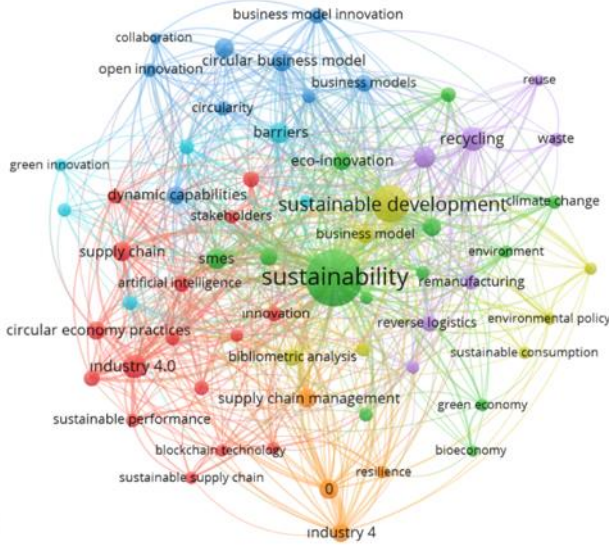
İtalya, Hindistan, Çin, İspanya, Fransa, ABD. Toplam bağlantı gücü en yüksek olan 5 ülke sırasıyla; İngiltere, Hindistan, Çin, Fransa ve İtalya'dır. ABD bu grubu izleyen toplam bağlantı gücü yüksek başka bir ülkedir. En yüksek toplam bağlantı gücüne (320) sahip İngiltere'nin yalnızca 4 ülkenin yer aldığı küçük bir kümede yer alması dikkat çekmektedir. Türkiye'nin "Turkey" etiketiyle 6 bağlantısı (Romanya, İtalya, Fransa, Çin, İngiltere, Hindistan) varken "Turkiye" etiketiyle 35 ülkeyle bağlantısı vardır.

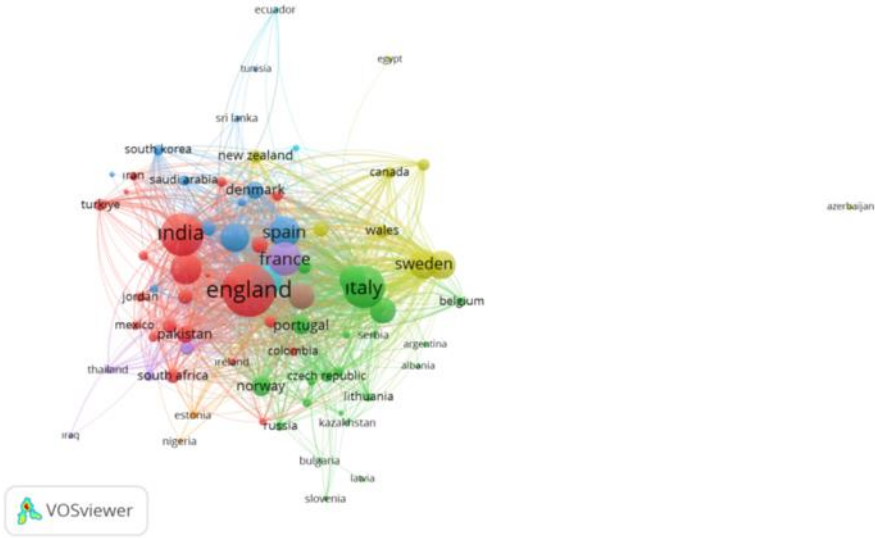
Şekil 6. Ülkeler Arası Ortak Yazarlık Analizi Yıllara Göre Etkinlik Haritası
Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

Şekil 6 ülkeler arası iş birliği ağı incelendiğinde araştırma konumuza dâhil edilen çalışmaların önemli bir kısmının yeni çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu analize göre, Estonya, Gana, Suudi Arabistan, Umman, Vietnam, Tayland ve İran gibi ülkelerin daha sarı tonlarda yer aldığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu ülkelerin araştırma ağına son yıllarda dâhil olduklarını veya uluslararası iş birliklerini yakın dönemde artırdıklarını göstermektedir. "Turkey" etiketiyle yapılan çalışmaların "Turkiye" etiketiyle yapılan çalışmalara göre daha eski tarihli olduğu tespit edilmiştir. "Turkey" etiketiyle yapılan yayınların ortalama yayın yılı 2021.43'tür ve bu etiketle 6 ülke (Romanya, Fransa, İtalya, Çin, İngiltere, Hindistan) ile iş birliği içerisinde. "Turkiye" etiketi ile yapılan çalışmaların ortalama yayın yılı 2024.51 olmakla birlikte 35 ülke ile iş birliği bağlantısı vardır.

Makalelerde yazarların kullandığı anahtar kelimelerin hangi sıklıkla birlikte kullanıldığını inceleyen yazar anahtar kelimelerinin eş-oluşum analizi

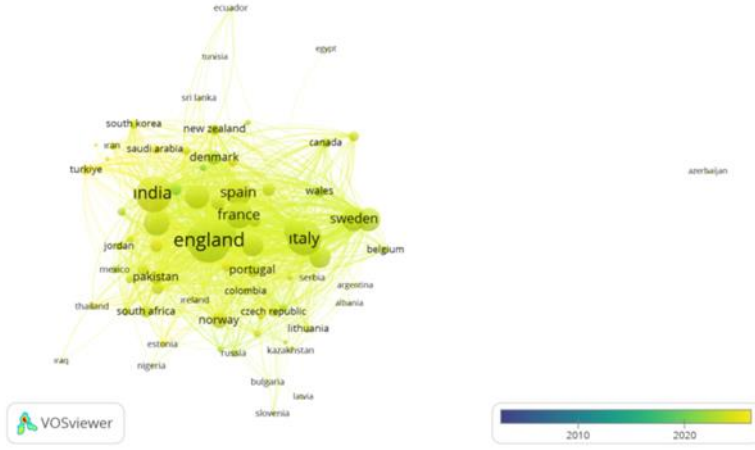

Şekil 7' ye göre önde olan anahtar kelimeler; araştırmacılar tarafından 439 defa kullanılan “sustainability” ve 191 defa kullanılan “sustainable development”tir. Ağ analizleri ile anahtar kelimelerin birlikte kullanılma sayılarına erişmekteyiz. İki anahtar kelime arasında ortaya çıkan kalın bir çizgi iki anahtar kelimenin literatürde sıklıkla birlikte kullanıldığını ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak çok güçlü ilişki olduğu tespit edilen iki anahtar kelime çalışılan konuların yapısıyla ilgili fikir vermektedir. Örneğin; ağ analizine baktığımızda “sustainability” nin 60 anahtar kelimeyle ilişkisi görülebilirken, en ilişkili olduğu anahtar kelime 24 bağlantı gücü ile “sustainable development” olmuştur. Anahtar kelime olarak “China” kelimesinin yer alması ve toplam bağlantı gücünün 14 olması dikkat çekicidir.

Şekil 9. Ülkelerin Atıf Ağ Haritası
Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

Ülkeler bazında atıf analizini gösteren harita, ülkelerin yayın sayısından ziyade literatürde oluşturdukları akademik etkiyi göstermektedir. Eşik değeri aşan ülkeler 8 küme ve 1946 bağlantı oluşturmuşlardır. Toplam bağlantı gücü ise 36684'tür. İngiltere, Hindistan ve İtalya görselleştirmede ön plana çıkmaktadır. Bu ülkelerin atıf (toplam bağlantı gücü) şu şekildedir: İngiltere 20879 (9363), Hindistan 10258 (6337), İtalya 10866 (5950). İngiltere döngüsel ekonomi çalışmalarının uluslararası atıf ağında merkezi bir konuma sahip görünmektedir. İngiltere ve Hindistan arasındaki atıf bağlantı gücünün (1132) oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. İtalya'nın merkezi konumda olduğu yeşil kümede ise bölgesellik (Avrupa ülkelerinin önemli bir kısmı bu kümede) dikkat çekmektedir.

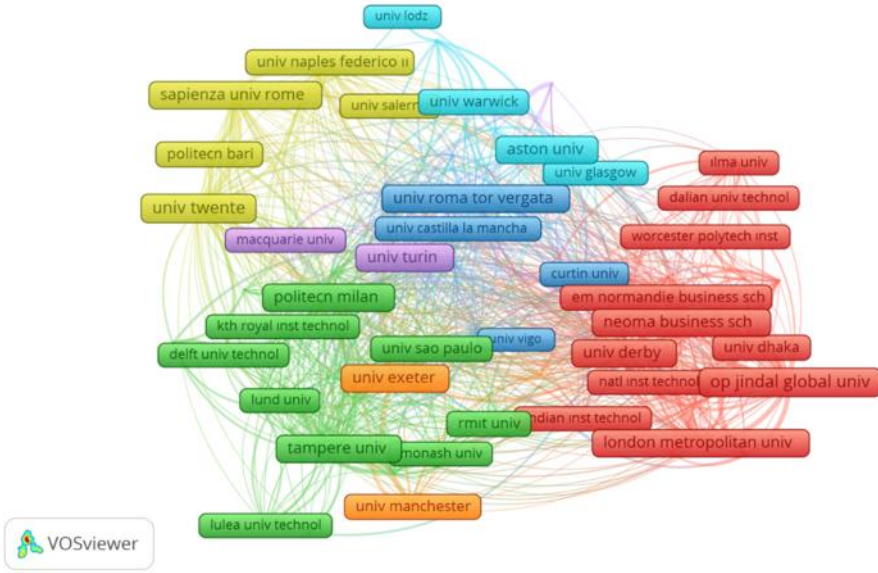

Şekil 10. Ülkelerin Atıf Ağının Yıllara Göre Etkinlik Haritası

Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

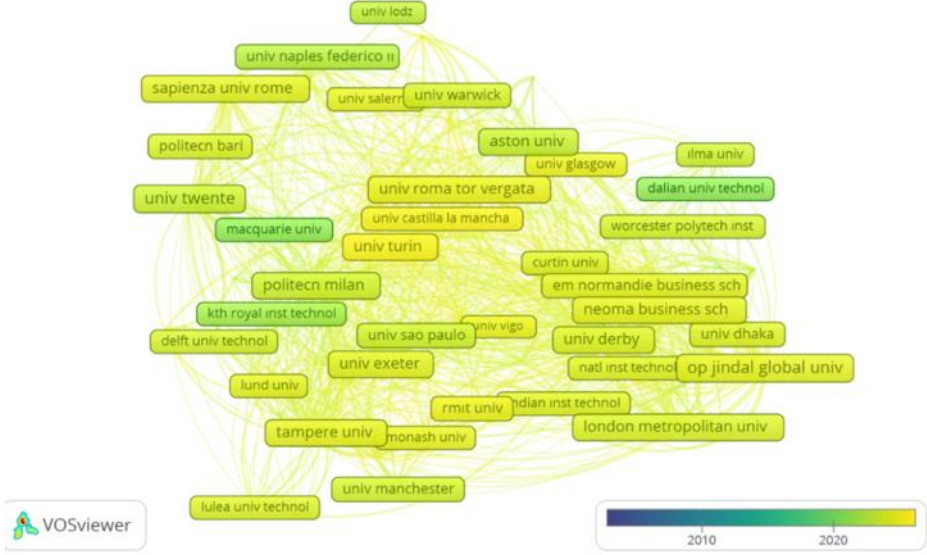
Katmanlı görselleştirme genellikle çalışmaların önemli kısmının atıf ağı içerisinde güncel olduğunu göstermektedir. Bu durum alan literatürünün son yıllarda hızla büyüdüğünü, ülkelerin büyük kısmının son yıllarda yüksek akademik etkiye sahip olduğunu göstermektedir. İngiltere, İtalya, Çin, Hindistan, Fransa, İspanya, Brezilya, Avustralya, Malezya, Hollanda, Suudi Arabistan literatürde yükselen ülkeler olarak görünmektedir. Ancak bu harita dikkatli bir şekilde incelendiğinde Türkiye (Turkey etiketiyle), Yunanistan, Danimarka, Singapur, Romanya, Rusya ve Japonya'nın daha eski tarihli çalışmalarda atıf ağına sahip olduğu söylenebilir. "Turkey" atıf etiketi ortalama yayın yılı (2021.43) en eski olan ülke olarak görünmektedir. Ancak bunun sebebi, "Turkey" ve "Türkiye" etiketlerinin analize ayrı olarak dâhil edilmesidir. Nitekim, "Türkiye" etiketli atıfların ortalama yayın yılı 2024.51'dir.

Kurumlar arası bibliyografik eşleşme ağı haritası oluşturulurken her kurumun 10 çalışması ve en az 20 atıf kriteri ile 2904 kurumdan 96'sı eşik değeri geçmektedir.

Şekil 11. Kurumlar Arası Bibliyografik Eşleşme Ağ Haritası
Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

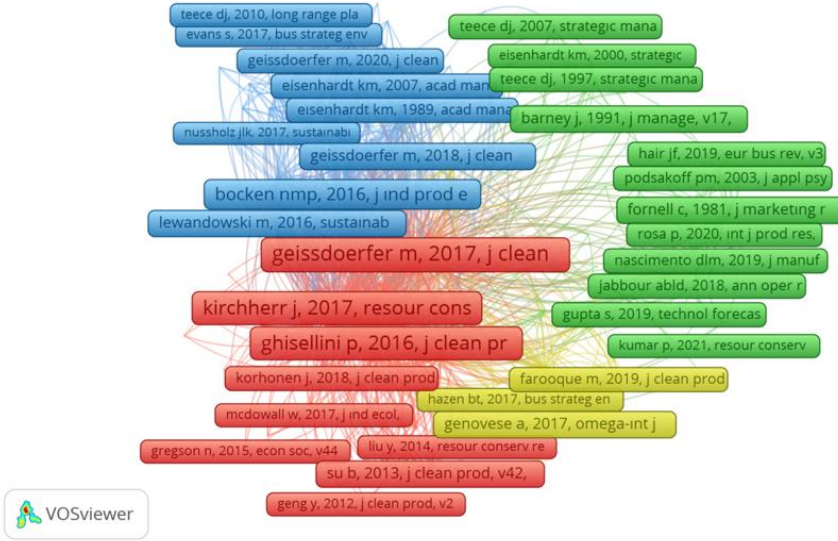
7 küme ve 4560 bağlantının olduğu ağ görselleştirmesi, kurumlar arasında ortak kaynak kullanımına dayalı teorik altyapı ve araştırma eğilimlerini ortaya koymaktadır. O.P. Jindal Global University en yüksek toplam bağlantı gücü (2549) ile literatürde ortak tematik zemini en çok kullanan kurum olarak görünmektedir. University of Twente literatürel benzerlik açısından ikinci sırada yer alırken en üretken yazarlar arasında yer alan Anil Kumar'ın eski çalıştığı kurum ve Jose Arturo Garza-Reyes'in de şu anda bağlı bulunduğu kurum olan University of Derby en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip üçüncü kurumdur. 2549.19 ile toplam bağlantı gücü en yüksek değere sahip olan O.P. Jindal Global University ile Yaşar Üniversitesi arasında toplam bağlantı gücü 220.08'dir. Yaşar Üniversitesi, bu alanda en yüksek toplam bağlantı gücüne (1961.04) sahip altıncı kurum olarak görünmektedir. En üretken yazarlardan bir diğeri olan Sachin Kumar Mangla'nın çalıştığı kurum olan India & University of Plymouth ile Yaşar Üniversitesi arasında güçlü bir ağ (268.91) bulunmaktadır. En yüksek yayın sayısına sahip yazarlardan olan Anil Kumar ile mensubu olduğu London Metropolitan University ile O.P. Jindal Global University arasında ilişki gücü (261.94) yüksektir. En yüksek yayın sayısına (39) sahip olan Bucharest University of Economic Studies'in toplam bağlantı gücünün görece düşük (503.34) olması, yayın üretim hacminin bibliyometrik bağlantı gücüyle her zaman paralel ilerlemediğini göstermektedir.

Şekil 12. Kurumlar Arası Bibliyografik Eşleşme Ağının Yıllara Göre Etkinlik Haritası

Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

Kurumların bibliyografik bağlantılarını zamansal olarak ortaya koyan ve toplam bağlantı gücünü kullandığımız ağ tabakasına baktığımızda güncel literatürü kullanan, son dönem araştırma eğilimlerine yakın kurumlar sarı renk ile görülmektedir. Bu analiz doküman sayısı seçilerek yapıldığında en yüksek çalışmaya sahip kurum olan Bucharest University of Economic Studies yeşil tonlarda görülmektedir. Bu kurumun ortalama yayın yılı 2021.08'dir.

Şekil 13. Ortak Atıf Yapılan Referanslar Ağ Haritası

Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

En az 50 atıf almış olma kriterine göre eşik değeri aşan 200 çalışma 4 kümede toplanmıştır. Eş atıf analizi, alan yazının temelini oluşturan çalışmaların belirlenmesine imkân tanımaktadır. Geissdorfer (2017), Kirchherr (2017), Ghisellini (2016) ve Bocken (2016) çalışmalarının ağın merkezinde konumlanması, bu çalışmaların alanın temel teorik referansları arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Ağ görseleştirilmesine göre, literatürün teorik alanları dört ana araştırma kümesi etrafında şekillenmektedir. Kümeler incelendiğinde aşağıdaki gibi farklı araştırma temalarının ortaya çıktığı belirlenmiştir.

- Birinci (Kırmızı) Küme: Bu kümede ön planda olan Geissdorfer (2017), çalışmasının farklı kümeler arasında bağlantı sağlayan referans bir çalışma olduğu söylenebilir. Bu çalışma, döngüsel ekonomiyi sürdürülebilirlik perspektifiyle ele almakta ve kavramın teorik çerçevesini açıklamaktadır. Genel olarak kırmızı kümenin döngüsel ekonomi kavramının teorik çerçevesini ve tanımlarını sürdürülebilirlik eksenli temel yaklaşımlarla açıklayan çalışmalar olduğu söylenebilir.
- İkinci (Yeşil) Küme: Bu kümede öne çıkan Fornell ve Larcker (1981) çalışması, yapısal eşitlik modellemesinde geçerlilik ve güvenilirlik analizine ilişkin temel referans çalışmalardan biridir. Kümede yer alan diğer çalışmalar incelendiğinde yeşil kümenin sadece teorik değil, aynı

zamanda metodolojik ve ampirik odaklı araştırmaları temsil ettiği söylenebilir.

- Üçüncü (Mavi) Küme: Mavi kümede Bocken vd., (2016) çalışmasının önde olması, bu kümenin döngüsel iş modeli ve sürdürülebilir iş stratejileri ekseninde şekillendiğini göstermektedir.
- Dördüncü (Sarı) Küme: Bu küme döngüsel ekonomi uygulamalarının tedarik zinciri ve operasyon yönetimi boyutuna odaklanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, döngüsel ekonomi literatürünün zaman içerisindeki gelişimini, iş birliği ağlarını ve tematik yapısını bibliyometrik yöntemlerle ortaya koymuştur. Bulgular, özellikle 2020 sonrası dönemde döngüsel ekonomi alanına yönelik akademik ilginin arttığını göstermektedir. Analiz sonuçları, literatürde en etkili çalışmaların büyük ölçüde sürdürülebilirlik, yönetim ve iş modeli dönüşümü etrafında şekillendiğini göstermektedir. Özellikle “sustainability” ve “sustainable development” anahtar kelimeleri arasındaki güçlü ilişki, döngüsel ekonomi çalışmalarının sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıyla bütünleşik ilerlediğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında “China” anahtar kelimesinin ağda dikkat çekici bir konumda bulunması, döngüsel ekonomi araştırmalarının belirli ülke politikaları ve uygulamalarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ülke analizleri, İtalya'nın yayın sayısı bakımından öne çıktığı; buna karşın Birleşik Krallık'ın daha yüksek atıf performansı ve toplam bağlantı gücü ile uluslararası literatürde daha merkezi bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca İngiltere ve Hindistan arasındaki güçlü atıf ilişkisi, alanın gelişiminde uluslararası akademik iş birliklerinin önemini ortaya koymaktadır. Türkiye açısından dikkat çekici bulgulardan biri ise “Turkey” ve “Türkiye” etiketlerinin farklı biçimlerde kullanılması nedeniyle iş birliği ağının parçalı görünmesidir. Bu durum, bibliyometrik çalışmalarda veri standardizasyonunun önemini göstermektedir.

Kurumsal analizler, yüksek atıf performansına sahip bazı kurumların sınırlı iş birliği ağına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle KTH Royal Institute of Technology ve Finnish Environment Institute gibi kurumların düşük bağlantı gücüne rağmen yüksek atıf değerlerine ulaşması, akademik etkinin yalnızca ağ yoğunluğuyla açıklanamayacağını göstermektedir. Buna karşılık O.P. Jindal Global University ve University of Derby gibi kurumlar, güçlü iş birliği ağlarıyla literatürde merkezi bir rol üstlenmiştir. Yaşar Üniversitesi'nin uluslararası kurumlarla kurduğu güçlü bağlantılar ise Türkiye kaynaklı çalışmalar açısından dikkat çekici bir bulgu olarak öne çıkmaktadır.

Eş atıf analizi sonuçları, döngüsel ekonomi literatürünün dört temel araştırma eksenini etrafında şekillendiğini göstermiştir: sürdürülebilirlik temelli teorik yaklaşımlar, metodolojik ve ampirik çalışmalar, döngüsel iş modelleri ile tedarik zinciri ve operasyon yönetimi uygulamaları. Özellikle Geissdoerfer (2017), Kirchherr (2017), Ghisellini (2016) ve Bocken (2016) çalışmalarının alanın temel teorik referansları arasında yer aldığı belirlenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, döngüsel ekonomi literatürünün hızla büyüyen, disiplinler arası niteliği giderek güçlenen ve uluslararası iş birliği ağlarıyla şekillenen dinamik bir araştırma alanı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Bocken, N. M., De Pauw, I., Bakker, C., & Van Der Grinten, B. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. *Journal of industrial and production engineering*, 33(5), 308-320. <http://doi.org/10.1080/21681015.2016.1172124>
- Ellen MacArthur Foundation. (2013). *Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition*. Ellen MacArthur Foundation.
- Fornell, C. and Larcker, D.F. (1981) Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M., & Hultink, E. J. (2017). The Circular Economy—A new sustainability paradigm?. *Journal of cleaner production*, 143, 757-768. <http://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048>
- Ghisellini, P., Cialani, C., & Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner production*, 114, 11-32. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.007>
- Kirchherr, J., Reike, D., & Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, conservation and recycling*, 127, 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>
- Stahel, W. R. (2016). The circular economy. *Nature*, 531(7595), 435-438.

17. Bölüm

Aramak ve Bulmak - Goethe'nin İtalya Gezisi (1786-1788)

Yüksel KOCADORU¹

Giriş

İnsanlık tarihinde bazı olaylar vardır ki, yalnızca siyasi sonuçlarıyla değil, kültürel, toplumsal ve entelektüel etkileriyle de bir dönemin kapanışını ve yeni bir çağın başlangıcını simgelerler. 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi, 1470'lerde matbaanın icadı ve kullanımı ya da 1492'de Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi, bin yıllık Orta çağ dönemini resmen sona erdirerek tarihte yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu olaylar yalnızca güç dengelerini etkilemekle, siyasi sınırları ve hâkim çatışmaları yeniden tanımlamakla kalmamış; bilginin dolaşımını, sanatsal üretimin niteliğini, toplumların zihniyetini ve kültürel etkileşimlerin odak noktalarını da kökten değiştirmiştir. En azından bu olaylar, insanlığın zihinsel ufkunu genişleterek Batı uygarlığının gelişiminde birer dönüm noktası olmuş; yeni entelektüel keşiflerin ve sanatsal yeniliklerin önünü açmıştır.

Johann Wolfgang von Goethe'nin 1786–1788 yılları arasında gerçekleştirdiği ünlü İtalya yolculuğu da edebiyat tarihinde benzer bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Eğer bu yolculuk, Sturm und Drang (Fırtına ve Coşku) akımının bireyci, coşkulu ve romantik etkilerinin kapanışını temsil ediyorsa, aynı zamanda Alman Klasisizminin başlangıcına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu yolculuk, hem bireyin estetik deneyimini hem de dönemin kültürel, sanatsal ve edebî eğilimlerindeki büyük bir dönüşümü içinde barındıran tarihsel bir eşikti (Durusoy, 1993, s. 72).

Goethe bu görkemli yolculuğa çıkmaya, Weimar'da devlet yöneticisi olarak görev yaptığı sırada karar verdi. Yaklaşık on yıl boyunca eyalet merkezinde bakanlık görevinde bulunmuş, işini başarıyla yürütmüş ve dışarıdan bakıldığında başarılı bir politikacı izlenimi vermekteydi. Ancak bu resmî kariyerin ardında Goethe derin felsefi, kişisel, toplumsal ve psikolojik gerilimler yaşıyordu. Yaratıcılığı yavaş yavaş sönmekteydi; felsefi üretimi durmuş, düşünsel enerjisi giderek tükenmişti. Onun zihinsel ve ruhsal bir felç hâline sürüklendiği açıkça

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi / Eğitim Fakültesi/ Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Eskişehir/Türkiye, ykocadoru@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2063-5364

görülüyordu. Yıllardır nitelikli bir eser ortaya koyamamanın yarattığı kaygı her geçen gün daha da artıyor, bu durum yalnızca bireysel bir yaratıcılık kesintisi olmaktan çıkıp entelektüel bir kriz hâlini alıyordu. Goethe için bu süreç, yaratıcı sürecin durması değil, neredeyse tamamen kapanması anlamına geliyordu.

İşte bu bunalım döneminde Goethe, 3 Eylül 1786 tarihinde Karlsbad'dan (bugünkü Karlovy Vary) kimliğini gizleyerek ayrıldı ve İtalya'ya doğru yola çıktı. Goethe'nin bu yolculuğunun ne kadar süreceğini kimse bilmiyordu; kendisi de bu yolculuğun ne kadar süreceği konusunda belirsizlik içindeydi. Çünkü bu seyahat, aslında ucu açık bir entelektüel arayış ve estetik bir yenilenme süreci olarak planlanmıştı. Goethe sahte bir pasaportla, Johann Philipp Möller adı altında, adeta bir hayalet gibi gizlenerek kuzeyden güneye doğru ağır ama kararlı adımlarla ilerledi. Münih, Innsbruck, Verona, Padua, Venedik ve Bologna gibi önemli şehirlerde konakladı, doğayla temas etti, kültürel birikimini besledi ve sanatsal çevrelerle ilişki kurdu.

Sonunda, 29 Ekim 1786 tarihinde, en çok arzuladığı yere, Roma'ya ulaştı. Bu büyük heyecanını dostlarına yazdığı mektuplarda dile getirdi. Goethe, Roma'ya varışını şöyle anlatıyordu: “İşte şimdi yaşamaya başlıyorum. Ve dehamı kutsuyorum.” (Yücel, 2017, s. 174). Bu ifadeler Goethe için yalnızca bir şehre varışı değil, aynı zamanda kişisel bir yeniden doğuşu simgeliyordu. Nihayet uzun süredir özlemine çektiği sanatın, kültürel ve tarihsel bilginin, geçmişin deneyimlerinin içine bütünüyle dalabileceği bir merkeze ulaşmıştı. Onun en büyük arzusu, Roma'nın taşlarında ve tarihî dokusunda antik, klasik Roma'yı görmek, antik dünyanın yansımalarını birebir deneyimleyerek düşlerinin somut karşılıklarını bulmaktı. Goethe bu amaçla araştırmalarına başladı; müzeleri ziyaret etti, tiyatro ve kazı alanlarını gezdi, resimleri inceledi ve tüm bunları en üst düzeyde hayal gücüyle birleştirdi. Goethe için Roma, artık yalnızca bir şehir değil; bilimin, tarihin, kültürün ve sanatın kesiştiği dev bir “yaşayan laboratuvar”dı.”

Yolculuğun Rotası ve İlk İzlenimler

Goethe, İtalya yolculuğuna başladığında yanında yalnızca birkaç kişisel eşya taşıyordu; fakat aslında onun asıl taşıdığı şey, ömür boyu sürececek bir gözlem, araştırma ve üretim taahhüdüydü. Seyahatin fiziksel araçları – defterler, kalemler ve birkaç temel eşya – elbette önemliydi, ancak onun gerçek bagajı doğayı, sanatı ve kültürü derinlemesine inceleme arzusuyla. Kimliğini gizlemek amacıyla seçtiği Johann Philipp Möller adıyla kuzeyden güneye doğru yola çıktı; fakat bu yolculuğu aceleyle değil, yavaş ve bilinçli adımlarla gerçekleştirdi. Bu onun için sıradan görevlerden kaçış değil; uzun zamandır arzuladığı içsel bir yenilenmeye, zihinsel bir yeniden doğuşa ve yaratıcı benliğini yeniden keşfetmeye yönelik

bilinçli ve amaçlı bir yolculuktu (Price, 2016; Kohm & Nesselhauf, 2020; Shalaginov, 2025).

Yolculuğun ilk duraklarından biri Münih oldu. Burada çok kısa süre kaldıktan sonra Innsbruck üzerinden İtalya'ya yöneldi. Alplerin geçitlerinden geçerken gördüğü manzaralar, yalnızca coğrafi güzellikler değil, bir düşünür için doğa ile kültür arasındaki yüce ilişkinin kanıtıydı. Verona'ya ulaştığında Roma kalıntıları ve görkemli Arena, Goethe için yalnızca taş yığınları değil; geçmiş kültürün canlı tanıkları olarak anlam kazandı. Bu yapılar karşısında hayranlık duyan Goethe, daha yolculuğunun başlarında bile Roma uygarlığının izlerini aramaya koyulmuştu. Onun için bu kalıntılar tarihsel artıklardan ziyade, medeniyetin yaşayan parçalarıydı.

Padua'da kısa bir süre geçirdikten sonra, buradaki üniversite kültürünün tarihsel derinliğini kavradı. Ardından Venedik'e vardığında ise bambaşka bir ortamla karşılaştı. Venedik, onun gözünde yalnızca bir liman veya yoğun bir Akdeniz ticaret şehri değildi. Kanalların üzerine yükselen gotik ve rönesans yapıları, dar kanalların üzerindeki yaşam tarzıyla birlikte Goethe'nin gözünde adeta zamanın askıya alındığı bir tabloya dönüşmüştü. Bu şehir, onun zihninde geçmişin şimdiyle birleştiği, sanatın ticaret ve dünya görüşünün bir parçası haline geldiği eşsiz bir yer olarak kaldı.

Sonraki durağı Bologna oldu. Goethe, buradaki köklü üniversite geleneğinden çok etkilendi. Avrupa'nın en eski bilim merkezlerinden biri olarak bilinen Bologna, onun için yalnızca bir bilim merkezi değil; bilimin ve sanatın aynı anda işleyebileceğini gösteren derin bir kültürel mekândı. Burada karşılaştığı entelektüel canlılık, Goethe'ye bilimin düzenleyici geleneklerinin sanatla el ele yaşayabileceğini kanıtladı. Bu deneyim, onun zihninde sanat ve bilimin birbirinden bağımsız değil, birbirini tamamlayan iki yön olduğuna dair inancını pekiştirdi.

Ve nihayet, 29 Ekim 1786'da Roma'ya ulaştığında, yolculuğunun en önemli dönemeçlerinden birine varmış oldu. Roma, Goethe için yalnızca bir şehir değil; uzun zamandır hayalini kurduğu bir düş'ün gerçekleşmesiydi. Daha ilk günlerden itibaren kentin taşlarında, heykellerinde, meydanlarında ve müzelerinde "antik ruhu" derinden hissetti. Antik Roma'nın kalıntıları, onun için bir çağın ölü izleri değil, insan varoluşunun sürekliliğini dile getiren canlı tanıklıklardı.

Goethe'nin Roma'ya varışını anlamak için dostlarına yazdığı mektuplara bakmak yeterlidir. Şehre attığı ilk adımda hissettiği o büyük coşku, onun için yalnızca fiziksel bir varış değil, zihinsel bir milattı. Bu durum, Goethe'nin İtalya yolculuğunu sıradan bir gezi olmaktan çıkarıp derin anlamlı bir kültürel deneyime dönüştürür. Onun için bu yolculuk, kişisel bir mesele olarak kültürel bir yeniden doğuşun ve sanatsal kimliğin yenilenmesinin görsel bir ifadesiydi. Roma, Goethe

için antik bir şehir olmaktan çok; sanatın, bilimin ve kültürün birleştiği evrensel bir laboratuvar haline gelmişti. Bu ifade, Goethe'nin İtalya yolculuğunu sıradan bir gezi olmaktan çıkarıp derin anlamlı bir kültürel deneyime dönüştürür. Onun için bu yolculuk, kişisel bir mesele olarak kültürel bir yeniden doğuşun, entelektüel bir dirilişin ve sanatsal kimliğin yenilenmesinin görsel bir ifadesiydi. Roma, Goethe için antik bir şehir olmaktan çok, sanatın, bilimin ve kültürün birleştiği evrensel bir laboratuvar haline gelmişti.

Roma Deneyimi ve Antikite Arayışı

Goethe'nin en içten arzusu, Roma'nın tam merkezinde “eski, klasik Roma”yı bütün canlılığıyla bulmaktı. Şehre varır varmaz bu arayışa girişti; Goethe için Roma yalnızca coğrafi bir mekân değil, tarih ve kültürün birleştiği eşsiz bir laboratuvardı. Her sütun, her heykel, her kitabe ve arkeolojik geçmişten kalan her parça antik dünyanın görkeminden bir iz taşıyordu ve Goethe bu izleri büyük bir özenle takip ediyordu. Sokaklarda yürüdüğünde, yalnızca geçmişin hatıralarını keşfetmiyor, aynı zamanda insanlık tarihinin sürekliliğini adeta canlı bir sahnede yeniden deneyimliyordu.

Goethe Roma'da yalnız değildi. Kente vardıkdan kısa süre sonra, dönemin Almanya'sında tanınmış ressam Johann Heinrich Wilhelm Tischbein ile buluştu ve onun daveti üzerine evinde kaldı. Böylece Goethe, Roma'daki bir tür Alman sanatçılar kolonisine dâhil oldu. Ressamlar, heykeltıraşlar, yazarlar ve düşünürlerden oluşan bu topluluk, sanatın, bilimin ve estetiğin üretime dayalı bir ekosistemini oluşturmuştu. Goethe bu çevrede hem kişisel dostluklarını güçlendirdi hem de sanatsal ve entelektüel üretimini derinleştirme fırsatı buldu.

Ancak Roma'daki ilgileri yalnızca sanat ve estetikle sınırlı kalmadı; doğa bilimlerine yönelik yoğun çalışmalarını da sürdürdü. Kaya tabakalarını inceleyerek jeolojik oluşumları gözlemledi, bölgenin yeryüzü şekillerini anlamaya çalıştı. Botanik örnekler toplayarak bunları karşılaştırdı ve sınıflandırdı. Meteorolojik veriler kaydederek iklimi incelemeye girişti. Goethe'nin en önemli hedefi – “Urpflanze” arayışı – yani tüm bitkilerin kökeninde bulunabilecek varsayımsal “ilk bitki”yi keşfetmek, bu dönemde de devam etti (Ewing, 2011). Roma'nın ötesinde Sicilya'ya kadar giderek doğanın en ilkel, en saf ve en yaratıcı biçimlerini bulmayı umdu. Ona göre doğadaki çeşitliliğin ardında mutlaka bir “mükemmel uyum” vardı. Bu uyum, yalnızca biyolojik düzenin değil, aynı zamanda sanat, bilim ve kültürün de parçası olduğu bir bütünlüğün ifadesiydi.

Tüm bu faaliyetlerin altında, Goethe'nin Sturm und Drang (Fırtına ve Coşku) döneminden beri koruduğu “deha” kavramı yatıyordu. Sturm und Drang'ın özünde bireysel yaratıcılığın, içsel tutkunun ve doğayla uyumun yüceltilmesi

vardı. Goethe için doğada ve antik sanatta gördüğü şeyler bu kavramın somut karşılıklarıydı. Antik heykellerin oranları, bitkilerin yapısal düzeni ya da jeolojik tabakaların sürekliliği onun gözünde dehanın ifadesinin temsilcileriydi (Jeßing, 2008, s. 112).

Roma’da Goethe yalnızca bir gözlemci değildi; aynı zamanda üretken bir sanatçıydı. Edebiyata kendini adanmış olmakla birlikte resim yaptı, eskizler hazırladı, heykel çalışmalarına girişti. Bu etkinlikler onun için bir hobi değil, bütüncül bir yaratıcı kimliğin farklı biçimleriydi. Sanatın çeşitli dallarında başlattığı bu denemeler, Goethe’nin edebî üretimini büyük ölçüde zenginleştirdi; gelecekte kaleme alacağı eserler için hem estetik bir temel hem de güçlü bir malzeme oluşturdu.

Goethe bu algısını kendi sözleriyle şöyle dile getirmişti:

“Her geçen gün daha iyi anlıyorum ki, ben edebiyat yapmak için doğmuşum. (Goethe, 1976)”

Bu sözler, onun edebiyatı mesleki kimliğinin temel taşı olarak yeniden teyit ettiğini gösterir. Ancak aynı zamanda şiirsel yazının yalnızca kelimelerle değil, görsel sanat deneyimleriyle de beslenen çok yönlü bir yaratım süreci olduğuna işaret eder. Goethe için Roma’da geçirilen zaman, yalnızca geçmişin izlerini aradığı bir dönem değil; aynı zamanda kendi yaratıcı gücünü yeniden düzenlediği, sanat, bilim ve kültürü uyumlu bir bütünlük altında kavradığı entelektüel bir yenilenme mekânıydı.

Bilimsel İlgi Alanları ve “Urpflanze” Arayışı

Goethe genellikle bir şair, yazar ve düşünür olarak tanınır; onun adı edebiyat tarihinde kalıcı bir yer edinmiştir. Ancak çok yönlü kişiliğinin, edebiyat kadar güçlü ve kimi zaman onunla iç içe geçmiş bir başka yönü daha vardır: doğa bilimlerine duyduğu derin ve kalıcı ilgi. İtalya yolculuğu, bu ilginin geçici bir merak ya da yan uğraş olmadığını, aksine Goethe’nin entelektüel kimliğinin temel taşlarından biri olduğunu göstermektedir. Onun için bilimsel gözlem yalnızca merak güdüsüyle yapılan bir etkinlik değil, yaratıcı benliğini ve edebî ile sanatsal üretimini besleyen hayatı bir kaynaktı.

Roma’da ve sonrasında bulunduğu yerlerde Goethe adeta kendini devasa bir fen bilimleri laboratuvarının içinde buldu. Her yeni şehir onun için bir araştırma merkezi, her doğal oluşum bir deney alanıydı. Jeolojide kaya tabakalarını inceledi, taşların oluşum süreçlerine dikkat etti; coğrafyada topoğrafyanın şekillenmelerini kaydetti; botanikte bitki örnekleri topladı, karşılaştırdı; mineraloji alanında yerel madenleri gözlemledi; meteorolojide ise farklı bölgelerdeki iklim etkilerini sistematik ölçümlerle kayda geçirmeye çalıştı. En çok da doğadaki çeşitliliği açıklayacak temel bir biçim, bütün bitki türlerinin kaynağı olabilecek bir şablon bulmayı arzuladı. Bu

kavrama “Urpflanze” adını verdi. Ona göre Urpflanze, doğanın düzeninin, yaratıcı yasalarının ve evrensel uyumun temeliydi. Eğer bu arketip keşfedilebilirse, yalnızca botanik değil, doğa bütünüyle anlaşılabilirdi.

Bu arayış yalnızca teorik bir uğraşla sınırlı kalmadı; Goethe kuzeyden güneye tüm İtalya’yı dolaştı, Sicilya’ya kadar indi. Dağlık bölgelerde jeolojik incelemeler yaptı, kıyılardan bitki örnekleri topladı, köylerde tarımsal üretim biçimlerini gözlemledi. Tüm bu süreçte titizlikle notlar aldı, eskizler çizdi, bitkilerin yapısal farklılıklarını ve benzerliklerini tablolastırdı. Onun için bilimsel araştırma ile sanatsal sezgi birbirinden ayrı değil, aynı yaratıcı yolculuğun farklı yüzleriydi. Doğa gözlemi ile sanat üretimi arasındaki sınırlar zihninde eriyip tek bir çabanın parçasına dönüştü: evrensel düzeni açığa çıkarmak.

Goethe’nin doğa bilimlerine olan bu yoğun ilgisi, aslında Sturm und Drang döneminden beri taşıdığı “deha” anlayışıyla da doğrudan bağlantılıydı. Sturm und Drang, bireysel yaratıcılığı, içsel tutkuyu ve doğayla denge arzusunu yüceltiyordu. Goethe için “deha” yalnızca sanatsal ürünlerde değil, doğanın kendisinde de görülebilirdi. Doğadaki yaratıcı güç ile sanatçının yaratıcı gücü, aynı evrensel sevgi ve uyum kaynağından besleniyordu. Bu nedenle Goethe için doğaya yönelmek, şiir yazmaktan ya da resim yapmaktan farklı değildi; tüm bu eğilimler özünde aynı yaratıcı sürecin farklı ifadeleriydi.

Sicilya’da yaptığı incelemeler bu bağlamda özel bir önem taşıdı. Akdeniz’in sıcak ve verimli iklimi, volkanik toprakların dinamizmi ve bitki çeşitliliğinin zenginliği, Goethe’ye doğanın üretkenliğini ve yaratıcı gücünü en saf ve tavizsiz hâliyle gösterdi. Etna ve Vezüv gibi volkanların gözlemi, onun doğanın hem yapıcı hem de yıkıcı boyutlarını aynı anda düşünmesine yol açtı; bu ikili karakter, sanat ve doğa üzerine yeni düşünme kapıları açtı. Goethe için İtalya yalnızca bir ülke değil, doğa ile sanatın birleştiği, insana ilham veren ve yaratıcılığını besleyen bir mekândı.

Goethe’nin bilimsel araştırmaları, yalnızca anlık bir merakın ürünü değil, aynı zamanda onun entelektüel ve edebî geleceğinin de bir ön hazırlığıydı. Botanik üzerine yazdığı denemeler, doğa felsefesi ve bilimsel gözlemleri, edebî kimliğiyle bütünlüştürerek Alman Klasisizmi’nin entelektüel temel taşlarından birini oluşturdu. Böylece Goethe, hem şair hem de bilim insanı olarak, sanat ile bilimin birliğini simgeleyen kolektif bir entelektüel miras bırakmış oldu.

Sanatla Yoğunlaşan Goethe

Goethe’nin İtalya yolculuğu yalnızca bilimsel gözlemler için değildi; aynı zamanda onun sanatla olan bağımlı da derinleştirdi. Roma’da ve İtalya’nın diğer şehirlerinde geçirdiği günler boyunca resim yaptı, heykel çalıştı, eskizler çizdi ve karakalem ile suluboya denemeleri gerçekleştirdi. Bunlar Goethe için yalnızca birer hobi değil; edebî üretimini besleyen ve zenginleştiren tamamlayıcı uğraşlardı. Sanatı

yalnızca estetik bir haz olarak görmedi; sanat, onun için doğa ve insanlık tarihiyle kurulan ilişkinin gözle görülür hâle gelmiş entelektüel bir uğraşıydı.

Goethe'nin sanat anlayışı yalnızca estetik bir bakış açısı değil; doğa, tarih ve kültürle bütünleşen çok katmanlı bir anlam taşıyordu (Kestler, 2006; Fischer, 2011). Ona göre, bir manzarayı resmederken gözlemlediği doğal formlar, bir heykelle uğraşırken antikitenin izleri, ya da bir şiir çizerken doğadan aldığı sezgiler aslında hep aynı arayışın farklı yüzleriydi: doğa ve sanattaki “kusursuz uyumu” bulmak ve bu uyumu edebî dile ve estetik biçimlere dönüştürmek. Bu bütünlük, onun şair, düşünür ve sanatçı kimliğini besleyen temel bir ilkeydi; dolayısıyla doğayı incelemek ile sanatsal yaratım Goethe için birbirinden ayrı süreçler değildi.

Goethe'nin mektupları bu döneme dair pek çok ipucu barındırır. Sanatla ilişkisini güçlendirmesini ve edebî yaratıcılığının giderek daha belirginleşmesini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Her geçen gün daha iyi anlıyorum ki, ben bir şair olmak için doğmuşum. (Goethe, 1787).”

İtalya'ya gitmekle Goethe yalnızca gözlemler yapmakla yetinmedi; aynı zamanda yeni eserler geliştirmeye de başladı. Bunlardan biri Egmont idi ve kısa süre sonra ün kazanacaktı. Bu eser, dönemin önemli yapıtları arasında yerini aldı. Rönesans'ın sanat ve kültür atmosferi içinde Goethe adeta yeniden doğmuş gibiydi. Onu konser salonlarında, ressamların atölyelerinde, heykel çalışmalarında görmek mümkündü. Her gün yeni bir şey öğreniyor, bu deneyimlerini hem edebî hem de sanatsal üretimlerine aktarıyordu. Bu süreç, onun entelektüel üretimine derinlik, yaratıcı sürecine ise yeni bir ivme kazandırdı.

Goethe'nin estetik eylemlere duyduğu yoğun ilgi, onu büyük bir sezgiye ve yeni bir yaratıcı atılıma yöneltti. İtalya onun için yalnızca bir ikamet yeri değil, adeta bir “yaşam mekânı” oldu; burada sanat, bilim ve doğa iç içe geçerek öğrenme ve deneyim alanı hâline geldi. Bu yolculuk, onun yaratıcı yetilerini besleyen ve sürekli yeniden biçimlendiren en önemli deneyim oldu; edebiyatında Alman Klasisizmine doğru attığı sıçramanın temelini oluşturdu. Goethe'nin İtalya'da yaşadığı bu bütüncül deneyim yalnızca bireysel bir yenilenme değil, aynı zamanda Avrupa kültür tarihine de damgasını vurmuş bir dönüm noktasıydı.

Rönesans Ruhu ve Kültürel Analizler

Goethe'nin İtalya yolculuğu yalnızca kişisel bir keşif girişimi değildi; aynı zamanda, daha geniş bir anlamda, Avrupa'nın kültürel tarihine ilişkin bir gözlem ve değerlendirme süreciydi. Rönesans'ın sanatsal, entelektüel ve toplumsal mirası, onun ruhunu bütünüyle kuşatarak hem geçmişin kalıntılarıyla temas etmesini hem de hâlen canlı olan kültürel bir ilişkiler ağını deneyimlemesini sağladı. Konserler, müzikli toplantılar, tiyatro etkinlikleri, resim ve heykel atölyelerindeki canlılık Goethe'ye

Rönesans'ın yalnızca tarihte kalmış bir dönem olmadığını; aksine, hâlen yaşayan ve “yeniden doğuş” ruhunu somutlaştıran bir gelenek olduğunu gösterdi. Her gün yeni bir şey öğreniyor, karakalem çalışmalar, sulu boya resimler, eskizler ve edebî denemeler aracılığıyla bu ruhu bizzat yaşıyordu. Bu süreç, yalnızca onun sanatsal duyarlılığını değil, aynı zamanda entelektüel ufkunu da derinleştirdi.

Bütün bunlar olurken Goethe yalnızca güzel sanatlarla uğraşmadı; aynı zamanda bulunduğu yerin kültürünü ve toplumsal dokusunu da inceledi. Roma’da ve İtalya’nın diğer şehirlerinde yaptığı gözlemlerle Alman ve İtalyan kültürlerini karşılaştırdı. Ona göre İtalyanlar bir bakıma Naturmenschen, yani “doğanın çocuklarıydı.” Coğrafya, iklim ve denizle olan yakınlık, onların kültürünü, gündelik yaşamlarını ve toplumsal ilişkilerini şekillendirmişti. İtalyanlar için yoksulluk, doğanın cömertliği sayesinde uyumlu, neşeli ve dengeli bir yaşam biçimine dönüştürüyordu. Goethe’ye göre, bu doğayla kurulan yakın bağ onların karakterinin ve kültürel üretimlerinin temel yönünü oluşturuyordu.

Goethe özellikle coğrafyanın insan ruhu, bilinci ve kültürel eğilimler üzerindeki belirleyici etkisine dikkat çekti. Ona göre, güneşin kavurucu ama aynı zamanda verimli iklimi İtalyanlara üretkenlik, yaşam sevinci ve canlılık katıyordu. Buna karşılık, kuzeyin soğuk, gri ve sert iklimi “çalışkan ama donuk, disiplinli ama melankolik” bir insan tipini ortaya çıkarıyordu. Goethe’nin bu gözlemi, kültürler arasındaki farklılıkları yalnızca gelenekler ya da tarihsel olaylarla değil, doğrudan coğrafya ve iklimin etkileriyle açıklamaya çalıştığını gösterir.

Bu antropolojik gözlemler, dönemin hâkim Doğu–Batı karşılaştırmasının ötesine geçiyordu. Goethe, kültürlerin farklılıklarını anlamak için “Kuzey–Güney” ekseninin de en az Doğu–Batı karşıtlığı kadar önemli olduğunu ileri sürdü. Ona göre, kültürlerin gelişiminde kuzeyin durağanlığı ile güneyin canlılığı arasındaki karşıtlık da temel bir belirleyici unsurdur. Böylece Goethe, o dönemin Avrupa kültürel söyleminde yaygın olan Doğu–Batı paradigmasından koparak, kültürü ekoloji ve coğrafya temelinde açıklamaya çalışan alternatif bir bakış açısı geliştirdi.

Goethe’nin bu tespitleri basit anekdotlardan ibaret değildi; insan ruhunun biçimlenmesini belirleyen koşulları dikkate alan sistemli gözlemlerdi. Bu yaklaşım, modern antropoloji ve kültürel coğrafya çalışmalarının öncüllerinden biri olarak değerlendirilebilir. Goethe, doğa–coğrafya, kültür–sanat ve toplum–kültür arasındaki karmaşık ilişkilerin farkındaydı ve bunları mektuplarında, günlüklerinde ve edebî denemelerinde kayda geçirdi. İtalya yolculuğu, onun için yalnızca kişisel bir yenilenme değil, aynı zamanda Avrupa kültür tarihine kalıcı katkılar sağlayan entelektüel bir dönüşüm süreci oldu.

Sonuç

Goethe'nin İtalya yolculuğu yalnızca kişisel bir seyahat değildi; edebî, sanatsal, bilimsel ve kültürel açıdan önemli sonuçlar doğuran karmaşık bir dönüşüm süreciydi. Bu yolculuk onun iç dünyasını derinden etkiledi ve birçok açıdan Alman edebiyatında Klasisizmin ortaya çıkmasına katkı sundu. Goethe, İtalya'da bulunduğu süre boyunca yalnızca sanat ve doğayı estetik biçimlerde gözlemlemekle kalmadı; aynı zamanda bilimsel gözlemler yaptı, kültürel incelemeler yürüttü ve bütün bunları kendi düşünce dünyasının çerçevesinde yorumladı. Bütün bu süreçlerin sonucunda İtalya yolculuğu, Goethe'nin çok boyutlu kişiliğini besleyen ve olgunlaştıran en önemli kaynaklardan biri haline geldi.

Doğaya duyduğu derin ilgi, görsel sanatlarla kurduğu yoğun ilişki ve kültürel yapılanmaları yorumlama biçimi, onun edebî üretimine yeni bir bakış açısı kazandırdı. Egmont gibi başlıca edebî eserleri bu yolculuk aşamasının sentezlenmiş birer ifadesiyken, görsel sanatlarla ilgili çalışmaları Goethe'nin yalnızca bir şair ya da yazar olmadığını, farklı sanat dallarında da üretken bir figür olduğunu gösterdi. Goethe için sanat, sadece yazınsal bir ifade aracı değil; doğa ve kültürün tüm biçimlerini entelektüel bir düzlemde işleyen çok yönlü bir uğraştı. İtalya yolculuğu, onu disiplinler arası üretimin en önemli örneklerinden biri haline getirdi.

İtalya, Goethe için adeta ikinci bir “doğum yeri” oldu. Bu yeniden doğmuşluk hissi kimi zaman bireysel yaratıcılığını destekleyen bir temel, kimi zaman da kültürel ve toplumsal gözlemler aracılığıyla yeni düşünce yolları açan bir süreç olarak şekillendi. Onun kuzey ve güney kültürleri arasındaki karşılaştırmaları, yalnızca edebiyat açısından değil; kültürel antropoloji, coğrafya temelli kültür araştırmaları ve kültürel kimlik çalışmalarına da önemli katkılar sundu. Goethe'ye göre güneşli güneyin neşesi ve kuzeyin melankolik ciddiyeti, insan toplulukları arasındaki anlam üretim süreçlerinde çok gerçek yankılara sahipti.

Sonuç olarak, Goethe'nin İtalya yolculuğu yalnızca bireysel bir deneyim olmaktan öte; sanat, edebiyat, doğaya dayalı bilimsel araştırma ve kültürel keşif açısından kalıcı bir mirasa dönüşmüştür. Bu yolculuk, onun için bir dönüm noktası olmasının yanı sıra, Alman edebiyatında klasisizmin estetik ve entelektüel temellerinden birini oluşturmuştur. Bugün Goethe'nin *Italienische Reise*'si yalnızca bir seyahat anlatısı olarak değil, aynı zamanda bir dönüşüm, disiplinler arası üretim ve kültürlerarası gözlem anlatısı olarak okunmaktadır. Dahası, bu metin estetik sezgi ile bilimsel araştırmanın, bireysel deneyim ile kültürel hafızanın, dolaylı deneyim ile ortak kültürel dönüşümlerin nasıl sentezlenebileceğine dair en iyi örneklerden birini sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Durusoy, G. (1993). *Die Klassik (1786–1805)* (Anadolu Üniversitesi Yayın No: 601). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ewing, J. P. (2009, Aralık). *Goethe's vision of Natur during the Italian Journey* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sam Houston State University. <https://oaktrust.library.tamu.edu/server/api/core/bitstreams/4d9a2fac-6102-4037-8740-decdb3a1bde9/content>
- Fischer, L. (2011). Goethe contra Hegel: The question of the end of art. *Goethe Yearbook*, 18, 127–157. <https://doi.org/10.1353/GYR.2011.0489>
- Goethe, Johann Wolfgang: *Italienische Reise*, Insel Verlag Berlin 1976
- Jeßing, B. (2008). *Neuere deutsche Literaturgeschichte*. GNV Verlag.
- Kestler, I. (2006). Johann Wolfgang von Goethe: Arte e natureza, poesia e ciência. *História, Ciências, Saúde – Manguinhos*, 13, 39–54. <https://doi.org/10.1590/S0104-59702006000500003>
- Kohm, K., & Nesselhauf, J. (2020). „Sie scheinen sich zu fliehen“: Natur und Dichtung in Johann Wolfgang Goethes *Italienische Reise* (1813/17). In *Natur erzählen* (ss. 57–74). https://doi.org/10.1007/978-3-662-62213-1_3
- Price, B. (2016). The Displacement Project. *Discourse*, 38(2), 235–245. <https://doi.org/10.13110/DISCOURSE.38.2.0235>
- Shalaginov, B. (2025). “Faust” by J. W. Goethe in His Thematic and Poetic Projection on “Italian Journey”. *NaUKMA Research Papers. Literary Studies*, 4–5, 181–186. <https://doi.org/10.18523/2618-0537.2024.4-5.181-186>
- Yücel, H. Â. (2017). *Goethe – Bir dehanın romanı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Türkçe Eğitimi Çerçevesinde Söz Varlığı Öğretiminin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Bağlamında İncelenmesi

Fatma Burcu BAYRAKTAR¹

Özet

Bu çalışmada, Türkçe eğitiminin temel bileşenlerinden biri olan söz varlığı öğretimi, 2024-2025 eğitim öğretim yılında kademeli olarak uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında incelenmiştir. Söz varlığı, bireyin anlama ve anlatma becerilerinin gelişiminde, düşünce dünyasının zenginleşmesinde ve kültürel kimliğin oluşumunda merkezî bir konuma sahiptir. Bu nedenle her öğretim modelinin söz varlığına yönelik yaklaşımı, yetiştirilecek bireyin dilsel, zihinsel ve kültürel niteliklerini doğrudan etkilemektedir. Çalışma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Erdem-Değer-Eylem çerçevesini ve beceriler çerçevesini esas alarak söz varlığı öğretiminin programdaki yerini, dayandığı ilkeleri ve uygulama esaslarını değerlendirmektedir. Araştırma; doküman incelemesi yöntemiyle yapılmış, MEB tarafından yayımlanan ortak metin, ilkokul ve ortaokul Türkçe dersi öğretim programları analiz edilmiş ve alanyazındaki ilgili çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda; yeni modelin söz varlığı öğretimini disiplinler arası, beceri temelli ve değer eksenli bir yaklaşımla ele aldığı, ancak uygulamada öğretmen yeterliği, ders kitabı tasarımı ve ölçme-değerlendirme bağlamında bazı sorunların gözlemlendiği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda, söz varlığı öğretiminin daha etkili biçimde sürdürülebilmesi için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Söz varlığı, kelime öğretimi, Türkçe eğitimi, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, dil becerileri, öğretim programı.

¹ Dr., Milli Eğitim Akademisi, Türkçe Eğitimi Yunus Emre Eğitim ve Uygulama Merkezi

1. Giriş

Dil, insanın varlık dünyasıyla kurduğu en köklü ilişkinin aracıdır. Düşüncüyü biçimlendiren, duyguyu açığa çıkararak ve kültürü kuşaklar arası taşıyan en güçlü mekanizma olarak dil, bireyin yalnızca iletişim kurmasını değil; aynı zamanda kendini, başkalarını ve dünyayı anlamlandırmasını sağlar. Bu anlamlandırma sürecinin merkezinde ise söz varlığı yer alır. Söz varlığı, bir dilin sözcükleri, deyimleri, atasözleri, ikilemeleri, kalıp sözleri ve terimleri başta olmak üzere, o dilde anlam taşıyan tüm dilsel birimleri kapsayan geniş bir kavramdır.² Bu nedenle söz varlığı, salt bir kelime listesinden çok daha fazlasını ifade eder; bireyin zihinsel evreninin haritası, kültürel kimliğinin aynası ve düşünsel üretkenliğinin sınırlarıdır.

Türkçe eğitimi, öğrencinin ana dilini doğru, etkili ve estetik biçimde kullanma yeterliği kazanmasını hedefleyen kapsamlı bir süreçtir. Bu süreçte dinleme, konuşma, okuma ve yazma olmak üzere dört temel dil becerisinin geliştirilmesi esas amaç olarak benimsenir. Ancak bu becerilerin hiçbiri, sağlam ve zengin bir söz varlığı temeli olmadan istenen düzeyde gerçekleşemez. Çünkü her dil becerisi, sözcükler aracılığıyla işlev kazanır; sözcükler ne kadar tanınırsa, ne kadar doğru anlamlandırılırsa ve ne kadar etkili biçimde kullanılırsa, becerilerin niteliği de o kadar yüksek olur. Bu bakımdan söz varlığı öğretimi, Türkçe eğitiminin yalnızca bir bileşeni değil; tüm bileşenlerinin altını dolduran ortak zemindir.

Türk eğitim sisteminde son yıllarda gerçekleşen en önemli dönüşümlerden biri, 2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan ve 2024-2025 eğitim öğretim yılında okul öncesi, ilkokul 1. sınıf, ortaokul 5. sınıf ile lise hazırlık ve 9. sınıf düzeylerinde kademeli olarak uygulanmaya başlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'dir. Bu model; öğrencinin yalnızca bilgi düzeyinde değil, beceri, değer ve eylem boyutlarında da bütüncül biçimde gelişmesini amaçlayan, yetkin ve erdemli birey idealini önceleyen, geleneksel değerler ile çağdaş gereksinimleri birlikte kucaklamaya çalışan kapsamlı bir öğretim çerçevesi olarak tasarlanmıştır.³ Modelin merkezinde dil, özellikle de Türkçe, bireyin varlık dünyasına erişiminin temel aracı olarak konumlandırılmaktadır.

Bu kitap bölümünün amacı, Türkçe eğitiminin temel taşlarından biri olan söz varlığı öğretiminin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında nasıl ele alındığını çözümlenektir. Çalışmada, öncelikle söz varlığı kavramının kapsamı ve unsurları açıklığa kavuşturulmuş; ardından söz varlığı öğretiminin Türkçe eğitimindeki yeri ve yaygın yöntem-teknipleri ele alınmıştır. Bu temel üzerine,

² Doğan Aksan, *Türkçenin Sözcük Varlığı*, 5. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2015), 15.

³ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni* (Ankara: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2024), 5.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin felsefi temelleri, Erdem-Değer-Eylem çerçevesi, öğrenci profili ve beceriler çerçevesi tartışılmış; modelin Türkçe dersi öğretim programındaki yansımaları irdelenmiştir. Son olarak, yeni modelin söz varlığı öğretimine yönelik yaklaşımı, içeriği ve uygulama esasları çözümlenmiş; karşılaşılan sorunlar dile getirilmiş ve bu sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur.

Çalışmanın yöntemi nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde doküman incelemesi olarak belirlenmiştir. Bu yöntem; Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı, Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı, ilgili genelgeler ve alanyazındaki kuramsal-uygulamalı çalışmaların betimsel ve içerik analiziyle değerlendirilmesi temelinde yürütülmüştür. İncelenen belge ve kaynaklar; söz varlığı öğretiminin yeni model çerçevesinde nasıl konumlandırıldığını, hangi ilke ve yaklaşımlarla desteklendiğini ve hangi sorun alanlarını barındırdığını ortaya koymak amacıyla çözümlenmiştir.

Bölüm, söz varlığı öğretiminin kuramsal arka planı ile yeni eğitim modelinin felsefi-pedagojik yönelimleri arasında köprü kurmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle hem Türkçe öğretmenleri ve öğretmen adaylarına hem de eğitim politikası geliştiricilere yönelik bütüncül bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

Söz varlığı öğretiminin Türkçe eğitimi içindeki konumunu kavramak için, ana dili eğitiminin temel ilkelerine de kısaca değinmek gerekir. Ana dili eğitimi, bireyin daha doğum öncesinden başlayarak yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir. Çocuk, aile ortamında doğal yollarla kazandığı dilsel birikimi, okul döneminde sistemli ve bilinçli bir öğretim sürecine taşır. Bu süreçte söz varlığı, hem doğal kazanım hem de planlı öğretim yoluyla birbirini besleyen iki kaynaktan beslenir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin bu iki kaynağı birlikte kucaklayan bütüncül yaklaşımı, söz varlığı öğretiminin etkin biçimde sürdürülmesi için elverişli bir zemin oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın önemi, söz varlığı öğretimini bir öğretim modeli bağlamında bütüncül biçimde ele alan ilk çalışmalardan biri olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, henüz uygulanmaya başlanmış olduğundan, modelin söz varlığı yaklaşımına dair derinlikli akademik çalışmalar sınırlıdır. Bu kitap bölümünün; modelin söz varlığı boyutunu çözümleyen, uygulama önerileri sunan ve sonraki araştırmalara zemin hazırlayan bir kaynak olarak alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Söz Varlığı: Kavramsal Çerçeve

2.1. Söz Varlığının Tanımı ve Kapsamı

Söz varlığı kavramı, alanyazında farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Aksan, söz varlığını bir dilin sözcükleri, deyimleri, kalıplaşmış sözleri, atasözleri, terimleri ve çeşitli anlatım kalıplarını içeren bütünlüklü bir hazine olarak tanımlamaktadır.⁴ Bu tanımda dikkat çeken nokta, söz varlığının tek başına sözcüklerden ibaret olmadığı, aksine dilin anlam üreten tüm öğelerini kapsadığıdır. Aynı doğrultuda Karadağ, söz varlığını bireyin zihninde anlam taşıyan ve kullanıma hazır biçimde bekleyen tüm dilsel birimlerin toplamı olarak nitelendirmiş; bu hazinenin niteliğinin ve genişliğinin bireyin tüm zihinsel etkinliklerini doğrudan etkilediğini vurgulamıştır.⁵

Söz varlığı, hem bireysel hem de toplumsal düzlemde ele alınabilen bir kavramdır. Bireysel söz varlığı, kişinin bilişsel ve duyuşsal yaşantısı boyunca edindiği, dağarcığında biriktirdiği ve gerektiğinde kullanmak üzere zihninde sakladığı sözcük ve sözcük gruplarının tümünü ifade ederken; toplumsal söz varlığı, bir dilin bütün konuşurları tarafından paylaşılan ve o dilin tarihsel-kültürel kimliğini oluşturan ortak dilsel mirası temsil eder. Bu iki düzlem arasında sürekli bir alışveriş vardır. Birey, toplumsal söz varlığından beslenirken; bireysel yaratıcılık da toplumsal söz varlığını zenginleştirir.

Söz varlığının kapsamına giren öğeler; sözcükler, deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler, ilişki sözleri, ünlemler, terimler ve argo-jargon gibi alt birimlerdir.⁶ Her bir birimin dildeki işlevi, kullanım sıklığı ve eğitim sürecindeki ele alınış biçimi farklılaşmaktadır. Bu nedenle söz varlığı öğretiminin de bu çeşitliliği yansıtacak biçimde planlanması, içerik çeşitliliği sunması ve farklı sözcük türlerine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirmesi gerekmektedir.

2.2. Söz Varlığının Unsurları

Söz varlığının unsurları, dilin zenginliğini ve anlatım gücünü ortaya koyan farklı dilsel kategorilerden oluşmaktadır. Bu unsurlar; eğitim sürecinde sistematik biçimde ele alındığında öğrencinin hem alıcı (anlama) hem de üretici (anlatma) becerilerini güçlendirir.

Sözcükler, söz varlığının en temel birimidir ve dilin anlam evrenini taşıyan başlıca taşıyıcılardır. Sözcükler kendi içlerinde; somut-soyut, temel anlamlı-yan anlamlı, eş anlamlı-zıt anlamlı, eş sesli, türemiş ve birleşik sözcükler gibi alt kategorilere ayrılmaktadır. Türkçe eğitiminde sözcüklerin doğru tanınması, anlamlandırılması ve uygun bağlamda kullanılması, dil becerilerinin gelişimi açısından kritik öneme sahiptir.

⁴ Aksan, Türkçenin Sözvarlığı, 22.

⁵ Özay Karadağ, Kelime Öğretimi (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2013), 24.

⁶ Aksan, Türkçenin Sözvarlığı, 27.

Deyimler, çoğunlukla mecaz anlam taşıyan, en az iki sözcükten oluşan ve kalıplaşmış yapılarıyla dile ait kültürel birikimi yansıtan dilsel birimlerdir. Deyimler, anlatımı renklendirir, düşünceyi kısa ve etkili biçimde ifade etmeyi sağlar. Türkçe söz varlığı içinde deyimlerin sayısı oldukça fazladır ve bu durum, Türkçenin imge zenginliğinin bir göstergesidir. Örneğin “göz atmak”, “kafayı yormak”, “gözden kaçmak” gibi deyimler, hem zihinsel etkinlikleri hem de günlük yaşam pratiklerini somut imgelerle anlatma gücüne sahiptir.

Atasözleri, toplumun ortak deneyiminden süzölmüş, kısa ve özlü biçimde formüle edilmiş bilgelik birikimini yansıtan kalıplaşmış ifadelerdir. Atasözleri yalnızca dilsel değil; aynı zamanda kültürel, ahlaki ve felsefi bir içeriğe de sahiptir. “Damlaya damlaya göl olur”, “Ağaç yaşken eğilir”, “Sakla samanı, gelir zamanı” gibi atasözleri, kuşaktan kuşağa aktarılan değerleri özlü bir biçimde taşır.

İkilemeler, anlamı pekiştirmek, çeşitlendirmek ya da renklendirmek amacıyla yan yana getirilen sözcüklerden oluşan yapılar olup Türkçenin en belirgin anlatım özelliklerinden birini oluşturur. “Yavaş yavaş”, “bata çıka”, “ev bark” gibi örnekler, anlatıma akışkanlık ve estetik değer katar. Türkçe söz varlığında ikilemelerin yoğun biçimde yer alması, dilin ses zenginliğini ve ritmik dokusunu da ortaya koymaktadır.

Kalıp sözler ve ilişki sözleri, toplumsal ilişkilerde işlevsel rol oynayan, belirli durumlarda kullanılan hazır ifadelerdir. “Hoş geldiniz”, “Allah razı olsun”, “Geçmiş olsun”, “Kolay gelsin” gibi sözler hem nezaket kurallarının hem de toplumsal ilişki kalıplarının dilsel yansımalarıdır. Bu sözler, dilin işlevsel boyutunu, kültürel kodlarını ve sosyal etkileşim normlarını öğrencilere kazandırma açısından önemlidir.

Terimler ise belirli bir bilim, sanat ya da meslek alanında özel bir kavramı karşılayan sözcükler olup öğrencinin akademik söylem dünyasına girişinin temelini oluşturur. Türkçe eğitiminde alana özgü terimlerin (örneğin “özne”, “yüklem”, “mecaz”, “istiare”) doğru biçimde öğretilmesi, üst düzey okuma-anlama ve yazma becerilerinin geliştirilmesinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Ünlemler ve duygusal söyleyişler, dilin duyuşsal boyutunu yansıtan önemli birimlerdir. “Aman!”, “Vah vah!”, “Hay Allah!” gibi ünlemler, anlatımı sadece bilgisel düzlemde değil; duygusal düzlemde de zenginleştirir. Öğrencinin bu ünlemleri tanıması ve doğru bağlamda kullanması, sözel iletişimin etkililiğini belirgin biçimde artırır. Aynı şekilde özel adlar (yer adları, kişi adları, eser adları, kurum adları) söz varlığının kültürel hafıza taşıyan unsurları arasında yer alır. Bir öğrencinin “İstiklal Marşı”, “Kanuni Sultan Süleyman”, “Anadolu” gibi özel adları tanıması; yalnızca dilsel değil, tarihsel ve kültürel bir bilinç de kazanması anlamına gelir.

Argo, jargon ve halk söyleyişleri de söz varlığının doğal bileşenleri arasında yer almakla birlikte, eğitim ortamında özel bir dikkatle ele alınmalıdır. Argo ve jargon, dilin canlılığını gösteren unsurlar olsa da çocuklara ölçülü ve seçici biçimde tanıtılmalı; dilin standart ve estetik kullanımının öncelendiği hatırd tutulmalıdır. Halk söyleyişleri ise yöresel zenginliklerin ve Türkçenin bölgesel renklerinin örnekleri olarak kültürel okuryazarlığa katkıda bulunur.

2.3. Alıcı ve Üretici Söz Varlığı Ayrımı

Söz varlığı, işlevi açısından ikiye ayrılarak incelenmektedir: alıcı (pasif) söz varlığı ve üretici (aktif) söz varlığı. Bu ayırım, söz varlığı öğretiminin planlanmasında ve değerlendirilmesinde belirleyici bir çerçeve sunar.

Alıcı söz varlığı, bireyin dinleme ve okuma süreçlerinde karşılaştığında anlamlandırabildiği, ancak kendi üretimlerinde aktif olarak kullanmadığı sözcükleri kapsar. Üretici söz varlığı ise bireyin konuşma ve yazma etkinliklerinde kullanabildiği, dolayısıyla dil üretimi sürecinde aktif olarak harekete geçirebildiği sözcükleri içerir. Genellikle bir kişinin alıcı söz varlığı, üretici söz varlığından çok daha geniştir; insan birçok sözcüğü tanır ve anlar ama her birini günlük üretimlerinde kullanmaz.

Bu iki kavram arasındaki ilişki, söz varlığı öğretimi açısından önemli pedagojik sonuçlar doğurmaktadır. Öncelikle, öğrencinin yalnızca yeni sözcüklerle tanışması yetmez; bu sözcüklerin alıcı düzeyden üretici düzeye aktarılması için sistematik çalışmalar gerekir. Çünkü yalnızca anlama düzeyinde kalan bir sözcük, bireyin düşünme ve anlatma süreçlerinde işlev görmez; ancak konuşma ve yazma pratiğine taşındığında gerçek anlamda öğrenilmiş sayılır. Bu nedenle Türkçe öğretim programlarının ve ders kitaplarının, sözcükleri her iki düzlemde de geliştirecek etkinliklere yer vermesi büyük önem taşır.⁷

Karagöl ve Tarakçı'nın ortaokul Türkçe ders kitapları üzerine yaptıkları çalışmada, söz varlığı etkinliklerinin büyük ölçüde alıcı söz varlığını geliştirmeye yönelik olduğu, üretici söz varlığını besleyen uygulamaların ise sınırlı kaldığı tespit edilmiştir.⁸ Benzer bir bulguya Şimşek ve Demirel de ulaşmış; ders kitaplarında "cümle içinde kullanma", "anlamını bilmediği kelimeleri tespit edip tahminde bulunma" gibi yöntemlerin sıkça yer aldığını, ancak kelime haritası, çağrışım, Venn şeması gibi üretici çalışmaların daha az kullanıldığını ortaya

⁷ Karadağ, Kelime Öğretimi, 24. Ayrıca bk. Ali Göçer, Türkçe Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme (Ankara: Anı Yayıncılık, 2010), 87.

⁸ Erol Karagöl - Ramazan Tarakçı, "Söz Varlığı Öğretimi Açısından Ortaokul Türkçe Ders Kitapları", Ana Dili Eğitimi Dergisi 7/4 (2019), 998.

koymuştur.⁹ Bu bulgular, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin söz varlığı yaklaşımının değerlendirilmesinde önemli bir mukayese zemini sunmaktadır.

2.4. Söz Varlığının Niceliksel Boyutu: Sıklık ve Yaygınlık

Söz varlığı yalnızca nitel boyutuyla değil, niceliksel boyutuyla da incelenebilen bir kavramdır. Bir bireyin söz varlığının genişliği; tanıdığı sözcük sayısı, kullandığı sözcük çeşitliliğiyle ve dağarcığını oluşturan sözcüklerin sıklık dağılımıyla ölçülebilir. Bu niceliksel ölçümler, eğitim sürecinde sözcük öğretiminin planlanması açısından kritik veriler sunmaktadır.

Türkçenin söz varlığına ilişkin niceliksel araştırmalar, Türkçe Sözlük'te yer alan sözcük sayısının yüz bini aştığını ortaya koymaktadır. Ancak bir bireyin etkin biçimde kullandığı sözcük sayısı bunun çok küçük bir oranını oluşturur. Pilav'ın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmaya göre, bu yaş grubundaki bir bireyin etkin söz varlığı yaklaşık üç-beş bin sözcük arasında değişmektedir.¹⁰ Bu durum, eğitim sürecinde söz varlığının niceliksel olarak da geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sıklık çalışmaları, sözcüklerin hangilerinin daha sık kullanıldığını belirler ve böylece öğretim önceliklerinin saptanmasına yardımcı olur. Yabancılarla Türkçe öğretiminde olduğu gibi ana dili öğretiminde de hangi sözcüklerin hangi sınıf düzeyinde verileceği, bu sözcüklerin günlük dildeki kullanım sıklığıyla ilişkilendirilmektedir. Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin sözcük sıklığı analizleri, programın sözcük öğretimi kapsamını değerlendirmek için önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır.¹¹

Yaygınlık ise bir sözcüğün farklı bağlamlarda, farklı türlerde ve farklı söyleyiş düzeylerinde ne ölçüde kullanıldığını ifade eder. Yaygın sözcükler, öğrencinin günlük yaşamından akademik söyleme kadar pek çok ortamda karşısına çıkar ve bu nedenle öncelikle öğretilmesi gereken sözcükler arasında yer alır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin söz varlığı yaklaşımı, sıklık ve yaygınlık ölçütlerine dayalı bir sözcük seçimi anlayışını desteklemekte, öğrenme çıktılarının belirlenmesinde bu ölçütleri esas almaktadır.

⁹ Şener Şimşek - İbrahim Fevzi Demirel, "Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı Kazandırma/Kelime Öğretimi Etkinliklerinin Kullanılan Yöntemler Açısından İncelenmesi", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi 11/Ek (2020), 321.

¹⁰ Salim Pilav, "Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008), 78.

¹¹ Eyyup Coşkun, "Lise II. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarında Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2002), 56.

3. Türkçe Eğitiminde Söz Varlığının Yeri

3.1. Söz Varlığı ve Dört Temel Dil Becerisi

Türkçe eğitimi; dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma olmak üzere dört temel dil becerisinin geliştirilmesi üzerine kuruludur. Bu dört beceri birbirinden bağımsız etkinlikler olmayıp birbirini sürekli besleyen, birbirine kaynaklık eden alanlardır. Ve bu dört becerinin tamamının arka planında, söz varlığı yer alır. Sözcüklerin tanınması ve anlamlandırılması olmadan dinleme ve okuma süreçleri tam olarak işlemez; sözcüklerin üretken biçimde harekete geçirilmesi olmadan konuşma ve yazma etkinlikleri yetkinleşemez.¹²

Dinleme becerisinde söz varlığı, kişinin işittiği akustik girdileri anlamlı bütünlere dönüştürme gücünü belirler. Dinleyici, sözel girdideki sözcükleri tanıyıp anlamlandırabildiği ölçüde mesajı bütünlüklü biçimde kavrar. Sözcük dağılımı sınırlı olan bir öğrencinin, hızla akan bir konuşmayı izleyip yorumlaması güçleşir; çünkü zihni, tanımadığı sözcüklerin anlamını çıkarmaya çalışırken devamındaki söylemi kaçırmaz. Bu da dinlediğini anlama düzeyinde ciddi kayıplara yol açar. Sözcük tanıma hızı arttıkça, dinleme verimi de doğal biçimde artar.

Okuma becerisinde söz varlığının rolü daha belirgindir. Metin anlamayı engelleyen en temel etmenlerden biri, metinde geçen sözcüklerin anlaşılmasındır. Sözcük anlamını bilmemek; cümleyi anlamamak, cümleyi anlamamak ise metni anlamamak anlamına gelir. Bu nedenle okuma becerisi, doğrudan söz varlığının niteliği ve niceliğiyle ilişkilidir. Üstelik okuma yalnızca bilinen sözcüklerin tekrar harekete geçirilmesi değil; bilinmeyen sözcüklerin anlamının bağlamdan çıkarılması ve dağılıma eklenmesi sürecidir. Dolayısıyla okuma, söz varlığını hem kullanan hem de geliştiren bir etkinliktir.

Konuşma becerisi söz varlığının üretici boyutuyla doğrudan ilişkilidir. Konuşmacı, düşüncesini anlık olarak sözcüklere dökmek durumundadır; bu süreç, zihindeki söz varlığının ne kadar zengin ve erişilebilir olduğuna bağlıdır. Söz dağılımı kısıtlı bir kişi, ifade etmek istediği düşüncüyü karşılayan sözcüğü bulamadığında ya da yetersiz sözcüklerle anlatmaya çalıştığında, anlatımı yüzeyselleşir, akıcılığı bozulur ve mesajı eksik aktarılır. Buna karşın zengin ve esnek bir söz varlığına sahip olan kişi, düşüncesini farklı sözcükler arasından en uygununu seçerek dile getirir; böylece anlatımı netlik, akıcılık ve estetik kazanır.

Yazma becerisi, konuşmaya göre daha planlı ve düzenli bir üretim etkinliği olmakla birlikte, söz varlığı bakımından gereksinimleri daha yüksektir. Yazılı anlatımda sözcük seçimi, bağlama uygunluk, eş anlamlılardan birini tercih etme, dilbilgisi kurallarına uygun biçimde sözcükleri sıralama gibi süreçler söz

¹² Göçer, Türkçe Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme, 87.

konusudur. Yazma becerisinde başarı, büyük ölçüde söz dağarcığının genişliğine, doğru bağlamda kullanma yeteneğine ve dilsel ifade hazinesinin esnekliğine bağlıdır. Bu nedenle Türkçe öğretiminde söz varlığı geliştirme etkinlikleri, yazma becerisini destekleyen en temel çalışmalardandır.

3.2. Söz Varlığı ve Bilişsel Gelişim

Söz varlığı yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda bireyin düşünme süreçlerinin de yapısal bileşenidir. Vygotsky'nin öne sürdüğü düşünce-dil ilişkisi kuramında, sözcükler düşüncenin somutlaşmış birimleri olarak değerlendirilmektedir.¹³ Birey, ancak sahip olduğu sözcüklerin sınırları içinde düşünebilir; sözcüklerle adlandıramadığı kavramları, zihninde net biçimde kavrayamaz. Bu açıdan bakıldığında söz varlığını zenginleştirmek, aslında zihinsel ufku genişletmek anlamına gelmektedir.

Aksan'a göre bir bireyin sözcük dağarcığı, onun dünyayı kavrama biçiminin de sınırlarını çizer.¹⁴ Yeni bir sözcük öğrenmek, yeni bir kavram öğrenmek; yeni bir kavram öğrenmek ise dünyayı yeni bir açıdan görmek anlamına gelir. Bu bağlamda söz varlığı öğretimi, öğrencinin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda bilişsel gelişiminin de en temel araçlarından biridir. Soyut düşünme, kavramlaştırma, sınıflama, karşılaştırma, neden-sonuç ilişkisi kurma gibi üst düzey zihinsel beceriler, ancak yeterli düzeyde bir söz varlığına sahip olduğunda gerçekleştirilebilir.

Bilişsel gelişim ile söz varlığı arasındaki ilişki, eğitim psikolojisi ve dilbilim alanlarında çok sayıda araştırmayla desteklenmiştir. Sözcük dağarcığı geniş olan öğrencilerin akademik başarısı; okuma anlama, problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünme gibi alanlarda da yüksek bulunmuştur. Bu nedenle söz varlığını geliştirmek, yalnızca Türkçe dersinin değil; tüm derslerin başarısını etkileyen ortak bir alt yapıdır.

3.3. Söz Varlığı ve Kültürel Aktarım

Söz varlığının bir diğer önemli işlevi, kültürel mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasındaki rolüdür. Bir dilin atasözleri, deyimleri, kalıp sözleri, halk söyleyişleri ve özgün ifadeleri; o dili konuşan toplumun yaşam tarzını, değer dünyasını, tarihsel deneyimini ve estetik anlayışını bünyesinde barındırır. Bu nedenle söz varlığı öğretimi, salt dilsel bir etkinlik değil; aynı zamanda kültürel bir aktarım sürecidir.¹⁵

¹³ Lev S. Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, çev. Sema Koray (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998), 152.

¹⁴ Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, 33.

¹⁵ Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, 45.

Bu işlev, özellikle Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Modelin felsefi temellerinde yer alan “millî ve manevi değerlerimizi tanıma”, “geçmiş ve bugün arasında bağlantı kurma”, “kültürel kimliği güçlendirme” gibi ilkeler, söz varlığı öğretiminin doğrudan kapsama aldığı alanlardır. Çünkü söz varlığı, kültürün dilsel kodlanmış biçimidir; öğrenci, dilini öğrenirken aynı zamanda mensup olduğu kültürün de derinliklerine doğru bir yolculuk yapmaktadır. Bir atasözünü öğrenen öğrenci, yalnızca bir dilsel kalıbı değil; o kalıbın taşıdığı bilgelik birikimini, ahlaki ilkeleri ve toplumsal değer yargılarını da edinmiş olur.

4. Söz Varlığı Öğretiminde Kullanılan Yöntem ve Teknikler

4.1. Geleneksel Yöntemler

Türkçe öğretiminde söz varlığını geliştirmek için yüzyıllardır kullanılan birtakım geleneksel yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerin başında sözlük kullanımı gelir. Öğrencinin bilmediği sözcüklerin anlamına sözlükten bakması, bu sözcüklerin yazılışını ve eş anlamlılarını öğrenmesi, klasik söz varlığı öğretiminin temel aşamasıdır. Sözlük kullanımının düzenli ve sistemli biçimde sürdürülmesi, öğrencinin söz dağarcığını sürekli besleyen güvenilir bir kaynaktır.¹⁶

Cümle içinde kullanma da köklü bir söz varlığı öğretim tekniğidir. Yeni öğrenilen sözcüğün, anlamına uygun bir cümle içinde kullanılması, sözcüğün hem anlamsal hem de dil bilgisel boyutunun pekiştirilmesini sağlar. Bu teknik, sözcüğün bağlam içinde kullanımını öğrenciye somut biçimde sunduğu için etkilidir; ancak yalnızca bu tekniğe bağlı kalmak, öğretimin tekdüze hâle gelmesine yol açar.

Diğer geleneksel yöntemler arasında ezberletme, sözcük listesi hazırlama, ölçme amaçlı sözcük testleri uygulama ve eş-zıt anlam çalışmaları yer alır. Bu yöntemler, sözcüğün biçimsel ve anlamsal yönlerine odaklanır; ancak çoğu zaman sözcüğün gerçek yaşamdaki işlevsel kullanımını yeterince destekleyemez. Bu nedenle çağdaş Türkçe öğretiminde geleneksel yöntemler tek başına yeterli görülmemekte, daha bütüncül ve etkileşimli yaklaşımlarla desteklenmesi gerektiği savunulmaktadır.

4.2. Çağdaş Yaklaşımlar

Çağdaş söz varlığı öğretimi, sözcükleri bağlamlarından koparmadan, anlamlı bütünlük içinde ele alan, öğrenciyi etkin kılan ve farklı duyu kanallarını harekete geçiren yaklaşımları incelemektedir. Bu yaklaşımların en yaygınları arasında

¹⁶ Göçer, Türkçe Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme, 92.

bağlamdan anlam çıkarma, kavram haritası, kelime haritası, çağrışım yoluyla sözcük öğretimi, Venn şeması, anlam çözümleme tabloları ve frayer modeli bulunmaktadır.

Bağlamdan anlam çıkarma, öğrencinin bir metinde karşılaştığı bilmediği sözcüğün anlamını cümlenin ya da paragrafın bağlamına bakarak tahmin etmesini esas alır. Bu yaklaşım, öğrencinin pasif biçimde sözlükten anlam aramasının ötesinde, aktif zihinsel bir çabayla anlamı çözmesini gerektirir. Böylece sözcük öğrenimi, salt bir ezber etkinliği olmaktan çıkıp bilişsel bir keşif sürecine dönüşür. Üstelik bu yöntem, öğrencinin gerçek hayatta da karşılaştığı bilmediği sözcüklerle başa çıkma stratejisi geliştirmesini sağlar.

Kelime haritası, bir sözcüğün anlamını, eş anlamlısını, zıt anlamlısını, çağrıştırdıklarını ve cümle içinde kullanımını görsel bir şema üzerinde gösteren bir tekniktir. Bu teknik, sözcüğün çok boyutlu yapısının öğrenci tarafından kavranmasını kolaylaştırır. Görsel düzenleyiciler aracılığıyla sözcükler arasındaki ilişkileri somutlaştırması bakımından özellikle ilkökul ve ortaokul kademelerinde etkili bir araçtır.

Çağrışım yoluyla sözcük öğretimi, bir sözcüğün öğrencinin zihninde başka hangi sözcükleri, kavramları, duyguları çağrıştırdığını ortaya çıkarmaya dayanır. Bu teknik, sözcükler arasındaki anlamsal ağı görünür kılarak öğrencinin söz dağarcığını organik bir bütün olarak inşa etmesine yardımcı olur. Beyin, zaten sözcükleri çağrışımsal ağlar biçiminde sakladığı için bu teknik, sözcük kazanımının doğal yolunu desteklemiş olur.

Frayer modeli, bir kavramın tanımı, özellikleri, örnekleri ve karşı örnekleri olmak üzere dört boyutta incelenmesini sağlayan görsel bir tekniktir. Özellikle terim öğretiminde ve soyut kavramların somutlaştırılmasında etkili sonuçlar veren bu model, öğrencinin kavramı sadece tanımla sınırlı biçimde değil; örnekler ve karşı örneklerle birlikte derinlemesine kavramasına olanak tanır.

Anlam çözümleme tabloları, sözcüklerin paylaştığı ve birbirinden ayrılan anlamsal özellikleri matris hâlinde gösteren bir tekniktir. Örneğin “sandalye, tabure, koltuk” gibi benzer ama farklı nesnelere temsil eden sözcükler, ortak ve farklı özellikleri açısından sınıflandırılarak öğrencinin sözcükler arasındaki ince anlam farklarını fark etmesi sağlanır.

Anlamsal alan yaklaşımı, sözcükleri belirli bir konu ya da kavram alanı çevresinde gruplayarak öğretmeyi esas alır. Örneğin “duygular” anlamsal alanında sevinç, üzüntü, kızgınlık, korku, şaşkınlık, hayranlık gibi sözcükler bir arada ele alınır; bu sözcüklerin nüansları, eş anlamlıları, zıt anlamlıları ve kullanım örnekleri birlikte incelenir. Bu yaklaşım, sözcükler arasındaki anlamsal ilişkilerin ve farkların kavranmasını kolaylaştırır.

Kelime sıklığı temelli öğretim, sözcüklerin günlük dildeki kullanım sıklığını dikkate alarak öğretim sırasını belirleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, en sık kullanılan sözcükler önce öğreilmeli; daha az sık kullanılan ve uzmanlık gerektiren sözcükler daha sonraki aşamalara bırakılmalıdır. Bu yaklaşım, sözcük öğretiminin daha sistematik ve verimli biçimde yürütülmesini sağlar.

Kelime ailesi yöntemi, aynı kökten türeyen sözcüklerin birlikte ele alınarak öğretildiği bir yaklaşımdır. Örneğin “göz” kökünden türeyen gözlem, gözlemci, gözetlemek, gözetim, gözdağı, gözalıcı gibi sözcükler, aynı anlam çevresinde gruplandırılarak öğrenciye sunulur. Bu yöntem, sözcük türetme mantığının kavranmasına ve söz dağarcığının köklerden hareketle hızla genişletilmesine olanak tanır.

4.3. Etkinlik Temelli Uygulamalar

Etkinlik temelli söz varlığı öğretimi, öğrenciyi pasif bir alıcıdan etkin bir katılımcıya dönüştüren uygulamaları içerir. Bu uygulamalar; oyun temelli etkinlikler, grup çalışmaları, proje tabanlı öğrenme, drama, yaratıcı yazma, dijital araçlarla zenginleştirilmiş etkinlikler gibi geniş bir yelpazede sıralanır.

Oyun temelli sözcük öğretimi, özellikle ilkökul kademesinde son derece etkili sonuçlar doğurmaktadır. Kelime avı, sözcük tahmin oyunları, kelime kutusu, hızlı tepki oyunları gibi etkinlikler hem eğlenceli hem de pedagojik açıdan zengin bir öğrenme ortamı sunar. Oyun, öğrencide kaygıyı azaltır, motivasyonu artırır ve sözcüğün zihinde kalıcı biçimde yerleşmesini sağlar.

Drama yöntemi, sözcüklerin canlandırılarak öğrenilmesini esas alan etkinliklerdir. Özellikle deyimlerin, atasözlerinin ve duygu-durum bildiren sözcüklerin drama yoluyla canlandırılması, anlamın somutlaşmasına büyük katkı sağlar. Bir deyim sahnedeki canlandırılan öğrenci, o deyim yalnızca tanımını ezberlemekle kalmaz; deyim bedenleyerek, duygulanarak ve düşünerek içselleştirir.

Yaratıcı yazma etkinlikleri, öğrencinin söz varlığını üretici düzeyde geliştirmesi açısından çok değerlidir. Hikâye yazma, mektup yazma, şiir yazma, anı yazma gibi etkinlikler öğrencinin söz dağarcığını harekete geçirmesini, yeni sözcükleri denemesini ve dilsel ifade biçimlerini zenginleştirmesini sağlar. Bu tür etkinliklerde öğretmenin geri bildirim de sözcük seçimine ve kullanımına yönelik olduğunda, öğrencinin söz varlığı belirgin biçimde gelişir.

Dijital araçlarla desteklenen söz varlığı öğretimi, günümüzün vazgeçilmez bir bileşeni hâline gelmiştir. Etkileşimli sözcük öğrenme uygulamaları, dijital sözlükler, kelime oyunları platformları, video destekli kelime öğretimi araçları gibi pek çok dijital olanak, söz varlığı öğretimini hem zenginleştirmekte hem de bireyselleştirilmiş öğrenmeye olanak tanımaktadır. Türkiye Yüzyılı Maarif

Modeli'nde dijital yetkinlik ve okuryazarlık vurgusunun öne çıkarılması, bu tür araçların önemini daha da artırmaktadır.

5. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: Genel Çerçeve

5.1. Modelin Ortaya Çıkışı ve Felsefi Temelleri

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 26 Nisan 2024 tarihinde taslak öğretim programları biçiminde kamuoyuyla paylaşılmış ve değerlendirme sürecinin ardından kademeli uygulamaya konulmuştur. 2024-2025 eğitim öğretim yılında okul öncesi, ilkokul 1. sınıf, ortaokul 5. sınıf, lise hazırlık ve 9. sınıf düzeylerinde yürürlüğe giren model; izleyen yıllarda diğer kademelere de yaygınlaştırılacak biçimde planlanmıştır.¹⁷

Modelin temel felsefi çerçevesi, insanı yalnızca bilişsel bir varlık olarak değil; aynı zamanda duyguları, değerleri, inançları ve eylemleriyle bütünlüklü bir varlık olarak ele alan kapsayıcı bir antropolojik anlayışa dayanmaktadır. Bu anlayış kendini dört temel kavram üzerinden tarif etmektedir: ontolojik bütünlük (ruh-beden bütünlüğü), epistemolojik bütünlük (bilgi-değer bütünlüğü), zamansal bütünlük (geçmiş-bugün-gelecek bütünlüğü) ve aksiyolojik olgunluk (değerler ekseninde olgunlaşma). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, bu dört bütünlüğü öğrenci profilinin temeli olarak benimsemekte, yetkin ve erdemli bir birey yetiştirme idealini bu çerçeveye oturtmaktadır.¹⁸

Felsefi açıdan modelin önemli bir farkı, bilgiyi salt nesnel bir veri yığını olarak değil; değerle iç içe geçmiş, yaşamla bağlantılı ve anlamlı bir bütün olarak ele almasıdır. Buna göre öğrenci, bilgiyi öğrenirken aynı zamanda o bilgiyle ilgili değer dünyasını da edinmekte, edindiği bilgiyi yaşamına ve eylemlerine yansıtmakla yükümlü tutulmaktadır. Bu yönelim, modelin Erdem-Değer-Eylem çerçevesinde somutlaşmaktadır.

5.2. Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin en özgün bileşenlerinden biri, Erdem-Değer-Eylem çerçevesidir. Bu çerçevede adalet, hikmet, merhamet, iyilik, doğruluk, çalışkanlık, faydalı olma, sorumluluk, sabır gibi temel erdemler ve bunlara bağlı değerler, öğrencinin yetiştirilme sürecinin omurgasını oluşturur. Erdemler, soyut ahlaki ilkeler olarak değil; değerler aracılığıyla somutlaşan, eylemler yoluyla görünür hâle gelen pratik kılavuzlar olarak ele alınır.¹⁹

¹⁷ MEB, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, 12. Ayrıca bk. Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne İlişkin Genelge (Ankara: MEB, 2024), 2.

¹⁸ MEB, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, 18.

¹⁹ MEB, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, 24.

Bu çerçeve, eğitimin sadece bilgi aktaran bir süreç olarak değil; aynı zamanda karakter inşa eden bir süreç olarak konumlandırılmasını sağlamaktadır. Öğrenci, yalnızca neyi bildiğiyle değil; bildiğini hangi değerler ışığında ve hangi eylemler aracılığıyla yaşama geçirdiğiyle de değerlendirilmektedir. Bu anlayış, geleneksel Türk-İslam eğitim mirasının “ilmen ve amelen yetkin insan” idealini günümüz pedagojik diline çevirmektedir.

Erdem-Değer-Eylem çerçevesinin Türkçe dersine ve dolayısıyla söz varlığı öğretimine yansımaları büyük önem taşımaktadır. Çünkü her erdem ve değer, dilde belirli sözcükler ve söz kalıpları aracılığıyla ifade edilir. Adalet, merhamet, sabır, doğruluk gibi değerlerin öğrenciye kazandırılması; bu kavramlarla ilgili söz varlığının zenginleştirilmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu yönüyle söz varlığı öğretimi, modelin değer eğitimi boyutuyla doğrudan kesişmektedir.

5.3. Öğrenci Profili

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin hedeflediği öğrenci profili; sahip olduğu bilgi, beceri ve değerleri uyum içinde kullanabilen, kendisinin ve toplumunun ihtiyaçlarına duyarlı, geçmişiyile bağ kurarak geleceği inşa eden, eleştirel düşünebilen, ahlaki olgunluk gösteren, üretken ve sorumluluk sahibi bireyleri kapsar. Bu profilde temel niteliklerden biri, dilsel yetkinliktir.

Modelin Ortak Metni'nde açıkça vurgulandığı üzere, “Türkçemizin öğretimi ve geliştirilmesi, eğitim sistemimizde temel bir politika olarak yer alır. Eğitimin her aşamasında Türkçemizin öğretimine, doğru kullanımına titizlikle dikkat edilir ve etkili kullanılmasına yönelik becerilerin kazandırılması hedeflenir”.²⁰ Bu vurgu, dilsel yetkinliğin öğrenci profilinin merkezî bir bileşeni olduğunu ortaya koymaktadır. Söz varlığı, dilsel yetkinliğin somut göstergelerinden biri olarak öğrenci profilinin dolaylı ama vazgeçilmez bir parçasıdır.

5.4. Beceriler Çerçevesi

Modelin bir diğer önemli bileşeni, Beceriler çerçevesidir. Bu çerçeve; öğrencinin sahip olması beklenen temel ve üst düzey becerileri sistematik biçimde tanımlamaktadır. Bilgi okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim, iş birliği, yaratıcılık, kültürel okuryazarlık, çevresel okuryazarlık gibi beceriler bu çerçevenin başlıca bileşenleri arasında yer alır.²¹

Söz varlığı öğretimi, bu becerilerin neredeyse tamamıyla doğrudan ilişkilidir. İletişim becerisi, söz varlığının zenginliğine bağlıdır; eleştirel düşünme, ancak yeterli kavramsal söz varlığı varsa gerçekleşebilir; kültürel okuryazarlık,

²⁰ MEB, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, 31.

²¹ MEB, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, 38.

geleneksel söz varlığının (atasözleri, deyimler, kalıp sözler) tanınmasıyla mümkündür; yaratıcılık, dilsel ifade kalıplarının çeşitliliğinden beslenir. Bu nedenle Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin beceriler çerçevesi, söz varlığı öğretimini doğrudan kapsamasa da, söz varlığının zengin ve etkili biçimde geliştirilmesini zorunlu kılan bir yapıya sahiptir.

5.5. Eski Program (2019) ile Yeni Model (2024) Arasında Karşılaştırma

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin söz varlığı yaklaşımını daha iyi anlamak için, modeli kendisinden önceki 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile karşılaştırmak yararlı olacaktır. Bu karşılaştırma; iki program arasındaki yapısal, kuramsal ve uygulama düzeyindeki farkları görünür kılmaktadır.

2019 Programı, kazanım odaklı bir yapıya sahipti. Söz varlığına ilişkin kazanımlar, dört temel beceri alanı (dinleme, konuşma, okuma, yazma) içinde dağıtılmış; ancak söz varlığını sistematik biçimde merkeze alan ayrı bir bütünlük çerçeve sunulmamıştı. Bunun yanı sıra söz varlığı çalışmaları büyük ölçüde sözcüğün anlamını çıkarma, eş ve zıt anlamlılarını bulma, deyim ve atasözlerini yorumlama gibi geleneksel etkinliklere dayanıyordu.²²

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (2024), kazanım kavramının yanında öğrenme çıktıları, beceri çerçeveleri, değer çerçeveleri gibi daha geniş bir kavramsal yapıyla çalışmaktadır. Bu yapı, söz varlığı öğretiminin yalnızca kazanım listesi olarak değil; aynı zamanda beceriler, değerler, kültürel hafıza, eylem boyutu ve disiplinler arası bağlantılarla birlikte düşünülmesini gerektirmektedir.²³

İki program arasındaki bir diğer önemli fark, dilin kavramsal konumlandırılışındadır. 2019 Programı, dili daha çok bir iletişim aracı olarak ele almaktaydı. Yeni modelde ise dil, “insanın varlık dünyasına erişiminin, düşünceyi oluşturmasının ve değer üretmesinin, dolayısıyla kendini ve başkalarını anlamlandırmasının temel aracı” olarak konumlandırılmaktadır.²⁴ Bu felsefi farklılaşma, söz varlığı öğretimine bakışı da derinleştirmektedir; çünkü artık söz varlığı yalnızca dilsel beceri değil; varoluşsal ve kültürel bir araç olarak ele alınmaktadır.

Tematik yaklaşım açısından da iki program arasında belirgin bir fark vardır. 2019 Programı tematik yapıya sahip olmakla birlikte temaların değer ve erdemlerle ilişkisi daha yüzeyseldi. Yeni modelde ise temalar doğrudan Erdem-Değer-Eylem çerçevesiyle ilişkilendirilmekte; söz varlığı çalışmaları da bu tema-değer örüntüsünden beslenmektedir. Örneğin yeni modelde merhamet teması

²² Millî Eğitim Bakanlığı, Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) (Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2019), 11.

²³ MEB, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, 24. Ayrıca bk. Millî Eğitim Bakanlığı, Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) (Ankara: MEB, 2024), 8.

²⁴ MEB, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni, 31.

işlenirken, sözcükler yalnızca anlam düzeyinde değil; öğrencinin değer dünyasına eklenecek biçimde sunulmaktadır.

Beceri vurgusu da yeni modelin önemli bir farkıdır. 2019 Programı dört temel beceriye odaklanırken; yeni model bu becerilerin yanı sıra eleştirel düşünme, yaratıcılık, dijital okuryazarlık, kültürel okuryazarlık gibi 21. yüzyıl becerilerini de doğrudan kapsama almaktadır. Bu durum, söz varlığı öğretiminin yalnızca dilsel becerilere değil; bu üst düzey becerilere de hizmet edecek biçimde tasarlanması gerektiğini göstermektedir.

Bununla birlikte iki program arasındaki sürekliliği görmek de önemlidir. Bağlam temelli sözcük öğretimi, metin merkezli yaklaşım, okuma alışkanlığı geliştirme, deyim ve atasözlerinin işlenmesi gibi temel ilkeler her iki programda da yer almaktadır. Yeni model, bu süreklilikleri korurken; söz varlığı öğretimine değer ve beceri ekseninde yeni boyutlar eklemektedir. Dolayısıyla yeni modelin yaklaşımı, geçmişten radikal bir kopuş değil; sürekliliğin üzerine inşa edilen bir derinleşme olarak değerlendirilmelidir.

6. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde Türkçe Dersi Öğretim Programı

6.1. Programın Genel Amaçları

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan İlkokul ve Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programları, modelin felsefi-pedagojik ilkelerini Türkçe dersi özelinde somutlaştıran belgelerdir. Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın temel amacı şöyle ifade edilmektedir: “Yetişmekte olan nesillerin dünyayı anlamanın temel aracı olan dili en yetkin biçimde kullanabilmelerini, Türkçenin zenginliklerine vâkıf olmalarını, dil aracılığıyla Türk kültürünü ve değerlerini en doğru biçimde kazanmalarını sağlamaktır”.²⁵

Bu amaç ifadesinde dikkat çeken üç boyut vardır: dilin yetkin kullanımı, Türkçenin zenginliklerine vakıf olma ve Türk kültür-değerlerini dilin aracılığıyla kazanma. Bu üç boyut, söz varlığı öğretimini doğrudan ilgilendirmektedir. Çünkü dilin yetkin kullanımı, söz varlığının zenginliğine; Türkçenin zenginliklerine vakıf olma, dilin sözcük, deyim, atasözü gibi tüm birimlerinin tanınmasına; Türk kültürünün dil aracılığıyla kazanılması ise söz varlığının kültürel boyutunun etkin biçimde işlenmesine bağlıdır.

6.2. Programın Yapısal Özellikleri

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı; öğrenme alanları, temalar, öğrenme çıktıları, dil yapıları ve söz varlığı esasları, beceri ve değer çerçeveleri olmak üzere bir dizi bileşenden oluşmaktadır. Programın

²⁵ MEB, Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı, 8.

yapısal özelliği, geleneksel kazanım odaklı yaklaşımdan farklılaşarak, becerilere ve süreç temelli öğrenme çıktılarına odaklanmasındır.

Programda öğrenme alanları, klasik dört temel beceriyi (dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma) kapsamaktadır. Bu alanlar, birbirinden bağımsız parçalar olarak değil; tematik bir bütünlük içinde ve birbiriyle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Söz varlığı ise her dört alanı destekleyen yatay bir bileşen olarak konumlandırılmıştır.

Programın bir diğer önemli yapısal özelliği, “Dil Yapıları ve Söz Varlığının Öğrenme-Öğretme Sürecinde Kullanımına İlişkin Esaslar” başlığı altında özel bir bölüm ayırmasıdır. Bu bölüm, dilsel yapı ve söz varlığı unsurlarının nasıl işleneceğine, hangi ilkelerle sunulacağına ve hangi yaklaşımlarla öğrencilere kazandırılacağına dair çerçeveyi belirler.²⁶

6.3. Tematik Yaklaşım

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda tematik yaklaşım öne çıkmaktadır. Tematik yaklaşım; bir konunun veya değerın etrafında, farklı dil becerilerini ve söz varlığı unsurlarını bütünlük biçiminde ele alan bir öğrenme tasarımıdır. Örneğin “erdem ve değerler”, “millî kültür ve kimlik”, “bilim ve teknoloji”, “tabiat ve çevre”, “sanat ve estetik” gibi temalar etrafında okuma, yazma, dinleme, konuşma etkinlikleri ve bunlarla bağlantılı söz varlığı çalışmaları kurgulanmaktadır.

Tematik yaklaşımın söz varlığı öğretimi açısından önemi büyüktür. Bir tema etrafında ele alınan sözcükler, anlamsal bir bütünlük oluşturarak öğrencinin zihninde daha kalıcı biçimde yer eder. Örneğin “merhamet” teması işlenirken, öğrenci yalnızca merhamet sözcüğüyle değil; aynı zamanda şefkat, vicdan, acımak, yardım, hoşgörü gibi sözcükler ve bunlarla ilgili deyim, atasözü ve kalıp sözlerle bütünlük biçimde karşılaşır. Bu yaklaşım, söz varlığını izole sözcükler hâlinde değil; anlamsal ağlar biçiminde öğretmektedir.

Programın tematik yaklaşımı, modelin Erdem-Değer-Eylem çerçevesiyle de doğal bir uyum içindedir. Her tema, bir değer veya erdemle ilişkilendirilmekte; bu değerın hem kavramsal hem de dilsel boyutu söz varlığı çalışmaları aracılığıyla içselleştirilmektedir. Bu yönüyle Türkçe dersi öğretim programı, salt bir dil becerisi geliştirme aracı değil; aynı zamanda bir karakter eğitimi alanı olarak da işlev görmektedir.

6.4. Bağımsız Okuma ve Eser Seçimi

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı, öğrencilerin bağımsız okuma alışkanlığı kazanmasını da önemli bir hedef olarak

²⁶ MEB, Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı, 14.

belirlemektedir. Bu çerçevede 2024 yılı genelgesiyle; “İlkokul, ortaokul kademelerinde Türkçe, lise kademesinde ise Türk dili ve edebiyatı derslerinde, yaygın edebi türler arasından seçilmek kaydıyla ilgili sınıflar düzeyinde her dönem iki, öğretim yılı boyunca toplam dört eser okunacak ve bir eleştirel film analizi yapılacaktır”.²⁷ Bu uygulama, öğrencinin söz varlığını ders kitabıyla sınırlı kalmaksızın özgün edebi eserlerle de zenginleştirmesine olanak tanımaktadır.

Edebi eserler aracılığıyla söz varlığı geliştirme, alanyazında uzun süredir desteklenen bir yaklaşımdır. Çünkü roman, hikâye, şiir, deneme gibi türler, öğrencinin bağlam içinde yeni sözcüklerle karşılaşmasını, sözcüklerin estetik kullanımını gözlemlemesini ve dilin yaratıcı boyutunu deneyimlemesini sağlar. Bu nedenle yeni modelde her dönem en az iki edebi eserin okunması zorunlu hâle getirilmiştir.

7. Söz Varlığı Öğretiminin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Bağlamında İncelenmesi

7.1. Programda Söz Varlığının Konumlandırılması

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda söz varlığı, dört temel dil becerisinin tamamını destekleyen yatay bir bileşen olarak konumlandırılmıştır. Bu konumlandırma, söz varlığı öğretiminin yalnızca bir “kelime ezberletme” etkinliği olmadığını; aksine tüm becerilerin altında işleyen bir alt yapı olduğunu vurgulamaktadır. Programın bu bütüncül yaklaşımı, önceki programlarda zaman zaman görülen söz varlığını ayrı bir kazanım alanı olarak değil de becerileri besleyen sistematik bir bileşen olarak ele alma anlayışını güçlendirmektedir.

Programda söz varlığı çalışmaları; metinden hareketle bilinmeyen sözcüklerin anlamını çıkarma, sözcüklerin gerçek ve mecaz anlamlarını ayırt etme, deyim ve atasözlerini bağlamda kavrama, eş ve zıt anlamlı sözcükleri tanıma, yeni öğrenilen sözcükleri yazılı ve sözlü anlatımda kullanma gibi farklı boyutları kapsayacak biçimde tasarlanmıştır. Bu boyutlar, hem alıcı hem de üretici söz varlığını dengeli biçimde geliştirmeye dönüktür.

Ne var ki programın söz varlığını dağıtmış olması (yani ayrı bir kazanım alanı oluşturmadan tüm becerilere yaymış olması), uygulamada söz varlığı çalışmalarının zaman zaman görünmez kalmasına neden olabilmektedir. Öğretmenler, dört temel beceriyi geliştirme çabası içinde söz varlığını yeterince planlı ve sistemli biçimde işleyemeye bilmektedir. Bu durum, programın uygulanmasında özel bir dikkat gerektirmektedir.

²⁷ MEB, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne İlişkin Genelge, 2.

7.2. Dil Yapıları ve Söz Varlığının Kullanım Esasları

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan “Dil Yapıları ve Söz Varlığının Öğrenme-Öğretme Sürecinde Kullanımına İlişkin Esaslar” bölümü, söz varlığı öğretimine yön veren temel ilkeleri ortaya koymaktadır. Bu esaslar, söz varlığı çalışmalarının hangi yaklaşımlarla, hangi yöntemlerle ve hangi ilkelerle yapılacağını belirler.²⁸

Söz konusu esaslar arasında öne çıkan ilkeler şunlardır: söz varlığı çalışmalarının metinle bütünleşik biçimde sürdürülmesi, sözcüklerin doğal bağlamından koparılmadan ele alınması, çocuğun bilişsel ve duygusal gelişim düzeyine uygun sözcüklerin seçilmesi, sözcüklerin yalnızca anlamlarının değil; aynı zamanda kültürel ve değerlerle bağlantılı boyutlarının da işlenmesi. Bu ilkeler, söz varlığı öğretimini geleneksel “tanım-örnek-cümle” kalıbının ötesine taşıyan çağdaş bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Bağlam temelli yaklaşımın öne çıkarılması, söz varlığı öğretimindeki en önemli paradigma değişikliklerinden biridir. Bu yaklaşımda sözcükler, izole liste hâlinde değil; bir metnin, bir cümlenin ya da bir konuşmanın akışı içinde, anlamlı bir ortamda öğretilmektedir. Böylece öğrenci, sözcüğün yalnızca biçim ve anlamını değil; bağlama uygun kullanımını da aynı anda kavramaktadır.

Bunun yanı sıra programda, söz varlığının kültürel boyutunun öne çıkarılması da dikkat çekicidir. Türkçenin söz varlığında yer alan atasözleri, deyimler ve kalıp sözler aracılığıyla öğrencinin kendi kültürel kimliğiyle bağ kurması hedeflenmektedir. Bu yaklaşım, modelin “geçmiş ve bugün arasında bağlantı kurarak geleceğe yön veren” öğrenci profiliyle uyum içindedir.

7.3. Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ile Söz Varlığı İlişkisi

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin en özgün katkılarından biri olan Erdem-Değer-Eylem çerçevesi, söz varlığı öğretimini değer eğitiminin önemli bir aracı hâline getirmektedir. Bu çerçevede her erdem ve değer, dilsel olarak belirli sözcükler ve söz kalıpları aracılığıyla ifade edilmektedir. Dolayısıyla bir değer kazandırılması, o değeri ifade eden söz varlığı unsurlarının da kazandırılmasını gerektirmektedir.

Örneğin “merhamet” değerinin işleneceği bir derste; merhamet, şefkat, vicdan, acımak, yardımseverlik, paylaşma, gözetmek gibi sözcüklerin yanı sıra “komşu komşunun külüne muhtaçtır”, “merhametten maraz doğmaz” gibi atasözleri; “yüreği yumuşamak”, “gönlü kalmak” gibi deyimler de söz varlığı çalışmasının doğal bir parçası hâline gelir. Bu yaklaşım, söz varlığı öğretimini hem kavramsal hem de değerle bağlantılı bir derinliğe taşımaktadır.

²⁸ MEB, Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı, 22.

Erdem-Değer-Eylem çerçevesinin söz varlığı öğretimine getirdiği bir diğer önemli boyut, sözcüğün “bilinmesi” ile “yaşanması” arasındaki bağıdır. Modelin yaklaşımına göre öğrencinin bir değeri yalnızca tanınması yeterli değildir; o değeri eylemleriyle gösterebilmesi de gerekir. Aynı mantık söz varlığı için de geçerlidir: Öğrenci bir sözcüğü yalnızca tanımakla kalmamalı; o sözcüğü gerçek yaşamda, kendi anlatımlarında ve davranışlarında etkin biçimde kullanmalıdır. Bu durum, üretici söz varlığının geliştirilmesinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

7.4. Beceriler Çerçevesi ile Söz Varlığı İlişkisi

Modelin beceriler çerçevesi de söz varlığı öğretimiyle çok yönlü bir ilişki içindedir. İletişim becerisi, eleştirel düşünme, yaratıcılık, kültürel okuryazarlık, dijital okuryazarlık gibi becerilerin geliştirilmesi, söz varlığının niteliğine ve genişliğine bağlıdır. Bu nedenle söz varlığı öğretimi, modelin beceri kazandırma hedefinin temel bileşenlerinden biri olarak görülmelidir.

İletişim becerisi, söz varlığının doğrudan yansımasıdır. Etkili iletişim kurabilmek için bireyin geniş bir söz dağarcığına sahip olması, sözcükleri uygun bağlamda kullanabilmesi ve farklı dilsel kalıpları esnek biçimde harekete geçirebilmesi gerekir. Bu beceri, hem sözlü hem de yazılı iletişimde söz varlığının zenginliğine dayanır.

Eleştirel düşünme becerisi de söz varlığıyla yakından ilişkilidir. Eleştirel düşünebilmek için bireyin kavramları net biçimde ayırt edebilmesi, ince anlam farklarını fark edebilmesi ve düşüncesini hassas biçimde ifade edebilmesi gerekir. Bunların hepsi, zengin ve doğru biçimde işlenen bir söz varlığını gerektirir. Sözcük dağarcığı sınırlı bir öğrencinin eleştirel düşünme becerilerinin gelişimi de doğal olarak sınırlı kalır.

Kültürel okuryazarlık, doğrudan söz varlığının kültürel boyutuyla ilgilidir. Bir kültürün atasözleri, deyimleri, kalıp sözleri, halk söyleyişleri tanınmadan o kültür de tanınmaz. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, kültürel okuryazarlığa büyük önem vermekte ve bunu söz varlığı aracılığıyla beslemeyi amaçlamaktadır.

Yaratıcılık becerisi ise söz varlığının üretici boyutuyla derin bir ilişki içindedir. Yaratıcı düşünme ve üretme; bireyin sözcükler, kavramlar ve anlatım biçimleri arasında özgün bağlantılar kurabilmesini gerektirir. Bu da ancak zengin, çeşitli ve esnek bir söz varlığı sayesinde mümkündür.

7.5. Disiplinler Arası Yaklaşım ve Söz Varlığı

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, eğitim süreçlerinde disiplinler arası yaklaşımı esas almaktadır. Bu yaklaşım, söz varlığı öğretimi için de önemli imkânlar sunmaktadır. Çünkü her ders, kendi alanına özgü bir söz varlığını öğrenciye

kazandırır; ancak öğrencinin tüm dersler boyunca edindiği sözcükler, anlam dünyasında birbirini destekleyen bir bütün oluşturur.

Örneğin fen bilimleri dersinde öğrenilen “fotosentez”, “ekosistem”, “döngü” gibi sözcükler; sosyal bilgiler dersinde öğrenilen “demokrasi”, “medeniyet”, “tarih” gibi sözcükler; matematik dersinde öğrenilen “oran”, “orantı”, “denklem” gibi sözcükler, öğrencinin terim söz varlığını besler. Türkçe dersi ise bu farklı disiplinlerden gelen terim ve kavramları, dilsel-anlamsal bir yapı içinde organize etmenin merkezî alanı olarak işlev görür.

Disiplinler arası yaklaşımda söz varlığı, ders kitaplarının ortak tematik kurgusu üzerinden de zenginleştirilebilir. Aynı tema (örneğin çevre koruma, sağlık, teknoloji) farklı derslerde işlenirken, ilgili söz varlığı da farklı derslerin desteğiyle pekiştirilmektedir. Bu yaklaşım, sözcüklerin izole biçimde değil; gerçek yaşamla bağlantılı biçimde öğrenilmesini sağlar.

8. Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

8.1. Uygulama Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Türkçe dersi ve söz varlığı öğretimi boyutuyla uygulanması sürecinde alanyazında ve uygulayıcıların gözlemlerinde dile getirilen bazı sorun alanları bulunmaktadır. Bu sorunların farkındalığı, modelin etkin biçimde işletilmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Birinci sorun alanı, ders kitaplarının söz varlığı öğretimine yönelik tasarım yetersizliğidir. Önceki dönemlerde yapılan çalışmalar, ders kitaplarındaki söz varlığı etkinliklerinin büyük ölçüde alıcı söz varlığını geliştirmeye yönelik olduğunu, üretici söz varlığını besleyen etkinliklerin yetersiz kaldığını ortaya koymuştur.²⁹ Yeni modelin ders kitapları, bu sorunu giderecek çeşitlilikte etkinlikler içermelidir. Aksi takdirde, programdaki ileri yaklaşım ders kitabı düzeyinde sınırlı bir karşılık bulabilir.

İkinci sorun alanı, öğretmen yeterliğidir. Yeni model, öğretmenden bağlam temelli, beceri eksenli, değer odaklı ve disiplinler arası bir söz varlığı öğretimi yürütmesini beklemektedir. Ancak bu yaklaşımları etkin biçimde uygulayabilmek için öğretmenlerin hem hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitim süreçlerinde sistematik biçimde desteklenmesi gerekmektedir. Hizmet içi eğitim programlarının yetersiz veya yüzeysel kalması, modelin amaçlarına ulaşmasını güçleştirir.

Üçüncü sorun alanı, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin söz varlığı öğretiminin niteliğini yansıtacak biçimde tasarlanmamasıdır. Sözcüğün yalnızca tanımının sorulduğu ya da basit eş anlam, zıt anlam sorularıyla sınanan bir ölçme

²⁹ Karagöl - Tarakçı, "Söz Varlığı Öğretimi Açısından Ortaokul Türkçe Ders Kitapları", 1003. Ayrıca bk. Şimşek - Demirel, "Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı Kazandırma/Kelime Öğretimi Etkinlikleri", 321.

yaklaşımı, üretici söz varlığını ve sözcüğün bağlamda kullanımını değerlendiremez. Bu nedenle ölçme araçlarının da modelin yaklaşımıyla uyumlu biçimde yenilenmesi gerekmektedir.

Dördüncü sorun alanı, programın dilinin sadeliği ve anlaşılabilirliği meselesidir. Türk Eğitim Derneği'nin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne ilişkin raporunda dile getirildiği üzere, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni'nde ve taslak öğretim programlarının genel içeriğinde dilimizin birleştirici ve bütünleştirici gücünden yeterince yararlanılamamıştır”.³⁰ Bu durum, programın Türkçenin etkin kullanımını teşvik etme amacıyla çalışmaktadır. Söz varlığı öğretimini yönlendiren bir programın, kendi söz varlığı tercihlerinde de örnek olması beklenir.

Beşinci sorun alanı, ailenin söz varlığı geliştirme sürecindeki rolünün yeterince vurgulanmamasıdır. Söz varlığı, yalnızca okulda değil; aileyle, sosyal çevreyle ve medya araçlarıyla da geliştirilen bir alandır. Modelin bu sosyokültürel bağlamı daha güçlü biçimde kapsayacak şekilde aileyi ve toplumsal aktörleri sürece dâhil etmesi, söz varlığı öğretiminin etkinliğini artıracaktır.

8.2. Çözüm Önerileri

Yukarıda sıralanan sorun alanlarına ilişkin çeşitli çözüm önerileri geliştirilebilir. Öncelikle ders kitabı tasarımında söz varlığı çalışmaları; alıcı ve üretici boyutları dengeli biçimde besleyen, farklı yöntem ve teknikleri çeşitlendiren, bağlam temelli yaklaşımı benimseyen bir yapıda planlanmalıdır. Bu çerçevede kelime haritası, çağrışım yoluyla sözcük öğretimi, Frayer modeli, Venn şeması, anlam çözümleme tabloları gibi çağdaş tekniklerin ders kitaplarındaki yeri artırılmalıdır.

Öğretmen yetiştirme süreçlerinde söz varlığı öğretiminin daha ayrıntılı biçimde ele alınması gerekmektedir. Türkçe Öğretmenliği Lisans Programları'nda söz varlığı öğretimi başlığı altında ayrı bir ders açılması ya da var olan derslerde bu içeriğin güçlendirilmesi, öğretmen yeterliğini artıracaktır. Hizmet içi eğitimlerde ise yalnızca kuramsal bilgilendirme değil; somut etkinlik örnekleri, sınıf içi uygulama denemeleri ve karşılıklı geri bildirim oturumlarıyla zenginleştirilmiş atölye çalışmaları planlanmalıdır.

Ölçme ve değerlendirme sürecinde söz varlığını ölçen araçların çeşitlendirilmesi gereklidir. Yalnızca çoktan seçmeli kelime soruları değil; açık uçlu cümle yazma, paragraf üretimi, sözcükleri belirli bir bağlamda kullanma, deyim ve atasözlerini canlandırma gibi performans dayalı ölçme yöntemleri

³⁰ Türk Eğitim Derneği, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: Türk Eğitim Derneği Değerlendirme Raporu (Ankara: TED Yayınları, 2024), 14.

kullanılmalıdır. Süreç değerlendirmesi yapılarak öğrencinin söz varlığındaki gelişim, uzun vadeli bir bakışla izlenmelidir.

Program metinlerinin dili konusunda, Türkçenin sadeliğine ve anlaşılabilirliğine özen gösterilmesi gerekmektedir. Söz varlığını zenginleştirmeyi hedefleyen bir programın, kendi metinlerinde gereksiz yabancı sözcüklerden kaçınması, halk dilinin canlı ifadelerine yer vermesi ve Türkçenin estetik gücünü yansıtmayı beklenir.

Aile ve toplumsal çevrenin söz varlığı öğretimine dâhil edilmesi de önemli bir çözüm alanıdır. Velilere yönelik bilgilendirme rehberleri hazırlanması, aile içi kitap okuma alışkanlığını destekleyen kampanyalar düzenlenmesi, çocuklara yönelik kültür-sanat ürünlerinin söz varlığı geliştirici niteliğinin gözetilmesi gibi adımlar atılabilir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin “bütüncül eğitim anlayışı” bu tür kapsayıcı yaklaşımlarla uyum içindedir.

Son olarak, dijital olanakların söz varlığı öğretiminde etkin biçimde kullanılması önerilmelidir. Dijital sözlükler, etkileşimli sözcük öğretim platformları, video destekli sözlük uygulamaları gibi araçlar, öğrencinin söz varlığını bireyselleştirilmiş biçimde geliştirmesine olanak tanır. Yeni modelin dijital okuryazarlık vurgusu, bu alandaki gelişmeleri desteklemek için elverişli bir zemin sunmaktadır.

9. Sonuç

Söz varlığı; bir dilin sözcüklerini, deyimlerini, atasözlerini, kalıp sözlerini, terimlerini ve diğer dilsel birimlerini kapsayan, bireyin zihinsel ve kültürel evreninin haritasını çıkaran bütünlüklü bir hazinedir. Türkçe eğitiminin temel amacı olan dilsel yetkinliğin kazandırılması; bu hazinenin sistematik, çeşitli ve etkili yöntemlerle öğrencilere aktarılmasına bağlıdır. Söz varlığı öğretimi, yalnızca dil becerilerinin değil; aynı zamanda zihinsel gelişimin, kültürel kimliğin ve değer dünyasının inşasının da temel aracıdır.

2024 yılında uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, söz varlığı öğretimini disiplinler arası, beceri temelli, değer eksenli ve bağlam odaklı bir yaklaşımla ele almaktadır. Modelin Erdem-Değer-Eylem çerçevesi, söz varlığı öğretimini değer eğitiminin önemli bir aracı hâline getirmekte; beceriler çerçevesi, söz varlığını üst düzey becerilerin alt yapısı olarak konumlandırmakta; tematik yaklaşım ise sözcüklerin anlamsal bütünlükler içinde öğretilmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle yeni model, söz varlığı öğretimi alanında önemli bir paradigma dönüşümünü temsil etmektedir.

Ancak modelin etkin biçimde uygulanması; ders kitaplarının nitelikli tasarımı, öğretmen yeterliğinin geliştirilmesi, ölçme-değerlendirme süreçlerinin yenilenmesi, program dilinin sadeleştirilmesi ve ailenin sürece dâhil edilmesi gibi çok yönlü çabaları gerektirmektedir. Bu çabalar uyum içinde sürdürüldüğünde, Türkiye Yüzyılı

Maarif Modeli'nin söz varlığı öğretimi alanındaki vizyonu somut bir karşılık bulacaktır.

Söz varlığı öğretimi, geleceğin Türkiye'sinin kültürel kimliğini, düşünsel yetkinliğini ve değer dünyasını şekillendirecek olan en stratejik eğitim alanlarından biridir. Bu alandaki çabaların sürdürülebilir kılınması; sadece Türkçe eğitimini değil; Türk eğitim sisteminin bütünü ve toplumsal yapının uzun vadeli gelişimini doğrudan etkileyecektir. Bu nedenle Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında söz varlığı öğretimine yönelik araştırmaların, uygulama örneklerinin ve değerlendirme çalışmalarının çoğaltılması; bilimsel ve pedagojik bir sorumluluk olarak görülmelidir.

Bu kitap bölümünde sunulan inceleme, hem mevcut programın söz varlığı yaklaşımını anlamaya hem de uygulamada karşılaşılan zorluklara dair farkındalık geliştirmeye yöneliktir. Söz varlığı, ne kadar zengin biçimde işlenirse; öğrencinin düşünme dünyası, ifade gücü ve kültürel kimliği o ölçüde güçlenecektir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, bu güçlenmenin kuramsal çerçevesini sunan kapsamlı bir vizyon olarak değerlendirilmelidir. Bu vizyonun pratiğe dönüşmesi için ise tüm paydaşların kararlı, koordineli ve uzun erimli bir çabası gerekmektedir.

Söz varlığı öğretiminin gelecekteki gelişimi açısından düşünüldüğünde, birkaç önemli yönelim öne çıkmaktadır. İlki, dijital teknolojilerin sözcük öğretiminde daha sistematik biçimde kullanılmasıdır. Yapay zekâ destekli sözcük öğrenim platformları, etkileşimli sözlük uygulamaları, oyunlaştırma temelli dijital araçlar; söz varlığı öğretiminin geleceğini şekillendirecek başlıca etmenlerdir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin dijital okuryazarlığa verdiği önem, bu alanın gelişimini desteklemektedir.

İkinci önemli yönelim, söz varlığı öğretiminin disiplinler arası bir yapıya kavuşturulmasıdır. Türkçe dersi tek başına bu sorumluluğu üstlenemez; tüm derslerin ve okul dışı öğrenme ortamlarının söz varlığını geliştirme sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda branş öğretmenlerinin de söz varlığı öğretimine ilişkin temel bilgi ve becerilere sahip olması, ders kitaplarında her alanın söz varlığı boyutunun gözetilmesi büyük önem taşımaktadır.

Üçüncü yönelim, söz varlığı öğretiminin değer eğitimiyle organik biçimde birleştirilmesidir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Erdem-Değer-Eylem çerçevesinin sunduğu bu olanak, eğer iyi değerlendirilirse; öğrencinin yalnızca dilsel değil; ahlaki, kültürel ve karakter bakımından da gelişimini destekleyecektir. Söz varlığı, böylece bir ezber konusu olmaktan çıkıp, bir hayat biçimi inşa etme aracına dönüşecektir.

Son olarak, söz varlığı öğretiminin sürekli izlenmesi ve değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Hangi öğretim yaklaşımı, hangi yöntem, hangi materyal, hangi ölçme aracı en etkili sonuçları veriyor? Bu sorulara yanıt verebilmek için uzun

vadeli, geniş örneklemlili, nitel ve nicel araştırmaların yürütülmesi şarttır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin yürürlüğe girmesinin ardından gerçekleştirilecek izleme ve değerlendirme çalışmaları; modelin söz varlığı boyutunda nelerin başarıldığını, hangi alanların güçlendirilmesi gerektiğini ve hangi yeniliklerin yapılması gerektiğini ortaya koyacaktır.

Sonuç olarak söz varlığı; bireyi, toplumu ve kültürü bir arada düşündürten kapsamlı bir kavramdır. Türkçe eğitiminin temel hedeflerinden biri olan dilsel yetkinliğin kazandırılması; söz varlığı öğretiminde sistematik, çeşitli ve etkili biçimde yürütülmesine bağlıdır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, söz varlığını dilin merkezine yerleştiren, onu beceri ve değerle birleştiren ve disiplinler arası bir yaklaşımla zenginleştiren bir vizyon sunmaktadır. Bu vizyonun başarısı, eğitim sisteminin tüm paydaşlarının ortak çabasına bağlıdır. Bu kitap bölümü, söz konusu çabaya kuramsal bir katkı sunmayı amaçlamış; sonraki çalışmaların daha derinlikli uygulamalı araştırmalarla bu zemini geliştirmesi temenni edilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu temel bulgulardan biri, söz varlığı öğretiminde tek başına bir dil becerisi alanı olmaktan çıkarak, eğitim sisteminin bütüncül vizyonunun ayrılmaz bir parçası hâline geldiğidir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin getirdiği yenilikler, söz varlığı öğretiminde kuramsal bir derinlik ve uygulamada esneklik kazandırmaktadır. Ancak bu yeniliklerin sınıf düzeyine yansımaları, öğretmenin bireysel çabasının yanı sıra; kurumsal destek, materyal zenginliği ve sistematik öğretmen gelişimi süreçleriyle mümkün olabilecektir.

Söz varlığı öğretiminde geleceği açısından kritik bir başka mesele de araştırma kültürünün güçlendirilmesidir. Türkçe eğitimi alanında söz varlığına yönelik betimsel araştırmaların yanı sıra; deneysel, boylamsal ve karşılaştırmalı araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Hangi yöntemlerin hangi yaş grubunda ne ölçüde etkili olduğu, hangi materyallerin söz varlığı kazanımına en güçlü katkıyı sağladığı, dijital ortamların öğrenme sürecini nasıl dönüştürdüğü gibi sorulara yanıt verecek kanıt temelli araştırmalar; alan yazına ciddi bir derinlik kazandıracaktır.

Bu çalışmanın sınırlılığı, kuramsal ve betimsel bir çerçeve sunmasıdır. Sonraki çalışmalarda, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında geliştirilen söz varlığı etkinliklerinin sınıf içi uygulamalarının nitel ve nicel yöntemlerle incelenmesi; ders kitaplarındaki söz varlığı sunumlarının doküman analizi yoluyla değerlendirilmesi; öğretmen ve öğrenci görüşlerinin derinlemesine araştırılması önerilebilir. Söz varlığı öğretiminde nitelikli biçimde sürdürülebilmesi, sadece programın ve materyallerin niteliğine değil; aynı zamanda öğretmen, öğrenci, aile ve toplum arasındaki uyumlu iş birliğine de bağlıdır. Bu iş birliğinin güçlendirilmesi, Türkçenin gelecek kuşaklara aktarılmasında stratejik bir öneme sahiptir.

Kaynakça

- Aksan, Doğan. Türkçenin Sözvarlığı. 5. baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2015.
- Aksan, Doğan. Türkçenin Söz Varlığı: Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar. Ankara: Engin Yayınevi, 1996.
- Akyol, Hayati. Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi. 13. baskı. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Apaydın Demirci, Zehra - Karadağ, Özay. "Söz Varlığı Öğretimine Yönelik Etkinliklerin Değerlendirilmesi". Ana Dili Eğitimi Dergisi 5/4 (2017), 869-885.
- Baş, Bayram. "Söz Varlığının Oluşumu ve Gelişiminde Çocuk Edebiyatının Rolü". Türklük Bilimi Araştırmaları 27/27 (2010), 137-159.
- Coşkun, Eyyup. "Lise II. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarında Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2002.
- Çiftçi, Ömer. "Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığının İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerine Kazandırılma Düzeyi". Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5/2 (2012), 285-296.
- Demir, Celal. "Türkçe/Edebiyat Eğitimi ve Kişisel Kelime Serveti". Milli Eğitim Dergisi 169 (2006), 207-225.
- Dilidüzgün, Şükran. "Türkçe Öğretiminde Sözcük Öğretme Yöntemlerinin Yeterliliği". Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 17 (2014), 233-258.
- Erdem, İlhan. Yabancılarla Türkçe Öğretimi: Yöntem ve Teknikler. Ankara: Anı Yayıncılık, 2007.
- Göçer, Ali. "Türkçe Eğitiminde Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirme Etkinlikleri ve Sözlük Kullanımı". Turkish Studies 4/4 (2009), 1007-1036.
- Göçer, Ali. Türkçe Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme. Ankara: Anı Yayıncılık, 2010.
- Göçer, Ali - Kılıç, Mehmet. "Türkçe Ders Kitaplarındaki Sözcük Öğretimi Etkinliklerine Yönelik Öğretmen Görüşleri". Ana Dili Eğitimi Dergisi 9/2 (2021), 412-433.
- Gülден, Bilge - Kaplan, Rabia. "Sözcük Öğretiminin Genel Nitelikleri ve Türkçe Ders Kitaplarındaki Yansımaları". Türkçe Eğitimi Araştırmaları 12/1 (2024), 45-68.
- Güneş, Firdevs. Türkçe Öğretimi: Yaklaşımlar ve Modeller. Ankara: Pegem Akademi, 2013.
- Karadağ, Özay. Kelime Öğretimi. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2013.

- Karadağ, Özay - Maden, Sedat. "Yazma Eğitimi: Kuram, Uygulama, Ölçme ve Değerlendirme". Türkçe Öğretimi El Kitabı. Ed. Abdurrahman Güzel - Halit Karatay. 265-301. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Karagöl, Erol - Tarakçı, Ramazan. "Söz Varlığı Öğretimi Açısından Ortaokul Türkçe Ders Kitapları". Ana Dili Eğitimi Dergisi 7/4 (2019), 994-1009.
- Karatay, Halit. "Kelime Öğretimi". Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 27/1 (2007), 141-153.
- Millî Eğitim Bakanlığı. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2024.
- Millî Eğitim Bakanlığı. İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (1, 2, 3 ve 4. Sınıflar). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2024.
- Millî Eğitim Bakanlığı. Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2024.
- Millî Eğitim Bakanlığı. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne İlişkin Genelge. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2024.
- Millî Eğitim Bakanlığı. Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2019.
- Nurlu, Muammer - Sarıca, Ayşegül. "Türkçe Ders Kitaplarındaki Sözcük Öğretiminin Değerlendirilmesi". Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi 19/2 (2015), 311-330.
- Onan, Bilginer. Dil Eğitiminin Temel Kavramları. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- Özbay, Murat. Türkçe Öğretimi Yazıları. Ankara: Öncü Kitap, 2010.
- Özbay, Murat - Melanlıoğlu, Deniz. "Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi". Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 5/1 (2008), 30-45.
- Pilav, Salim. "Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- Sarıca, Ayşegül. "İlköğretim II. Kademe Türkçe Ders Kitaplarındaki Sözcük Çalışmalarının Yöntem-Teknik ve Türkçe Öğretim Programındaki Kazanımlar Açısından İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- Schmitt, Norbert. "Vocabulary Learning Strategies". Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy. Ed. Norbert Schmitt - Michael McCarthy. 77-85. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

- Şimşek, Şener - Demirel, İbrahim Fevzi. "Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı Kazandırma/Kelime Öğretimi Etkinliklerinin Kullanılan Yöntemler Açısından İncelenmesi". Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi 11/Ek (2020), 317-330.
- Türk Eğitim Derneği. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: Türk Eğitim Derneği Değerlendirme Raporu. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 2024.
- Tekşan, Keziban. Yazma Eğitimi. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2012.
- Vygotsky, Lev Semyonovich. Düşünce ve Dil. çev. Sema Koray. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.
- Yangın, Banu. Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi. Ankara: Dersal Yayınları, 2002.
- Yıldız, Cemal - Okur, Alpaslan. "İlköğretim Okullarındaki Okuma Etkinliklerinde Göz Ardı Edilen Bir Konu: Sözcük Öğretimi". Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi 14/1 (2010), 175-194.
- Yılmaz, Fatih - Doğan, Yusuf. "Öğrencilerin Anlamını Bilmedikleri Kelimeler Bağlamında Ders Kitaplarındaki Sözcük Öğretimi". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11/28 (2014), 75-91.

19. Bölüm

Mavi Kuran (El-Mushafü'l-Ezrak) İslam Kaligrafî Tarihinin En Lüks El Yazmasının Materyel, Estetik ve Teolojik Boyutları Üzerine Kapsamlı Bir İnceleme

Tuncay ÇİÇEK¹

ÖZET

Bu çalışma, İslam kaligrafî ve kitap sanatı tarihinin en sıra dışı eserlerinden biri olan Mavi Kuran'ı (el-Mushafü'l-Ezrak) materyel, estetik ve teolojik boyutlarıyla bütüncül bir çerçevede ele almaktadır. Dokuzuncu yüzyılın sonu ile onuncu yüzyılın başları arasında Kuzey Afrika'da, büyük olasılıkla Tunus'taki Kairouan şehrinde üretildiği kabul edilen eser; indigo boyalı parşömen üzerine altın Kûfi hattıyla yazılmış yaklaşık altı yüz varağıyla bugüne kadar üretilmiş en istisnai İslam kitap sanatı örneklerinden biridir. Makalede eserin menşei ve hamilik tartışmaları (Abbasi, Fatımi, Ağlebi ve Endülüs Emevileri hipotezleri), indigo boyama tekniği, krisografî yöntemi ve Kûfi hattın paleografik özellikleri ayrıntılı biçimde incelenmekte; Bizans etkisi ile özgün İslam sanat anlayışı arasındaki gerilim sorgulanmakta; eserin Osmanlı döneminde dağılıma süreci ve günümüzdeki müze koleksiyonlarına dağılımı kayıt altına alınmaktadır. Çalışmada Mavi Kuran'ın salt estetik bir eser değil, aynı zamanda teolojik ve siyasi boyutlarıyla okunması gereken bir iktidar manifestosu olduğu temel argüman olarak ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mavi Kuran, el-Mushafü'l-Ezrak, İslam Kaligrafî Sanatı, Kûfi Hat, İslam Sanatı, Fatımi Dönemi, Kairouan, Krisografî, İndigo Parşömen.

¹ Dr öğretim üyesi, MEB akademi koordinatörü
İğdır üniversitesi, Fen edebiyat fakültesi sanat tarihi bölümü ABD
alpago1976@gmail.com, ORCID:0000-0003-3225-4964

EXTENDED ABSTRACT

The Blue Quran (al-Muṣḥaf al-Azraq) is widely regarded as one of the most extraordinary artifacts in the entire history of Islamic manuscript production. No other Quranic manuscript combines such a radical material choice with consummate calligraphic refinement, gold Kufic script of mature articulation, an extravagant cost of production, and an unresolved concentration of scholarly debate regarding its origins, patronage, and theological meaning. The manuscript's earliest documentary trace appears in a thirteenth-century inventory of the library of the Great Mosque of Kairouan, where it is described as a seven-volume Quran in grand gold Kufic script on blue-black parchment with silver verse markers and an embossed wooden binding covered in silk.

The material composition of the Blue Quran is exceptional on every level. The parchment, most likely prepared from calfskin, was treated and stretched under tension to achieve a smooth surface capable of absorbing indigo dye evenly. Recent experimental research by manuscript specialist Cheryl Porter has established that the dye was most likely brushed onto the parchment before it was stretched and dried. The gold script was achieved through chrysography: gold leaf was applied over an adhesive agent and outlined in iron-tannate ink to sharpen letterforms. The resulting effect of shimmering gold letters against deep nocturnal blue was unprecedented in the Islamic manuscript tradition and required the equivalent of at least 150 sheepskins and several hundred grams of gold leaf.

The calligraphy belongs to style D.IV in François Déroche's Kufic typology, a mature angular form characterized by bold horizontal extensions and the deliberate stretching of letters to achieve fully justified lines. Four principal hypotheses address the manuscript's provenance: the Abbasid theory locating production in Baghdad, the Fatimid theory linking it to tenth-century Maghribi workshops, the Aghlabid theory placing production in Kairouan before 909 CE, and the Umayyad Spain theory, based on parallels with the 812 CE Cava Bible. Today approximately 100 to 124 folios survive in roughly fifty collections worldwide.

Keywords: Blue Quran, al-Muṣḥaf al-Azraq, Islamic Calligraphy, Kufic Script, Indigo Parchment, Fatimid Period, Quran, Chrysography, Kairouan.

GİRİŞ

İslam kaligrafisi tarihinin en sıra dışı ve en lüks el yazmalarından biri olan Mavi Kuran (el-Mushafü'l-Ezrak, المصنف الأزرق), 9. yüzyılın sonu ile 10. yüzyılın başları arasında Kuzey Afrika'da, büyük olasılıkla Tunus'taki Kairouan (Kayrevan) şehrinde üretilmiştir. İndigo boyalı parşömen üzerine altın Kûfi hattıyla yazılmış yaklaşık altı yüz varaqıyla bu eser, yalnızca bir ibadet objesi olmanın çok ötesinde; İslam medeniyetinin söz konusu dönemde sahip olduğu maddi zenginliğin, zanaatkârlık kapasitesinin ve siyasi iradenin somutlaşmış bir ifadesidir.²

Eserin akademik literatüre girişi 20. yüzyılın başına dayanmaktadır. İsveçli diplomat, sanat tarihçisi ve halı koleksiyoncusu Frederik Robert Martin, 1912 yılında İstanbul'da bulunduğu sırada Mavi Kuran'a ait birkaç sayfayı satın alarak eseri Batı akademisine tanıtmıştır. O tarihten itibaren Mavi Kuran; tarihleme, menşee, hamilik ve teolojik anlam bakımından İslam el yazması araştırmalarının en çok tartışılan konularından biri olmaya devam etmiştir. Eserin görsel etkisi derin nocturn (gece) mavisi bir zemin üzerinde titreyen altın harflerin oluşturduğu mistik kompozisyon dünyanın hiçbir kütüphanesinde benzeri bulunmayan bir estetik fenomen ortaya koymaktadır.³

²Jonathan M. Bloom, "The Blue Koran: An Early Fatimid Kufic Manuscript from the Maghrib", *Les manuscrits du Moyen-Orient: Essais de codicologie et de paléographie*, ed. François Déroche (İstanbul: IFEA, 1989), 95.

³Marcus Fraser, "The Origins and Modifications of the Blue Qur'an", Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Konferansı (Berlin, 2019), 4-7.

Mavi Kuran üzerine yapılan çalışmaların önemli bir bölümü tek bir noktaya yoğunlaşır: Bu eser nereden gelmektedir? Sheila S. Blair, Jonathan M. Bloom, François Déroche, Alain George, Marcus Fraser, Robert Hillenbrand, Yasser Tabbaa ve Cheryl Porter gibi alanın önde gelen araştırmacıları bu soruya birbirinden farklı yanıtlar üretmiş; her biri eserin paleografik, kodkolojik ve materyel özelliklerinin bir başka boyutuna ağırlık vermiştir. Bu yanıtların çokluğu, Mavi Kuran'ı yalnızca bir provenans bilmececi olarak değil; aynı zamanda İslam el yazması araştırmalarında metodolojik çoğulluğun zorunluluğunu gösteren bir vaka çalışması olarak öne çıkarmaktadır.⁴

Bu çalışma söz konusu tartışmaları beş temel eksen etrafında sistematik biçimde ele almaktadır. Birinci eksen, eserin günümüze ulaşmış en eski belgesel kaydı olan 1293 tarihli Kairouan envanteri ve modern dönemdeki yeniden keşfi incelenmektedir. İkinci eksen, indigo boyama ve krisografi tekniklerinin teknik analizi ile üretim maliyeti tartışılmaktadır. Üçüncü eksen, Kûfi hattın gelişimi içinde Mavi Kuran'ın yerini Déroche'un D.IV stili çerçevesinde konumlandırmakta; mashq tekniği ve hareketlerin yokluğu gibi paleografik özellikleri çözümlemektedir. Dördüncü eksen, eserin tezhip ve süsleme programı; sure başlıkları, ayet bölücüler, palmiye motifli arabesk ve "sadelik ilkesi" çerçevesinde ele alınmaktadır. Beşinci eksen ise eserin teolojik ve siyasi anlamına özellikle Bizans kitap kültürüyle girdiği görsel diyaloga ve Mutezile doktriniyle ilişkilendirilen yaratılmışlık yorumuna ayrılmıştır.

Metodolojik olarak bu makalede karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsenmiştir. Mavi Kuran'ın özellikleri yalnızca kendi içinde değil; dönemin diğer lüks Kuran el yazmaları, Bizans purpura kodeksleri ve Mağrip mimari süslemeleriyle de paralel biçimde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak şu argüman ileri sürülmektedir: Mavi Kuran, bir ibadet metninin maddi taşıyıcısı olmaktan çok; ilahi kelamı tazim etme, hamisinin siyasi iddialarını ilan etme ve Bizans hegemonyasına görsel bir cevap üretme işlevlerini eşzamanlı biçimde yerine getiren çok katmanlı bir manifestodur.

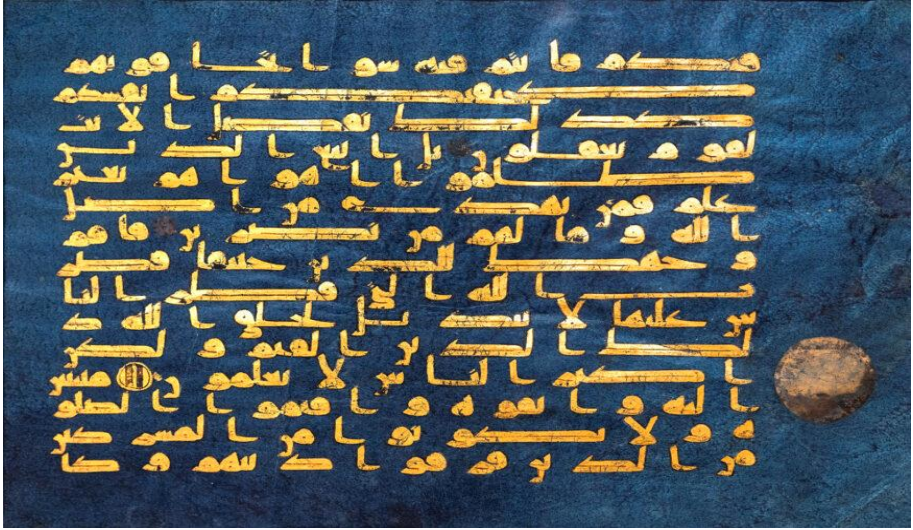
⁴Sheila S. Blair, *Islamic Calligraphy* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), 124.

1. TARİHSEL ARKA PLAN VE BELGESEL KANITLAR

Mavi Kuran'ın menşei ve tarihlenmesi konusundaki tartışmalarda araştırmacıların başvurduğu en güvenilir referans noktası, eserin orta çağdaki fiziksel varlığını belgeleyen tek somut kanıt olan 13. yüzyıl Kairouan envanteridir. Bu envanter, paleografik tahminlerin ve stilistik analizlerin ulaşamayacağı bir kesinlik düzeyi sağladığı için çalışmamızın çıkış noktasını oluşturur.

1.1. Kairouan Ulu Camii Envanteri

Mavi Kuran'a dair en eski ve en güvenilir belgesel kanıt, hicri 693 (miladi 1292-1293) tarihli Kairouan Ulu Camii (Sidi Ukbe Camii) kütüphane envanterinden gelmektedir. Bu envanter, caminin geniş kitap koleksiyonunun sistematik bir kaydını tutmuş ve içerdiği eserlerin fiziksel özelliklerini kâğıt türü, hat stili, cilt yapısı, cilt sayısı ve sayfa sayısı dâhil oldukça ayrıntılı biçimde tarif etmiştir. Envanter, Mavi Kuran'ı şu sözlerle tanımlamaktadır: yedi ciltten oluşan, büyük boy yazıyla altın Kûfi hattında yazılmış, mavi-siyah parşömen üzerine, ayetleri gümüşle işaretlenmiş, ipekle kaplı kabartmalı ahşap cilde sahip bir Kuran.⁵

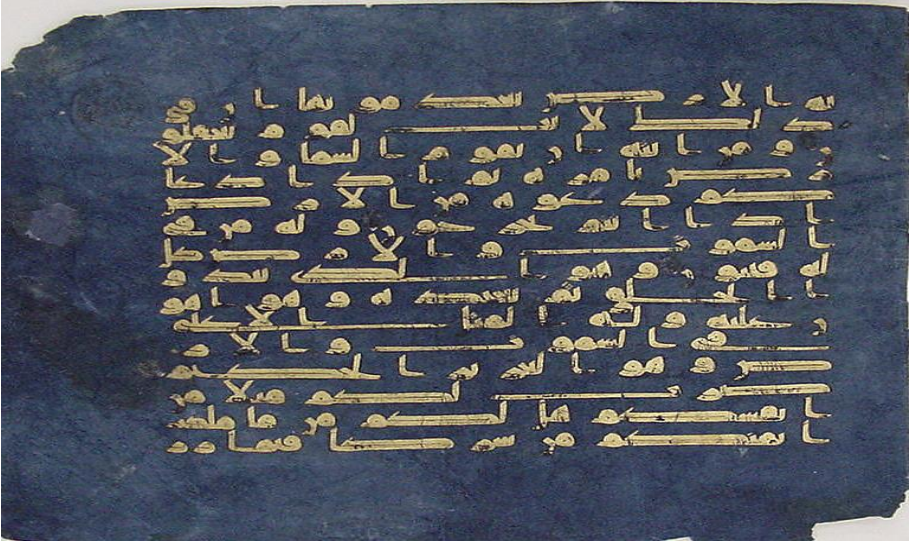

Bu kısa ama hassas tarif, Mavi Kuran araştırmalarının kıymetli bir temel direğidir. Birincisi, envanter eserin 13. yüzyılda hâlâ bütünlüğünü koruduğunu

⁵François Déroche, "A Note on the Mediaeval Inventory of the Manuscripts Kept in the Great Mosque of Kairouan", *Writings and Writing from another World and another Era*, ed. Robert M. Kerr - Thomas Milo (Cambridge: Archetype, 2013), 72.

ve yedi cilt hâlinde Kairouan'da bulunduğunu kanıtlamaktadır. İkincisi, ayet sonu işaretçilerinin gümüş olduğunu doğrulamakta; günümüze ulaşan sayfalarda görülen ve oksidasyon nedeniyle kararmış gümüş rozetlerin orijinal bir tasarım unsuru olduğunu netleştirmektedir. Üçüncüsü, cilt biçimi (ipek kaplı kabartmalı ahşap), eserin yalnızca metni değil cildiyle birlikte bütün bir lüks nesne olarak tasarlandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla envanter, Mavi Kuran'ın provenans araştırmalarının "deniz feneri" işlevi görmektedir: paleografik ve stilistik analizler farklı yönlere çekilirken bu belge eseri kesin biçimde Kairouan'a bağlamaktadır.⁶

Kairouan, 9. ve 10. yüzyıllarda yalnızca dini bir merkez değil, aynı zamanda Akdeniz İslam dünyasının en gelişmiş kitap üretim merkezlerinden biriydi. Sidi Ukbe Camii'nin kütüphanesi, hadis, fıkıh, tefsir ve kelim alanındaki temel eserleri barındırmakla kalmıyor; aynı zamanda hamilerin ve yöneticilerin tazimkâr nazarlarını çekmek üzere lüks Kuranlar bağışladığı bir prestij kurumu olarak da işlev görüyordu. Bu coğrafî ve kurumsal bağlamda Mavi Kuran'ın envanterde yer alması, eserin Kairouan'ın sanatsal, dini ve siyasi atmosferi içinde kurulduğu fikrini güçlendirmektedir. Caminin minber ve mihrabındaki palmiye ağacı mozaiklerinin Mavi Kuran'ın sure başlığı süslemeleriyle gösterdiği benzerlik, eseri yalnızca camiye sonradan bağışlanan bir nesne olarak değil; aynı zamanda caminin sanatsal programının bir parçası olarak okuma imkânı sunmaktadır.

⁶Déroche, "A Note on the Mediaeval Inventory", 73-74.

Envanterin sadece Mavi Kuran için değil; aynı dönemde Kairouan kütüphanesinde bulunan diğer Kuran nüshaları için de eşit derecede ayrıntılı kayıtlar tutması bir başka önemli noktayı işaret eder: kitap sayımı ve kayıt sistemi, dönemin İslam ilim geleneğinin önemli bir kurumsal pratiğiydi. Bu durum aynı zamanda kütüphanenin yüzyıllar boyunca süregelen bir kurum olarak kendini sürdürdüğünü ve eserlerin korunmasına ciddi bir sistemli özen gösterildiğini göstermektedir. Mavi Kuran'ın 13. yüzyıl envanterinde anılması, eserin envanter tarihinden çok önce muhtemelen 9. veya 10. Yüzyılda bu kütüphaneye girdiğini ortaya koymaktadır; aksi takdirde envanter onu kayda almazdı.

1.2. F. R. Martin ve Batı Akademisine Giriş

Mavi Kuran'ın modern dönemdeki keşfi ve Batı akademisine girişi, doğrudan İsveçli koleksiyoncu Frederik Robert Martin'in çalışmalarıyla ilişkilidir. Halı ve doğu sanatı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Martin, 1912 yılında diplomatik görevle bulunduğu İstanbul'da Mavi Kuran'a ait bazı sayfaları temin etmiş ve bu sayfaları Avrupa'ya getirerek 1908 tarihli *A History of Oriental Carpets Before 1800* başlıklı çalışmasında ve sonraki yayınlarda dolaylı olarak tanıtmıştır. Martin'in temin ettiği sayfaların İstanbul'a nasıl ulaştığı ise başlı başına bir araştırma konusudur; en yaygın kabul gören görüş, sayfaların 19. yüzyıl boyunca Osmanlı yöneticileri ve antikacılar aracılığıyla Kairouan'dan İstanbul'a aktarıldığı yönündedir.⁷

Martin başlangıçta eserin İranlı bir atölyede ve Abbasi Halifesi Harun er-Reşid'in türbesi için sipariş edildiğini ileri sürmüştür. Bu hipotez, eserin doğu kökenli olabileceği fikrine dayanıyordu ve dönemin oryantalist sanat anlayışıyla uyum içindeydi. Ancak zaman içinde Martin'in bu önerisi tutarsız bulunarak büyük ölçüde çürütülmüştür: ne Harun er-Reşid'in (öl. 193/809) türbesi için bu denli geniş bir Kuran sipariş edildiğine dair bir kanıt vardır, ne de eserin İran kökenine işaret eden paleografik veya kodkolojik bir bulgu mevcuttur. Daha da önemlisi, Martin'in hipotezi, bizim için temel referans noktası olan Kairouan envanteriyle çelişmektedir. Yine de Martin'in iki konuda dikkat çektiği özelliklerin mavi parşömen ve altın Kûfi yazı sonraki bütün araştırmaların merkezine oturmuş; o tarihten sonra Mavi Kuran üzerine yapılan her çalışma bu iki ana eksen üzerinden inşa edilmiştir.⁸

⁷F. R. Martin, *A History of Oriental Carpets Before 1800* (Stockholm: Generalstabens litografiska anstalt, 1908), 141. Martin'in koleksiyonculuk faaliyetleri için bk. Bloom, "The Blue Koran", 96.

⁸Bloom, "The Blue Koran", 96-97; Bloom, "The Blue Koran Revisited", *Journal of Islamic Manuscripts* 6/2-3 (2015), 197.

Martin'in koleksiyonuna girmesinin ardından Mavi Kuran sayfalarının dünyadaki dağılımı hızlanmıştır. Martin'in elindeki sayfalar, kendisinin ölümünden sonra (1933) çeşitli özel koleksiyonlara ve müzelere geçmiş; bunların önemli bir bölümü zamanla Avrupa ve Amerika'daki büyük müzelerin kalıcı koleksiyonlarına dâhil olmuştur. Bu dağılım süreci, eserin orta çağdan bu yana yaşadığı dağılıma sürecinin modern dönemdeki son safhasını oluşturmaktadır. Sayfaların müzelere ulaşma yolları ve bu süreçte yaşanan koleksiyon değişiklikleri, hem bireysel sayfaların provenansını izlemek hem de eserin tarihsel bütünlüğünü zihinsel olarak yeniden inşa etmek bakımından kıymetli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Martin'in hipotezinin geç döneme kadar etkisi süren bir başka boyutu da Mavi Kuran'ın tarihlenmesi sorunudur. Eserin Harun er-Reşid dönemine tarihlenmesi (yani 8. yüzyılın sonu 9. yüzyılın başı) Martin sonrası uzun bir süre etkili olmuş; ancak Déroche'un Kûfi hat tipolojisinin ve Bloom'un paleografik karşılaştırmalarının olgunlaşmasıyla bu erken tarihlendirme yerini daha geç bir tarihlendirmeye (10. yüzyılın ikinci yarısı) bırakmıştır. Yine de Mavi Kuran'ın tarihlenmesi tartışmalı olmaya devam etmekte; bazı araştırmacılar (özellikle Alain George) eserin daha erken bir döneme 9. yüzyılın başına ait olabileceğini savunmayı sürdürmektedir.

2. MATERYEL ÜRETİM TEKNİKLERİ

Mavi Kuran'ı diğer erken İslam Kuran el yazmalarından kesin biçimde ayıran özellik, hammadde ve üretim tekniği konusundaki sıradışı tercihlerdir. Eserin maddi varlığı; parşömen, indigo boyası, altın yaprak, demir-tanat mürekkebi ve gümüş gibi birbirinden farklı kaynaklardan toplanmış malzemelerin titiz bir koreografisidir. Bu bölümde söz konusu malzemelerin üretim süreci ve coğrafi kökenleri incelenecek; eserin lüks statüsünün niceliksel boyutu ortaya konacaktır.

2.1. İndigo Boyalı Parşömen ve Hammaddenin Coğrafyası

Mavi Kuran'ın en belirleyici özelliği ve aynı zamanda adının kaynağı indigo boyasıyla işlenmiş parşömen sayfalarıdır. Marcus Fraser'ın araştırmalarına göre, eserin orijinal bütünlüğü içinde tüm yedi cilt için yaklaşık 150 ila 250 koyun ya da dana derisinin kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu sayı, dönemin ortalama Kuran el yazmasıyla karşılaştırıldığında olağanüstü bir kaynak tüketimine işaret etmektedir; tek bir Mavi Kuran için harcanan deri miktarı, dönemin küçük bir sürüsünün tamamına denk gelmektedir.⁹

İndigo boyamanın tekniği, Mavi Kuran araştırmalarının uzun süre tartışmalı bir konusu olmuştur. El yazması restorasyonu uzmanı Cheryl Porter'ın 2016 yılında yayımlanan deneysel araştırmaları, bu tartışmaya önemli bir açıklık getirmiştir. Porter, indigo boyamasının iki olası yöntemle yapılabileceğini ortaya koymuştur:

Parşömen havuzda bir indigo banyosuna batırılarak boyanır; indigo doğrudan ham deriye fırçayla uygulanır ve ardından deri gerilerek kurutulur. Deneysel verilerin karşılaştırılması, Mavi Kuran için ikinci yöntemin fırçayla uygulama çok daha tutarlı sonuçlar verdiğini göstermiştir. Banyo yöntemiyle elde edilen parşömenlerin renkleri çok daha eşit olmaktadır; oysa Mavi Kuran sayfalarında gözlenen hafif renk gradyanları, fırça uygulamasına işaret eden parmak izleridir.¹⁰

Porter'ın bulgularına göre indigo, gerilmemiş ham parşömen üzerine fırçayla uygulanmış; ardından deri çerçeveye gerilerek kurutulmuştur. Bu sıra, son derece önemlidir: kurutma sürecinde gerilen deri, boyamanın derinine işlenmesini sağlamıştır. Bu sayede sayfaların hem ön hem arka yüzü neredeyse aynı şiddette mavi renge bürünmüş; boyamanın yıllar içinde solmadan canlılığını koruması mümkün hâle gelmiştir. Söz konusu teknik, standart parşömen üretiminin çok ötesinde bir uzmanlık gerektirir ve sıradan bir atölyenin değil, lüks kitap üretimine ayrılmış özel atölyenin işidir.¹¹

⁹Fraser, "The Origins and Modifications", 9-12.

¹⁰Cheryl Porter, "Methods for Dyeing Parchment in the Early Islamic Period", *Manuscript Studies: A Journal of the Schoenberg Institute for Manuscript Studies* 1/1 (2016), 32-35.

¹¹Porter, "Methods for Dyeing Parchment", 40-45.

Boyamanın kimyasal kaynağı olan indigotin, ya Hindistan kökenli "gerçek indigo" (*Indigofera tinctoria*) ya da Avrupa kökenli "guatemala otu" (*Isatis tinctoria*, woad) bitkisinden elde edilmektedir. Mavi Kuran'ın boyamasının hangi bitkiden geldiği konusunda kesin bir analiz bulunmamakla birlikte, dönemin Kuzey Afrika ile Hindistan arasındaki ticaret bağlantıları göz önünde tutulduğunda Hint indigosunun daha güçlü bir aday olduğu düşünülmektedir. Hint indigosu, 9. ve 10. yüzyıllarda Mısır limanları üzerinden Kuzey Afrika'ya ihraç edilmekte; özellikle Fustat (Kahire) ve Aleksandriya çarşıları boya ticaretinin merkezleri arasında yer almaktaydı.¹²

Hammaddenin coğrafyası, eserin hamilik kimliği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. İthal indigo, koyun derisi, altın yaprak ve gümüş kombinasyonu; sadece zenginlik değil, aynı zamanda geniş bir ticaret ağına erişim gerektirmektedir. Bu ağın hem ekonomik hem siyasi olarak organize edilebilmesi, hamisinin yalnızca yerel bir zengin değil; bölgesel ya da hatta bölgeler-arası bir gücün temsilcisi olduğuna işaret etmektedir.

2.2. Krisografi: Altın Harf Yazma Sanatı

Mavi Kuran'ın metni, krisografi olarak bilinen altın yaprakla yazma tekniğiyle üretilmiştir. Bu teknik, antik dönemlerden bu yana bilinen ve özellikle Bizans imparatorluk kodekslerinde uygulanan bir lüks yazma yöntemidir. Krisografi, sıvı altın mürekkep kullanımı (*chrysographia liquida*) ya da altın yaprak uygulaması (*chrysographia foliata*) biçimlerinde uygulanabilmekteyken; Mavi Kuran'da kullanılan yöntem ikincisi yaprak altın olarak tanımlanmaktadır. Bu tercih, eserin görsel etkisini doğrudan biçimlendirmektedir: altın yaprak, sıvı altın mürekkebe kıyasla çok daha parlak, daha kalın bir doku oluşturmakta; mum ışığında kıpır kıpır titreyen bir parıltı üretmektedir.¹³

Krisografi sürecinin teknik adımları, çağdaş el yazması araştırmaları sayesinde büyük ölçüde aydınlatılmıştır. İlk adımda, parşömen üzerine yapıştırıcı bir ajan çoğunlukla yumurta akı (*clarea*), sakız, incir özü veya parşömen yapımının yan ürünü olan kollajen tutkalı ile harfler çizilmektedir. İkinci adımda, bu yapıştırıcının üzerine altın yaprak yapıştırılmakta ve yaprak kuruduktan sonra fazlalıklar fırçayla temizlenmektedir. Üçüncü adımda ise harflerin kenar netliğini sağlamak amacıyla demir-tanat (*iron-tannate*) mürekkebiyle ince bir kontur çekilmektedir. Bu kontur, yalnızca dekoratif değil aynı zamanda işlevseldir: altın

¹²Bloom - Blair (ed.), *Diverse Are Their Hues: Color in Islamic Art and Culture* (New Haven: Yale University Press, 2011), 47.

¹³François Déroche, *The Abbasid Tradition: Qur'ans of the 8th to 10th Centuries AD* (Londra: Khalili Collections, 1992), 92-94.

yaprağın kenarları kurduğunda dağılma eğilimi gösterir; kontur mürekkebi bu dağılmayı engelleyerek harflere kristal bir keskinlik kazandırır.¹⁴

Sonuç, neredeyse fosforlu bir parlama etkisidir. Mavi zemin üzerinde dağılan ışıltılı altın harfler, sayfaya derinlik ve hareket kazandırmaktadır. Bu titreyen kalite, eserin tasarımında bir tesadüf değildir; aksine, daha sonra ele alınacağı üzere, Mavi Kuran'ın Bizans purpura kodeksleriyle giriştiği görsel rekabetin merkezindeki estetik tercihtir. Bizans kodeksleri purpura zemin üzerinde gümüş ya da altın harflerin parlak ama statik bir görüntüsünü sunarken; Mavi Kuran'ın titreyen altın harfleri, ilahi kelamın "hareket halindeki" bir tezahürünü canlandırmaktadır.

Krisografi tekniği, sıradan bir kâtibin değil, uzmanlaşmış bir lüks yazma atölyesinin işidir. Süreç boyunca yapıştırıcının doğru kıvamı, altın yaprağın doğru ısıda uygulanması ve konturun doğru zamanlamayla çekilmesi gerekmektedir. Bu uzmanlığın eğitimi yıllar almakta; ustaca uygulanması ise bir Kuran'ın tamamlanması için aylar süren bir süreç gerektirmektedir. Sheila Blair'in tahminine göre, Mavi Kuran'ın yedi cildinin tamamlanması en az birkaç yıllık bir atölye çalışması gerektirmiş olmalıdır.¹⁵

2.3. Üretim Maliyeti ve Lüks Statüsü

Mavi Kuran'ın üretim maliyeti, dönemin standartları açısından olağanüstü boyutlardadır. Eseri üretmek için gereken kaynaklar şu şekilde özetlenebilir: en az 150 koyun ya da dana derisi; yüzlerce gram altın yaprak; büyük miktarlarda ithal indigo; gümüş yaprak (ayet sonu işaretleri için); demir-tanat mürekkebi; ipek (cilt kaplaması); kabartmalı ahşap işçiliği (cilt yapımı); ve birkaç yıl süreyle çalışan uzman kâtipler, tezhipçiler ve mücellitler. Bu materyel ve insani kaynakların tahmini parasal değeri, dönemin küçük bir kasabasının yıllık bütçesine eşdeğer olabilir.

Tarihsel kayıtlar, lüks Kuran üretimi geleneğinin yalnızca Mavi Kuran ile sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Klasik İslam kaynaklarında, Abbasi Halifesi Me'mun'un (öl. 218/833) renkli parşömen üzerine altınla yazılmış bir Kuran sipariş ettirdiği aktarılmaktadır. Bu bilgi, renkli parşömen-altın yazı kombinasyonunun en yüksek siyasi ve dinî otoritelerle ilişkilendirilen bir gelenek olduğunu doğrulamakta ve Mavi Kuran'ı bu geleneğin günümüze ulaşan en muhteşem temsilcisi olarak konumlandırmaktadır.¹⁶

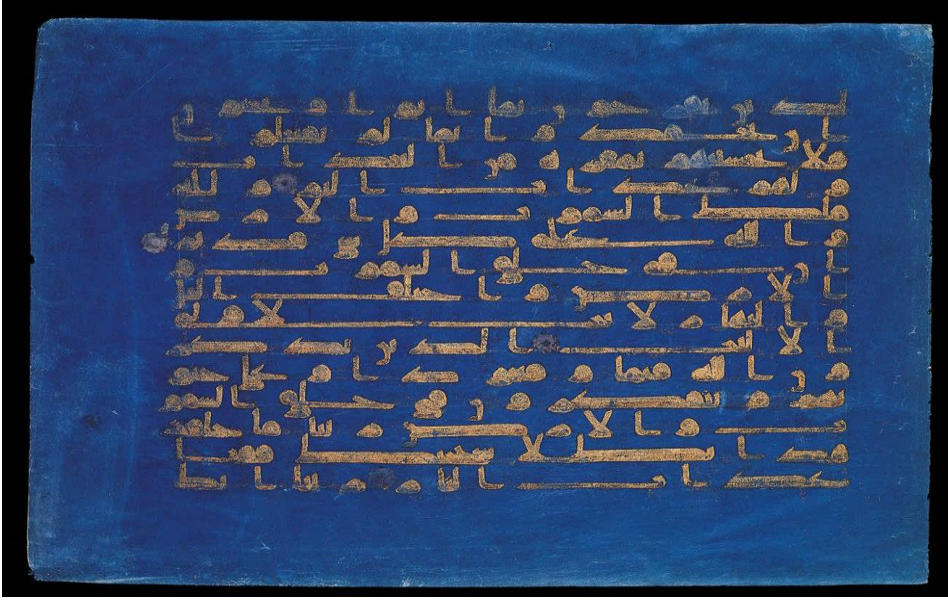
Üretim maliyetinin yüksekliği, eserin yalnızca okumak ya da hıfz etmek için değil; aynı zamanda bir hamilik göstergesi olarak üretilmiş olduğunu açıkça

¹⁴Blair, *Islamic Calligraphy*, 127-128.

¹⁵George, *The Rise of Islamic Calligraphy*, 75.

¹⁶Déroche, *The Abbasid Tradition*, 36-37.

göstermektedir. Lüks Kuranların tipik kullanım örüntüsü; bayram günlerinde, halifelerin ziyaretlerinde ve özel törenlerde camilerde sergilenmek; ulu emirlerce bağışlanarak hamisinin adını ölümsüzleştirmek ve dinî otoritenin görsel olarak tahkim edilmesini sağlamak biçimindedir. Mavi Kuran bu bağlamda, Kairouan Ulu Camii'ne büyük olasılıkla bağış yoluyla intikal etmiş ve caminin Cuma günleri ile bayramlardaki törenlerinde bir saygınlık nesnesi olarak kullanılmış olmalıdır.

3. KÛFÎ HAT VE KALİGRAFİK YAPI

Mavi Kuran'ın görsel etkisinin yarısı renk ve materyalden gelirken, diğer yarısı doğrudan hat sanatından kaynaklanmaktadır. Eserin Kûfi hattı, İslam kaligrafisinin en olgun ve disiplinli dönemini temsil etmekte; her harf, her boşluk ve her satır kasıtlı bir tasarım kararının ürünü olarak okunabilmektedir.

3.1. Déroche 'un D.IV Stili ve Olgun Kûfi

Mavi Kuran'ın hattı, Fransız paleograf François Déroche'un 1992 tarihli *The Abbasid Tradition* kitabında oluşturduğu Kûfi tipolojisi içinde D.IV stili olarak sınıflandırılmaktadır. Déroche, erken İslam Kuran el yazmalarındaki Kûfi hatlarını altı temel gruba (A, B, C, D, E, F) ayırmış; her grubu da kendi içinde alt kategorilere bölmüştür. D grubu, kalın yatay uzantılar, keskin köşeli geometrik harf yapıları ve disiplinli satır düzeni ile karakterize edilen olgun Kûfi

kategorisini oluşturur. D.IV alt stili ise bu disiplinin zirvesini temsil eder; harflerin denge ve oranı en yüksek seviyeye ulaşmıştır.¹⁷

D.IV stilinin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- (1) harflerin yatay eksenli ve kalın gövdeli olması;
- (2) bazı harflerin (özellikle elif, lam ve kaf) yatay uzantılarla çekilmesi;
- (3) dikey hareketin yatay harekete kıyasla bastırılması;
- (4) her satırın aynı sona ulaşmak üzere matematiksel bir denge içinde düzenlenmesi;

(5) hareketlerin yokluğu ve dia kritik işaretlerin minimal olması. Bu özellikler, Mavi Kuran'ın kompozisyonunu bir kitap sayfası olmaktan çıkararak nerdeyse bir mimari plan haline getirir; sayfa, modüler bir tasarım sistemi içinde inşa edilmiştir.¹⁸

Déroche, D.IV stilinin coğrafi ve kronolojik dağılımını incelemiştir; bu stilin 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başında Doğu İslam dünyasından Batı İslam dünyasına yayıldığını göstermiştir. Mavi Kuran'ın D.IV stilinde olması, eserin tarihlenmesi için önemli bir kanıt sunmaktadır: D.IV'ün gelişmiş bir biçim olması, eserin en erken 9. yüzyılın sonuna, en geç de 10. yüzyılın ortasına tarihlenebileceği anlamına gelmektedir. Bu da Martin'in Harun er-Reşid hipotezini (8. yüzyıl sonu) tarihsel olarak imkânsız kılmakta; Bloom'un Fatımi hipotezini ise tarihsel olarak desteklemektedir.

3.2. Mashq Tekniği ve Satır Eşitliği

Mavi Kuran'ın en belirgin paleografik özelliği, her satırın tam olarak aynı uzunluğa ulaşmasıdır günümüz tipografisindeki "tam justifikasyon" prensibinin Arap hat sanatındaki erken karşılığı. Bu eşitliğe ulaşmak için Mavi Kuran'da mashq olarak bilinen teknik kullanılmıştır: bazı harflerin yatay olarak kasıtlı biçimde uzatılması. Mashq, modern tipografideki "kerning" ya da "tracking" tekniklerine benzer bir görsel rejim oluşturur ancak çok daha radikal sonuçlar üretir: bir harfin gövdesi, sayfanın yarısı kadar uzatılabilir; kâtibin gözünden geçen anlık bir karar, sayfanın bütün dengesini biçimlendirir.

¹⁷Déroche, *The Abbasid Tradition*, 41.

¹⁸Blair, *Islamic Calligraphy*, 126.

Mashq 'ın işleyişi, sayfa kompozisyonunu önceden planlamayı gerektirir. Kâtip, her satırı yazmadan önce metnin satıra ne kadarının sığacağını ve hangi harflerin uzatılması gerektiğini hesaplamak zorundadır. Bu hesap, mashq'ı yalnızca dekoratif bir araç olmaktan çıkarır; kompozisyon kuran bir mimari unsura dönüştürür. Mavi Kuran'da mashq, sayfanın sağdan sola akışkan ritmini bozmadan satır eşitliğini sağlamakta; harfler arasındaki boşluklar nefes alma anları olarak işlev görmektedir. Sheila Blair'in dikkat çektiği üzere, Mavi Kuran'da mashq'ın uygulanması, dönemin diğer Kuran el yazmalarıyla karşılaştırıldığında daha cüretkâr ve daha bilinçli bir tasarım anlayışı sergilemektedir.

Mashq'ın bir başka önemli işlevi, sayfanın okuma hızını yavaşlatmasıdır. Uzatılmış harfler, gözün metin üzerinde daha uzun süre durmasına neden olur; bu durum okuyucuyu metnin ritmiyle uyumlu, neredeyse meditasyonel bir okuma deneyimine yönlendirir. Erken İslam ibadet pratiğinde Kuran'ın yavaş ve tertilli (ölçülü) okunması esastır; Mavi Kuran'ın görsel tasarımı bu ibadi pratikle uyumlu bir okuma temposu kurar. Yazı yalnızca metni taşıyan bir araç değil; okumanın ritmini biçimlendiren bir koreografidir.

Her sayfada 15 satır yer almakta olup bu sayı dönemin olağan Kuran el yazmalarına kıyasla oldukça yüksektir. Tipik bir erken Abbasi Kuranı sayfada 5-10 satır içerirken Mavi Kuran'ın 15 satırlı sayfaları, görsel yoğunluğu ileri

seviyelere taşımaktadır. Bu yoğunluk, sayfanın kıyıda kıyıya bir altın akışı izlenimi yaratmasının da arkasındaki temel nedendir. Sayfa, altın titreyişiyle dolu bir gece manzarasına benzer.

3.3. Harekelerin Yokluğu ve Sözlü Gelenek

Mavi Kuran'da sesli ve sessiz harf işaretleri (tashkîl/hareke) kullanılmamıştır. Bu tercih, modern okuyucu için metnin neredeyse anlaşılmasız olmasına yol açar; bir önceden ezberlenmiş metin olmadan, harekesiz Arapça metin çift anlamlılıklarla doludur. Ancak bu yokluk bir eksiklik değil; aksine erken İslam yazı kültürünün temel bir özelliği olarak yorumlanmalıdır.

Erken İslam döneminde Kuran, öncelikli olarak sözlü bir gelenek olarak aktarılmıştır. Yazı, bu sözlü geleneğin yardımcı bir mnemonic aracı olarak işlev görmüştür; metnin tamamı zaten ezberlenmiş olduğu için yazı yalnızca hafızanın görsel çıkışıdır. Hareke sisteminin olgunlaşması ve genel kullanıma girmesi, esas olarak 10. yüzyılda gerçekleşmiş; bu sürecin daha geç tarihli Kuran el yazmalarına yansımaları ise 11. yüzyılı bulmuştur. Mavi Kuran'ın hareke sisteminden yoksun olması, eseri 10. yüzyılın ikinci yarısından önceki bir döneme tarihlenen önemli paleografik kanıtlardan biridir.

Harekelerin yokluğu, sayfanın görsel kompozisyonu üzerinde de doğrudan etkili olmuştur. Hareke işaretleri olmadığı için sayfa, soldan sağa akan yatay bir akıntı olarak okunmakta; hiçbir dikey unsur akıntıyı bölmemekte; harflerin yatay uzantıları bu yatay akışı destekleyen tasarım kararları olarak görev yapmaktadır. Bir başka deyişle, harekelerin yokluğu sadece bir kültürel pratik değil; aynı zamanda bir görsel tasarım stratejisidir. Bu strateji, sayfanın okurla kurduğu ilişkiyi metni bir görsel ritim olarak deneyimleme ilişkisini oluşturmaktadır.¹⁹

¹⁹George, "Calligraphy, Colour and Light", 80-82.

4. TEZHİP, SÜSLEME VE GÖRSEL PROGRAM

Mavi Kuran'ın görsel programı yalnızca hatla sınırlı değildir. Eserin sayfaları, sayfanın kendisini bir "tasarım nesnesi" haline getiren bir dizi tezhip ve süsleme unsuru içerir. Bu unsurlar; sure başlıkları, ayet bölücülere, palmiye motifli arabeskler ve onuncu ayet madalyonlarıdır. Bu bölümde söz konusu unsurlar ayrıntılı biçimde incelenecek; eserin tezhibinde gözlenen "sadelik ilkesi" çözümlenecektir.

4.1. Sure Başlıkları ve Palmiye Motifleri

Mavi Kuran'ın en çarpıcı tezhip unsurlarından biri, sure başlıklarının işlenme biçimidir. Sure başlığı, altın bir dikdörtgen şerit içine alınmış; şeridin sol kenar boşluğuna uzanan altın palmiye yaprağı motifli bitkisel arabesk eklenerek kenar süslemesi oluşturulmuştur. Bu palmiye yaprağı motif, sayfanın iç kompozisyonundan dışarıya doğru sayfa boşluğuna doğru uzanan tek tezyini unsurdur; sayfa içi disiplini ile sayfa dışı boşluğu birbirine bağlayan kritik bir görsel köprü işlevi görür.²⁰

Palmiye yaprağı motif, tezhip terminolojisinde "hatâyî" ve "rûmî" kökenlerinin erken bir habercisi olarak okunabilir; dönemin İslam süsleme

²⁰Fraser, "The Origins and Modifications", 14-17.

sanatının seçkin bir imzasıdır. Asma ve palmiye yapraklarından oluşan bu tür bitkisel motifler, kutsal mekânlarda yalnız başına yer almaktaydı; hayvan ve insan figürlerinin yasak olduğu dini bağlamlarda en zengin süsleme dili bunlardı. Bu kullanım, Mavi Kuran'ın yalnızca bir kitap olmaktan öteye geçtiğinin; aynı zamanda bir mimari süsleme programının taşınabilir bir versiyonu olduğunun göstergesidir.

Mavi Kuran'ın palmiye motifleri ile Kairouan Ulu Camii'nin minber ve mihrabındaki palmiye ağacı mozaik tasarımları arasındaki dikkat çekici benzerlik, eserin Kairouan'a özgü bir sanatsal program içinde üretildiği fikrini güçlendiren önemli kanıtlardan biridir. Bu benzerlik, salt bir tesadüf olamayacak kadar belirgindir; aksine, aynı tasarım atölyesinin ya da en azından aynı tasarım geleneğinin hem cami süslemesinde hem el yazmasında işlediği fikrini desteklemektedir. Eğer bu hipotez doğru ise Mavi Kuran, doğrudan Kairouan'da büyük olasılıkla cami atölyesinde ya da onun yakın çevresinde üretilmiş olmalıdır.²¹

4.2. Ayet Bölücüler ve Numaralandırma Sistemi

Mavi Kuran'ın ayet bölücü sistemi, sayfanın kompozisyon disiplini destekleyen ikinci önemli görsel unsurdur. Eserin orijinal tasarımında her ayet sonunda küçük gümüş rozetler ya da gümüş mürekkeple yapılmış disk şeklinde işaretler yer almaktadır. Bu rozetler aynı zamanda kırmızı boyayla detaylandırılmıştır; kırmızı boyanın "lac" (bir böcek reçinesi) ya da aspir bitkisinden elde edildiği düşünülmektedir.²²

Burada zaman tarihsel bir tat katar: ayet bölücülerini ve sure başlığı süslemelerini işaretleyen gümüş-altın çiçekçikler, zamanla oksidasyona uğrayarak siyaha dönmüştür. Eserin üretildiği anda bu rozetler gümüş-beyaz parlarken; bugün koyu bronz ya da siyah bir dokuda durmaktadır. Bu durum, gözlemciye el yazmasının geçirdiği yüzyılları adeta görünür kılmaktadır. Modern müzelerde Mavi Kuran sayfaları sergilenirken bu oksidasyon, eserin bir patine kazanmasına neden olmakta; sayfanın görsel etkisini farklı bir derinliğe taşımaktadır.

Marcus Fraser'ın detaylı incelemesi beklenmedik bir bulgu ortaya koymuştur: gümüş disklerin altında, orijinal ayet bölücü sistemin kalıntıları görülmektedir. Bunlar köşeli altın tire dizilerinden oluşmaktadır; gümüş diskler bu eski sistemi örtmek üzere üzerine eklenmiştir. Yani el yazması, üretiminden sonra da değiştirilmiş ve düzenlenmiştir. Bu bulgu, eserin tarihinde en az iki ayrı

²¹Metropolitan Museum of Art, "Folio from the Blue Qur'an" (MMA 2004.88), <https://www.metmuseum.org> (Erişim: 15 Mayıs 2026).

²²Bloom, *Arts of the City Victorious*, 95-96.

müdahalenin gerçekleştiğini göstermektedir: bir orijinal tasarım, ardından bir revizyon. Bu revizyonun ne zaman, kim tarafından ve hangi amaçla yapıldığı ise henüz açık bir sorudur.²³

Onuncu ayet sayımları ise farklı bir teknikle yapılmıştır: metin içine küçük altın madalyonlar yerleştirilerek içine abjad harfiyle ayet sayısı yazılmıştır; bu altın yuvarlaklar kısmen solmuş olsa da bazılarında hâlâ parlak kırmızı boya izleri görülebilmektedir. Abjad numaralandırma sistemi Arap alfabesinin harflerinin sayısal değerler taşıyan eski Sami geleneğine dayanan numaralandırma sistemi erken İslam Kuran el yazmalarında ayet ve sayfa numaralandırması için yaygın olarak kullanılmıştır. Mavi Kuran'da bu sistemin kullanılması, eseri dönemin Kuran üretim geleneğinin standartlarına bağlamakta; aynı zamanda eserin okurunun klasik İslam ilmiyle aşına olduğunu varsayan bir tasarım kararıdır.

4.3. Sadelik İlkesi ve Görsel Ekonomi

Mavi Kuran'ın tezhip anlayışının belki de en dikkat çekici yönü, bir tasarım seçimi olarak öne çıkan sadeliktir. Seyrek süsleme, harflerin sağdan sola kesintisiz akışına ve özgür hareketine izin vermektedir. Sonraki dönem Kuranlarında özellikle İlhanlı ve Memlûklü dönemi Kuranlarında görülen karmaşık tezhip çerçeveleri, şemseler (güneş madalyonları), sarmaşık bordürler veya renkli arka planlar Mavi Kuran'da yoktur. Her sayfa, derine inen mavi zemin, titreyen altın yazı ve siyahlaşmış gümüş çiçeklerden ibarettir; başka hiçbir şey yoktur.

Bu "az"lık, kasıtlı bir tasarım kararıdır. Altın harflerin derin mavi zemindeki etkisi Allah'ın sözünün karanlığı yenen güneş ışığı gibi parlamasını simgeleyen etki özellikle minimal süslemeyle güçlenmektedir. Karmaşık tezhip programları, eserin görsel odağını harflerden uzaklaştırırdı; oysa Mavi Kuran'ın tasarımı, ilahi kelamı sayfanın en parlak unsuru olarak yalıtmakta; tüm görsel enerjinin metne yönelmesini sağlamaktadır. Bu etki, eserin asıl kullanım bağlamı olan camide özellikle mum ışığında okunurken çok daha güçlü hissedilirdi.

Son olarak el yazması, ilgi çekici bir gizem barındırmaktadır. Bazı sayfaların altın harflerinin tamamen ya da kısmen kazındığı görülmektedir; bu silintiler olağan yazı hatası düzeltmelerinin çok ötesine geçmektedir. Kimin, neden ve hangi dönemde bu müdahaleyi yaptığı bilinmemektedir. Altının yüksek değeri göz önüne alındığında ekonomik bir amaç akla gelebilir; ancak bazı araştırmacılar bunun teolojik ya da siyasi bir müdahaleyle belki de Fatımi karşıtı bir tasfiye girişimiyle ilgili olabileceğini öne sürmektedir. Bu gizem, eserin

²³Fraser, "The Origins and Modifications", 18-20.

tarihinin yalnızca üretim sürecinde değil; sonraki yüzyıllarda da aktif biçimde inşa edildiğini göstermektedir.

Mavi Kuran, tezhip açısından erken dönem İslam kitap sanatının en disiplinli ve en güçlü örneğidir; her süsleme birimi önceden hesaplanmış, her gümüş rozet ve her altın sure başlığı metnin bütünüyle konuşacak şekilde tasarlanmıştır. Süsleme burada metnin önüne geçmez; aksine onu daha güçlü kılar. Bu yaklaşım, sonraki yüzyıllarda Selçuklu, İlhanlı, Memlûklü ve Osmanlı Kuran tezhibinin gelişimi açısından da önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

5. MENŞE VE HÂMİLİK TARTIŞMALARI

Mavi Kuran üzerine yapılan çalışmaların en yoğun tartışılan konusu, eserin üretim yeri ve hamisinin kim olduğudur. Bu sorulara birbirinden ayrılan dört temel hipotez sunulmuştur: Fatımi, Abbasi, Ağlebi ve Endülüs Emevileri hipotezleri. Bu bölümde her hipotezin temel argümanları, savunucuları ve karşı argümanları sistematik biçimde ele alınacaktır.

5.1. Fatımi Hipotezi

Günümüzde akademik çevrelerde en geniş kabul gören görüş, Mavi Kuran'ın Fatımi hamiliğiyle Kuzey Afrika'da büyük olasılıkla 10. yüzyılın ikinci yarısında üretildiğidir. Bu hipotezin temel savunucusu Jonathan M. Bloom, kapsamlı paleografik ve kodkolojik analizlerle yazı stiline 10. yüzyıla ve Mağrip kökenine işaret ettiğini göstermiştir. Bloom'a göre eserin altın-mavi renk şeması, Fatımilerin gücünü görsel olarak ilan etmek ve Bizans'ın mor parşömen geleneğini aşmak amacıyla bilinçli biçimde seçilmiş bir tasarım kararıdır.²⁴

Bloom'un argümanı dört temel ayak üzerinde durmaktadır. Birincisi paleografik kanıtlardır: Mavi Kuran'ın D.IV stili, Doğu İslam dünyasından çok 10. yüzyıl Mağribi atölyelerinde gelişmiş bir biçimdir. İkincisi tezyini paralellikler: eserin palmiye motifleri Kairouan Ulu Camii'nin süslemeleriyle ve daha geniş anlamda Fatımi sanatının dekoratif diliyle uyum içindedir. Üçüncüsü hamilik analizi: Fatımi hilafeti, kendisini Bizans'a karşı tek yetkili İslam halifeliği olarak konumlandırma stratejisi izlemiş; lüks kitap üretimi bu stratejinin görsel bir uzantısı olmuştur. Dördüncüsü Kairouan envanteri: eserin 1293'te Kairouan'da bulunması, üretim yerinin de büyük olasılıkla bu şehir olduğunu göstermektedir.²⁵

Bloom'un "The Blue Koran Revisited" başlıklı 2015 tarihli makalesi, ilk hipotezinde ortaya koyduğu argümanları yeni bulgular ışığında güncellemiş;

²⁴Jonathan M. Bloom, *Arts of the City Victorious: Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt* (Londra: Yale University Press, 2007), 88-93.

²⁵Bloom, "The Blue Koran Revisited", 200-204.

özellikle Marcus Fraser'ın ayet bölücü sistemindeki revizyonlara dair bulgularını ele almıştır. Bloom, bu revizyonların eserin üretildikten sonra Fatımi dönemi içinde gerçekleştirilmiş olabileceğini; dolayısıyla ilk tasarım ve revizyon arasında uzun bir zaman aralığı bulunmayabileceğini ileri sürmektedir.

5.2. Abbasi Hipotezi

Alain George ise eserin 9. yüzyılın başında Bağdat'taki Abbasi saray çevresinde, yüksek rütbeli bir hâmi için üretildiğini ileri sürmektedir. George'un argümanı, "Calligraphy, Colour and Light in the Blue Qur'an" başlıklı 2009 tarihli makalesinde ve daha sonra The Rise of Islamic Calligraphy (2010) kitabında geliştirilmiştir.²⁶

George'un argümanı temel olarak Mavi Kuran'daki renk-ışık ilişkisini ve bazı kodkolojik özellikleri Abbasi dönemine ait Doğu İslam metinleriyle karşılaştırmaya dayanır. George'a göre eserin parşömen niteliği, mürekkep kompozisyonu ve harf biçimleri, Abbasi merkezindeki—Bağdat ya da Samarra'daki—lüks kitap atölyelerinin standartlarına daha yakındır. Ayrıca tarihsel kayıtlarda Halife Me'mun'un benzer bir renkli parşömen Kuran siparişi ettirdiğine dair anlatım, Doğu İslam dünyasında renkli parşömen geleneğinin var olduğunu kanıtlamaktadır.²⁷

Ancak George'un hipotezi bazı önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Birincisi, eserin Kairouan envanterinde belgelenmiş olması ve Doğu İslam dünyasında benzer bir kayıt bulunmaması, eserin üretim yerinin Doğu değil Batı İslam dünyası olduğuna işaret etmektedir. İkincisi, Bağdat'tan Kairouan'a böylesine büyük ve değerli bir Kuran'ın taşınmasına dair tarihsel bir kayıt mevcut değildir; oysa böyle bir transferin kayda geçmesi beklenirdi. Üçüncüsü, palmiye motifleri Mağrip süsleme sanatına Doğu İslam süslemesinden daha yakındır. George'un hipotezinin entelektüel zarafetine rağmen, bu güçlükler nedeniyle akademik çevrelerin çoğunluğu Bloom'un Fatımi hipotezini tercih etmektedir.

5.3. Ağlebi ve Endülüs Emevileri Hipotezleri

Robert Hillenbrand ve bazı araştırmacılar, eserin Fatımi öncesi dönemde Ağlebi hamiliğiyle Kairouan'da üretildiğini savunmaktadır. Ağlebi hanedanı (184-296/800-909) Kuzey Afrika'da Abbasi vasalı olarak hüküm sürmüştü; Kairouan'ı bir kültür ve ilim merkezi olarak geliştirmiştir. Hillenbrand'a göre Mavi Kuran, Fatımi fethinden (909) önce Ağlebi dönemine ait bir lüks kitap

²⁶Alain George, "Calligraphy, Colour and Light in the Blue Qur'an", Journal of Qur'anic Studies 11/1 (2009), 75-77.

²⁷George, "Calligraphy, Colour and Light", 89-96; Alain George, The Rise of Islamic Calligraphy (Londra: Saqi Books, 2010), 78-82.

üretimini ürünüdür; sonraki yüzyıllarda Fatımi sanatında devam eden tezyini gelenekler aslında Ağlebi mirasından devralınmıştır.²⁸

Ağlebi hipotezi, Bloom'un Fatımi hipotezi ile çoğu noktada—özellikle eserin Kuzey Afrika kökenli olması ve Kairouan ile bağlantısı konusunda—uyum içindedir. Aslında bu iki hipotez arasındaki temel fark tarihlendirmedir: Bloom 10. yüzyılın ikinci yarısını önerirken, Hillenbrand 9. yüzyılın sonu ile 10. yüzyılın başını önermektedir. Bu kısa tarih farkı, Mavi Kuran'ın bir Ağlebi siparişi mi yoksa erken bir Fatımi siparişi mi olduğunu belirler.

Endülüs hipotezi ise eserin 812 tarihli Cava İncili ile paylaştığı bazı materyel özelliklere dayandırılmakta ve Mavi Kuran'ın Hristiyan zanaatkârlar tarafından bir Emevi hamisi için hazırlandığını öne sürmektedir. Cava İncili, mor parşömen üzerine altın ve gümüş mürekkeple yazılmış bir Latin İncil'idir ve İspanya'da Beneventan kâtipler tarafından üretildiği düşünülmektedir. Bu hipotezin savunucuları, parşömen hazırlama tekniğindeki bazı benzerliklerin, Endülüs'teki Hristiyan parşömen atölyelerinin Mavi Kuran'ın üretiminde de işbasa olabileceğini ileri sürmektedir.

Marcus Fraser'ın süregelen araştırmaları bu hipotezleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmekte ve Kuzey Afrika kökenini en güçlü seçenek olarak desteklemektedir. Fraser'ın 2019'da Berlin'de sunduğu çalışma, eserin ayet bölücülerindeki revizyonlar, parşömen kalitesi ve hat özelliklerini bütünleştiren bir analiz çerçevesi geliştirmektedir. Bu analiz, Endülüs hipotezini Mavi Kuran'ın iç tutarlılığı ile bağdaşmaz bulurken; Ağlebi ya da erken Fatımi tarihlenmesini en olası seçenek olarak öne çıkarmaktadır.

6. TEOLOJİK VE SİYASİ ANLAM KATMANLARI

Mavi Kuran'ın anlamı, materyel ve estetik analizin ötesine geçer. Eser; teolojik bir manifesto, siyasi bir iddia ve kültürlerarası bir diyalogun maddi taşıyıcısı olarak okunabilir. Bu bölümde söz konusu anlam katmanları, eserin Bizans kitap kültürü ile girdiği görsel diyalog, Mutezile doktriniyle ilişkilendirilen teolojik yorum ve eserin bir iktidar manifestosu olarak işlevi çerçevesinde incelenecektir.

6.1. Bizans Kitap Kültürü ile Görsel Diyalog

Mavi Kuran'ın indigo-altın renk şemasının anlaşılması için Bizans kitap kültürüne başvurmak zorunludur. Bizans İmparatorluğu'nda mor parşömen üzerine altın ve gümüş mürekkeple yazılmış lüks İncil ve ferman geleneği, siyasi otoritenin ve ilahi seçilmişliğin en belirgin görsel ifadelerinden biriydi. Mor renk,

²⁸Robert Hillenbrand, *Islamic Art and Architecture* (Londra: Thames and Hudson, 1999), 41-43.

Tyros'tan elde edilen Murex deniz salyangozundan çıkarılan ve son derece pahalı olan purpura boyasıyla üretiliyor; ekonomik nedenlerle imparator ailesinin tekelinde bulunuyordu. "Doğan mor"—imparatorluk sarayında doğmuş çocuk— ifadesi, Bizans iktidar diliyle purpura'nın doğrudan ilişkisini özetler.²⁹

Bizans purpura kodeksleri arasında en ünlüleri; 6. yüzyıla tarihlenen Rossano İncili (Codex Purpureus Rossanensis), Wina Genesis kodeksi ve Vatikan Vergilius Romanus el yazmasıdır. Bu kodeksler, Bizans imparatorluk geleneğinin maddi temsilleri olarak işlev görmüş; aynı zamanda Ortodoks Hristiyan teolojisinin lüks kitap yoluyla tazimini somutlaştırmıştır.

Mavi Kuran bu geleneği hem taklit hem de aşma iddiasıyla kurgulanmıştır. Mor yerine mavi (daha derin bir nocturn ton, gece gökyüzünün rengi), gümüş yerine saf altın (Bizans'taki ikincil maden değil birincil maden) kullanılmış; böylece Bizans'ın kendi sahasında meydan okunmuştur. Bu seçim, basit bir taklit değildir; aksine bilinçli bir görsel rekabettir. Bizans'ın mor-altın kombinasyonu imparatorluk gücünü temsil ederken; İslam'ın mavi-altın kombinasyonu, sonsuz gece üzerinde parlayan ilahi nuru temsil eder. Mavi, sonsuzluğun rengi; altın ise nurun rengi olarak tanımlanır.³⁰

6.2. Mutezile Doktrini ve Yaratılmış Kelam Yorumu

Seattle Sanat Müzesi'nin koleksiyon notları Mavi Kuran'ın görsel etkisini şöyle özetlemektedir: altın harfler ve koyu mavi zemin, Allah'ın sözünün karanlığı yenen güneş ışığı gibi parlamasını simgelemektedir. Bu okuma, eserin sembolik anlam katmanlarının temel bir boyutunu ışık ve karanlık zıtlığını doğrudan yakalamaktadır.³¹

Sanat tarihçisi Yasser Tabbaa bu yorumu daha da ileri taşımış; altın yazının mavi zemin üzerindeki uçucu etkisinin (evanescent effect) İlahi Kelamın yaratılmış ve gizemli doğasına ilişkin Mutezile doktriniyle uyumlu olabileceğini ileri sürmüştür. Tabbaa'nın hipotezi, eserin teolojik anlam katmanlarını yüzeysel bir estetik analizden çok ötesine taşımakta; eseri 9-10. yüzyıl kelam tartışmalarının bir görsel uzantısı olarak okumaktadır.³²

Mutezile, 8. ve 9. yüzyıllarda gelişen bir kelam ekolüdür ve "Halku'l-Kur'an" (Kuran'ın yaratılmışlığı) doktrinini savunmuştur. Bu doktrin, Kuran'ın Allah'ın ezeli kelamı değil; zaman içinde yaratılmış olduğunu ileri sürmektedir. Abbasi

²⁹Kurt Weitzmann, *Late Antique and Early Christian Book Illumination* (New York: George Braziller, 1977), 12-15.

³⁰Oleg Grabar, *The Formation of Islamic Art*, 2. bs. (New Haven: Yale University Press, 1987), 119-121.

³¹Seattle Art Museum, "Folio from the Dispersed Blue Qur'an" (69.37), <https://art.seattleartmuseum.org> (Erişim: 15 Mayıs 2026).

³²Yasser Tabbaa, *The Transformation of Islamic Art during the Sunni Revival* (Seattle: University of Washington Press, 2001), 71-77.

Halifesi Me'mun (öl. 833) bu doktrini resmi devlet öğretisi olarak kabul etmiş ve "Mihne" olarak bilinen baskı politikası ile uygulamaya koymuştur; ancak halife Mütevekkil döneminde (847-861) Mutezile resmi destekten yoksun kalmış ve doktriner olarak Ehl-i Sünnet karşısında geri çekilmiştir.

Tabbaa'nın yorumu, Mavi Kuran'ın altın harflerinin titreşim, uçucu, hareketli niteliğinin Mutezilenin "Kuran yaratılmıştır" doktriniyle simgesel bir bağ kurabileceğini öne sürmektedir: ilahi kelam, mavi sonsuzluğun zemininde dinamik bir tezahür olarak görünmekte; sabit ve değişmez değil; akan, parıldayan, ortaya çıkan bir varlık olarak temsil edilmektedir. Bu hipotez kesin biçimde kanıtlanamamış olmakla birlikte, Mavi Kuran'ın salt estetik bir eser olmadığını; aynı zamanda dönemin teolojik tartışmalarına müdahale eden bir kültürel artefakt olduğunu göstermektedir.³³

6.3. İktidar Manifestosu Olarak Mavi Kuran

Dokuzuncu ve onuncu yüzyılın Kuzey Afrika'sı; Ağlebi, Fatımi ve Endülüs Emevileri güçlerinin birbirleriyle yoğun rekabet içinde olduğu siyasi bir coğrafyaydı. Ağlebiler, Abbasi vasalı olarak Tunus ve doğu Mağrib'i yönetiyordu; Fatımiler, kendilerini Mehdi soyundan gelen "gerçek halifelik" olarak konumlandırmakta, 909'da Ağlebi devletini yıkıp Kairouan'ı ele geçirdikten sonra Akdeniz'in en güçlü İslam devleti haline gelmekteydi; Endülüs Emevileri ise İspanya'da bağımsız bir halifelik ilan etmiş, hem Abbasilere hem Fatımilere meydan okumaktaydı. Bu üç güç, kendi meşruiyetlerini tahkim etmek için sembolik nesnelere üretmekteydi; cami inşası, hutbe okunması ve lüks Kuran üretimi bu sembolik dilin temel araçlarıydı.³⁴

Bu koşullarda Mavi Kuran'ı üreten ve Kairouan Ulu Camii'ne bağışlayan hâmi, eseri kullanarak hem ilahi kelama duyulan saygıyı hem de İslam devletinin Bizans'a meydan okuma kapasitesini hem de kendi siyasi gücünü eşzamanlı olarak ilan etmiştir. Mavi Kuran bu açıdan, materyel biçime kodlanmış bir siyasi manifesto olarak okunabilir: en pahalı hammaddeler, en ileri teknikler ve en rafine kaligrafi bir araya getirilerek rakipsiz bir güç gösterisi sergilenmiştir. Mavi Kuran'ı bağışlayan hâmi Bloom'un savunduğu üzere büyük olasılıkla Fatımi halifesi Muiz li-Dînillah (öl. 365/975) ya da onun çağdaşı bir Fatımi yöneticisi bu bağışla yalnızca camiye bir lüks nesne kazandırmamış; aynı zamanda kendisinin "İslam'ın gerçek hâmi" olduğu iddiasını taşa kazımıştır.

Eserin teolojik, siyasi ve estetik katmanlarının birbirinden ayrılmaz oluşu, Mavi Kuran'ı erken İslam kültürünün en zengin maddi belgesi haline getirir. Bu

³³Tabbaa, *The Transformation of Islamic Art*, 79-84.

³⁴Bloom, *Arts of the City Victorious*, 98-101.

anlam katmanları, birbirine zıt değil; aksine birbirini güçlendiren bir bütünlük oluşturur. İlahi kelam ne kadar yüce ise hâmi de o kadar yücedir; hâmi ne kadar güçlü ise bağış da o kadar değerli; bağış ne kadar değerli ise teolojik tazim de o kadar derindir. Mavi Kuran'ın her bir maddi unsuru indigo, altın, gümüş, ipek, kabartmalı ahşap bu anlam zincirinin bir halkasıdır.

7. DAĞILMA VE GÜNÜMÜZ KOLEKSİYONLARI

Mavi Kuran'ın günümüzdeki durumu, eserin orta çağ ihtişamından modern dağılmaya uzanan trajik bir hikâyenin son sahnesidir. Eserin yedi cildi, üretildiğinden sonra yüzyıllarca Kairouan Ulu Camii kütüphanesinde bütünlüğünü korumuş; ancak büyük olasılıkla Osmanlı döneminde parçalanmaya başlamış; 20. yüzyılda ise dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. Bu bölümde dağılma süreci, Repatriasyon çabaları ve günümüzdeki koleksiyon durumu ele alınacaktır.

7.1. Osmanlı Döneminde Dağılma Süreci

Yüzyıllar boyunca Kairouan Ulu Camii kütüphanesinde bütünlüğünü koruyan Mavi Kuran'ın parçalanması, büyük olasılıkla 16. yüzyılda Osmanlı egemenliğinin başlamasıyla birlikte yavaşça başlamıştır. Tunus'un 1574'te Osmanlı eyaleti haline gelmesiyle Kairouan Kütüphanesi, eski merkezi konumunu kısmen yitirmiş; bazı eserler İstanbul'a transfer edilmiş, bazıları ise yerel koleksiyonculara dağılmıştır.

Parçalanma mekanizması tam olarak belgelenmemiş olmakla birlikte; sayfaların bir bölümünün dini bağışlar yoluyla, bir bölümünün ise sömürgecilik dönemi antika ticareti aracılığıyla koleksiyonlara dağıldığı düşünülmektedir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Tunus'un Fransız sömürgesi olması, Avrupalı koleksiyoncuların ve antikacıların bölgeye gelmesini ve değerli el yazması sayfalarının pazara çıkmasını kolaylaştırmıştır. F. R. Martin'in 1912'de İstanbul'da temin ettiği sayfaların da büyük olasılıkla bu süreçte İstanbul'a ulaştığı düşünülmektedir.³⁵

7.2. Repatriasyon Çabaları ve Tunus

F. R. Martin'in 1912'deki tanıtımının ardından sayfalar başta Avrupa ve Amerika olmak üzere çeşitli müze ve özel koleksiyonlara dağılmıştır. Bu dağılım süreci, hem akademik araştırmaların temel kaynağı olmuş hem de aynı zamanda kültürel miras üzerinde sömürgecilik döneminin yıkıcı etkisinin somut bir örneği oluşturmuştur.

³⁵Bloom, "The Blue Koran Revisited", 210.

1956'da Tunus'un bağımsızlığını kazanmasının ardından başlayan repatriasyon çabaları, önemli aşamalar kaydetmiştir. 1967'de Tunus Ulusal Kütüphanesi, Kairouan Ulu Camii kütüphanesinden gelen bazı sayfaları geri almıştır. 1983'te ise Kairouan yakınlarındaki Raqqa'da Tunus Ulusal İslam Sanatı Müzesi kurulmuş ve mevcut Kairouan eserlerinin önemli bir bölümü bu yeni müzeye transfer edilmiştir. Bugün Raqqa'da Müzesi, Mavi Kuran'ın günümüze ulaşan en büyük tek koleksiyonuna ev sahipliği yapmaktadır: 67 varak.³⁶

Repatriasyon süreci, Mavi Kuran ile sınırlı kalmamış; daha geniş bir kültürel miras tartışmasına dâhil olmuştur. Sömürgecilik döneminde Tunus, Cezayir, Fas ve diğer Kuzey Afrika ülkelerinden taşınan binlerce eser, bu ülkelerin bağımsızlık sonrası kültürel kimlik inşasının merkezi konularından biri haline gelmiştir. Mavi Kuran, bu daha geniş sürecin en sembolik temsilcilerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

7.3. Günümüzdeki Koleksiyonlar ve Müzayede Değerleri

Günümüzde Mavi Kuran'ın yaklaşık 100 ile 124 varasının hayatta olduğu tahmin edilmekte olup bu sayfalar 50 civarında kamu ve özel koleksiyona dağılmış durumdadır. En büyük pay Raqqa'da İslam Sanatı Müzesi'ndedir (67 varak); ikincil büyük koleksiyonlar arasında New York Metropolitan Sanat Müzesi (5 varak), Los Angeles County Sanat Müzesi (4 varak), Ağa Han Müzesi Toronto (2 varak), Seattle Sanat Müzesi (1 varak), Khalili İslam Sanatı Koleksiyonu Londra (3 varak), Harvard Sanat Müzesi, Doha İslam Sanatı Müzesi ve birçok özel koleksiyon yer almaktadır.³⁷

Mavi Kuran sayfalarının modern müzayede tarihi, İslam sanatı piyasasının en çarpıcı sayfalarından birini oluşturmaktadır. Tek bir sayfa, 2010'da Christie's müzayedesinde 529.250 sterline; 2018'de ise 512.750 sterline satılmıştır. Bu rakamlar, Mavi Kuran sayfalarının İslam sanatı piyasasının en değerli nesneleri arasında yer aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Mukayese olarak, dönemin diğer lüks Kuran sayfaları aynı dönemde çok daha düşük fiyatlarla işlem görmektedir; Mavi Kuran sayfaları, alanın "trofesi" olarak kabul edilmektedir.³⁸

Sayfaların yüksek müzayede değerleri, hem akademik araştırmalar hem de kültürel miras politikaları açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bir yandan, bu yüksek değerler eserin korunması konusunda yüksek standartların uygulanmasını sağlamaktadır; bir yandan da yeni sayfaların pazara çıkması durumunda repatriasyonu zorlaştırmaktadır. Henüz özel koleksiyonlarda

³⁶Déroche, "A Note on the Mediaeval Inventory", 76-78.

³⁷Bloom, "The Blue Koran Revisited", 212-213.

³⁸Los Angeles County Museum of Art, "Page from a Manuscript of the Qur'an", <https://collections.lacma.org> (Erişim: 15 Mayıs 2026).

bulduğundan kayıt altına alınmamış sayfaların tespiti, Mavi Kuran araştırmalarının önemli bir bekleyen alanını oluşturmaktadır.³⁹

Mavi Kuran'ın 50 koleksiyona dağılmış olması, eserin orijinal bütünlüğünü zihinsel olarak yeniden inşa etmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Son yıllarda dijital teknolojiler, dağınık sayfaların yüksek çözünürlüklü fotoğraflarının bir veri tabanında birleştirilmesini mümkün kılmakta; eserin sanal bir reassemblei yapılabilmektedir. Bu süreç, Mavi Kuran'ı yalnızca müzelerin değil; aynı zamanda dijital insani bilimlerin de bir araştırma nesnesi haline getirmektedir. Yine de fiziksel reassemble eserin yedi cildinin tek bir kurumda yeniden birleştirilmesi mevcut koşullar altında öngörülebilir gelecekte mümkün görünmemektedir.

SONUÇ

Mavi Kuran (el-Mushafü'l-Ezrak), İslam medeniyetinin 9-10. yüzyıldaki entelektüel ve sanatsal zirvesini temsil eden eşsiz bir kitap sanatı eseridir. Bu çalışma, eseri materyel üretim teknikleri, Kûfi kaligrafi özellikleri, menşe ve hamilik tartışmaları, teolojik anlam katmanları ve modern dönemdeki dağılma-repatriasyon süreci açısından bütüncül bir çerçevede ele almıştır.

Araştırmanın temel bulguları beş başlık altında özetlenebilir. Birincisi, Mavi Kuran indigo boyalı parşömen ve krisografi tekniğiyle üretilmiş; üretim sürecinde 150 ila 250 deri, yüzlerce gram altın yaprak ve büyük miktarlarda ithal indigo kullanılmıştır. İkincisi, eserin hattı François Déroche'un tipolojisinde olgun D.IV Kûfi stilini yansıtmakta; mashq tekniği, satır eşitliği ve hareketlerin yokluğu eseri erken İslam yazı geleneğinin en disiplinli temsilcilerinden biri yapmaktadır. Üçüncüsü, sade ama hesaplı bir tezhip programı—sure başlıklarındaki palmiye motifleri, gümüş ayet rozetleri ve onuncu ayet madalyonları—eserin görsel ekonomisinin omurgasını oluşturmaktadır. Dördüncüsü, eser büyük olasılıkla 10. yüzyılda Kairouan'da Fatımi ya da Ağlebi hamiliğiyle hazırlanmıştır; akademik çevrelerin çoğunluğu Bloom'un Fatımi hipotezini tercih etmektedir. Beşincisi, eser Bizans kültürel hegemonyasına verilen görsel bir karşılık olma, İslam'ın ilahi kelamını mümkün olan en yüce biçimde tazim etme ve hamisinin siyasi gücünü ilan etme işlevlerini eşzamanlı olarak yerine getirmiştir.

Mavi Kuran üzerine yapılacak gelecek araştırmalar üç temel alana yoğunlaşabilir. Birinci alan, eserin tarihlemesi konusunda kesinlik sağlayacak analitik yöntemlerin—özellikle radyo karbon tarihleme ve XRF (X-ışınları floresan) spektroskopisi—daha kapsamlı biçimde bu esere uygulanmasıdır. Bu

³⁹Fraser, "The Origins and Modifications", 22; Bloom, "The Blue Koran Revisited", 214.

yöntemler, eserin parşömenin tarihi ve mürekkebin bileşimi hakkında belirsizliği koruyan köken ve hamilik sorularına nihai yanıtlar üretme potansiyeli taşımaktadır. İkinci alan, henüz özel koleksiyonlarda bulunduğundan kayıt altına alınamamış sayfaların tespiti ve dijital bir veri tabanında birleştirilmesidir; bu çalışma, Mavi Kuran araştırmalarının bir sonraki önemli aşamasını oluşturacaktır. Üçüncü alan, eserin sembolik ve teolojik anlam katmanlarının dönemin kelimeler ve tasavvuf literatürüyle daha derinlemesine ilişkilendirilmesidir.

Sonuç olarak Mavi Kuran, salt bir el yazması değildir. Bir medeniyetin maddi belleği, bir hâmilik düzeyinin somut kanıtı, bir teolojik tartışmanın görsel uzantısı ve bir kültürel rekabetin sembolik nesnesidir. Yüzyıllar boyunca Kairouan'da büyütülen, sonra dünyanın dört bir yanına dağılan bu mavi-altın sayfalar, ne zaman bir araya getirilirse İslam medeniyetinin en parlak dönemlerinden birinin titreyen bir hatırası olarak okunabilir. Mavi Kuran üzerine yapılan her araştırma, bu titreyen hafızanın bir başka boyutunu aydınlatmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Blair, Sheila S. *Islamic Calligraphy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- Bloom, Jonathan M. *Arts of the City Victorious: Islamic Art and Architecture in Fatimid North Africa and Egypt*. Londra: Yale University Press, 2007.
- Bloom, Jonathan M. "The Blue Koran: An Early Fatimid Kufic Manuscript from the Maghrib". *Les manuscrits du Moyen-Orient: Essais de codicologie et de paléographie*. ed. François Déroche. 95-99. İstanbul: IFEA, 1989.
- Bloom, Jonathan M. "The Blue Koran Revisited". *Journal of Islamic Manuscripts* 6/2-3 (2015), 196-218.
- Bloom, Jonathan M. - Blair, Sheila S. (ed.). *Diverse Are Their Hues: Color in Islamic Art and Culture*. New Haven: Yale University Press, 2011.
- Déroche, François. *The Abbasid Tradition: Qur'ans of the 8th to 10th Centuries AD*. Londra: Khalili Collections, 1992.
- Déroche, François. "A Note on the Mediaeval Inventory of the Manuscripts Kept in the Great Mosque of Kairouan". *Writings and Writing from another World and another Era*. ed. Robert M. Kerr - Thomas Milo. 67-86. Cambridge: Archetype, 2013.
- Fraser, Marcus. "The Origins and Modifications of the Blue Qur'an". Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Konferansı. Berlin, 2019.
- George, Alain. "Calligraphy, Colour and Light in the Blue Qur'an". *Journal of Qur'anic Studies* 11/1 (2009), 75-125.
- George, Alain. *The Rise of Islamic Calligraphy*. Londra: Saqi Books, 2010.
- Grabar, Oleg. *The Formation of Islamic Art*. 2. bs. New Haven: Yale University Press, 1987.
- Hillenbrand, Robert. *Islamic Art and Architecture*. Londra: Thames and Hudson, 1999.
- Los Angeles County Museum of Art. "Page from a Manuscript of the Qur'an". <https://collections.lacma.org> (Erişim: 15 Mayıs 2026).
- Martin, F. R. *A History of Oriental Carpets Before 1800*. Stockholm: Generalstabens litografiska anstalt, 1908.
- Metropolitan Museum of Art. "Folio from the Blue Qur'an" (MMA 2004.88). <https://www.metmuseum.org> (Erişim: 15 Mayıs 2026).
- Porter, Cheryl. "Methods for Dyeing Parchment in the Early Islamic Period". *Manuscript Studies: A Journal of the Schoenberg Institute for Manuscript Studies* 1/1 (2016), 30-55.

- Seattle Art Museum. "Folio from the Dispersed Blue Qur'an" (69.37).
<https://art.seattleartmuseum.org> (Erişim: 15 Mayıs 2026).
- Tabbaa, Yasser. The Transformation of Islamic Art during the Sunni Revival.
Seattle: University of Washington Press, 2001.
- Weitzmann, Kurt. Late Antique and Early Christian Book Illumination. New
York: George Braziller, 1977.

20. Bölüm

Kur'an Tilavetinde Teğannî: Klasik Ulema Görüşleri ve Modern Yaklaşımlar

Lokman BEDİR¹ Hafife KELEŞ²

ÖZET

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerim'in teğannî ile okunması meselesini klasik İslam düşüncesi çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Kur'an tilavetinde teğannî (musiki) kullanımına ilişkin kavramsal çerçeve ortaya konulmuş; tefsir, hadis ve fıkıh literatürü temel alınarak ulemanın konuya dair görüşleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Kur'ân'ın teğannî ile okunmasını caiz görmeyenler ile caiz görenlerin delilleri analiz edilmiş ve söz konusu yaklaşımların dayandığı dinî ve kültürel arka plan değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, Kur'ân tilavetinde güzel ses ve estetik unsurun teşvik edildiğini, ancak bunun tecvîd kurallarına riayet edilmesi ve lafzın korunması şartına bağlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Kur'ân'ın teğannî ile okunması meselesinde belirleyici olan unsurun, tilavetin dinî sınırlar içerisinde icra edilmesi olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Tefsir, Kur'an, Musikî, Teğanni, Kıraat, Tecvit

¹ Dr. Öğr. Üyesi Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye, 0000-0002-7735-5171, ror.org/00dzfx204, lokman.bedir@bilecik.edu.tr

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009-0007-2744-4583, ror.org/00dzfx204, hafifeozturkoglu00@gmail.com

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim, İslam dininin temel kaynağı olarak Müslümanların bireysel ve toplumsal hayatını şekillendiren en önemli metindir. Bu yönüyle Kur'an, yalnızca anlamı üzerinde tefekkür edilen bir rehber değil, aynı zamanda lafzının okunmasıyla ibadet edilen bir kitap olma özelliği taşımaktadır.³ Tarih boyunca Müslümanlar Kur'ân'ın hem anlam boyutuna hem de tilavetine büyük önem atfetmiş; bu bağlamda kıraat, tecvîd ve tilavet adabına dair zengin bir literatür ortaya çıkmıştır. Kur'an tilavetinin estetik boyutu ise özellikle “güzel ses” ve “teğannî” kavramları etrafında şekillenmiş ve İslam düşüncesinde tartışmalı konulardan biri haline gelmiştir.

Kur'ân'ın teğannî ile okunup okunamayacağı meselesi, erken dönemlerden itibaren ulema arasında farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir kısım âlimler, tilavette teğannî kullanımının lafzı bozma ve kıraati asli formundan uzaklaştırma riski taşıdığını ileri sürerek buna mesafeli yaklaşırken; diğer bir kısım ise güzel ses ve ahenkli okuyuşun Kur'an tilavetini daha etkileyici kıldığını ve dinî metinlerde bu yönde teşviklerin bulunduğunu savunmuştur. Bu farklı yaklaşımlar, konunun yalnızca estetik bir mesele olmadığını; aynı zamanda fikhî, hadisî ve kültürel boyutları bulunan çok katmanlı bir tartışma alanı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, Kur'an tilavetinde teğannî kullanımına ilişkin klasik ulema görüşlerini incelemeyi ve bu görüşlerin dayandığı delilleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmada, öncelikle teğannî/musikî kavramının tarihsel ve kavramsal arka planı ele alınmakta; ardından Kur'ân'ın teğannî ile okunmasını caiz görmeyenler ile caiz görenlerin görüşleri, ilgili ayet ve hadisler ışığında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, tilavette estetik unsurlar ile tecvîd kuralları arasındaki denge meselesi de tartışılmaktadır.

Araştırmada nitel yöntemlerden doküman analizi kullanılmış; başta hadis, tefsir ve fikh literatürü olmak üzere klasik ve modern kaynakların ilgili bölümleri incelenmiştir. Bu kapsamda konuya ilişkin temel metinler tespit edilerek, farklı yaklaşımlar sistematik bir biçimde analiz edilmiştir. Literatürde Kur'an tilavetinde teğannî meselesine dair çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmada söz konusu yaklaşımlar bütüncül bir perspektifle ele alınarak karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir.

Bu yönüyle çalışma, Kur'an tilavetinin estetik boyutuna ilişkin tartışmaları sistematik bir çerçevede sunmayı ve teğannî meselesinin dinî sınırlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

³ Allah için olmak şartıyla Kur'ân ile her türlü meşguliyetin ibadet manası taşıyacağı hakkında geniş bilgi için bkz. Lokman Bedir, Kur'ân Okumanın, Dinlemenin ve Anlamaya Çalışmanın Hasenât Açısından Değeri, *Tasavvur*, Cilt: 11 Sayı: 1 30 Haziran 2025.

1. Musîkî'nin Tarihçesi: Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

1.1. Musîki (Teğannî) Kavramı ve Tarihsel Arka Planı

Musîki (müzik) kelimesinin kaynağı hakkında değişik görüşlerden en yaygın olanı Latince **musicaya** dayandığını ileri süren görüştür. Yunancadaki **mousikéden** (mousa) geldiği kabul edilen musicanın kökü ise **müz** (muse) kelimesidir. Yunan mitolojisinde Tanrı Jüpiter'in Tanrıça Mnemosyre'den doğan dokuz kızının adı olan “müz”lerin her biri ayrı bir ilim ve güzel sanatın ilahesi sayılmaktaydı. Antik çağların sonlarına doğru “mus” ya da “musike” dendiğinde sadece bugünkü musîkî kavramı anlaşılmaktaydı. Terim birçok milletin dilinde Latincesi'ne benzer kelimelerle karşılanmış Arapça'da **musika** Farsça ve Türkçe de **musîkî** şeklinde seslendirilmiştir. Musîkî'nin tarih boyunca birçok tanımı yapılmıştır. Pisagora (Pythagoras) göre musîkî “birbirine benzemeyen çeşitli seslerden meydana gelen konser”, İbn-i Sînâ ya göre “birbiri ile uyumlu olup olmadığı yönünden sesleri ve bu sesler arasındaki zaman sürelerini araştıran riyazi bir ilimdir”.⁴ Eflatuna göre musîkî “tanrının dili” iken, Weber'e göre “insan ruhunun dili”dir. Dede efendiye göre “insanlığın ahlakını arındıran kutsal bir bilim”, Beethoven'e göre “tanrısal bir sanat”tır. Musîkî kavramı bu ve benzer birçok anlamı bünyesinde barındıran karmaşık bir yapıya sahiptir.⁵ Musîkî'nin en yaygın tariflerinden biri ise şöyledir: bir duygu, düşünce ve fikri veya doğal bir olayı anlatmak gayesiyle, ölçülü ve ahenkli sesleri belli bir sanat anlayışı içerisinde, ritimli veya ritimsiz olarak estetik bir şekilde bir araya getirme sanatıdır.⁶

1.2. İslam'da Musîkî'nin Kökeni ve İlgili Kavramlar

Kur'ân-ı Kerim'de musîkî ile ilgili herhangi bir terime rastlanmamaktadır. Musîkî terimlerinin Hadis, fıkıh ve tasavvuf kaynaklarında kullanıldığı görülmektedir.⁷

Abdullah b. Muğaffel şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s), Mekkenin feth edildiği gün, bir devenin üzerinde olduğu halde Fetih sûresini okudu ve kıraatinde tercî' (nağme/teğannî) yaptı. Bu haberi nakleden Muâviye b. Kurre, “Halkın, etrafımda toplanmasından endişe etmeseydim, Abdullah b. Muğaffel'in Rasûlullah'ın okuyuşunu hikâyeye ederken tercî' gibi bende tercî' ederdim demiş. Onun tercî'i nasıldı diye soran Şu'be'ye, üç defa “â,â,â” diye cevap vermiştir.⁸

⁴ N. Özcan & Y. Çetinkaya(2020). “Musîkî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.31, S.257-261.

⁵ Ü. İmîk & S. Haşhaş(2020). Müzik Nedir ve Hayatımızın Neresindedir?, *İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi*, 6(2),197.

⁶ U. Sezikli (2014). Câmî Müsîkisi ve Din Görevlilerinin Yeterlilikleri, *İslam Sanat ve Estetik Dini Yayınlar Kongresi Bildiri Kitabı* (1. Baskı), s. 320.

⁷ M. Hoş (2017). *İslam Hukukunda Müzik* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) s. 5-10.

⁸ Buhâri, Tevhîd, 50; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin, 237-238.

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah, Peygamberine, Kur’ân-ı Teğannî ile okumasına müsaade ettiği kadar, hiç kimseye müsaade etmedi”.⁹

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Mehmet Hoş tarafından hazırlanan Yüksek Lisans tezinde yer aldığına göre dinî literatürde musikîye dair kullanılan başlıca kavramlar şunlardır:

a) el-Gınâ: Hadislerde ve diğer islam kaynaklarında kullanılan en yaygın terimdir. “Yetinmek, zengin olmak” manalarına gelmektedir. Ses ile ilgili bir terim olarak “sesin yükseltilip bu yükseltile sesin peş peşe devam etmesi” manasına gelir. Bir sese bu ismin verilebilmesi için o sesin makamlı ve coşturucu olması esastır.

Hanefî fakihlerinden Kuhistani’ye (ö.962/1554) göre “ğına” şiir lafızlarının makam ile birlikte ve makama uygun bir şekilde el çırpması ile beraber söylenmesidir. Bu üç şart (ses, makam ve el çırpma) olmaz ise “ğınâ” meydana gelmez.

“Ğınâ” kelimesi Arapçada ses yükseltme manasına gelmekle birlikte Arapların “nasb” (gurbet türküleri) ve “hidâ” (yolculuk türküleri) için de kullanılır. İlk dönemlerde aşk, övgü veya hiciv içeren şiirlerden makamla söylenen her türlü şarkı çeşidine kadar “ğınâ” ve “teğanni” terimi kullanılırken sonraki dönemlerde bu terimler çalgı aletlerini de içerisine alan daha genel bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe de “ğınâ” kelimesi “ezgi, ağız, şarkı ve türkü söyleme” olarak da tercüme edilmiştir.

b) el-İnşad: Bu kelime “yüksek sesle şiir okuma” manasını ifade eder. Bazı Arap tarihçilerine göre normal şiir olmayıp, müzikli şiir okumadır.

c) el-Hüdâ/el-hidâ: “Deve sürme” manasına gelmektedir. Araplar develerini sürerken bazı türküler seslendirirlerdi. Bu türün Araplarda ilk musikî örneği olduğu söylenir.

d) en-Nasb: Bir çeşit yolculuk türküsüdür. Hidâ ile aynı özellikte olmakla birlikte daha etkileyici bir özelliğe sahiptir. Mekke’den Medine’ye hicret eden Müslümanlar, Mekke’ye olan özlemlerini türkülerle (nasb) dile getirirlerdi.

e) en-Nihaye: Ağlamak, ağıt yakmak, başkasını ağlatmak anlamlarına gelir. Hz. Peygamber döneminde ve sonraki zamanlarda halk arasında yaygındı. Cahiliye döneminde ölen kişilerin arkasından ücret karşılığında kıyafet yırtıp, saç-baş yolarak ağıt yakan kadınlar mevcuttu. Naiha ve Mürinne adı verilen bu kadınlar ölen kimsenin ardından yaptığı iyilikleri sıralar yakınlarını galeyana getirir matem havası oluştururdu. Bazı durumlarda kabile ihtilaflarını ve kan davalarını körüklerlerdi. Cenaze merasimleri güç gösterisi ve intikam yemini ayinlerine dönerdi.

⁹ Buhâri, Fedâilü'l-Kur’ân, 19; Ebû Dâvûd, Vitr, 20.

f) es-Sema: Sema kelimesi “s-m-a” kökünden türemiştir. “İşitmek, duymak, hoş makamlar, tatlı nağmelerle şiir okuyup dinlemek” manalarına gelir. Müzikte kullanılan bir terim olarak sûfilerin cezbe halinde ve ayakta icra ettikleri zikir için kullanıldığı gibi, özellikle Mevleviler arasında yaygın olan rakslar için kullanılır. Mevleviler bunu icra edene “semazen” organize edene “semazenbaşı” ismini verirler. Sema’nın çıkış yerinin Kur’ân-ı Kerim olduğu ve Kur’an tilavetinden sonra okunan mensur ve manzum eserlerin semâ’ın başlangıcını oluşturduğu söylenebilir.

g) Müzik nazariyelerinin teşekkül sürecinden itibaren Yunan kökenli ‘Musîkî/Musîka’ terimi yaygınlık kazanmış, müziğin icrasını ifade etmek için ise ‘ilmü’l-ginâ’ kavramı kullanılmıştır.

h) el-Edvar: Eski yazarların makam ve usullerin dairevi şemalar ile gösterilme âdetinden hareketle “musîkî ilim ve nazariyatı” anlamında kullandıkları terimdir.

ı) el-Elhan: “Lahn” kelimesinin çoğuludur. Lahn ise “kaideli ve besteli ses demektir”. Coşturucu okuyuşlara da lahn denir.¹⁰

2. İslam ve Musîkî

2.1. Ulemanın Musîkî’ye Bakışı

İslam’da müzik üzerine yapılan araştırmalara baktığımızda Kur’ân-ı Kerim’de aleyhte ve lehte açık ayetler bulunmamaktadır. Hadis literatüründe ise müziğin kullanıldığına dair açık örnekler bulunmaktadır. Ancak İslam geleneğinde müziğin haram olduğuna dair yaygın görüş söz konusudur. Dolayısıyla müziğe bakış helal-haram çizgisinde tartışılmaktadır. İslam âlimleri müziği genel itibarıyla beş başlıkta değerlendirmişlerdir. Bunlar;

1. İslam’da hem çalgı çalmak hem de müzik dinlemek Kur’an’da dolaylı olarak hadislerde ise açıkça yasaklanmıştır.

2. Müzik var olan gücüyle inananları doğru yoldan ayıracak derecede tehlikeli bir etkinliktir.

3. İslami açıdan gerek çalgı çalmanın gerek müzik dinlemenin çok az bir değeri vardır ve Müslümanlar onun yerine vakitlerini çok daha değerli şeylerle geçirebilirler.

4. Müzik insanlara Allah tarafından verilmiş, rahatlamaları ve tazelenmeleri için gerekli ortamları sağlayan, yaşamda doğuştan sahip olunan yetidir, hoş anlardır.

5. Müzik Allah’a yaklaşmanın ve O’nu tanımanın bir yoludur.”¹¹

Bu beş maddeden de anlaşılacağı üzere İslam dünyasında müzik konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Açık şekilde yasak bulunmamasına rağmen malayani (boş) görüldüğünden müziğe mesafeli yaklaşmıştır. Bu konuda çalışma yapan

¹⁰ P. Düzenli (2014). *İslam Kültür Tarihinde Müsiki*, İstanbul Kayıhan Yayınları, s. 32.

¹¹ A. Sağlam (2001). İslam’da Müzik Yasak mı?, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1),12.

Süleyman Uludağ'ın "İslam açısından musîkî ve sema" adlı eserinde müziğin yasaklanmasına delil gösterilen 6 ayet ve yasaklanmadığına delil gösterilen 8 ayeti incelemiş bu ayetlerde yasaklandığına dair açık bir ifade olmadığını belirtmiştir.¹² Hadisi şeriflerde ise peygamberimiz (s.a.v)'in nikâhın duyurulması için türkü söylenip tef çalınmasını istediği bilinmektedir. Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadiste Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Nikâhı gizli değil ilan ederek yapın, mescitler gibi kalabalık yerlerde yapın. Nikâh yapıldığının belli olması için def çalın".¹³ Buna rağmen Müslümanlar arasında dini bütün bir insanın müziğe mesafeli olması gerektiği inancı yaygındır. İslam'da teğannînin kökeni ve meşruiyetine ilişkin değerlendirmelerin ardından, Kur'ân tilavetinde teğannînin kullanımı ve buna dair ölçütler analiz edilecektir.

2.2. Kur'ân-ı Kerim'in Teğanni ile Okunmasına Ulemanın Bakışı

2.2.1. Kur'ânın Teğanni ile Okunmasını Caiz Görenlerin Dayanakları

Kur'ân tilavetinde teğannîyi meşru gören âlimler, bu görüşlerini temellendirirken Kur'ân ve sünnetten hareket etmektedir. Bu bağlamda özellikle tertîl kavramı, güzel sesin teşvik edilmesi ve Hz. Peygamber'in tilavet uygulamaları, söz konusu yaklaşımın temel dayanakları arasında yer almaktadır. Bu dayanaklar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Kur'ân-ı Kerim'den dayanaklar:

a) "*Kur'ân'ı tertîl (tane tane hakkını vererek) ile oku.*"¹⁴

b) "*Onu (Kur'ân'ı) tertîl (uygun aralıklarla parça parça) ile okuduk*"¹⁵ buyurulmuştur. Tertîl Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane okumaktır. Hz. Ali "tertîl'i": Harfleri tecvid (yani sıfat ve mahreçlerine riayet ederek gereği gibi okumak) ve vakıf işaretlerini bilmek olarak tarif etmiştir.¹⁶

c) "*Sen onların söylediklerine sabret; güçlü kulumuz Davud'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü. Dağları onun emrine verdik. Sabah akşam yaratıcılarını tesbih ederlerdi. Toplu halde kuşları da (emrine verdik). Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi. Onun hükümdarlığını güçlendirmiş, kendisine hikmet(peygamberlik) ve anlaşmazlıkları halletme yeteneği vermiştik.*"¹⁷ Burada ki ayetlerin tefsirinde Hz. Davud'un Zebur'u okuyarak tefsir ettiği, kuşlar ve dağların da kendi varlık

¹² S. Uludağ (1999). İslam Açısından Müsîkî ve Sema', Marifet Yayınları, 19. İlgili ayetler için bkz. Arâf 7/32, 172, 157; Enfal 8/35; İsrâ 17/64; Furkan 25/72; Kasas 28/55; Lokman 31/6, 19; Rûm 30/15; Fâtur 35/1; Zümer 39/18; Necm 53/59, 60, 61.

¹³ Tirmizî, Nikâh, 6.

¹⁴ Müzzemmil 73/4; H. Karaman, M. Yazıcı, İ.K. Dönmez, S. Gümüş (2020). Kur'ân Yolu Meâli. DİB Yayınları, s. 573-361-453.

¹⁵ Furkân 25/32.

¹⁶ Y. Uzun (2022). *Kur'ân Kıraatinde Kavramlar Üzerine Bir Analiz*, İhyâ Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 8 (2) s. 969. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıra'âti'l-aşr*, 1/166.

¹⁷ Sâd 38/17-20.

yapılarıyla Allah'ın kudretini ve yüceliğini yansıtarak bu tesbihe katıldıkları söylenir.¹⁸

d) “*Andolsun biz Davud’a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk, Ey dağlar! Onunla birlikte tesbîh edin. Ey kuşlar! Siz de! dedik ve onun için demiri yumuşattık.*”¹⁹ Halk arasında da Davudî ses diye meşhur bir tabir vardır. Hz. Davud (as) sesinin güzelliğiyle bilinen bir peygamberdir. Peygamberimiz (s.a.v) sahabeden Ebu Musa’nın sesini Davud (as)’ın sesine benzetmiş onu övmüştür.²⁰

Hadislerden dayanaklar:

a) Ümmü seleme ve Enes b. Malik’den gelen bilgilere göre peygamberimiz, Kur’ân’ı tane tane okur, durulacak yerlerde durur, uzatılacak yerleri uzatırdı.²¹

b) Abdullah b. Muğaffel şöyle demiştir: Rasûlullah(sas) Mekke’nin feth edildiği gün, bir deve üzerinde olduğu halde Fetih sûresini okudu ve kıraâtında terci’ yaptı. Bu haberi nakleden Muaviye b. Kurre(113/731), “Halkın etrafımda toplanmasından endişe etmeseydim, Abdullah b. Muğaffel’in, Rasûlullah’ın okuyuşunu hikâye ederken terci’ gibi ben de terci’ ederdim” demiş, “O’nun terci’ nasıldı diye soran Şu’be(160/776)’ye üç defa “â-â-â” diye cevap vermiştir.²²

c) Cübeyr b. Mûtim şöyle demiştir: Rasûlullah (sas)’i bir akşam namazında Tûr sûresini okuduğunu işittim. Neredeyse kalbim uçuyordu.²³

d) Berâ b. Azib şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)’i bir yatsı namazında Tîn sûresini okurken işittim. Ondan daha güzel sesli (yahut okuyuşu ondan daha güzel) hiç kimseyi işitmedim.²⁴

e) Berâ b. Âzib’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kur’ân’ı seslerinizle süsleyiniz”²⁵

f) Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kur’an-ı seslerinizle güzelleştiriniz. Şüphesiz güzel ses, Kur’ân’ın güzelliğini artırır”.²⁶

g) Ebu Hureyre’den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Yüce Allah Peygamberine, Kur’ân’ı Teğanni ile okumasına müsaade ettiği kadar hiç kimseye müsaade etmedi”.²⁷

h) Hz. Âişe şöyle anlatmıştır: Bir gece yatsıdan sonra Rasûlullah (sav)’in yanına gelmekte geciktim. Sonra geldim. Rasûlullah:

- Nerede idin? diye sordu.

¹⁸ H. Karaman-M. Çağrıncı-I. K. Dönmez-S. Gümüş (2023). Kur’ân Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir, DİB Yayınları, c. 4 s. 573.

¹⁹ Sebe’ 34/10.

²⁰ A. Çetin (1998). Kur’ân Kıraatında Müsiki’nin Yeri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (7) s.120.

²¹ Buhâri, Fedailu-l Kur’an 29: Ebu Dâvud. Vitr, 20; Tirmizî, Fedailu-l Kur’an,23.

²² Buhâri, Tevhîd, 50; Müslim, Salâtü’l Müsafirîn, 237-238.

²³ Buhâri, Tefsîr, Sûretü’t-Tûr.

²⁴ Buhâri, Ezan, 102; Müslim, Salât, 177.

²⁵ İbn-i Mâce, İkâme, 176; Ebû Dâvud, Vitr, 20; Nesâi, İftitâh, 83.

²⁶ Dârimi, Fedailu-l Kur’an, 34; Beyhakî, Şuabu’l- İmân, III, 386.

²⁷ Buhâri, Fedailu-l Kur’an, 19; Müslim, Salâtü-l Müsafirîn, 232-233; Ebu Davud, Vitr, 20; Nesâi, İftitah, 83.

- Ashabından bir adamın Kur'an okuyuşunu dinliyordum; onun okuyuşunun ve sesinin bir benzerini hiç kimseden işitmedim, dedim. Bunun üzerine Rasûlüllah ile gidip onu dinledik. Bana dönüp şöyle buyurdu:

- Bu Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim'dir. Benim ümmetim arasında bunun gibisini yaratan Allah'a hamdolsun!²⁸

1) Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlüllah (sav) mescide girdi ve bir adamın Kur'an okuduğunu işitti. Bunun üzerine:

- Bu kimdir? diye sordu.

- Abdullah b. Kays'dır, diye cevap verildi. Peygamberimiz:

- Gerçekten bu adama Davûd peygamberin nağmelerinden bir nağme verilmiştir, buyurdu.²⁹

i) Câbir'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "İnsanların Kur'an okumakta en güzeli, kendisini Kur'an okurken işittiğiniz zaman, Allaha korktuğunu zannettiğiniz kimsedir".³⁰

j) Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlüllah şöyle buyurdu: "Kur'an ile teğanni etmeyen bizden değildir"³¹ Bu hadisi Ebu Hüreyre'den başka Hz. Aişe, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdulah b. Abbâs, Ebu Libâbe gibi zatlar da rivayet etmiştir.³²

İbn Ebi Müleyke (ö. 117/735)'ye:

- Kişi güzel sesli değilse ne dersin? diye sorulmuş, o da:

- Sesini gücü yettiği nispette güzelleştirir, diye cevap vermiştir.³³

Buraya kadar serdedilen ayetler ve hadisler gösteriyor ki Kur'ân-ı Kerim'in teğanni ile okunmasına müsaade edilmiştir. Zira peygamberimiz güzel sesli olan ashab-ı kiramı övmüş ve sesleri ile Kur'an'ı süslemelerini teşvik etmiştir.

İnsan duygusal bir varlık olarak Kur'ân-ı Kerim'in teğanni ile okunuşundan etkilenmektedir. Nitekim Kur'an insan ruhunun derinliklerine nüfûz ederek manevi hazı artırmaktadır.

2.2.2. Kur'ân'ın Teğanni İle Okunmasını Caiz Görmeyenlerin Dayanakları

a) Huzeyfe b. Yeman'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Kur'ân'ı Arap elhânıyla (ezgileriyle) ve sesleriyle okuyunuz. Fısk ehlinin ve ehl-i kitabın lâhinlerinden sakınınız. Benden sonra öyle bir grup gelecektir ki onlar Kur'ân'ı şarkı nağmeleri, ruhban ve ölü üzerine ağlayanların tercîleri gibi okurlar. Onların bu okudukları Kur'an boğazlarından aşağı geçemez. Onların ve

²⁸ İbn-i Mâce, İkâme, 176; Beyhakî, age, II, 388; İbn Hanbel, age, VI, 165.

²⁹ Müslim, Salâtu'l-Müsafirîn, 235; İbn-i Mâce, İkâme, 176.

³⁰ İbn-i Mâce, İkâme, 176; Darimî, Fedailu'l-Kur'an, 34; Beyhakî, age, 2/388.

³¹ Buhâri, Tevhid, 44; Ebû Davud, Vitir, 20; İbn Mâce, İkâme, 176.

³² İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1373). Fedâilu'l-Kur'an, s. 38.

³³ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (1991). el-Veciz fî Fedâil'l-Kitâbi'l-Azîz (nşr. Alâuddîn Ali Rıza), s.55; İbn Kesir, age, s.35.

onlara imrenenlerin kalpleri fitneye tutulmuştur.” Ebû Ubeyde b. Kâsım b. Sellâm’dan (224/838) Tabarânî (360/970) ve Beyhakî’nin (485/1092) naklettiği³⁴ ve oldukça yaygın olan bu rivayet, aşağıda görüleceği üzere birçok bilgin tarafından sahih görülmemiştir.

İbnu’l Cevzî (597-1201) bu haberin sahih olmadığını söylemiştir. Zehebî (748/1347) bu haber için “münker” demiştir.³⁵ Heysemî (804/1404) ise sentte geçen bir ravinin bilinmediğini kaydetmiştir.³⁶ Bu hadisi peygamberimiz (s.a.v)’in söylemiş olması şüphelidir. Senedindeki zayıflıkların yanında, mânâ itibari ile de şüphe uyandırmaktadır. Peygamberimiz (s.a.v) Kur’an okuma hususunda Yedi Harf hadisiyle³⁷ gerekli kolaylığı fazlası ile göstermiş iken, Arap olmayanlara illâ Arab’ın sesine ve nağmesine benzeteceksiniz demiş olması pek de olası görünmemektedir. Kaldı ki neredeyse tamamı Arap olan ashabına neden “Kur’an’ı Araplar gibi okuyun” desin? Kur’an Arapça olduğu için onu Araplar gibi okumak makul bir istek olsa da, her milletin kendine göre bir şivesi ve okuyuş tarzı olduğunu kabul etmek gerekir. Kur’an okumada esas ölçü tecvit kaidelerine uymak olmalıdır. Bugün biliyoruz Araplardan da bazı okuyucular tecvit kaidelerine uymamakta, bazı kalın harfleri ince, ince harfleri kalın okumaktadır. Bu nedenlerle ölçümüz Kur’an okuyucuları değil kitaplarda var olan tecvit kuralları olmalıdır.³⁸

b) İbn-i Abbas’tan nakledildiğine göre o, şöyle söylemiştir: Rasûllüllah (s.a.v)’in sesini tatrîb (oyunatarak) ederek okuyan bir müezzini vardı. Rasûllüllah o’na şöyle buyurdu: “Ezan düz ve kolaydır. Ezanın düz ve pürüzsüz olacaksa oku, aksi halde okuma!” Bu rivayet de sahih değildir. Zehebî bunun için “münker ve müdelles” demiştir.³⁹ Böyle bir ifade peygamberimizin irşat üslûbuna da uymamaktadır.⁴⁰

Kur’ân-ı Kerimin teğanni ile okunmasını caiz görmeyenlerin endişeleri şunlardır: Teğanni ile okumak, kelimelerin anlamını bozmak hareketleri harf yapmak demektir. Harfleri ve hareketleri bozacak şekilde okumak caiz olmaz. Teğanniye izin verildiğinde Kur’an şarkı gibi okunmaya başlanır ve bu caiz olmaz. Kur’an’da tatrîb ve tercî caiz değildir. Çünkü burada fisk ehlinin nağmelerine benzeyiş vardır.

Kur’ân’ın teğannî ile okunmasını caiz görmeyenlerden bazıları şunlardır: Ashab-ı Kiramdan Enes b. Malik (93/711), Tabiundan Said b. Müseyyeb (94/712) Said b. Cübeyr (95/713), İbrahim en- Nehai (95/713), Kasım b. Muhammed (106/724),

³⁴ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Fezâ’ ilü’l-Kur’ân, thk. Mervân el-Atiyye vd., Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1995, s. 290; Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebir, 8/118; Beyhakî, Şu’abü’l-imân, 2/540.

³⁵ İbnü’l-Cevzî, el-Mevdü’ât, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1/247-248; Zehebî, Mizânü’l-İtidâl, Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 2/640.

³⁶ Heysemî, Ali b. Ebûbekr (1982), Mecmeû’z-Zevâid, s. 169.

³⁷ A. Çetin (1997). Kur’ân-Kerim’in İndirildiği Yedi Harf(Özet Neşri), İslami Araştırmalar Dergisi, 3.

³⁸ A. Çetin(1998). agm, s. 126.

³⁹ Zehebî, Mizânü’l-İtidât, 1, 205.

⁴⁰ A. Çetin(1998). agm, s. 126.

Hasan Basri (110/728), İbn Sirin (110/728).⁴¹ Caiz görenler ise: Ashabtan Hz. Ömer (23/643), Abdullah b. Mes'ud (32/652) ve Abdullah b. Abbas (68/687) tır.⁴² Kur'an'ı teğanni ile okumayı caiz görmeyenlerin daha çok konjoktürel düşündükleri anlaşılmaktadır.

3. Kur'an Tilavetinde Teğannî'nin Ölçüsü

İnsanoğlu ses ve ses ile oluşan nağmeler ve sese yüklenen anlamlarla, fitrî bir tanışıklığa sahiptir. Nitekim ilk ve eşsiz enstürman insan hançeresidir. Kaynağı hançere/boğaz olan ses ile ilgili kavramlar zaman içerisinde anlamlandırılmaya çalışılmış çeşitli kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan biri de “teğanni”dir.⁴³ Türk Dil Kurumuna göre teğannî şarkı söylemek anlamına gelir.⁴⁴ Arapça da “ğına”dan türemiş olan teğannî “nağme ile söylemek” anlamındadır.⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de teğanni kelimesi geçmemekle birlikte kelimenin kökü olan (ğ-n-y) birçok yerde Allah'a ait bir sıfat olarak geçmektedir. “Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığı, Allah'ın ikram sahibi ve cömert olduğu ve Allah'ın *zengin* olduğu” anlamlarına gelir.⁴⁶

Teğanni kelimesinin kökü olan “ğına” İhvan-ı Safâ Risalelerinde “ahenkli-ölçülü melodiler ve “musikî” anlamında kullanılmıştır.⁴⁷ Zira 8. yüzyıla kadar teğannî kelimesinin yerine “ğına” kelimesi kullanılıyordu.⁴⁸

Gazaliye göre seslerin kimi uyutur, kimi güldürür kimi hüznendirir. Teğanni, yüklü deveye çölün meşakkatli yollarını aşırır, kundaktaki bebeği uyutur. Gazâlî'ye göre teğannînin kullanım alanları yedi kısım hâlinde tasnif edilmektedir. Hacıları uğurlarken, harbe teşvik için yapılacak şiir ve gazeller, düşmana karşı mücadele sırasında kahramanlık şiirleri, hüznün nağmeleri, sevinç nağmeleri, şevki tahrik, aşkı tehyic ve üzgün nefsi teselli etmek için icra edilen aşk nağmeleri, Allah'a kavuşma arzusuyla yapılan dinlemeler olarak sayılabilir.⁴⁹ Gazalinin bu ve benzeri tanımlamaları teğanni'nin insan duygularını yönetme ve yönlendirme gücü açısından dikkat çekicidir.⁵⁰

⁴¹ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Zad'ül-Mead, I, 134,(Naklen: Ahmet Madazlı, Tecvid ilmi, 1985, s.194)

⁴² Zad'ül-Mead, I, 136, (Naklen: Ahmet Madazlı, Tecvid İlmi, s. 136); geniş bilgi için bkz. Ö. Aslan (2006). Kur'an Tilavetinde Musikî'nin (Ses Sanatının) Mesnedi, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası, 05(05), 80-81.

⁴³ T. Savran (2021). Kur'an Tilavetinde Teğannî, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, 7(2) s. 312.

⁴⁴ "Teğanni", Türk Dil Kurumu Sözlükleri, son güncelleme 12 Ocak 2026, <https://sozluk.gov.tr/>

⁴⁵ "Teğanni" Kubbealtı Lügati, son güncelleme 10 Mart 2024, <https://lugatim.com/s/TAGANN%C3%8E>

⁴⁶ T. Savran (2021). agm, s. 313.

⁴⁷ Komisyon, İhfan-ı Safâ Risaleleri, çev. Ahmet Hakkı Türâbi (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 2017), 134,136.

⁴⁸ T. Savran (2021). agm, s. 314.

⁴⁹ İmam Gazâlî (1989). İhyâ-u Ulûmî'd-Dîn (çev. Mehmed Müftüoğlu), Tuğra Neşriyat, c. 2:624.

⁵⁰ T. Savran (2021). agm, s. 317.

Yine Gazalının “o kimse ki bahar ve baharın çiçekleri, ud ve udun telleri, onu harekete getirmese, onun mizacı fasid ve hastadır, onun ilacı yoktur” sözlerinde insanın fitratında güzel sese ve teganniye duyulan ilgi dikkat çekmektedir.⁵¹

Mesnevi şerhinde teğannînin yalnızca güzel ses ile mümkün olacağı ve teğannînin tabiplerin insanı hastalıklardan koruma yollarından biri olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada Kur’an tilavetinden de faydalanılmış ve şifa için kullanılmıştır.⁵²

Teğannî kelimesi birçok yerde makam yapmak, şevke getirmek, şarkı söylemek gibi anlamlara gelen tatrib kelimesi ile açıklanmaktadır. Dolayısı ile zikredilen hadislerde geçen teğannî, elhan, mizmar gibi ifadelerin tümü, Kur’ân’ın güzel ses ve bir terennümle okunmasını işaret ederler. Kur’ân’ı çok güzel okuyan Ebu Musa için, sadece ses güzelliğinden söz etmek yeterli değildir. Onun Kur’ân’ı bir ahenk ve bir ezgi ile okuduğu aşikârdır. Zira düz okuyuşta, hitabede ya da şiir okuyuşunda bir ahenkten söz edilebilir ama ses güzelliğinden söz edilemez. Şunu belirtmek gerekir ki bizatihi seste güzellik olmakla birlikte, gerçek ses güzelliğini sesi kullanma melekesinde, müzikal terennümde ve iyi bir kulağa sahip olma becerilerinde aramak gerekir. Bülbülün sesinin güzelliği hiç şüphesiz onun ahenginde ve nağmelerindedir.

Elmalılı Hamdi Yazır, teğannî kelimesini farklı bir açıdan ele alıp, “ruha duyurma çabası” olarak adlandırmıştır.⁵³ Teğannîye ruha duyurma şeklinde bakan bir diğer kişi de Züheyr Mansur el Mezîdi’dir. Ona göre icracı, Kendisine Allah tarafından bahşedilen hayatın gizli ritimlerini duyma özelliğine sahiptir. Müslüman sanatçı icra esnasında; görmek, duymak ve düşünmek gibi tatları aşmakta, kalbini ve ruhunu ortaya koymaktadır.⁵⁴ Bu çerçevede denilebilir ki teğannînin, Allah’la buluşma, ondan takdir bekleme çabasının bir ürünü olarak ruhani bir boyutu vardır.⁵⁵

İnsanda çeşitli duygusal ve akıl dışı heyecanlara yol açan bazı müzik ve melodilerin aksine Kur’ân-ı Kerim’in ahengi ve kendine has teğannisi yüce ve ince duyguları uyandırıyor, akıl gücünü sağlamlaştırıyor, aydınlatıyor, insanın ruhunu yüce manevi değer ve atmosfere sevk ediyor.

Kur’ân kavramlarının ahenk ve düzeni, gönül ferahlatıcı okşayıcı bir nağme oluşturup, insanı duygulandırır ve kendine cezbeder. Çünkü nağme denilen şey, “metlûvve” değil “tilavete” bağlı ancak ona musallattır. Tilavet ise talinin/okuyucunun yaptığı iştir. Güzel ses ve terennüm Kur’ân’ın güzelliğine güzellik katar. Ancak bu kıraat ehli indinde muteber olan kaidelere ve tecvîd kurallarına riayet etmek ve Kur’an nazmını muhafaza etmek şartlarına bağlıdır.

⁵¹ İmam Gazâlî (1989). age, c. 2:624.

⁵² T. Savran (2021). agm, s. 310-314.

⁵³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, Azim Dağıttım, c. 6, s. 353.

⁵⁴ Züheyr Mansur el Mezîdi (2010). Kur’ân Kıssalarında Sinematik Özellikler (çev. Hülya Afacan), İlim Yurdu Yayınları, s. 163.

⁵⁵ T. Savran (2021). agm, s. 322..

Yalnız nağmeye önem verip Kur'ân'ın mahrecini, tecvidini, edasını ihmal etmemek gerekir.⁵⁶

Yapılacak olan her müzikal ilave Kur'ân-ı Kerime saygıyı esas alan bir melodik çerçevede olmalıdır. Nitekim Kur'an'a ait tüm sesler, yüce yaratıcıya ait sesi temsil etmektedir. Bu minvalde Kur'ân-ı Kerim tilaveti icracısı yüce yaratıcının sesinin taşıyıcısı hükmünde olup, bu bilinçle hareket etmelidir.⁵⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya tarihinde hangi döneme bakılırsa bakılsın; dinler toplumların hayatını şekillendirmede birincil rol oynamışlardır. Doğumdan ölüme, hemen her alanda kültürü oluşturan ilk etken dindir. Müslüman toplumlar da dinin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'e büyük saygı duymuşlar, gerek manası, gerek lafzı hayatlarının bir parçası olmuştur. Hz. Peygamber (sas)'den bu yana Kur'ân-ı Kerim lafzı ile okunmaya ve karîlerin sesi ile süslenmeye devam etmektedir.

Bilindiği gibi İslam dini, insanın yaratılışına en uygun dindir. İnsanın fitratında ise güzelliğe ve güzele bir meyil vardır. Musikî de güzel sanatların belki en eskisi ve en etkileyicisidir. Bu açıdan meşru çerçevede musikîye karşı çıkmamak gerekir. Bir de bu, insanı düşündüren, manevi hazzını ve estetik zevkini artıran Allah Teâlâ'nın kelâmı Kur'an ise bu mesele titizlikle ele alınmalı ve tahlil edilmelidir.

Kur'ân-ı Kerim'de musiki/teğanni ile doğrudan ilgili bir kavram bulunmamakla birlikte, dolaylı olarak kaynaklık teşkil edebilecek bazı âyetler ve hadis kaynaklarında birçok hadis bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz kaynaklara baktığımızda musiki/teğanni konusunda bir kısım hadislerde çekinceler olsa da Peygamberimiz Kur'ân-ı Kerim'in güzel ses ile süslenmesini tavsiye etmiş ve güzel ses ile Kur'an okuyan sahabeleri Hz. Davud'un sesine benzetmiş ve övmüştür. Ancak Kur'ân-ı Kerim okunurken hangi nispette melodi ile süsleneceği konusu tartışılmıştır.

Kur'an tilavetinde müzikal unsurların kullanımında okuyuş kaideleri asla feda edilmemesi gerekir. Gazali Kur'an tilavetinde güzel sesin kullanılması gerektiğini belirtirken, bir şarkıcının şarkı söylemesi kadar teğanni içermesi günah, hatta çirkindir demiştir. Kur'ân-ı Kerim'in ağırlığına yakışır makamlar ve terennümler tercih edilmelidir ve mümkünse bunun için eğitim alınmalıdır.

Makam yapmak uğruna uzatılmayacak yerleri uzatmak veya uzatılacak yerleri uzatmamak, sakine hareke vermek, harekeleri uzatmak, harf eksiltmek veya harf eklemek harfleri mahrecinden çıkarmamak, vakıf ve ibtida kurallarına uymamak, kıraati şarkı türkü nağmelerine benzetmek caiz olmaz.

⁵⁶ A. Okçu (2007). Kur'an Tilavetinde Ezgi, Dini Araştırmalar, 10/28 245-247.

⁵⁷ T. Savran (2021). agm, s. 331.

Konunun bir diğerk boyutu da Kur'ân'ın lafzi okunuşunun amaç haline getirilip mana boyutunun ihmal edilmesidir. Kur'an okumakta asıl gaye onu anlamak, tefekkür etmek, emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmaktır. Son dönemlerde çeşitli kurumlar tarafından düzenlenen yarışmalarla birlikte Kur'ân'ın lafzi okunuşu ön plana çıkarılmış, adeta gösteri ve şov malzemesine dönüştürülmüştür. Bu durum her ne kadar şevke medar olsa da mana yönünü de nazarlara sunmak bu işin daha da güzel bir hal almasına sebep olacaktır.

Bu konuda ortaya çıkan iki zıt düşünce bulunmaktadır. Bir kısım, Kur'ân'ın lafzının bir önemi yoktur manası önemlidir derken, diğerk bir kısım da manayı ötelemekte lafza daha fazla önem vermektedir. Hâlbuki Kur'ân'ın lafzı da manası da önemlidir. Günlük hayatta insanlar çocukları doğduğunda, düğünlerinde, sünnet merasimlerinde, cenazelerinde ve vefat eden akrabalarının ardından güzel sesi ile bilinen karilere Kur'an okutmaktadır. Bir kısım kimseler bunu eleştirmekte, kimsenin anlamadığını, Kur'ân'ın müzikal malzeme yapılarak asıl amacının önemsenmediğini iddia etmişlerdir. Kanaatimize göre, halkın önemseydiği, pratik hayatta görünen her şeyi eleştirip önemsizleştirirsek, bir süre sonra dine dair bir şey kalmamış olur. Buna mukabil mana boyutu da ihmal edilmemesi gereken bir husustur. Zira hafız olup ahlaki anlamda Müslümana yakışmayan görüntüler sergileyen din eğitimi almış kişilerle karşılaşmaktadır.

Unutulmamalıdır ki Kur'an dünyayı ve ahireti imar etme amacı olan bir kitaptır. Bu alanda eğitim alan öğrenci ve görevliler Kur'ân'ı güzel okuma kadar manaya vukûfiyet açısından Arapça öğrenme, tefsir ve meal çalışmaları da yapmalı ve kendilerini bu anlamda geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. (241/855), *el- Müsned*, Beyrut-ts.
- Aslan, Ö. (2006). Kur'an Tilavetinde Musîkî'nin (Ses Sanatının) Mesnedi, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, 05(05), 80-81.
- Bedir, L. (2025). Kur'ân Okumanın, Dinlemenin ve Anlamaya Çalışmanın Hasenât Açısından Değeri, *Tasavvur*, Cilt: 11 Sayı: 1 30, 831-859.
- Beyhakî, Ebubekr Ahmed b. Hasen. (485/1092), *es-Sünenü'l-Kübra*, Haydarabad-1346.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (256/870), *el- Câmiu's Sahîh*, İstanbul-1979.
- Çetin, A. (1998). Kur'an Kıratında Mûsikînin Yeri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 120-1
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman (255/869), *es-Sünen*, Mısır-ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. (275/888), *es- Sünen*, Mısır-1952.
- Hoş, M. (2017). İslam Hukukunda Müzik. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa.
- İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. EbuBekr. (751/1350), *Zâdü'l-Meâd*, Mısır 1973, 3. Baskı.
- İbn-i Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. (714/1373), *Fedailu'l Kur'an*, Mısır-ts.
- İbn-i Mâce, Muhammed b. Yezîd (275/888), *es- Sünen*, Mısır-ts.
- İmik, Ü. & Haşhaş, S. (2020). Müzik Nedir ve Hayatımızın Neresindedir? *İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi*, 6(2),197.
- Karaman, H. Yazıcı, M. Dönmez, İ.K. & Gümüş, S. (2020). *Kur'an Yolu Meâli*. DİB Yayınları.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. (671/1272), *el- Camiu-li Ahkami'l-Kur'an*, Mısır-1966, 3.Baskı.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac. (261/1874), *el- Camiü's-Sahîh*, Mısır-1955.
- Nesâi, Ahmed b. Şuayb (303/915), *es- Sünen*, Mısır-1964.
- Okçu, A. (2007). Kur'an Tilavetinde Ezgi, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 10/28 245-247.
- Özcan, N. & Çetinkaya, Y. (2020). “ Musikî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 257-261.
- Sağlam, A. (2001). İslam'da Müzik Yasak Mı? , *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 12.
- Savran, T. (2021). Kur'an Tilavetinde Teğannî, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 7/2 310-331.
- Uludağ, S. (1999). İslam Açısından Mûsikî ve Sema, Marifet Yayınları.